

Gulrukh AZAMATOVA,

PhD student of the National University; Lecturer of the Tashkent International University of Education

E-mail: t420@tiue.uz

Based on a review by Professor K.Saidova from Tashkent International University of Education

PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF FREEDOM IN THE CONTEXT OF KARL POPPER'S CONCEPTION OF EDUCATION

Annotation

The article discusses the philosophical and ethical aspects of the concept of freedom in relation to Karl Popper's educational theory, emphasizing its significance for the development of critical thinking and intellectual independence among students. The text presents a comparative analysis of pedagogical approaches in the East and West, identifying their strengths and limitations, and offers recommendations for incorporating Popper's principles into modern educational systems.

Key words: learning, critical thinking, education, freedom, morality, ethics, philosophy.

KARL POPPER TA'LIM KONTSEPTSIYASI KONTEKSTIDA ERKINLIK FENOMENINING FALSAFIY-AXLOQIY

TAHLILI

Annotatsiya

Maqola Karl Popperning ta'lim kontseptsiyasi kontekstida erkinlik fenomenini falsafiy va axloqiy tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, uning tanqidiy fikrlash va o'quvchilarning intellektual avtonomiyasini rivojlantirish uchun ahamiyatini ko'rib chiqilgan. Sharq va G'arb pedagogik amaliyotlarining komparativistik tahlili asosida ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlandi va Popper g'oyalari zamonaviy ta'lim tizimlariga integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: o'qitish, tanqidiy fikrlash, ta'lim, erkinlik, axloq, etika, falsafa.

ЭТИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА СВОБОДЫ В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ КАРЛА ПОППЕРА

Аннотация

Статья посвящена философско-этическому анализу феномена свободы в контексте концепции образования Карла Поппера, подчеркивая его значимость для развития критического мышления и интеллектуальной автономии учащихся. Проведен компаративный анализ педагогических практик Востока и Запада, выявлены их сильные и слабые стороны, и предложены рекомендации по интеграции идей Поппера в современные образовательные системы.

Ключевые слова: обучение, критическое мышление, образование, свобода, мораль, этика, философия.

Introduction. Issues of freedom, critical thinking, and moral values are essential components of modern educational discourse. Understanding these aspects is crucial, especially in the context of education where future citizens and leaders are being shaped. The philosophical and ethical analysis of these issues, through the lens of Karl Popper's concept of education, opens up new avenues for understanding and enhancing educational practices. Karl Popper, an Austrian and British philosopher and scientific methodologist, proposed a unique vision for education as a means to foster individual freedom and active engagement in public life. His works, such as «The Open Society and Its Enemies» and «The Logic of Scientific Discovery», have become classics in the fields of philosophy of science and epistemology. However, their significance for educational theory and practice has yet to be fully explored. The purpose of this paper is to conduct a philosophical and ethical analysis of the concept of freedom in education, based on the ideas of Karl Popper. Our aim is to identify which of Popper's concepts can be applied in today's educational practices to promote critical thinking, ethical awareness, and individual autonomy among students. The significance of this research stems from the need to develop effective methods to enhance the educational process and contribute to the formation of responsible and active members of society [1]. Through this analysis, we hope to expand our understanding of how philosophical and ethical principles influence educational standards and practices, leading to the creation of more inclusive and open learning environments. Later in this article, we will provide an overview of Karl Popper's main ideas in relation to education, conduct a critical analysis of current approaches and methods, and offer practical suggestions for

improving the educational process based on his philosophy of freedom.

Literature review. The study of Karl Popper's educational theory is a significant subject of philosophical inquiry today, being explored by scholars such as O.Kuhne, L.Leonardi, J.Shearmur [2], M.A.Mohammadi [3], D.Corson [4], G.Parton, and R.Bailey [5], among others. These researchers focus on aspects such as critical rationalism, open-mindedness, scholarship, historicism, and positivism in Popper's theory of education. In our country, scholars like M.Akhmedova, V.Alimasov, R.Karimov, G.Kabulniyazova, G.Ruzmatova, K.Saidova, and R. Bekbayev have also contributed to the understanding of Popperian education. Their works explore various historical, philosophical, social, and cultural dimensions of Popper's ideas.

Research methodology. In this study, the author relies on various research methods. Hermeneutical analysis is used to investigate and interpret Karl Popper's work on the topic under study. The author also employs the method of comparative analysis to examine and critically evaluate Popper's arguments and theories on freedom and education, as well as their comparison with different educational practices. Additionally, the author makes use of methods such as analysis, synthesis, deduction, and induction.

Analysis and results. Karl Popper, one of the most prominent philosophers of the 20th century, was known for his contributions to the fields of philosophy of science, political philosophy, and social theory. A central theme in his work was the concept of freedom, closely linked to his idea of an «open society». In his book «The Open Society and Its Enemies», Popper described an open society as one where individuals have

freedom of thought, expression, and action, and the ability to challenge and improve existing institutions through rational discussion [6; 7].

Popper argued that freedom was essential for scientific progress and social change. A free society allowed people to propose ideas, test them, and through a process of trial and error, discover new knowledge. He emphasized the importance of freedom not just in political contexts, but also in education, where critical thinking and open-mindedness to new ideas were crucial. For Popper, freedom is inextricably linked with critical thinking. He believes that the ability to question and analyze existing ideas and practices forms the basis of the scientific method and progress. Critical thinking allows individuals to not only understand and evaluate information, but also actively participate in its creation and improvement. In the context of education, Popper stresses the importance of creating an environment where students can express their thoughts freely, discuss different viewpoints, and critically evaluate their knowledge. This involves not only teaching critical thinking skills, but also encouraging independence and intellectual freedom within the educational process. Popper saw education as a crucial tool for the development of free and critical thinkers. He believed that education should not only impart knowledge, but also foster the ability to analyze and think independently. Freedom, in this context, serves as a fundamental principle that shapes the goals and methods of education. According to Popper, educational systems should aim to develop students' critical thinking skills, tolerance, and respect for diversity. This involves creating conditions for open discussion and debate, fostering an inclusive educational environment, and encouraging students to seek and analyze information independently.

The concept of freedom has both philosophical and ethical significance, particularly in the context of education. In the educational environment, freedom should be understood not only as the absence of restrictions or the opportunity for choice, but also as a responsibility. The ethical aspects of freedom involve respecting the rights and freedom of others, being tolerant, just, and responsible for one's actions. Freedom, as an ethical concept, implies that students have the right not only to freedom of thought and expression but also to use this freedom in a way that is consistent with generally accepted moral and ethical standards. This includes respecting others' opinions, engaging in constructive dialogue, and being able to critically evaluate one's own and others' beliefs [8, 28].

The philosophical and ethical analysis of freedom in Karl Popper's educational concept requires a critical examination of his arguments. Popper argues that freedom and critical thinking are essential for the progress of society [9, 45]. His theory of falsification supports this idea, as science and knowledge are developed through the process of generating hypotheses and refuting them. However, critics note that the idea of absolute freedom can lead to practical and ethical issues. For instance, unrestricted freedom of speech can spread false or harmful information. Additionally, critical thinking requires a certain level of training that may not be available in traditional educational systems.

Modern interpretations of the concept of freedom in education often include ideas and approaches aimed at creating more inclusive and democratic learning environments. This involves integrating the principles of freedom and critical thinking into curriculum, developing methods that encourage independent thought and analysis, and providing conditions for free and open discussion. However, there is criticism of these approaches. Some scholars argue that an overemphasis on freedom can result in insufficient attention to discipline and structure in the learning process. Others suggest that freedom can be used as a means to avoid responsibility and demand, which could negatively impact educational outcomes.

Thus, the philosophical and ethical analysis of the phenomenon of freedom within the context of Karl Popper's concept of education reveals both significant benefits and potential challenges. This emphasizes the need for a balanced

approach between freedom and responsibility, as well as critical reflection and adaptation of Popper's ideas to modern educational contexts.

To better understand the concept of freedom in education, it is essential to examine the pedagogical approaches of various cultural backgrounds, particularly Eastern and Western traditions [10]. These two cultural spheres have distinct methods of learning and teaching, allowing us to identify strengths and weaknesses in each approach and their impact on critical thinking and personal freedom.

Western pedagogical approaches:

- in Western educational systems, the focus is often on the development of individual skills, critical thinking, and independent problem-solving. Training programs include discussions, debates, and projects that aim to develop analytical and creative abilities;

- approaches such as active learning, problem-based learning, and project-based activities encourage students' involvement in the learning process and promote their independence;

- Western education strives to create a democratic and open environment where students are free to express their thoughts and participate in decisions regarding the educational process.

Eastern pedagogical approaches:

- Eastern educational systems in countries like Asia often emphasize collective values, respect for tradition, and the authority of teachers. This can limit freedom of expression and critical thinking but promotes discipline and respect for older generations.

- in the countries of the East, there is often a high level of expectation regarding academic performance. This leads to intensive education and training, which contributes to a deeper understanding of the subject. However, it may limit the development of creativity and critical thinking skills;

- traditional methods such as memorization and repetition are commonly used in Eastern education systems, as they are effective for learning. However, these methods may not encourage the development of independent thinking and analysis.

Cultural contexts play a significant role in shaping educational practices and influencing attitudes towards freedom and critical thinking [11]. In Western cultures, freedom and the ability to think critically are often seen as fundamental values that are reflected in educational systems and learning approaches. In contrast, Eastern cultures tend to place greater emphasis on collective values and respect for authority, which can limit individual freedom but ensure a high level of discipline and academic success.

However, current trends suggest that both approaches can be combined to achieve the best outcomes. For example, introducing critical thinking into traditionally authoritarian educational systems in the East and strengthening discipline and structure in Western educational systems could lead to a more balanced student development. Karl Popper's ideas on freedom and critical thinking could be adapted and implemented in various cultural environments. In Western educational systems, this could involve an increased emphasis on ethical responsibility and respect for diversity to prevent the potential negative consequences of unchecked freedom. In Eastern educational systems, adapting Popper's ideas could involve introducing methods that promote critical thinking and open-mindedness, helping students develop independence and analytical abilities while maintaining high academic standards and respect for tradition. Thus, a comparative analysis of the pedagogical practices of the East and the West reveals that the integration of Karl Popper's ideas on freedom and critical thinking has the potential to contribute to the development of more effective and inclusive educational systems that can help students acquire the necessary skills and qualities to succeed in modern society.

Conclusion. The phenomenon of freedom, explored through the lens of Karl Popper's educational philosophy, is a significant and complex aspect of modern educational theory and

practice. This article presents a philosophical and ethical examination of freedom, exploring its connections with critical thinking and evaluating its role in shaping an open society. Popper's conception of freedom emphasizes the importance of creating an educational environment that fosters critical thinking and intellectual independence. According to Popper, freedom not only grants students the ability to choose and act but also imposes a responsibility for their choices and actions. The two-sided nature of freedom is fundamental to progress in science and social life. Philosophical and ethical analysis shows that freedom in education should be linked to ethical values, such as respect for others' rights, tolerance, and justice. These values are important for creating not only intellectually, but also morally, mature members of society. A comparative analysis of educational practices in the East and West shows that each culture has unique approaches to education. Western systems emphasize individualism and critical thinking, while Eastern systems emphasize discipline and respect for tradition. Both can benefit from each other's approaches. Western systems can learn from Eastern systems' respect for tradition, and Eastern systems can

learn from Western systems' emphasis on critical thinking. In turn, Eastern systems can benefit from Western methods to foster the development of critical thinking and intellectual freedom. The practical application of Karl Popper's ideas in education demands a balance between freedom and responsibility, as well as adaptation to specific cultural and social contexts. Implementing these ideas in educational programs could contribute to creating more inclusive and democratic education systems that develop students with the skills and qualities needed for a successful life in a globalized world.

In conclusion, the study demonstrated that the philosophical and ethical examination of the concept of freedom within the framework of Karl Popper's educational theory offers valuable insights for enhancing educational practice. Freedom, as a foundation for critical thinking and moral accountability, is a crucial component in establishing educational systems that prepare students for active and responsible engagement in society. Future research could focus on developing specific methodologies and initiatives to integrate Popper's ideas into diverse educational settings and assessing their efficacy.

REFERENCES

1. Karimov R., Naumenko O., Saidova K., Elmuratov R., Bekbaev R. The Phenomenon of Education in the Context of an Intercultural Philosophical Approach // *Wisdom*. – 2022. – №4(24). – Pp.84-90.
2. Kühne, O., Leonardi, L., Berr, K. The open society and its life chances – from Karl Popper via Ralf Dahrendorf to a human geography of options and ligatures // *Geographica Helvetica*. – 2023. – №78(3). – Pp.341-354.
3. Mohammadi Alamuti M. Towards a Sociology of the Open Society: Critical Rationalism and the Open Society. – Tehran, 2022.
4. Corson D. Popper on Education // *Access: Contemporary Issues in Education*. – 1985. – №4(2). – Pp. 84-101.
5. Parton G., Bailey R. Problem-Based Learning: A Critical Rationalist Perspective // *London Review of Education*. – 2008. – №6(3). – Pp.281-292.
6. Popper K. *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 2. – London: Routledge, 1945.
7. Popper K. *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 1. – London: Routledge, 1945.
8. Popper K. *The Logic of Scientific Discovery*. – London: Routledge, 2002.
9. Popper K. *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. – London: Routledge and Kegan Paul, 1972.
10. Саидова К.У. Особенности воспитания молодежи в контексте компаративного подхода к педагогике Востока и Запада: монография. – Ташкент, 2024.
11. Azamatova G. Sociocultural aspects in Karl Popper's philosophy in the context of modern education // *Actual problems of humanities and social sciences*. – 2024. – №3(4). – P.282-287.

Madina ALIMOVA,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi
E-mail: alimovamadina@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor v.b T.Islomov taqrizi asosida

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF TEACHING THE UZBEKI LANGUAGE IN ANDRAGOGICAL EDUCATION

Annotation

In the following years, important changes took place in the development of our language, as in all areas of our country. Along with the international prestige of the Uzbek language, the need for its study is also growing. This article is about the history of teaching the Uzbek language in androgen education, about research related to it.

Key words: Andragogy, Uzbek language, foreign language, second language, approach, training.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ УЗБЕКСКОМУ ЯЗЫКУ В АНДРАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В последующие годы в развитии нашего языка, как и во всех сферах нашей страны, происходят важные изменения. Вместе с международным авторитетом узбекского языка растет и потребность в его изучении. Эта статья об истории преподавания узбекского языка в андрогенном образовании, об исследованиях, связанных с ним.

Ключевые слова: Андрогогика, узбекский язык, иностранный язык, второй язык, подход, обучение.

ANDRAGOGIK TA'LIMDA O'ZBEK TILINI O'QITISHNING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Keyingi yillarda mamlakatimizning barcha sohalarida bo'lgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim o'zgarishlar bo'lmoqda. O'zbek tilining xalqaro miqyosda obro'si bilan birga uni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj ham oshib bormoqda. Ushbu maqola andragogik ta'limga o'zbek tilini o'qitishining tarixi, unga oid tadqiqotlar haqida.

Kalit so'zlar: Andragogika, o'zbek tili, xorijiy til, ikkinchi til, yondashuv, o'qitish.

Kirish. Dunyo bo'ylab yetmishdan ortiq o'zbek tilini o'rgatadigan oliy ta'lim muassasalari, til markazlari faoliyat yuritmoqda. Ular AQSh, Yevropa mamlakatlari, Yaponiya, Koreya, Xitoy, Rossiya, Turkiya hamda MDH dagi respublikalarda joylashgan. O'zbekistonda ham o'zbek tilini ikkinchi til hamda xorijiy til sifatida o'rganishga ehtiyoj mavjud. Respublikamizdagi maktablarda ta'lim yettita tilda, keyingi bosqichlarda esa ikki (qoraqalpoq va rus) tilda olib boriladi. Yuqorida sanab o'tilgan tillarda ta'lim olgan o'quvchilar uchun o'zbek tili ikkinchi til sifatida o'qitiladi. Turli tillarda so'zlashadigan vatandoshlarimiz davlat tilida og'zaki hamda yozma muloqotga kirisha olish layoqatiga ega bo'lish va bilish faoliyatini rivojlantirishi lozim. Shu o'rinda S.Adilovning "O'zbek tili ona tili bo'lmagan talabalarining davlat tili bo'yicha bilish faoliyatini takomillashtirish deganda, ...o'zgalari nutqini tushunish, bir tildan ikkinchisiga qiynalmay o'tish va yangi til makonida o'zini erkin his qilish kabi ko'nikmalarni yanada rivojlantirish nazarda tutiladi"[2] degan fikrlarini eslashni joiz deb hisobladik.

O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishga oid ehtiyojning kundan-kunga oshishiga sabab yurtimizning iqtisodiy, turistik, madaniy sohalarida rivojlanishida deb hisoblaymiz. Qolaversa jahonning turli nuqtalarida istiqomat qilyapgan o'zbeklarining madaniyatimizga, ona tilimizga bo'lgan hurmati uni o'rganishga nisbatan ehtiyojni tug'ilishiga sabab bo'lmoqda.

Maqola andragogik ta'limga o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishga bag'ishlangan. Shu o'rinda o'zbek tilini o'qitishga nisbatan ishlatiladigan terminlarga oydinlik kiritishga harakat qildik. O'zbek tilini uch rakursda o'rganishimiz mumkin. Birinchisi o'zbek tilida so'zlovchilar uchun ona tili sifatida, ikkinchisi ona tilisi o'zbek tili bo'lmaganlar uchun ikkinchi til sifatida va xorijliklar uchun chet tili sifatida. G.Asilovning "O'zbek tilini o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasida ham bu borada qarashlar taqdim etilgan. Ma'lumki, "xorijiy til"

tushunchasi "ikkinchi til" tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Xorijiy til yoki chet tili- maktabda o'rganilgan va funksional jihatdan chegaralangan til bo'lib, asosan millatlararo muloqotda qo'llanadi. Xorijiy til unda so'zlashuvchi, uning egasi bo'lgan xalq ushbu davlatdan tashqarida yashaydigan, fuqarolarning aksariyati uchun ona tili bo'lmagan tildir. Ikkinchi til shaxsning ona tilidan keyin o'rganadigan tilidir. Ona tili va xorijiy (yoki o'zga) tilni o'rganish orasida katta tafovut mavjud. Ona tilini inson ongli ravishda o'rganishga intilmaydi, balki kichik yoshidan fikrlashga o'rganish jarayonidan o'zlashtiradi. Ona tili bola uchun avvalambor jamiyatning tajribasini o'zlashtirish vositasi, keyin esa o'z fikrini ifodalash vositasi bo'lib hisoblanadi. Taniqli psixolog I.Vigotskiy buni quyidan yuqoriga qarab ya'ni ixtiyorsiz va ongsiz ravishda o'rganish deb talqin qilgan. Demak, inson tug'ilganidan boshlab eshitgan va so'zlashishni o'rgangan tilni ona tili, undan keyin o'rgangan tilni ikkinchi til hisoblanadi[3]. Dastavval o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitilishining tarixiga to'xtalmoqchimiz. Ma'lumotlarga ko'ra o'zbek tilini (ikkinchi til sifatida) boshqa millat vakillariga o'rgatish rus-tuzem maktablarining tashkil qilinishi bilan bog'liq. Adabiyotlarda birinchi rus-tuzem maktablari 1884-yilda Toshkentda ochilganligi, unga direktor etib Vladimir Petrovich Nalivkin tayinlanganligi haqida ma'lumot berilgan. N.Ostroumov «Материалы к изучению наречия сартов русского Туркестана» (1898) va «Этимология сартовского языка» (1910) asarlari bilan tanilgani tufayli Turkistonshunoslikning otasi" deb nom olgan[3]. V.Nalivkin, M.S.Andreyev, P.E.Kuznetsov, V.L.Vyatkin va boshqalarning izlanishlari o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasiga qo'yilgan tamal toshi sifatida tarixida saqlanib qoldi. Ruslarga o'zbek tilini o'rgatish bilan shug'ullangan ustozlar sifatida S.M.Gramenskiy, U.Dadamuhamedov, M. Rasulov, A.Kalinin, S.Saidazizov, M.Karimov, K. Qahhorovlar qayd etishimiz mumkin. O'zbek tilini o'quv rejasiga asosiy fan sifatida kiritilishi esa 1933-yildan boshlangan bo'lib, bu davrga kelib o'zbek tili

maktablardagina emas, balki oliy o'quv yurtlarida ham o'qitila boshlandi. Xususan, Turkiston Sharq institutida rus guruhleri uchun maxsus o'zbek tili kafedrasining tashkil etilishi hatto maxsus dastur asosida davlat muassasalarida ham o'zbek tilini o'rganishning tashkil qilinishi o'zbek tilining rus guruhlarida o'qitilishida sezilarli siljishlar bo'lishiga olib keldi[5]. Va bu o'zbek tilini (ikkinchi til sifatida) andragogik yondashuvda o'qitishning boshlanishiga misol bo'la oladi deyishimiz mumkin edi biroq V.Nalivkin 1886-yilda davlat xizmatchilari va harbiy xizmatchilar uchun o'zbek tili kurslarini tashkil qilgan. Mazkur kurslarda til o'rgatish jarayonida Nalivkin tinglovchilarni mahalliy urf-odatlar hamda badiiy adabiyot namunalari bilan tanishtirgan[3]. Yuqoridagi fikrga asosanib Turkiston hududida aynan V.Nalivkin o'zbek tilini ikkinchi til sifatida andragogik yondashuv asosida o'qitishga ilk qadam tashlangan deb hisoblashimiz mumkin. Lekin u davrda kattalar ta'limiga alohida soha sifatida qaralmasdi. Andragogika pedagogikaning tarkibida edi. Bolalar ta'limi va kattalar ta'limini ajratib turadigan asosiy narsa bu tajribaning mavjudligi va undan ta'limda foydalanishdir. Pedagogikada o'qituvchi asosiy omil hisoblansa andragogikada o'rganuvchining o'zi bosh rolda bo'ladi. Chunki andragog hayotiy tajribaga ega va ta'lim olish jarayonida o'zini nazorat qila oladi. Andragogika yangi fan, uning obyekti kattalar ta'limidir. Pedagogik adabiyotlarda "Andragogika" atamasi bilan bir qatorda: "Kattalar pedagogikasi", "Kattalar uchun qo'shimcha ta'lim pedagogikasi", "Kattalar ta'limi nazariyasi" terminlari ham qo'llaniladi. 1998-yil YUNESKO tomonidan Gamburgda o'tkazilgan Butunjahon konferensiyasida kattalar ta'limi XXI asrda "eshiklarni ochuvchi kalit" deb e'tirof etilgan[2] hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) 1999-yilni "Xalqaro keksalar yili" deb e'lon qilish to'g'risidagi qarori munosabati bilan andragogikaga qiziqish kuchaydi[7]. "Andragogika" tushunchasi ilmiy atama sifatida 1833-yilda nemis pedagog - tarixchisi A.Kapp tomonidan fanga kiritilgan (grekchadan Andros - erkak, odam; agogeyn-yetaklash). Ma'nosini so'zma so'z aytisak - "katta odamni yetaklash"dir[4]. Ushbu termin pedagogik voqelikka dahldorligi uchun, o'qitish yordamida yetaklash deb izohlashimiz mumkin. "Andragogika" "Kattalarni o'qitish" amaliyotidan butun dunyoda foydalaniladi. Olim Zmeyovning fikriga ko'ra uzluksiz ta'lim konsepsiyasi doimiy o'rganish, inson hayotining bir usuli. Insonning uzluksiz o'rganishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi. Ushbu konsepsiyani amalga oshirishda kattalar ta'limi hal qiluvchi rol o'ynaydi. U inson hayotining eng uzoq davrini (20 yoshdan 65 yoshgacha) va eng katta kontingentni (turli mamlakatlardagi mehnatga layoqatli aholining 20 dan 80 foizigacha) qamrab oladi. R. P. Milrudning tadqiqotlariga ko'ra, kattalar uchun chet tili kursiga qo'yiladigan asosiy pedagogik talablar quyidagilar:

-belgilangan maqsadga muvofiq dastur tuzish.

-o'quv dasturi mazmunining shaxsiy ahamiyati kursning amaliyligi.

Andragogik yondashuv xorijiy tillarni o'rgatishda ustuvor hisoblanadi. Shunday qilib, andragogik yondashuv mustaqillik va ishonchni rivojlantirish, xorijiy tilda bilimlarni o'zlashtirish, chet tilidagi nutq faoliyatida faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishni o'z ichiga oladi. Andragogik yondashuvda ham ta'lim metodlarining o'rni katta. Katta yoshdagi o'rganuvchilar bilan ishlaydigan o'qituvchilar ta'limiy metodlarga ko'proq e'tibor qaratishadi. O'qitish usullari-bu o'quv maqsadiga erishish usullaridir. Ular mazmuni, tinglovchilar kontingentining xususiyatlari va ta'limni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Darsning samaradorligi ko'p jihatdan o'qitish usulini tanlashga va o'qituvchining ularni amalga oshirish qobiliyatiga bog'liq.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda andragogik ta'limda o'qitilayotgan shaxs omili muhim degan xulosaga kelish mumkin. Andragogik ta'limda o'zbek tilini o'qitishga oid qilingan ishlarni tahlilga tortamiz. O'zbek tilini o'zga tillar vakillariga

o'qitish metodikasiga mashhur filolog-turkshunos olim Viktor Vasilyevich Reshetov (1910-1979) katta hissa qo'shgan. U rus va turkiy tillarning qiyosiy tipologiyasi, o'zbek dialektologiyasi bilan shug'ullangan. Turli yillarda o'zbek tili tarixini tadqiq qilgan yirik olimlardan venger sharqshunosi Arminiy Vamberi (1832-1913), rus olimlari V.V. Bartold (1869-1930), Y.D.Polivanovlarning (1891-1938) ishlari soha rivojida muhim o'rin tutadi[3].

1986-yilda o'zbek tili (ikkinchi til sifatida) ilk bor Toshkent real bilim yurtida M.S.Andreyev tomonidan o'qitila boshlangan. Andreyev «Руководство для первоначального обучения сартовскому языку в Ташкентском реальном училище» (1896) qo'llanmasini yaratgan. Uning faoliyatini mashhur turkshunos olimlar P.E.Kuznetsov Toshkentda, V.L.Vyatkin Samarqandda davom ettirishgan. Tadqiqotimiz davomida o'zbek tilini o'zga til vakillariga o'qitishga oid olib borilgan izlanishlarni o'rgandik hamda tahlil qildik. I.Kissen, Sh.Rahmatullayev "Узбекский язык для взрослых", M.Botirova va boshqalar "Учимся говорить по-узбекски. Русско-узбекский разговорник", S.Adilova, M.To'xtamirzayev "O'zbek tili", S.Adilova, A.Mirazizov, I.Quvondiqova, M.Sodiqovalarning rus guruhleri uchun chop etilgan "Amaliy o'zbek tili" qo'llanmasi, X.S.Muxitdinova, D.M.Nasilov "Учебник узбекского языка", G.Asilova muallifligida chop etilgan oliy ta'lim muassasalari rus guruhleri uchun "O'zbek tili" darsligi, K.Turdiyeva, D.Ahmedovalarning tibbiyot institutlarining rus guruhleri uchun "O'zbek tili" darsligi, N.Xusanov, S.Shokirova, K.Shayxovalarning iqtisod yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarining rus guruhleri uchun "O'zbek tili" o'quv qo'llanmasi, I.Mirzayev, M.Boltaboyevlar tomonidan oliy o'quv yurtlarining rus guruhleri uchun "O'zbek tili" darsligi Z.Mahmudova va G.Usmonovalarning "O'zbek tili" o'quv qo'llanmasi hamda boshqalarning ishlarida tadqiq qilingan. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish uchun chop etilgan X.Ismatullayev "Самоучитель узбекского языка", Andree F.Sjoberg "Uzbek structural grammar", G.Bakiyeva va boshqalar "Узбекский язык для стран СНГ", N.Azimova "Uzbek. An elementary textbook", G.Rixsiyeva, M.Abduraxmonova "O'zbek tili: xorijliklar uchun intensiv kurs", D. Tosheva, A.Axmedov "Bukhara. Uzbek language for foreigners" va boshqalarning izlanishlari mavjud. 2023-yilda X. Muxitdinova tomonidan nashr etilgan "O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasi hamda shu yilda nashrdan chiqqan G.Asilovaning "O'zbek tilini o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasi muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz. Oliy ta'lim bosqichida o'zbek tilini o'qitish masalalari S.Adilovaning "O'zbek tili mashg'ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish", X.Muxitdinovaning "Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy metodik asoslarini takomillashtirish", G.Asilovaning "Bojxona va soliq yo'nalishlari talabalarining davlat tilida kasbiy muloqot yuritish kompetensiyasini rivojlantirish (rus guruhlarida)", D.Toshxo'jayeva "Matn mazmunini o'z so'zlari bilan qayta hikoya qilishga o'rgatishning metodik asoslari", Z.Salishevaning "O'zbek tili mashg'ulotlarida talabalar monologik nutqini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (rus guruhlarida)" va boshqa tadqiqotchilar tomonidan tadqiq qilingan. R.Niyozmetova hamda Sh.Yuldasheva akademik litseylarda davlat tilini o'qitishga bag'ishlangan tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda o'zbek tilini o'zga til vakillariga o'qitish sohasi uni xorijiy til sifatida o'qitish metodikasi darajasiga olib chiqildi. Bu o'zbek tilini dunyoga keng targ'ib qilish, o'zbek tilida so'zlovchilarning tobora ko'payib borishiga yordam beradi[3]. O'zbekistonda yashovchi barcha fuqarolar respublikamizning davlat tilida erkin muloqot yurita olishlari, o'z fikrlarini o'g'zaki va yozma bayon qila olishlari respublikamiz aholisining bahamjihatlik va do'stlikda yashashlari, birgalikda mehnat qilib vatanimiz iqtisodini yanda yuksaltirishlarining muhim omillaridan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Abdiyev A. 2023. "Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida andragogik yondashuvni joriy etish". O'zbekiston: til va madaniyat 1(4): 4–12.
2. Adilova S.A. O'zbek tili mashg'ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish: Ped.fan.nom. ...dis.-Toshkent, 2004.
3. Asilova G.A. Bojxona va soliq yo'nalishlari talabalarining davlat tilida kasbiy muloqot yuritish kompetensiyasini rivojlantirish (rus guruhlarida)
4. Кох М.Н., Пешкова Т.Н. Основы педагогики и андрагогики. Учебное пособие. Краснодар. 2015.
5. Muxitdinova X. S. "Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy metodik asoslarini takomillashtirish" Ped.fan.dok. ...dis.-Toshkent
6. Мильруд Р.П. Уроки языковой педагогики: между прошлым и будущим [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iyazyki.prosv.ru/2015/04/language-andragogics/>
7. Shodmonova M. Ona tili va adabiyot o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalari: monografiya. Toshkent: Nodirabegim, 2021.

UDK:14.189.042.4(022)

Lobarxon ANVAROVA,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: anvarovalobar17@gmail.com.

Qarshi davlat universiteti dotsenti Z.Boymurodov taqrizi asosida

MEHNAT SAMARADORLIGI: IQTISODIY TARAQQIYOT VA UNI OPTIMALLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada mehnatning ijtimoiy manfaatlariga yo‘nalganligini, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi darajasini, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishdagi foydaliligi va natijadorligini ifodalovchi mehnat samaradorligi qator holat va jarayonlar mahsuli ekanligi tahlil qilinagan. U natijador mehnatga ehtiyoj, mehnat shart-sharoitlari, mavjud kadrlar motivatsiyasi va malakasi, mehnatning tashkil etilishi, mehnat munosabatlari xarakteri, rahbar salohiyati va mahoratiga hamohang tarzda qaror topishi masalasi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, iqtisodiy taraqqiyot, tabiiy resurs, mehnat samaradorligi, moddiy va ma‘naviy ishlab chiqarish, ijtimoiy-ma‘naviy muhit, hayot sifati, turmush darajasi, sog‘lom va nosog‘lom muhit.

LABOR EFFICIENCY: ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS OPTIMIZATION

Annotation

The article analyzes the fact that labor efficiency, which represents the orientation of Labor to social interests, the degree of service to the development of society, its usefulness and consequentiality in satisfying social needs, is the product of a number of situations and processes. He studied the question of the need for productive labor, the conditions of labor, the motivation and qualifications of existing personnel, the organization of labor, the nature of labor relations, the ability and skill of the leader to decide in a harmonious way.

Key words: Economy, economic development, natural resource, labor efficiency, material and spiritual production, socio-spiritual environment, quality of life, standard of living, healthy and unhealthy environment.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДА: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И ЕГО ОПТИМИЗАЦИЯ

Аннотация

В статье анализируется, что производительность труда является продуктом ряда состояний и процессов, выражающих направленность труда на общественные интересы, степень его служения развитию общества, полезность и результативность в удовлетворении социальных потребностей. В ней исследуется вопрос о необходимости результативного труда, условиях труда, мотивации и квалификации имеющихся кадров, организации труда, характере трудовых отношений, гармоничном определении потенциала и мастерства руководителя.

Ключевые слова: Экономика, экономическое развитие, природные ресурсы, производительность труда, материальное и духовное производство, социально-духовная среда, качество жизни, уровень жизни, здоровая и нездоровая среда.

Kirish. Mehnat samaradorligi nafaqat muhim iqtisodiy vazifalarni bajarishni ta‘minlovchi, balki iqtisodiy taraqqiyot sur‘atlarini jadallashtiruvchi manba hamdir. U iqtisodiy taraqqiyotning barcha omillarini optimallashtirish, ushbu omillarni ijtimoiy manfaatlar sari yo‘naltirish imkonini beradi. Xuddi shuning uchun ham jahonning barcha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida mehnat samaradorligini oshirish masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Ushbu nazariy xulosaning barcha asoslarini, mehnat samaradorligi va iqtisodiy taraqqiyot omillari o‘rtasidagi aloqadorlik xarakterini batafsil tahlil qilamiz.

Muhokama va natijalar. Iqtisodiy taraqqiyot mamlakat iqtisodiyotining mahsuldorligi va samaradorligining oshishi, barqarorligi va raqobatbardoshligining mustahkamlanishi, jamiyat ehtiyojlariga mutanosibligining yuksalishi jarayonidir. U mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish darajasi o‘sishi, investitsiyalar va infratuzilma ravnaqi, ishsizlikning kamayishi yoxud maqbul tus olishi, pirovardida esa aholi turmush darajasining yaxshilanishi bilan tavsiflanadi. Iqtisodiy taraqqiyotga eltuvchi omillar talaygina. Ular orasida ayrimlari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Masalan, iqtisodiyot rivoji ko‘p jihatdan mavjud ishchi kuchining miqdori va sifatiga borib taqaladi. Aksar publitsistik manbalarda ishchi kuchi deganda iqtisodiyot sohalarida mashg‘ul bo‘lgan yoki jalb etilishi mumkin bo‘lgan 16-60 yoshdagi kishilar nazarda tutiladi. Iqtisod ilmi nuqtai nazaridan esa “ishchi kuchi” deganda inson emas, uning mehnat qobiliyatlari yig‘indisi nazarda tutiladi. “Ishchi kuchi, insonning mehnat qobiliyati - bu uning ehtiyojlari, jismoniy, intellektual va tashkilotchilik qobiliyatlari, moddiy ne‘matlarni ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish jarayonida qo‘llaniladigan ko‘nikma va tajribalari

yig‘indisidir”[1]. Uning sifati mehnat qobiliyatiga ega kishilarning bilim darajasi va malakasi bilan belgilanadi. Mamlakatda bunday kishilar qancha ko‘p bo‘lsa, iqtisodiyotni yuksaltirish va raqobatbardoshligini ta‘minlash imkoniyatlari shuncha katta bo‘ladi.

Iqtisodiy taraqqiyotni ta‘minlovchi yana bir omil – mavjud tabiiy resurslar hajmidir. “Ma‘lumki, tabiiy resurslar deganda tirik va notirik tabiatga oid bo‘lgan va insonning moddiy hamda madaniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida ishlatiladigan obyektlar, tabiiy muhit elementlari nazarda tutiladi. Bu resurslarning ayrimlari (masalan, minerallar, yer resurslari) tiklanmas, boshqalari (o‘simliklar va hayvonot olami bilan bog‘liq resurslar) tiklanuvchan hisoblanadi. Tabiiy resurslarning yana bir turi (ekin maydonlari, o‘rmonlar, suv resurslari) to‘liq tiklanmaydigan (ya‘ni iste‘mol maromidan sustroq tiklanadigan) obyektlar turkumiga kiritiladi”[2]. Nihoyat, iqtisodiy taraqqiyotni ta‘minlovchi yana bir omil innovatsion texnologiyalardir. Innovatsion texnologiyalar – iqtisodiyot tarmoqlaridagi ish ushlab oshirishini o‘zgartiradigan va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradigan, biznes imkoniyatlarini kengaytiradigan va jamiyat a‘zolari turmushi darajasini yuksaltiradigan yangi yoki takomillashtirilgan usullar, jarayonlar yoki mahsulotlardir. Ular tabiiy resurslardan samaraliroq foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va bozorga yangi mahsulot va xizmatlarni chiqarish vaqtini qisqartirish imkonini beradi. Qolaversa, innovatsion texnologiyalar ilmiy tadqiqot va ta‘lim rivojiga ham xizmat qiladi, bu esa mamlakat texnik va ishlab chiqarish salohiyatini yuksaltirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy taraqqiyot omillarini yuksaltirish, ulardan oqilona foydalanishga bo'lgan intilish yaqqol ko'zga tashlanadi. Jumladan, bu yurtlarda ishchi kuchi miqdori va sifati mamlakatning iqtisodiy o'sishi va jahon iqtisodiyotidagi o'rnini mustahkamlovchi asosiy omillardan biri sifatida baholanmoqda. Shu boisdan iqtisodiyotning turli sektorlarida mashg'ul bo'lgan kadrlarning ma'lumoti, kasbiy mahorati va malakasini oshirish masalalariga e'tibor ortib bormoqda. Bu maqsadda barcha rivojlangan mamlakatlarda kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta o'qitishga mo'ljallangan o'quv kurslari tashkil qilish amaliyoti keng ildiz otmog'ida. Keyingi yillarda ishsizlik muammosini tizimli ravishda hal qilish choralari ham intensivlashdi. E'tiborli jihati shundaki, taraqqiy topgan yurtlarda ishchi kuchi miqdorini ko'paytirish, sifatini oshirish tadbirlari davlat tomonidan qat'iy muvofiqlashtirilmoqda. Ayrim G'arbiy Yevropa mamlakatlarida hatto ishchi kuchi miqdori va sifati o'zgarishining istiqbollari doir ilmiy bashoratlar ham tayyorlanmoqda. Masalan, Angliyada bu vazifalar bilan Uorvik Universiteti Bandlikni tadqiq etish instituti (Institute for Employment Research at Warwick University), Germaniyada - Mehnat Federal instituti huzuridagi Bandlik va kasblarni tadqiq etish instituti (Institute for Employment and Occupational Research at the Federal Institute of Labour) shug'ullanmoqda[3].

O'zbekistonda ham iqtisodiy taraqqiyot omillarini yuksaltirishga jiddiy e'tibor berilmoqda. Jumladan, mamlakatdagi ishchi kuchi sifatini, ya'ni bilimi, malakasi, mahorati va tajribasini oshirish, uning raqobatbardoshligini ta'minlash uchun kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish chora-tadbirlari ishlab chiqilib, barcha viloyatlardagi shahar va tumanlar bo'ylab amalga oshirilmoqda. Ta'lim tizimi turli bosqichlarida olib borilayotgan tub islohotlarning maqsadlaridan biri ham aynan ana shu zaruriyat bilan bog'liq[4]. Shuningdek, yangi ish o'rinlari yaratish, ishsizlikni kamaytirish borasidagi choralar ham mamlakat ishchi kuchi sifatini yaxshilash, undan oqilona foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Keyingi yillarda mamlakatda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni iqtisodiy yuksalishning qudratli omiliga aylantirish ham davlat diqqat markazida turgan vazifalardan biriga aylantirildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Tabiiy resurslardan oqilo-na va samarali foydalanishni ta'minlashning hamda davlat budjeti daromadlarini oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risidagi" Qarori qabul qilinishi shundan dalolat beradi. Qarorda hozirgi vaqtda mamlakatda mineral xom ashyo resurslaridan foydalanishga investitsiyalarni jalb etish hamda tabiiy qazilma boyliklardan oqilona va samarali foydalanishga alohida e'tibor qaratilayotgani, ushbu yo'nalishda bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilangani, shuningdek, kelgusida ushbu yondashuvni saqlab qolish uchun yer qa'ridan foydalanuvchilar tomonidan haqiqatda qazib olingan foydali qazilmalar hajmining marksheyderlik xulosasiga muvofiqligi yuzasidan monitoring o'tkazib borish zarurligi ta'kidlanadi[5].

Mutaxassislar keyingi yillarda O'zbekistonda moliyaviy kapital tom ma'noda iqtisodiy taraqqiyot manbaiga aylanganini qayd qilmoqdalar. Ularning fikriga ko'ra, avval "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi", so'ngra "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" asosida olib borilgan islohotlar sharofati bilan mamlakat moliyaviy muhiti tubdan o'zgardi. Xususan, bank sektori modernizatsiya va liberalizatsiya jarayonlarini boshidan kechirdi, kapital bozori keskin rivojlandi, moliyaviy texnologiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi jarayonlari intensivlashdi, davlat budjeti daromadlari manbalari ko'paydi, xorijiy investitsiyalar hajmi kengaydi. Mintaqaviy moliya markazlarini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar bozor moliyaviy infratuzilmasini ancha takomillashtirdi. O'zbekiston moliyaviy muhitidagi ijobiy o'zgarishlar jahon investorlarining mamlakatga e'tiborini kuchaytirmoqda, bu esa moliyaviy kapitalni yuksaltirishning yana bir vositasiga aylanmoqda[6].

Respublikada iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishga qodir bo'lgan innovatsion texnologiyalarni yaratish va

o'zlashtirishga alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, "mamlakatimizda faol innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan qulay shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mahalliy ilmiy va innovatsion ishlanmalarni tijoratlashtirish va ishlab chiqarishga joriy qilish maqsadida mamlakatda innovatsion tadbirkorlikning rivojlanish darajasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydigan "Yashnobod" innovatsion texnoparki, O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzurida ilg'or texnologiyalar markazi, shuningdek, vazirliklar va oliy ta'lim muassasalari qoshida boshqa shu kabi tashkilotlar tashkil etildi"[7].

Shunday qilib, bugungi kunda iqtisodiyotchi olimlar iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashning asosiy omillarini ishchi kuchi miqdori va sifatini oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, moliyaviy kapital bozorini rivojlantirish va innovatsion texnologiyalarni iqtisodiyotga tatbiq etish bilan bog'lamoqdalar. Xalqaro ekspertlar ham mamlakatlar iqtisodiy yuksalishi imkoniyatlarini baholashda aynan ana shu omillarga tayanmoqdalar. Aynan shu boisdan xorijda ham, O'zbekistonda ham mazkur omillarni yuksaltirish va mustahkamlashga e'tibor oshmoqda. Ko'plab davlatlar ushbu vazifalarni bajarishni o'z iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Biroq masalaning muhim tomonlaridan biri shundaki, mehnat samarasi iqtisodiy taraqqiyotning mazkur omillarini optimallashtiruvchi muhim manba vazifasini o'tashga qodir.

Mehnat samaradorligining oshishi tabiiy resurslarning oqilona sarflanishini ta'minlaydi. Bu aloqadorlikning bevosita va bilvosita jihatlari mavjud. Bevosita jihati shundaki, korxonalar va tashkilotlarda amalga oshirilgan samarali mehnat shu subyektlarga kamroq tabiiy resurslar evaziga ko'proq mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini beradi. Chunki mehnat samarasi oshishi bilan ishlab chiqarish xatolari kamayadi, natijada tabiiy resurslar sezilarli ravishda tejalandi, ularning maqsadsiz isrof bo'lishi oldi olinadi. Tabiiy resurslar tanqisligi jiddiy tus olib borayotgan bugungi kunda bunday tejamkorlik ayniqsa ahamiyatli.

Mehnat samaradorligi tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkonini yaratarkan, mamlakatdagi ekologik muhitni sog'lomlashtirishga ham xizmat qiladi. Jamiyatdagi mehnat samarasi yuksalgani sayin qishloq xo'jaligida ishlatiladigan yer va suv resurslarini, hududlardagi o'simlik va hayvonot turlarini asrab-avaylash imkoniyatlarini kengayib boradi, atrof-muhitga tashlanadigan zararli chiqindilar hajmi kamayadi. Ekologik vaziyatning ushbu elementlariga ratsional munosabat esa ekologik muhit sog'lomligini ta'minlaydi[2].

Ushbu mulohazalar mehnat samaradorligining iqtisodiy taraqqiyotga ta'siriga doir ikkinchi tezisni shakllantirish imkonini beradi: jamiyatda, konkret korxonalar va tashkilotda mehnat samaradorligini yuksaltirish orqali tabiiy resurslarning oqilona sarflanishini ta'minlash va ularni iqtisodiy taraqqiyot omiliga aylantirish mumkin.

Mehnat samaradorligi iqtisodiy taraqqiyotning yana bir omili – moliyaviy resurslarning maqsadga muvofiq ishlatilishiga zamin yaratadi. Moliyaviy kapitaldan maqsadli foydalanish deganda mavjud moliyaviy imkoniyatlar va mablag'larni muayyan maqsadga yoki belgilangan moliyaviy muammolarni hal qilishga yo'naltirish, uning sarflanishini qat'iy rejalashtirish, moliyaviy xarajatlarni doimiy va oqilona nazorat qilish jarayoni tushuniladi. Bunday foydalanish jarayoni daromad keltirishi mumkin bo'lgan turli aktivlarni (masalan, aksiyalar, obligatsiyalar, ko'chmas mulk va boshqalarni) xarid qilish va boshqarish, muvaffaqiyatli tugashi kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy dastur va loyihalarga sarmoya kiritish, foydani ko'paytirish, shuningdek, xatarlarni oldini olish niyatida qarzlarni boshqarish bilan bog'liq choralarni o'z ichiga olishi mumkin. Moliyaviy kapitalning unumli va maqsadga muvofiq ishlatilishi mavjud mablag'lardan samarali foydalanish, kerakli iqtisodiy hamda moliyaviy natijalarga erishishga yordam beradi[8].

Aksincha, mehnat samarasining pastligi moliyaviy kapital hajmini kengaytirishga xalal beradi, uni oqilona sarflashga imkon qoldirmaydi. Moliyaviy kapitalning nooqilona ishlatilishi hech qanday daromad keltirmaydigan besamar xarajatlarni ko'paytirib

boraveradi. Natijada asosiy iqtisodiy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan mablag' tanqis bo'lib qoladi. Moliyaviy boshboshdoqlik va moliyaviy tanqislik hamkor bo'lish istagida bo'lgan investorlarning shu jamiyatga, shu iqtisodiy subyektga bo'lgan ishonchini so'ndiradi.

Ushbu mulohazalar mehnat samaradorligining iqtisodiy taraqqiyotga ta'siriga doir uchinchi tezisini shakllantirish imkonini beradi: jamiyatda, konkret korxonada va tashkilotda mehnat samaradorligini yuksaltirish orqali ularning moliyaviy kapitalini ko'paytirish, oqilona sarflanishini ta'minlash, bu kapitalni iqtisodiy taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin.

Mehnat samaradorligi innovatsion texnologiyalarni ommalashtirish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalarning iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashdagi rolini tavsiflab o'tdik. Biroq masalaning nozik tomoni shundaki, innovatsion texnologiyalar haqiqatan iqtisodiy ravnaqqa xizmat qilishi uchun ommaviy tus olishi, ya'ni butun iqtisodiyot sohasini, ijtimoiy hayotni qamrab olmog'i darkor. Uning ayrim korxonada va tashkilot miqyosida qolib ketishi yuksalishni ta'minlamaydi. Masalan, ma'lum ratsionalizator tomonidan yaratilgan hamda konkret bir korxonada faoliyatiga tatbiq etilgan, vaqt o'tib unot bo'lgan yoxud boshqa iqtisodiy subyektlar tomonidan mufassal o'zlashtirilmagan innovatsion texnologiya iqtisodiy taraqqiyot omili bo'la olmaydi. Insoniyat tarixida bunday hollar juda ko'p bor takrorlaganini yaxshi bilamiz. Masalan, XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrning boshlarida Italiyada yashab, ijod qilgan mutafakkir Leonardo da Vinchi ko'plab yangi g'oyalarni ilgari surdi, bu g'oyalar ayrim entuziastlar tomonidan realizatsiya qilib ham ko'rildi, biroq ommalashmagan bo'is ushbu g'olarning ko'pchiligi qog'ozlarda qolib ketdi.

Mehnat samaradorligi bilan innovatsion texnologiyalar o'rtasidagi aloqadorlik dialektik xarakterga ega. Bir tomondan, biz yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, innovatsion texnologiyalar mehnat samaradorligini oshiruvchi muhim omildir. Lekin, ikkinchi tomondan, mehnat samaradorligining o'zi ana shunday innovatsion texnologiyalarni ommalashtiruvchi vositadir.

Boshqacha aytganda, korxonada va tashkilotda kechayotgan mehnatning samarasi unda qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyaning eng yaxshi reklamasidir. Har qanday korxonada yoki tashkilotda mehnat samarasining oshishi boshqa iqtisodiy subyektlar e'tiborini tortishi, uning tajribasini o'zlashtirishga ishtiyoqni hosil qilishi aniq. Shu tariqa korxonada qo'llanilayotgan va mehnat samarasini ta'minlagan innovatsion texnologiya ham boshqa subyektlar diqqat markaziga tushadi. Bu esa pirovardida innovatsion texnologiyalarning asta-sekinlik bilan butun jamiyat bo'ylab yoyilishiga zamin yaratadi.

Ushbu mulohazalar mehnat samaradorligining iqtisodiy taraqqiyotga ta'siriga doir to'rtinchi tezisini shakllantirish imkonini beradi: jamiyatda, konkret korxonada va tashkilotda mehnat samaradorligini yuksaltirish orqali innovatsion texnologiyalarni ommalashtirish, ularni butun iqtisodiyot bo'ylab yoyilishini ta'minlash mumkin.

Ko'rinib turibdiki, mehnat samaradorligining oshirilishi iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladigan barcha omillardan ratsional foydalanish imkoniyatlarini benihoya kengaytiradi. Binobarin, iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini yuksaltirish, shu tariqa jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoriga qo'shilish vazifasini o'z oldiga qo'ygan O'zbekiston sharoitida barcha sohalaridagi mehnatning samaradorligini oshirish iqtisodiy raqnaqning asosiy manbai sifatida qaralmog'i darkor.

Xulosa. Yuqoridagi mulohazalardan xulosa chiqarish mumkin, turli holat va jarayonlarning mahsuli sifatida yuzaga kelgan mehnat samaradorligi nafaqat iqtisodiy vazifalarni hal qilish imkonini beradi, balki butun jamiyatning iqtisodiy yuksalishi uchun muhim omil vazifasini o'tay oladi. U iqtisodiy taraqqiyotning barcha omillari samarasini oshirishda ahamiyatli o'rin tutadi. Mehnat samaradorligi ishchi kuchi miqdori va sifatini ijtimoiy manfaatlar sari yo'naltiradi, tabiiy resurslarning oqilona sarflanishini ta'minlaydi, moliyaviy kapitalning maqsadga muvofiq ishlatilishiga zamin yaratadi, innovatsion texnologiyalarni ommalashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Какушкина М. А. О трактовке экономической категории “рабочая сила” // Социально-экономические явления и процессы, 2009, №4.- 61-с.
2. Омонов В. Экологик globallashuv va uning O'zbekistondagi ekologik muhitga ta'siri.- T.: Voris-nashriyot, 2021.- B.21.
3. Вишневская Н.Т., Зудина А.А. Профессиональная структура рабочей силы в странах Европы: о чем свидетельствуют прогнозы? // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика, 2017, №4.- 112-с.
4. Abulqosimov H.P., Ashurova M.X. Ishchi kuchi sifati va raqobatbardoshligini oshirish yo'llari. // Iqtisod va moliya, 2014, №9.- 18-27-s.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. “Tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlashning hamda davlat budjeti daromadlarini oshirishning qo'shimcha choratadbirlari to'g'risida”. // lex.uz/uz/docs/3901273.
6. Гуломова М. Финансовая среда Узбекистана: преодоление разрыва с международными стандартами. // Компетентность, 2024, №1.- 36-41-с.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. “Innovatsion faoliyatni yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida”. // lex.uz/docs/3903197.
8. Додонова И.В. Сущность и факторы развития современного финансового капитала. // Вестник Оренбургского государственного университета, 2004, №8.- 48-52-с.

Amirxon ATANAZAROV,
O'zbekiston Milliy universiteti stajyor-o'qituvchisi
E-mail: amirxonatanazarov06@gmail.com
Dildora ISROILJONOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

O'zDJTSU Og'ir atletika, ot sporti nazariyasi va uslubiya kafedrasini mudiri, dotsent H.Xakimov taqrizi asosida

EVOLUTION OF EXPLOSIVE QUALITIES OF STUDENT JUDOKAS WITH THE HELP OF WEIGHTLIFTING EXERCISES

Annotation

The practical significance of the results of the research in this scientific research work is that the methodologies of correctly teaching the technical methods of weightlifting exercises of student judokas, the technical actions used in competition activities are explained by the fact that the individual characteristics of the explosive forces of judokas in the process of training and competition, similar to that of weightlifters, are determined and the results are based on the results obtained on the basis of a survey on the development and normalization of a set of technical methods for the development of

Keywords: general and special physical training, technical training, modeling, types of training.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВЗРЫВНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ-ДЗЮДОИСТОВ С ПОМОЩЬЮ УПРАЖНЕНИЙ ПО ТЯЖЕЛОЙ АТЛЕТИКЕ

Аннотация

Практическая значимость результатов исследования в данной научно-исследовательской работе заключается в том, что методика правильного обучения студентов-дзюдоистов техническим приемам тяжелоатлетических упражнений, применяемые в соревновательной деятельности технические действия и индивидуальные особенности взрывной силы дзюдоистов в процессе тренировок и соревнований, как у тяжелоатлетов, объясняются тем, что их результаты основаны на результатах, полученных на основе опроса о разработке и нормировании комплекса технических приемов и рекомендаций по внедрению в тренировочный процесс основных приемов, широко используемых в соревновательной деятельности.

Ключевые слова: общая и специальная физическая подготовка, техническая подготовка, моделирование, виды подготовки.

TALABA DZYUDUCHILARNI OG'IR ATLETIKA MASHQLARI YORDAMIDA PORTLOVCHI SIFATLARINI TAKOMILASHTIRISH

Аннотация

Mazkur ilmiy tadqiqot ishida tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, talaba dzyudochilarning og'ir atletika mashqlarini texnik usullarni to'g'ri o'rgatish metodikalari, musobaqa faoliyatida qo'llaniladigan texnik harakatlar va dzyudochilarning og'ir atletikachilarga o'xshab mashg'ulot va musobaqa jarayonida portlovchi kuchlarini individual xususiyatlari aniqlanganligi va natijalari musobaqa jarayonida ko'p qo'llaniladigan asosiy usullarni rivojlantirish uchun texnik usullar majmuasini ishlab chiqish va me'yorlash hamda tavsiyalarni mashg'ulot jarayoniga joriy etishga imkon yaratilganligi to'g'risidagi so'rovnomaga asosida olingan natijalarga asoslanganligi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, modellashtirish, tayyorgarlik turlari.

Kirish. Ilmiy tadqiqot mavzusining dolzarbligi Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida sog'lom avlodni tarbiyalash, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish hamda mamlakat aholisi salomatligini yaxshilash masalalari ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Yurtimizda olib borilayotgan islohotlar bugungi kunda erishilgan yutuq va kamchiliklarimizga e'tibor qaratish, ulkan taraqqiyotlar tomon olg'a qadamlar tashlashni taqozo etadi.

Respublikamizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish aholining, ayniqsa yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlarni yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, mardlik, va tanparvarlik shuningdek yoshlar orasida hamda jismoniy imkoniyati cheklangan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirishga, jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lami ishlar amalga oshirilmoqda [1,2,5,8].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-iyuldagi PQ-336-son "Sport kurashlarining olimpiya turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori bu sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga

oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: Mashg'ulot jarayonlarini tashkil qilish bo'yicha talaba dzyudochilarga og'ir atletika mashqlari yordamida portlovchi xususiyatlarini o'rgatish va og'ir atletika maxsus mashqlari dasturini ishlab chiqish orqali mashg'ulot jarayonlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning vazifalari: Dzyudo bilan shug'ullanuvchi talaba dzyudochilarning individual imkoniyatlarini xususiyatlarini inobatga olib maxsus yillik modul ishlab chiqish.

Dzyudochi talabalar uchun maxsus og'ir atletika mashqlar modulini ishlab chiqish.

Maxsus modul orqali dzyudochi talabalarining musobaqa imkoniyatlarini va portlovchi xususiyatlarini oshirishning ilmiy asoslari.

Talaba dzyudochilarning og'ir atletika mashqlari yordamida texnik-taktik takomillashtirish o'rgatish orqali sport natijalarini yaxshilash.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Taekwondo va sport faoliyati kafedrasini sport faoliyati (dzyudo) I bosqich talabalarining mashg'ulot jarayonlari.

Tadqiqot predmeti Maxsus og'ir atletika mashqlari modularini ishlab chiqish va dzyudo mashg'uloti jarayonlariga tadbiq qilish.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil etish va umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, ijtimoiy so'rovnoma, jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv-uslubiy majmuaning tahlili, pedagogik tajriba matematik-statistik usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Dzyudo sport turi Yaponiyada birinchi bo'lib asos solingan dzyudo sport turi bo'yicha Kadakan maktabi eng yuqori darajada rivojlangan hisoblanadi. Kadakan maktabi asoschisi pedagogika fanlari doktori (Dzizaro Kano) dzyudo sport turini nafaqat Yaponiya balki butun yer sharida tanilishiga sabab bo'lgan. Dzyudo sport turning rivojlanish va yurtimizga kirib kelish tarixiga nazar tashlasak, O'zbekistonga Dzyudo sport turi 1972-yilda, ya'ni O'zbekiston Davlat sport qo'mitaning dzyudoni rivojlantirish to'g'risidagi buyrug'iga asosan tashkil etildi. 1972-yilning mart oyida toshkentda dzyudo bo'yicha yapon instruktorlari rahbarligida birinchi seminar o'tkazildi. Seminar qatnashchilari Markaziy Osiyo Respublikalari vakillaridan iborat ishchi guruh bo'lib, ushbu seminar O'zbekistondan vakili sifatida Kim V.A., Istomin A.A., Amashkevich B.B., Zyablitsev A.I., Prut V.M., Alimov S.U., Tashxodjayev X., Kim Yu.S., Pilipenko V., Shnayder B.I., Bogdal 1-jadval

V.N., Xaykin E.L. va boshqalar qatnashgan (Yu.S.Kim, L.P.Yugay, 2005).

Ilmiy tadqiqotning asosiy muommalarni bartaraf etish uchun O'zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati va sport vazirligi tasarrufidagi sport maktablari, ixtisoslashtirilgan sport maktablari, oliy sport maktablarida Dzyudo sporti bilan shug'ulanuvchi dzyudochilarni jismoniy tayyorgarligini, og'ir atletika maxsus mashqlari yordamida portlovchi kuchlarini hamda musoboqa faoliyatini takomillashtirish va mashg'ulot jarayonlarini tashkil qilish bo'yicha qandaydur metodikalarni bilishlari, talaba dzyudochilarning sport turlariga qiziqishi, sportning qaysi turlari bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqishlarini bilish va o'rganish, talaba dzyudochilar trenerlardan mashg'ulotga qatnashish maqsadida sport maktablariga shug'ullanish maqsadida murojat qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratilganligini aniqlash maqsadida vazirlikning dzyudo va kurash trenir-o'qituvchilar o'rtasida anketa so'rovnomasini o'tkazish kerakligi, tahlil ma'lumotlarini yeg'ishni belgilab oldik. (1-jadval)

Anketa so'rovnomasida 30 dan ortiq Respublika miqyosidagi malakali trener-o'qituvchilardan o'rtacha 30-40 yoshli shu yo'nalishda 5-10 yildan ortiq faoliyat yuritayotgan, Xalqaro va Respublika miqyosidagi nufuzligi musobaqalarda g'olib va sovrindor sportchilarni tayyorlagan trener-o'qituvchilar ishtrok etishdi.

Pedagogik so'rovnoma trenir-o'qituvchilardan n=30

№	Savollar	Javoblar			
		Xa	%	Yo'q	%
1	Og'ir atletika maxsus mashqlari bilan mashg'ulotni o'tish turlari haqida ma'lumotga egamiz?	10	33	20	66
2	Talaba dzyudochilar og'ir atletika maxsus mashqlari bilan menga mashg'ulotdan kegin o'ting deb sizga murojat qilganmi?	13	42.9	17	56.1
3	Talaba dzyudochilar bilan og'ir atletika maxsus mashqlari to'g'risida so'zlashganmisiz?	18	59.4	12	39.6
4	Dzyudochi talabalarga yotgan xolda shtangani ko'krakga tushirib chiqarish mashqini ketmaketlikda ishlatish tartibini bilasizmi?	11	36.3	19	62.7
5	Shtangani bo'yin orqasiga qo'yib o'tirib turish mashqini talaba dzyudochilarga kamroq sonda ko'tarib og'ir vazini kotartirish tartibini bilasizmi?	9	29.7	21	69.3
6	Og'ir atletika maxsus mashqlaridan mashg'ulot jarayonlarini tashkil etishni bilasizmi?	14	46.2	16	52.8
7	Talaba dzyudochilariga og'ir atletika maxsus mashqlari yordamida mashqlarni o'rgatgan bo'larmidingiz?	12	39.6	18	59.4
8	Talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlaridan foydalanib mashg'ulotdan keyin og'ir atletika maxsus mashqlarni ishlatasizmi?	11	36.3	19	62.7
9	Og'ir-atletika maxsus mashqlarini dzyudo sport turida toshlar bilan bajariladigan maxsus mashqlarni bilasizmi?	13	42.9	17	56.1
10	Og'ir atletika maxsus mashqlaridan talaba dzyudochilarga maxsus mashqlardan foydalanib mashg'ulot o'tgan bo'larmidingiz?	18	59.4	12	39.6

So'rovnoma natijalaridan ma'lum bo'ldiki, trener-o'qituvchilarning aksariyati talaba dzyudochilarni kuchchidamkorlik holatlarini va dzyudo sportchilarga mashg'ulotlarni tashkil etish haqida ma'lumotga ega emas. Jumladan, "Siz Og'ir atletika maxsus mashqlari bilan trinirofkani o'tish turlari haqida ma'lumotga egamiz?" degan 1-savolga 30 nafar respondentdan 33% - "Xa", 66% - "Yo'q" deb ovoz berishdi. Demak, bu holatga asosan shunday xulosaga kelish mumkin, trener-o'qituvchilar og'ir atletika surdo sport turida bajariladigan maxsus mashqlar haqida ma'lumotga ega emas. dzyudo sport turlari hozirgi kunda jaxonda jadal rivojlangan hisoblanadi. Talaba dzyudochilar hozirgi kunda yurtimizda juda kopaymoqda hamda rivojlantirish va ommalashtirish uchun dzyudo sport turlari haqida ilmiy tadqiqotlar olib borish, darslik, o'quv qo'llanma va maqolalarga ehtiyoj seziladi. "Talaba dzyudochilar og'ir atletika maxsus mashqlari bilan menga trinirofkadan kegin o'ting deb sizga murojat qilganmi?" degan 2-savolga 30 nafar respondentdan 40,9% - "Xa", 56,1% - "Yo'q" deb javob berishdi. Trener-o'qituvchilarning bu savolga bergan javobidan ko'rinib turiptiki talaba dzyudochilarga trinirofkadan kegin og'ir atletika maxsus mashqlaridan kamroq foydalanganliklarini aniqlandi.

Talaba dzyudochilar bilan og'ir atletika maxsus mashqlari to'g'risida so'zlashganmisiz? So'rovnomamizning 3-savoliga 30 nafar respondentning 59,4% - "Xa", 39,6% - "Yo'q" deb javob berishdi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotga asosan aytishimiz mumkinki, juda kam sonli trener-o'qituvchilar Talaba dzyudochilar bilan maxsus mashqlarni qanday qilib ishlash hamda

trinirofkani paytida trinirofkadan kegin og'ir atletika maxsus mashqlari to'g'risida muloqot qilmagan.

"Dzyudochi talabalarga yotgan xolda shtangani ko'krakga tushirib chiqarish mashqini ketmaketlikda ishlatish tartibini bilasizmi?" "Shtangani bo'yin orqasiga qo'yib o'tirib turish mashqini talaba dzyudochilarga kamroq sonda ko'tarib og'ir vazini kotartirish tartibini bilasizmi?" 4- va 5-savolga 30 nafar respondentdan 36,3% va 62,7% - "Xa", 29,7% va 69,3% - "Yo'q" deb javob berdi. Ko'rinib turibdiki, aksariyat trener-o'qituvchilar Talaba dzyudochilarga yotgan xolda shtangani sqib ko'tarish mashqini ketmaketlikda ishlatish to'g'risida so'rovnoma natijalarini ko'radigan bolsak trener-o'qituvchilar kamchiligi bilishar ekan. Shtangani bo'yin orqasiga qo'yib o'tirib turish mashqining so'rovnoma natijalarida shuni aniqladik kam kotarib og'ir vazini ko'tartirish mashqini bilishmas ekan.

O'ir atletika maxsus mashqlaridan mashg'ulot jarayonlarini tashkil etishni bilasizmi? degan 6 savolga faqat 46,2% respondentlar "Xa", ularning 52,8% "Yo'q" degan javobni berishgan.

"Talaba dzyudochilariga og'ir atletika maxsus mashqlari yordamida mashqlarni o'rgatgan bo'larmidingiz?" degan 7-savolimizga respondentlarning 39,6% - "Xa", 59,4% - "Yo'q" deb javob berishdi. Olingan javoblarga asosan aytishimiz mumkinki, trener-o'qituvchilarni dzyudochi talaba sportchilarga og'ir atletika maxsus mashqlarni o'rgatishga bo'lgan istaklari yuqori.

"Talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlaridan foydalanib trinirofkadan keyin og'ir atletika maxsus

mashqlarni ishlatamiz?" deb nomlangan 8-savolga 30 nafar respondentdan 36,3 % - "Xa", 62,7 % - "Yo'q" deb javob berdi.

"Og'ir atletika maxsus mashqlarini dzyudo sport turida toshlar bilan bajariladigan maxsus mashqlarni bilasizmi?" degan 9-savolimizga 30 nafar respondentlarning 42,9 % - "Xa", 56,1 % - "Yo'q" deb javob berdi.

Og'ir atletikachi maxsu mashqlaridan talaba dzyudochilarga maxsus mashqlardan foydalanib trinirofka o'tgan bo'larmidingiz? degan 10-savolimizga 30 nafar respondentlarning 29,4 % - "Xa", 39,6 % - "Yo'q" deb javob berdi.

Talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlari bilan trinirofka jarayoni va musoboqa faoliyatini maxsus mashqlarni qoidalar bilan ko'tarish maxsus mashqlarni ishlab chiqilsa foydalangan bo'larmidingiz? Degani so'ngi savolimizga barcha respondentlarimiz "Xa" deb javob berishdi. Pedagogik kuzatuvlar va o'takzilgan so'rovnoma natijalariga asoslanib shuni ayta olamizki, Talaba dzyudochilar og'ir atletika mashqlari bilan shug'ullanishga bo'lgan talablari yuqoriligi lekin trener-o'qituvchilar mashg'ulot vaqtida ketmaketlikda bajarilishni o'rnatishda muammolar borligi mashg'ulot jarayonlarini yo'lga qo'yishga va mashg'ulot olib borishga to'siq bo'ladi. Trener-o'qituvchilarda talaba dzyudochilarga og'ir atletika mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish mezonlari haqida ma'lumotga ega emasliklari muammoni yanada ochib berdi. Trener-o'qituvchilarni talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlarini yanada mukamal o'rgatishga bo'lgan istaklari va yuqoriligi lekin dzyudochilarda og'ir atletikani o'rgatish bo'yicha maxsus mashqlarning qanday tartibda foydalanish metodikaning kamligi asosiy muammo hisoblanadi.

Xulosa. Mamlakatimizda sport sohasini rivojlantirish, sport kuarsi bo'lmush talaba dzyudochilar og'ir atletika sport turi bilan shug'ullanishlari sportchilarning jismoniy va texnik harakatlarga o'rgatish to'g'risida ilmiy izlanishlar olib borilishi, yuqori saviyadagi jurnallarda chop etilgan maqolalardan andoza sifatida foydalanish to'g'risida fikrlar yuritilgan bo'lsada aniq bir

sport kurashida modellashtirish uslublaridan foydalanilmaganligi kuzatildi.

Texnik usulni modellashtirish murakkab mashg'ulot jarayonida asosan o'rgatish tizimiga "asosiy harakat" sifatida qaraladi. Sport sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar mustaqil izlanuvchilar ilmiy ishlaridan fikrlari talaba dzyudochilarga texnik harakatlarni o'rgatish uslublari orasida tafovut mavjudligiga qaramasdan, kurashchini o'quv-mashg'ulot faoliyatini ishonchligini modellashtirishda ulardan foydalanish va o'zidagi kamchiliklarni bartaraf etishi bo'yicha ilmiy qarashlar yetarlicha yoritib berilmagan.

Sportning kurash turlari bo'yicha ilmiy izlanishlar ustida bosh qotirayotgan olimlar trener-o'qituvchilarga talaba dzyudochilarning jismoniy holatlari, dzyudochilarga og'ir atletika mashqlarini mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish mezonlari haqida ma'lumot beruvchi, maxsus og'ir atletika mashqlarini qanday tartibda ko'tarish hamda dzyudo sportida qanchalik og'ir atletika maxsus mashqlarini muxim ekanligini o'rgatish, trener-o'qituvchilar va talaba dzyudochilar o'rtasida mashg'ulotl vazifasini bajaruvchi vosita ishlab chiqishga ehtiyoj yuqori ekanligini ko'rsatib berdi. Ammo olimlarni ilmiy izlanishlari davomida eng samarali bo'lgan og'ir atletika maxsus mashqlarini tartibi bo'yicha ko'tarish va kamroq ko'tarip yuqori natijaga erishishni o'rgatish to'g'risida izlanishlar olib borilmaganligi kuzatildi.

ADABIYOTLAR

1. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва услубияти/ -Тошкент: Ита-пресс нашриёти 2021.- Б. 240-245.
2. Алиев И.В., Ибрагимов М.А. –Sport pedagogik mahoratini oshirish Darslik. T. 2023 y. 105-112 bet.
3. Абдуллаев А., Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти/ Дарслик. –Тошкент: 2018, "Илмий техника ахбороти-пресс нашриёти" –Б. 230-243.
4. Тастанов Н.А. Кураш турлари назарияси ва услубияти/ Дарслик. "Sano-standart" Тошкент: – 2017. Б. 193-205.
5. Бондарчук А.П. Основы силовой подготовки в спорте/Учебное пособие. «Спорт» – М., 2019.С. 200-224.
6. Арслонов Ш.А. "Dzyudo" / Ўқув қўлланма. –Тошкент: "Илмий техника ахбороти - press nashriyoti", 2018.-116 б. – Б. 226-228.
7. Маткаримов Р.М., Оғир атлетика назарияси ва услубияти/Дарслик. "Ўзбекистон нашриёт матбаа уйи" - Тошкент: 2015.- Б. 82-84.
8. Маткаримов Р.М., Юнусов С.А., Ходжаев А.З. "Теория и методика тяжелой атлетики", "Илмий техника ахбороти - press nashriyoti", Т.:2019. 156 б – Б. 20-28.

UDK: 15.7:105.5:150.4 (043)

Rufat AXMEDOV,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: axmedovrufat197@gmail.com.

Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD Z. Boymurodov taqrizi asosida

ABU BAKR MUHAMMAD ZAKARIYO ROZIY TA'LIMOTIDA AQL

Annotatsiya

Maqolada Abu Bakr Muhammad Zakariyo Roziy ta'limotida aql masalasi oid falsafiy qarshlar va turli yondashuvlar yondashuvlar tahlili keltirilgan. Aql masalasini falsafiy tahlil qilishda allomaning qo'shgan hissasi va uning o'ziga xos jihatlari yuzasidan fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Aql, idrok, kalom, tasavvuf falsafasi, aqli kull, rux, zohiriy jarayon, aqli juz.

ABU BAKR MUHAMMAD ZAKARIYA ROZI INTELLIGENCE IN DOCTRINE

Annotation

The article presents an analysis of philosophical opposites and approaches to various approaches concerning the question of reason in the teachings of Abu Bakr Muhammad Zakariya Rozi. In the philosophical analysis of the question of reason, opinions are presented on the contribution of alloma and its specific aspects.

Key words: mind, perception, word, philosophy of mysticism, aqli kull, zinc, apparent process, aqli juz.

АБУ БАКР МУХАММАД ЗАКАРИЯ РАЗИ РАЗУМ В УЧЕНИИ

Аннотация

В статье представлен анализ философских возражений и подходов различных подходов к вопросу о разуме в учении Абу Бакра Мухаммада Захари Рази. В философском анализе вопроса разума приводятся отзывы о вкладе ученого и его особенностях.

Ключевые слова: разум, восприятие, слово, философия мистицизма, акли кулл, цинк, процесс видимости, акли жуз.

Kirish. Aql arabcha so'z bo'lib, lug'atda "tutish", "qaytarish", "bog'lash" kabi ma'nolarni anglatadi. Aql o'zagidan olingan "iqol" so'zi chorva hayvonlarini bog'lab qo'yiladigan "tushov", "zanjir", "kishan" degan ma'nolarni ifoda etadi. Tushov chorva hayvonini qochib ketishdan saqlab, ekinlarni payxon qilishi, bironva jarohat yetkazishi, o'zi yo'qolib qolishi kabi zararlarning oldini olganidek, insondagi aql ham o'z egasini yomon axloqlardan, zararli ishlardan qaytarib, uni insoniylik chegarasida ushlab turadi [1]. Aql qalbdagi nur bo'lib, u haq bilan botil o'rtasini ajratadi[2].

Muhokama va natijalar. Aql kalomda, tasavvuf falsafasi va Mashshoiyyuna falsafiy ta'limotlarida turlicha maqomlarga ega bo'lgan. Kalom aqlning cheksiz imkoniyatlarini inkor etmaydi, chunki uningcha Allohning o'zi aql, donishmandlikning yagona sohibi. Tasavvuf ta'limotlari aqlni chetlab o'tmasada, uning imkoniyatlarini zohiriy jarayonlarda bilish bilan chegaralab qo'yadi. Aql – tasavvuf vakillarining nuqtai-nazariga ko'ra, ilohiy bir nur. Ular ikki xil aql borligi to'g'risida to'xtalib o'tadilar:

1. Aqli kull-ilohiy, qudratli, mutlaq aql bo'lib, tangrining faol tajalliysidan iborat. Ilk marotaba Allohdan dunyoga kelgan bu aql "Aqli avval" yoki "Ruhi a'zam", deb yuritiladi. Shuningdek, bu "Aqli kull" ni tasavvuf namoyandalari yana "Haqiqati Muhammadiyya" deb ham atashgan. "Aqli kull" dan "Nafsi kull" maydonga kelganki, u "Lavha mahfuz" deb nomlangan.

2. Aqli juz (aqli majoz) – insonning hayoti, yashash odobi, faoliyatiga tegishli. Aqli juz ikki qismga ajratilgan:

1. Aqli maod insonni oxiratdan ogoh qiladigan aql.

2. Aqli maosh – hayotni tushunishga xizmat qiladigan aql.

Aqli maod – imyon sohiblariga, aqli maosh esa – barcha kishilar uchun xos deb qaralgan[3].

Sharq xalqlarining falsafiy-axloqiy fikrlari rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk mutafakkirlaridan biri Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo ar-Roziy bo'lib, U Yaqin va O'rta Sharq xalqlarining ilm-fan va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Afsuski, allomaning hayoti va ijodi haqida ma'lumot kam. Uning tug'ilgan va vafot etgan yillari noma'lum. Tojik

tadqiqotchilari turli sanalarni ko'rsatadilar. Masalan, A. M. Bogouddinov 864 — 925 yillarni, M. Osimi — 865 935 yillarni, M Dinorshoyev – 865 yil 28 avgust - 925 yil 25 oktabrni, Ashurov 865- 925 yillarni, A. Devonakulov — 865 — 925-935 yillarni, B. G'afurov va N. Negmatov Roziy tug'ilgan yili sifatida- 865-865 yillarni, vafot etgan yili esa 925 yilni ko'rsatgan.

Akademik M. M. Xayrullayev 855 va 903 yillarni ko'rsatadi, rus olimlarining asarlarida Abu Bakr Roziyning o'limi asosan 924 yilga to'g'ri keladi, garchi boshqa sana - 850 - 923 yillar uchrab tursada.

Eron tadqiqotchilari Roziyning tug'ilgan va vafot etgan yillari haqida turlicha fikrda bo'lishgan. Masalan, Mahdiy Muhaqqiq "Raylik faylasuf Muhammad ibn Zakariyo Roziy" nomli kitobining "Hayot yo'li" bobida mutafakkirning tug'ilgani haqida quyidagilarni aytadi: u hijriy yil bo'yicha 201 (860) yilning sha'bon oyida Ray shahrida tug'ilgan, 313 yilda sha'bon oyida vafot qilgan". Mutafakkirning yuqoridagi tug'ilgan va vafot etgan sanalariga asoslanib, Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo ibn Yahyo Roziy IX asrning ikkinchi yarmi va X asrning birinchi choragida yashagan va ijod qilgan, deb aytish mumkin. Mahdiy Muhakkik monografiyasidan ma'lum bo'lishicha, mutafakkirning ismi Muhammad, otasi Zakariyo, bobosi Abubakr, otasining ismi Rey (Ray) shahar nomidan Roziy. Rey Eronning eng qadimgi shaharlaridan biri bo'lib, u Hahomanidlar sulolasi yodgorliklarida "Rogo", qadimgi Gretsiya manbalarida esa "Rogist" deb nomlangan. Qadimgi Forsda bu shahar "Kent" deb nomlangan. Abu Bakr Roziy asarlarini Yevropa tillariga (boshida asosan yunon tiliga) tarjima qilgan shaxslar uni "Rhares" yoki "Roziy" deb atashgan.

Roziy yoshligida zargarlik hunarmandchiligi bilan shug'ullangan, almashtiruvchi (ehtimol zargarlik buyumlarini baholovchi) bo'lgan. Ba'zi tarixchilar va tarjimonlarning fikriga ko'ra, Roziy fanlarni faqat yoshligida o'rgangan, boshqalarning fikricha u faqat 40 yildan keyin fanlar bilan shug'ullangan. U yozuv, tibbiyot, falsafani o'rganishni boshladi va bu ishga butun kuchini baxsh etgan.

Bizningcha Roziy yoshligida fan va adabiyotni o'rganishga alohida mehr ko'rsatgan, kitob o'qigan va turli to'garaklar, bahslarda va munozaralarda qatnashgan. Qiziquvchanlik va bilim olishga intilish uni hech qachon tark etmagan. Alloma o'zining "Falsafiy turmush tarzi" deb nomlangan kitobida shunday yozadi: "Mening bilim bilan aloqam va fanlarni o'rganishda meni qamrab olgan his-tuyg'ularni men bilan muloqot qilganlar ko'rgan va bilishadi. Men yoshligimda va shu paytgacha hayotimni shunday o'tkazdimki, yangi kitob o'qimasdan yoki donishmand bilan gaplashmasdan boshqa mashg'ulotga o'tmaganman. Men yangi kitobni o'qimagunimcha yoki donishmand bilan suhbatlashmagunimcha, agar bu menga umuman foyda keltirmasa ham, men o'z ishimni tark etmadim".

Roziyning zamondoshlari va yurtdoshlaridan biri uning bilim olishga intilishi haqida quyidagilarni aytgan: "U hech qachon qalam va qog'ozdan ajralmagan va har doim yozishga tayyor edi. Bundan tashqari, u shamni devor ustiga qo'ydi va kitobni devorga tirab qo'yib, u bilan devorga suyanardi va shu bilan o'qirdi. Agar u to'satdan uxlab qolsa, kitob qo'lidan tushardi va u uyg'onib, o'qishni davom ettirardi".

Roziy yoshligida kimyoga qiziqib qolgan, u har qanday metallni oltinga aylantirish mumkin bo'lgan eliksir qidirgan. Biroq, izlanishlarida u kerakli natijalarga erishmagan, aksincha, sog'lig'ini yo'qotgan, ko'rish qobiliyatidan mahrum bo'lishiga sal qolgan. Natijada, u o'zining barcha aql-zakovati va iste'dodini tibbiyot, falsafa, matematika, astronomiya, adabiyotni o'rganishga yo'naltirgan va bu yerda u juda yuqori cho'qqilarga erishgan.

Aql to'g'risidagi qarashlar Abu Bakr Muhammad Zakariyo Roziy qarashlarida ham alohida ahamiyatga ega. U o'zining axloqqa bag'ishlangan mashhur "Tibbi Ruhoniy" asarida "Boyad zikr namud, ki parvardigori mutaol aqlro ba inson ato namud va odamizod ba tavassuti on ba sarafroziyu buzurgi noil gardid. Mahz ba vasilai on (Aql) az manofei hozira va oyanda bahramand gardida, ba shoyantarii chize, ki dar chavhari af'oli mo vuchud dorad, merasem. Guzashta az in ba kumaki on chavhari aslro daryoft menamoyem, zero ki aql behtarii to'hfai xudovandi buda, ba mo qudratu sudmandi mebxashad[5]", deya yozadi. YA'ni, Alloh taoloning tavfiqi va yordami bilan boshlaymiz. Alloh taolo bizga aql ne'matini berdi va inson u bilan buyuklik va oliylikga yetishdi va biz dunyo va oxirat manfaatlariga u bilan yetamiz. Bizdagi Allohning eng manfaatli va eng foydali ne'mati aqlidir. Biz Aql yordamida tili bo'lmagan hayvonlardan ustun bo'lib ularga egalik qilamiz, biz hayvonlarni o'zimizga bo'ysundirdik va ularni o'zimizga va ularga manfaatli bo'ladigan ishlarga yo'naltirdik. Darajamizni ko'taradigan va hayotimizni chiroyli, go'zal qiladigan narsani aql bilan idrok qildik, u bilan maqsad muridimizga yetamiz.

Zakariyo Roziy qarashlariga ko'ra, inson Aql vositasi bilan kemalarni yasashni va ular vositasi bilan dengizlarni o'rganib uni o'z manfaatli uchun ishlatadi. Shu sababli alloma yana Aql vositasi ila ilm sirlariga shu jumladan tib ilmiga erishdikki, inson farzandi uchun tilda buyuk manfaatlar yashirindir va yana Aql bilan ko'pgina bizga foyda beradigan ishlarni amalga oshirdik va yana faqatgina Aql yordamida tabiatni yashirin - maxfiy ishlarini angladik. Yeru - Osmon shaklini, Quyoshu - Oy va boshqa yulduzlarni uzoqligiyu-harakatlarni o'rgandik, Parvardigor Alloh taoloni ulug'ligini va bizni yaratuvchiligini Aql bilan bildik, Alloh bizga eng manfaatli ne'mat Aqlni berdi, deya qayd etadi.

Alloma mulohazalariga ko'ra, agar aql bo'lmaganda biz ham hayvonlar kabi bo'lib qolar edik. Biz aqlsiz fe'llarimizni bajarishdan oldin uni hissiy a'zolarimiz bilan his qilaolmagan bo'lar edik. Uningcha, aqlni manzil darajasi shu darajada ekan, biz uni mana shu oliy darajasidan tushurmasligimiz va uni viqor darajasini yo'qotmasligimiz kerak va unga hukm qiladigan hokim bo'lmasligimiz lozim. Demak, aql biz uchun boshliq bo'lib, unga ergashishimiz kerak, har qanday ishda undan yordam olishimiz va aql buyurganidek amal qilishimiz lozim. Ofat baloga sabab bo'ladigan Havoi-nafsn Aql darajasiga ko'tarmaslik lozim, chunki Nafs Aqlni izdan chiqaradi va maqsaddan uzoqlashtiradi va yana yomon Nafs yaxshilik va manfaat bo'lgan ishlarni amalga oshirishda money bo'ladi.

Roziy aql to'g'risida fikr yuritar ekan, inson doim nafsini aqlga tobe qilishi kerakligini qayyd etadi. Agar deydi u, biz bu ishni qilaolsak, o'shandagina Aql bizga yordamchi va hayot yo'lini yorituvchisi bo'ladi va bizni yaxshi xotima va yetuk maqsadlarga yetkazadi va yakunda biz Alloh taoloni ne'mati bo'lgan Aql bilan saodatga erishamiz.

Alloma aql tushunchachiga ta'rif berar ekan, "...Pas, mo aqlro omili mu'tabaru boqudrat donista, padidai shoyoni diqqat hisobidem va onro dar usuli halli maqsad omili asosy shumurdem[5]", ya'ni, Aql bu - e'tiborli va qudratli omil va Yaratganning ulug' ne'mati deb bildik va uni barcha masalalarni hal qilishlikda asosiy vosita, deb hisobladik, deya izohlaydi.

Zakariyo Roziy mulohazalariga ko'ra, Aql nimanidir ko'radi va tanlaydi va yaxshi oqibatlariga olib keladigan narsaning eng yaxshisini tanlaydi va qabul qiladi, garchi uni qabul qilishning boshida muammo bo'lsa ham, chunki nafs va havo bunga qarshi chiqadilar. Nafs, havo va havaslar samarasiz va vaqtinchalik narsani tanlaydi, ba'zan o'sha narsaning oqibati hatto nafsning o'ziga ham ma'lum bo'lmay qoladi, bu esa unga muammo tug'diradi. Ammo bu muammo havo va nafs uchun saboq bo'la olmaydi [5]. Bu holatni alloma bolaning holati misolida tahlil etadi. YA'ni, bolaning ko'zi og'riyotgan bo'lsada, xurmo yeb, oftobda o'ynashni to'xtatmadi. U darmon va boshqa ko'z dori vositalaridan foydalanishi kerak edi, ammo u buning aksini qiladi.

Zakariyo Roziy o'z qarashlarida nafasot, qalb pokligi inson uchun katta ne'mat ekanligiga alohida e'tibor qaratadi. Uning mulohazalariga ko'ra, o'z egalarining xohishiga ko'ra, aql va tana insonning yashirin va maxfiy unsuri sifatida mashhur bo'lib, ular hatto nozik va aniq fanlar sirlariga kirib, murakkab va qiyin narsalarni oydinlashtirish uchun zarur va foydali san'at bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun biz bu ishni falsafa fanida ko'proq kuzatamiz, deydi alloma va o'z fikrini davom ettirib "...ahli falosifa fireftai ishq nameshavand. Kasone, ki beshtar ba vartai ishq dar meaftand. Inhoand: Arabhoi bodyianishin, kurddho va inchunin mardumoni dag'ali sahronishin meboshand"[5] ya'ni, falsafa ahli muhabbatga aldanmaydi. Sevgi tubiga eng ko'p tushadiganlar: ko'chmanchi arablar, kurdlar, shuningdek, cho'lning qo'pol odamlaridir, deya qayd etadi.

Mutafakkir e'tirofiga ko'ra, "...ki hech xalqe az xalqxo olam ba misli yunonih bozakovatu ahli hikmat nestand"[5] ya'ni, dunyo xalqlarining hech biri yunonlardek aqli va dono emas. Bu odamlar sevgidan juda uzoq va boshqa xalqlarga nisbatan xotirjam. Roziy muhabbatni qattiq fe'l-atvorli, aqli zerikarli kishilar topadi, deya qayd etadi. Binobarin, kalta va uzoqni o'ylamaydigan har bir kishi qalbi mayl bo'lgan nafsiga oshiqishi aniq.

Roziyning fikricha, ma'naviy ehtiroslar qulligidan xalos bo'lish faqat eng oliy yaxshilikka erishishning shartidir, lekin yaxshilikning o'zi emas. Inson o'z aqli va Xudoning yordami bilan nafaqat o'zini bu qullikdan xalos qiladi, balki ruhning (ochiq, zaif va adashgan) substansiyasini quyi ehtiroslar va illatlar qamoqxonasidan ozod qilishga yordam beradi. Alloma obyektiv axloq insonni olamning umumiy maqsadiga ongli va erkin xizmat qilishidan iborat, deb hisoblaydi va bu yerda, eng avvalo, uning insonning mutlaq ichki qadriyati haqidagi xulosasini e'tirof etish zarur.

Roziyning bu yondashuvi, fikrimizcha, unga borliq va olamning barcha sohalarini inson faoliyati sohasi - o'z harakatlarini sof ezgulik motivlariga bo'ysundirishga qodir yagona oqilona, axloqiy mavjudot sifatida qarashga imkon berdi. U inson uchun faqat mustaqil va mutlaq qonunni - axloqiy va bitta zaruratni - axloqni tan oladi. Uning fikricha, shaxsiy takomillashtirish o'z-o'zidan emas, balki axloqiy faoliyat uchun muhim. Axloqiy faoliyatning oliy maqsadini tasdiqlash yaxshilikni to'g'ri amalga oshirish uchun haqiqiy bilimni talab qiladi. Takomillashtirish jarayoni insonning amaliy tajribasiga asoslanadi, chunki uning axloqiy o'zini o'zi anglashi dastlab o'zining ijtimoiy mavjudligi dialektikasi bilan belgilanadi[3].

Zakariyo Roziy dunyo xalqlari orasida kuchli tabib, erkin fikrlovchi va tabiatshunos olim sifatida mashhur. Olimning ilmiy-falsafiy asarlari XV asrdan boshlab madaniyatli kishilar e'tiborini tortdi. 1486-yilda "Aljo-me-ul-hozir-assinaat-at-tib" ("Havi")

asari Italiyada lotin tiliga tarjima qilingan va keyinroq 1509, 1543-yillarda ham xuddi shu qayta bosilgan. 1955 yilda Haydarobodda "Havi"ning asl matni yigirma jildda nashr etilgan. Yozuvchining yana bir tibbiy asari "Tib Mansuri" ham Jerar De-Grimone tomonidan tarjima qilingan. Umuman olganda, Zakariyo Roziyning tibbiy va falsafiy asarlarini o'rganish, targ'ib qilish va lotin va Yevropa tillariga tarjima qilishda Yuliy Ruska va Pol Krauslarning xizmatlari nihoyatda katta. 1936-yilda Aburayxon Beruniyning "Roziy tasniflari ro'yxati"ni nashr etgan va Zakariyo Roziy haqidagi ushbu muhim asari bilan ilm olamini tanitgan ham Pol Kraus edi. 1939-yilda mutafakkirning o'n bir falsafiy risolasini to'plab, Qohirada "Falsafiy risolalar" nomi bilan nashr ettiradi. 1964-yilda Muhammad Najmabodiy "Qisos va hikoyat ul-marza" risolasini to'liq muqaddima bilan nashr ettirdi.

Xususan, olimlar – Said Muhammad Tabotaboiy, Abbos Iqbol, Muhammad Muin, Aliasg'ariy Hikmat, Ali Asg'ariy Halabiy, Mahdiy Mohaqqiq Zakariyo Roziy hayoti va faoliyati haqida o'z fikrlarini bildirgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda Roziyning falsafiy va antropologik qarashlarining ahamiyatiga baho berib, ular nafaqat o'rta asrlar tafakkuriga, balki insoniyat ma'naviy hayotining keyingi rivojiga ham ulkan ta'sir ko'rsatganligini aytish mumkin. Alloma aql va tafakkur kuchiga yuksak baho berib. Uni ilmning manbai sifatida qaragan. Islom falsafiy tafakkurining Roziy uslubidan keyin dunyo bir necha o'n yillar davomida o'zgardi. Uning ta'limotining o'ziga xosligi nafaqat falsafaga, balki ijtimoiy ong va madaniyatning boshqa shakllariga ham kirib bordi.

ADABIYOTLAR

1. <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar/item/22250-a-l-a-ida-na-l>
2. Абулхасан Алий ибн Муҳаммад ибн Ҳабиб ал-Басрий ал-Мовардий. "Адабуд-дунё вад-дин". Дор Ибн Касир, Димашк – Байрут, 2005.
3. Азкайн Парвиз. Ҳаким Рази. Хикмати таби ва низоми фалсафии Муҳаммад Ибни Закариёи Сайрафи. – Тегеран, 1382.
4. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. Тошкент: Мовароуннахр, 2004
5. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. — Душанбе: Адиб, 1989.

UDK:378. 126:001.895:004.855.5

Nargiza BABAXODJAYEVA,
Termiz davlat universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail:babaxodjaeva@mail.ru

SamDU professori, f.-m.f.d E.Urunbayev taqrizi asosida

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SOLUTIONS IN DIRECTING UNIVERSITY TEACHERS TO INNOVATIVE ACTIVITIES

Аннотация

The article discusses issues related to the possibilities of using artificial neural networks in assessing, monitoring and analyzing the results of innovative educational activities of teachers of higher educational institutions. A method for differential determining the direction of innovative activity for teachers according to some conditional characteristics identified through a survey using a software neurosimulator is described. The characteristics of the Neurosimulator 1.0 application are given, as well as the stages of training based on samples of evaluation features, testing and obtaining a forecast of an artificial neural network.

Key words: Artificial intelligence, neural network, educational process, quality of education, teacher ratings, neurosimulator, training data set, neural network forecast

ПРИМЕНЕНИЕ РЕШЕНИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ СТИМУЛИРОВАНИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы связанные с возможностями использования искусственных нейронных сетей в оценке, мониторинге и анализе результатов инновационной образовательной деятельности педагогов высших учебных заведений. Описан метод дифференциального определения направления инновационной деятельности для преподавателей по некоторым условным признакам, выявленным посредством опроса, при помощи программного нейросимулятора. Приведены характеристики приложения «Нейросимулятор 1.0.», а также этапы обучения на основе выборок оценочных признаков, тестирования и получения прогноза искусственной нейронной сети.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, нейронная сеть, образовательный процесс, качества образования, рейтинг преподавателей, нейросимулятор, обучающая выборка данных, прогноз нейронной сети

OLIY TA'LIM PROFESSOR-O'QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA YO'NALTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT YECHIMLARINI QO'LLASH

Аннотация

Maqolada oliy o'quv yurtlarida talim faoliyati natijalarini baholash, monitoring qilish va tahlil qilishda sun'iy neyron to'lardan foydalanish imkoniyatlari bilan bog'liq masalalar muhokama qilingan. So'rovlar vositasida aniqlangan ma'lum shartli xususiyatlar bo'yicha professor-o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga differensial yo'naltirishning dasturiy neyrosimulator vositasidagi metodi bayoni keltirilgan. "Neyrosimulyator 1.0" ilovasining xarakteristikalari, shuningdek, neyron to'rining baholash ko'rsakichlari namunalarini bo'yicha o'rgatish, sinovdan o'tkazish va bashoratlash bosqichlarining tavsifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, sun'iy neyron to'ri, oliy ta'lim jarayoni, ta'lim sifati, o'qituvchilar reytingi, neyrosimulator, neyron to'ri uchun namunaviy o'rgatuvchi misollar to'plami, neyron to'r bashorati.

Kirish. Bugungi kunda inson hayoti va faoliyatining barcha sohalariga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi globallashuv jarayoni, raqamlashtirish, yangi texnologiyalarning rivoji sharoitida ta'lim-tarbiya zamonaviy jamiyat har bir a'zosi shakllanishining strategik sharti bo'lib hisoblanadi. Ilm-fanning shiddat bilan rivojlanishi, bilimlar va ma'lumotlar hajmining ortishi insonning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlariga yo'naltirilgan yangi ta'lim paradigmalariga zarurat tug'dirmoqda. O'qitishning mazmuni va metodlarini XXI asr shart-sharoitlariga moslashtirish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim tizimiga qo'yilgan talablarga javob berishda muhim ahamiyatga ega. «Raqamli O'zbekiston — 2030» Strategiyasiga muvofiq sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash, raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bu sohada davlat siyosatining asosiy maqsadini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 avgustdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash bo'yicha maxsus rejimni joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risidagi" PQ-5234-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 noyabdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus rejim tashkil etish va uning faoliyatini yo'lga

qo'yish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi" 717-son qarori va boshqa me'yoriy xujjatlarda ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish; iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish; sun'iy intellekt sohasida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni olib borish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirishning ilmiy tizimini shakllantirish kabi vazifalar belgilab berilgan. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda oliy ta'lim muassasalari faoliyatida sun'iy intellekt yechimlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilish sohasi nisbatan yangi bo'lishiga qaramasdan, ushbu masala bo'yicha xalqaro miqyosda salmoqli natijalarga erishilgan. Ushbu sa'y harakatlar natijasida "Hisoblash pedagogikasi" (Computational Pedagogic) yoki "Raqamli pedagogika" (Digital Pedagogic) [1] deb nomlangan pedagoik bilimlarning innovatsion yo'nalishi shakllandi [1]. K. Beecher [3], O. Yasar [7,8], J. Maliekal [8], D. Berry [9] kabi ko'pgina xorijiy tadqiqotchilar raqamli pedagogika sohasini inson va dasturiy agentlar kabi ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyati umumiy qoida va tamoyillar asosida amalga oshiriladigan muayyan ta'lim muhiti shakli sifatida o'rganadilar. E. D. Patarakin va B. B. Yarmaxovlar ta'rifi bo'yicha "hisoblash pedagogikasi - o'quvchi-talabalarning

raqamli fikrlash, raqamli faoliyat va raqamli refleksiya malakalarini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat vositalari va stenariylarini ijtimoiy-texnik loyihalash jarayonidir" [10]. Hisoblash pedagogikasi tomonidan qo'yiladigan vazifalarni hal etish vositalari Computer Science (kompyuter ilmlari) va uning yo'nalishlari bo'lgan Social Computer Science (ijtimoiy kompyuter ilmlari), Neurocomputer Science (neyrokompyuterli ilmlar), Systems Science (tizim ilmlari), Cognitive Science (kognitiv ilmlar) kabi sohalar yordamida yaratiladi va qo'llaniladi. Shu bilan bir vaqtda xorijiy manbalarda pedagogik bilimlarning sun'iy intellektni qo'llashni nazarda tutuvchi ushbu yo'nalishi «Educational Data Mining» (ta'lim jarayoniga oid ma'lumotlarning intellektual tahlili) [5] termini bilan atalib, uning asosidagi pedagogik texnologiyalar EDM-texnologiyalar deb atalmoqda [12]. R. S. Baker va P. S. Inventado [11] kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida berilganlarni intellektual tahlil qilish asosida ta'lim jarayoni unumdorligini oshirish muammosi o'rganilgan. Ta'lim jarayoniga oid berilganlarni intellektual tahlil qilishning semantik tavsifi masalalari A. A. Dutt, M. A. Ismail va T. Herawan [12] ishlarida ko'rib chiqilgan. B. Oancea, R. Dragoescu, S. Ciucu [4], C. Romero, S. Ventura, M. Pechenizkiy, R. Baker [5], kabi olimlarlar ta'lim oluvchilar o'zlashtirish darajasini bashorat qilishda intellektual tahlil qilish usulini qo'llash muammolarini, M. G. Kolyada, T. I. Bugaeva [1,2], R. A. Huebner [13] singari tadqiqotchilar ushbu tizimlarda foydalanish mumkin bo'lgan ta'limga oid berilganlarni jamlash bo'yicha ma'lumotlarni umumlashtirdilar. Yuqorida qayd etilgan va boshqa mualliflar tomonidan sun'iy intellekt tizimlarining ta'lim jarayonida qo'llashning asosiy yo'nalishlarining batafsil tasnifi berilgan. Ammo, soha mutaxassislar fikriga ko'ra, sun'iy intellekt tizimlarining ta'lim jarayoni va pedagogikada qo'llashning ichki mexanizmlari yaxshi o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quv faoliyati natijalari va sifatini ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda tahlil qilish, monitoring qilishga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Ushbu sohadagi eng innovatsion vositalardan biri sun'iy neyron to'rlaridir. Ular murakkab ma'lumotlarni qayta ishlash, qonuniyatlarni aniqlash va mavjud ma'lumotlar asosida bashorat qilish, ma'lumotlarni tahlil qilish, yutuq va muvaffaqiyatsizliklar sabablarini, tendentsiyalarni aniqlash va ta'lim jarayonini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish imkoniyatiga ega. O'qituvchilar reytingi va talabalar faoliyatini tahlil qilish va monitoring qilishda sun'iy neyron to'rlaridan foydalanishning asosiy afzalliklaridan biri baholashning aniqligi va ob'ektivligidir. Sun'iy neyron to'rlaridan foydalanishning muhim jihati avtomatlashtirish va optimallashtirishdir. Neyron to'rlari berilganlarni katta tezlikda tahlil qilish, aniq natijalarni taqdim etish va qo'llaniluvchi yechimlarning effektivligini baholash imkoniyatlariga ega [14].

Tahlil va natijalar. Sun'iy neyron to'rlari mavjud ma'lumotlar asosida o'rgatilib, uning vositasida ta'lim sifati, o'quv, uslubiy va ilmiy faoliyat, ma'naviy-ma'rifiy ishlar va boshqa ko'rsatkichlarning turli shkalalar asosida olingan baholari kabi yangi ma'lumotlarga mos bashoratlar olish imkoniyatlarga

$$D(i) = \begin{cases} 1 - blok, agar S_1 = \max[S_1, S_2, S_3] \\ 2 - blok, agar S_2 = \max[S_1, S_2, S_3] \\ 3 - blok, agar S_3 = \max[S_1, S_2, S_3] \end{cases}; S_1 = \frac{\sum_{i=1}^{n_1} x_i}{n_1}; S_2 = \frac{\sum_{i=1}^{n_2} x_i}{n_2}; S_3 = \frac{\sum_{i=1}^{n_3} x_i}{n_3}.$$

Bu yerda S_1, S_2, S_3 - so'rovnoma bloklari bo'yicha olingan javoblarning o'rtacha qiymatlari; n_1, n_2, n_3 - mos bloklardagi savollarning soni; x_i - respondentning so'rovnoma blokidagi i -savolga bergan javobi. Bunda savollar soddalik uchun "ha-yoq" tipida shakllantirilgan bo'lib, neyron to'ri respondent tomonidan berilgan javoblarga qarab, unda qaysi innovatsion 1-jadval.

Sun'iy neyron to'rini o'rgatish uchun namunaviy misollar to'plami

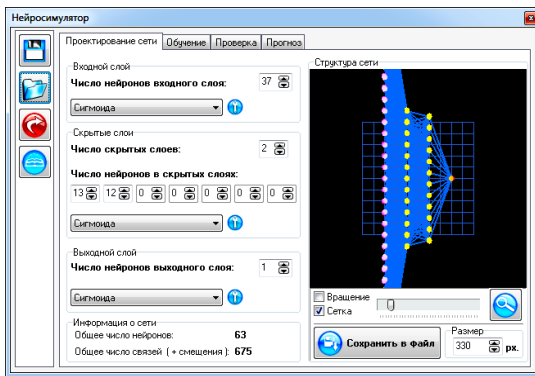
ega. Bularni namoyish etuvchi usullarga misol sifatida tadqiqotimiz doirasida ishlab chiqilgan pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirishning sun'iy neyron to'ri vositasidagi differensial yondashuvi metodikasining qisqacha bayonini keltiramiz. Ushbu metodikaning mazmuni oliy ta'lim pedagog kadrlarning kasbiy innovatsiyalarga munosabatini o'rganish maqsadida o'tkaziladigan so'rov natijalari asosida ularning qobiliyatlari, qiziqishlari va motivatsiyasi xarakterini aniqlash hamda innovatsion faoliyati yo'nalishini belgilashdan iborat. Bunda jarayon bir necha bosqichda kechadi: so'rovlar o'tkazish yo'li bilan ma'lumot yig'ish; neyron to'ri uchun o'rgatuvchi berilganlar bazasini shakllantirish; neyron to'rini loyihalash; neyron to'rini o'rgatish; neyron to'ri bashoratini olish; natijalarni tahlil qilish; olingan natijalarni amaliyotda qo'llash. Bunda ushbu bosqichlar maxsus neyrosimulyator dasturi vositasida amalga oshirildi. Ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin bo'lgan neyrosimulyatorga qo'yiladigan foydalanishda soddalik, ko'rgazmalilik, universallik, turli tadqiqotchilik ishlarini bajarishda qo'llanilish imkoniyati kabi talablarga javob beradigan dasturlardan biri sifatida Perm davlat pedagogika universiteti (Rossiya) olimlari L.N. Yasnitskiy va F. M. Cherepanovlar tomonidan ishlab chiqilgan dasturiy mahsulotni tavsiya etish mumkin [14]. Ushbu neyrosimulyator sodda, tushunarli va qulay interfeysga ega bo'lib, undagi har bir amaliy harakat grafik timsol va qisqacha tushuntirishga ega. Kiritilgan neyron to'ri strukturasi grafik ko'rinishda ilova oynasida aks ettiriladi. Har bir faollashtirish funksiyasi sozlash oynasiga ega bo'lib, bu yerda uning formulasi va grafik tasviri chiqariladi. Shuningdek, sinaptik og'irliklarni aniqlashtirish va berilganlarni boshlang'ich qayta ishlash funksiyalari uchun ham o'xshash amallar bajarilishi mumkin. Neyrosimulyator kompakt hajmga ega bo'lib, kompyuterga o'rnatishni talab etmaydi, shuningdek, bepul tarqatiladi. Datur asosan, to'rtta: "to'rni loyihalash", "o'rgatish", "tekshirish" va "bashoratlash" rejimlarida ishlaydi (1-4-rasmlarga qarang). Neyrosimulyator vositasida berilganlarni tahlil qilish bir necha qadamda amalga oshiriladi.

Neyroto'rni o'rgatish uchun ma'lumotlarni tayyorlash. To'rni o'rgatish uchun namunaviy misollar jadval ko'rinishida, jumladan MS Excel dasturida tayyorlanishi mumkin. Ma'lumotlar professor-o'qituvchilarning pedagogik innovatsiyalarga munosabatini o'rganish doirasida o'tkaziluvchi so'rov natijalari asosida tayyorlanadi. So'rovnoma kiritilgan savollar innovatsion faoliyat turiga qarab, quyidagi mantiqiy bloklarga bo'lingan: ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash; ma'naviy-ma'rifiy tarbiya; tashkiliy-boshqaruv faoliyati. Savollar vazni umumiy yoki har bir blok uchun turlicha shkalalar asosida tanlanishi mumkin. Misolimizda qulaylik uchun savollar muayyan innovatsion faoliyat turi ko'rinishida berilib, respondentlar o'z tanloviga bog'liq holda har bir savol uchun 1 yoki 0 ball to'playdi. Bunda D ustun (neyron to'ri uchun "kutiladigan javoblar" vektori) qiymatlarini aniqlash qoidasi masalaning qo'yilishidan kelib chiqadi. Bizning misolimizda D "kutilyotgan javoblar" vektori quyidagi qoida bilan aniqlanadi:

faoliyat turiga moyillik yuqori ekanligini baholashi kerak. So'rovnoma savollari variativ shkala asosida berilganda, D vektor elementlarini aniqlash qoidasi murakkablashadi. Namunaviy misollar soni (jadvalda satrlar soni bilan mos keladi) qanchalik ko'p bo'lsa, neyron to'ri bashoratlar aniqligi shunchalik yuqori bo'ladi (1-jadval).

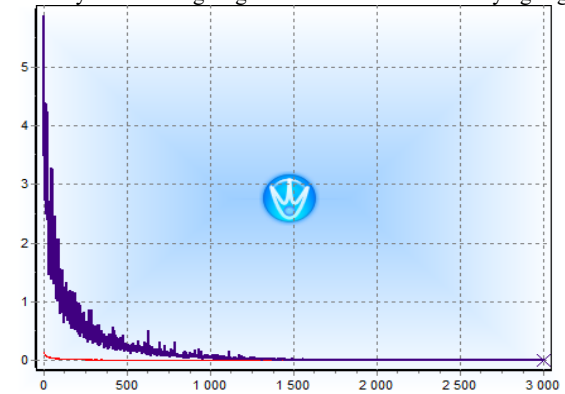
Respondentlar	Ma'naviy-ma'rifiy tarbiya bo'yicha savollar (1-blok, jami 9 ta punkt)					Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash bo'yicha savollar (2-blok, jami 18 ta punkt)					Tashkiliy-boshqaruv faoliyati bo'yicha savollar (3-blok, 10 ta punkt)					D			
	1	0	...	0	0	1	0	1	...	1	1	0	0	0	0		...	1	0
	0	0	...	0	0	1	0	1	...	1	1	1	1	0	0	...	1	0	2-blok
	0	1	...	0	0	0	0	0	...	1	0	1	1	0	0	...	1	1	3-blok
	1	0	...	0	1	1	0	0	...	1	1	0	1	0	0	...	1	1	1-blok
	1	0	...	1	1	1	1	0	...	0	0	0	0	0	1	...	1	1	1-blok
	1	0	...	0	1	1	1	0	...	0	1	0	1	1	0	...	0	1	1-blok
	1	1	...	1	0	0	0	1	...	1	1	0	1	1	1	...	1	1	3-blok
	0	1	...	0	0	1	0	1	...	1	1	1	1	1	1	...	1	1	3-blok
...

Sun'iy neyron to'rini loyihalash. Bizning holda neyron to'ri 37 ta kirish neyroni (so'rovnomadagi savollarning umumiy soni), 12 va 13 ta neyronli 2 ta yashirin qatlam va 1 ta chiqish neyroniga ega. Neyron to'ri strukturasi neyrosimulyator dasturining loyihalash sahifasida shakllantiriladi. Bunda faollashtirish funksiyalari turini to'g'ri belgilash muhim. Bizning holda sigmoidli faollashtirish funksiyasi tanlanadi (1-rasm).

1-rasm. Neyrosimulyator1.0 dasturi neyron to'rini loyihalash sahifasining umumiy ko'rinishi

Neyron to'rini o'rgatish. O'rgatish jarayoni ikki bosqichda amalga oshiriladi: o'rgatish uchun ma'lumot kiritish (tayyorlangan namunaviy misollar to'plamini yuklash) va o'rgatish. O'rgatish jarayonining dinamikasi graffigi real vaqt rejimida ilova qoshimcha oynasida aks ettirilib, jarayon so'ngida grafikni saqlab qoyish imkoniyati mavjud (2-rasm). Bunda o'rgatish algoritmi, sinaptik og'irlik koeffitsientlarini tanlash turi, iteratsiyalar sonining to'g'ri tanlanishi muhim ahamiyatga ega.

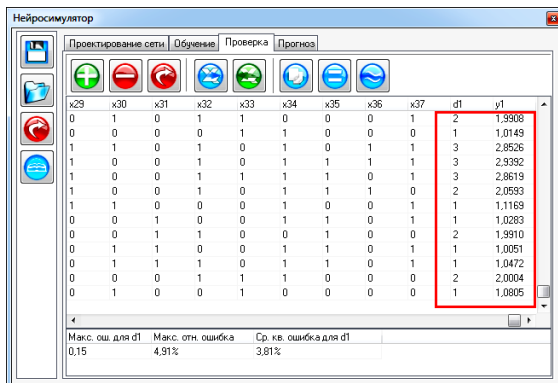

2-rasm. Neyron to'rini o'rgatidh jarayoni grafik ifodasi

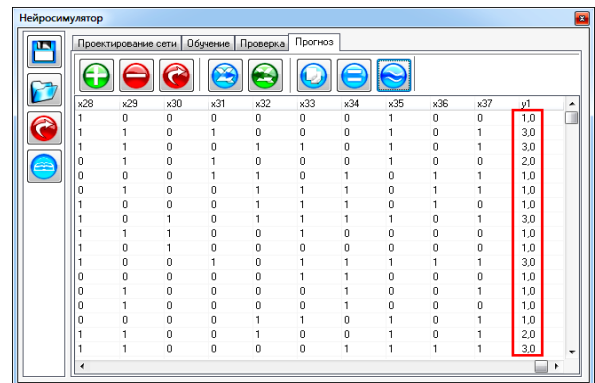
O'rgatilgan neyron to'rini testlash. Testlash jarayoni neyrosimulyator dasturining tekshirish sahifasida amalga oshiriladi. Bu yerda neyron to'rining boshlang'ich bashoratlari tekshiriladi va baholanadi, ya'ni bashoratlari bilan namunaviy D vektor elementlarining mos qiymatlarini solishtiriladi. Bu yerda tasodifiy tartibda berilgan o'rgatuvchi misollarni, boshqa (o'rgatuvchi to'plamga kirmagan) berilganlarni yuklash hamda ma'lumotlarni qo'lda kiritish imkoniyatlarini mavjud (3-rasm). Ushbu bosqichning natijalari neyron to'rining foydalanishga tayyor yoki uni optimallashtirish zarur ekanligini belgilaydi. Neyrosimulyator dasturi vositasida optimallashtirish jarayonida yashirin qatlamlar va

ulardagi neyronlar soni, faollashtirish funksiyalari, o'rgatish algoritmi, davri va boshqa parametrlarni almashtirish, moslashtirish ko'zda tutiladi.

Neyron to'rining bashorati - qo'yilgan masalani hal etishda o'rgatilgan neyron to'rini qo'llash bosqichidir. Bunda real so'rov natijalari asosida neyron to'rining bashorati olinadi. Bizning misolimizda neyron to'ri so'rovda qatnashgan har bir respondent uchun uning qaysi innovatsion faoliyat turiga moyilligi yuqori ekanligi va yaxshi natijalarga erishish ehtimoli baland ekanligini bashorat qiladi (4-rasm).

3-rasm. Neyrosimulyator1.0 dasturi o'rgatilgan neyron to'rini tekshirish sahifasining umumiy ko'rinishi

4-rasm. Neyrosimulyator1.0 dasturida o'rgatilgan neyron to'ri bashoratini olish sahifasining umumiy ko'rinishi

Xulosa va takliflar. Bugungu kunda o'quv jarayonini takomillashtirish va pedagog kadrlar malakasini oshirish uchun ilg'or texnologiyalardan foydalanishga e'tibor kuchaymoqda. Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining o'quv-uslubiy, ilmiy va innovatsion faoliyatini tahlil qilish uchun sun'iy neyron to'rlardan foydalanish istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lib, uning muhim jihati – pedagogik innovatsiyalarga yo'naltirishning differensial yondashuvlarini amalga oshirish imkoniyatidir.

Pedagog kadrlar o'quv-uslubiy, ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsion metodlarning qo'llanilish darajasini tahlil qilish orqali har bir o'qituvchining individual ehtiyojlari va rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash mumkin. Shu bilan birga, sun'iy intellekt yechmlaridan foydalanish pedagogik va o'quv-uslubiy ishlar sifatini monitoring qilish, samaradorligini oshirish, ularni takomillashtirish, muammolar sabablarini aniqlash, samarali yechimlarni taklif qilish va tavsiyalar berish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Коляда М. Г. Компьютационная педагогика. Донецк: Ноулидж, 2013. 321 с.
2. Коляда М. Г., Бугаева Т. И. Вычислительная педагогика. Ростов-на Дону: ЮФУ, 2018. 270 с.
3. Beecher K. Computational thinking. BCS, The Chartered Institute for IT, 2017. 306 p.
4. Oancea B., Dragoescu R., Ciucu S. Predicting students' results in higher education using neural networks // International Conference on Applied Information and Communication Technologies. 2013. Is. 6. P. 190–193.
5. Romero C., Ventura S., Pechenizkiy M., Baker R. S.j.d. Handbook of educational data mining. New York: CRC Press, 2011. 526 P.
6. Osman Y. Computational pedagogy: Fostering a new method of teaching // Computers in Education Journal. 2016. 16(3). P. 51–72.
7. Yasar O., Veronesi P. Computational pedagogical content knowledge (CPACK): integrating modeling and simulation technology into STEM teacher education // Proc. SITE 2015 — Society for Information Technology & Teacher. Education Int. Conf. Las Vegas: AACE, 2015. P. 3514–3521.
8. Yasar O., Maliekal J. Computational pedagogy: a modeling and simulation approach // Computing in Science & Engineering. 2014. Vol. 16. No. 3. P. 78–88. DOI: 10.1109/MCSE.2014.60
9. Berry D. The computational turn: Thinking about the digital humanities // Culture Machine. 2011. Vol. 12. <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/49813/>
10. Патаракин Е. Д., Ярмахов Б. Б. Вычислительная педагогика: мышление, участие и рефлексия // Образовательные технологии и общество. 2018. Т. 21. № 4. С. 502–523.
11. Baker R. S., Inventado P. S. Educational data mining and learning analytics // Learning Analytics. 2014. P. 61–75. DOI: 10.1007/978-1-4614-3305-7_4
12. Dutt A. A., Ismail M. A., Herawan T. A systematic review on educational data mining // IEEE Access. 2017. Vol. 5. P. 15991–16005.
13. Huebner R. A. A survey of educational data-mining research // Research in Higher Education Journal. 2013. Vol. 19. 13 p.
14. Бабаходжаева Н. М. Использование искусственных нейронных сетей в анализе и прогнозировании результатов педагогической деятельности преподавателей высших учебных заведений // Материалы международной научно-практической конференции «Инновационные технологии в среде цифровизации высшего образования: проблемы и решения-2024». Том 1. С. 212-218.

Mohim BOBOYEVA,

Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi katta o‘qituvchisi

E-mail: mohimboboeva@gmail.com

PhD S.Sultonov taqrizi asosida

SOCIO-PHILOSOPHICAL IMPORTANCE OF THE PRIORITY OF ENSURING ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN THE PROCESSES OF TRANSFORMATION OF SOCIETY IN NEW UZBEKISTAN

Annotation

This article reveals the socio – philosophical implications of the environmental transformations carried out in our country from 2017 to today in terms of the country's prospects for international and national development. Environmental sustainability is primarily addressed to be beneficial to both the interests of the state and the interests of the people if they are represented by laws, state programs and their implementation that serve the interests of people.

Key words: environmental sustainability, priorities for ensuring environmental sustainability, strategy, waste, environmental protection, sustainability.

SOTSIALNO-FILOSOFSKOE ZNACHENIE PRIORITETA OBESPECHENIYA EKOLOGICHESKOY USTOYCHIVOSTI V PROTSESSAX TRANSFORMATSII OBYECTVA V NOVOM UZBEKISTANE

Annotatsiya

В данной статье дается социально – философское раскрытие экологических преобразований, осуществленных в нашей стране с 2017 года по настоящее время, с точки зрения перспектив международного и национального развития страны. Экологическая устойчивость может быть полезна как для государственных, так и для общественных интересов, если она преследуется в первую очередь законами, государственными программами и их реализацией, которые служат людям и их интересам.

Ключевые слова: экологическая устойчивость, приоритеты обеспечения экологической устойчивости, стратегия, отходы, охрана окружающей среды, устойчивость.

YANGI O‘ZBEKISTONDA JAMIYAT TRANSFORMATSIYALASHUVI JARAYONLARIDA EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA‘MINLASH USTUVORLIGINING IJTIMOY-FALSAFIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada 2017 yildan bugungi kunga qadar mamlakatimizda amalga oshirilgan ekologik transformatsiyalarning mamlakatning xalqaro miqyosda va milliy rivojlanish istiqbollari nuqtai nazaridan ijtimoiy – falsafiy ochib berilgan. Ekologik barqarorlik avvalo insonlar va ularning manfaatlariga xizmat qiluvchi qonunlar, davlat dasturlari va ularning ijrosi bilan omuxtalashasagina davlat manfaatlarini uchun ham, xalq manfaatlariga ham foydali bo‘lishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik barqarorlik, ekologik barqarorlikni ta‘minlash ustuvor yo‘nalishlari, strategiya, chiqindi, atrof – muhit muhofazasi, barqarorlik.

Kirish. 2017 yil 7 fevralda 2017 – 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor beshta yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasi” qabul qilindi. Ushbu dasturning uchinchi va beshinchi yo‘nalishida “Iqtisodiyoni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishi” va “Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash hamda chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat” sohasidagi ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida “qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish”, “Atrof tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan ekologik muammolarni oldini olish” belgilab qo‘yilgan bo‘lib uni amalga oshirishda quyidagilarga e‘tibor berish belgilab berildi.

Avvalambor mamlakatimizda qabul qilinayotgan qonunlar va qonun osti xujjatlari xar doim inson va uning manfaatlariga uchun xizmat qilmog‘i lozim ekanligini bugungi kun amaliyotida ko‘rib turibmiz. Atrof-muhit (yoki ekologik muhit) - bu tirik organizmlarga ta‘sir qiluvchi barcha omillar: tabiiy (havo, suv, tuproq, iqlim va boshqalar) va inson faoliyati (shaharsozlik, axlat va boshqalar) natijasida yuzaga kelgan. Bu barcha organizmlarning, shu jumladan odamlarning salomatligi, farovonligi va hayot aylanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Atrof-muhitga hurmat bilan munosabatda bo‘lish zamonamizning eng muhim muammolaridan biridir. Xarakteristik strategiyasida amalga oshirishga oid tadbirlar va davlat dasturining ijrosi sifatida Radiatsiya xavfsizligini ta‘minlash tizimini takomillashtirish

bo‘yicha davlat dasturini ishlab chiqish, Favqulodda vaziyatlar to‘g‘risida xabar berish va aholini xabardor qilish tizimini tashkil etish va rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish, Orol fojiasi oqibatlarini yumshatish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni kuchaytirish, Fuqarolar muhofazasi tuzilmalari faoliyatini yanada takomillashtirish, ularni moddiy-texnika vositalari bilan jihozlash bo‘yicha chora-tadbirlarni nazarda tutuvchi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori loyihasini ishlab chiqish, Favqulodda vaziyatlarda aholining harakatlarga tayyorgarligini oshirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish, Tabiiy, texnogen va ekologik xarakterdagi favqulodda vaziyatlar ehtimolini monitoring va prognozlashtirishning yagona tizimini ishlab chiqish, tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar sektorning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish, paxta va boshqali don ekiladigan maydonlarni qisqartirish, bo‘shagan yerlarga kartoshka, sabzavot, ozuqa va yog‘ olinadigan ekinlarni ekish, shuningdek, yangi intensiv bog‘ va uzumzorlarni joylashtirish hisobiga ekin maydonlarini yanada optimallashtirish, sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, melioratsiya va irrigatsiya ob‘ektlari tarmoqlarini rivojlantirish, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish sohasiga intensiv usullarni, eng avvalo, suv va resurslarni tejaydigan zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, unumdorligi yuqori bo‘lgan qishloq xo‘jaligi

texnikasidan foydalanish, kasallik va zararkunandalarga chidamli, mahalliy yer-iqlim va ekologik sharoitlarga moslashgan qishloq xo'jaligi ekinlarining yangi seleksiya navlarini hamda yuqori mahsuldorlikka ega hayvonot zotlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish, global iqlim o'zgarishlari va Orol dengizi qurishining qishloq xo'jaligi rivojlanishi hamda aholining hayot faoliyatiga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish belgilab berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid asosiy adabiyotlar O'zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasi, davlat dasturlari, Prezident qaror, farmonlari kiradi. Undan tashqari ushbu sohada faoliyat olib boruvchi olimlarning ilmiy asarlari va ishlanmalari shular jumlasidandir. 2022 yil 29 yanvarda O'zbekiston Respublikasini 2022 – 2026 yillarda rivojlantirishga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi. Ushbu dasturning 21,22,23,24,30,31,33,34, VI “Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish” deb nomlangan bo'limida 79,80,81 maqsadlari aynan ekologik barqarorlik va ustuvorlikni taminlashga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sohaga oid tadqiqot metodlaridan maqola davomida kuzatish, qiyosiy tahlil qilish, dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va juz'iy baholash, solishtirma va omilli tahlil qilish usullaridan foydalanildi. 2022 yilgi malakatlar iqlimi va taraqqiyot xisobotida O'zbekiston 2050 yilga borib 50 million aholidan oshiq axolisi mavjud mamlakatlar qatoriga kiradi. Bu tabiiy ravishda belgilangan hudud doirasida aholining extiyojlarini qondirish zuriyatini keltirib chiqaradi. O'zi shunday xam O'zbekiston iqlim o'zgarishlarining voqeliklariga duch kelmoqda, bu qurib borayotgan Orol dengizining ekologik halokati va qurg'oqchilik, haddan tashqari issiqlik, yog'ingarchilikning o'zgaruvchanligi va chang bo'ronlari ko'payishida yaqqol namoyon bo'ladi. Atrof-muhitning ifloslanishi natijasida sog'liqqa etkazilgan zararning yillik xarajatlar dahshatli bo'lib, YaIMning 6,5 foizini tashkil etadi. YaIM o'sishini mamlakatda aholi turmush darajasining o'sishi va forovonligi bilan belgilaymiz. Aslida bu aholining xarid qobiliyatining o'sishi hisoblanib u endi mamlakatda qo'shimcha resurslar sarfi va energiya istemolini keltirib chiqaradi.

2019-yildan boshlab O'zbekistonda Barqaror rivojlanish maqsadlari milliy portali faoliyat yurita boshladi. Portal markazlashtirilgan milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish bo'yicha axborot resurslaridan foydalanadi. 2019 yil may holatiga ko'ra portal milliy ko'rsatkichlarning qariyb uchdan bir qismi uchungina ma'lumotlarni taqdim etadi. Davlat statistika qo'mitasi tomonidan atrof – muhit muhofazasi bo'yicha deyarli tahliliy ma'lumotlar mavjud emas. Mavjudlari ham faqat Gender tenglik doirasidagi ma'lumotlar hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. 2019 -2023 yillarda mamlakatda ekologik barqarorlikni ta'minlash maqsadida amalga oshirilgan transformatsiyalarga:

2030 yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasi, davr uchun yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi

2019–2030 yillarga mo'ljallangan maishiy chiqindilarni boshqarish bo'yicha 2019–2028 yillarga mo'ljallangan strategiya.

2019-2028 yillar uchun biologik xilma-xillikni saqlash.

Bir qator yangi qonun loyihalari ishlab chiqilmoqda tayyorlanmoqda va mamlakat ekologik kodeksini ishlab chiqishga kirishadi.

2023 yil ekologiya va atrof – muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va avkolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risidagi farmonlari mazkur sohada gi huquqiy transformatsiyalar hisoblanadi.

O'zbekistonda atrof – muhitni strategik ekologik baholash vositasi hali qo'llanilmagan, tarmoq hujjatlarida ham ekologik baholash vositasidan xabardorlik cheklangan. Strategik baholash vositasi O'zbekistonga ekologik barqaror rivojlanish uchun siyosatning muvofiqligini amalga oshirishga yordam beradi. Shu orqali ekologik barqarorlikni jahon indeksi bilan integratsiyalashni amalga oshirish mumkin. Mamlakatimizda mazkur sohada ayrim vakolatlarini Ekologiya va atrof – muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi amalga oshirayapti. Ushbu sohaga doir ijro siyosatini davlar organlari tomonidan tekshiruvlarni kamaytirish va faollashtirishga qaratilgan chora – tadbirlarga rioya etilishini monitoring qilishda fuqarolarni jalb qilish lozim. Ammo fuqarolarni jalb qilish uchun hech qanday tartib mavjud emas. Mavjudlari ham faqatgina ularning uy xo'jaliklari doirasida amal qiladi. Ushbu sohada jamoat ekologik inspektori lavozimi faoliyat yuritib birgina 2017 yildan boshlab minglab fuqarolar jamoatchilik ekologiya inspektori sifatida malaka oshirib guvohnomalarga ega bo'ldilar. Ammo ularning soni va shaxsiy ma'lumotlari haqida rasmiy statistika mavjud emas, mavjudlari ham ochiq holda taqdim qilinmaydi. Ushbu inspektorlarga tekshirish va majburlash vakolati yuklatilgan bo'lib, ular faoliyatida ma'muriy jarimalar miqdori huquqbuzarliklarning oldini olish uchun juda past. Ammo qoidabuzarlikdan iqtisodiy foyda juda yuqori. Masalan, yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi fauna va flora turlarining xalqaro savdosi ko'p holatlarda bu tashkillashtirilgan biznes faoliyati bo'lib, xalqaro uyushgan jinoyatchilik hisoblanadi. Ammo bunda sanksiya miqdori jismoniy shaxslar uchun enh kam oylik ish haqqining 0.3 – 1.0 baravarigacha, yuridik shaxslar uchun 1-3 baravarigacha miqdordagi jarima miqdorida qilib belgilangan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sohaga oid ma'lumotlar vamuammolarni chuqur tahlil qilgan holda ekologik barqarorlikni ta'minlashning ijtimoiy – falsafiy jihati deb quyidagilarni belgilash mumkin:

-qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish va qo'llab-quvvatlash hamda ijtimoiy, tijorat va ma'muriy-maishiy bino va inshootlarning energiya samaradorligini oshirish dasturlarini ishlab chiqishda aholining ijtimoiy demografik joylashuvi va iqlim holatini inobatga olish, tarixiy quruvchilik namunalardan foydalanish. Bunda inshootning inson organizmi uchun ekologik xavflilik darajasi kamayadi.

Ilm-fan va innovatsiyaga asoslangan agroizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirish. Mamlakatdagi iqlim o'zgarishlari va demografik o'sishni inobatga olgan holda suvga chidamli, hosildor, hasharot va zararkunandalarga chidamli bo'lgan meva, o'simlik va sabzavot navlarini yaratish uchun olimlarga turli grantlar va ijtimoiy imtiyozlar belgilash kerak.

Aholini joylashtirishning bosh sxemasini ishlab chiqish. Renovatsiya va uy-joylar dasturlari asosida shaharlarda eskirgan uylar o'rniga energiya samaradorligiga ega bo'lgan. Yorug', ekologik toza mahsulotlardan uylar qurish. Uylar joylashuvida shahar landshafti va qishloq xo'jaligini muhofazalash chorasini qat'iy ko'rish.

Xalqaro maydonda atrof muhitga oid tashabbuslarni milliy qonunchilikka maqbul tomonlarini va loyixalarini o'zimizga ratifikatsiya qilish hamda tizimli bajarilish holatida ijro hokimiyati quyi bo'g'iniga ushbu loyixalar mohiyatini to'g'ri va maqsadli yetkazib bergan holatda yo'lga qo'yish

Atrof muhitning ifloslanish darajasini baholash mexanizmlarini takomillashtirish, atrof muhitni kuzatish, uning ifloslanish darajasini prognoz qilish, davlat ekologik nazoratini doimiy axborot bilan ta'minlash, ifloslantiruvchi manbalarning holati va atrof muhitga ta'siri ustidan monitoringni amalga oshirishda eng jamoatchilik vakillarini jalb qilish.

ADABIYOTLAR

1. “2017 – 2022 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi” davlat dasturi. 7.01.2017 yil Xalq so'zi 7 son
2. “Davlat ishtirokidagi korxonalarini islox qilish va xususiylashtirishni jadallashtirish chora – tadbirlari to'g'risida” gi O'zbekiston respublikasi Prezidenti farmoni 2020 yil 27 oktyabr PF- 6096- son

3. I.Karimov “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” – T. O'zbekiston. 1997 yil, 19 b
4. Mamshokirov S. “Vahimami yoki haqiqat”. – T. “Iqtisod - moliya”, 2012 y. 28 b
5. Barqaror rivojlanish maqsadlari Geneva hisoboti. 2022 yil
6. O'.Tilabov “Global barqaror taraqqiyot tizimida ekologik partiyalar faoliyatini takomillashtirish strategiyasi”, - T. “Renesans”, 2020 y. 3,8,71,79,98 b
7. S.Mamshokirov, S.Usmonov “Barqaror taraqqiyotning ekologik xavfsizlik masalalari” – T.: Ma'naviyat,2008.250 b

Abdurrohmon BOYDADAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: a.boidadaev@yandex.com

TIUE professori, f.f.d. K.Saidova taqrizi asosida

**COMPARATIVE ANALYSIS OF PANTHEISTIC VIEWS IN EASTERN AND WESTERN IRRATIONAL PHILOSOPHY
(ON THE EXAMPLE OF THE VIEWS OF F.NIETZSCHE AND J.RUMIY)**

Annotation

In the article, the author analyzes pantheistic ideas in the irrational philosophy of the East and West from a comparative perspective, using the examples of Nietzsche's and J.Rumi's views. The author identifies similar approaches in the ideas of these great thinkers and, on this basis, defines similar concepts in the pantheisms of the East and West.

Key words: pantheism, irrationalism, mysticism, consciousness, will, spirit, enlightenment, East and West.

**SHARQ VA G'ARB IRRATSIONAL FALSAFASIDA PANTEISTIK QARASHLARNING KOMPARATIVISTIK TAHLILI
(F.NITSSHE VA J.RUMIY QARASHLARI MISOLIDA)**

Annotsatsiya

Maqolada muallif Sharq va G'arb irratsionalizatsiya falsafasida panteistik g'oyalarni F.Nitshe va J.Rumi qarashlari misolida komparativistik nuqtai nazardan tahlil qilgan. Buyuk mutafakkirlarning qarashlarida o'xshash yondashuvlar mavjudligi va shu orqali Sharq va G'arb panteizmi bir-biriga yaqin g'oyalarni ilgari surganligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: panteizm, irratsionalizm, mistitsizm, ong, iroda, ruh, ma'rifat, Sharq va G'arb.

**КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПАНТЕИСТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ
ИРРАЦИОНАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ (НА ПРИМЕРЕ ВЗГЛЯДОВ Ф.НИЦШЕ И Ж.РУМИЙ)**

Аннотация

В статье автором с компаративистской точки зрения анализируются пантеистические идеи в иррациональной философии Востока и Запада на примере взглядов Ф.Ницше и Ж.Румий. Автор устанавливается наличие схожих подходов во взглядах великих мыслителей и на этой основе определяются близкие идеи в пантеизме Востока и Запада.

Ключевые слова: пантеизм, иррационализм, мистицизм, сознание, воля, дух, просвещение, Восток и Запад.

Kirish. Bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari jadallashuvi Sharq va G'arb sivilizatsiya o'rtasida turli muammolarni vujudga keltirmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishning yagona yo'li – madaniyatlararo muloqot. Shu munosabati bilan ijtimoiy-gumanitar sohadagi tadqiqotlar, jumladan falsafiy izlanishlar aynan madaniyatlararo tadqiqotlarga ko'proq qarab bormoqda. Falsafa fanida madaniyatlararo muloqot masalasini falsafiy komparativistika tadqiq etmoqda [1]. Sharq va G'arb falsafasining qiyosiy tahlili nafaqat farqlar, balki o'xshashliklarni aniqlash orqali madaniyatlararo muloqot uchun imkoniyatlarni belgilashga xizmat qiladi. Bunda Sharq va G'arb irratsional falsafasi turli madaniy va tarixiy kontekstlar zamonaviy jarayonlarga qanday ta'sir qilishini ochib beroladi. Masalan, G'arb falsafasida irratsionalizm Ma'rifatchilik davri va ratsionalizm falsafaga javob sifatida shakllangan bo'lsada, Sharq falsafasida irratsionalizm diniy va ma'naviy an'analar bilan qo'shilib ketgan. Bugungi ko'p qutbli dunyoda irratsionalizm falsafasining g'oyalarni o'rganish borliqni tushunishning yangi usullarini ochadi va shu bilan birga madaniy integratsiya va muloqot uchun fundament yaratadi. Zamonaviy global va lokal muammolar kompleks yondashuvni talab qiladi va irratsional falsafada mavjud g'oyalar ushbu muammolarni hal qilish uchun yangi samarali vositalarni yaratishga xizmat qiladi. Zero irratsional falsafa inson tajribasining chuqur elementlari bo'lgan intuitsiya va ekzistensial kechinmalarni ko'rib chiqadi. Ushbu jihatlarini Sharq va G'arb irratsionalizmida komparativistik nuqtai nazardan o'rganish inson tabiati va ma'naviy tajribani tushunilishini boyitishi mumkin. Mazkur maqolada biz Sharq va G'arb irratsionalizmida panteistik g'oyalarni buyuk mutafakkirlar F.Nitshe va J.Rumi misollarida ko'rib chiqamiz.

Adabiyotlar sharhi. Sharq va G'arb irratsional falsafasidagi F.Nitshe va J.Rumi panteistik qarashlarining komparativistik tadqiqi bilan A.Danto, F.Koplston, G.Skirbekk,

N.Gilye, I.Kondakov, Yu.Korj, I.Voytskaya, A.Smirnov, I.Blauberger, Yu.Podroga kabi xorijiy tadqiqotchilar shug'ullanib kelmoqda. Mamlakatimizda ushbu masala bo'yicha tadqiqotlarni S.Yo'ldoshev, V.Alimasov, Sh.Qahharov, U.Kerimov, R.Karimov, G.Ro'zmatova, G.Qobulniyozova, A.Pardayevlar olib borishmoqda. R.Karimov, G.Ro'zmatova va G.Qobulniyozovalarning tadqiqotlarida qo'yilgan masalaning aynan komparativistik o'rganilishi amalga oshirilmogda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik bazasini Sharq va G'arb irratsional falsafasining yirik vakillari bo'lgan F.Nitshe va J.Rumiylarning asarlari tashkil etadi. Aytib o'tilgan faylasuflarning asarlarini talqin qilish uchun germenevtik usuldan foydalanilgan. Ularning qarashlarini qiyoslash uchun komparativistik tahlil usuliga murojaat qilingan. Bundan tashqari, analiz va sintez, induktsiya va deduktsiya kabi usullar ham qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. 19 va 20 asr G'arbiy Evropaning irratsional faylasuflari qarashlarida Sharq faylasuflarining panteistik qarashlariga ko'p jihatdan o'xshash bo'lgan fikrlarni uchratish mumkin. Masalan, Nitshe va Rumiyning panteistik g'oyalari, iroda haqidagi fikrlari ko'p jihatdan o'xshashdir. G'arbiy Evropa falsafasining yirik namoyondalaridan biri bo'lgan F.Nitshe tasavvurida ajoyib ruhiy siymolar bilan bir katorda o'tkir tanqidiy nigoh ham uchraydi [2, 192]. U o'zidan avval o'tgan bir qator faylasuflarning asarlariga e'tiborini jalb etib, ularda uchraydigan qadriyat va tushunchalarni qayta baholaydi va ishlab chiqadi [3, 32]. Bu tushunchalarga F.Nitshe butunlay boshqa ma'nolar beradi va nemis falsafasining zaminida yotgan ko'pgina ratsional ta'limotlarni ostin-ustun qilib yubordi. Masalan, tafakkur tushunchasini F.Nitshe tanqid ostiga oladi va uning muqobili sifatida instinkt tushunchasini kiritadi. Bu tushunchaga, ya'ni instinkt tushunchasiga, Nitshe butunlay yangi ma'no beradi. Yevropa fani va falsafasida instinktlarni refleks deb hisoblab,

inson fiziologiyasining ongsiz hissiyotlari deb tushunishgan. Nitsche esa bu tushunchasiga mutlaq boshqa ma'no berdi. Uning tasavvurida instinktlar ruhiy energiya shakli bulib, insonning ongli va ongsiz faoliyatidagi iroda kuchini anglatadi.

Hukmronlikka intilish irodasi keng ma'noda ruhiy ijodiy quvvat sifatida tushunilib, ko'pgina so'fiylik ustozlarining diqqat e'tiborini o'ziga jalb qilgan. Zotan, F.Nitsche «hukmronlikka intilish irodasi» ta'limotini nasroniylik dini va axloqiga qarshi qo'ygan bo'lsa, so'fiylik ustozlari din va axloqqa qarshi oppozitsiyada turmaganlar, aksincha, diniy va axloqiy ta'limotni eng yuksak axloqiy qadriyat sifatida qayta ishlab chiqdilar. Ular nufuzli shaxslarga Qur'oni karimni o'zgarimas, aqida sifatidagi talqiniga ko'r-ko'rona ishonchni inkor etdilar. So'fiylikda ko'r-ko'rona e'tiqod o'rniga ruhiy muhabbatni, birinchi navbatda xudoga nisbatan bo'lgan shiddatli muhabbatni ilgari suradilar. Bu muhabbatga so'fiylikning to'rtinchi darajasida erishiladi. Hukmronlikka intilish irodasi ruhiy muhabbatning darajalaridan biri hisoblanadi, bu o'z ehtirolari, emotsiyalari va fikrlari ustidan hukmron bo'lish darajasidir. Irodaning keyingi rivoji inson ruhiy energiyasini koinot energiyasi bilan qo'shilishiga olib keladi. Inson joni olamiy jon bilan qo'shiladi. Inson ruhiy kamolotining oxirgi bosqichini so'fiylar haqiqat deb ataydi. So'fiylar haqiqatni oddiy ratsional ongga qaraganda, butunlay o'zga ma'noda tushunadilar. Ratsionalizm haqiqat inson bilimining ob'ektiv xususiyatidir. So'fiylikda haqiqat insoq ruhiy energiyasining butun borliq ruhiy energiyasi bilan qo'shilishidir.

Iroda deb tushunilgan instinktlar insonning ongsiz va ongli faoliyat shakllarini boshqaradi va tafakkurni ongli ravishda sodir bo'ladigan intilish va maqsadlardan, majburiyatlardan farq qiladi. F.Nitsche ijodidagi iroda Rumiya tasavvuridagi irodaga o'xshab, koinotning har bir nuqtasida mavjuddir [4, 28]. Iroda kuchi – tabiatdagi xilma-xil harakatlar asosida yotuvchi ruhiy kuchdir. Bu kuch ham tabiatda, ham inson faoliyatida mavjud. Tabiatdagi iroda kuchi ongsiz bo'lib, u o'z-o'zini anglamaydi. U o'simliklar, hayvonlar harakatida, yer, suv va havoning o'zgarishida ham o'zini namoyish etadi.

J.Rumiyning ma'rifat haqidagi fikrlari F.Nitsshening «Zardo'sht tavallosi» asaridagi ustoz va shogird o'rtasidagi munosabatlar va ustoz tomonidan beriladigan bilimlarga o'xshaydi. Rumiya ham, Nitsshedda ham ma'rifat – bu ruhiy bilimlar bo'lib, faqat cheklangan doiradagi odamlarga beriladi. Bu ruhiy bilimlarni ustoz Rumiya hikmat deb ataydi va uni barcha odamlarga yetib borishi amri mahol deydi. Nitsche ham o'zining a'lo inson haqidagi ta'limotini faqat ruhiyat yo'lida o'z hayotini va fikr yuritishini shakllantiradigan insonlarga berilgan, deb hisoblaydi. Nitsche ruhiy rivojlanishning uch bosqichi, ya'ni tuya, sahradagi sher va bola timsollari J.Rumiyning inson ruhiy holatlarini tasvirlashdagi siymolarga o'xshab ketadi. Tasavvufda ham sabr-toqat tariqatning asosida yotgan ruhiy quvvatlardan biridir. Bundan keyingi bosqichda J.Rumiya o'lim oldidagi qo'rquvni yengish haqida gapirar ekan, u o'zining «Ichindagi ichinda» asarida yo'lovchi va sher haqidagi mushohadalarni keltiradi. Ruhiy izlanishlar yo'lidagi inson ko'p qiyinchiliklarni yengib, oxir-oqibat sher bilan uchrashishi zarur, lekin har kandy yo'lovchi ham bu uchrashuvga tayyor emas ekanligi ko'rsatiladi. Nitsshening «Zardo'sht tavallosi»da ham faqat komillikka erishgan ruhiy ustoz sher bilan to'qnashadi va uni o'ziga bo'ysundiradi. Zardo'sht atrofida doimo sherni uchratish mumkin, u Zardo'shtning g'orini qo'riqlaydi va unga yaqinlashgan barcha yo'lovchilarni vahimaga soladi. Faqatgina Zardo'shtning o'zi bu vahimadan xalosdir. Uning atrofidagi barcha tirik mavjudotlar: osmondagi burchuk, ilon, sher, kaptar, o'rmon, dengiz, shamol – bularning barchasi Zardo'sht bilan suhbatlashadi va uning mehridan bahra oladi.

J.Rumiyning asarlarida ham barcha tirik mavjudotlar komil inson bilan foildirlar. Dengiz, osmon, yer, suv, havo –

bularning barchasi ruhiy quvvatga ega. Bu quvvatni Rumiya ham, Nitsche ham iroda deb atashadi. Rumiya insonni – dahliz, olamni esa uy deb atadi. Uyg kirishdan oldin dahlizga kirmoq zarurdir. Koinotni, olamni bilishdan oldin inson o'zligini bilishi kerakdir. Butun koinot insonning ichki olamida mavjuddir. O'z ichki olamiga kira olgan inson uchun koinotning barcha sirlari ochiladi. Uyg'onish davri falsafasida aytilganidek, inson bu mikrokosmosdir [5, 18].

Irodani ruhiy quvvat sifatidagi ta'rifini Nitsche ham uziga xos tarzda talqin qiladi. Uningcha, ruhiy poklikka inson faqatgina nafsni tiyish orqali erisha oladi. Bu kuch, F.Nitsshening fikricha, iroda kuchi bo'lib, u tashqi muhitni ham o'zgartirib yuborishi mumkin [6, 352].

F.Nitsshening panteistik qarashlari tasavvuf ta'limotidagi panteizmga nihoyatda yaqin. Sharqda panteizm tushunchasi o'rniga uzoq o'tmishda hulul va ittihad tushunchasi ishlatilar edi. Bu tushuncha orqali sufiya mazhabidagilar Allohni barcha yerda zuhur etishini, uning xas va cho'pda, osmonu-erda tajalliy etishini ko'rsatishadi. Nitsche Alloh so'zini ishlatmasa ham, u tabiatning barcha ko'rinishlarida borliqning barcha nuqtalarida, zarrachalarida ruhiy quvvat sifatida iroda mavjud ekanligini ko'rsatib bergan [6, 359]. Uning bunday fikrlari o'z zamondoshlariga pardalangan shaklda ko'ringan va ular F.Nitsche ijodiga xos bo'lgan ruhiy erkinlik g'oyalari tub ma'nosiga yetib borisha olmagan. Bunga sabab bo'lgan omillardan biri F.Nitsche dunyoqarashiga xos bo'lgan nihoyatda o'tkir tanqidiy fikr yuritish uslubi edi. Tasavvuf ta'limotining ustozlarida bunday tanqidiy qarashlarni biz uchratmaymiz. Ular o'z ichki dunyoqarashini rivoyatlar, Qur'ondagi oyatlarga tegishli bo'lgan mulohazalar va go'zal badiiy timsollar orqali kitobxonga taqdim etishadi.

Ming afsuslar bo'lsinkim, qanchalik noyob iste'dodga ega bo'lsa ham F.Nitsche to'la ichki xotirjamlikka va fikr sokinligiga erisha olmadi. Bu muvozanatli holat, ko'pincha oddiy ongda befarqlik, beparvolik sifatida tushuniladi. Aslida esa, fikr sokinligi, inson xotirjamligi, mutanosiblik holati ichki ruhiy kuchni yuqori darajada jamlanishiga, hissiyot va emotsiyalarni inkor etmasdan, balki ruhiy energiya yig'indisining kuchayishiga olib keladi. Avvalgi falsafiy nazariyalar va ta'limotlar tomonidan ilgari surilgan ong imkoniyatlarini chegaralagandan ko'ra, aksincha, intuitiv ijodiy jarayonga o'z o'rnini bo'shatib berishi kerakdir. Bunda inson fikri bo'laklarga bo'lib tashlanmaydi, aksincha, hissiy-emotsional holatda inson ruhiyatini uyg'unlashtiradi. Demak, ruhiyat yagonaligini his etish uchun ratsional dunyoqarashdan voz kechish kerak. Ongsizlik ekstaz darajasiga ko'tarilishi lozim. Ekstaz holatida inson «ego»si parchalanib ketadi, ong holatida beqiyos kenglik yuz beradi. Bunday amaliyot falsafiy ta'limotlar tizimiga kirmaydi. Bunday holat turli yo'nalishdagi so'fiylar va yogalarning hayot tarzini ifodalaydi.

Xulosa. Shunday qilib, Nitsche va Rumiya ijodiga xos bulgan mistik, intuitiv tasavvurlarni ochib berishga harakat kildik. Yuqoridagi fikr-mulohazalardan quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin:

1. J.Rumiya qarashlarida sabr-toqat va iroda ruhiy kuch-quvvat hisoblangan va bu kuch-quvvat barcha tirik mavjudotlarga xosdir.
2. F.Nitsche tasavvurida ham iroda butun tabiatga xos bo'lgan ruhiy quvvat sifatida namoyon buladi.
3. Rumiya va Nitsshedda insonning ruhiy rivojlanish jarayoni sabr-toqat va iroda bosqichidan boshlanadi.
4. Rumiya va Nitsche iroda quvvatini inson ijodkorligi zaminida yotuvchi kuch deb hisoblashadi.
5. Insondagi ruhiy poklik, Rumiya va Nitsche fikricha, o'zining nafs va hirslarini iroda orqali tiyishdan boshlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov R., Ruzmatova G. Falsafiy komparativistika. – Toshkent: Universitet, 2021.
2. Кабулнязова Г.Т. Компаративный анализ представлений Джалаладдина Руми, Анри Бергсона и Шри Ауробиндо Гхоша об интуиции и духовной любви // Вопросы философии. – 2021. - №11– С. 188-197.

3. Каримов Р.Р., Бекбаев Р.Р. Прологомены к Восточному Ренессансу в дискурсе традиционализма Рене Генона // Journal of Central Asian Renaissance. – 2021. – Vol.1. – Issue 1. – В.29-36.
4. Румий Ж. Ичиндаги ичинда. –Тошкент: Ёзувчи, 1997.
5. Румий Ж. Маънавий-маънавий. – Тошкент: Техрон, 2003.
6. Ницше Ф. Воля к власти. – Минск, 1999.

UDK: 6П2.15.63 (575.1)

Xusniddin BURXANOV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD
E-mail: doktorant@mail.ru

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti dotsenti, Sotsiologiya fanlari doktori A.Seitov taqrizi asosida

AXBOROT XAVFSIZLIGI NAZARIYALARIDA RAQAMLI JAMIYATNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Bugungi kundagi axborot xavfsizligi masalalari va raqamli jamiyat tushunchasi tahlil qilingan. Shu bilan birga buzg'unchi g'oyalar singdirilgan ma'lumot axborot texnologiyalari orqali katta tezlikda dunyoga tarqalib ketayotganligi o'rganilgan. Shuningdek, raqamli jamiyatda yoshlarning ijtimoiy qiziqishini o'zida mujassamlashtirgan saytlar rivojlanishi ochib berilgan. Axborot xavfsizligi nazariyalarida raqamli jamiyatning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Mamlakatda axborot xavfsizligini ta'minlashga erishish yo'llari ko'rsatilgan. Bundan tashqari, Internet tarmog'idagi milliy segment saytlarini rivojlantirishga qaratilgan muammolarni o'rganishda ayni vaqtdagi nazariyalar tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Internet, axborot xavfsizligi, axborot, ijtimoiy tarmoq, platforma, saytlar, milliy segment, raqamli jamiyat, raqamlashtirish, texnologiya, jamoatchilik fikri, jamoaviy xavfsizlik, g'oya.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦИФРОВОГО ОБЩЕСТВА В ТЕОРИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Анализируются современные проблемы информационной безопасности и концепция цифрового общества. В то же время изучено, что информация, пропитанная деструктивными идеями, с огромной скоростью распространяется по миру посредством информационных технологий. Также выявлено развитие сайтов, воплощающих социальный интерес молодежи в цифровом обществе. Своеобразная специфика цифрового общества выделена в теориях информационной безопасности. Показаны пути достижения информационной безопасности в стране. Кроме того, при исследовании проблем, направленных на развитие сайтов национального сегмента в сети Интернет, были использованы нынешние теории.

Ключевые слова: Интернет, информационная безопасность, информация, социальная сеть, платформа, сайты, национальный сегмент, цифровое общество, цифровизация, технологии, общественное мнение, коллективная безопасность, идея.

CHARACTERISTICS OF THE DIGITAL SOCIETY IN INFORMATION SECURITY THEORIES

Annotation

Today's information security issues and the concept of digital society are analyzed. At the same time, it has been studied that the information infused with destructive ideas is spreading around the world at a great speed through information technology. Also, the development of sites that embody the social interest of young people in the digital society is revealed. The specific characteristics of the digital society are highlighted in the theories of information security. Ways to achieve information security in the country are shown. In addition, in the study of problems aimed at the development of national segment sites on the Internet, the theories at the same time were researched.

Key words: Internet, information security, information, social network, platform, sites, national segment, digital society, digitization, technology, public opinion, collective security, idea.

Kirish. Jamiyat va davlatning tadrijiy shakllanishi va uning rivojlanishi yoki tanazzulga yuz tutishi bevosita va bilvosita axborot xavfsizligiga bog'liq bo'lgan. Raqamli jamiyat rivojlanishi g'oyasining ommalashuviga sotsiolog nazariyotchi olimlarning "Kelajakdagi postindustrial jamiyat" nomli kitobi muhim metodologik manbalar qatoriga kiradi [1]. Tadqiqotda sotsiolog olim jamiyat rivojlanishini uch agrar, industriallashtirilgan va postindustriallashgan bosqichlarga ajratadi. Bunda postindustrial-lashgan bosqichda raqamlashgan jamiyatga o'tilishi isbotlanadi. Shuningdek, olimlar tomonidan axborot xavfsizligi tushunchasi texnologik va ijtimoiy jihatdan yondashilishi mumkin bo'lgan tushuncha sifatida izohlanadi [2] va axborot xavfsizligini ta'minlash texnologik yechimga ega ekanligi hamda ijtimoiy jihatdan ham axborot xavfsizligini ta'minlash bugungi kunning dolzarb masalasi ekanligini axborot xavfsizligi bo'yicha nazariyalarda ko'rsatib o'tiladi [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sotsiolog olimlarning axborot xavfsizligini ta'minlashga qaratgan nazariy mulohazalari turli yo'nalishlarda shakllangan. Bu borada axborot xavfsizligini jamoaviy xavfsizlik sifatida qarashlar mavjud. Ushbu masalada g'arb olimlari tomonidan jamoatchilikda raqamli jamiyatni kuchayib borayotganligi kabi omillar isbotlangan [4]. Shuningdek, bu yo'nalishda Sharq kishisi uchun individualizm hamisha halokat, jamoada uyg'unlashuv esa sokinlik va bexavotirlik omili

bo'lib kelgan. Jamoaviy xavfsizlikni ta'minlash ehtiyoji Sharqda qadimgi davrlardayoq davlatchilik tizimlarini tarkib toptirdi [5]. Jamoalar internet milliy segmentlarini yaratish orqali o'z xavfsizligini ta'minlashga qilgan harakatlarida ko'rinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda raqamli jamiyat sharoitida axborot xavfsizligini ta'minlashning ijtimoiy mexanizmlari ishlab chiqilmagan. Shuni hisobga olgan holda ushbu masalada tadqiqot olib borish bugungi kunda zaruratga aylanib bormoqda.

Aksariyat sotsiolog olimlar raqamli jamiyatning mazmuni, uning tadrijiy rivojlanish bosqichlari va taraqqiyotiga ilmiy baho berishda asosan uning texnologik infratuzilmasi elementlari, ya'ni aloqa tarmoqlari, ilmiy asoslangan ma'lumotlar, turli algoritmlar va platformalar yig'indisini hisobga olgan holda javob topishga harakat qilishmoqda. Bunda raqamli jamiyatni rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni tartiblashtirishni idrok qilishda, uning mazmun-mohiyati texnologik infratuzilma elementlarining ishlashiga asoslangan tarmoqlashtirish, ma'lumotlarni tanlash, algoritmlash va platformalashtirish jarayonlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonlarning har biri ularning sotsiologik tavsifi nuqta nazaridan tavsiflanmoqda. Inson faoliyatiga axborot bosimi tendensiyalari kuchayib, Internet platformalarida ma'lumotlar bilan ishlaydigan algoritmlar va algoritmik

tizimlarning har tomonlama takomillashuvi "raqamli jamiyat" va "platformalar" majmuasi tushunchalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Boshqacha aytganda, raqamli jamiyat va davlatning yangi taraqqiyot bosqichi ijtimoiy jarayonlar o'zgarimoqda.

Tahlil va natijalar. Sohadagi o'zgarishlar sotsiolog tadqiqotchi V.Bek tomonidan "Zamonaviy dunyoning metamorfozlari" asarida yoritilgan. Uning fikricha, jamiyat tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda – odatiy mavjudlikning antropologik konstantalari va jahonda o'rnatilgan tushunchalarni buzadigan zarbaga olib keladigan metamorfozlaridir. Turli xil metamorfozlar, jumladan, raqamlarni tadqiq qilib, jamiyatning soni tizimi raqamlashgan aloqalarning tarqalishi, onlayn va oflayn makonlarning gibridlanishi va ma'lumotlar texnologiyalaridan samarali foydalanish natijasida yuzaga keladi, deb hisoblaydi [6]. Bizningcha, raqamli jamiyatdagi bunday strategik siljishlar natijasida ijtimoiy rivojlanish jarayoniga nisbatan turli o'zgartirishni talab qiladi. Bunda sotsiologik nazariyalar ana shunday yondashuvni maqullab, raqamli jamiyat butunlay vositachilikka aylanadi [7]. Bunda soha olimlari tomonidan raqamli jamiyatning rivojlanish tendensiyalarini sotsiologik nuqtai nazardan tavsiflanmoqda. Darhaqiqat, raqamli jamiyatning murakkab texnologik infratuzilmasini ishlab chiqish va uni amalga oshirish natijasi, o'zaro chambarchas bog'langan turli elementlar to'plamidagi tartiblashtirishning mohiyatini ifodalaydi. Muayyan masalaning yechimi yoki jarayoniga ma'lum bir shaxs harakati yoki harakatsizligi bevosita ta'sir o'tkazish uchun mo'ljallangan ma'lumotni yig'ish, algoritmlash, platformalashtirish va tarqatish sotsiologik tahlil qilish asosida shakllanadi.

Bu borada avstraliyalik sotsiolog N.Selvin raqamli jamiyat mohiyati, uning shakllanish va rivojlanish tendensiyalarini tadqiq etgani diqqatga sazovor. Mutaxassis muammoning yechimiga kompleks yondashib, hozirgi davrda keng tarqalgan va muhim ijtimoiy ta'sirga ega bo'lgan 4 ta texnologiyani mustaqil o'rganadi [8]. U asosiy e'tiborni tarmoq kommunikatsiyalari, ilmiy asoslangan yig'indisi shaklidagi ma'lumotlar texnologiyalari, algoritmlar va platformalar zaruriyatiga qaratgan. Uning fikriga qo'shilgan holda raqamlashtirishni tavsiflash uchun asos sifatida tarmoq, ma'lumotlar, algoritmlash va platformalashtirish jarayonlarini tahlil qilib, jumladan, zamonaviy raqamli jamiyatning asosiy xususiyatlarini yoritilgan. Ayni paytda raqamli jamiyatda inson omili va qadri masalasi ham e'tibordan chetda qolmagani dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Axborotlashgan jamiyat taraqqiyotida "raqamlashtirish" so'zi negizida "raqamli jamiyat" tushunchasi shunchalik odatiy holga aylandiki, ulardan maqsadli foydalanish jarayoni avj oldi. Biroq, bu tushunchalarning mohiyatini aniqlash juda murakkabligi tufayli ularning umumlashgan va barcha uchun maqbul talqini bugungi kunda ham mavjud emas. Ushbu atamalar kelib chiqishining etimologik jihatlilari o'rganilmay faqat uning ko'rinishi "son" tushunchasi o'zgarishi bilan bog'liqligi qayd etilgan [9]. Zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda "raqamli" tushunchasidan foydalanishda turli axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga ishora qilingan. "Raqamli" atamasi "analog" atamasidan farqli ravishda ta'riflanib, axborotni analog shakldan raqamli shaklga o'tkazish jarayoni "raqamlashtirish" deb izohlangan. Sotsiolog tadqiqotchilar ko'pincha "raqamlashtirish"ni inglizcha "digitization" yoki "digitalization" tushunchalari bilan almashtirishini kuzatish mumkin. Bunga sabab bu atama ingliz tilida o'xshash yozilishidir. Garchi o'xshashlikka qaramay, bu atamalarning ta'riflari juda jiddiy farqlarga ega. Agar birinchisi, ma'lumotlarni o'zgartirishning texnik jarayoniga taalluqli bo'lsa, ikkinchisi esa potensial raqamlashtirilishi mumkin bo'lgan kundalik hayotning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning bevosita integratsiyasi bilan bog'liq [10].

Tadqiqotchi J.Urri raqamlashtirish hodisasini "raqamlashtirilgan" shaxsning faoliyati va harakatlarini kuzatish mumkin bo'lgan muhiti yaratish, juda muhim deb hisoblagan [11]. Sotsiologik nuqtai nazardan raqamlashtirish konsepsiyasining eng muhim tarkibiy qismi ijtimoiy hayotni tahlil qilish, ya'ni, raqamli texnologiyalar orqali individlarning bir-biri bilan o'zaro munosabati, ularning ijtimoiy pozitsiyasi,

dunyoqarashi o'zgarishi, mehnat va dam olish vaqti holati va hokazo [12]. Bu holat "raqamli", "ijtimoiy fakt" bo'lib, aslida raqamli texnologiyalar yangi ijtimoiy amaliyotlar va yangi ijtimoiy aloqa va o'zaro munosabatlarni rag'batlantiradi [13].

Jahondagi globalashuv jarayonida inson tafakkuriga axborot bosimi kuchayib, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi natijasida insoniyatning internet tarmog'iga qaramlik darajasi ortib bormoqda. Shu bois, internet tarmog'i jamiyatdagi mustaqil va ijtimoiy qarashlarni shakllantirib, ommalashish jarayoniga bevosita ta'sir etmoqda. Ya'ni voqelik jarayonlari o'zgartirishida asosiy vositalardan biriga aylanmoqda. Bunda, Internetdan foydalanishning kengayishi, inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab olib, shubhasiz global tarmoqda axborot almashinuviga xizmat qilmoqda. Natijada Internet tarmog'i insonlar uchun samarali aloqa vosita sifatida ular faoliyatining jadallashuviga sabab bo'ldi. Dunyoning barcha mamlakatlarida internet orqali e'lon qilinayotgan axborotdan foydalanuvchilar soni ortib bormoqda.

Raqamli jamiyatda internet tarmog'i saytlarini kengaytirishga bo'lgan ijtimoiy, talab va ehtiyojning keskin ortishi, individning qiziqish va intilishlarini ta'minlovchi virtual axborot makoni sifatida namoyon bo'ldi. Shuning uchun ham global tarmoqda turli xil, ya'ni ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va diniy mazmundagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan saytlar soni ortib bormoqda. Bunday saytlarda shaxs faoliyati uchun zarur bo'lgan, uning ilmiy, kasbiy va ijtimoiy qiziqishini ta'minlaydigan axborot mavjud bo'ladi. Raqamli jamiyat davrida istiqomat qilayotgan shaxsning siyosiy, axloqiy va ma'naviy madaniyatini shakllantiruvchi va uni yo'naltiruvchi axborot majmui ham internet saytlarida o'z ifodasini topgan. Bunda yosh avlodning ijtimoiylashuvini ta'minlashga undaydigan ma'lumotlar to'plami, ya'ni muayyan fanlar bo'yicha dunyoviy bilimga ega bo'lish, hordiq chiqarish, mustaqil hayotni tashkil qilish, uning muammolarini hal qilishga undovchi axborot majmui internet tarmog'ida ijtimoiy saytlarga joylashtirilgan.

Internet tarmog'ida joylashtirilgan ma'lumotlarning asosiy foydalanuvchilari yoshlar ekanligi, unda taqdim etilayotgan tezkor aloqa imkoni yoshlar saytlarini jadallik bilan rivojlanishiga sabab bo'ldi. Bunday kommunikativ imkoniyatlar yoshlarning Internet imkoniyatlariga ishonchini oshirib, ularni turli mamlakatlardagi hamkorlari, do'stlari, hamkasblari, qarindoshlari va izdoshlari bilan o'zaro ishonchli aloqa vositasi rolini bajardi. Shu bilan birga aksariyat yoshlar internet tarmog'ida o'z vaqtini o'tkazib, ba'zi salbiy axborotga uchrab, buzg'unchi g'oyalar singdirilgan saytlar ta'siriga tushib qolmoqda. Ayrim xorijiy davlatlarda zararli ta'sirga ega bo'lgan, yoshlar faoliyatidagi tajovuzkorlik, bosqinchilik, jinoyatchilik, giyohvandlik, buzg'unchilik, vayronkorlik mazmunidagi g'oyani tashviqot qiluvchi Internet saytlarining soni ortmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, hozirda Internet tarmog'ida ma'naviy tuzuzlik va turli g'arazli maqsadlar orqali konstitutsiyaviy buzumga qarshi, demokratik jamiyat qurish talablarini inkor etishni targ'ib qiluvchi, tinch-osoyishta ijtimoiy, iqtisodiy turmushni buzishga undovchi faoliyat bilan shug'ullanayotgan turli saytlar faoliyat yuritmoqda.

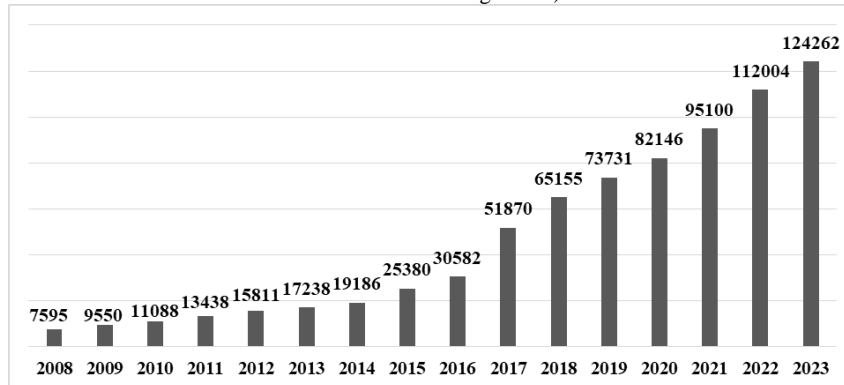
Sotsiologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, raqamli jamiyat taraqqiyotini ta'minlash uchun xizmat qilayotgan mamlakatimiz yoshlari ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishmoqda. Shu bois Internet tizimidagi ijtimoiy tarmoqlardagi maqolalar mazmunini, eng avvalo, sotsiolog olimlar tomonidan chuqur tahlil qilinishi; ikkinchidan, ularning mazmun-mohiyatini yoshlarga ta'sirini mustaqil o'rganilishi; uchinchidan, uning yo'nalishi, ya'ni qaysi ijtimoiy institut, guruhlariga mo'ljallanganini aniqlash; to'rtinchidan, uning tarqatilish mexanizmlari, hujumkorlik jihatlari ham e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli jamiyat rivojlanishi davrida ijtimoiy tarmoqlar texnik imkoniyatlarining jadalligi, undagi turli axborotga o'z vaqtda ega bo'lish uchun zarur bo'lgan tezkorlik, ma'lumotlar mazmuni, uning ifodalanishi bilan ajralib turishi, auditoriya ishonchini qozona olishidagi mantiqan tuzilishi bilan yoshlarni o'ziga jalb etib bormoqda. Ayniqsa, messengerlar («WhatsApp»,

«Telegram», «Viber» va boshqalar)ning yaratilishi yoshlar ijtimoiy tarmoqlarga bog'lanib qolishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu messenjerlar orqali matnli xabarlar, ovozli signallar, rasmlar, vidno va audio mahsulotlarini yuborish mumkin. Shuningdek, ular orqali rasmlar chizish va o'yinlar o'ynash imkoniyati ham

mavjud.) veb-saytlar hozirgi virtual imkoniyatlar sharoitida jadal rivojlanmoqda.

Bu borada O'zbekiston ham o'z milliy saytlarini rivojlantirishga va dunyodan ortda qolmaslikka harakat qilmoqda. So'ngi yillarda milliy saytlar soni ko'payib bormoqda (1-diagramma).

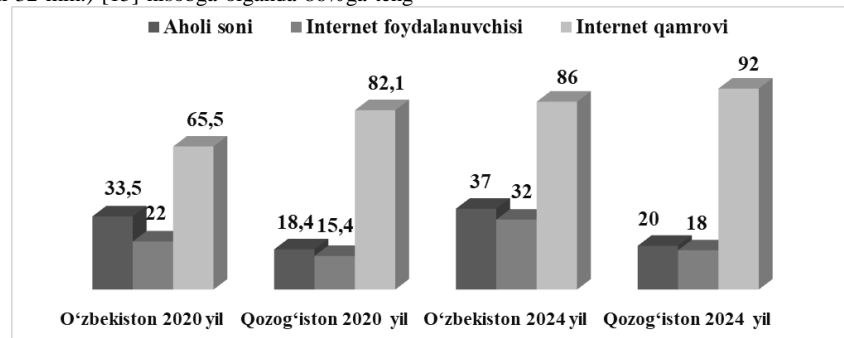

1-diagramma. O'zbekistonda Internet milliy saytlarining o'sish tendensiyasi (dona) [14].

Ammo, raqamli jamiyatda bu o'sish ko'rsatqichlari yetali emas. Qolaversa, milliy saytlardan foydalanuvchilar soni va internet qamrovi ham chet el saytlaridan kam. Bu borada Qozog'iston ham O'zbekistondan o'tib ketgan.

Hozirda bu ko'rsatkich jami aholi va Internet tarmog'idan foydalanuvchilarni (2024 yil holat bo'yicha aholi 37 mln., Internet foydalanuvchilar soni 32 mln.) [15] hisobga olganda 86%ga teng

bo'lmoqda. Ushbu ko'rsatkichni hisoblashda matematik modul ishlab chiqildi va unga ko'ra, $X = (A/B \cdot 100)$ formulasidan foydalanildi (A- internet foydalanuvchilar soni, B - aholi soni, X – internet qamrovi). Qozog'istonda ushbu ko'rsatkich hisoblanganda (aholini Internet bilan qamrovi) 92%ga teng bo'lgan (2-diagramma).

2- diagramma. O'zbekiston va Qozog'istonda aholiga nisbatan Internet qamrovi. (2024 mln.)

Binobarin, chet el messenjerlardan foydalanishning qulayligi va arzonligi uning auditoriyasi sonining keskin ortishiga olib kelmoqda.

Xulosa va takliflar. Globallashtirish jarayoni kengayishi, raqamli jamiyat atributlarining kuchayishi sharoitida aholining Internetdagi saytlardan axborot olish va uni tarqatish hajmi ortib bormoqda. Bunday vaziyatdagi milliy segmentni rivojlantirishda uni mazmunan boyitib, yanada takomillashtirish uchun faoliyat yuritish, veb-saytlarni mamlakatimizdagi demokratik islohotlar mazmuniga mos axborot majmuasi bilan tizimli to'ldirib borish talab etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda raqamli jamiyatda har qanday axborot, xususan, buzg'unchi g'oyalar singdirilgan ma'lumot axborot texnologiyalari orqali katta tezlikda dunyoga tarqalib, muayyan davlatda turli muammolarni, ijtimoiy ixtiloflarni keltirib

chiqarishi hech gap emas. Shu nuqtai nazardan raqamli jamiyatning bosh maqsadi har bir shaxsga ixtiyoriy holda, muayyan mazmundagi ma'lumotlar majmuiga ega bo'lish uchun huquqiy va ijtimoiy kafolatning ta'minlashdan iborat. Bugungi kunda raqamli jamiyatda yoshlarning ijtimoiy qiziqishini o'zida mujassamlashtirgan saytlar rivojlanib, ularga mo'ljallangan saytlar mazmuni va vazifalarini mamlakatimizda o'tkazilayotgan demokratik islohotlarga asoslangan axborot xavfsizligini ta'minlashga erishadi.

Bu borada taklif sifatida aytish mumkinki, raqamli jamiyatda yoshlarning ijtimoiy qiziqishini o'zida mujassamlashtirgan saytlarni rivojlantirishga katta e'tibor berish lozim. Shuningdek, ushbu saytlar mazmunini mamlakatimizda o'tkazilayotgan demokratik islohotlar bilan boyitishimiz lozim.

ADABIYOTLAR

1. Bell D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., Basic Books, Inc., 1973. - P. 39-59.
2. Masuda Y. "The Information Society". Washinton. D.S., USA., 2020. - P. 165.
3. Hayashi Y. "Information Security Risk Managment". Conference. Publisher: IEEE., 2020. - P. 95.
4. Castells M. The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture: Vol. I. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996. - P 594.
5. Bekmurodov M. Zamonaviy boshqaruv sotsiologiyasi. Monografiya. Toshkent: "Yoshlar". 2020. - B 9.
6. Beck U. The Metamorphosis of the World: How Climate Change is Transforming Our Concept of the World. Cambridge, Malden: Polity, 2016. - P. 240.
7. Livingstone S. On the Mediation of Everything: ICA Presidential Address 2008 // Journal of Communication. 2009. No.1. - P. 1-18.

8. Selwyn N. What is Digital Sociology? Cambridge, UK: Polity Press, 2019. – P. 134.
9. Прончев Г.Б., Монъахов Д.Н. От цифры к цифровому обществу // Вопросы политологии. 2020. Т. 10. № 6 (58). - С. 1763–1771.
10. Brennen S., Digitalization and Digitization — Culture Digitally. Available at: World Internet Users, Cambridge: Polity Press, 2020. – P. 31-44.
11. Кравченко С.А., Словарь новейшей социологической лексики с английскими эквивалентами. - М.: МГИМО-Университет, 2019. – С. 154.
12. Gray J., Models for Digitalization // Software and Systems Modeling. 2015. Vol. 14. No.4. – P. 1319–1320.
13. Marres N. Digital Sociology: The Reinvention of Social Research. Cambridge: Polity Press, 2017. – P. 41.
14. “Uzinfocom” davlat axborot tizimlarini yaratish va qo'llab-quvvatlash markazi ma'lumotlari. Statistika.URL:<https://cctld.uz/stat>. 20.12.2023.
15. Statistika.URL: <http://www.uz> 04.05.2024.

UDK:101.

Behruz G'AFUROV,
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: behruz@mail.ru

Falsafa fanlari doktori I.Siddiqov taqrizi asosida

THE VIEWS OF OUR GREAT THINKERS ABOUT THE PERFECT GENERATION

Annotation

In this article, the upbringing of a well-rounded generation is a multifaceted task that requires comprehensive theoretical and methodological foundations. In this framework, there are spiritual, moral and ideological criteria necessary for holistic development. This study aims to shed light on the theoretical frameworks and methodological approaches needed to investigate these criteria in the context of educational systems.

Key words: Democracy, perfect personality, socialization, phenomenology, market economy.

МНЕНИЯ НАШИХ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ОБ ИДЕАЛЬНОМ ПОКОЛЕНИИ

Аннотация

В данной статье воспитание всесторонне развитого поколения представляет собой многогранную задачу, требующую комплексного теоретического и методологического обоснования. В этих рамках существуют духовные, моральные и идеологические критерии, необходимые для целостного развития. Целью данного исследования является пролить свет на теоретические основы и методологические подходы, необходимые для изучения этих критериев в контексте образовательных систем.

Ключевые слова: Демократия, совершенная личность, социализация, феноменология, рыночная экономика.

BUYUK MUTAFAKKIR ALLOMALARIMIZNING BARKAMOL AVLOD HAQIDAGI QARASHLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada barkamol avlod tarbiyasi ko'p qirrali ish bo'lib, har tomonlama nazariy va uslubiy asoslarni talab qiladi. Bu doirada yaxlit rivojlanish uchun zarur bo'lgan ma'naviy-axloqiy va mafkuraviy mezonlar mavjud. Ushbu tadqiqot ta'lim tizimlari kontekstida ushbu mezonlarni tadqiq qilish uchun zarur bo'lgan nazariy asoslarni va uslubiy yondashuvlarni yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Demokratiya, komil shaxs, ijtimoiylashuv, fenomenologiya, iqtisodiyoti.

Kirish. Jahon madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimiz merosini e'zozlash va targ'ib qilish yoshlarda qadr-qimmat va tashabbuskorlik tuyg'usini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bebaho merosni chuqur o'rganish va keng targ'ib etishga qaratilgan mazmunli va ta'sirli loyihalarni amalga oshirish uning ahamiyatini yoritib, kelajak avlodlarga ilhom bag'ishlaydi. Amir Temur, Bobur Mirzo, Mirzo Ulug'bek, Jaloliddin Manguberdi kabi buyuk davlat arboblari, sarkardalarimiz ajdodlarimiz mardlik, adolatparvarlik, insonparvarlik, ilmiy izlanish namunalari bo'lgan. Bu rahbarlar nafaqat davlat boshqaruvida, balki harbiy jasoratda ham, yurt himoyachilarini tarbiyalash, ornomus va fidoyilik qadriyatlarini singdirishga ham ustuvor ahamiyat qaratgan. Xorazmiy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Forobiy va Alisher Navoiylar: Bu alloma va mutafakkirlar matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va adabiyot kabi turli sohalarga ulkan hissa qo'shib, insoniyat sivilizatsiyasini sezilarli darajada ravnaq toptirdilar.

Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband va Yassaviy: Bu ulamolar diniy ilmlar shon-shuhratini yoyishgan, ma'naviy va jismoniy kamolotga oid saboqlar berib, bugungi kunda ham yoshlar uchun dolzarb bo'lib kelmoqda. Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Mahmud Behbudiy, Usmon Nosir kabi ma'rifatparvarlar ijodi yoshlarimizning ta'lim-tarbiyasiga, hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yozuvchi va ziyolilar madaniy-ma'rifiy manzaraga, xalqimizning zamonaviy o'ziga xosligini shakllantirishga hissa qo'shgan. Sho'rolar davrida buyuk ajdodlarimizning bebaho madaniy-ma'naviy merosi ko'p hollarda noxolis talqin qilinib, xalqimiz, yoshlarimiz o'rtasida bu merosni idrok etishga ta'sir ko'rsatgan. Bizning jamoaviy ongimizda munosib o'rin egallash uchun ushbu merosni qayta tiklash va to'g'ri taqdim etish juda muhimdir. Ulug' ajdodlarimiz qoldirgan merosni e'zozlash, ularning hissasi va qadriyatlarini targ'ib etish yoshlarimizning ma'naviy-madaniy rivojlanishida

muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning yutuqlari va ta'limotlarini ta'kidlaydigan tashabbuslarni amalga oshirish orqali biz kelajak avlodlarni bu mukammallik va halollik merosini davom ettirishga ilhomlantirishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbekiston bozor munosabatlariga to'la o'tayotgan davrda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining ahamiyati tobora o'sib borayotganligi ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashni eng dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'yimoqda. Bozor munosabatlarida ham yuksak ma'naviyatli va axloq-odobli, iqtidorli, bilim saviyasi yuqori va chuqur, zukko, ishbilarmon, ishchan kishilar zarur. Qashshoq ma'naviyat, ma'naviy-axloqiy sust, bilim saviyasi yuzaki va past, ishning ko'zini bilmaydigan kishilar bozor munosabatlarida ko'zlangan maqsadga erisholmaydilar. Bundan xulosa shuki, hech ikkilanmay va kechiktirmasdan ma'naviy-ma'rifiy tarbiya masalasi haqida o'ylash, uni to'g'ri yo'lga solish vazifasi kelib chiqadi. Bunda biz ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" degan o'gitiga amal qilishimiz kerak. "Har bir jamiyatda va har bir bosqichda insonlar farovon yashash uchun intiladilar, izlanadilar, yangi-yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradilar. O'zbekistonda qurilayotgan bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida bozorni mustahkamlovchi qudratli mexanizmining yaratilishi lozim bo'ladi".

Buyuk ajdodlarimiz ilm-fanning qaysi sohasi bilan shug'ullanmasinlar inson ma'naviyatini shakllantirishga, ta'lim tarbiya masalalariga alohida e'tibor berganlar. Jumladan, Forobiyning "Fozil odamlar shahri", "Baxt saodatga erishuv haqida", Ibn Sinoning "Qush risolasi", Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" kabi asarlar inson shaxsini, axloqiy tarbiyasini, ma'naviyatini shakllantirish muammosini tahlil etishga bag'ishlangan. Ma'naviy tarbiya bo'yicha yozgan pedagog Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy

guliston yoxud axloq" asarida inson axloqi xususida fikr bildirib, shunday deydi- "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir". Shuning uchun yurtboshimiz "yuqori malakali, zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan, hozirgi kun talabalari asosida fikrlay oladigan yetuk kadrlarni tayyorlash ham ijtimoiy-siyosiy, ham iqtisodiy muammolarimizni hal etishning kaliti hisoblanadi[1].

Islom tafakkurida "komil shaxs" yoki "al-inson al-komil" tushunchasi tarix davomida turli islom ulamolari va tasavvuf olimlari tomonidan muhokama qilingan muhim falsafiy va ma'naviy g'oyadir. Bu tushuncha so'fiylik ta'limoti bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u ko'pincha insonning ma'naviy, axloqiy va intellektual rivojlanishining timsolini ifodalaydi. "Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv doirasida talabalarda pedagogik faoliyatni shakllantirishning metodologik yo'nalishlari tushuniladi. Bunda bo'lajak o'qituvchilarda o'zaro aloqador bo'lgan tushunchalar va harakatlar tizimi tarkib toptiriladi. Bu jarayonda talaba shaxsining o'z-o'zini anglashi, o'z faoliyatini tarkib toptirishi va uni amaliyotga tatbiq etishi nazarda tutiladi. Shu asosda bo'lajak pedagogning o'zigagina xos bo'lgan betakror xususiyatlari shakllantiriladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida bir qator texnologiyalardan foydalanish imkoniyati mavjud. Shaxsni bir butun yaxlit tarzda rivojlantirish, o'quv harakatlari va layoqatlarini rivojlantirish, shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlarning har birida o'ziga xos texnologiyalardan foydalanish mumkin"[2].

Muhtaram faylasuf va ilohiyot olimi Al-G'azzoliy so'fiylik va axloqqa oid asarlari orqali komil inson tushunchasiga hissa qo'shgan. G'azzoliy nazarida komil inson qalbi Allohdan boshqa hamma narsadan poklangan, Allohga to'la tavakkal va ma'naviy bilimga yega bo'lishi bilan ajralib turadi. U komil inson bo'lish yo'li sifatida ichki poklanish va axloqiy yuksaklikka urg'u bergan.

Mashhur shoir va mutasavvif Jaloliddin Rumiy ham o'zining she'riy va tasavvufiy asarlarida komil inson g'oyasiga to'xtalgan. Rumiy nuqtai nazari qalbnig Xudoga bo'lgan sayohatiga urg'u beradi, bu sevgi, sog'inish va nafsning ustunligini o'z ichiga oladi. Rumiy uchun komil inson ruhiy ishqni anglagan va Ilohiy bilan birlashgan insondir.

Islom maktabi nomi bilan mashhur bo'lgan islom falsafasi maktabining nufuzli faylasufi Mulla Sadra ruhning yevolyusiyasi va kamolotiga taalluqli substansial harakat g'oyasini ilgari surdi. Uning uchun komil inson ilm, yezgulik va ruhiy amaliyot orqali ilohiy huzur bilan birlikka yerishgan, jiddiy o'zgarishlarni boshidan kechirgan shaxsdir. Bu mutafakkirlar, jumladan, islom tafakkurida komil inson haqidagi talqinlarning boy gobelenini taqdim yetadilar. Konsepsiya Islomdagi inson tabiati, axloqi va ma'naviyati haqidagi munozaralarda hayotiy ahamiyatga yega bo'lib, insonning ilohiy fazilatlarini aks yettirish va chuqur ruhiy holatlarga yerishish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Inson ma'naviy yetukligi haqida gapirilganda buyuk ijodkor olim Ozod Sharafiddinov o'z saboqlarida shunday degan edi. "Hech qaerda hech qaysi insonlar jamiyati faqat moddiy manfaatlariga suyanibgina, faqat moddiy ehtiyojlarini qondiribgina hayot kechira olmaydi-inson hayotining saodatli bo'lmog'i uchun vijdon va imyon uning hayotida ustuvor bo'lmog'i kerak"[4].

Natijalar va muhokama. Jamiyatizda layoqatli, ishbilarmon, yetuk kadrlarga hamisha zarurat tug'ilgan. Insoniyat rivojining tarixi uning talablarini qondirish va mavjud muammolarni hal etishga qodir munosib kadrlarga ehtiyoj sezib kelganidan guvohlik beradi. Bu jamiyatning hozirgi taraqqiyot bosqichida ham dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. Buning uchun kadrlar siyosati negizida ma'naviyat va ma'rifat, shaxsni muntazam kamol toptirish borasida uzluksiz ish olib borish talab etiladi. Komil inson deganda biz, avvalo ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan, bilimli kishilarni tushunamiz. Pedagog olimlari barkamol insonni yetishtirish uchun tarbiya nuqadar zarurligini, uning mohiyati va mazmunini asoslab berganlar. Maxmud Qoshgariyning «Devonu lug'otit turk», Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig», Axmad Yugnakiyning «Xi batul-xakoyik», Abu Raisoy Beruniyning

xikmatlari, ibn Sinoning «Tadbir al-manozil, Alisher Navoiyning «Maxbubul-qulub», Xusayn Voiz Koshifiyning «Axloqi muxsiniy» va boshqa asarlarida farzand ota-onaning baxti, uning to'g'ri tarbiyalanishi esa xammaning baxti, degan umumiy xulosa chiqariladi.

Inson barcha yaxshi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan o'ziga xos, betakror va barkamol mavjudot - cheksiz mikrokosm sifatida ham, inson tabiatining norasoligi va buzuqligi tufayli halokatga mahkum bo'lgan tabiat xatosi sifatida ham, Xudo yaratgan banda sifatida ham, boshqa odamlar faoliyatining mahsuli sifatida ham talqin qilinadi. Sharq mutafakkurlaridan buyuk alloma Abu Ali ibn Sino o'zining barkamol shaxsni tarbiyalash g'oyasida musiqani asosiy vosita sifatida ta'riflaydi.

Insonni to'g'rilik, halollik, poklik, vatanparvarlik, ezigulik, yuksak axloqlilikka yo'llash ma'naviy barkamol inson - komil inson tushunchalarining mohiyati va mazmunini tashkil etadi. Hozirgi kunda bu masalaga birinchi darajali ahamiyat berishimizning boisi - iymoni, e'tiqodi, va ahloqiy fazilatlarini, ma'naviyati kuchli, milliy ma'suliyat tuyg'usi qalbida chuqur ildiz otgan ma'naviy barkamol fuqarolarga ega bo'lgan mamlakatgina mustaqil va barqaror rivojlana oladi. Ma'naviy barkamol insonlargina buyuk kelajakni yarata oladi.

Barkamol avlod tarbiyasi tushunchasi falsafiy, siyosiy, ma'no-mazmunga ega bo'lib, u siyosatning asosiy elementlari, avvalo siyosiy ijtimoiy institutlarda munosabatlar va jarayonlardagi tub islohotlarni o'z ichiga oladi. barkamol avlod uchun vatanparvarlik, yurtparvarlik zarur sifat ekanligini bilsak, avvalo ota - onalarni farzandlarning ko'z o'ngida o'z oilasi, mahallasi, shahri yoki qishlog'i, yurti qadriyatlariga sadoqatli, kasbida mukammal usta, istiqbolga ishongan, vatanparvar timsolida gavdalanitirishga, birinchi navbatda voyaga yetmagan farzandlar bilan ishlashga, ularni tarbiyalashga o'rgatishimiz, ushbu masalaga bag'ishlangan ommabop risola va qo'llanmalar yaratishimiz kerak.

Barkamol avlod - bu mavhum tushuncha bo'lib, kontekst, madaniyat va vaqtga qarab turli xil talqinlarga yega bo'lishi mumkin. Odatda, barkamol avlod ma'naviy va jismoniy fazilatlarini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan barkamollikning qandaydir standarti bilan bog'liq. Uyg'onish davri Sharq mutafakkirlari o'zlarining ta'lim va tarbiya to'g'risidagi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirish muammosini ygr yuzida insonning baxtga erishuvi uchun shartsharoitlar yaratish to'g'risidagi g'oyalar bilan bog'liqlikligiga qaraganlar. Pedagogika tarixida al-Forobiyning fozil inson sifatlarini, bilimlarni olish yo'llari va uslublari haqidagi konsepsiyasi; al-Beruniyning kasbiy bilimlarni egallash uslublari haqidagi qarashlari; Ibn Sinoning aqliy, ma'naviy hamda jismoniy komillikka erishish haqidagi ta'limoti; al-Xorazmiyning ilmiy bilimlar, hayotiy muammolarni hal qilish yo'llari to'g'risidagi asarlari o'zining alohida o'miga ega. Jumladan, alXorazmiy shaxs sifatlarini shakllantirish va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda farming yuksak o'mini qayd etadi. U shaxsni kuzatish, tajribasnovlar o'tkazish, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishga, aqliy sifatlarni rivojlantirishning boshqa vositalariga katta ahamiyat bergan. Bu to'g'ridagi fikrlarini u «Al jabr v-al muqobala» (Algebra), «Hisob al-hind» va boshqa asarlarida bayon qilgan[7].

Qadriyat asosini shakllantirish: Barkamol avlod tarbiyasi madaniy, ijtimoiy va tarixiy sharoitga qarab turlicha bo'lishi mumkin bo'lgan ma'lum ideal va qadriyatlarga asoslanishi kerak. "Falsafiy ta'limotlariga tayanib ish ko'risla, tarbiya ta'sirchanligi yanada mukammallik kasb etadi. Shu bois ularning ilmima'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi fikr lari, axloqiy qarashlaridan mustaqil O'zbekiston istiqbolini mustahkamlash, yosh avlod axloqiy kamolotini shakllantirishda keng foydalanish maqsadga muvofiq". Shaxsning ma'lumotni tahlil qilishi, asosli qarorlar qabul qilishi va manipulyatsiya qilinmasligi uchun uning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhimdir. «Farzandlarimizning qobiliyatini ro'yobga chiqarishga bolalikdan e'tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatimizni safarbar etsak,

yurtimizda yana ko'plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar yetishib chiqadi»[8].

Xulosa. Sharq mutafakkirlari turli an'analar bo'yicha axloqiy rivojlanish, intellektual o'sish, ma'naviy ma'rifat, tabiat

va jamiyat bilan uyg'unlik uyg'unligini ta'kidlaydilar. Bu qarashlar hayotning barcha jabhalarida ezgulikka, donishmandlikka, mutanosiblikka intiladigan shaxslardan komil avlod paydo bo'ladi, degan g'oyaga yaqin keladi.

ADABIYOTLAR

1. Akramov A.A. Bo'lajak o'qituvchilar fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning o'rni, 2017, 4.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Yangi asr avlodi. ISBN: 978-9943-27-613-0. 2016 yil
3. O.Sharafiddinov. Ijodni anglash baxti. T.: "Sharq" nashriyoti, 2004. - 640 b
4. Sh.M. Mirziyoev. «Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha muhim vazifalar» mavzusidagi videoselektor yig'ilishidagi nutqi. // «Xalq so'zi» gazetasi, 2019 yil 20 mart
5. Тешабоев М. М. Формирование основ нравственной культуры личности в образовательном процессе и гуманистическое мировоззрение //Credo new. – 2011. – №. 1. – С. 19-19.
6. Тешабоев М. М. Жамиятда ижтимоий адолатни таъминлашнинг принципиал масалалари ва фалсафий-хуқуқий муаммолари// Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 23. – С. 504-514.
7. Тешабоев М. Моральная культура личности как фактор устойчивого развития общества //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 6. – С. 85-87.
8. Marifovich T. M. Impact of Globalization on Human And Social Culture //International Journal of Scientific Research And Education. – 2019. – Т. 7. – №.4

Durdona GAFFOROVA,
University of Business and Science o'qituvchisi
Gulhayo G'ULOMJONOVA,
University of Business and Science o'qituvchisi

F.f.d., dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

TEACHING ENGLISH LANGUAGE WITH RATIONAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL AND ROLE OF DIGITAL TOOLS

Аннотация

This article presents a study on the effectiveness and role of using rational technologies in teaching the English language in primary schools. The research findings highlight the impact of digital tools in enhancing students' motivation and making the learning process engaging and dynamic. The study emphasizes the promotion of collaboration among students, the utilization of language in practical contexts, and the opportunities for students' growth. The article showcases the significance and effectiveness of technology-integrated language learning at the initial stage of education.

Key words: Primary school, English language learning, rational technologies, motivation, digital tools, effectiveness.

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ РАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И РОЛИ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Аннотация

В данной статье представлено исследование эффективности использования рациональных технологий при обучении английскому языку в начальной школе. Результаты исследования подчеркивают значимость цифровых инструментов в повышении мотивации учащихся и создании интересной и динамичной образовательной среды. Особое внимание уделяется поощрению сотрудничества среди учащихся, практическому использованию языка и созданию возможностей для развития учащихся. Статья демонстрирует важность и эффективность интеграции технологий в обучение языку на начальном этапе образования.

Ключевые слова: начальная школа, обучение английскому языку, технологии, мотивация, цифровые инструменты, эффективность.

BOSHLANG'ICH MAKTABDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH ORQALI INGLIZ TILINI O'RGANISH VA RAQAMLI VOSITALARNING ROLI BO'YICHA TADQIQOT

Аннотация

Bu maqola boshlang'ich maktabda ingliz tilini o'rganish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi va raqamli vositalarning roli bo'yicha tadqiqotni taqdim etadi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning motivatsiyalarini oshirishda va o'rganish jarayonini qiziqarli va dinamik qilishda raqamli vositalarning o'rnini ko'rsatdi. Ushbu tadqiqot o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirish, tilni amaliyotda ishlatish va o'quvchilarning o'sishlarini oshirish imkoniyatlarini oshirishga yordam beradi. Maqola raqamli texnologiyalar bilan ta'minlangan o'rganishning boshlang'ich bosqichida ingliz tilini o'rganishning muhimligini va o'quvchilar uchun samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich maktab, ingliz tilini o'rganish, raqamli texnologiyalar, motivatsiya, raqamli vositalar, samaradorlik

Kirish. Ta'limning doimiy rivojlanayotgan muloqot muhitida raqamli texnologiyalar integratsiyasi o'quvchilar orasida turli tillarni o'rganishni yanada rivojlantirishda ahamiyatga ega bo'lgan ahamiyatga ega bo'lgan bo'ldi. Bu maqola, raqamli texnologiyalarining leksik ko'maklashni rivojlantirishga o'z ta'sirini tadqiq etadi va ingliz tilining o'qitishida qaratilgan bo'lib, o'ziga xos metodlarga kirishadi, olishgan natijalarni taqdim etadi, muzakiralar bilan muloqot qiladi va nihoyatda leksik ko'maklashda raqamli vositalarning samaradorligi haqida xulosa qiladi.

Boshlang'ich maktablarda ingliz tilini o'rgatishda ratsional texnologiyalar va raqamli vositalar integratsiyasi tufayli sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Raqamli savodxonlik an'anaviy savodxonlik kabi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan davrda ta'limda texnologiyadan foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Innovatsion o'qitish usullari bilan qo'llab-quvvatlangan ingliz tili ko'nikmalarini erta joriy etish talabalarning kelajakdagi akademik va kasbiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratishi mumkin.

Ta'lim sharoitlarida strategik va optimallashtirilgan qo'llanilishi bilan ajralib turadigan ratsional texnologiyalar til o'rganish jarayonida ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Ushbu texnologiyalar o'rganishni yanada samaraliroq, qiziqarli va

qulayroq qilish uchun mo'ljallangan bir qator vositalar va usullarni o'z ichiga oladi. Talabalar shakllanish davrida bo'lgan boshlang'ich ta'lim kontekstida raqamli vositalardan to'g'ri foydalanish o'rganish tajribasini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rgatishda raqamli vositalar va oqilona texnologiyalarning rolini o'rganadi. U ushbu texnologiyalarning turli o'lchovlarini, jumladan, ularning afzalliklari, muammolari va samarali integratsiya uchun eng yaxshi amaliyotlarini o'rganadi. Muhokama qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratish uchun an'anaviy pedagogik usullarni innovatsion raqamli yechimlar bilan birlashtirgan muvozanatli yondashuv zarurligiga urg'u beradi.

Ushbu tadqiqotning ahamiyati uning o'qituvchilar, siyosatchilar va manfaatdor tomonlarni til ta'limida texnologiyalardan optimal foydalanish haqida xabardor qilish salohiyatidir. Raqamli vositalar bilan bog'liq afzalliklar va muammolarni tushunib, o'qituvchilar o'zlarining o'qitish amaliyotlarini yaxshilaydigan va talabalar natijalarini yaxshilaydigan ongli qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Mavzuni chuqurroq o'rganar ekanmiz, biz dinamik va interaktiv o'quv muhitini yaratish uchun interaktiv dasturiy

ta'minot, multimedia resurslari va onlayn platformalardan qanday foydalanish mumkinligini ko'rib chiqamiz. Bundan tashqari, biz o'qituvchilarning ushbu texnologiyalarni o'z sinflariga samarali integratsiya qilish uchun jihozlanishini ta'minlash uchun ularning doimiy kasbiy rivojlanishining muhim rolini ko'rib chiqamiz.

Ushbu jihatlarni o'rganish orqali ushbu maqola ratsional texnologiyalar va raqamli vositalar boshlang'ich maktablarda ingliz tilini o'qitishni qanday o'zgartirishi va pirovardida yosh o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shishi haqida har tomonlama tushuncha berishga qaratilgan.

Usullar. Ushbu tadqiqotdagi birinchi bosqich o'quvchilarni mahalliy ta'lim muassasidan jiddiy tanlov bilan tanlashni talab qildi. Stratifikatsiyalangan tanlash usuli tilning turli darajadagi malakalarini ifodalovchi talabalar orasida tarqalishni ta'minlash uchun qo'llanildi. Qatnashchilar turli sifatdagi o'quvchi darajalari va asosiyliklardan tanlandi va demografiklar bo'yicha leksik ko'maklashga raqamli texnologiyalar ta'siri haqida umumiy tushunchani berish uchun o'quvchilarning keng ko'lamli tushunishini ta'minlash maqsadida har xil sinflardan va qatnashchilardan olinishdi.

Leksik ko'maklashni rivojlantirish uchun ko'plik tomondan olingan tashqi ko'rishlar tartibini qo'llagan bo'limli usul tanlandi. O'quvchilar uchun o'quv jarayonini qiziqarli va dinamik qilish uchun o'qish dasturlari, ularning o'yinlardan foydalanilgan va interaktiv imkoniyatlari bilan mashhur bo'lgan til o'rganish dasturlari kiritildi. Qo'llanilgan raqamli vositalarni tanlashda, ularning tilni o'rganishda ishonchli bo'lishi va dars rejaları bilan mos kelishi hisobga olingan. Tahlilga o'z-o'zini o'rganish va jamoa o'rganish talablari bo'yicha ehtiyojlariga javob beradigan vositalar tanlashga xususiy e'tibor berildi, leksik rivojlanishga barcha tomonlama yaqinlashishni ta'minlash.

Tadqiqotning bir yil davomida bo'ldi va bu davr leksik ko'maklashning rivojlanishining uzunligini uzluksiz ravishda ko'rish imkonini berdi. Ushbu vaqtni tanlashning maqsadi raqamli texnologiyalar bilan tanishning boshlang'ich fazalaridan tashqari o'quv jarayoni nuanslarini, o'quvchilarning o'sishida o'zgarishlar va farqlanishlarini aniqlash imkonini berdi. Semestr davri, tanishning muvaffaqiyatining holistik ko'rinishini taqdim etdi, adaptatsiya davrlarini, o'rganish va o'quvchilarning ilgari surishga yo'l qo'yimoq imkonini ham hisobga olgan holda o'ziga xos.

Natija. O'quvchilar leksik ko'maklashdagi o'zgarishlarni o'lchash uchun oldindan va keyinchalik baholash testlarini o'tkazish orqali natijalar olingdi. Baholashlar o'quvchilarning ingliz tilini o'rganish jarayonidagi o'sishlarini, o'rganishlarini va farqlanishlarini aniqlashga yordam berdi. Semestrlik tadqiqot o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatning holistik tasvirlanishini

taqdim etdi, o'rgangan amallar, o'quvchilar va tarbiyalash davom etish imkoniyatlarini ham o'z ichiga oladi.

Muhokama. Natijalar o'quvchilarning raqamli texnologiyalar orqali ingliz tilini o'rganishda katta o'sish ko'rsatdi. Raqamli vositalar o'quvchilarga motivatsiya berdi va o'rganish jarayonini qiziqarli va dinamik qildi. O'quvchilar o'quv jarayonida qo'llanilgan raqamli dasturlar va o'yinlar yordamida tilni amaliyotda samarali ishlatishni o'rganishdi. Ular o'zlarini ishonchli his etdilar va dars rejaları bilan mos kelishdi. Barcha o'quvchilar va guruh o'rganish talablari diqqatga olingan holda raqamli vositalar tanlandi, bu esa leksik rivojlanishni to'liq ta'minlashga olib kelishi bilan natijalanishdi.

Tahlil. Tahlil o'quvchilarning raqamli texnologiyalar yordamida ingliz tilini o'rganishda qo'llangan usullar va olingan natijalar haqida keng ko'lamli ma'lumotlar taqdim etdi. Ushbu tadqiqotda raqamli vositalarining leksik ko'maklashning rivojlanishiga ta'siri haqida tafsilotlar keltirildi, xususan ingliz tilini o'rganishni ta'minlashda ularning samaradorligi haqida xulosa chiqarildi. Muhokama jarayonida o'quvchilar raqamli texnologiyalar bilan o'rganishning qulayliklarini, motivatsiyani oshirishni va o'quvchilar orasidagi hamkorlikni rag'batlantirishni baholadi. Raqamli vositalar o'quvchilarda o'zgarishlarni oshirishga, ularga o'zlarini ishonchli his etishga va ingliz tilini amaliyotda foydalanishga imkon berdi.

Asosiy natijalar ingliz tilini o'rganishning boshlang'ich bosqichida raqamli texnologiyalar va interaktiv o'yinlardan foydalanishning o'quvchilar uchun samarador bo'lishini tasdiqladi. Bu tadqiqot o'quvchilarning ingliz tilini o'rganish jarayonida motivatsiyalarini oshirish va o'quvning qiziqishlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan raqamli vositalarning o'rnini ko'rsatdi. O'quvchilar raqamli dasturlar va o'yinlar orqali tilni amaliyotda qo'llashni o'rganish orqali o'zlarini ishonchli his etishdi. Bu esa o'quvchi faoliyatini qiziqarli va samarador qildi va ularga o'quvning jarayonida yordam berdi.

Tahlil o'quvchilar tomonidan raqamli texnologiyalar va interaktiv usullardan foydalanishning ingliz tilini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan foydalarini va natijalarini baholadi. Bu tadqiqotda raqamli vositalarning til o'rganishning rivojlanishiga ta'siri va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantirishdagi roli haqida boshqalar bilan muhokama olib borildi. O'quvchilar raqamli texnologiyalar orqali o'rganishning qulayliklarini, motivatsiya va ishonchlarini oshirishni baholadi. Raqamli vositalar o'quvchilarda o'zgarishlarni oshirishga, ularga o'quvning jarayonida samarador bo'lishga va tilni amaliyotda qo'llashga imkon berdi.

REFERENCES

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
2. Schmitt, N., & Schmitt, D. (2014). *Focus on vocabulary: Mastering the academic word list*. Pearson Education.
3. Жураева М. «Обзор методичек и пособий по преподаванию языкознания и литературы до 2000» //Boshlang 'ich sinf o'quvchilarida universal ta'lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya. – 2023. – С. 331-333.
4. Журазода М.И «Методологические основы универсальных учебных действий.» (2024). Retrieved 2 April 2024, from <https://research-edu.com/index.php/conf1/article/view/62>
5. Godwin-Jones, R. (2018). Mobile apps for language learning. *Language Learning & Technology*, 22(3), 3-17.
6. Atkins, B. T., & Varantola, K. (1997). Monitoring and assessing dictionary use: A study of dictionary use by university language students during reading. *The Modern Language Journal*, 81(2), 192-204.
7. Jurazoda M.I. UNIVERSAL EDUCATIONAL ACTIONS: A MODERN APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE ABILITIES. *CRJP* 2024, 5, 41-45. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-05-08>
8. Laufer, B., & Hulstijn, J. (2001). Incidental vocabulary acquisition in a second language: The construct of task-induced involvement. *Applied Linguistics*, 22(1), 1-26.

Muxayya DJUMANIYAZOVA,
UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti
E-mail: muhayyo@list.ru

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

TALABALAR O'QUV MOTIVATSIYANI EMPERIK JIHATDAN O'RGANILISHI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim muassasalarida talabalarning o'quv faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshirishning ilmiy asoslarini ochib beriladi. Tadqiqot o'quv jarayonida talabalar motivatsiyasining o'sishini ta'minlovchi asosiy omillar va metodlarni aniqlashga qaratilgan. Tahlil qilingan ma'lumotlar asosida talabalarning darslarga qatnashish istagini kuchaytiruvchi pedagogik usullar va yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Talabalar motivatsiyasi, empirik tadqiqot, o'quv jarayoni, pedagogik usullar, ta'lim metodologiyasi, motivatsiya oshirish omillari.

ИЗУЧЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ С ЭМПИРИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Аннотация

В статье раскрываются научные основы повышения интереса студентов к образовательной деятельности в образовательных учреждениях. Исследование направлено на выявление основных факторов и методов, обеспечивающих рост мотивации студентов в образовательном процессе. На основе проанализированных данных разработаны педагогические методы и подходы, позволяющие повысить желание учащихся посещать занятия.

Ключевые слова: Мотивация учащихся, эмпирическое исследование, образовательный процесс, педагогические методы, методика обучения, мотивационные факторы.

STUDY OF STUDENT STUDY MOTIVATION FROM THE EMPIRICAL POINT OF VIEW

Annotation

The article reveals the scientific basis of increasing students' interest in educational activities in educational institutions. The research is aimed at identifying the main factors and methods that ensure the growth of student motivation in the educational process. Based on the analyzed data, pedagogical methods and approaches have been developed to increase students' desire to attend classes.

Keywords: student motivation, empirical research, educational process, pedagogical methods, educational methodology, motivational factors.

Kirish. Bugungi kunda, pedagogik psixologiya fanida o'quv motivatsiyasi muammosi eng muhim muammolardan biri sifatida tan olingan. O'quv motivatsiyasi ta'lim faoliyatining asosiy maqsadlariga muvaffaqiyatli erishishning asosiy omili sifatida qaraladi. Ta'lim faoliyati tizimi va o'quv jarayonini yagona tashkiliy shablonlarga muvofiq qurish amaliyotda o'quvchi shaxsining individual psixologik xususiyatlariga etarlicha yo'naltirilgan emas, tashqi omil sifatida o'qitish shaklining ichki omillar bilan aloqasi juda kam hisobga olinadi. Zero, talabaning faolligini belgilovchi va uning faoliyatini rivojlantiruvchi omil - ta'lim (o'quv) motivatsiyasi xisoblanadi. Milliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlar shuni ko'rsatadiki, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy vaziyatdagi har qanday o'zgarishlar, ijtimoiy munosabatlardagi o'zgarishlar har gal jamiyatning yangi ehtiyojlaridan kelib chiqib, pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Hozirda ta'lim maqsadlari o'zgarimda - bilim olishdan shaxsni rivojlantirish, o'z-o'zini rivojlantirish texnologiyalarini o'zlashtirish nazarda tutilmoqda. Shuningdek, muammoli vaziyatlarda nostandart qarorlar qabul qilish qobiliyati, shaxsiy yo'nalishlarni shakllantirish, o'zlashtirishga kreativ yondashuv, o'z-o'zini rivojlantirish va shaxsiy o'sish qobiliyati takomillashtrish bugungi kun talab va vazifasiga aylanmoqda. Shu munosabat bilan, pedagogik psixologiyada haqli ravishda asosiy masalalardan biri hisoblangan ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish uchun motivatsiya muammosi yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. E.V.Karpova tomonidan ishlab chiqilgan o'quv faoliyati motivatsiyasining tuzilishi va genezisining yaxlit kontseptsiyasida, o'quv faoliyatida shaxsning motivatsion sohasi genezisining etakchi mexanizmi

"qo'shni" darajalarning darajalararo o'zaro ta'siri mexanizmi ekanligi aniqlangan [1]. O'quv faoliyatini o'zlashtirish jarayonida shaxsning motivatsion sohasi genezisining umumiy namunasi uning tizim genezisining barcha asosiy tamoyillariga bo'ysunishi - notekislik, geteroxroniya, integratsiya va differentsiatsiyaning kuchayishi, konsolidatsiya. O'quv faoliyatini o'zlashtirish jarayonida shaxsning motivatsion sohasi genezisining umumiy namunasi uning tizim genezisining barcha asosiy tamoyillariga bo'ysunishi - notekislik, geteroxroniya, integratsiya va differentsiatsiyaning kuchayishi, konsolidatsiya. Bu barcha qonuniyatlar va tamoyillar individual darajada emas, balki asosiy motivatsion quyi tizimlar darajasida eng aniq namoyon bo'ladi.

O'quv faoliyatini o'zlashtirish jarayonida motivatsion sohaning genezisi o'rnatilgan metatizim darajasiga ega tizimlarga tegishli bo'lganligi sababli ham bir qator o'ziga xos qonuniyatlarga ega ekanligi aniqlandi [2]. Motivatsion soha genezisida yetakchi rolni ontologik jihatdan o'z ichiga olgan metatizimlar - shaxs, faoliyat va ijtimoiy muhitning metatizimlari o'ynashi isbotlangan. Uchala metatizim ham nafaqat ijobiy, balki salbiy motivatsiya manbalaridir. Shu sababli, ta'lim faoliyatini o'zlashtirish jarayonida shaxsning motivatsion sohasining butun vujudga kelishi jarayoni ikki qarama-qarshi tendentsiyaning qarama-qarshi birligi - ijobiy va salbiy motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan.

Ta'lim faoliyatida shaxsning motivatsion sohasi genezisi qonuniyatlari aniqlangan, ular umumiy va o'ziga xos genetik tizim qonuniyatlarni to'ldiradi. Bu, xususan, asosiy motivatsion quyi tizimlarning har birida sezgir davrning mavjudligi; motivatsion sohani tashkil etishning ko'plab qonuniyatlarining genetik nisbiyligi; motivatsion qonuniyatlar harakatida gender farqlarining mavjudligi kabilarni qamrab oladi.

Psixologiyada ta'lim faoliyati uchun motivatsiya muammosini o'rganar ekan, E.V.Karpova ta'lim faoliyati uchun motivatsiya muammosining hozirgi holatiga mehnat faoliyati uchun motivatsiya xususiyatlarini o'rganish bilan bog'liq bo'lgan maxsus yo'nalish ta'sir qilganligini ta'kidlaydi. Bu tadqiqotlar ham sof nazariy, ham amaliy xarakterga ega edi. Bu fakt faoliyatning asosiy turlaridan biri - mehnat motivatsiyasini boshqa ikkita - ta'lim va o'yin bilan solishtirganda o'rganishning aniq ustunligini ko'rsatadi. E.V.Karpova misol tariqasida "mehnat sarmoya kiritishlar nazariyasi"ni keltiradi. Unga ko'ra, inson o'z ishiga qanchalik ko'p kuch sarflasa, ya'ni unga qanchalik ko'p "sarmoya kiritisa", u shunchalik ko'p uni o'ziga tortadi va rag'batlantiradi, nafaqat uning natijalari, balki undan qoniqish ham o'sadi. Bu nazariyaning amaliy ahamiyati katta ahamiyatga ega. Bu biz ko'rib chiqayotgan o'quv faoliyati uchun motivatsiya muammosiga ham tegishli. Shuni ta'kidlash kerakki, E.V.Karpova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari ta'lim faoliyati motivatsiyasi psixologiyasi uchun muhim bo'lgan pozitsiyani tekshirish bo'lib, unga ko'ra undagi shaxsning motivatsion sohasi tarkibiy-darajali tamoyiliga asoslanadi va tabiiy ravishda tashkil etilgan darajalar to'plamining ierarxiyasini shakllantiradi.

Umuman olganda, quyidagilarni xulosa qilish mumkin. Birinchidan, barcha yirik psixologik nazariyalar xulq-atvor va faoliyat sabablarini, shu jumladan ta'limni tushunish manbalari edi; boshqasining katta murakkabligi va polimotivatsiyasini tushunish.

Ikkinchidan, o'quv faoliyati motivatsiyasini o'rganish uchun zarur shart-sharoitlar, birinchi navbatda, bixeviorizm, shuningdek qisman gumanistik va kognitiv psixologiyada shakllangan o'rganish nazariyalarida mavjud edi.

Adabiyot manbalarida "o'rganish motivi", "o'rganish uchun motivatsiya", "o'quv faoliyati motivatsiyasi" tushunchalariga nisbatan sezilarli darajada kamroq ta'riflar mavjud. Umumiy psixologik munozaralardan farqli o'laroq, bu masala bo'yicha keskin muhokamalar minimal darajaga tushiriladi. Demak, S.P. Manukyaning fikricha, ehtiyojlar bilim olish motivlari emas. Ta'lim faoliyatining asosiy xususiyatlaridan biri - o'qituvchi javob beradigan ehtiyojning o'ziga xosligi - "o'rganish kognitiv ehtiyojni qondirishga qaratilgan".

O'quv faoliyatining motivlari deganda o'quv faoliyatining namoyon bo'lishini belgilovchi barcha omillar tushuniladi: ehtiyojlar, maqsadlar, munosabatlar, burch hissi, qiziqishlar va boshqalar. O'quv faoliyati motivatsiyasi o'quv faoliyatiga kiritilgan motivatsiyaning alohida turi hisoblanadi. Ko'pincha bu atama "kognitiv motivatsiya" tushunchasining sinonimi sifatida ishlatiladi.

Muhokama. Bizning fikrimizcha, motivlarni faqat ichki va tashqi turlarga bo'lish yetarli emas degan fikr qonuniydir. Tashqi motivlarning o'zi ijobiy (muvaqqat, yutuq motivlari) va salbiy (qochish, himoya qilish motivlari) bo'lishi mumkin. 1 jadval

T.I.Ilinaning universitetida o'qish motivatsiyasini o'rganish metodikasi natijalar tahlili (Mann Uitni mezon bo'yicha n=164)

Shkalalar	Talim shakli	N (soni)	O'rta rang	Ranglar summasi	U	p
Bilim olish	Kunduzgi	61	92,70	5655,00	2519,000	,034*
	Sirtqi	103	76,46	7875,00		
	Jami	164				
Kasb egallash	Kunduzgi	61	90,19	5501,50	2672,500	,107
	Sirtqi	103	77,95	8028,50		
	Jami	164				
Diplomga ega bo'lish	Kunduzgi	61	78,85	4810,00	2919,000	,446
	Sirtqi	103	84,66	8720,00		
	Jami	164				

Izoh: * p<0,05

T.I.Ilinaning universitetida o'qish motivatsiyasini o'rganish metodikasi natijalar tahliliga ko'ra bilimlarni o'zlashtirish shkalasi bo'yicha kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalar orasida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatildi (U=2519,000; p<0,05). Ushbu holat kunduzgi ta'limda o'qiyotgan talabalar bilim olishga intilish darajasi sirtqi ta'lim talabalariga nisbatan yuqori ekanligini ko'ramiz. Mazkur holat ta'lim jarayonining tashkil etilishi va kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan talabalar ko'proq vaqtini oliyhoga o'tkazishi, umrining ma'lum bir qismini o'qish faoliyati bilan mashg'ul bo'lishi bilan izohlanishi mumkin.

Demak, A.R.Mansurova ishida ta'lim motivatsiyasi turli xil rag'batlantirish - ehtiyojlar, motivlar, maqsadlar, ideallar, qiziqishlar, intilishlarni o'z ichiga oladi. "Tizimli ta'lim sifatida o'quv motivatsiyasi kengroq tizim bilan - shaxsiy motivatsiya bilan bog'liq". Muallifning fikricha, ta'lim motivatsiyasining markaziy tarkibiy qismi o'quvchilarni nafaqat bilimga, balki uni egallash usullariga yo'naltirishni o'z ichiga olgan ta'lim va kognitiv motivlardir.

Bugungi kunga kelib, umumiy psixologik tushunchadagi motivatsiya nafaqat murakkab, dinamik shakllanish, balki o'quv faoliyati motivatsiyasi ham shunga o'xshash, bundan kam bo'lmagan murakkab tashkil etilgan shakllanishdir, degan g'oya shakllangan. Adabiy manbalarni tahlil qilish va o'quv faoliyatining psixologik tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu faoliyat motivatsiyasining xususiyatlari ikkita asosiy toifaga birlashtirilgan. Bu uning uchun ham, umuman shaxsiyat tizimi uchun ham xos bo'lgan umumiy xususiyatlar; ta'lim faoliyatini rag'batlantirish uchun maxsus bo'lgan xususiyatlar, ammo ular shaxsning motivatsion tizimini tashkil etishning umumiy xususiyatlari bilan bog'liq va unga bog'liq. Binobarin, ta'lim faoliyati motivatsiyasi uning umumiy psixologik tushunchasida o'ziga xos turkib bo'lib, mazmuni va tuzilishining murakkabligi bilan tavsiflanadi va umuman, tizimli va juda o'ziga xos shaxs sifatida ishlaydi.

O'quv faoliyati uchun motivatsiya psixologiyasining kontseptual apparatini tahlil qilish zarur ko'rinadi, chunki u hozirgacha olingan natijalarni ko'rib chiqish va batafsil tavsiflashga yordam beradi[3]. Umuman motivatsiya psixologiyasida qo'llaniladigan kontseptual apparatni va xususan, o'quv faoliyati motivatsiyasini qisqacha tavsiflab, biz ta'lim faoliyati motivatsiyasining empirik va eksperimental tadqiqotlarini ko'rib chiqishga o'xtalib o'tishni zarur deb hisoblaymiz. Motivatsiya hodisasi tadqiqotchilar e'tiborini qadim zamonlardan beri o'ziga tortganini yuqorida aytib o'tgan edik. Filogenez jarayonida motivatsiyaning, jumladan, tarbiyaviy motivatsiyaning kelib chiqishi haqidagi nuqta nazar bir necha bor o'zgaraganligi va muayyan tarixiy davra fanning rivojlanish darajasiga bog'liqligi qayd etildi. Bizning ishimizning bir qismi sifatida, bu haqdagi g'oyalarni xronologik tartibda to'liq ko'rib chiqishga da'vo qilmasdan, biz o'rganish mavzusi bilan bevosita bog'liq bo'lgan eng muhimlarini ko'rib chiqamiz.

Metodlar tahlili. Biz talabalarining o'quv motivatsiyasiga ta'lim shaklining qay darajada ta'sir qilishini aniqlash uchun T.I.Ilinaning universitetida o'qish motivatsiyasini o'rganish metodikasini, Talabalarining o'quv motivlarini diagnostika qilish metodika (A.A.Rean va V.A.Yakunin, N.T.Badmaeva tomonidan tahrirlangan) larini Urganch davlat universitetining sirtqi va kunduzgi bo'limlarida tahsil oluvchi talabalarida o'tkazdik (1 va 2 jadval).

Kasbni egallash shkalasi bo'yicha aksincha, kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalar orasida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=2672,500; p>0,05). Ya'ni har ikkala toifadagi o'qitish shaklida ham talaba kasbiy faoliyat nuqta nazardan nazariy bilim olib, amaliy ko'nikmalarni egallay olar ekan.

Diplom olish shkalasi natijalar tahlilida kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalar orasida ahamiyatli tafovutlar kuzatilmadi (U=2919,000; p>0,05). Oliy o'quv yurtida tahsil olayotgan talabalarining har birida, qaysi kursda o'qishidan qat'iy nazar diplom olish motivi bir xilda kuzatilar ekan.

2 jadval

Talabalarining o'quv motivlarini diagnostika qilish metodikasi (A.A.Rean va V.A.Yakunin, N.T.Badmaeva tomonidan tahrirlangan) natijalar tahlili (Mann Uitni mezon bo'yicha n=164)

Shkalalar	Talim shakli	N (soni)	O'rtacha rang	Ranglar summasi	U	p
Muloqot	Kunduzgi	61	92,18	5623,00	2551,000	.043*
	Sirtqi	103	76,77	7907,00		
	Jami	164				
Qochish	Kunduzgi	61	103,20	6295,00	1879,000	.000***
	Sirtqi	103	70,24	7235,00		
	Jami	164				
Obro'	Kunduzgi	61	86,34	5267,00	2907,000	.423
	Sirtqi	103	80,22	8263,00		
	Jami	164				
Kasbiy	Kunduzgi	61	80,07	4884,00	2993,000	.611
	Sirtqi	103	83,94	8646,00		
	Jami	164				
Ijodiy	Kunduzgi	61	72,02	4393,00	2502,000	.027*
	Sirtqi	103	88,71	9137,00		
	Jami	164				
Ta'lim	Kunduzgi	61	93,46	5701,00	2473,000	.023*
	Sirtqi	103	76,01	7829,00		
	Jami	164				
Ijtimoiy	Kunduzgi	61	88,34	5388,50	2785,500	.223
	Sirtqi	103	79,04	8141,50		
	Jami	164				

Izoh: * p<0,05; *** p<0,001

Talabalarining o'quv motivlarini diagnostika qilish metodikasi natijalarini tahlil qilish davomida muloqot shkalasi bo'yicha kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ishonch darajasidagi tafovutlarni kuzatildi (U=2551,000; p<0,05). Muloqot motivlari kunduzgi ta'limda tahsil olayotgan talabalarda sirtqi ta'lim shaklida o'qiyotgan talabalarga qaraganda yuqori bo'lar ekan. Bunda asosan kunduzgi ta'limda talabalarining o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini ta'minlashga, birgalikda muloqot qilishga vaqt omilining yetarlicha bo'lishi sabab bo'la oladi. Shuningdek, qochish motivi shkalasi bo'yicha ham kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ishonch darajasidagi tafovutlarni kuzatildi (U=1879,000; p<0,001). Sirtqi ta'lim talabalarining kunduzgi ta'lim talabalaridagi kabi o'quv materialini o'zlashtirish va jamoaviy hamkorlik uchun vaqtning yetishmasligi qochish motivini pasaytiruvchi omil bo'lib xizmat qilgan ekan.

Obro'ga ega bo'lish motivi shkalasi bo'yicha kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=2907,000; p>0,05). Chunki ikkala ta'lim shaklida ham sinalluvchilar talaba maqomiga birdek loyiq bo'ladi. Bu esa kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida bir xil obro'ga ega bo'lishi bilan izohlanadi. Kasbiy motivlar shkalasi bo'yicha ham kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=2993,000; p>0,05). kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida o'qitish shaklidan qat'iy nazar, kasbiy ko'nikmalarni birdek egallaydilar. Bunga isbot sifatida yuqorida tahlil qilingan T.I.Ilinaning universitetda o'qish motivatsiyasini o'rganish metodikasi natijalar tahlilini ham keltirishimiz mumkin.

Ijodiy motivlar shkalasi bo'yicha kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ahamiyatli tafovutlar kuzatildi (U=2502,000; p<0,05). Unga ko'ra sirtqi ta'lim talabalarida kunduzgi ta'lim talabalariga qaraganda ijodiy motivlar yuqori darajada bo'lar ekan. Mazkur holat ularda ijod erkinligi uchun vaqt chegaralanmaganligi, o'qitish shaklida mustaqil izlanishni talab qiluvchi mustaqil ta'lim soatlarining ko'pligi, nazariya va amaliyot birligi mavjudligi bilan izohlanadi.

Ta'lim motivi shkalasi bo'yicha kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatildi (U=2473,000; p<0,05). Kunduzgi ta'limda tahsil olayotgan talabalarda sirtqi ta'lim talabalariga nisbatan ta'lim motivi yuqori

bo'lar ekan. Kunduzgi ta'lim shakli talabalarida ta'lim jarayoniga butun o'quv yili davomida moslashadilar. Ushbu moslashish xususiyati ularda ta'lim motivlarining oshishiga xizmat qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy motivlar shkalasi bo'yicha kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatilmadi (U=2785,500; p>0,05). Har ikkala ta'lim shaklida ham sinalluvchilar o'zaro munosabatga kirishadilar. Bu esa kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida birdek ijtimoiylashishga intilishi bilan izohlanadi.

Xulosa. Nazariy va amaliy tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga ega bo'ldik:

1. O'quv motivatsiyasi samaradorligi bir qator omillar bilan belgilanadi: ta'lim tizimining tabiati, pedagogik jarayonning tashkil etilishi, o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlari, talabani o'ziga xos xususiyatlari (jinsi, yoshi, o'zlashtirish darajasi, intellektual rivojlanish va qobiliyatlar, qadriyatlar yo'nalganligi, o'z-o'zini hurmat qilish va boshqalar).

2. Motivatsiya shaxsning holatlari va munosabatlarini o'zgartirish jarayoni sifatida motivlarga asoslanadi, ular o'ziga xos motivlar, shaxsni harakat va harakatlarni bajarishga majbur qiladigan sabablar deb tushuniladi. Motivlarning roli ehtiyojlar va qiziqishlar, intilishlar va his-tuyg'ular, munosabat va ideallar o'rtasida o'zaro bog'liqdir. Shuning uchun motivlar juda murakkab shakllanishlar bo'lib, ularda muqobil variantlarni tahlil qilish va baholash, tanlash va qaror qabul qilish amalga oshiriladigan dinamik tizimlar mavjud.

3. Kunduzgi ta'limda o'qiyotgan talabalarining bilim olishga intilish darajasi sirtqi ta'lim talabalariga nisbatan yuqori. Lekin kasbni egallash va diplom olishga intilish motivlari kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida bir xil darajada.

4. Obro'ga ega bo'lish, kasbiy motivlar, ijtimoiy motivlar kunduzgi va sirtqi ta'lim talabalarida bir xil darajada rivojlangan. Lekin ijodiy motivlar sirtqi ta'lim talabalarida kunduzgi ta'lim talabalariga qaraganda yuqori bo'lsa, muloqot motivlari kunduzgi ta'limda tahsil olayotgan talabalarda sirtqi ta'lim shaklida o'qiyotgan talabalarga qaraganda yuqori ekanligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Maleko E. V. et al. Applying innovative teaching techniques and methods, when teaching cultural studies in higher education institutions //www. mjltn. com info@ mjltn. org. – 2018. – C. 18.
2. Boström L., Bostedt G. What about study motivation? Students and teachers' perspectives on what affects study motivation //International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. – 2020. – T. 19. – №. 8. – C. 40-59.
3. Tuan L. T. An Empirical Research into EFL Learners' Motivation //Theory & Practice in Language Studies (TPLS). – 2012. – T. 2. – №. 3. Вилюнас, В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
4. Djumaniyazova M.X. Talabalar o'quv motivatsiyasini rivojlanishi - psixologik muammo sifatida. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali. №6(8) 2023
5. Djumaniyazova M.X. Psychological Aspects of Learning Motivation of Students. Excellencia: international multi-disciplinary journal of education. Volume 02, Issue 01, 2024

6. Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. -СПб : Питер, 2011. -512 с.
7. Курдюкова Н.А. Оценивание успешности учебной деятельности какпсихолого-педагогическая проблема. – СПб.: Питер, 2007. - 386 с.
8. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А.Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
9. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2013.
10. Мильман В.Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности //Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 42-47.
11. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб: Питер,2013. – 860 с.

Jahongir JABBOROV,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: jahongirjabborov802@gmail.com

GulDU dotsenti, PhD D.Xolnazarova taqrizi asosida

NEW UZBEKISTAN IS A PLACE OF WIDE OPPORTUNITIES FOR EMPLOYMENT OF NEEDY YOUTH

Annotation

The article provides information about the current problems and solutions, prospects of ensuring the employment of needy young people in New Uzbekistan.

Key words: Employment, unemployment, productive employment, youth employment, passive, active.

НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН – МЕСТО ШИРОКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДЛЯ ТРУДОУСТРОЙСТВА МАЛООБЕСПЕЧЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье представлена информация о текущих проблемах и решениях, перспективах обеспечения занятости малообеспеченной молодежи в Новом Узбекистане.

Ключевые слова: Занятость, безработица, продуктивная занятость, занятость молодежи, пассивная, активная.

YANGI O'ZBEKISTON – EHTIYOJMAND YOSHLAR BANDLIGINI TA'MINLASHNING KENG IMKONIYATLARI MASKANI

Аннотация

Maqolada Yangi O'zbekistonda ehtiyojmand yoshlar bandligini ta'minlashning dolzarb muammolari va yechimlari, istiqbollari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Bandlik, ishsizlik, samarali bandlik, yoshlar bandligi, passiv, aktiv.

“Yoshlar kelajagi bilan bog'liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega”.

Prezident Sh.Mirziyoyev.

Kirish. Bugun Yangi O'zbekistonni barpo qilish, uchunchi renessansni amalga oshirishda mamlakatimiz yoshlariga alohida e'tibor, qolaversa, qo'llov choralarini ham alohida ahamiyatli amaliy harakatlarni talab qiladi. Bunda faqatgina qonunlar qabul qilishgina emas, balkim shu qonunlarning amalda to'liq va samarali ishlashi uchun davlat va nodavlat tashkilotlari, ularning xizmatchilari, jamiyat va uning a'zolari birdek mas'uldirlar.

“Davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta'minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag'batlantiradi.

Davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi hamda rivojlanishi uchun, ularning ta'lim olishga, sog'lig'ini saqlashga, uy-joyga, ishga joylashishga, bandlik va dam olishga bo'lgan huquqlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi”[1]. Haqiqatdan ham bosh qomusimizning XIV bobi “Oila, yoshlar va va bolalar” deb nom olib, yoshlar uchun alohida moddalarning shakllanishi ijtimoiy davlatning va yangicha talqindagi uyg'onish davrida yuksalayotgan davlatdan darak beradi. Aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalari — ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan va ish topishda qiynalayotgan hamda mehnat bozorida teng sharoitlarda raqobatlasha olmaydigan shaxslar[2], ehtiyojmand yoshlar esa ijtimoiy daftarlarda ro'yxatda turuvchi (“Yoshlar daftari”, “Mehr daftari”) ishsiz va ish topishda muammolarga ega bo'lganlarni nazarda tutamiz.

Bola tug'ilganidan boshlab, 30 yoshgacha bo'lgan davrda uni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydigan, hayotda munosib o'rin topishi uchun ko'mak beradigan, yaxlit va uzluksiz tizim yaratiladi. Yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o'n, yuz barobar ko'p foyda keltiradi[3]. Haqiqatdan ham yurtboshimizning ushbu ta'kidlarida jon bor, albatta. Kapitallarning eng yaxshisi

farzandlarga tikilgan, ularning bilim va kasb va hunariga qaratilgan sarmoyalar eng oqil va maqbul tanlovdir. Bugun farzandlarimiz kasb va hunarli bo'lishsa, ilmiy va ziyoli bo'lib, ta'lim-tarbiya olsalar, bu albatta kelajakda o'z samarasini beradi. Bundan tashqari yurtboshimizning 2016-yilda ilk bora imzo chekkan “Yoshlarga oid davlat siyosati” qonunimiz ham yoshlarga qanchalar e'tibor va ko'mak berilishini ko'rsatib, fikrimizni dalillaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bandlik va ishsizlik insonning ijtimoiy-iqtisodiy holati bo'lib, u o'zida ertangi kunga nisbatan ishonch yoki ishonchsizlik, umid yoki umidsizlik, daromad yoki daromadsizlik kabi tushunchalar bilan hamohang ravishda keladi. Bandlik va ishsizlik, ehtiyojmand yoshlar bandligi va ishsizligi bo'yicha ko'pgina iqtisodchilar, sotsiolog olimlar o'z nazariyalari, ilmiy qarashlarida va asarlarida bir qator yondashuv va fikrlarini asoslab berishgan. Ehtiyojmand yoshlar ishsizligini oldini olishga oid bo'lgan tadbirkorlikni rivojlantirish va yoshlarni mehnatga rag'batlantirish sharoitida byudjet mablag'larini taqsimlash va ularni boshqarishning o'ziga xos jihatlari bilan zamonaviy bo'shatish sharoitida mehnat bozori uchun ishsizlik muammolari va oqibatlarini o'rganishda dunyo sotsiolog olimlari K.Marks[4], D.Keyns, A.Maslou[5], Devid Makklelland, Gertsberg nazariyalarida, qolaversa, mehnat sotsiologiyasida Rybkin V. [6], Stukova D.E. [7], Nekrasova S.S. [8], Isina M.E. [9], Shayxova K.D. [10], Esieva I.V. [11], Savina T. [12] va boshqalar ilmiy faoliyatida ham ko'rishimiz mumkin.

Bundan tashqari A.Navoiy bobomizning “Quyoshlik istasang, kasb kamol et” degan hikmatlari, rossiyalik sotsiolog P.Sorokinning tabaqalashuvda ildamlovchi shaxslar ta'lim, ilm (oliy ma'lumotlilik) va tadbirkorlik faoliyatlari bilan shug'ullanuvchilar ekanligini ta'kidlaydi.

Bizga ma'lumki, “Yoshlikda olingan bilim, o'rganilgan kasbu – hunar toshga o'yilgan naqsh kabidir” degan otaboblarimizdan qolgan mashhur bir o'git bor. Inson yoshlikda

qancha kasb va hunar egasi bo'lsa shunchalik hayot darajasi yaxshilanishi, turmushi farovon bo'lishi, eng muhimi o'ziga ishonch va qattiyati yuksalishi tabiiy holdir.

Yoshlar o'rtasida bandlikni ta'minlash va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash masalasi e'tiborimiz markazida bo'ladi. Ehtiyojmand oilalarning farzandlari, chin yetim, nogironligi bo'lgan va davolanishga muhtoj bolalarga alohida mehr-muruvvat ko'rsatish bo'yicha yangi tizim joriy etiladi[13]. Yurtboshimizning quyidagi ta'kidovlari faqatgina parlamentga murojaat yoki asarda keltirilibgina qolgani yo'q, albatta. Bugun jamiyatimizda bir qator tizimlarimiz butkul isloh etildi, fuqarolar bilan ishlash mexanizmlarini tubdan o'zgartirildi. Fuqarolarning dardi va qadri uchun sa'y – harakatlar amalga oshirilib borilmoqdadir. Shu o'rinda institutsional muassasa bitiruvchilari, kam ta'minlangan oilalar farzandlari, ijtimoiy daftarlar("Mehr" va "Yoshlar"daftarida turuvchi yoshlar(ishsiz yoshlar va h.k.) ushbu islohotlar obekti sifatida alohida o'ringha ega ekanligi ta'kidlashimiz lozimdir. Oddiy misol, bugungi kunda O'zbekistonda 11 162 nafar yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, o'spirin va o'smirlar mavjud, ularning 80 foizidan ortig'i ijtimoiy yetim hisoblanishadi. Kam ta'minlangan oilalar Respublika 12-15 foiz ekanligini e'tirof etsak, qolaversa, ular oilalaridagi yoshlarning hayotini ham bir o'ylasak, 15,1 foiz yoshlarning ishsiz ekanligini ta'kidlasak, muammolarimiz qayerda va yana qaysi jihatlariga e'tibor berishimiz oydinlashadi, albatta.

Bugun mamlakatimizda qariyb 10 millionga yaqin 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlarimiz bor, shulardan "Yoshlar daftari" da turuvchi yoshlar soni Respublika bo'yicha 40 130 nafarni tashkil etadi[14]. "Yoshlar daftari" - ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, psixologik qo'llab-quvvatlashga, bilim va kasb o'rganishga ehtiyoji va ishtiyoqi bo'lgan, ishsiz yoshlarning muammolarini aniqlash, bartaraf etish va nazoratini olib borish bo'yicha ma'lumotlar bazasi hisoblanadi[15]. Respublikamiz yoshlarining murojaatlarini shu jumladan, yoshlardaftari.uz sayti orqali, 1093 qisqa raqami va @yoshlardaftari_bot telegram boti hamda elektron platformasi orqali ular muammolariga amaliy yechimlar berilmoqda. Qo'shimchasiga aytishimiz mumkinki, 2022-yil yanvar oyidan Prezidentimiz farmonlariga asosan har bir qishloq, shahar, tumanlarimiz, ovul va chekka hududlarimiz mahallalarida yoshlar yetakchilari lavozimi joriy etilgani, undan so'ng har bir mahallada "hokim yordamchilari" lavozimining joriy etilib yetakchilar bilan hamkorligining o'rnatilganligi yoshlarga, ehtiyojmand yoshlarga nisbatan e'tiborni ko'rsatadi. Bu kasb egalari, qolaversa, hududiy bandlik markazlari xodimlari, ijtimoiy xodimlar ehtiyojmand yoshlarning turli muammolarini hal qilishga doir xizmatlarini ko'rsatib kelmoqdalar.

Shu bilan bir qatorda bugun globallashuv sharoitida, jumladan, hayotiy tendensiyalarning tezlashuvi, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, insoniyat, yoshlar oldidagi katta hayot yo'lidagi sinovlar albatta ular bilan ishlash tizimining yanada takomillashirilishini taqozo etadi.

O'zbekistonda 2022-yil 1-yanvar holatiga ko'ra:

1-rasm.

Yoshlar – O'zbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi"[15]. Qarangki, yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev o'z murojaatlarida davlatimizning boyligi, oltinimiz yoki qazilma boyliklarimiz, boshqa jihatlariga emas aynan yoshlar ekanligida deb ta'kidlaganliklari diqqatga sazovordir. So'z isboti bilan deganlaridek, bugungi kunda ta'lim sohalar(maktabgacha ta'lim, xalq ta'limi, oliy ta'lim), bandlik xizmati, agentliklar, mahallalar, NNTlar, xususiy tashkilotlarning barchasi yoshlarga qo'llov va ularga imkoniyat va shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir. Qolaversa, qonunchiligimizda kambag'al fuqarolar, yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunarga, chet tillari yoki tadbirkorlik ko'nikmalariga o'qitishni zimmasiga olgan, o'quv dasturi va qo'llanmalariga ega, o'qish jarayonida axborot-kommunikatsiya vositalaridan va innovatsion o'qitish uslublaridan keng foydalanadigan nodavlat kasb-hunarga o'qitish muassasasini aniqlash[16] kabi tashabbus va ko'rsatmalarining bir qatorligi alohida o'rinli.

2023 – yil 1-iyundan boshlab, Ijtimoiy himoya milliy agentligining ijtimoiy xodimlari:

psixosotsial xizmat ko'rsatish tizimini tashkil qilishni; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari bitiruvchilarini turli tashkilotlar tomonidan taqdim qilingan ijtimoiy xizmatlar, yo'llanma va so'rovlari asosida psixologik salomatlik, zarur ko'nikma va ta'lim olish, kasbga, ishga va tadbirkorlik qilishga yo'naltirish tizimini yo'lga qo'yishni joriy qilishgan[17].

Bugun mahallalardagi yoshlar yetakchilari, hokim yordamchilari ham o'zlarining lavozim yo'riqnomalariga ega bo'lishib amalda ishlab kelishmoqda, lekin, keys menejment, valantyorlik va superviziya kabi bilim va malakalarga ega ijtimoiy ishchi xodimlarning bu boradagi faoliyatlari yanada muhimroq va samaraliroq bo'ladi, deb ayta olamiz. Sababi keys menejment orqali xizmat oluvchilar (jumladan, ehtiyojmand yoshlar) bilan ishlashda ularning alohida xususiyat va muammolari hisobga olinadi va aniq vaqtda reja asosida, hamkorlik asosida xizmat oluvchilar muammolari hal etiladi.

Ehtiyojmand yoshlar bandligining yechimlari sifatida quyidagilarni misol keltirish mumkin:

- ehtiyojmand yoshlar mehnat bozorining xususiyatlari va dinamikalarini aniqlash;
- ehtiyojmand yoshlar bandligining barcha jihatlari va turlarini tahlil qilish;
- mavjud axborot-statistik bazani baholash va mavjud real muammolari aniqlash;
- ehtiyojmand yoshlar bandligini hisobga olishning amaldagi tamoyillarini ko'rib chiqish;
- ehtiyojmand yoshlar ishsizligi dinamikasi va darajasini va uni baholashning joriy uslubiy yondashuvlarini baholash;
- ehtiyojmand yoshlar bandligini ta'minlashga ko'maklashish mexanizmini shakllantirish jarayonini tahlil qilish va uning o'ziga xos kamchiliklarini baholash;

- davlat darajadasi bandlikka ko'maklashish mexanizmining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash va uni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini shakllantirish;

- hududiy miqyosda yoshlar bandligini ta'minlash bo'yicha tadbirlarni tahlil qilish va bu yerda yoshlar bandligini ta'minlashning samarali tizimlarini yaratish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksini belgilash.

- yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish;

- ehtiyojmand yoshlarning ta'lim olishi va kasb-hunarga o'qishini doimiy rag'batlantirish tizimlarini joriy etish (monomarkazlar va kasb-hunar maktablari);

- ehtiyojmand yoshlarga xizmat ko'rsatilishida ijtimoiy ish xodimlarining faoliyatini bevosita yo'lga qo'yish;

- ehtiyojmand yoshlar bilan ishlashning chet el tajribalaridan oqilona va milliy mentalitetimizga moslikda olib borilishini tatbiq etish;

- bandlikni ta'minlashda passiv bandlik siyosati emas, balki, aktiv bandlik siyosatiga to'laqonli o'tish, ya'ni bunda bandlik xizmati ehtiyojmand yoshlarni ishga joylashtirish shakllarini ko'paytirishi, ularni faqatgina ishsizlik nafaqasi yoki jamoat ishlari kabi xizmatlar bilan band qilmay ishga joylashish xizmatlarini optimal ko'rsatishlari lozim bo'ladi.

Xulosa. Bugun Yangi O'zbekistonni barpo etishda ehtiyojmand yoshlar bandligini ta'minlashning samarali ustuvor yo'nalishlari shuni ko'rsatmoqdaki, ehtiyojmand yoshlarga faqatgina motiv va o'zlariga ishonch hissini uyg'otish, bunga esa kasbga yo'naltirish, ta'lim, ijtimoiy xizmat va ta'minot (bandlik, moddiy yordam, subsidiya va h.k.) lar bilan erishishimiz, uchunchi renessansni barpo etishimizda ular bandligini ta'minlash eng ustuvor vazifalarimizdan bo'lishini ta'kidlashimiz lozim bo'ladi, albatta.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel;
2. Aholi bandligi to'g'risidagi qonuni O'ZRQ – 642-son, 2020-yil 20-oktabr;
3. Shavkat_Mirziyoev_Yangi_O'zbekistonda_erkin_va_farovon_yashaylik – Toshkent 2021 y.
4. "Kapital" – K.Marks, XIX asr, Germaniya.
5. "Inson motivatsiyasi nazariyasi" - A. Maslou (1943) asari va 1954 yilgi "Motivatsiya va shaxsiyat" kitobi.
6. Рыбкина, В. Безработица - проблема современной России / В. Рыбкина // Профессиональное образование: методология, технологии, практика : Сборник научных статей. Том Выпуск 15. - Челябинск : ЗАО "Библиотека А. Миллера", 2022. - С. 241-245. - EDN SELOWN.
7. Стукова Д.Е. Безработица в современной России / Д. Е. Стукова, Л. В. Федосеева // Экономика и менеджмент в условиях цифровизации: проблемы, новые решения и перспективы : Сборник научных трудов. - Ростов-на-Дону : Донской государственный технический университет, 2022. - С. 276-282. - EDN NVJQKO.
8. Некрасова, С.С. Безработица в условиях COVID-19 / С. С. Некрасова, А. В. Потапова // Вестник молодого ученого Кузбасского института : сборник научных статей. Том Выпуск 7. - Новокузнецк : Кузбасский институт Федеральной службы исполнения наказаний, 2021. - С. 143-145. - EDN OJEOWR.
9. Исина, М.Е. Безработица, её особенности и способы преодоления / М. Е. Исина, О. Б. Иваненко // Стратегии развития государства и экономики в условиях турбулентности : Сборник статей. - Мюнхен : GRIN Verlag, 2021. - С. 37-42. - EDN UGIXKL.
10. Шаихова, К.Д. Безработица - ключевой индикатор рынка труда / К. Д. Шаихова // Профессиональное образование: методология, технологии, практика : СБОРНИК НАУЧ-НЫХ СТАТЕЙ. Том Выпуск 14. - Челябинск : «ЗАО Библиотека А. Миллера, 2021. - С. 200-203. - EDN YGZCSK.
11. Есиева, И.В. Проблема безработицы в России: государственная политика и методы решения / И. В. Есиева. // Экономика и предпринимательство. - М: Меркурий. 2015.
12. Савина, Т. Безработица как индикатор экономической безопасности в сфере занятости: региональный аспект / Т. Савина. // Экономический анализ: теория и практика. - 2018.
13. Shavkat_Mirziyoev_Yangi_O'zbekistonda_erkin_va_farovon_yashaylik – Toshkent 2021 y.
14. <https://yoshlardaftari.uz/>.
15. <https://yoshlardaftari.uz/advice/>.
16. "Kambag'al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning mehnat faolligini oshirish va kasb-hunarga o'qitishga qaratilgan hamda aholi bandligini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" - O'zbekiston respublikasi prezidentining 4804-sonli qarori.
17. "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida" PF-82 sonli. 2023-yil 1-iyun.

UDK: 57:371.3

Suxrobjon ZAYNIYEV,
Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi
E-mail: s.zayniyev@inbox.ru
Ulug'bek OMONQULOV,
Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi

NavDPI dotsenti, PhD M.Ummatova taqrizi asosida

IDENTIFYING AND WORKING WITH TALENTED STUDENTS IN THE SCHOOL AND UNIVERSITY SYSTEM

Аннотация

This article presents the main pedagogical and psychological approaches to identifying gifted students and working with them in the school-university system. A methodology for developing some written work questions for Olympiads held among 11th-graders at higher educational institutions is also described.

Key words: Gifted student, Olympiad, school, university, phenotype, genotype, selection, chemistry, biology, physics.

ВЫЯВЛЕНИЕ И РАБОТА С ТАЛАНТЛИВЫМИ СТУДЕНТАМИ В ШКОЛЬНО-ВУЗОВСКОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

В данной статье представлены основные педагогические и психологические подходы к выявлению одарённых студентов и работе с ними в системе школа-вуз. Также описана методика разработки некоторых письменных рабочих вопросов для олимпиад, проводимых среди 11-классников школ высших учебных заведений.

Ключевые слова: Одаренный ученик, олимпиада, школа, вуз, фенотип, генотип, селекция, химия, биология, физика.

MAKTAB-UNIVERSITET TIZIMIDA IQTIDORLI O'QUVCHILARNI ANIQLASH VA ULAR BILAN ISHLASH

Аннотация

Mazkur maqolada maktab-universitet tizimida iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning pedagogik-psixologik hamda ular bilan ishlashda asosiy yondashuvlar keltirib o'tilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida maktablarning 11-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazilib kelinayotgan olimpiadalarga tushgan ayrim yozma ish savollarini ishlanish metodikasi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Iqtidorli o'quvchi, olimpiada, maktab, universitet, fenotip, genotip, chatishtirish, kimyo, biologiya, fizika.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4306-son qarorida [1], "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrda PQ-4884-son qarorida [2] hamda 2022-yil 14-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog'ini kengaytirish to'g'risida"gi PF-106-sonli Farmonida [4] Iqtidorli bolalar bilan ishlashning "Maktab - Universitet - Markaz" yaxlit uzluksiz ta'lim tizimini joriy qilish tartibini ishlab chiqishni va tasdiqlashni buyurdi. Natijada belgilangan vazifalar ijrosini samarali tashkil etish, shuningdek hududlarda iqtidorli va izlanuvchan yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, o'quvchilar o'rtasida fan olimpiadalarini o'tkazish, hamda Xalqaro fan olimpiadalarini metodologiyasini ommalashtirish, iqtidorli o'quvchilarning chuqurlashtirilgan bilim olish maqsadida biologiya, kimyo, matematika, fizika hamda informatika va axborot texnologiyalari yo'nalishlari bo'yicha iqtidorli o'quvchilar o'rtasida tuman, viloyat, respublika olimpiadalarini hamda oliy ta'lim muassasalarida maktablarning 11-sinf o'quvchilari o'rtasida olimpiadalar o'tkazilib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda olib borilayotgan zamonaviy ta'limni rivojlantirishdagi pedagogik tadqiqotlarning muhim masalalaridan biri iqtidorli maktab o'quvchilarini aniqlash va ularni to'g'ri o'zlashtirishga qaratilgan dars jarayonini tashkil etishdan iborat. Bu borada bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan: Azimov I.T., Raxmatov U.E., Zayniyev S.I., Jumayev S.Z. "Biologiyadan olimpiada masalalarini yechish metodikasi" [5], A.T.G'ofurov, S.S.Fayzullaev, B.Matchonov, I.Azimov "Genetik bilimlarni puxta o'zlashtirish va masalalar yechish metodikasi" kabi darslik

va o'quv – uslubiy qo'llanmalarni keltirish maqsadga muvofiq sanaladi. Yuqorida keltirilgan olimlar va ularning shogirdlari tomonidan iqtidorli o'quvchilarni aniqlash bo'yicha turli darajadagi savol-javoblar hamda olimpiada masala va mashqlaridan foydalanish metodikasi ishlab chiqilib, amaliyotga joriy qilib kelinmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim tizimimizni modernizatsiya qilishning zamonaviy sharoitida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashlarga alohida e'tibor ortib berilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4805-sonli Qarorida mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo'nalishlarda ta'lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili" Davlat dasturining ustuvor vazifalari qatorida belgilangan [3]. Qaror ijrosini yuzasidan Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2021-yil 8-sentyabrda 383-son buyrug'iga ko'ra barcha kimyo va biologiya yo'nalishlarida mutaxassislar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarida umumta'lim maktablarining bitiruvchi sinflari o'rtasida ko'p bosqichli kimyo va biologiya fanlaridan olimpiadalar bo'lib o'tmoqda.

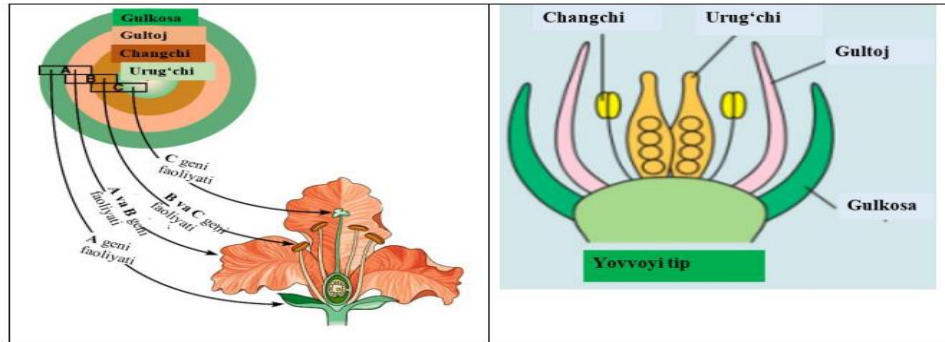
Nizomiy nomidagi TDPUDA ham O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4805-sonli qaror ijrosini ta'minlash maqsadida universitet rektorining 2021-yil 15-sentyabrda 374-son buyrug'iga asosida Toshkent shahar umumta'lim maktablarining bitiruvchi sinflari o'rtasida ko'p bosqichli biologiya va kimyo fan olimpiadasi tashkil etib kelinmoqda. Jumladan, olimpiada maktab – tuman – shahar – universitet bosqichlarida tashkil etilmoqda. Hozirgach uch marta ya'ni 2021 - 2022 – o'quv yilida, 2022 - 2023 – o'quv yilida va 2023 - 2024 – o'quv yilida o'tkazilib kelinmoqda [6].

Quyida 2023-2024-o'quv yillarida maktab va universitet hamkorligida tashkil qilinib kelinayotgan olimpiadaning shahar va

universitet bosqichlarida maktab o'quvchilariga berilgan masala va mashqlardan na'muna ko'rib o'tamiz.

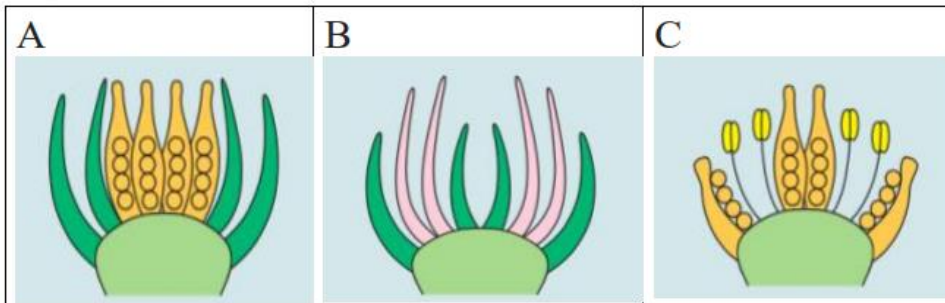
1-masala. Gullash o'simliklardagi eng murakkab jarayonlardan biridir. Olimlar gulning qismlari shakllanishida

alohida genlarning rolini tushuntirish uchun ABC modelini (gipoteza) ilgari surdilar. Faraz qilaylik, bu jarayonda uchta gen ishtirok etadi: A, B va C

Ushbu modelda A geni gulkosa shakllanishini nazorat qiladi, A va B genlari – gultojbarglarning shakllanishi; B va C – genlar changchi shakllanishini, C gen urug'chi shakllanishini nazorat qiladi. A geni C geni faoliyatini ingibirlaydi, A geni Topshiriq: ABC modeliga muvofiq mutantrlarning fenotipi qaysi gen mutatsiyasi natijasida ro'y beradi?

mutatsiyaga uchraganida, u C geni o'z faoliyatini namoyon qiladi. Agar C geni mutatsiyaga uchrasa A geni o'z faoliyatini namoyon qiladi [5, 7, 8].

- a) A rasmda yuz bergan mutatsiya xilini aniqlang. (Javobingizni izohlang)
- b) B rasmda yuz bergan mutatsiya xilini aniqlang. (Javobingizni izohlang)
- c) C rasmda yuz bergan mutatsiya xilini aniqlang. (Javobingizni izohlang)

Masalaning yechimi:

a) Berilgan fenotipida B geni mutatsiyaga uchragan va bu esa faqat A geni tomonidan gulkosa rivojlanishiga, III-qatorda C geni tomonidan urug'chi rivojlanishiga sabab bo'lgan. A va C geni faolligi ortib, tojbarlar va changchilar o'rniga ham gulkosa va urug'chi rivojlanishiga sabab bo'lgan. Qolgan gul qismlari o'z o'rnida rivojlangan.

b) Berilgan fenotipida C geni mutatsiyaga uchragan. Gulkosa va gulkosachabarg rivojlanishida o'zgarish kuzatilmagan, lekin changchi rivojlanishida C geni mutatsiyasi tufayli A geni Masalaning yechimi:

faolligi ortgan bu esa yana gultoj shakllanishiga olib kelgan. Buni IV-qatorda ham ko'rish mumkin. C geni mutatsiyasi natijasida yana gulkosa rivojlangan rivojlanishiga sabab bo'lgan.

c) Berilgan fenotipida A geni mutatsiyaga uchragan va bu C geni faolligiga sabab bo'lib, urug'chini rivojlantirgan. Aynan A geni mutatsiyasi natijasida C geni faolligi ortib, tojbarlar o'rniga ham changchi rivojlanishiga sabab bo'lgan. Qolgan gul qismlari o'z o'rnida rivojlangan.

2-masala. Mendel xushbo'y no'xot o'simligida 7 juft belgining irsiylanishi o'rgangan. O'z o'zidan changlangan xushbo'y no'xot o'simligi belgilarining nazariy jihatdan 2 jufti to'liq birikkan, 3 jufti to'liqsiz dominant, 2 jufti to'liq dominant holda irsiylanadi deb hisoblang va to'liq birikkan genlar gomozigota retsessiv, qolgan barcha genlar geterozigota holatda bo'lsa, genotipik va fenotipik guruhlar sonining ayirmasini hisoblang [5, 9, 10]?

$$\begin{array}{c|c} a & a \\ \hline b & b \end{array} BbCcDdEeFf \quad \times \quad \begin{array}{c|c} a & a \\ \hline b & b \end{array} BbCcDdEeFf$$

Fenotipik nisbat: $1(1:2:1) (1:2:1) (1:2:1) (3:1) (3:1) = 1 \times 3 \times 3 \times 3 \times 2 \times 2 = 108$

Genotipik nisbat: $3n = 35 = 243$

Javob: $243 - 108 = 135$

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi barcha mexanizmlarning asosiy yo'nalishi o'quvchilarning shaxsiy iste'dodlari va qobiliyatlarini namoyon qilish uchun shart-sharoitlarni yaratish va ularni qo'llab quvvatlashdan iboratdir.

2023-2024-o'quv yilida Toshkent shahar umumta'lim maktablaridan shahar bosqichiga yo'llanma olgan 37 nafar o'quvchilardan jami 30 nafari ishtirok etdi. Shundan to'plangan ballar ketma-ketligiga ko'ra, dastlabki 10 ta o'rinni olgan o'quvchilar universitet bosqichiga yo'llanma olishdi.

Universitet bosqichiga yo'llanma olgan 10 nafar o'quvchilarning barchasi ishtirok etdi va to'plangan ballar ketma-ketligiga ko'ra, dastlabki 1-3 o'rinlarni egallagan o'quvchilar g'olib deb topildi (2-jadval).

2-jadval

No	O'quvchilarning F.I.Sh.	Maktab	Tuman	Jami to'plagan bali	Egallagan o'rni
1	Toxirova Muslima Ravshan qizi	312-maktab	Uchtepa tumani	63	1
2	Maqsudov Abdurahim Mirsait o'g'li	112-sonli AFCHO'SMUO'TM	Mirzo Ulug'bek tumani	51	2

3	Marufjonova Baxtiyabonu Shavkat qizi	8-maktab	Yangihayot tumani	50	3
---	--------------------------------------	----------	-------------------	----	---

Bu o'quvchilar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-son qarorining 11-band 2-xatboshiga muvofiq oliy ta'lim muassasasining mablag'lari hisobidan imtihonsiz o'qishga qabul qilib kelinmoqda.

Bu kabi maktab-oliy ta'lim muassasalari tizimida tashkil qilinayotgan olimpiadalarning masala va mashqlari Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan o'tkazilib kelinayotgan milliy olimpiadalar hamda xalqaro olimpiadalarning masala va mashqlariga nisbatan oddiyroq hamda maktab o'quv darsliklarining ma'lumotlari asosida, fanlararo integratsiyaga asoslangan holdan tuzib kelinmoqda [6, 11, 12].

Xulosa va takliflar. So'ngi yillarda tashkil etilayotgan olimpiadalarda topshiriqlar mantiqiy fikrlashga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilardan bilish, tushunish, tahlil qilish, sintez va xulosa yasash kabi jarayonlarni qo'llashi talab etiladi. Bu topshiriqlarni maxsus olimpiadalar uchun tayyorgarlik ko'rmagan o'quvchilar deyarli tushunmayapti va ishlay olishmayapti. Shuning uchun oliy ta'lim muassasasining tajribali professor-o'qituvchilarini jalb etgan holda iqtidorli o'quvchilar bilan birgalikda tayyorgarliklarni olib boorish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, biologiya, kimyo va fizika fanlarini integratsiyalashtirgan holda kreativ fikrlashga o'rgatish lozim.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4306-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 4805-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 14-apreldagi "Prezident ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog'ini kengaytirish to'g'risida"gi PF-106-son Farmoni.
5. Azimov I.T., Raxmatov U.E., Zayniyev S.I., Jumayev S.Z. Biologiyadan olimpiada masalalarini yechish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.; 2024. – 272 b.
6. Zayniyev, S. "FAN OLIMPIADALARINING TASHKIL ETISH MAZMUNI, TAHLILI VA TA'LIM-TARBIYADAGI O'RNI." Science and innovation 1.B8 (2022): 229-234.
7. Zayniyev S.I. Olimpiada tashkil etishning metodik asoslari // O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2022, [1/12] ISSN 2181-7324: 64-66 c.
8. Zayniyev S.I. O'quvchilarni masala va mashqlar yechish orqali olimpiadaga tayyorlashni ayrim jihatlarini // "Biologiyada zamonaviy tadqiqotlar: muammo va yechimlar" Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2022: 200-202 c.
9. Zayniyev S. Methodology of preparing students for international olympiads through solution of problems related to the Hardy-Weinberg law. // EUROPEAN INTERNATIONAL JOURNAL OF PEDAGOGICS 2023. – S. (pp.16-21)
10. Zayniyev S.I. Biopolimerlar mavzularini o'qitishda olimpiada masalaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlarini // МУФАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ, ilmiy-metodik jurnal, 2023, ISSN 2181-7138 201-205 c.
11. Омонқулов У. (2024). ИҚТИДОРЛИ О'ҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШ МЕТОДИКАСИ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(2).
12. ОМОНҚУЛОВ У.Б. (2024). БО'ЛАЖАК БИОЛОГИЯ О'ҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИҚТИДОРЛИ О'ҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШГА МЕТОДИК ТАЙЙОРЛАШНИНГ КОНСЕПТУАЛ АСОСЛАРИ. News of UzMU journal, 1(1.2), 177-180.

Ifixor ZIYOEV,
O'zMU tadqiqotchisi

F.f.d O'.Tilavov taqrizi asosida

DAVLAT ORGANLARI VA BIZNES TUZILMALARI MUNOSABATLARINING ZAMONAVIY SIYOSIY MODELLARI VA O'ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотация

“Zamonaviy siyosiy modellar va davlat organlari va xo‘jalik tuzilmalari o‘zaro munosabatlarining o‘ziga xos jihatlari” maqolasi zamonaviy siyosiy sharoitlarda davlat institutlari va xususiy korxonalar o‘rtasidagi murakkab va rivojlanayotgan dinamikaga bag‘ishlangan. U davlat kapitalizmi davlat-xususiy sheriklik me‘yoriy-huquqiy baza va korporativ ijtimoiy mas‘uliyat kabi asosiy mavzularni yoritib joriy adabiyotlarni har tomonlama ko‘rib chiqadi. Maqolada shuningdek turli nazariy yutuqlar jumladan tarmoq nazariyasi va institutsional nazariya siyosiy modellar (demokratik rejimlardan tortib avtoritar rejimlargacha) davlat va biznes o‘zaro munosabatlarini qanday shakllantirishini tushunish uchun o‘rganiladi. Batafsil tahlil qilish orqali maqola globallashuv va xalqaro savdoning ushbu munosabatlarga ta‘sirini yoritib beradi siyosat va amaliyotga ta‘siri haqida tushuncha beradi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy siyosiy modellar, davlat-biznes munosabatlari, davlat-xususiy sheriklik, korporativ ijtimoiy javobgarlik, tarmoq nazariyasi, institutsional nazariya, iqtisodiy boshqaruv, siyosiy iqtisod, avtoritar rejimlar, jamoat tanlovi nazariyasi, iqtisodiy tartibga solish.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ И СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И БИЗНЕС-СТРУКТУР

Аннотация

Статья «Современные политические модели и специфические аспекты взаимоотношений государственных органов и бизнес-структур» углубляется в сложную и развивающуюся динамику между государственными учреждениями и частными предприятиями в современных политических контекстах. Она содержит всесторонний обзор современной литературы, выделяя такие ключевые темы, как государственный капитализм, государственно-частное партнерство, нормативно-правовые базы и корпоративная социальная ответственность. В статье также рассматриваются различные теоретические достижения, включая теорию сетей и институциональную теорию, чтобы понять, как политические модели — от демократических до авторитарных режимов — формируют взаимодействие государства и бизнеса. Благодаря подробному анализу статья проливает свет на влияние глобализации и международной торговли на эти отношения, предлагая понимание последствий для политики и практики.

Ключевые слова: Современные политические модели, государственно-деловые отношения, государственно-частное партнерство, корпоративная социальная ответственность, теория сетей, институциональная теория, экономическое управление, политическая экономия, авторитарные режимы, теория общественного выбора, экономическое регулирование.

MODERN POLITICAL MODELS AND SPECIFIC ASPECTS OF THE RELATIONSHIPS OF STATE BODIES AND BUSINESS STRUCTURES

Annotation

The article "Modern political models and specific aspects of the relationships of state bodies and business structures" delves into the intricate and evolving dynamics between governmental institutions and private enterprises in contemporary political contexts. It provides a comprehensive review of the current literature, highlighting key themes such as state capitalism, public-private partnerships, regulatory frameworks, and corporate social responsibility. The article also explores various theoretical advancements, including network theory and institutional theory, to understand how political models—ranging from democratic to authoritarian regimes—shape state-business interactions. Through detailed analysis, the article sheds light on the influence of globalization and international trade on these relationships, offering insights into the implications for policy and practice.

Keywords: Modern political models, public-business relations, public-private partnerships, corporate social responsibility, network theory, institutional theory, economic management, Political Economy, authoritarian regimes, public choice theory, economic regulation.

Kirish. Zamonaviy siyosiy modellarda davlat organlari va biznes tuzilmalari o‘rtasidagi munosabatlar turli dinamikalarni, jumladan boshqaruv, me‘yoriy-huquqiy bazalar, institutsional va madaniy omillarning ta‘sirini o‘z ichiga oladi. Bu munosabatlar siyosatlar qanday shakllantirilishi va amalga oshirilishi hamda korxonalarining davlat tuzilmalari bilan qanday aloqasi borligini tushunish uchun juda muhimdir. Elektron hukumatning zamonaviy tashabbuslari, AKTdan foydalanish orqali hukumatlar, biznes

va fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlarni kuchaytirish, yanada integratsiyalashgan tarmoq boshqaruvini yaratishga qaratilgan. Ushbu sa‘y-harakatlar ko‘pincha islohotlarga to‘sqinlik qiladigan mavjud institutsional tuzilmalar tufayli qiyinchiliklarga duch keladi. Byurokratik institutlar siyosatni ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi, ko‘pincha byurokratiya va siyosiy hokimiyat o‘rtasidagi asosiy va agent munosabatlarga ta‘sir qiladi. Rasmiy modellar byurokratik

ierarxiyalar va axborot nosimmetrik-ligining siyosatni amalga oshirishga ta'sirini tushunishga yordam beradi.

Davlat va biznes munosabatlarining tabiati turli siyosiy tizimlar orasida sezilarli darajada farq qiladi. Acemoglu, D. va Robinson, J. A. (2006). "Diktatura va demokratiyaning iqtisodiy kelib chiqishi" siyosiy institutlarning iqtisodiy munosabatlarga qanday ta'sirini o'rganadi. Gandi, J. (2008). "Diktatura ostidagi siyosiy institutlar" avtoritar rejimlar davlat va biznes o'zaro munosabatlarini qanday boshqarishini o'rganadi. "Davlatni qo'lga olish: yirik korporatsiyalar, siyosatchilar va byurokratlar Ukrainaning energetika sektorini qanday nazorat qilmoqdalar" - Olena Xalushka: Bu kitob Ukrainaning energetika sektoridagi davlatni qo'lga kiritish hodisasini ko'rib chiqadi, bu erda kuchli biznes manfaatlarini davlat organlari va siyosatni ishlab chiqish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xalushka oligarxlar va siyosiy elitalar tomonidan tartibga soluvchi institutlarni manipulyatsiya qilish, davlat aktivlarini xususiy lashtirish va raqobatga putur yetkazish mexanizmlarini tahlil qilib, korrupsiya va boshqaruvning kengroq masalalariga oydinlik kiritadi[1].

Martin J. Srholec tomonidan "Regulatorlarni qo'lga kiritish siyosati: Chexiyadagi siyosat islohoti": Srholec tadqiqoti Chexiya Respublikasida tartibga solishni qo'lga kiritish dinamikasini o'rganadi, davlat organlari, biznes manfaatlarini va fuqarolik jamiyati tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga e'tibor beradi. U tartibga soluvchi organlarning sanoat manfaatdor tomonlari tomonidan qanday qo'lga olinishini o'rganadi, natijada jamiyat farovonligidan ko'ra shaxsiy manfaatlarini qo'llab-quvvatlaydigan siyosatlar paydo bo'ladi. Kitobda tartibga soluvchi boshqaruv muammolari va tartibga soluvchi mustaqillik va javobgarlikni oshirish uchun institutsional islohotlarning ahamiyati yoritilgan[2].

Hukumatlar, ayniqsa saylovlar atrofida siyosiy ustunlikka erishish uchun iqtisodiyotni manipulyatsiya qilishlari mumkin. Siyosiy biznes sikllarining zamonaviy nazariyalari oqilona kutishlarni o'z ichiga oladi va iqtisodiy siyosat ta'siridagi noaniqlikni hisobga oladi. Siyosiy nazorat va mas'uliyatni ta'minlash uchun ma'muriy idoralarning tuzilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agentliklarning tarkibiy xususiyatlari, masalan xodimlarni siyosiy lashtirish, ularning siyosiy ko'rsatmalarga javob berishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zamonaviy siyosiy modellar davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali munosabatlarni ko'rsatib beradi. Bu munosabatlar boshqaruv tuzilmalari, institutsional tuzilmalar va ular faoliyat ko'rsatayotgan o'ziga xos tartibga solish va iqtisodiy muhit bilan shakllanadi. Zamonaviy ma'noda davlat-xususiy sektor hamkorligi deganda davlat va biznes o'rtasida ommaviy mazmundagi xalqaro, milliy va mahalliy loyihalarni amalga oshirish maqsadida tashkil etilgan institutsional va tashkiliy ittifoq tushuniladi. Odatda bunday ittifoqlar vaqtinchalik bo'lib, ma'lum bir loyihani amalga oshirish maqsadida ma'lum bir muddatga tuziladi va loyiha amalga oshirilgandan so'ng o'z faoliyatini to'xtatadi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarida mamlakatlar tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, hamkorlikning bu turi transport (avtomobil yo'llari, temir yo'llar, aeroportlar va boshqalar), ijtimoiy infratuzilma (sog'liqni saqlash, ta'lim, dam olish va turizm) sohalarida amalga oshiriladi, kommunal (u suv ta'minoti, elektr ta'minoti, suvni tozalash, gaz ta'minoti va boshqalarda muvaffaqiyatli qo'llaniladi).

Entoni P. D'Kosta va Achin Chakraborti tomonidan tahrirlangan "Afrika va Hindistonda davlat-ishbilarmonlik aloqalari va iqtisodiy rivojlanish": Ushbu tahrirlangan jildda davlat-biznes munosabatlari va ularning Afrika va

Hindistondagi iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Ishirokchilar sanoatlashtirish, innovatsiyalar va inklyuziv o'sishni shakllantirishda davlat aralashuvi, sanoat siyosati va biznes-hukumat o'zaro munosabatlarining rolini tahlil qiladi. Kitob turli institutsional kontekstlarda davlat tomonidan boshqariladigan rivojlanish strategiyalarining muammolari va imkoniyatlari haqida qiyosiy tushunchalarni taqdim etadi[3].

Jacint Jordana, Devid Levi-Faur va Xaver Fernandes-i-Marin tomonidan "Rivojlanayotgan mamlakatlarda tartibga soluvchi boshqaruv: o'zaro munosabatlar muammosi": Bu kitob rivojlanayotgan mamlakatlarda tartibga soluvchi boshqaruvning murakkabliklarini o'rganadi, ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirga e'tibor beradi. davlat organlari, nazorat qiluvchi organlar va tadbirkorlik manfaatlarini. Mualliflar tartibga solish siyosati zaif institutlar, siyosiy beqarorlik va iqtisodiy tengsizlik bilan tavsiflangan kontekstlarda qanday shakllantirilishi, amalga oshirilishi va qo'llanilishini o'rganadi. Lotin Amerikasi, Osiyo va Afrikadagi amaliy tadqiqotlarga asoslanib, ular turli siyosat sohalarida tartibga solish samaradorligi, qonuniylik va javobgarlik o'rtasidagi muvozanatni tahlil qiladilar[4].

Rivojlangan davlatlarning davlat-xususiy sektor hamkorligi tajribasi Davlat-xususiy sektor hamkorligidan foydalangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi hamkorlik uchun tarmoq tanlashga katta ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlardan farqli o'laroq, rivojlanayotgan va o'tish davridagi mamlakatlarda hamkorlikning ustuvor yo'nalishlari ta'lim va sog'liqni saqlash emas. Bu mamlakatlarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning past darajasi davlat-xususiy sektor hamkorligiga jalb qilingan investitsiyalar transport infratuzilmasiga, jumladan avtomobil yo'llari, temir yo'llar va portlarni qurish va ta'mirlashga yo'naltirilishi zarurligini bildiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat-xususiy sektor hamkorligining energetika va kommunal infratuzilmani rivojlantirish, xususan energiya va suv ta'minoti bilan bog'liq loyihalar orqali keng tarqalgan. Shu sababli, davlat-xususiy sektor hamkorligining muayyan shakllari, masalan konsensuslar rivojlanayotgan mamlakatlarda keng tarqalgan. Shu munosabat bilan mazkur mamlakatlarda davlat-xususiy sektor hamkorligining huquqiy va institutsional bazasini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda Davlat-xususiy sektor hamkorligi iqtisodiyotni boshqarish tizimini samarali shakllantirishning samarali mexanizmi sifatida qabul qilinadi, bu xususiy va davlat sektorining imkoniyatlarini birlashtirish orqali muhim iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishga yordam beradi. Jumladan, ishlab chiqarish hajmi o'sishi va xizmatlar ko'rsatilishini kengaytirish orqali, iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirishga ko'maklashadi, yangi ish o'rinlarini yaratish, innovatsiyalarni rivojlantirish va texnologiyalarni tarmoqlar o'rtasida ko'chirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, davlat-xususiy sektor hamkorligi davlat korxonalarini va tuzilmalarining moliyaviy yuki va qo'shimcha xarajatlarini kamaytiradi, investitsiyalarni samarali boshqarish imkonini beradi, davlat xarajatlarining maqsadli foydalanilishini ta'minlaydi va davlat boshqaruvini takomillashtiradi. Davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi hamkorlikning muvaffaqiyati nafaqat ma'lum bir mamlakatdagi iqtisodiy va siyosiy sharoitlardan, balki bu jarayonni tartibga soluvchi huquqiy bazadan ham katta darajada bog'liq.

Shunday qilib, davlat-xususiy sektor hamkorligi institutlararo munosabatlarni yanada mustahkamlash va iqtisodiyotning turli tarmoqlarida davlat va xususiy sektorning o'zaro manfaatli hamkorligini ta'minlash uchun kuchli huquqiy asos yaratish zarur. Bu jarayonda davlat-xususiy

sektor hamkorligining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, jumladan, davlat-xususiy sektor hamkorligining zamonaviy modellarini ishlab chiqish va joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Oxirgi yillarda davlat-xususiy sektor hamkorligiga qiziqish ortib borayotgan bir paytda, ushbu mavzuni ilmiy jihatdan o'rganish va amaliyotga tatbiq etish masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat-xususiy sektor hamkorligi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. Shu bilan birga, davlat-xususiy sektor hamkorligining samarali amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan sharoitlar, shart-sharoitlar va omillarni o'rganish, ularning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar va omillarni chuqur o'rganish talab etiladi.

Davlat organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlar vaqt o'tishi bilan rivojlanib, ular munosabatlarning turli zamonaviy siyosiy modellarini yuzaga keltirdi. Bulardan birinchisi liberal bozor iqtisodiyoti modeli bo'lib, u ko'pgina G'arb demokratiyalarda keng tarqalgan va ushbu modelda davlat va biznes tuzilmalari nisbatan uzoq muddatli munosabatlarni saqlab turadilar. Davlatning roli, birinchi navbatda, tadbirkorlik faoliyati uchun barqaror huquqiy va meyoriy bazani ta'minlashdan iborat bo'lib, korxonalar asosan bozor munosabatlari doirasida faoliyat yuritish uchun qoldiriladi.

Iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi hamkorlik aloqalari muhim o'rin tutadi. Hukumat va biznes o'rtasidagi hamkorlik biznes farovonligi va iqtisodiy o'sish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Samarali hamkorlik tadbirkorlar oldida turgan to'siq va to'siqlarni bartaraf yetishga, qulay investitsiya muhitini yaratishga yordam beradi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.Mirziyoyevning "Tadbirkorlar bilan bo'lib o'tgan uchrashuvlarda shaxsan o'zim shunga qattiq ishonch hosil qildimki, bunday savollarni berishga ularning to'liq va qonuniy huquqi bor. Bu huquqni ular turli ma'lumotnoma, ruxsatnoma va sertifikatlar, kredit olishda necha kunlar navbatda turish, noqonuniy tekshiruvlar, boy berilgan iqtisodiy va moliyaviy foyda hisobidan qo'lga kiritgan"[5] degan fikrlari orqali ham bilishimiz mumkin.

Bu model iqtisodiy liberalizmga va davlatning iqtisodiyotga minimal aralashuviga urg'u beradi. Shuning uchun ham L.Mizes va F.Xayek kabi avstriyalik olimlar o'z tadqiqotlarida tadbirkorning shaxsiy qobiliyatlari va xususiyatlari, ya'ni uning o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy hodisalarga munosabati, qaror qabul qilishdagi mustaqilligi,

boshqarish qobiliyatiga, shuningdek, tadbirkorlikning iqtisodiy tizimni muvozanatlashtirishdagi tartibga solishdagi rolini tahlil qilishga katta e'tibor berganlar[6].

Hozirgi kunda davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlar nafaqat mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga, balki uning siyosiy barqarorligiga ham ta'sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Shu sababli, davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy jihatdan o'rganish va amaliyotga tatbiq etish davlat boshqaruvini takomillashtirish va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Birinchiidan, bugungi kunda zamonaviy boshqaruvning ilmiy, ijtimoiy va iqtisodiy boshqaruvning birligi prinsipi boshqariladigan obyekt tamoyillari va hodisalarining tabiati va mazmuniga, muayyan mos usullarni tanlash va qo'llashga bog'liq. Ushbu usullar direktiv, markazlashmagan tarzda amalga oshiriladi. Ular, ayniqsa, jamoaning shakli, u nima bilan shug'ullanishi bilan bog'liq holda qo'llaniladi, ya'ni boshqaruv muayyan maqsadni qo'yishdan boshlanib, amaliy natija bilan tugaydi. Bu maqsadga erishilgandan so'ng boshqasi paydo bo'ladi, ya'ni bu jarayon boshqaruv tizimining holati va tizimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlardan kelib chiqadigan istak, zarurat, amalga oshirish va natijaga erishishni talab qiladi.

Ikkinchiidan, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiyotga ta'sirining maksimal va minimal chegaralari mavjud. Intervensiyaning minimal darajasi iqtisodiyotni tartibga solishda davlat tomonidan bajariladigan 3 ta funksiyani bildiradi. Bular quyidagilardir: aholini tovarlari bilan ta'minlash; iqtisodiyotni zarur pul mablag'i bilan ta'minlash; tashqi effektlarni tartibga solish.

Uchinchiidan, davlat tomonidan tartibga solishning asosiy funksiyalari odatda rahbarlik, muvofiqlashtirish, rag'batlantirish, nazorat qilish, ijtimoiy va boshqalar sifatida tasniflash mumkin. Bu funksiyalarning eng muhimlarini quyidagi tartibda guruhlash mumkin: qonunchilikni shakllantirish; milliy iqtisodiyot xavfsizligini ta'minlash va tashqi tahdidlardan himoya qilish; makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va imkon qadar inflyatsiyaning oldini olish, milliy valyuta barqarorligini ta'minlash; institusional islohotlarni amalga oshirish; davlat xizmatlarini ko'rsatish; aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini himoya qilish va ta'minlash; tabiatni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash; iqtisodiyot tarkibidagi samarali o'zgarishlar; bozor kamchiliklari, kamchiliklarni bartaraf etish yoki oldini olish; davlat biznes korxonalarini boshqarish va boshqalardan iborat.

ADABIYOTLAR

1. Auf Deutsch. Ukraine's reconstruction: "Continue to apply the sandwich effect!". <https://eu.boell.org/en/2023/06/23/ukraines-reconstruction-continue-apply-sandwich-effect>. Murojaat sanasi: 22.06.2024
2. Milner HV, Solstad SU. Technological Change and the International System. *World Politics*. 2021;73(3):545-589. doi:10.1017/S0043887121000010. Murojaat sanasi: 22.06.2024
3. Nayak, P. (2019). Book Review: Anthony P. D'Costa and Achin Chakraborty, *The Land Question in India: State, Dispossession and Capitalist Transition*. *Journal of Land and Rural Studies*, 7(2), 195-199. <https://doi.org/10.1177/2321024919844427>. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2321024919844427?icid=int.sj-full-text.similar-articles.9> Murojaat sanasi: 22.06.2024
4. Jordana, Jacint & Levi-Faur, David & Marin, Xavier. (2009). *The Global Diffusion of Regulatory Agencies*. *Comparative Political Studies*. 44. 10.2139/ssrn.1557142. https://www.researchgate.net/publication/228149100_The_Global_Diffusion_of_Regulatory_Agencies. Murojaat sanasi: 22.06.2024
5. [Мирзиёев Ш.М.](#) Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий

ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. 2017 йил 14 январь. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б 104.

6. Предпринимательство в конце XX века. М, 1992. с. 34; Бусыгин А.В. Предпринимательство основной курс: учебник для вузов. - М.: ИНФРА-М, 1997. С.14.

*Muslim IBRAGIMOV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi*

NamDU professori, p.f.d R.Zamilovna taqrizi ostida

BO'LAJAK JISMONIY TARBIIYASI O'QITUVCHILARIDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Аннотация

Ushbu maqola bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish ishlari tavsifiga bag'ishlangan. Unda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning ahamiyati yoritilgan, shuningdek, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish borasidagi ishlarning mazmuni bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, vatanparvarlik, islohotlar, ta'lim, ish mazmuni, jismoniy tarbiya o'qituvchisi.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ПАТРИОТИЗМА У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗКУЛЬТУРЫ

Аннотация

Данная статья посвящена описанию работы по развитию чувства патриотизма у будущих учителей физкультуры. В ней описывается важность привития чувства патриотизма будущим учителям физкультуры, а также описывается содержание работы по привитию чувства патриотизма будущим учителям физкультуры.

Ключевые слова: Молодёжь, патриотизм, реформы, образование, содержание работы, учитель физкультуры.

CONTENT OF WORK ON THE DEVELOPMENT OF PATRIOTISM IN FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Annotation

This article is devoted to a description of the work to develop a sense of patriotism among future physical education teachers. It describes the importance of instilling a sense of patriotism in future physical education teachers, and also describes the content of the work to instill a sense of patriotism in future physical education teachers.

Key words: Youth, patriotism, reforms, education, job content, physical education teacher.

Введение. Реализуемые в нашей стране реформы меняют интеллектуальный потенциал нашего народа во всех сферах на новое мировоззрение. В этом процессе восстанавливается духовная память нашего народа, социальная активность молодежи идет в ногу со временем и проявляется в различных сторонах духовной жизни. Это в свою очередь требует разработки новых методов развития патриотических качеств у молодежи, в том числе у будущих учителей физкультуры.

Материалы и методы. Глава нашего государства Ш.М.Мирзиёв выразил уверенность в нашей молодежи и сказал: «Только вы, наша дорогая молодежь, овладевшая современными знаниями и умениями, мыслящая самостоятельно, всегда живущая с мужеством и патриотизмом за судьбу страны, смело выйдете на поле и станете сегодняшними лидерами. Вы способны решать задачи, которые ставят перед нами сама жизнь»[1]. В таких условиях большое значение приобретает поддержка инициативы и энтузиазма, терпения и упорства, направленных на привитие молодым людям идей патриотизма.

Большой социальной задачей для нашего государства стало восстановление сложившегося и сформировавшегося в нашей стране за долгие годы патриотизма в сознании молодежи и развитие его с учетом требований новой эпохи. С этой точки зрения, важным стал ряд решений и указов Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёва, к которым можно отнести следующие: от 28 июля 2017 г. «О повышении эффективности духовно-просветительской работы и поднятии развития отрасли на новый уровень», от 5 июля 2017 г. «Повышение эффективности государственной политики в отношении молодежи», от 27 июня 2018 г. «Молодежь – будущее», принятие постановлений «О Государственной программе» и постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан от 23 февраля 2018 года «Об утверждении концепции воспитания молодежи в духе

военного патриотизма», что послужило переходу нашей молодежи в активный слой населения. Ведь «мы не только продолжим начатую работу по реализации мечтаний, прогрессивных идей и инициатив молодежи, но и поднимем их на новый, более высокий уровень»[2].

На основе данных нормативно-правовых документов обозначены организационные и методические задачи, направленные на развитие патриотизма у молодежи, в том числе и будущих специалистов. Опыт общественной жизни доказывает, что эта концептуальная идея главы государства верна и имеет большое теоретическое и методологическое значение. Патриотизм – это признак того, что у людей, молодежи формируется новое отношение к жизни, своей профессии и видам подготовки, что в нашей стране происходят новые изменения.

Именно поэтому, исходя из проблемы нашего исследования, развитие патриотизма у учителей физкультуры стало формироваться на основе высоких человеческих чувств, познания мирового опыта. Поэтому развитие общества и развитие патриотизма у молодого поколения, сохранение мировоззрения, духовности и нравственного мышления студентов от влияния деструктивных идей были поставлены на повестку дня как важная социальная задача.

Обсуждение

Оно стало теоретической основой всех экономических, социальных, идеологических процессов и реформ обновления и развития нашей страны и привело к обновлению и развитию патриотизма у будущих учителей физкультуры. Примером новой концепции стал не только социально-исторический опыт нации и страны, но и методологические основы, показанные Ш.М. Мирзиёвым в практике воспитания патриотических чувств, направленных на молодежь.

Благодаря этому очень важное значение в раскрытии социальной сущности патриотического мышления приобрела и пропагандируемая концепция, направленная на развитие

патриотизма у учителей физкультуры. Эта концепция открыла перед будущими учителями физкультуры широкие возможности занять место социально активного слоя и стать обладателями желаемой профессии.

Результаты. Суть развития патриотизма у будущих учителей физической культуры состоит в том, что в процессе общественного развития особое место занимают духовный мир, нравственные нормы, правовая культура, философское наследие, политический менталитет и общественная деятельность, интегрированные в богатые традиции каждого народа. Это, в свою очередь, способствует сохранению историчности и аутентичности социальной среды, чувству патриотизма у молодежи общества, чувству Родины.

Целью правового демократического и гражданского общества является воспитание в нашей стране всесторонне развитой и обладающей высокой нравственной культурой молодежи. Именно поэтому «наша молодежь по праву способна взять на себя ответственность за будущее нашей страны и становится решающей силой сегодняшнего и завтрашнего дня, это доставляет нам всем гордость и честь».

При развитии патриотизма у учителей физкультуры необходимо уделять особое внимание формированию высоких морально-воспитательных навыков. В этом плане Узбекистан, идущий в ногу с миром и идущий по пути реализации своих целей, опираясь на свою историю и прошлое педагогическое наследие, в процессе воспитания патриотизма у будущих учителей физической культуры, готовит их к современной науке, которая обогащенная техническими достижениями, стремится воспитать совершенного человека, реализующего свою национальную идентичность в реформах во всех областях.

Грядут положительные изменения во всех сферах, в свою очередь, в развитии патриотизма у будущих учителей физкультуры, ведущие к формированию изящного отношения к действительности, прекрасных человеческих качеств, национальных и идеологических взглядов в современном духе.

Содержание работы по развитию чувства патриотизма у будущих учителей физкультуры можно представить из следующих пунктов:

Наличие всех возможностей для развития патриотизма у личности

Фиксированность в – рамках закона условий и возможностей для получения образования по развитию патриотизма у будущих учителей физкультуры.

Приоритетность ценности каждого, возможности заниматься профессией, выбранной самим, труда и отдыха.

Сформированность чувства гордости за Родину в результате восстановления национальных ценностей у молодежи.

Также при развитии патриотизма у учителей физкультуры необходимо обратить внимание на следующие аспекты:

Направить мировоззрение молодежи на общественную жизнь, обеспечив при этом непрерывность развития патриотизма у учителей физкультуры, связать их уверенность в завтрашнем дне с национальной гордостью национальной гордостью и любовью к Родине, верностью стране, уважение к стране;

Формирование умений молодежи использовать все возможности, созданные государством, принимать решения, основанные на чувстве добра и изысканности, в развитии патриотизма у студентов;

Формировать мировоззрение, направленное на уважение всех людей на земле независимо от их национальности, расы, вероисповедания, языка, пола, социального происхождения, положения и осуществление совместной социальной деятельности у молодежи;

Каждый родитель должен обогатить чистое чувство в сердце новорожденного ребенка патриотическими качествами, привить ему чувство построения благополучной и красивой жизни в национальном духе.

Все эти аспекты показывают гармонию, согласие и единство трудовой деятельности по развитию патриотизма, реализуемой в нашей общественной жизни.

Создав условия для развития патриотизма у будущих учителей физкультуры, можно беспрепятственно сформировать гражданское общество. В сложившейся ситуации необходимо создать такие условия для молодежи, при которых необходимо увеличить ее политическую и правовую активность и количество молодежных общественных организаций. Эти процессы служат основой формирования внешних условий движения нашей страны к гражданскому обществу.

Совершенствование системы образования и ее качества, осуществление поэтапного последовательного развития во всех сферах образования – это фундамент, заложенный на будущее. Все мы знаем, что результат развития системы образования является важным фактором, лежащим в основе социально-экономического благополучия Узбекистана. Если обратить внимание на развитые страны, то их достижения и развитие связаны только и только с фактором высоких знаний, стремлений и свободной деятельности и мышления, созданных для молодежи. Однако в информационном обществе к нам предъявляются современные требования по развитию патриотических качеств нашей молодежи. Это, в свою очередь, выводит на современный уровень создание современных научных программ и учебников нашими передовыми учеными и специалистами, прекрасно изучающими передовой опыт и технологии зарубежных стран и адаптирующими их к нашему национальному менталитету. Сегодня европейский стандарт требует широкого использования интерактивных и коммуникативных методов. Поэтому наша страна использует опыт передовых стран для доведения образования до уровня мировых стандартов на всех этапах системы образования нашей страны, основанной на преемственности и целостности.

Вопросы, связанные с молодежью, тесно связаны с образованием, нравственностью, культурой, здравоохранением, социальными отношениями, политикой, правом, религией, организацией свободного времени, семьей, работой, спортом. Поэтому в научной литературе данные проблемы, связанные с молодежью, изучаются как в системе общества, так и как конкретной социальной группы дифференцированно.

Сегодня определение и обретение молодыми людьми своего места в обществе происходит в эпоху угасания старых взглядов и ценностей и формирования новых общественных отношений. Именно поэтому среди молодежи наблюдаются случаи агрессии, равнодушия, экстремистских настроений, патриотизма, растерянности. Молодые люди являются субъектами социальных отношений. В связи с этим от них сегодня требуются высокий патриотизм и ответственность.

Правильное понимание роли патриотизма в жизни и своего долга у будущих учителей физкультуры служит своеобразным руководством для его реализации. Молодежь может быть как продуктивной для общества, так и ограниченной, нестабильной, чуждой самостоятельности, ведущей к пассивности личности.

Целью нашей системы образования на уроках физкультуры и во внеклассное время является развитие нравственных качеств, развитие интеллектуальных способностей и способностей, подготовка учащихся к сознательному выбору профессии для служения Родине в гражданской и военной сферах.

Основные задачи:

* создание и предоставление возможности обучающимся развивать специальные знания и умения, необходимые будущему учителю физкультуры;

* поддерживать развитие патриотических качеств студента, его уважения к культурному и историческому прошлому Узбекистана, своей Родины;

* воспитание у студентов высокой социальной активности, гражданской ответственности, духовности, нравственных ценностей;

* развитие и совершенствование работы по формированию у студентов навыков здорового образа жизни и негативного отношения к вредным и вредным привычкам;

* развитие форм самоуправления.

Патриотическое воспитание влияет на формирование правовой культуры и законопослушания, навыков оценки политико-правовых событий и процессов в обществе и государстве, гражданской позиции, постоянной подготовки к служению своему народу и выполнению конституционного долга. Будучи гражданами своей страны, студенты должны не только знать свои права, уметь ими активно пользоваться, но и иметь четкую гражданскую позицию.

В современную эпоху глобализации развитие патриотизма у студентов напрямую связано с их мировоззрением, образом мышления и в целом с их душевным состоянием. Неустойчивый и противоречивый характер сознания студентов определенно влияет на их поведение и деятельность. Мы считаем, что этому есть несколько причин. Во-первых, в настоящее время процесс формирования патриотизма у студентов усложнился, поэтому сильно изменились факторы их взросления. Во-вторых, развитие патриотизма у школьников осуществляется под влиянием ряда независимых факторов (семьи, школы, общества, средств массовой информации, молодежных организаций и других групп) в период взрослой жизни. Каждый из этих факторов выполняет разные задачи и по-разному влияет на развитие патриотизма у студентов.

Развитие патриотизма у студентов означает общее понимание объективной действительности, выражение своих основных социальных и психологических особенностей и

реализацию на практике. Важное значение имеет и личностное отношение молодежи к своим внутренним возможностям, что связано с развитием патриотизма у студентов. Именно в это время у учащихся развивается желание оценивать себя и других, иметь личные взгляды и перспективы. Вот почему важно всегда помнить и учитывать эти аспекты в образовании.

Заключение. В заключение следует отметить, что в развитии патриотизма у будущих учителей физкультуры следует ориентироваться на повышение их профессиональной подготовки, формирование их нравственных сил, принуждение к соблюдению законов. По сути, важнейшей задачей образования должно стать побуждение молодых людей к самостоятельному мышлению о проблемах современности, планированию организации личной деятельности в новой социально-экономической системе, реализации этих процессов в гармонии с общечеловеческими ценностями. Фактически, молодежь – это опора страны, опора народа и основа стабильности нации.

Именно поэтому содержание проводимых в нашей стране реформ во многом связано с тем, что хозяева нашего будущего – молодые люди – зрелые и патриотичные во всех отношениях. В частности, нынешняя эпоха глобализации требует отзывчивости и патриотизма от каждого подрастающего молодого поколения и поднимает их духовную и моральную зрелость на более актуальный уровень, чем когда-либо прежде. В этом смысле необходимо обеспечить морально-этическую основу каждого нашего действия в деятельности, осуществляемой в сфере воспитания молодого поколения. В частности, концепция патриотизма демонстрирует демократию и социальную справедливость путем организации на основе моральных норм и их соблюдения всеми людьми без исключения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Президента Шавката Мирзиёева на IV съезде молодежного общественного движения «Камалот».
2. Mirziyoev SH.M. Yangi O'zbekiston - taraqqiyot strategiyasi. -Toshkent: O'zbekiston, 2022. - B.440.

Jasurbek ISAKOV,
Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti dotsenti
E-mail: dr.isakov@mail.ru

NamDU professori A.Amanullayev taqrizi asosida

TALABALARNI KONSTRUKTIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan aniqlangan tashkiliy shakllarni anglash esa ushbu kompetentlikni muvaffaqiyotli rivojlantirish imkonini beradigan pedagogik texnologiyalarni qo'llash haqida so'z boradi. Shuningdek, konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishda ixtisoslik fanlarni o'rni va umumkasbiy tayyorgarlik fanlari bilan fanlararo o'zaro aloqadorligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Konstruktiv, kompetensiya, faoliyat, texnologiya, adaptiv tizim, masofaviy ta'lim, keys texnologiyasi, tarmoqli kommunikasiyalar.

ПРИМЕНЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ КОНСТРУКТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье говорится о понимании определенных организационных форм, направленных на развитие конструктивной компетентности будущих инженеров, и использовании редакционных технологий, позволяющих успешно развивать эту компетентность. Также выделена роль профильных предметов в развитии конструктивных компетенций и междисциплинарности между предметами общепрофессиональной подготовки.

Ключевые слова: Конструктив, компетентность, деятельность, технология, адаптивная система, дистанционное образование, кейс-технологии, сетевые коммуникации.

APPLICATION OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CONSTRUCTIVE COMPETENCIES

Annotation

This article talks about understanding certain organizational forms aimed at developing the constructive competence of future engineers, and the use of editorial technologies to successfully develop this competence. The role of specialized subjects in the development of constructive competencies and interdisciplinarity between subjects of general professional training is also highlighted.

Key words: Constructive, competence, activity, technology, adaptive system, distance education, case technologies, network communications.

Bo'lajak muhandislarni konstruktiv faoliyatiga jalb qilishning mustahkamlash bosqichi ixtisoslik fanlarni o'rganish jarayonida amalga oshiriladi va umumkasbiy tayyorgarlik fanlari bilan fanlararo o'zaro aloqadorlik orqali boyitiladi. Mustahkamlash bosqichini amalga oshirish jarayonida konstruktiv faoliyatining kognitiv komponenti axborot texnologiyalarini o'rganish va konstruktiv faoliyatiga joriy etish orqali boyitiladi, konstruktiv faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish orqali faoliyat komponenti yaxshilanadi va konstruktiv kompetensiyalarining refleksiv komponenti shakllanadi. Bo'lajak muhandislarni konstruktiv faoliyatiga jalb qilishning mustahkamlash bosqichining natijasi kasbiy sohada yanada o'z o'zini rivojlantirish yo'nalishlaridir.

Talabalarni loyiha faoliyatiga uzoq muddatli jalb qilish jarayoni ma'lum shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda bir qator olimlarning muxim tadqiqot ishi mavzusiga aylandi, jumladan: professional ta'limining shaxsiy ahamiyatini tushunish; bosqichlar va operatsion vositalarni ajratish bilan loyiha g'oyasini va uni amalga oshirish usullarini shakllantirish; jamoaviy o'zaro ta'sirlashish qobiliyatlarini ya'ni, ham boshqaruv, ham ijro etuvchi rollarni amalga oshirish; loyihadan oldingi tahlillarni, tadqiqotlarni, loyiha faoliyati natijalarini rejalashtirish; faoliyat usullarini mustaqil ishlab chiqish, konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirish bosqichlarini anglash [4].

Konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lajak muhandislarning umumkasbiy tayyorgarligi bir nechta fanlarni o'rganishda amalga oshirilishini hisobga olib, talabalarni unga jalb qilishning uzoq davom etadigan jarayoni haqida gapirish o'rinli.

Oliy ta'lim muassasasining o'quv jarayonida bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini shakllantirishning tashkiliy-pedagogik holatini asoslashda biz ushbu kompetentlikning faoliyat xususiyatidan kelib chiqamiz, zamona-viy tadqiqotlarni tahlil qilamiz va uning shakllanishiga hissa qo'shadigan usullar, shakllar va vositalarni aniqlaymiz.

Bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan aniqlangan tashkiliy shakllarni anglash esa ushbu kompetentlikni muvaffaqiyotli rivojlantirish imkonini beradigan pedagogik texnologiyalarni aniqlashga imkon beradi.

"Texnologiya" (gr. "techne" - san'at, mahorat + "logos" - so'z, tushuncha, o'qitish, fan) umumiy pedagogik ma'noda ta'lim maqsadlarini amalga oshirish uchun ta'lim vositalari va usullari majmui sifatida tushuniladi.

Quyidagi bir qator tadqiqotlar tahlili asosida [1; 2; 3] biz bo'lajak muhandislarda konstruktiv kompetentlikni rivojlantirishning aniq pedagogik texnologiyalari sifatida, tarmoqli kommunikasiya, masofaviy ta'lim, adaptiv o'quv tizimlari va keys texnologiyasini ta'kidlaymiz, ularning mazmuni esaa 1-jadvalda keltirilgan.

1 – jadval

Bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar va vositalar.

Pedagogik texnologiya	Konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilganligi nuqta nazaridan pedagogik texnologiyaning mazmuni
-----------------------	--

Masofaviy ta'lim	Internet orqali onlayn kurslar asosida bo'lajak muhandislarning muhandislik-grafik tayyorgarligini amalga oshirish. Masofaviy ta'limning afzalliklari sinfda talabning mavjudligini talab qilmaydi va unga quyidagi ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini beradi; qayta aloqa vositalari yordamida o'quv jarayoni sub'yektlarining aloqasi; raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish; ochiq onlayn kurslar, video ma'ruzalar, real vaqtda shaxsiy virtual darslar va boshqalar.
Adaptiv tizimlar	Umumkasbiy tayyorgarlik fanlari bo'yicha mashg'ulotlarni ma'lum bir talabning ta'lim xususiyatlariga moslashtirish va oliy ta'lim muassasining elektron ta'lim muhitini onlayn amalga oshiradigan ta'lim tizimlari. Ularga ko'nikmalarni shakllantirish ketma-ketligi, kursi o'zlashtirishning maqbul sur'ati, talabning o'zini o'zi baholashini hisobga olgan holda kerakli miqdordagi takrorlash va o'qitish imkoniyati va boshqalar kiradi.
Keys texnologiyasi (keys usuli)	Bu muammoni hal qilish simulyasiya-modellashtirish texnologiyasi orqali amalga oshiriladi. Bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini shakllantirishda simulyasiya-modellashtirish texnologiyasini amalga oshirish tajribasi sizga kasbiy vaziyatlarni talqin qilish, faoliyatni boshqarish va qarorlarga ishonchni oshirish imkonini beradi.
Tarmoqli kommunikasiya	Axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalangan holda jamoaviy konstruktiv faoliyatini amalga oshirishga imkon beradigan aloqa turi. Tarmoq aloqasi bo'lajak muhandislarni qurilish axborot modelini (BIM) ishlab chiqishda konstruktiv faoliyatida jamoaviy o'zaro ta'sirga
"Effective practical project (Samarali amaliy loyiha)"	Ta'limning innovatsion texnologiyasi individuallikni, yaxlitlikni, nisbatan mustaqillik va mazmunining mantiqiy tugallanganligini; tuzilmaning moslashuvchanligini; bo'lajak yoki amalda faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassisning maxsus (konstruktorlik) kompetentlik sifatlariga ega bo'lishini hamda rivojlanishda aniq maqsadga erishishni ta'minlaydi.
Virtual yoki kengaytirilgan reallik	Axborot turlarini ifodalovchi va loyihalash ob'yektlariga nisbatan mavjudlik holatlarini yaratadigan multimedia vositalari.
Loyiha texnologiyasi	Aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli.

Konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan, tanlangan texnologiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda biz kognitiv va persektiv faoliyatga ta'sir ko'rsatishning zamonaviy va samarali vositasi-virtual va kengaytirilgan reallikni qo'shamiz.

Tashkiliy- pedagogik sharoitlarni yetarli pedagogik texnologiyalar, tashkiliy shakllar, vositalar, usullardan foydalanish va o'quv jarayoni sub'yektlarining o'zaro ta'sirining tabiati va uning tarkibiy qismlarining mazmun xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim natijasiga erishishga qaratilgan pedagogik holatlar to'plami sifatida tushunish lozim. Bu eas o'z navbatoda tizimli yondashuv va o'quv fanlarining ichki mantig'ida hamda fanlararo o'zaro aloqada bo'lajak muhandislarning umumkasbiy tayyorgarligini ko'rib chiqish asosida birinchi tashkiliy - pedagogik sharoit aniqlanadi va asoslaydi. Konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lajak muhandislarning umumkasbiy tayyorgarligini tizimli tashkil etishni taqozo etadi [6, 7].

Bo'lajak muhandislarni konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishni biz, "Effective practical project" texnologiyasi misolida ko'rib chiqamiz. Ushbu ta'lim texnologiyalari talabalarda ijodiy faoliyat malakalarini va jamoaviy ijodiy ishlashni tashkil etish ko'nikmalarini hosil qilishda muhim ahamiyatga ega.

"Effective practical project" (samarali amaliy loyiha) texnologiyasi. Texnologiyaning mohiyati: Effective practical project ta'limning innovatsion texnologiyasi individuallikni, yaxlitlikni, nisbatan mustaqillik va mazmunining mantiqiy tugallanganligini; tuzilmaning moslashuvchanligini; ta'lim natijalarini nazorat qilish va baholash tezligi; ta'lim oluvchi, bo'lajak yoki amalda faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassisning konstruktiv kompetensiyalari sifatlariga ega bo'lishini hamda rivojlantirishda aniq maqsadga erishishni ta'minlaydi.

Texnologiyaning quyidagi metod va vositalarini o'z ichiga oladi:

- "Blits-so'rov" metodi;
- "Kim tezroq model yasay oladi" o'yin texnologiyasi;
- tarqatma materiallar;
- ko'rgazmali grafik tasvirlar (plakatlar);
- 3D animatsiyalar;
- avtomatlashtirilgan noan'anaviy test savollari.

Jihozlar: Kompyuter, elektron doska, mobil aloqa vositasi, sensorli planshet, loyihalash-konstruktorlik ish faoliyati uchun zarur bo'ladigan asbob-uskunalar va o'quv qurollari jamlanmasi.

Texnologiyaning tafsiloti. Amaliy mashg'ulotlarda uch ishtirokchidan iborat kichik guruhlar shakllantiriladi va quyidagicha nomlanadi: 1-guruh – Loyihachi, 2-guruh – Dizayner

va 3-guruh - Konstruktor. Guruhdagi har bir talabaga detal loyihagini (AutoCAD va Lira PK grafik dasturi vositalarida) chizish va uning konstruksiyasini 3D holatda (3D Max grafik dasturi vositasida) qurish vazifasi topshiriladi. Har bir talabning detal loyihalari ekspert guruhi tomonidan baholanadi, guruhdagi bitta eng maqbul detal loyihasi tanlab, tasdiqdan o'tadi. Tasdiqdan o'tgan detal loyihasi asosida detal konstruksiyasi guruhdagi ishtirokchilar faoliyatida quriladi va qurish texnologiyasi bajarilib, tayyor detal holatiga keltiriladi. Har bir guruhning tayyor mahsuloti ekspert guruh tomonidan baholanib, qo'yilgan baholar izohlab beriladi.

"Effective practical project" innovatsion ta'lim texnologiyasi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- 1-bosqich: Kichik guruhlar va ekspert guruhini shakllantirish;
- 2-bosqich: Vazifani bajarishga oid metod va ta'lim vositalarini taqdim etish;
- 3-bosqich: Maqbul loyihani tanlash va keyingi bosqichga tavsiya etish;
- 4-bosqich. Tanlangan loyiha asosida detal konstruksiyasini ishlab chiqish;
- 5-bosqich: Yaratilgan konstruksiyani tahlil qilish va baholash.

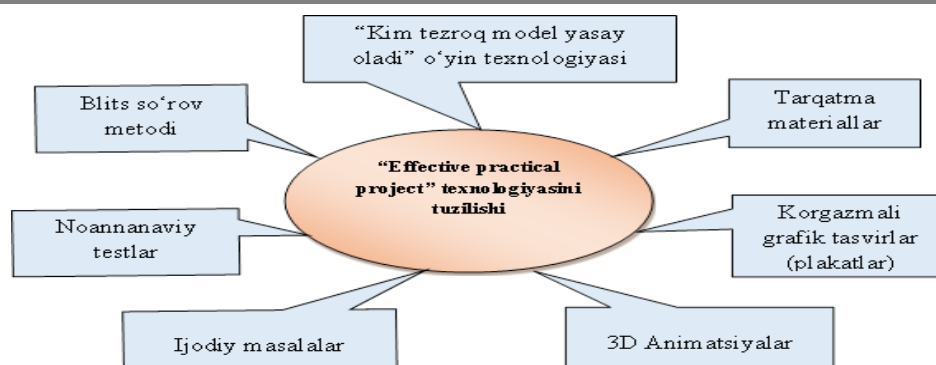
"Effective practical project" innovatsion ta'lim texnologiyasini amalga oshirish bosqichlari.

1-bosqich. Kichik guruhlar va ekspert guruhini shakllantirish.

Talabalar fanga oid bilimlarni o'zlashtirganlik darajalariga qarab 3 ta kichik guruhlar bo'linadi. Ekspert guruhi esa mavzuga doir savollar asosida 3 nafar eng yuqori ball to'plagan talabalardan tashkil topadi va ularning vazifasi:

1. Talabalar va guruh faoliyatini nazorat qilib borish;
2. Detal loyihalarini baholash (detalga qo'yilgan talablar bo'yicha) va tasdiqlash;
3. Detalning ish faoliyatiga mosligini aniqlash;
4. Konstruktorlik metodlarini to'g'ri tanlaganligiga ahamiyat berish;
5. Konstruktiv jarayon bosqichlarini kuzatish;
6. Konstruksiyalash texnologiyasini to'g'ri bajarilishi sifat o'rsatgichlari bo'yicha xulosa chiqarish;
7. Vaqt me'yorini hisobga olish;
8. Umumiy maxsulotni baholashdan iborat bo'ladi.

2-bosqich. Vazifani bajarishga oid metod va ta'lim vositalarini taqdim etish. Talabalar loyihalash-konstruktorlik kompetentligini, fazoviy tasavvuri, mantiqiy tafakkuri va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan "Effective practical project" innovatsion ta'lim texnologiyasi komponentlari taqdim etiladi (1-rasmga qarag).

I-rasm. "Effective practical project" texnologiyasini tuzilishi

Oliy ta'lim muassasasining o'quv jarayonida bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik mohiyati, ularning ta'lim natijasiga erishishida birgalikda va o'zaro bog'liqlikda amalga oshirishni nazarda tutadi.

Oliy ta'lim muassasasining o'quv jarayonida bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali biz quyidagi xulosalarga keldik:

- ishlab chiqarishni raqamlashtirish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rolini kengaytirish ta'sirini hisobga olgan holda umumkasbiy tayyorgarlik fanlari

bo'yicha tashkil etiladigan mashg'ulotlarining mazmuni va tashkiliy shakllarini o'rganish ikkinchi tashkiliy-pedagogik sharoitni ya'ni umumkasbiy tayyorgarlik fanlari mazmunini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan kasbiy yo'naltirilgan komponent bilan boyitish imkonini berdi;

-bo'lajak muhandislarning konstruktiv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarning ta'lim imkoniyatlarini tahlil qilish uchun tashkiliy-pedagogik sharoitni ya'ni, kasbiy tayyorgarlik kontekstini hisobga olgan holda bo'lajak muhandislarni konstruktiv faoliyatiga jalb qilishning uzoq muddatli jarayonini aniqlash va asoslashga imkon berdi.

ADABIYOTLAR

1. Belova, T.S. Vypolneniye rabochix chertejey detaley v sisteme KOMPAS3B: ucheb.metod. posobiye k prakt. zanyatiyam po dissipline "Injenernaya i kompyuternaya grafika" / Ye. Yu. Belova, T. S. Lipyaynen, 2016. - 1 el. opt. disk (CDROM).
2. Bolbat, O.B. Opiyt ispolzovaniya SAPR v injenernoy graficheskoy podgotovke studentov texnicheskogo vuza / O.B. Bolbat, K.A. Volxin // Omskiy nauchniy vestnik. - 2012. - №2 (110). - S. 287-289.
3. Budnik, P.V. K voprosu klassifikatsii evristicheskix metodov poiska noviyx resheniy v injenernoy deyatelnosti / P.V. Budnik, I.R. Shegelman // Injenerniy vestnik Dona, 2017. - № 4. - URL: <https://cyberleninka.ru/articleZn/k-voprosu-klassifikatsii-evristicheskix-metodov-poiska-noviyh-resheniy-v-inzhenernoy-deyatelnosti> (data obrasheniya 24.05.2018).
4. Varensova, T.A. Rol graficheskogo obrazovaniya v tvorcheskoy razvitiy studenta i injenera / V. G. Vitkalov, V. V. Petrova, T. A. Varensova // Teoreticheskiye i prikladniye aspektiy sovremennoy nauki. - 2014. - № 5-6. - S. 62-64.
5. Demin, V.A. Razvitiye sistem distansionnogo obucheniya v vuzax (obobshyeniye opiyta i uchebniyye rekomendatsii) / V.A. Demin, V.A. Traynev. Moskva, MGIU. - 2010. - 288 s.
6. Исаков Ж. Педагогическое сотрудничество учителей точных и естественных с учителем черчения //International Bulletin of Applied Science and Technology. - 2023. - Т. 3. - №. 11. - С. 519-522.
7. Исаков Ж. А. Тасвирий санъат ўқитувчисининг илмий-методик тайёргарлик даражаси компетенциясини шакллантириш омиллари //Научный Фокус. - 2023. - Т. 1. - №. 7. - С. 722-726.

Nurbek ISKANDAROV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: iskandarovn06@gmail.com

O'zMU professori D.Muxamedova taqrizi asosida

EMOTSIONAL INTELLEKT BO'LAJAK PEDAGOG SHAXSINING MOTIVATSION SOHASINI BOSHQARUV OMILI SIFATIDA

Anotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda emotsional intellekt bo'lajak pedagog shaxsiga juda muhim o'rinda turishi va shu bilan birga, o'qituvchi shaxsini o'z-o'zini rivojlantirishni talab qiladi, aks ettirishning amaliy ko'nikmalarini egallash, kasbiy muhim fazilatlarini rivojlantirish va o'z-o'zini nazorat qilish bilimlarni takomillashtirish to'g'risida fikr-mulohazalar yuritilgan. Bundan tashqari, intellekt termini ham lug'aviy jihatdan ochib berilgan bo'lib, xorij olimlarining tadqiqotlari orqali emotsional intellekt bo'lajak pedagog shaxsiga nechog'lik muhim ahamiyat kasb etishi izohlangan.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, bo'lajak pedagog, hissiy-irodaviy soha, akmeologiya, individual, hissiy intellekt, konsepsiya, kasbiy identifikatsiya, kognitiv funktsiya, mnemonik, aqliy operatsiya.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР УПРАВЛЕНИЯ МОТИВАЦИОННЫМ ПОЛЕМ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация

В данной статье эмоциональный интеллект очень важен для личности будущего педагога и в то же время требует саморазвития личности педагога, приобретения практических навыков рефлексии, важных профессиональных качеств мнения о развитии и совершенствовании знаний по самоконтролю. Кроме того, на основе исследований зарубежных ученых дано лексическое объяснение термину «интеллект» и объяснено значение эмоционального интеллекта для личности будущего педагога.

Ключевые слова: эмоционально-волевая сфера, акмеология, личность, эмоциональный интеллект, концепция, профессиональная идентификация, когнитивная функция, мнемотехника, мыслительная операция.

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A FACTOR OF CONTROL OF THE MOTIVATION FIELD OF THE FUTURE TEACHER

Annotation

In this article, emotional intelligence is very important for the personality of the future pedagogue, and at the same time, it requires self-development of the personality of the teacher, acquisition of practical skills of reflection, important professional qualities. There are opinions about the development and improvement of self-control knowledge. In addition, the term "intellect" has been explained lexically, and the importance of emotional intelligence for the personality of a future pedagogue has been explained through the researches of foreign scientists.

Key words: emotional-volitional sphere, acmeology, individual, emotional intelligence, concept, professional identification, cognitive function, mnemonic, mental operation.

Kirish. Bo'lajak pedagog shaxsining hissiy-irodaviy sohasini kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy xususiyatlar kontekstida o'rganish muammosi mahalliy va xorijiy psixologiya, pedagogika va akmeologiyada yetarli darajada o'rganilmagan sohalardan biri bo'lib, bunda o'qitiladigan mavzuni, shuningdek, o'qituvchi shaxsining individual xususiyatlariga, uning hissiy sohasini aks ettiradi. Bolaning rivojlanayotgan shaxsini tushunish qobiliyati, bag'rikenglik, xushmuomalalik va qat'iyatlilik shular jumlasidandir. Bu esa o'z o'rnida o'qituvchi shaxsini o'z-o'zini rivojlantirishni talab qiladi, aks ettirishning amaliy ko'nikmalarini egallash, kasbiy muhim fazilatlarini rivojlantirish va o'z-o'zini nazorat qilish bilimlarni takomillashtirishni nazarda tutadi. O'quvchi va talabalar samarali va bilimli o'qitilishiga o'qituvchining fazilatlarini rivojlantirish muhim, bu esa bo'lajak o'qituvchilarga tanlagan kasbiga tezda moslashish imkonini beradi.

Hissiy intellektni rivojlantirishning zamonaviy konsepsiyalari va pedagogik mutaxassislariga qo'yiladigan talablarni o'rganish jarayonida yuqori darajadagi hissiy intellektni rivojlantirishga intiladigan o'qituvchining yaxlit o'zini o'zi rivojlantiruvchi shaxs degan fikrga kelish mumkin. Bu uchun esa samarali faoliyat, kasbiy identifikatsiya qilish uchun ideal model asosida faoliyatni olib borish zarur hisoblanadi.

Zamonaviy psixologiyada intellekt keng ma'noda insonning barcha kognitiv funksiyalari (sezish, idrok va

boshqalar) yig'indisi sifatida belgilanadi. Bundan tashqari, 1996 yilgi "Psixologik lug'at" kitobida "intellekt" atamasini uchta asosiy ma'noda belgilaydi.

Birinchidan, insonning umumiy bilish va muammolarni hal qilish qobiliyati, faoliyat muvaffaqiyatini aniqlash va boshqa qobiliyatlarini asoslashdir.

Ikkinchidan – insonning barcha kognitiv qobiliyatlari tizimi (sezish, idrok etish, xotira, tasvirlash, fikrlash, tasavvur qilish).

Uchinchidan esa aqliy nuqtai nazardan, muammolarni sinov va xatosiz hal qilish qobiliyatidir.

Mashhur olim R.Amtxauer intellektni shaxsning yaxlit strukturasi quyi tuzilmasi deb hisoblagan. Bu faoliyatda shakllanadigan va namoyon bo'ladigan aqliy qobiliyatlar tizimidir. R.Amtauer intellektning 4 ta yetakchi omilini aniqlagan bo'lib ular quyidagilardan iboratdir:

og'zaki,
arifmetik,
fazoviy
- mnemonik

J.Gilford esa aqliy operatsiyalarning 5 turini (idrok etish, xotiradan qayta tiklash, konvergent va divergent fikrlash va baholash harakatlari) 4 turdagi axborot bilan o'zaro bog'lash natijasida aniqlagan 120 ta elementar aqliy qobiliyatdan iborat

bo'lgan intellektning murakkab strukturaviy modelini taklif qilgan.

Bugungi kunda umumiy aqliy qobiliyat sifatida umumiy intellekt mavjudligi umumiy qabul qilinadi, u asab tizimining genetik jihatdan aniqlangan xususiyatiga asoslangan ma'lumotlarni ma'lum bir tezlik va aniqlik bilan qayta ishlashi ko'zda tutilganidir. Zamonaviy tadqiqotlar aqlni xatti-harakat va inson faoliyatining muvaffaqiyati bilan bog'liq holda, ijtimoiy va madaniy kontekstda ko'rib chiqish bilan tavsiflanadi deb ta'kidlangan.

Shuning uchun aqlni yangi vaziyatga moslashish qobiliyati sifatida J. Piaje o'z tadqiqotlarida ko'rib chiqdi. J. Piajening strukturaviy genetik yondashuvida intellekt mavzuni atrof-muhit bilan muvozanatlashning eng yuqori usuli sifatida talqin qilinadi, va ko'p qirraliligi bilan ajralib turganligi to'g'risida tadqiqotlarida keltirib o'tgan. Moslashuv jarayonini xarakterlab, J.Piaje intellektual rivojlanishning quyidagi mexanizmlarini aniqladi:

- muvozanat - kognitiv uyg'unlik holati;

- assimilyatsiya shaxsning atrof-muhit bilan allaqachon mavjud usullarda o'zaro munosabatda bo'lish istagini tavsiflaydi;

- turar joy - ekologik talablarga javoban o'zgarish.

Darhaqiqat, emotsional intellekt o'qituvchi shaxsining yuqori darajada rivojlangan o'z his tuyg'ularini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, ularni boshqarish qobiliyatiga ega hisoblanadi. Psixologik mazmunga ko'ra, emotsional intellekt - bu boshqa odamlarning his-tuyg'ularini yengil tushunish yoki intellektual jarayonlarga asoslangan emotsiyalarning asoslanishi bilan izohlanadi. Insondagi emotsional ongning barcha tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning o'zaro bog'liqligi shaxslararo munosabatlarning samarali kechishiga yordam beradi.

Bo'lajak o'qituvchining emotsional intellektini o'rganish zamonaviy psixologiyada jadal rivojlanayotgan tadqiqot sohalaridan biridir. Ushbu hodisaga ko'plab tadqiqotchilar tamonidan tahlil qilingan. Bo'lajak pedagog shaxsining emotsional intellekti - bu bo'lajak o'qituvchining hissiyotlarni anglashi, boshqa odamlarning va ularning shaxsiy maqsadlari, g'ayratlari va istaklarini anglashi qobiliyati, shuningdek amaliy muammolarni hal qilish uchun ularning his-tuyg'ulari va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini boshqarishi bilan ahamiyatga egadir.

1930-yillardayoq psixolog E.Torndayk "ijtimoiy intellekt" tushunchasini boshqa odamlar bilan til topisha olish qobiliyati deb ta'riflagan edi. 1940-yillarda psixolog D. Veksler aqlning turli xil samarali komponentlari odamlarning hayotda qanchalik muvaffaqiyatli bo'lishida muhim rol o'ynashi mumkinligi to'g'risida dalillar keltirgandir. Emotsional intellekt haqida tajribali psixolog Jon Gottman, biz to'g'ri deb hisoblagan xatti-harakatlarning stereotiplari bo'lajak pedagog shaxsining hissiy intellektini rivojlantirishga yordam bermasligini aniq ko'rsatgan holda, quyidagilarni ta'kidlagan:

- Bo'lajak pedagog sifatida bolaning his-tuyg'ulariga e'tibor qaratish;

- Bo'lajak pedagog sifatida farzandingiz bilan muloqot qilish imkoniyati sifatida hissiy ifodadan foydalanish;

- Bo'lajak pedagog sifatida empatiyani ko'rsatish hamda bolaning kayfiyatini yaxshiroq tushunish;

Bundan tashqari, N.D.Zavalishina bo'lajak pedagog shaxsiga tegishli bo'lgan yetuk intellektning bir-biriga bog'langan uchta mexanizmini ko'rsatib o'tgan:

1 Tartibga solishning subyektiv-shaxsiy va gnostik darajalari o'rtasidagi generativ o'zaro ta'sir mexanizmi. Shaxsiy darajadagi har qanday yangi shakllanish (motivlar, maqsadlar va boshqalar) kognitiv darajadagi o'zgarishlar tufayli yuzaga keladi, bu esa, o'z navbatida, subyektning haqiqatning yangi tomonlarini ochishini, kognitiv darajadagi keyingi siljishlarni belgilaydi.

2 Operatsion integratsiya mexanizmi turli elementlardan (idrok, mantiqiy, intuitiv), o'zaro bog'liq bo'lgan yangi operatsion tuzilmalarning doimiy shakllanishida amalga oshiriladi.

3 Inson hayotini kognitiv qo'llab-quvvatlashni kengaytirish mexanizmi: intellektual rivojlanishning har doim ham amalga oshirilmaydigan xaziralari bo'lgan "qo'shimcha mahsulotlar" ning to'planishi va o'zgarishi uchun javobgardir.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda emotsional intellekt tushunchasini mahalliy tadqiqotlarda nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga ehtiyoj yuqori sanaladi. Albatta, hissiy intellekt shaxsda ijtimoiy va biologik ehtiyojlarni amalga oshirishda sezilarli ta'sir ko'rsatadi; kasbiy qiziqishlarda nazariy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik shular jumlasidandir. Ushbu intellektning rivojlanishi va shakllanishi shaxsda muhim omil sifatida qaraladi. Haddan tashqari yuqori darajadagi xatti-harakatlar va faoliyatning umumiy tartibsizligida namoyon bo'ladigan noto'g'ri reaksiya sifatida qaraladi. Yuqori tashvishli toifaga mansub shaxslar o'zlarining hurmati va hayotiy faoliyati uchun keng ko'lamli vaziyatlarda o'zlarida shaxsiy va vaziyatli tahdidni ko'rishga moyil bo'lishadi. Bunday holatlarda ular keskinlikning aniq holatiga javob berishadi. Xavotirlanish umumiy ma'noda ayni xotiramizda paydo bo'ladigan dastlabki tajribalariz orqali yuzaga chiqadi. Shuning uchun ham yaxshi xotiralar insonni xavotirlanishdan saqlay oladi. Emotsional intellekt tabiatini ochish boshqalarni tushunish madaniyatining oshishiga xizmat qilishi tabiiydir. Chunki aqliy qobiliyat va emotsional qobiliyatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Shaxsdagi emotsional kechinmalarning o'zgarishi albatta intellektual qobiliyatlarni ham o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Ko'pchilik olimlar tomonidan ma'lum bir emotsiyalar insonlarning aqliy qobiliyatlarini oshishiga yoki kamayishi ta'sir ko'rsatishi isbotlangan. Inson o'z emotsiyalarini boshqara olishi albatta uni jamiyatda uni o'z o'rnini topishida muhim ahamiyat ksb etishi aniqlangan. Ayni vaqtda rahbarlarni tayyorlash davomida zamonaviy rahbar modellarini inobatga olish ham emotsionla intellekt orqali amalga oshirilib kelinmoqda, shu sababli ham rahbar, xodimlarini tushunishi va ularni rag'batlantirishi nechog'li muhim ekanligi e'tiborga olish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Веккер Л.М Психика и реальность М., 2001
2. Афанасев В.Г Проектирование педагогических технологий // Высшее образование в России. – 2001. № 4. – С. 147-150.
3. Бабанский Ю.К Избранные педагогические труды.– М.: Педагогика, 2008. – 500 с.
4. Голубева Е.А. Способности. Список. Индивидуальность. Дубна: "Феникс+", 2005. – 512 с.
5. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики: введение в психологию активности / Л.П. Гримак. – М.: Ленанд, 2015. – 238 с
6. Лазурский А.Ф. Теория личности: 100 лет забвения и развития / сост. В.Ю. Слабинский, Н.М. Войшева. - СПб, 2017.

Dildora ISROILJONOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

O'zDJTSU Og'ir atletika, ot sporti nazariyasi va uslubiyati kafedrasini mudiri, dotsent H.Xakimov taqrizi asosida

EVOLUTION OF EXPLOSIVE QUALITIES OF STUDENT JUDOKAS WITH THE HELP OF WEIGHTLIFTING EXERCISES

Annotation

The practical significance of the results of the research in this scientific research work is that the methodologies of correctly teaching the technical methods of weightlifting exercises of student judokas, the technical actions used in competition activities are explained by the fact that the individual characteristics of the explosive forces of judokas in the process of training and competition, similar to that of weightlifters, are determined and the results are based on the results obtained on the basis of a survey on the development and normalization of a set of technical methods for the development of

Keywords: general and special physical training, technical training, modeling, types of training.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВЗРЫВНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ-ДЗЮДОИСТОВ С ПОМОЩЬЮ УПРАЖНЕНИЙ ПО ТЯЖЕЛОЙ АТЛЕТИКЕ

Аннотация

Практическая значимость результатов исследования в данной научно-исследовательской работе заключается в том, что методика правильного обучения студентов-дзюдоистов техническим приемам тяжелоатлетических упражнений, применяемые в соревновательной деятельности технические действия и индивидуальные особенности взрывной силы дзюдоистов в процессе тренировок и соревнований, как у тяжелоатлетов, объясняются тем, что их результаты основаны на результатах, полученных на основе опроса о разработке и нормировании комплекса технических приемов и рекомендаций по внедрению в тренировочный процесс основных приемов, широко используемых в соревновательной деятельности.

Ключевые слова: общая и специальная физическая подготовка, техническая подготовка, моделирование, виды подготовки.

BELBOG'LI KURASHCHILARNING OG'IR ATLETIKA MASHQLARI YORDAMIDA KUCH CHIDAMKORLIK SIFATLARINI TAKOMILASHTIRISH

Аннотация

Mazkur ilmiy tadqiqot ishida tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, talaba dzyudochilarning og'ir atletika mashqlarini texnik usullarni to'g'ri o'rgatish metodikalari, musobaqa faoliyatida qo'llaniladigan texnik harakatlar va belbog'li kurashchilarning og'ir atletikachilarga o'xshab mashg'ulot va musobaqa jarayonida kuchlarini individual xususiyatlari bilan aniqlanganligi va natijalari musobaqa jarayonida ko'p qo'llaniladigan asosiy usullarni rivojlantirish uchun texnik usullar majmuasini ishlab chiqish va me'yorlash hamda tavsiyalarni mashg'ulot jarayoniga joriy etishga imkon yaratilganligi to'g'risidagi so'rovnomaga asosida olingan natijalarga asoslanganligi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: kuch hamda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, modellashtirish, tayyorgarlik turlari.

Kirish. Ilmiy tadqiqot mavzusining dolzarbligi belbog'li kurashchilarning ko'pgina mamlakatlarida sog'lom avlodni tarbiyalash, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish hamda mamlakat aholisi salomatligini yaxshilash masalalari ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Yurtimizda olib borilayotgan islohotlar bugungi kunda erishilyotgan yutuq va kamchiliklarimizga e'tibor qaratish, ulkan taraqqiyotlar tomon olg'a qadamlar tashlashni taqozo etadi.

Respublikamizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish aholining, ayniqsa yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlarni yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, mardlik, va tanparvarlik shuningdek yoshlar orasida hamda jismoniy imkoniyati cheklangan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirishga, jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda [1,2,5,8].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-iyuldagi PQ-336-son

“Sport kurashlarining olimpiya turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” qarori bu sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi. Mashg'ulot jarayonlarini tashkil qilish bo'yicha belbog'li kurashchilarni og'ir atletika mashqlari yordamida kuch xususiyatlarini o'rganish va og'ir atletika maxsus mashqlari dasturini ishlab chiqish orqali mashg'ulot jarayonlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning vazifalari. Belbog'li kurash bilan shug'ullanuvchi belbog'li kurashchilarning individual imkoniyatlarini xususiyatlarini inobatga olib maxsus yillik modul ishlab chiqish.

Belbog'li kurash uchun maxsus og'ir atletika mashqlar modulini ishlab chiqish.

Maxsus modul orqali kurashchilarning musobaqa imkoniyatlarini va kuch xususiyatlarini oshirishning ilmiy asoslari.

Belbog'li kurashchilarning og'ir atletika mashlari yordamida texnik-taktik takomillashtirish o'rgatish orqali sport natijalarini yaxshilash.

Tadqiqotning ob'ekti. Toshkent shaxar Olimpiya zaxiralari ko'leji belbog'li va kurashchilari mashg'ulot jarayonlari.

Tadqiqot predmeti. Maxsus og'ir atletika mashqlari modularini ishlab chiqish va kurash mashg'uloti jarayonlariga tadbiiq qilish.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil etish va umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, ijtimoiy so'rovnoma, jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv-uslubiy majmuaning tahlili, pedagogik tajriba matematik-statistik usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Sport kurashi eng qadimgi sport turlaridan biri bo'lib, juda qizi- qarli va yorqin tarixga ega. Qadimgi inson ko'p ming yillar davomida instinkli hujum va himoyalanih harakatlaridan to zamonaviy kurash turlari usullariga yaqin bo'lgan koordinatsiyalashgan harakatlarga qiyin yo'lni bosib o'tgan.

O'troq hayot boshlanishi bilan xalqlarning jismoniy tarbiyasida jangovar tayyorgarlikka xos bo'lgan va, birinchi navbatda, har xil yak- kakurash turlari oldingi qatorga qo'yilgan. Qadimgi insonning munta- zam yashash joylarida ov qilish sahnalari bilan bir qatorda kurashyot- gan kishilarning tasviri paydo bo'la boshladi. Misr ehromlari devorlari- da ko'rinishiga qaraganda mukammal texnikaga ega bo'lgan kurashchi- larning tasvirlari topilgan. Taxminan 1-jadval

eramizdan avvalgi 2800- yilda tay- yorlangan bronzali haykal belbog'li kurashning eng qadimgi yodgorligi hisoblanadi. Uning asosida raqibni chirmab olishning og'riq beruvchi usul yotadi. Ilmiy tadqiqotning asosiy muommalarni bartaraf etish uchun O'zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati va sport vazirligi tasarrufidagi sport maktablari, ixtisoslashtirilgan sport maktablari, oliy sport maktablarida belbog'li kurash sporti bilan shug'ulanuvchi kurashchilarni jismoniy tayyorgarligini, og'ir atletika maxsus mashqlari yordamida kuchlarini hamda musoboqa faoliyatini takomillashtirish va mashg'ulot jarayonlarini tashkil qilish bo'yicha qandaydur metodikalarni bilishlari, belbog'li kurashchilarning sport turlariga qiziqishi, sportning qaysi turlari bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqishlarini bilish va o'rganish, belbog'li kurashchilar trenerlardan mashg'ulotga qatnashish maqsadida sport maktablariga shug'ullanish maqsadida murojat qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratilganligini aniqlash maqsadida vazirlikning belbog'li va kurash trenir- o'qituvchilar o'rtasida anketa so'rovnomasini o'tkazish kerakligi, tahlil ma'lumotlarini yeg'ishni belgilab oldik. (1- jadval)

Anketa so'rovnomasida 25 dan ortiq Respublika miqyosidagi malakali trener-o'qituvchilardan o'rtacha 25-30 yoshli shu yo'nalishda 5-10 yildan ortiq faoliyat yuritayotgan, Xalqaro va Respublika miqyosidagi nufuzligi musobaqalarda g'olib va sovrindor sportchilarni tayyorlagan trener- o'qituvchilar ishtrok etishdi.

Pedagogik so'rovnoma trenir-o'qituvchilardan n=30

№	Savollar	Javoblar			
		Xa	%	Yo'q	%
1	Og'ir atletika maxsus mashqlari bilan mashg'ulotni o'tish turlari haqida ma'lumotga egamisiz?	10	33	20	66
2	Talaba dzyudochilar og'ir atletika maxsus mashqlari bilan menga mashg'ulotdan kegin o'ting deb sizga murojat qilganmi?	13	42.9	17	56.1
3	Talaba dzyudochilar bilan og'ir atletika maxsus mashqlari to'g'risida so'zlashganmisiz?	18	59.4	12	39.6
4	Dzyudochi talabalarga yotgan xolda shtangani ko'krakga tushirib chiqarish mashqini ketmaketlikda ishlatish tartibini bilasizmi?	11	36.3	19	62.7
5	Shtangani bo'yin orqasiga qo'yib o'tirib turish mashqini talaba dzyudochilarga kamroq sonda ko'tarib og'ir vazini kotartirish tartibini bilasizmi?	9	29.7	21	69.3
6	Og'ir atletika maxsus mashqlaridan mashg'ulot jarayonlarini tashkil etishni bilasizmi?	14	46.2	16	52.8
7	Talaba dzyudochilariga og'ir atletika maxsus mashqlari yordamida mashqlarni o'rgatgan bo'larmidingiz?	12	39.6	18	59.4
8	Talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlaridan foydalanib mashg'ulotdan keyin og'ir atletika maxsus mashqlarni ishlatasizmi?	11	36.3	19	62.7
9	Og'ir-atletika maxsus mashqlarini dzyudo sport turida toshlar bilan bajariladigan maxsus mashqlarni bilasizmi?	13	42.9	17	56.1
10	Og'ir atletika maxsus mashqlaridan talaba dzyudochilarga maxsus mashqlardan foydalanib mashg'ulot o'tgan bo'larmidingiz?	18	29.4	12	39.6

So'rovnoma natijalaridan ma'lum bo'ldiki, trener-o'qituvchilarning aksariyati talaba dzyudochilarni kuchchidamkorlik holatlari va dzyudo sportchilarga mashg'ulotlarni tashkil etish haqida ma'lumotga ega emas. Jumladan, "Siz Og'ir atletika mxsus mashqlari bilan trinirofkani o'tish turlari haqida ma'lumotga egamisiz?" degan 1-savolga 30 nafar respondentdan 33 % - "Xa", 66 % - "Yo'q" deb ovoz berishdi. Demak, bu holatga asosan shunday xulosaga kelish mumkin, trener-o'qituvchilar og'ir atletika surdo sport turida bajariladigan maxsus mashqlar haqida ma'lumotga ega emas. Dzyudo sport turlari xozirgi kunda jaxonda jadal rivojlangan hisoblanadi. Talaba dzyudochilar hozirgi kunda yurtimizda juda kopaymoqda hamda rivojlantirish va ommalashtirish uchun dzyudo sport turlari haqida ilmiy tadqiqotlar olib borish, darslik, o'quv qo'llanma va maqolalarga ehtiyoj seziladi. "Talaba dzyudochilar og'ir atletika maxsus mashqlari bilan menga trinirofkadan kegin o'ting deb sizga murojat qilganmi?" degan 2-savolga 30 nafar respondentdan 40,9% - "Xa", 56,1% - "Yo'q" deb javob berishdi. Trener-o'qituvchilarning bu savolga bergan javobidan ko'rinish turiptiki talaba dzyudochilarga

trinirofkadan kegin og'ir atletika maxsus mashqlaridan kamroq foydalanganliklarini aniqlandi.

Talaba dzyudochilar bilan og'ir atletika maxsus mashqlari to'g'risida so'zlashganmisiz? So'rovnomamizning 3-savoliga 30 nafar respondentning 59,4% - "Xa", 39,6% - "Yo'q" deb javob berishdi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotga asosan aytishimiz mumkinki, juda kam sonli trener-o'qituvchilar Talaba dzyudochilar bilan maxsus mashqlarni qanday qilib ishlash hamda trinirofkada paytida trinirofkadan kegin og'ir atletika maxsu mashqlari to'g'risida muloqot qilmagan.

"Dzyudochi talabalarga yotgan xolda shtangani ko'krakga tushirib chiqarish mashqini ketmaketlikda ishlatish tartibini bilasizmi?" "Shtangani bo'yin orqasiga qo'yib o'tirib turish mashqini talaba dzyudochilarga kamroq sonda ko'tarib og'ir vazini kotartirish tartibini bilasizmi?" 4- va 5-savolga 30 nafar respondentdan 36,3 % va 62,7 % - "Xa", 29,7 % va 69,3 % - "Yo'q" deb javob berdi. Ko'rinish turibdiki, aksariyat trener-o'qituvchilar Talaba dzyudochilarga yotgan xolda shtangani sqib ko'tarish mashqini ketmaketlikda ishlatish to'g'risida so'rovnoma natijalarini ko'radigan bolsak trener-

o'qituvchilar kamchiligi bilishar ekan. Shtangani bo'yin orqasiga qo'yib o'tirib turish mashqining so'raavnoma natijalarida shuni aniqladik kam kotarib og'ir vazini ko'tartirish mashqini bilishmas ekan.

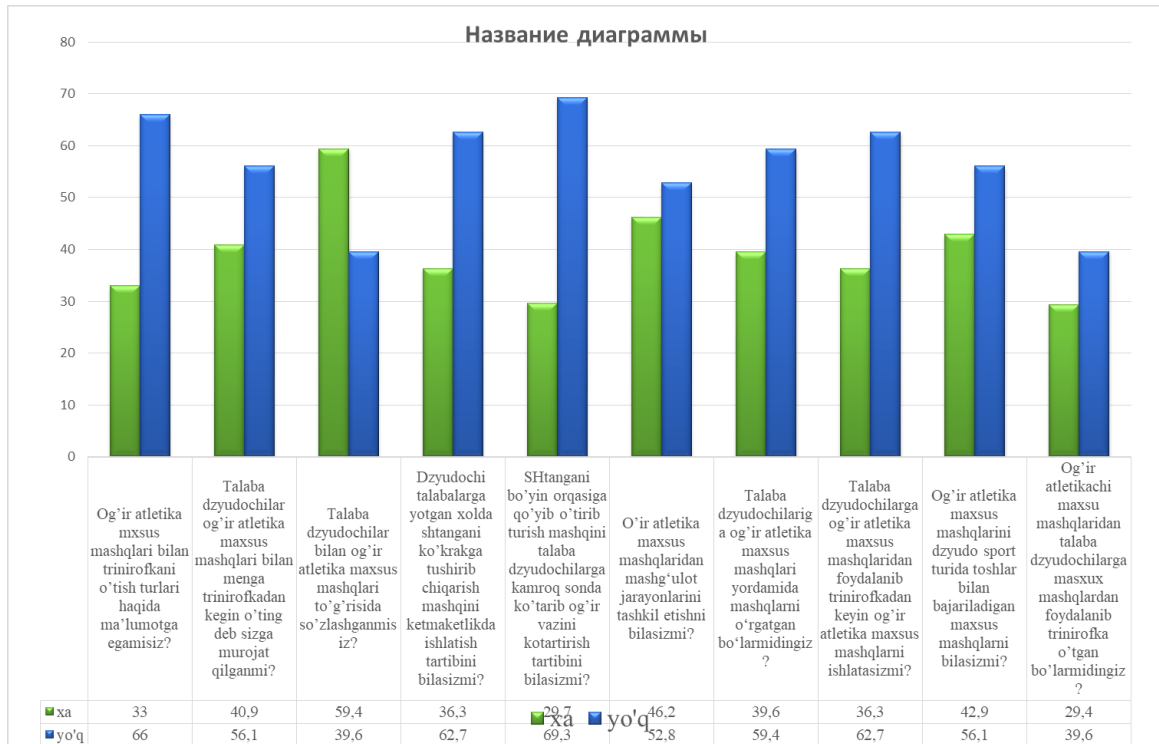
O'ir atletika maxsus mashqlaridan mashg'ulot jarayonlarini tashkil etishni bilasizmi? degan 6 savolga faqat 46,2 % respondentlar "Xa", ularning 52,8 % "Yo'q" degan javobni berishgan.

"Talaba dzyudochilariga og'ir atletika maxsus mashqlari yordamida mashqlarni o'rgatgan bo'larmidingiz?" degan 7-savolimizga respndentlarning 39,6 % - "Xa", 59,4%- "Yo'q" deb javob berishdi. Olingan javoblarga asosan aytishimiz mumkunki, trener-o'qituvchilarni dzyudochi talaba sportchilarga og'ir atletika maxsus mashqlarni o'rgatishga bo'lgan istaklari yuqori.

"Talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlaridan foydalanib trinirofkadan keyin og'ir atletika maxsus mashqlarni ishlatamiz?" deb nomlangan 8-savolga 30 nafar respondentdan 36,3 % - "Xa", 62,7 % - "Yo'q" deb javob berdi.

"Og'ir atletika maxsus mashqlarini dzyudo sport turida toshlar bilan bajariladigan maxsus mashqlarni bilasizmi?" degan 9-savolimizga 30 nafar responentlarning 42,9 % - "Xa", 56,1 % - "Yo'q" deb javob berdi.

Og'ir atletikachi maxsu mashqlaridan talaba dzyudochilarga maxsux mashqlardan foydalanib trinirofka o'tgan bo'larmidingiz? degan 10-savolimizga 30 nafar responentlarning 29,4 % - "Xa", 39,6 % - "Yo'q" deb javob berdi.

Talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlari bilan trinirofka jarayoni va musoboqa faoliyatini maxsus mashqlarni qoidalar bilan ko'tarish maxsus mashqlarni ishlab chiqilsa foydalangan bo'larmidingiz? Degan so'ngi savolimizga barcha respondentlarimiz "Xa" deb javob berishdi. Pedagogik kuzatuvlar va o'takzilgan so'rovnoma natijalariga asoslanib shuni ayta olamizki, Talaba dzyudochilar og'ir atletika mashqlari bilan shug'ullanishga bo'lgan talablari yuqoriligi lekin trener-o'qituvchilar mashg'ulot vaqtida ketmaketlikda bajarilishni o'rnatishda muammolar borligi mashg'ulot jarayonlarini yo'lga qo'yishga va mashg'ulot olib borishga to'siq bo'ladi. Trener-o'qituvchilarda talaba dzyudochilarga og'ir atletika mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish mezonlari haqida ma'lumotga ega emasliklari muammoni yanada ochib berdi. Trener-o'qituvchilarni talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlarini yanada mukamal o'rgatishga bo'lgan istaklari va yuqoriligi lekin dzyudochilarda og'ir atletikani o'rgatish bo'yicha maxsus mashqlarning qanday tartibda foydalanish metodikaning kamligi asosiy muammo hisoblanadi.

Xulosa. Mamlakatimizda sport sohasini rivojlantirish, sport kuarshi bo'lmush talaba dzyudochilar og'ir atletika sport turi bilan shug'ullanishlari sportchilarning jismoniy va texnik harakatlarga o'rgatish to'g'risida ilmiy izlanishlar olib

borilishi, yuqori saviyadagi jurnallarda chop etilgan maqolalardan andoza sifatida foydalanish to'g'risida fikrlar yuritilgan bo'lsada aniq bir sport kurashida modellashtirish uslublaridan foydalanilmaganligi kuzatildi.

Texnik usulni modellashtirish murakkab mashg'ulot jarayonida asosan o'rgatish tizimiga "asosiy harakat" sifatida qaraladi. Sport sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar mustaqil izlanuvchilar ilmiy ishlaridan fikrlari talaba dzyudochilarga texnik harakatlarni o'rgatish uslublari orasida tafovut mavjudligiga qaramasdan, kurashchini o'quv-mashg'ulot faoliyatini ishonchligini modellashtirishda ulardan foydalanish va o'zidagi kamchiliklarni bartaraf etishi bo'yicha ilmiy qarashlar yetarlicha yoritib berilmagan.

Sportning kurash turlari bo'yicha ilmiy izlanishlar ustida bosh qotirayotgan olimlar trener-o'qituvchilarga talaba dzyudochilarning jismoniy holatlari, dzyudochilarga og'ir atletika mashqlarini mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish mezonlari haqida ma'lumot beruvchi, maxsus og'ir atletika mashqlarini qanday tartibda ko'tarish hamda dzyudo sportida qanchalik og'ir atletika maxsus mashqlarini muxim ekanligini o'rgatish, trener-o'qituvchilar va talaba dzyudochilar o'rtasida mashg'ulotl vazifasini bajaruvchi vosita ishlab chiqishga ehtiyoj yuqori ekanligini ko'rsatib berdi. Ammo olimlarni ilmiy izlanishlari davomida eng samarali bo'lgan og'ir atletika

maxsus mashqlarini tartibi bo'yicha ko'tarish va kamroq izlanishlar olib borilmaganligi kuzatildi. ko'tarip yuqori natijaga erishishni o'rgatish to'g'risida

ADABIYOTLAR

1. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва услубияти/ -Тошкент: Ита-пресс нашриёти 2021.- Б. 240-245.
2. Aliyev I.B., Ibragimov M.A. –Sport pedagogik mahoratini oshirish Darslik. T. 2023 y. 105-112 bet.
3. Абдуллаев А., Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти/ Дарслик. –Тошкент: 2018, “Илмий техника ахбороти-пресс нашриёти” –Б. 230-243.
4. Тастанов Н.А. Кураш турлари назарияси ва услубияти/ Дарслик. “Sano-standart” Тошкент: – 2017. Б. 193-205.
5. Бондарчук А.П. Основы силовой подготовки в спорте/Учебное пособие. «Спорт» – М., 2019.С. 200-224.
6. Арслонов Ш.А. “Dzyudo” / Ўқув қўлланма. –Тошкент: “Ilmiy texnika axboroti - press nashriyoti”, 2018.-116 б. – Б. 226-228.
7. Маткаримов Р.М., Оғир атлетика назарияси ва услубияти/Дарслик. “Ўзбекистон нашриёт матбаа уйи” - Тошкент: 2015.- Б. 82-84.
8. Маткаримов Р.М, Юнусов С.А, Ходжаев А.З. “Теория и методика тяжёлой атлетики”, “Ilmiy texnika axboroti - press nashriyoti”, Т.:2019. 156 б – Б. 20-28.

UDK: 004.75

Shohruhbek YO'LDOSHEV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: norintoshloq1997@gmail.com

Geologiya fanlari universiteti dotsenti, t.f.n N.V.Jurayeva taqrizi asosida

TYPES OF IOT NETWORKS, THEIR OVERVIEW AND USE CASES

Annotation

This article describes the types of IoT networks, their overview and use cases. It covers IoT networking, how it works, the types of IoT wireless networks, and how to choose the most suitable IoT network.

Key words: IoT network, PWAN, Sigfox, LoRaWAN, Zigbee, RFID.

ВИДЫ СЕТЕЙ ИОТ, ИХ ОБЗОР И СЛУЧАИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация

В этой статье описаны типы сетей Интернета вещей, их обзор и варианты использования. В нем рассказывается о сетях IoT, о том, как они работают, о типах беспроводных сетей IoT и о том, как выбрать наиболее подходящую сеть IoT.

Ключевые слова: IoT сеть, PWAN, Sigfox, LoRaWAN, Zigbee, RFID.

IOT TARMOQLARINING TURLARI, ULARNING UMUMIY KO'RINISH VA FOYDALANISH HOLATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada IoT tarmoqlarining turlari, ularning umumiy ko'rinish va foydalanish holatlari bayon etilgan. Unda IoT tarmog'ining qanday ishlashi, IoT simsiz tarmoqlarining turlari va eng mos IoT tarmog'ini tanlash yo'li ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: IoT tarmog'i, PWAN, Sigfox, LoRaWAN, Zigbi, RFID.

IoT tarmog'i - bu inson aralashuviz boshqa qurilmalar va tizimlar bilan ulanadigan va ma'lumotlarni almashadigan sensorlar, aqlli qurilmalar bilan o'rnatilgan jismoniy o'zaro bog'langan ob'ektlarga ega tarmoq.

E'tibor berish kerak bo'lgan ikkinchi narsa - biznes talablaringizni va dastur maqsadlaringizni tushunish, keyin siz simsiz tarmoq turini va IoT protokoli texnologiyasini quyidagi mezonlarga asoslanib tanlashda oldinga siljishingiz mumkin:

- Qoplash maydoni
- Quvvat iste'moli
- Obyektlarning zichligi
- Ma'lumotlarning hajmi va tabiati
- Xarajatlar
- Xavfsizlik
- Qurilmaning muhiti va boshqalar.

Sizning yechimingiz uchun hal qiluvchi omillar bo'lishi kerak bo'lgan yuqorida aytib o'tilgan mezonlarni hisobga olgan holda, siz o'zingizning maxsus foydalanish holatingizga e'tibor qaratingiz kerak. Keling, qaror qabul qilish va eng yaxshi texnologiya to'plamini tanlashda har birini baholashga yordam berish uchun simsiz tarmoqlarning asosiy turlarini ko'rib chiqaylik[1].

IoT tarmog'i ishi

Aslini olganda, IoT tarmog'i qurilmalar, sensorlar va tizimlar o'rtasida ma'lumotlar almashinuvini osonlashtirish, tahlil qilish va amaliy tushunchalarni yaratish uchun ulanishlarni o'rnatish orqali ishlaydi. Keling, asosiy komponentlarni batafsilroq ko'rib chiqaylik.

IoT sensorlari. Sensorlar har qanday IoT tizimining asosini tashkil qiladi. Ular IoT tarmoqlarida ma'lum joylarda yoki ma'lum manbalardan ma'lumotlarni to'plash uchun ishlatiladi. IoT sensorlari odatda kichik, tejamkor, yuqori darajada sozlanishi va keng doiradagi o'zgaruvchilarni kuzatishga qodir. Misol uchun, ular namlik darajasini o'lchashi, geolokatsiyani kuzatishi, harorat o'zgarishini qayd etishi, harakatni aniqlashi, elektr sharoitlarini kuzatishi, kompressor faoliyatini kuzatishi va boshqa ko'p narsalarni amalga oshirishi mumkin[4].

IoT ulanishi. Sensorlar tomonidan to'plangan ma'lumotlar qayta ishlash uchun bulutga yoki chekka hisoblash

qurilmasiga uzatiladi. Ulanishni tanlash tizimning aniq maqsadlariga bog'liq. Kam kechikish va tezkor javob vaqtlari juda muhim bo'lsa, chekka hisoblashni afzal ko'rish mumkin, chunki u sensor va server orasidagi masofani qisqartiradi. Simsiz ulanishning turli xil variantlari orasida WiFi va Uyali aloqa eng mashhur tanlovdur. Quyida biz barcha mavjud variantlarni ko'rib chiqamiz[2].

IoT bilan ishlash. Ma'lumotlar bulutga yoki chekka serverga etib borgach, u maxsus dasturiy ta'minot orqali tahlil qilinadi va keyin saqlanadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish odatda sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rganish (ML) algoritmlari yordamida amalga oshiriladi. Ushbu algoritmlar anomalialar va oddiy naqshlardan og'ishlarni aniqlashga yordam beradi, harakatlar yoki ogohlantirishlarni boshlaydi.

IoT interfeysi. IoT interfeysi butun IoT tarmog'ini boshqarish mumkin bo'lgan backend interfeysi bo'lishi mumkin. Ma'murlar monitoring va avtomatlashtirish jarayonlarini belgilaydigan shartli qoidalarni o'rnatadilar. Ushbu qoidalarni belgilash orqali ular IoT tarmog'ining oldindan belgilangan parametrlarga muvofiq ishlashini ta'minlaydi va samarali boshqaruv va nazorat qilish imkonini beradi.

IoT simsiz tarmoqlarining to'rt turi

1. Uyali aloqa: LTE-M va NB-IoT

LTE-M va NB-IoT ikkalasi ham kam quvvatli keng maydon tarmoqlariga (LPWAN) tegishli va ikkalasi ham 4G diapazonida ishlashi mumkin. Bu ochiq standartlar ikkalasi ham 3GPP (3-avlod hamkorlik loyihasi) tomonidan joriy qilingan va ishonchli, xavfsiz, kam quvvat sarflaydigan operatsiyalar uchun mo'ljallangan, biroq ular chastotasi, diapazoni, xavfsizligi, narxi va quvvat sarfi jihatidan farq qiladi. Shunga qaramay, ular IoT uchun eng mashhur yechimlardan biri hisoblanadi, chunki ular katta maydonlarni qamrab olishi mumkin[1].

Mobil iste'mol bozorida mustahkam yechim bo'lib, ular ishonchli va yuqori tarmoqli kengligi IoT ulanishini ta'minlab, rivojlanmoqda. 2026 yilga kelib, NB-IoT va LTE-M 3,6 milliard LPWA tarmoq ulanishining 60% dan ortig'ini qamrab oladi.

LTE-M

LTE-M, shuningdek, Cat-M1 nomi bilan ham tanilgan, LTE o'rnatilgan bazalarini qayta ishlatish imkonini beruvchi radio

texnologiya standarti bo'lib, yuqori tarmoqli kengligi va mobil ulanishlar, jumladan, tarmoq orqali ovoz uchun optimallashtirilgan. U NB-IoT-ga qaraganda ko'proq tarmoqli kengligi talab qiladi va qimmatroq, lekin u katta ulanish zichligi va qurilma quvvat sarfini kam qo'llab-quvvatlaydi.

Boshqa tomondan, LTE-M standarti NB-IoT bilan solishtirganda biroz qimmatroq, chunki u shlyuzni talab qiladi.

LTE-M foydalanish holatlari: aktivlarni kuzatish, taqiladigan qurilmalar, tibbiy, POS va uy xavfsizligi ilovalari.

NB-IoT

NB-IoT, shuningdek, Cat-NB1 nomi bilan ham tanilgan, tor polosali IoT protokoli bo'lib, u kamroq xarajatlarni va batareya quvvatini kam sarflashni talab qiladi, ammo u an'anaviy LTE jismoniy qatlamidan foydalanmaydi, lekin allaqachon o'rnatilgan mobil tarmoqlardan foydalanmaydi. LTE-M bilan solishtirganda, u harakatchanlikni to'liq qo'llab-quvvatlamaydi, balki juda ko'p ulanishlarni ham qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, u LTE-M ga qaraganda ichki va er osti qamrovini yaxshiroq ta'minlaydi[2].

NB-IoT arzonroq, chunki uning qurilmalari uzoqroq batareya quvvatiga ega va shlyuzga muhtoj emas (sensor ma'lumotlari to'g'ridan-to'g'ri asosiy serverga yuboriladi).

NB-IoT-dan foydalanish holatlari: aktivlarni boshqarish, parkni boshqarish (logistika), aqlli o'lchash, ulangan farin g va aqlli purkash va aqlli shahar ilovalari .

2. LAN/PAN: WiFi va BLE

Mahalliy tarmoqlar va shaxsiy tarmoq tarmoqlari (LAN/PAN) tejamkor, ammo mahalliy muhit tufayli ma'lumotlarni uzatish cheklangan. WiFi va Bluetooth ushbu toifaga kiradi va odatda IoT ulanish echimlari uchun ishlatiladi[1].

Bluetooth

Kam energiya va kam quvvat iste'moli bilan Bluetooth-ni yoqadigan qurilmalar boshqa elektron qurilmalar bilan birgalikda ma'lumotlarni bulutga uzatadi. Ha, siz ularni tibbiy va fitnes-trekerlarga, ma'lumotlari smartfonlarga uzatiladigan aqlli uy qurilmalariga keng kiritilganligini ko'rishingiz mumkin.

BLE qurilmalarini ishlatish uchun mukammal foydalanish holati chakana sanoatdir . Ular o'z smartfonlarida maqsadli mayoq orqali qo'zg'atilgan kontent (do'kon ichidagi navigatsiya, maxsus takliflar, chegirmalar, tadbirlar va boshqalar geografik yaqinlikdagi mijozlarga yuboriladigan) orqali mijozlarning do'kon ichidagi tajribasi va xarid qarorlarini oshirish uchun ishlatiladi[4].

Bluetooth-dan foydalanish holatlari: fitnesni kuzatish, mayoqlar, uyni avtomatlashtirish qurilmalari.

Wi-fi

O'zining qamrovi, miqyosidagi cheklovlar, yuqori quvvat iste'moli tufayli bu texnologiya akkumulyator bilan boshqariladigan IoT sensorlarining yirik tarmoqlari uchun unchalik mos emas. WiFi deganda elektr rozetkasiga ulangan bir nechta kirish nuqtalari bo'lgan mahalliy yoki tarqatilgan muhitda ishlaydigan ilovalar tushuniladi. Wi-Fi tarmoqlari quyidagilar uchun qo'llanilishi mumkin:

Aqlli uy gadjetlari

Raqamli imzolar

Xavfsizlik kameralari

Wi-Fi-dan foydalanish holatlari: aqlli bino , tibbiy va fitnesni kuzatish, do'kondagi mayoqlar.

3. LPWAN

Kam quvvatli keng tarmoqli tarmoqlar (LPWAN) barcha turdagi IoT sensorlarini tom ma'noda ulash va keng ko'lamli IoT loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus yaratilgan ko'plab ilovalarni osonlashtirishi mumkin bo'lgan yangi simsiz protokollar to'plamidir . Ushbu tarmoqlardan qurilmalar tomonidan kam quvvat iste'moli bilan kichik arzon batareyalar yordamida katta maydonlarda aloqa qilish uchun foydalanish mumkin. Uyal aloqa tarmoqlari bilan solishtirganda, LPWAN-lar tejamkor va uzoq muddatli yechimdir.

LPWANs eng yaxshi tarmoqlar qatoriga o'xshaydi; ammo, har bir tarmoq o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega bo'lganligi sababli, LPWAN ning salbiy tomoni shundaki, u bir misolda yuborishi mumkin bo'lgan kichik ma'lumotlar

miqdoridir, shuning uchun u yuqori o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lmagan holda foydalanish holatlariga mos kelishi mumkin.

Turli maqsadlarni hisobga olgan holda, LPWANlarning litsenziyalangan (NB-IoT, LTE-M) va litsenziyasiz (LoRa, Sigfox) turlari mavjud. Litsenziyalangan LPWAN uchun asosiy muammo - quvvat sarfi; Litsenziyasiz texnologiyalarni joriy etishda xizmat ko'rsatish sifati va kengayishi asosiy masalalardan biridir.

Sigfox

Diapazon bo'yicha Sigfox imkoniyatlari Wi-Fi va uyali aloqalar orasida. Sigfox ular foydalanadigan ISM chastota diapazonlari (sanoat, ilmiy va tibbiy) tufayli litsenziya olishlari shart emas.

UNB texnologiyasidan (Ultra Narrow Band) foydalanib, Sigfoxning asosiy yo'nalishi juda kam energiya sarfi bilan past ma'lumotlarni uzatish tezligini boshqarish, shuningdek, ushbu tarmoq 30-50 kilometr masofada millionlab batareyalar bilan ishlaydigan qurilmalar bilan aloqa o'rnatishga qodir.

Sigfox-dan foydalanish holatlari: Aqlli binolar va shaharlar: suv monitoringi, bandlikdan foydalanish monitoringi, masofaviy aktivlar monitoringi.

LoRaWAN

Keng ko'lamli umumiy tarmoqlar uchun mo'ljallangan LoRaWAN qamrovi 15 km gacha. Kengaytirilgan diapazon xususiyati bilan LoRaWAN millionlab qurilmalarni qo'llab-quvvatlaydigan shovqinli sanoat sozlamalari uchun ajoyib echimdir. LoRaWAN ning kam quvvat iste'moli 10 yil davomida ularni qo'llab-quvvatlaydigan akkumulyatorli IoT qurilmalariga juda mos keladi.

LoRaWAN-dan foydalanish holatlari: aktivlarning holatini masofadan kuzatish va kuzatish (harorat, tebranish, bosim), aqlli shaharlar, aqlli yoritish.

4. Mesh protokollari

Qisqa masofali sig'imi tufayli Mesh protokollari o'rta masofali IoT loyihalari uchun ma'lumotlarni yaqin masofada uzatish uchun ajoyib echimdir. Mesh tarmoqlarida sensorli tugunlar orasidagi aloqa qochishga erishish uchun taqsimlangan tarzda amalga oshiriladi, bu markaziy markazga ma'lumotlarni uzatishning kontrastli yondashuvidir.

Mesh protokollari aqlli binolarni avtomatlashtirish (aqlli yoritish, HVAC operatsiyalari, xavfsizlik va energiya nazorati va boshqalar), ko'cha yoritgichlari kabi bino ichida va ko'chada foydalanish uchun mustahkam va mashhur echimlardir.

Zigbi

Zigbee IoT ilovalarida ishlatiladigan eng mashhur mesh protokollaridan biridir. LPWAN bilan solishtirganda, Zigbee ulanish konfiguratsiyasi tufayli kamroq quvvat samaradorligi bilan kattaroq ma'lumotlarni uzatishni ta'minlaydi. Zigbee-ning arzon va kam quvvatli yechimlari bilan ilovalarni o'n yil davomida arzon batareyalar bilan boshqarish mumkin.

Zigbee tarmog'ining o'zaro bog'liqligi har bir qurilmani tarmoqli tarmoq orqali boshqa qurilmalarga uzatuvchi signalga ulanish imkonini beradi. Zigbee qurilmalarining turli ishlab chiqaruvchilar bilan o'zaro ishlash va uzluksiz ulanishni osonlashtiradigan aloqa yo'llarini ko'paytirish qobiliyati tufayli bitta nuqta signalining buzilishi xavfi yo'q qilinadi.

Ushbu protokolning yana bir o'ziga xos xususiyati butun dunyo bo'ylab litsenziyasiz foydalanishning mavjudligidir.

Zigbee-dan foydalanish holatlari: avtomatik hisoblagichlarni o'qish, tank monitoringi, aqlli HVAC boshqaruvi , tibbiy asboblarni boshqarish va yoritishni boshqarish.

RFID

RFID protokoli (Radiochastotani identifikatsiya qilish) asosan aktivlarni kuzatish sanoati uchun ishlatiladi. IoT qurilmalariga o'rnatilgan simsiz mikrochiplar orqali qabul qiluvchilar ko'rish chizig'i bo'lmagan kichik hududlarda kichik ma'lumotlarni uzatish uchun radio to'liqlarini yuboradi va qabul qiladi. Kirish nuqtasi sifatida ishlaydigan RFID o'quvchilari xabarlarini qabul qilish va qabul qiluvchilarga yuborishlari mumkin.

RFID chiplari yordamida chakana sotuvchilar xaridlarni rejalashtirishni yaxshilash, transport logistikasini optimallashtirish

va butun ta'minot zanjiri ekotizimida ma'lumotlarning oxirigacha ko'rinishini olish huquqiga ega.

RFIDdan foydalanish holatlari: flot va aktivlarni kuzatish, avtomatlashtirilgan hisob-kitob, dori-darmonlar monitoringi, ta'minot zanjiri boshqaruvi, omborlarni boshqarish, elektron pasport, inson implantlari, xavfsizlikka kirishni nazorat qilish va to'lovlar.

Eng mos IoT tarmog'ini qanday tanlash mumkin?

Foydalanish shakli sizning IoT ilovangiz uchun mos IoT tarmog'ini tanlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shunday qilib, kelimg, eng muhim mezonlarni ko'rib chiqaylik:

Quvvat iste'moli. Agar siz uzoq umr ko'rish va qurilmani quvvat bilan ta'minlashga hojat qoldirmasdan yechim izlayotgan bo'lsangiz, Bluetooth va LPWAN bu holat uchun mos tarmoqlardir. Wi-Fi kabi yuqori quvvat sarflaydigan texnologiyalar tavsiya etilmaydi.

Qoplash hududi. Qoplanishi kerak bo'lgan maydonning o'lchami sizning IoT loyihangiz uchun qo'llaniladigan protokol turini belgilaydi. LoRA milliy chegaralar bilan cheklangan bo'lsa-da, Sigfox tarmog'i 60 mamlakatda mavjud.

Ma'lumotlar miqdori. Agar siz kichik hajmdagi ma'lumotlarni uzatishingiz kerak bo'lsa, qisqa masofaga BLE

yoki uzoq masofali ma'lumotlarni uzatish uchun LPWAN kabi echimlar mavjud. Katta hajmdagi ma'lumotlar uchun biz Wi-Fi va GSM tarmoqlarini tavsiya qilamiz.

Uskunalar zichligi. To'g'ri IoT protokolini tanlash bu yerda geografik yaqinlik zarurligiga bog'liq bo'ladimi yoki yoyish kerakmi. Obyektlarni bir-biriga yaqindan ulash kerak bo'lsa, Wi-Fi yaxshi variant bo'ladi; yaqinlik bo'lsa, LPWAN va GSM tarmoqlari tavsiya etiladi.

Xulosa. Bozorda IoT tarmog'ining turli xil variantlari mavjud. Mukammal birlashtirilgan ulanish yechimi kam quvvat iste'molini qo'llab-quvvatlaydi va katta hajmdagi ma'lumotlarni uzoq masofalarga uzatish qobiliyatini yuqori xavfsizlik va arzon narxlarda ta'minlaydi.

Biroq, barcha aqlli korxonalar uchun iqtisodiy jihatdan foydali bo'lib qoladigan yagona o'lchamli yechim yo'q; Har bir foydalanish holati IoT tarmog'ini tanlash mezonlarini belgilaydi: tarmoqli kengligi, diapazon, quvvat sarfi. Shuning uchun, foydalanish holatlaringizning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish va har bir rivojlanish bosqichida IoT loyihangizga qo'yiladigan talablarni aniqlash loyihangiz uchun eng mos keladigan IoT tarmoq protokolini tanlash bo'yicha qaror qabul qilishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Rolando Herrero. Practical Internet of Things Networking: Understanding IoT Layered Architecture.
2. By Miller Michael. Internet of Things, The: How Smart TVs, Smart Cars, Smart Homes, and Smart Cities Are Changing the World.
3. By Maciej Kranz. Building the Internet of Things: Implement New Business Models, Disrupt Competitors, Transform Your Industry
4. Yo'ldoshev Shohruhbek Zokirjon o'g'li TA'LIMDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING HOZIRGI HOLATI// TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH SAMARADORLIGI mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy, 2023. 94-96 b.

УДК: 314.622.2:316.2(575.1)

Лазизахон КАДИРАДЖИЕВА,
Базовый докторант Национальный университет Узбекистана
E-mail: likratova1@gmail.com

Рецензент: доктор социологических наук, и.о. профессора Алексеева В.С.

ДИССОЦИАЦИЯ СУПРУЖЕСКИХ СОЮЗОВ: АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ПРОЦЕССОВ И ПОСЛЕДСТВИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ

Аннотация

Данная статья представляет анализ факторов, процессов и последствий разводов в контексте современной социологии. Исследование феномена разводов выявляет важность понимания динамики семейных отношений и их воздействия на индивидов и общество. Факторы, влияющие на разводы, включают экономические трудности, изменение ролей мужчин и женщин, конфликты и недостаток коммуникации. Процессы развода включают стадии эмоционального кризиса, принятие решения и адаптацию к новой жизни. Последствия разводов включают психологические проблемы, финансовые затруднения и изменение социального статуса. Исследование этого феномена необходимо для разработки стратегий поддержки семейных отношений и создания более устойчивых семейных союзов в современном обществе.

Ключевые слова: Разводы, семья, социология, факторы разводов, процессы развода, последствия разводов, семейные отношения.

MARITAL DISSOCIATION: ANALYZING FACTORS, PROCESSES AND CONSEQUENCES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SOCIOLOGY

Annotation

This article analyzes the factors, processes and consequences of divorce in the context of contemporary sociology. The study of divorce reveals the importance of understanding the dynamics of family relationships and their impact on individuals and society. Factors influencing divorce include economic hardship, changing roles of men and women, conflict and lack of communication. The processes of divorce include the stages of emotional crisis, decision making, and adjustment to a new life. The consequences of divorce include psychological problems, financial difficulties and changes in social status. The study of this phenomenon is necessary to develop strategies to support family relationships and create more stable family unions in modern society.

Key words: Divorce, family, sociology, divorce factors, divorce processes, consequences of divorce, family relationships.

NIKOHLARNING AYRILISHI: ZAMONAVIY SOTSIOLOGIYA KONTEKSTINDAGI OMILLAR, JARAYONLAR VA OQIBATLARNI TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ajralish omillari, jarayonlari va oqibatlari zamonaviy sotsiologiya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ajralish fenomenini o'rganish oiladagi munosabatlar dinamikasini va ularning shaxs va jamiyatga ta'sirini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Ajralishga ta'sir etuvchi omillar orasida iqtisodiy qiyinchiliklar, erkaklar va ayollar o'rtasidagi rollarning o'zgarishi, nizolar va aloqa etishmasligi kiradi. Ajralish jarayonlari hissiy inqiroz, qaror qabul qilish va yangi hayotga moslashish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Ajralishning oqibatlari psixologik muammolar, moliyaviy qiyinchiliklar va ijtimoiy mavqedagi o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Ushbu hodisa bo'yicha tadqiqotlar zamonaviy jamiyatda oilaviy munosabatlarni qo'llab-quvvatlash va yanada barqaror oila ittifoqlarini yaratish strategiyalarini ishlab chiqish uchun zarurdir.

Kalit so'zlar: Ajrimlar, oila, sotsiologiya, ajralish omillari, ajralish jarayonlari, ajralishlar oqibatlari, oilaviy munosabatlar.

Введение. Разводы – это сложный и многогранный социальный феномен, который привлекает все большее внимание социологов, психологов и экономистов. В современном обществе разводы становятся все более распространенными, исследование которых позволяет понять глубинные аспекты разрушения семейных союзов и их воздействие на индивидов и общество в целом. В данной статье представлен анализ факторов, процессов и последствий разводов в контексте современной социологии.

Исследование разводов продолжают оставаться одним из наиболее актуальных исследовательских направлений в современной социологии не только в национальном, но и в мировом контексте. Зарубежные исследования также подтверждают увеличение числа разводов и их социальное влияние на общество. Например, в США семейная стабильность и уровень разводов тщательно изучаются Центром национальной статистики с целью выявления тенденций и факторов, влияющих на устойчивость семейных отношений. Аналогичные исследования проводятся в Великобритании, Германии, Японии и других странах, где анализируются различия в культурных,

социальных и экономических факторах, влияющих на разводы[1].

Факторы, влияющие на разводы.

Анализ современных исследований позволяет выделить несколько ключевых факторов, влияющих на вероятность развода. Экономические трудности играют значительную роль в формировании напряженности в отношениях между супругами. Например, потеря работы или нестабильный доход может привести к финансовым конфликтам, которые могут быть трудно преодолеть без должной поддержки и понимания.

Важным фактором является также изменение ролей мужчин и женщин в современном обществе. Сдвиг в понимании гендерных ролей и ожиданий относительно супружеских обязанностей может привести к конфликтам и недопониманию в семье. Например, женщины становятся более независимыми и стремятся к профессиональной самореализации, что иногда вызывает напряженность в отношениях с партнерами.

Другим фактором, способствующим разводам, является недостаток коммуникации в семейных отношениях.

Отсутствие открытого и честного общения может привести к накоплению обид и разочарований, что в конечном итоге может стать причиной развода.

Анализ литературы по теме. Исследования в различных странах показывают, что факторы, влияющие на вероятность развода, имеют сходные тенденции, но могут различаться в зависимости от культурных и социальных особенностей каждого общества. Например, в развитых странах, таких как США и страны Западной Европы, экономическая независимость женщин играет значительную роль в увеличении числа разводов. В странах с более традиционной культурой, таких как Япония и Индия, социальные ожидания и нормы также влияют на решение о разводе.

Процессы развода

Процесс развода представляет собой сложный психологический и социальный процесс, включающий в себя несколько стадий. Первая стадия – это стадия эмоционального кризиса, когда партнеры осознают, что их брак находится на грани разрыва. Это время характеризуется эмоциональным стрессом, паникой и чувством потери.

Следующая стадия – принятие решения о разводе. На этом этапе супруги принимают окончательное решение о разрыве супружеского союза и начинают процедуру развода. Этот период часто сопровождается сильными эмоциями и конфликтами. После официального развода начинается стадия адаптации к новой жизни. Оба супруга сталкиваются с необходимостью перестройки своей жизни без партнера и адаптации к новым условиям. Этот процесс может быть сложным и долгим, особенно если в семье есть дети.

Исследования процессов развода в зарубежных странах обнаруживают, что психологические аспекты развода, такие как стресс, депрессия и тревожность, имеют сходные характеристики по всему миру. Однако особенности законодательства и культурные традиции могут влиять на сам процесс развода и его длительность. Например, в некоторых странах процесс развода может быть более длительным и сложным из-за различий в законодательстве и процедурах[1].

Последствия разводов

Зарубежные исследования также подробно анализируют последствия разводов для семей и общества в целом. Например, в Соединенных Штатах разводы часто сопровождаются финансовыми трудностями для обеих сторон. Исследования показывают, что после развода женщины в среднем теряют большую часть своего дохода, особенно если они были домохозяйками или имели низкооплачиваемую работу. Это может привести к росту числа женщин, оказавшихся в состоянии бедности, и увеличению числа детей, нуждающихся в государственной поддержке.

Кроме того, разводы часто имеют негативное воздействие на психологическое благополучие членов семьи, особенно детей. Исследования показывают, что дети, чьи родители развелись, имеют более высокий риск развития психологических проблем, таких как депрессия, тревожность и поведенческие расстройства. Эти негативные последствия могут сказаться на их академической успеваемости, социальной адаптации и общем благополучии в будущем. Социальные последствия разводов также могут быть значительными. Например, увеличение числа одиноких родителей может повлиять на структуру общества и требовать дополнительных ресурсов со стороны государства для поддержки таких семей. Кроме того, изменения в структуре семьи могут повлиять на общественные институты, такие как школы, медицинские учреждения и социальные службы, которые могут быть вынуждены адаптироваться к новым вызовам и потребностям семей в разводе.

Влияние социальных и культурных факторов

Разводы представляют собой сложное социальное явление, подверженное влиянию культурных, социальных и экономических факторов. В европейских странах, где преобладает индивидуализм и личная свобода, разводы

рассматриваются как приемлемый способ решения проблем в браке. Процедура развода относительно проста и доступна. Статистика разводов в странах Европейского союза, таких как Германия, Франция и Великобритания, свидетельствует о высоком уровне разводимости.

В странах Восточной Азии, наоборот, традиционные ценности и социальные ожидания создают более высокий барьер для развода, рассматриваемого как неприемлемое явление, способное нанести ущерб не только семье, но и обществу в целом. В Японии, Китае и Южной Корее процедура развода может быть более сложной и затратной. Традиционные представления о семье как основе общества и о браке как нерушимом институте оказывают сильное влияние на решение о разводе. Экономическая зависимость женщин в Восточной Азии также оказывает существенное влияние на решение о разводе. В условиях, когда женщина зависит от мужа финансово, она может испытывать большие трудности в принятии решения о разводе из-за потенциальных экономических трудностей. В то время как в европейских странах высокий уровень экономической независимости женщин способствует более свободному выбору в отношении бракоразводных решений[5].

Важно также отметить, что различия в законодательстве о браке и разводе могут оказывать существенное влияние на тенденции разводимости в разных регионах мира. В некоторых европейских странах существуют более лояльные законы относительно бракоразводных процедур, что делает развод более доступным и простым. В то время как в некоторых странах Восточной Азии процесс развода может быть более сложным и требовать выполнения строгих правовых условий, что может стимулировать супругов к сохранению семейных отношений в том числе и в случае возникновения проблем[4].

Социокультурные нормы также играют важную роль в разводимости. В Европе рост индивидуализма и увеличение роли личных жизненных целей часто сопровождаются увеличением числа разводов. В то время как в некоторых азиатских странах традиционные представления о семье и коллективных ценностях могут сдерживать индивидуальные желания и увеличивать толерантность к неудачам в браке. Однако, несмотря на эти различия, существует и некоторая конвергенция в подходах к разводу. В странах с высоким уровнем экономического развития и увеличивающимся уровнем образования женщин, наблюдается более высокая степень индивидуализма и, как следствие, увеличение числа разводов. Этот процесс, известный как "западный эффект", в некоторой степени наблюдается и в ряде азиатских стран, где смена социально-экономических условий и изменение ценностных ориентиров начинает повышать частоту разводов.

Анализ и результаты. Исследование разводов в Европе и Восточной Азии выявило существенные различия в подходах к семейным отношениям и их разрушению в различных регионах мира. Факторы, влияющие на частоту разводов, включают в себя культурные, социальные и экономические аспекты, которые формируют уникальные тенденции в каждом регионе[3].

Европейские страны, с их акцентом на индивидуализме и личной свободе, демонстрируют более высокий уровень разводов по сравнению с странами Восточной Азии, где традиционные ценности и социальные нормы поддерживают стабильность семейных отношений. Например, данные из нашего анализа показали, что в Германии и Франции разводы воспринимаются как приемлемый способ решения проблем в браке, что отражается в более высокой статистике разводов по сравнению с Японией или Южной Кореей, где традиционные ценности продолжают играть важную роль в семейных отношениях. Однако, в контексте глобализации и изменений в социально-экономической сфере, наблюдается некоторая конвергенция в подходах к разводу. Наш анализ также указал на рост числа разводов в некоторых азиатских странах, что

может быть связано с изменением социально-экономических условий и появлением новых ценностных ориентиров.

Дальнейшие исследования в этой области могут помочь лучше понять влияние культурных, социальных и экономических факторов на разводы, а также разработать более эффективные подходы к поддержке семейных отношений и предотвращению разводов. Таким образом, наше исследование не только добавляет новые знания о данном явлении, но и способствует развитию социологической науки и предоставляет основу для дальнейших исследований в этой области.

Выводы и рекомендации. Исследование диссоциации супружеских союзов в контексте современной социологии позволяет лучше понять сложные факторы, процессы и последствия, связанные с этим явлением. На основе представленного анализа становится очевидно, что диссоциация супружеских союзов является многоаспектным явлением, которое в значительной степени определяется социокультурными, экономическими, психологическими и индивидуальными факторами.

Изучение факторов диссоциации супружеских союзов подчеркивает важность учета как широких общественных тенденций, так и индивидуальных особенностей каждого конкретного случая. Разнообразие причин и контекстов, в которых происходит диссоциация супружеских союзов, свидетельствует о необходимости индивидуализированных подходов к пониманию и помощи парам в кризисных ситуациях. Однако, несмотря на сложность и многообразие факторов, приводящих к диссоциации супружеских союзов, исследование этого явления имеет важное практическое значение. Полученные результаты могут быть использованы для разработки программ поддержки и консультирования для пар, находящихся в кризисе, а также для формирования социальных и семейных политик, направленных на укрепление института семьи и предотвращение распада супружеских союзов.

Дальнейшие исследования в области диссоциации супружеских союзов могут углубить наше понимание этого явления и помочь разработать эффективные стратегии предотвращения и реагирования на семейные кризисы в современном обществе.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Johnson, M. P., & Haider-Markel, D. P. (2017). *The Sociology of Relationships: Applying Sociological Theory to Contemporary Practice*. SAGE Publications.
2. Johnson, M. P., & Haider-Markel, D. P. (2017). *The Sociology of Relationships: Applying Sociological Theory to Contemporary Practice*. SAGE Publications.
3. Kandiyoti, D. (2017). "Emerging from Tradition? Women, Property, and Social Change in Uzbekistan." *Europe-Asia Studies*, 69(6), 970-992.
4. Karimov I. (2019). "Social and Economic Aspects of Marriage in Uzbekistan." *Journal of Central Asian Studies*, 26(1), 45-56.
5. Toshmatov, F. (2020). "Influence of Social Factors on Family Formation in Uzbekistan." *Social Sciences*, 9(3), 78-89.

UDK :371.3:81'243(575.1)

Feruzjon KARIMOV,
TESOL/TEFL trainer ESL Teacher at TIAME university
E-mail: karimovferuzshoh@gmail.com

Reviewer: Ulug'bek Azizov Botirovich Associate Professor, Department of Social Sciences, UzDJTU PhD in Social Sciences

INTEGRATION OF A WESTERN-CENTRIC CONCEPT OF CRITICAL THINKING INTO EFL CLASSES IN UZBEKISTAN: A CULTURAL APPROACH

Annotation

This article explores the integration of Western-centric critical thinking concepts into English as a Foreign Language (EFL) classes in Uzbekistan, emphasizing the cultural nuances that affect the adaptation process. By analyzing both Western and Uzbek educational paradigms, the paper aims to highlight effective strategies for incorporating critical thinking skills while respecting local cultural values and educational practices.

Key words: critical thinking, EFL, Western-centric, cultural adaptation, Uzbekistan, education, pedagogy.

G'ARBGA XOS TANQIDIY FIKRLASH TUSHUNCHASINI O'ZBEKISTONDAGI CHET TIL SIFATIDA INGLIZ TILI (EFL) DARSLARIGA INTEGRATSIYA QILISH: MADANIY YONDASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqola G'arbgga xos tanqidiy fikrlash tushunchalarini O'zbekistondagi chet til sifatida ingliz tili (EFL) darslariga integratsiya qilishni o'rganadi va bu jarayonga ta'sir qiluvchi madaniy nozik jihatlarni ta'kidlaydi. G'arb va O'zbek ta'lim paradigmalarini tahlil qilish orqali maqola tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mahalliy madaniy qadriyatlar va ta'lim amaliyotlarini hurmat qilgan holda samarali qo'shish strategiyalarini ko'rsatishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, EFL, g'arbgga xos, madaniy moslashuv, O'zbekiston, ta'lim, pedagogika.

ИНТЕГРАЦИЯ ЗАПАДНО-ЦЕНТРИСТСКОЙ КОНЦЕПЦИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЗАНЯТИЯ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (EFL) В УЗБЕКИСТАНЕ: КУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД

Аннотация

В данной статье рассматривается интеграция западно-центристских концепций критического мышления в занятия по английскому языку как иностранному (EFL) в Узбекистане, с акцентом на культурные нюансы, влияющие на процесс адаптации. Путем анализа как западных, так и узбекских образовательных парадигм, статья стремится выявить эффективные стратегии включения навыков критического мышления с уважением к местным культурным ценностям и образовательным практикам.

Ключевые слова: критическое мышление, EFL, западно-центристский, культурная адаптация, Узбекистан, образование, педагогика.

Introduction. In today's globalized world, the importance of critical thinking as a foundational skill in education cannot be overstated. Critical thinking empowers students to analyze information critically, make reasoned decisions, and solve problems effectively. This skill is particularly vital in the context of learning English as a Foreign Language (EFL), where students not only need to understand the language but also engage with diverse perspectives and ideas.

Uzbekistan, with its rich cultural heritage and unique educational system, faces specific challenges and opportunities in integrating critical thinking into its EFL curriculum. Traditionally, Uzbek education has emphasized rote learning and respect for authority, which can sometimes hinder the development of independent and critical thought. However, there is a growing recognition of the need to prepare students for a rapidly changing world where critical thinking is essential.

This paper seeks to explore the dynamics of integrating Western-centric critical thinking concepts into EFL classes in Uzbekistan. By considering the cultural context and educational traditions of Uzbekistan, the study aims to provide practical insights and strategies for educators to effectively incorporate critical thinking skills into their teaching practices.

Literature Review. Critical thinking, as a concept, has been extensively studied and emphasized in Western education. It involves the ability to think clearly and rationally, understanding the logical connection between ideas, evaluating arguments, and solving problems systematically. According to Ennis (1985), critical thinking is a logical and reflective thinking process

focused on deciding what to believe or do. Paul and Elder (2008) describe critical thinking as a disciplined process that involves conceptualizing, applying, analyzing, synthesizing, and evaluating information gathered from observation, experience, reflection, reasoning, or communication.

In Western pedagogical practices, critical thinking is often seen as a key outcome of education. Lipman (2003) argues that teaching students to think critically is essential for fostering democratic societies, as it encourages open-mindedness, informed decision-making, and active participation in civic life. Brookfield (2012) emphasizes that teaching for critical thinking involves creating a classroom environment that encourages questioning assumptions and exploring diverse viewpoints.

However, the application of these Western-centric concepts in non-Western contexts, such as Uzbekistan, presents unique challenges. Vygotsky's (1978) socio-cultural theory highlights the importance of cultural context in cognitive development. According to Vygotsky, learning is inherently social and cultural, and educational practices must align with the cultural norms and values of the learners.

In the context of Uzbekistan, education has traditionally been teacher-centered, with a strong emphasis on memorization and authority. Karimov (2020) notes that this approach can limit the development of critical thinking skills, as students may be discouraged from questioning or challenging the information presented by teachers. Azizov (2021) argues that adapting Western educational practices to the Uzbek context requires careful consideration of cultural values and educational traditions.

Previous studies on the integration of critical thinking in EFL classes in Uzbekistan have shown mixed results. Some researchers have found that students who are exposed to critical thinking activities show improved language skills and higher levels of engagement (Johnson, 2002). However, others have noted that the success of these activities depends heavily on the teacher's ability to adapt them to the local context (Brookfield, 2012).

To address these challenges, educators in Uzbekistan must develop culturally responsive teaching strategies that respect local traditions while promoting critical thinking. This includes providing professional development for teachers, designing curricula that gradually introduce critical thinking concepts, and creating educational materials that blend Western critical thinking activities with Uzbek cultural references.

Research Methodology. The research methodology employed in this study is qualitative in nature, aimed at gaining a deep understanding of the integration of Western-centric critical thinking concepts into EFL (English as a Foreign Language) classes in Uzbekistan. The study uses the following methods:

1. Interviews with EFL Teachers:

- Participants: EFL teachers from various educational institutions in Uzbekistan, including schools, colleges, and universities.

- Process: Semi-structured interviews were conducted to allow teachers to express their experiences and insights freely while ensuring that key topics were covered. Questions focused on their understanding of critical thinking, experiences in implementing critical thinking activities, challenges faced, and perceived benefits for students.

- Data Collection: Interviews were audio-recorded with the consent of participants and later transcribed for analysis.

2. Classroom Observations:

- Settings: Observations were carried out in different EFL classrooms across multiple institutions to capture a variety of teaching contexts and styles.

- Focus: The observations focused on how teachers integrated critical thinking activities, student engagement, interaction patterns, and the overall effectiveness of these activities.

- Documentation: Detailed field notes were taken during observations, capturing both verbal and non-verbal interactions.

3. Analysis of Educational Materials:

- Scope: Textbooks, lesson plans, and supplementary materials used in EFL classes were analyzed to understand how critical thinking is currently being incorporated.

- Criteria: The analysis focused on identifying the presence of critical thinking activities, the nature of these activities (e.g., problem-solving, debates, reflective essays), and their alignment with Western critical thinking concepts.

Analysis and Results

The findings from the research were synthesized into several key themes and insights:

1. Awareness and Attitudes towards Critical Thinking:

- Findings: Interviews revealed that while many teachers recognize the importance of critical thinking, there is a wide range of familiarity and comfort with the concept. Some teachers view it as essential for student development and global competitiveness, while others are unsure how to effectively incorporate it into their teaching.

- Challenges: A significant challenge identified was the lack of professional development opportunities specifically focused on critical thinking. Many teachers expressed a need for more training and resources.

2. Barriers to Implementation:

- Findings: Several barriers were identified, including limited access to appropriate materials, resistance from students accustomed to traditional rote learning methods, and parental expectations rooted in conventional educational paradigms.

- Cultural Considerations: The hierarchical nature of Uzbek society often translates into classroom dynamics, where students are hesitant to challenge or question teachers. This cultural factor was found to hinder open discussions and critical engagement.

3. Effective Practices:

- Observations: Classroom observations highlighted that when critical thinking activities were well-structured and culturally adapted, they led to higher levels of student engagement and improved language proficiency. For instance, activities that incorporated familiar cultural references and allowed for structured group discussions were particularly successful.

- Case Examples: One effective practice observed was the use of culturally relevant case studies that required students to analyze and discuss real-life scenarios. Teachers who facilitated these discussions with clear guidelines and support saw positive responses from students.

4. Impact on Students:

- Feedback: Teachers reported that students who engaged in critical thinking activities developed better problem-solving skills and a more nuanced understanding of English. These students were also more confident in expressing their ideas and opinions.

- Student Development: The integration of critical thinking was found to not only enhance language skills but also contribute to the overall cognitive and personal development of students.

5. Recommendations for Future Implementation:

- Professional Development: There is a strong need for ongoing professional development programs focused on critical thinking and culturally responsive teaching methods.

- Curriculum Design: The curriculum should be designed to gradually introduce critical thinking concepts, allowing both teachers and students to adapt comfortably.

- Community Engagement: Educating parents and the wider community about the benefits of critical thinking is crucial for building broader support and reducing resistance.

Conclusion. The integration of Western-centric critical thinking concepts into EFL classes in Uzbekistan is a multifaceted challenge that requires a culturally sensitive approach. By providing teachers with appropriate training, resources, and support, and by designing curricula that respect and incorporate local cultural values, it is possible to enhance the educational experience and outcomes for Uzbek students. This study contributes valuable insights for educators and policymakers seeking to foster critical thinking skills within the context of Uzbekistan's unique cultural and educational landscape.

Recommendations

The integration of Western-centric critical thinking into EFL classes in Uzbekistan is a complex but achievable goal. It requires a thoughtful approach that considers cultural values and educational traditions.

LITERATURE

1. Professional Development: Provide EFL teachers with training on critical thinking concepts and culturally responsive teaching strategies.
2. Resource Development: Create educational materials that blend Western critical thinking activities with Uzbek cultural contexts.
3. Curriculum Design: Develop a curriculum that gradually introduces critical thinking skills, allowing students to acclimate to new learning styles.
4. Community Engagement: Educate parents and the broader community about the benefits of critical thinking to garner support for these pedagogical changes.
5. References

6. Ennis, R. H. (1985). A Logical Basis for Measuring Critical Thinking Skills. *Educational Leadership*, 43(2), 44-48.
7. Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*. Cambridge University Press.
8. Paul, R., & Elder, L. (2008). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking Press.
9. Azizov, U. (2021). Adapting Western Educational Practices to the Uzbek Context. *Journal of Educational Studies*, 5(2), 67-78.
10. Karimov, N. (2020). The Role of Culture in Education: A Study of Critical Thinking in Uzbekistan. *Central Asian Review*, 12(3), 112-125.
11. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
12. Brookfield, S. D. (2012). *Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions*. Jossey-Bass.
13. Johnson, E. B. (2002). *Contextual Teaching and Learning: What It Is and Why It's Here to Stay*. Corwin Press.
14. Facione, P. A. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations. The Delphi Report*.
15. Halpern, D. F. (1998). Teaching Critical Thinking for Transfer Across Domains: Dispositions, Skills, Structure Training, and Metacognitive Monitoring. *American Psychologist*, 53(4), 449-455.
16. Elder, L., & Paul, R. (2010). *Critical Thinking Development: A Stage Theory*. Foundation for Critical Thinking.
17. Nisbett, R. E. (2003). *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently...and Why*. Free Press.

UDK: 681.42.37:371.3

Mavzuna KARIMOVA,

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: mavzunakarimova71@gmail.com

Feruz NURALIYEVA,

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

PhD S.Sattorov taqrizi asosida

COMPUTER SOFTWARE. CLASSIFICATION OF SOFTWARE

Аннотация

This article talks about computer software, classification of software, their differences and their types.

Key words: System programs, Application programs, Programming environment, Operating system, utilities, drivers, shell programs. Kompyuterning dasturiy ta'minoti. Dasturiy ta'minotning turkumlanishi

КОМПЬЮТЕРНОЕ ПРОГРАММНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ. КЛАССИФИКАЦИЯ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассказывается о компьютерном программном обеспечении, классификации программного обеспечения, их различиях и типах.

Ключевые слова: Системные программы, Прикладные программы, Среда программирования, Операционная система, утилиты, драйверы, программы-оболочки.

KOMPYUTERNING DASTURIY TA'MINOTI. DASTURIY TA'MINOTNING TURKUMLANISHI

Аннотация

Ushbu maqolada kompyuterning dasturiy ta'minoti, dasturiy ta'minotning turkumlanishi, ularning bir-biridan farqli jihatlari va ularning turlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Tizimli dasturlar, Amaliy dasturlar, Dasturlashtirish muhiti, Operatsion tizim, utilitlar, drayverlar, qobiq dasturlar.

Kirish. Kompyuter texnologiyalari ma'lumotlarni qayta ishlovchi universal qurilma hisoblanib, telefon, magnitafon yoki televizordan farqli o'laroq oldindan berilgan funksiyalarga asosan ixtiyoriy hajmda ma'lumotlarni qayta ishlash imkoniga ega. Buning uchun, ya'ni ma'lumotni qayta ishlashi uchun tushinarli va aniq bir tilda buyruqlar ketma-ketligini (dasturni) tuzish kerak. Tuzilgan aniq bir dasturga asosan kompyuterning bajaradigan vazifasini o'zgartirish mumkin.

Masalan, kompyuterdagi dasturlarni o'zgartirish orqali hisobchi yoki konstruktor, stajist yoki agronomning avtomatlashtirilgan ishchi o'rnini tashkil etish hamda xujjatlarini taxrirlash yoki turli xil o'yinlarni uynash mumkin. Kompyuterda dasturni bajarilishi davomida ma'lumotlarni kiritish va chiqarish uchun turli xil qurilmalardan foydalanish mumkin. Shuning uchun kompyuterdan unumli foydalanish uchun zarur dastur ta'minotlarining vazifalarini va xususiyatlarini bilish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi bosqichda ilmiy-texnikaviy rivojlanishning asosiy xususiyatlaridan biri - axborotning jamiyatdagi rolini belgilab olishdir. Shu o'rinda mazkur muammoga bag'ishlangan respublikamizning tanikli olimlari akademiklar V.Q. Qobulov, S.S. G'ulomov, professorlar A.A. Abdug'afforov, R.X. Alimov, M.Irmatov, T.Sh. Shodiev, D.N. Ahmedov, B.M. Ismoilov, Z.T. Odilova va boshqalarning ilmiy ishlarini ta'kidlab o'tish joizdir. Informatika fanini oqitish bilan birgalikda o'qitish ta'lim berish, kamolga etkazish va tarbiyalash kabi uchta amalni ham bajarish mumkin bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxsiy kompyuterning foydalanuvchi uchun qulay va samarador bo'lishi unda qanday dasturiy ta'minoti mavjudligi bilan aniqlanadi. Lekin dasturiy ta'minotning qanday turlari foydalanuvchi uchun zarur bo'lishi uning qaysi soxada faoliyat ko'rsatishi bilan aniqlanadi. Shaxsiy kompyuterning dasturiy ta'minoti xususiy EHMlarni qo'llash samaradorligini oshirish, undan foydalanishni osonlashtirish va foydalanuvchilar dasturlarini tayyorlashning mehnat sarfini kamaytirishi uchun mo'ljallangan dasturlar sistemasidan iborat.

Shaxsiy kompyuter dasturlar ta'minotining to'plami quyidagi guruxlarga ajraladi:

1. Tizimli dasturlar
2. Amaliy dasturlar
3. Dasturlashtirish muhiti

Kompyuterda har xil turdagi ma'lumotlar saqlanadi. Ular bilan ishlash uchun biz har xil maxsus dasturlar bilan foydalanishimiz zarur, chunki kompyuter o'zi hech qanaqa harakatlar bajarmaydi u faqat bizning buyruqlarimizni va ko'rsatmalarimizni bajaradi. Buyruqlar va ko'rsatmalar ketma-ketligi esa dastur deb nomlanadi. Dasturlar 3 turga bo'linadi:

1) Tizimli dasturlar. Tizimli dasturlar bu kompyuter ishini boshqaruvchi va har xil yordamchi amallarni bajaruvchi dasturlar.

Masalan: fayllar ustidan har xil amallar bajarish (qayta nomlash, yaratish, uo'chirish, nusxasini olish, xajmini o'zgartirish), diksni tozalash va tekshirish, kompyuterni sozlash (tashqi qurilmalar ishini boshqarish). Tizimli dasturlar ichida 4 dasturlar guruhlari ajratilib turadi. Bo'lar: operatsion tizimlar (tizimlar), utilita dasturlar, drayver dasturlar va qobiq dasturlar.

2) Amaliy dasturlar. Amaliy dasturlar bu ma'lumotlar bilan ish jarayonida foydalanadigan dasturlar.

Masalan: matn ma'lumotlarni yaratish va taxrirlash, rasm va tasvir ma'lumotlarni yaratish yoki o'zgartirish, ma'lumotlar ombori bilan ishlash, musiqa va video ma'lumotlarni ko'rib chiqish va taxrirlash.

Amaliy dasturlar foydalangan ma'lumotlar turiga ko'ra guruhlanadi: matn muharrirlari (Word, Lexicon, WD, Notepad, Write va xokazo), rasm va tasvir muharrirlari, rasm va tasvirlarni ko'rsatuvchi dasturlar (Corel, Adobe Photoshop, Imaging, ACDSee, Paint va xokazo), musiqa va video muharrirlari, musiqa va video ko'rsatuvchi dasturlar (Adobe Premier, Winamp, universal proigrovatel va xokazo), jadvallar muharriri (Lotus, Excel va xokazo), ma'lumotlar ombori bilan ishlovchi dasturlar (Access, Dbase, FoxPro va xokazo), o'yin dasturlari, o'rgatuvchi dasturlar, bugalteriya va moliya dasturlar, va boshqalar.

3) Dasturlashtirish muhiti (yoki instrumental dasturlar). Instrumental dasturlar bu yangi dasturlar yaratuvchi dasturlar tizimlari.

Instrumental dasturlarga maxsus dasturlash tillari bilan ishlaydigan dasturlar tizimlari kiradi. Ular dasturlash tiliga ko'ra farqlanadi: S, Basic, C++, Delphi, va boshqalar. Bu dasturlar tizimlar o'ziga bir nechta dasturni jamlagan bo'lib bo'lar: dasturlash tili muharriri, translyator, komplyator va boshqa yordamchi dasturlar.

Har bitta dastur o'zining nomeriga ega. Bu nomer versiya deb nomlanadi. Versiyalar asosan raqamlar bilan quyiladi va oxirgi paytlarda, dastur chiqqan yili bo'yicha quyiladi. Masalan Windows 95, Windows 98, Windows 2000. Har bitta yangi versiyali dastur, oldingi versiyalardan qulayliklar va imkoniyatlari ko'p bo'lgani bilan yoki kompyuterga talablari o'zgarгани bilan farqlanadi.

2. Operatsion tizimlar

Operatsion tizim (OS) -bu kompyuter bilan foydalanuvchi o'rtasida muloqotni o'rnatuvchi, kompyuterning asosiy va qo'shimcha qurilmalari testdan o'tkazuvchi va qurilmalar ishini boshqaruvchi dasturlar to'plamidir. Bu dasturlar kompyuter ishga qo'shilishi bilan kompyuter xotirasiga yuklanadi. Operatsion tizim foydalanuvchiga kompyuter qurilmalari bilan qulay muloqot usulini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Operatsion tizimlar dasturlar guruhi juda katta ahamiyatga ega. Bu dasturlar kompyuter ishini boshqaradi, har xil dasturlarni kompyuter xotirasiga yukaydi va bajaradi, fayllar, kataloglar va disklar ustidan har xil amallarni bajaradi. Hamma dasturlar shu operatsion tizimli dasturning imkoniyatlaridan foydalanadi va shuning uchun hamma dasturlar faqat shu dastur orqali ishga tushadi. Eng taniqli operatsion tizimlar: MS-DOS va Windows (Microsoft korporatsiya) dunyodagi kompyuterlarning 75-80%, Macintosh (Apple firmasi) dunyodagi kompyuterlarning 5-10%, Linux va Unix dunyodagi kompyuterlarning 10-15%. MS-DOS operatsion tizimi bilan biz keyin yaqinroq tanishamiz.

Odatda shaxsiy kompyuterlarda Microsoft Corporation firmasi ishlab chiqqan MS DOS, Windows yoki ularning variantlari PC DOS, Compact DOS yoki kompaniyalarning boshqa operatsion tizimlari o'rnatiladi. Hozirgi kunda deyarli barcha kompyuterlarda Windows tizimi o'rnatilmoqda.

Grafik muharrirlar.

Grafik muxarrirlar diagramma, illyustratsiya, chizma va jadvallarni o'z ichiga olgan grafik xujjatlarni qayta ishlash uchun mo'ljallangan. Figura va shriftlar o'lchamini boshqarish, figura va xarflarni ko'chirish, turli tasvirlar hosil qilishga yo'l qo'yiladi. Ancha mashhur grafik muharrirlardan PC Paintbrush, Boieng Graf va boshqalarni keltirish mumkin. Nashriy tizimlar o'zida matnli va grafik muxarrirlar imkoniyatlarini birlashtiradi, grafik materiallardan saxifani shaklga keltirish va uni bosishga tayyorlash bo'yicha rivojlangan imkoniyatlarga ega.

Elektron jadvallar deb jadvallarni qayta ishlash uchun mo'ljallangan ADP elektron jadvaliga aytiladi.

Jadvaldagi ma'lumotlar ustun va qatorlar kesishgan joydagi katakchalarda saqlanadi. Bu katakchalarda sonlar, razmziy ma'lumotlar va formulalar saqlanishi mumkin.

Formulalar bir katakchadagi narsani boshqasidan mustaqil tutadi. Bu sinfdagi eng ommabop ADPlarga Microsoft Excel, Lotus 1-2-3, Quattro Pro va boshqa shu kabi mahsulotlar kiradi.

Utilitlar va drayverlar

Utilita-dasturlar bu operatsion tizimni imkoniyatlarini kuchaytiruvchi dasturlar. Masalan: disklar ustidan har xil amallarni bajaruvchi dasturlar, kompyuter ishini tezlashtiruvchi dasturlar, ma'lumotlar xajmini o'zgaruvchi dasturlar, viruslarni aniqlovchi dasturlar va xokazo. Masalan, qattiq disk (vinchester) bilan turli ishlarni amalga oshirish uchun maxsus dasturlar zarur.

Vinchesterni bo'laklarga bo'lish, uning ma'lum bo'laklarini parol bilan ximoyalash uchun Disk Manager deb ataluvchi dastur ishlatiladi.

Diskning xolatini tekshirish uchun esa NDD (Norton disk doctor) dastursi ishlatiladi. Bu dastur yordamida disk segmentlari tekshirilib, undagi xatoliklar topiladi va bartaraf etiladi.

Diskdagi ma'lumotlarni optimizatsiya qilish, ya'ni bir tartib bilan joylashtirib chiqishga xizmat qiluvchi SD (Speed Disk) dastursi mavjuddir. Uning yordamida diskdagi ma'lumotlar tartibga keltiriladi, bu esa diskdagi ma'lumotlarga murojaat qilishni yengillashtirib, kompyuter ishini tezlatadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida sanab o'tilgan dasturlarni ishlatish qulay bo'lib, dialog darchasida xosil bo'ladigan menyular punktlaridan mosini tanlash va ishlatishdan iboratdir. Utilitlar guruxlarga birlashtirilib, ularning eng ko'p ishlatiladiganlari Norton Utilities, PC Tools Deluxe, Mace Utilities lar bo'lib hisoblanadi. Utilitlarni quyidagi tartibda guruxlarga bo'lib chiqish mumkin:

- Siqadigan dasturlar maxsus usullarni qo'llagan xolda ma'lumotlarni siqilgan xolda joylashtirib, ularning arxiv nusxalarini xosil qilishga yordam beradilar. Masalan, PKZIP, PKUNZIP va ARJ dasturlari bo'larga misol bo'la oladi.

- Disklardagi ma'lumotlarning rezerv nusxalarini hosil qiladigan dasturlar qattiq u 1076 diskka yozilgan ma'lumotlarni tezlik bilan disketlarga yoki strimmerlarga nusxalash uchun yordam beradilar. Masalan, Norton Backup, Fast Back Plus.

- Antivirus dasturlari, ular xilma-xil turdagi viruslarga qarshi samarali ko'rashish uchun xizmat qiladilar

- Kommunikatsion dasturlar kompyuterlararo ma'lumotlarni almashinish uchun ishlatiladilar. Masalan, Brooklin Bridge, DeskLinq LapLinq Fast Link. Telemate, Procomm, Dataline dasturlari kompyuterlarning telefon kanallari orqali muloqot qilinishiga yordam bersa, WinFax Pro, Bit Fax, Fax It dasturlari telefon ma'lumotlarini faks modem orqali uzatish imkoniyatini yaratadilar.

- Kompyuterni diagnostika qilish dasturlari uning konfiguratsiyasini va ishga layoqatligini tekshirishga imkon beradi. Masalan, Check It, ND lags, Control Room, System Sleuth dasturlarini shu dasturlar turkumiga kiritish mumkin. Disklarni tekshirish uchun Disk Technician Advance, Calibrate dasturlari qo'llanilishi mumkin.

- Disk uchun mo'ljallanilgan dastur-kesh diskdan ma'lumot o'qishni ancha tezlashtirishga imkon beradi, chunki ushbu xolda operativ xotirada diskning tez-tez ishlatilib turadigan bo'laklarini o'z ichiga olgan kesh-bufer xosil qilinadi. Masalan, Smart Drive, NKache, Super PC Kwik.

ADABIYOTLAR

1. Nuraliyeva, F. A. qizi. (2023). MOTION OF STATIONARY NON-LINEAR WAVES. Confrencea, 5(05), 250–253.
2. Nuraliyeva, F. A. qizi, & Karimova, M. X. qizi. (2024). SUN'IY INTELLEKTNING KOMPYUTER GRAFIKASIGA BOG'LANISH BOSQICHLARI. Educational Research in Universal Sciences, 3(1), 65–68.
3. Nuraliyeva, F. A. qizi, & Karimova, M. X. qizi. (2024). SUN'IY INTELLEKTNING KOMPYUTER GRAFIKASIGA BOG'LANISH BOSQICHLARI. Educational Research in Universal Sciences, 3(1), 65–68.
4. ABDURAZZOQOV, I. (2024). vUMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH. Acta NUUZ, 1(1.3. 1), 61-65.
5. Rustamovich, A. I. (2024). INTERACTIVE METHODS OF COMPUTER SCIENCE USED IN FOREIGN COUNTRIES, NEW METHODS AND TOOLS OF TEACHING WERE DISCUSSED. Web of Agriculture: Journal of Agriculture and Biological Sciences, 2(5), 175-180.
6. Rustamovich, A. I. (2024). INFORMATIKA FANIDAN INNOVATSION O'QITISH USULLARI. World scientific research journal, 25(1), 86-90.

7. Shuxratovich, E. U., & Rustamovich, A. I. (2024). INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANIDA "BULUTLI TEXNOLOGIYALAR" ORQALI O'QITISH (XORIJY DAVLATLAR MISOLIDA). World scientific research journal, 25(1), 79-85.
8. Rustamovich, A. I. (2022). FRANSIYA VA AVSTRALIYA DAVLATLARIDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINING RIVOJLANISHI, O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN METODLAR. World scientific research journal, 8(1), 123-126.
9. Rustamovich, A. I. (2022). RIVOJLANGAN XORIJY MAMLAKATLARDA INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYASI FANINING O'RNI. PEDAGOGS Jurnal, 20(1), 58-61.
10. Abdurazzoqov, I. R. (2023). XORIJY DAVLATLAR TAJRIBASI ASOSIDA INFORMATIKA TA'LIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN TEXNOLOGIYALAR. SCHOLAR, 1(28), 323-328.
11. Yuldashev, U., Abdurazzokov, I., & Tursoatov, B. (2022). EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN TEACHING INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES. Scientific Collection «InterConf», (107), 104-108.
12. Rustamovich, A. I., Bahrom Yo'ldosh o'g, B., & Ibodullo o'g, N. J. R. (2024). JAMIYATNI AXBOROTLASHTIRISHNI TA'LIM TIZIMIDAGI ANAMIYATI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 45(7), 42-48.
13. САТТОРОВ, С. (2023). ДАРС ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАР ОНГЛИ ИНТИЗОМЛИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(6), 3-8.
14. Sattorov, S. Discipline and the dyad of "master-study" SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 5 MAY 2023 UIF-2022: 8.2| ISSN: 2181-3337| SCIENTISTS.UZ <https://doi.org/10.5281/zenodo.7949575>.
15. Abdimuradovich, S. S. (2022). THE MAIN FACTORS OF INDISCIPLINE AMONG STUDENTS OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(12), 242-247.
16. МАКТАБ ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМИ СИФАТИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ОНГЛИ ИНТИЗОМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

UDK: 316.334.56(575.1)

Kaxramon KAYUMOV,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti «Ijtimoiy-gumanitar fanlar» kafedrasini mudiri, PhD

E-mail: nqayumov@inbox.ru

Sot.fan.dok., (DSc) U.Sabirova taqrizi asosida

KICHIK SHAHARLARNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada kichik shaharlarni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati masalasiga e'tibor qaratilgan. Bugungi kunda barcha sohalar kabi kichik shaharlarni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish zaruriyati dolzarblik kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda ushbu muammoni ilmiy o'rganish va innovatsion texnologiyalarni joriy qilishda xorij tajribasi va milliy tajribani o'rganish zaruriyati tug'ilmoqda. Aynan maqolada ushbu muammoga sotsiologik nuqtai nazardan e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Kichik shahar, innovatsiya, infratuzilma, aqillish shahar, prognozlash, optimallashtirish, bandlik, biznes.

ВАЖНОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МАЛЫХ ГОРОДОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос о важности использования инновационных технологий в развитии малых городов. Сегодня, как и во всех отраслях, остро встает необходимость использования инновационных технологий в развитии малых городов. С этой точки зрения возникает необходимость научного изучения данной проблемы и изучения зарубежного и национального опыта внедрения инновационных технологий. Именно в статье рассматривается эта проблема с социологической точки зрения.

Ключевые слова: Малый город, инновации, инфраструктура, Умный город, прогнозирование, оптимизация, занятость, бизнес.

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF SMALL TOWNS

This article discusses the importance of using innovative technologies in the development of small towns. Today, as in all industries, there is an urgent need to use innovative technologies in the development of small towns. From this point of view, there is a need for scientific study of this problem and the study of foreign and national experience in the introduction of innovative technologies. It is in the article that this problem is considered from a sociological point of view.

Key words: Small city, innovation, infrastructure, smart city, forecasting, optimization, employment, business.

Kirish. Uzoq yillar davomida O'zbekistonning aksariyat kichik shaharlariga asosiy ob'ektlarni kapital ta'mirlash maqsadida mablag' ajratilmagan, ular yoki likvidatsiya qilingan yoki maqsadli yo'nalishlari o'zgartirilgan, asosiy fondlar jiddiy talafot ko'rgan, unga bog'liq bo'lgan xizmatlar hajmi va sifati pasayib boravergan. Infratuzilma ob'ektlarining munosib emasligini kichik shaharlar ijtimoiy infratuzilmasini boshqarishda asosiy muammolari qatoriga qayd etish mumkin. Bu holat ijtimoiy soha hamda unga kiruvchi ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari bir tekisda rivojlanmayotganini anglatadi.

Boshqacha aytganda, mazkur muammolar asosan hududlardagi aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarni past darajada ekanligi hamda mehnat taqsimotidagi beqarorlik bilan bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Buni ayniqsa kichik shaharlar va qishloqlar infratuzilmasi va aholi turmush tarzi darajasidagi keskin farqlanishda his qilish mumkin. Shu sababli kichik shaharlardagi ijtimoiy ob'ektlar har doim ham sifatli xizmatni kafolatlab berolmaydi. Shuningdek, infratuzilma taraqqiyoti kichik shaharlar hamda shaharchalarning o'zida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Zamonaviy O'zbekistonda bu masalan savdo markazlarning va dam olish maskanlarining (qisqa vaqtda foyda beruvchi) nomutanosiblikdagi rivojida kuzatiladi. Shuningdek maktabgacha ta'lim muassasalari, sport komplekslari, sog'lomlashtirish inshootlari, dam olish maskanlari va hokozolar yetishmovchiligi bilan bog'liq. Qaysidir shaharda kiyim tikish atlesi yetishmovchiligi sezilsa, boshqasida uy-joy jihozlari ta'mirlash ustaxonalari, yana boshqasida jamoat transporti va kutubxonalar, to'rtinchisida esa go'zallik salonlari va boshqa shu kabi xizmat ko'rsatish tizimlarida muammolar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Kichik shaharlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, birinchidan, bu tizimda ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarning chambarchas

bog'lanib ketgan. Ishlab chiqarish sohasi qarindosh urug'chilik yoki qo'shniçilik aloqalari bilan bog'liq bo'lib, ijtimoiy soha esa o'z navbatida, ishlab chiqarish aloqalar va munosabatlari bilan bog'liq [1]. Ikkinchidan, kichik shaharlarda hayot faoliyati biror bir yirik korxonada atrofida shaharcha bunyod bo'lishi bilan bog'liq [2]. «Uchinchidan, funksional vazifasiga ko'ra ikki xil turdagi kichik shaharlar bo'ladi: monofunksional hamda ko'p funksiyali shaharlar va qishloq xo'jaligiga va sanoat zonalarida mavjud bo'lgan hududlar ularga tutashgan bo'ladi» [3]. «To'rtinchidan, kichik shaharlar ijtimoiy infratuzilmaning markazlashganligi bilan ajralib turadi, bu esa uni boshqarishni osonlashtiruvchi omil, ayni paytda, uning kamchiligini ham namoyon etuvchi holat hisoblanadi» [4, – S.130]. Beshinchidan, kichik shaharlarda yirik korxonalar faoliyati to'xtatilishi yoki tugatilishi keskin ijtimoiy vaziyatni keltirib chiqarishi bilan ham xarakterlanadi [5]. Buning natijasida masalan, butun bir shaxtyorlar yoki neftchilar shaharchalarini yo'q bo'lib ketishi. Bunga Angren yoki Chirchiq shaharlarini misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Bu shaharlarda sobiq ittifoq tarqalgandan so'ng jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz yuz berdi. Bu shaharlarda ishsizlik darajasi qishloqlardagiga nisbatan ancha yuqori. Shuningdek, aholining uy-joy bilan ta'minlanganlik darajasi, infratuzilma, ishlab chiqarish, xizmat turlari yo'lga qo'yilishi va boshqaruvdagi muammolar tufayli bu shaharlarda jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda davlatimiz rahbari tomonidan bu hududlardagi muammolarni hal etishga alohida e'tibor berilayotganligi bejiz emas. Oltinchidan, ko'pgina kichik shaharlar –tumanga qarovchi shaharchalar bo'lib, amalda huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy jihatidan tobeligicha qolmoqda [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda sotsiolog olimlar fikricha, kichik shaharlarda ijtimoiy soha tanazzuliga quyidagi omillar sabab bo'ladi. Bular, aholiga ijtimoiy va

madaniy xizmatlar ko'rsatish sifati darajasining pasayishi, iqtisodiy imkoniyat, kadrlar intellektual salohiyatining pasayishiga olib keluvchi sohalarini ijtimoiy-madaniy sohalarining moliyalashtirish borasidagi kamchiliklar, ijtimoiy soha ob'ektlarining xizmat ko'rsatish sifatining pastligi, ijtimoiy sohani har tomonlama takomillashtirishning uchun ilmiy asoslarning to'laqonli ishlab chiqilmaganligi, davlat va jamiyat tomonidan ijtimoiy sohani qo'llab quvvatlashning aniq va samarali mexanizmi to'liq shakllantirilmaganligi shular jumlasidandir. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda ushbu muammoni o'rganish dolzarblilik kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirishda quyidagi texnologiyalar samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Jamiyatdagi aniq ijtimoiy-iqtisodiy muammoni hal qilishga yo'naltirilgan siyosat texnologiyasini kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirishda qo'llanilishi; kichik shaharlar infratuzilmasini boshqarish va optimallashtirishda funksional diagnostika texnologiyasidan o'rinni foydalanish; ijtimoiy jihatdan sertifikatlash texnologiyasi; kichik shaharlar infratuzilmasini ijtimoiy jihatdan prognozlash texnologiyasi; maqsadli dasturiy ta'minot texnologiyasi hamda reinjining texnologiyasi; aholining mahalliy o'z-o'zini boshqarish va ijtimoiy sheriklik texnologiyasi va boshqalar. Masalan, kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirishda jamiyatdagi aniq ijtimoiy-iqtisodiy muammoni hal qilishga qaratilgan siyosat texnologiyasini qo'llanilishi ijtimoiy sohani rivojlantirishning dolzarb muammolarini aniqlashda, muammolar ierarxiyasida, asosiy hamda boshlang'ich muammolarni ajratishda, ularni hal qilish uchun kuch va resurslarni safarbar etishda yaqqol namoyon bo'ladi. Shu boisdan ham Jahon Banki 2018 yil 20-dekabrda O'zbekistonning uch shahri Kogon (Buxoro viloyati), Chortoq (Namangan viloyati) va Yangiyo'lda (Toshkent viloyati) "shahar infratuzilmasi modernizatsiya qilish, jamoat foydalanishi uchun yangi joylar yaratish, aholi qulayligi uchun transport tizimi yaxshilash va munitsipal xizmatlarni ochish tizimini yaxshilashga \$100 mln. ajratgan edi" [6].

Funksional diagnostika texnologiyasini kichik shaharlar infratuzilmasini boshqarish va optimallashtirishda oqilona qo'llash esa, ijtimoiy sohada ish olib boruvchi zamonaviy xodim va mutaxassislar faqatgina rejalashtirish emas, balki, rahbarlik, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, motivatsiyadan tashqari bir qator innovatsion funksiyalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan usul va vositalarni yaxshi bilishlari kerak, ular o'z ichiga quyidagilarni oladi: muammolarni boshqarish (muammolarni oldindan bilish va aniqlash, tahlil qilish) muammolarni o'rganish va yechimlarni tayyorlash, qarorlar natijalarini tahlil qilish; huquqiy va tarkibiy jihatdan tartibga solish (institutsonal muhitni yangilash); tashkiliy madaniyatni boshqarish (yangi madaniy qadriyatlarini shakllantirish va joriy etish); muammoli bilimlarni boshqarish (muammolarni aniqlash va hal qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash va yangilash).

Ijtimoiy jihatdan sertifikatlash texnologiyasining asosiy ko'rsatkichlari kichik shahar xokimi tomonidan taqdim etiladigan hujjat bo'lib, ular odatda quyidagi 10 ta guruhga birlashtiriladi: 1) shaharning geografik joylashuvi, 2) atrof-muhitni muhofaza qilishning asosiy ko'rsatkichlari, 3) makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, 4) ish bilan bandlik, 5) asosiy kapitalga investitsiyalar, 6) ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish, 7) moliya, 8) narxlar va tariflar, tashqi iqtisodiy faoliyat, 10) aholi, turmush darajasi va hayot sifati shular jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasida kichik shaharlar infratuzilmasini rivojlantirish ko'rsatkichlari tizimini va uning samaradorligini baholash uslubini xalqaro standartlar talabari hisobga olingan holda ishlab chiqish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Buning uchun avvalo kichik shaharlarning hududiy profilini oqilona ravishda shakllantirish, hududga tegishli infratuzilmani baholash va uni rivojlanish bo'yicha indikatorlarini o'z vaqtida aniqlash muhim hisoblanadi. Shuningdek, o'zaro manfaatdor tomonlarni kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirish jarayo niga izchil jalb etish, mazkur hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy strategik rejalar hamda chora-tadbirlarni ishlab chiqish yo'nalishlarini belgilash, iqtisodiy tavakkalchiliklarni

kichik shaharlar infratuzilmasini yuksaltirish maqsadida baholash bo'yicha moliyaviy strategiyani yaratish o'ta dolzarbdir.

O'zbekiston Respublikasida kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirishda avvalo bu hududdagi barcha transport vositalari va infratuzilma tizimining bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi to'g'risidagi kompleks texnologik yechimlarni ishlab chiqish lozim. Chunki ayni shu aqli aloqa tizimi orqali yo'llarda vaziyatni to'liq aniqlash, shuningdek, mobil operatorlar ma'lumotlari va GPS signallaridan foydalangan holda transportlar oqimini nazorat qilish imkoniyatini yaratish mumkin bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirishda «aqli ta'lim» texnologiyasidan samarali foydalanish ham o'zining ijobiy samarasini beradi. Chunki bu ta'lim texnologiyasi o'zida onlayn-platformalar va ommaviy ochiq onlayn kurslar tarzidagi texnologik yechimlar to'plamini, virtual real holat bilan to'ldirilgan ilg'or vizualizatsiya va masofaviy kirish texnologiyalari va boshqalarni o'z ichiga olgan texnologik yechimlarni namoyon etadi.

O'zbekiston Respublikasining kichik shaharlar infratuzilmasini shakllantirishda «aqli energetika tizimi» texnologiyasi ham o'ziga xos o'rinni egallaydi. Chunki aynan «aqli energetika tizimi» — bu barqaror, iqtisodiy samarali va ishonchli energiya tizimi bo'lib, energiya ishlab chiqarish, infratuzilmasi va iste'moli xizmati ko'rsatish iste'molchilar va texnologiyalarni rag'batlantirish orqali integratsiya qilinadi va muvofiqlashtiriladi. «Aqli energetika (aqli taqsimlash tarmoqlari)», «aqli nazorat-o'lchov tizimlari» va boshqalar) va energiya tejovchi texnologiyalar»dan («aqli chiroqlar», «aqli yoritgichlar») foydalanishga o'tish iste'mol qilinayotgan elektr energiyani tejash, uni uzatish jarayonidagi uzilishlarda yo'qotishlarni kamaytirish, uskunalar uchun kapital sarf-xarajatlari va avariya holatlari sonini kamaytirish, shuningdek, elektr tarmoqlarining mustahkamligi va sifatini oshirishga imkoniyat yaratadi.

Umuman olganda, birinchidan, kichik shaharlarning rivojlanishini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlarini sotsiologik tadqiq qilish uchun uslubiy asos sifatida - neoinstitutsonal, transformatsion, faktorial, urbanizatsiya usullaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlardan samarali foydalanish mamlakatimizda mavjud kichik shaharlarning rivojlanishini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun uslubiy imkoniyatlarni ochib beradi. Ikkinchidan, sotsiologiyada kichik shaharlar murakkab ijtimoiy-hududiy tizim sifatida olib qaraladi. Shuningdek kichik shaharlarning asosiy xususiyatlari aholining cheklangan miqdoriy ko'rsatkichlari (50 ming kishiga qadar), ma'muriy-hududiy bo'linish, shahar hayotini qo'llab-quvvatlash tizimida qishloq xo'jaligidan tashqari ishlab chiqarish jarayonining ustunligi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham kichik shahar deganda tabiiy, sanoat, iqtisodiy, mehnat, infratuzilma va boshqalarni mustaqil rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lgan ijtimoiy birlashma tushuniladi. Uchinchidan, kichik shaharlarning rivojlanishi oqilona boshqariladigan jarayon hisoblanadi. Chunki kichik shaharlar o'ziga xos rivojlanish strategiyalariga ega. Sovet Ittifoqi davrida kichik shaharlarning ixtisoslashuvi real resurslarni hisobga olmagan holda yaratilishiga olib keldi. Chunki bu davrda kichik shaharlarni boshqarish faqat ma'muriy-buyruqbozlik xususiyatiga ega bo'lgan. Masalan, ko'pgina kichik shaharlarning paydo bo'lishi siyosiy tartibning natijasi edi. Shu tufayli kichik shaharlarni tashkil qilishda bozor manfaatlarini emas, balki siyosiy manfaatlar ustuvor o'rinni egallagan. To'rtinchidan, mulkchilikning yangi shakllarining paydo bo'lishi hamda bozor munosabatlari rivojlanishi, bilan bog'liq bo'lgan yangi muammolar kichik shaharlar boshqaruvining ma'muriy-buyruqbozlik modelidan demokratik modelga o'tish jarayoni bilan chambarchas bog'liq. Beshinchidan, mamlakatimizda mavjud kichik shaharlarning faoliyati global miqyosdagi murakkab jarayonlarga tobora chuqurroq jalb qilinadigan sharoitda tobora rivojlantirilmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda ta'kidlash mumkinki, bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning kichik shaharlar taraqqiyot potensialiga asoslangan holda rivojlanishi

uchun yangi indikatorlarni ilmiy nuqtai-nazardan tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari, bozor munosabatlari sharoitida kichik shaharlari aholisining jamoatchilik fikri prizmasidan kelib chiqib ilmiy nuqtai-nazardan

tadqiq qilish asosida kichik shaharlar aholisi yashash sharoitlari va faoliyatidagi o'zgarishlarning konseptual xususiyatlarini aniqlaydigan ob'ektiv va sub'ektiv omillarni har tomonlama tahlil qilish uchun dolzarb muammolardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Бабалова А.В. Обратная связь в системе местного самоуправления малого города: дисс.... канд. соц.наук. - Москва, 2002. – С.171.
2. Кривова Д.А. Управление социальной инфраструктурой в малых городах: автореферат дис. ... канд. соц. наук. - Екатеринбург, 2013. – С.26
3. Свистунова Е.А. Социальная сфера малого города как объект управленческой деятельности : дисс ... канд. соц. наук. - Москва, 2004. – С.223.
4. Тухбатуллин Д.Г. Образ жизни населения как основной критерий социального развития малого города: дисс ... канд. соц. наук. - Уфа, 2003. – С. 130.
5. Снедков А.В. Управление социальным развитием малых городов на основе комплексного социального планирования : автор. дис. ... канд. соц. наук. - Орел, 2009. – С. 19.
6. Григорьева А.В. Специфика управления развитием малых городов России в условиях государственных и глобальных вызовов : дисс.. канд. соц.наук. - Ростов-на-Дону, 2017. – С 158.
7. URL.<https://zamin.uz/uzbekiston/62073-jahon-banki-yangiyul-kogon-va-chortoq-shaharlarini-ekoshaharga-aylantirish-loyihasisiga-100-mln-dollar-ajratadi.html>

UDK: 1(091) (5): [910.4:339.9(4/5)]

Нодир КУЗИЕВ,

Доцент Бухарского государственного университета, PhD

E-mail: nodir82a@mail.ru

Под рецензии д.ф.н., профессор Б.Т.Туйчиева

A PHENOMENON OF THE SILK ROAD: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Annotation

In article is noted that subject of the Great Silk Road is very actual for modern science. In ditto time, in article are broadly used given written sources that is an important method for opening the problems of the Silk Road.

Key words: Silk Road, studies, routes and country, world trade and culture.

ФЕНОМЕН ШЕЛКОВОГО ПУТИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье отмечено, что тема Великого шёлкового пути является актуальной для современной науки. В то же время, в статье широко использованы данные письменных источников, что является важным методом для раскрытия проблем Шёлкового пути.

Ключевые слова: Шёлковый путь, исследования, пути и страны, международная торговля и культура.

IPAK YO‘LI FENONENI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Annotatsiya

Maqolada Buyuk ipak yo‘li zamonaviy ilm-fan uchun dolzarb ekanligi qayd etilgan. Shu bilan birga, maqolada Ipak yo‘li muammolarini ochib berishning muhim usuli bo‘lgan yozma manbalar ma‘lumotlaridan keng foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: Ipak yo‘li, tadqiqotlar, yo‘llar va mamlakatlar, xalqaro savdo va madaniyat.

Введения. Понятие «Шелковый путь» появилось во второй половине XIX века. Впервые это понятие как название сети торговых путей (Seidenstrassen), связывающих Китай с западными странами, применил немецкий востоковед Фон Рихтгофен в своей книге «Китай». С тех пор это название на устах и заняло прочную позицию в научных исследованиях. Явление действительно заслуживает к себе такого внимания, так как сыграло величайшую роль в мировой культуре. Как отмечал академик Н.Н.Негматов, Шёлковый путь был событием мирового порядка, глобализационным процессом раннего средневековья [1,14-18], когда ценности, товары и достижения в одной части Старого Света становились доступны в других частях Земли. Актуальность темы и постоянно возрастающий интерес к Шёлковому пути обусловлен возможностью его возрождения и использования вновь для развития общества. В конце XX начале XXI вв. был осуществлен ряд больших проектов, связанных с изучением трасс Шёлкового пути, проведены научные семинары и конференции. В марте-октябре 1988 году в древней столице Японии-городе Нара-состоялась грандиозная международная выставка «Шёлковый путь-88» [2, 276].

Анализ литературы по теме. В последние годы основные направления развития международных отношений в мире, в частности тенденции биполярного противостояния, возможности влияния процессов глобализации на культурное сотрудничество и методы глобального управления проанализированы в исследованиях таких ученых как Д. Белл, М. Рассет, С. Лен, У. Томохико, Х. Карар, М. Хикок, П. Франкопан, С. Пейруз, Ф. Старр, С. Корнелл. Ученые Содружества Независимых Государств А.Казанцев, Н. Мурашкин, Р. Мирзаев, Э. Усубалиев, К. Шустов А. Мамадазимов, Н. Негматов, В. Аубакирова, А. Умуразакова и С. Айтенев исследовали проблему, отличающуюся новыми подходами к изучению Великого шелкового пути. Ю. Тавровский подробно исследовал не только инициативу такой страны как Китая, но и ее влияние на культуру стран, где пересекается Великий шелковый путь.

Исторические аспекты восстановления Шелкового пути в нашей стране исследовали А.Ходжаев, О.Кобзева, а в аспекте анализа отношений в социальных, политических, этнокультурных процессах – Э.Ртвеладзе, В.Парамонов, С.Отамуродов, О.Сирожев, К.Назаров, Ж.Яхшиликов, Н.Мухаммадиев, С.Чориев, А.Шарипов.

Методология исследования. В статье использовались методы сравнительного, ретроспективного анализа, системного подхода, сравнения, структурно-функционального анализа, контент-анализа, диалектики, герменевтики, синергетики научного познания.

Анализ и результаты. Действительно, Великий Шелковый путь в течение долгого времени служил важным фактором экономической, социальной и культурной интеграции стран Запада и Востока, Юга и Севера. Великий шелковый путь сыграл важную роль в историческом развитии региональных и международных отношений в Центральной Азии. Библиография научных и научно-популярных работ о Великом шелковом пути насчитывает не одну тысячу названий, монографии, книги, брошюры, статьи, доклады, тезисы.

В них дана история Великого шелкового пути, описание основных и вспомогательных дорог, характеристика городов, этнический состав населения, наименования товаров, архитектура и искусство, музыка и эпос. Однако в полном научном объеме библиография пока не составлена. В последние два десятилетия значительно усилился научный и общественный интерес к истории этой великой трансконтинентальной дороге, её месте и значимости в мировой цивилизации [3, 9]. В истории Центральной Азии это очень бурный период: происходит ломка старых производственных отношений и установление новых, рушатся одни государства, и на смену им приходят новые, меняется этнополитическая ситуация и этнический атлас и т.д. Самое заметное явление - переселение больших масс населения с одной территории на другую. Период известен в науке как период Великого переселения народов, затронувший и ВШП. Хотя, с одной стороны, международная торговля продолжалась, с другой точки зрения, Великий

шелковый путь этого периода можно рассматривать как важнейший фактор транзита обычаев и традиций, искусства (архитектуры, дизайнерского искусства, скульптуры, и многое другое) различных народов из одной части земли в другую, из Азии в Европу и в обратном направлении. А с точки зрения политики, Великий шелковый путь не раз становился орудием войн, и воинственные правители, стремившиеся к расширению своих владений и накоплению безмерных богатств, без всякой жалости и сожаления проливали кровь своих подданных. Хроника продолжительных войн Византии и Ирана за преобладание на западном отрезке ВШП, Китая и кочевников на восточном отрезке показывает, что ритм торговли, нарушался, затруднялась транспортировка шёлка и других товаров, что привело к зарождению шелководства и за пределами Китая. Система торговых связей этого времени довольно подробно представлена в сообщениях восточных географов IX- X вв. В этих дорожниках названы все пункты и расстояния между ними, отмечены узловые торговые центры и караван-сарай. К сожалению, как было отмечено выше, третья глава небольшая и поэтому многие вопросы остались не освещёнными. Хотя значительные археологические работы, проведённые во второй половине XX века на территории Ближнего и Среднего Востока, Центральной Азии, северо-западного Китая, позволили решить многие вопросы, связанные с ВШП.

Так, например, находка и изучение изделий согдийских мастеров (остатки тканей, керамика, бумага, предметы торевтики и др.) позволили определить ареал расселения согдийцев вдоль трасс Шёлкового пути. Изделия из Согда найдены на территории Европы, Китая и Японии. Раскопаны многие памятники (караван-сарай, рабаты, базары, сардоба и др.), так или иначе связанные с международной торговлей, выявлены основные и вспомогательные дороги, определены узловые пункты и торговые фактории. Сочетание данных археологии и письменных источников позволили локализовать многие города, указанные в путеводителях и дорожниках.

Почти в каждом раскопе полученные находки четко делились на две группы: местного происхождения и производства и привозные, иностранного производства, вещи. Такие находки свидетельствуют о тесных контактах народов и в целом о развитии товарообмена, находки же показывают основные направления связей. Результаты такого интенсивного изучения археологических памятников вдоль трасс Великого шёлкового пути на всём его протяжении позволили учёным решить ряд важных теоретических проблем ВШП [4, 268;]. В некоторых странах Востока (Индия, Китай, Узбекистан, Шри Ланка, Япония) созданы специальные научные институты по изучению Великого шелкового пути в т.ч. Институт Хироямы в Камакуре (Япония), издающий высоконаучный ежегодник "Археология и искусство Великого шелкового пути" (вышло 4 выпуска). Подобного рода институт основан и в Узбекистане в г. Самарканде Международный институт Центральноазиатских исследований (МИЦАИ), созданный по решению ООН и ЮНЕСКО. Один из проектов его работы предусматривает изучение городов и маршрутов Великого шелкового пути. Помимо научных и культурных программ, осуществляется проект мировой значимости по возрождению Великого шелкового пути. Исключительно важное значение придается изучению Великого шелкового пути в Узбекистане. Благодаря инициативе и поддержке Первого Президента Республики Узбекистан И.А.Каримова, здесь проводится активная деятельность по возрождению, развитию культуры, науки, искусства, народных промыслов туризма. Не случайно именно Ташкент был избран местом проведения

международного семинара под эгидой Всемирной туристской организации, обратившейся к странам мира с призывом превратить Великий шелковый путь в путь дружбы и сотрудничества. Не случайно также, что одна из центральных магистралей Ташкента, ведущая на Восток, названа "Буюк ипак йули"- "Великий шелковый путь".

Даже после того, как программа ЮНЕСКО прекратила финансирование в 1997 году, проект оставался в центре внимания социологов и философов, а это означало, что он сам по себе стал тенденцией и имел право дальнейшему процветанию. Поэтому в последние годы в рамках этого проекта был организован ряд конференций. В частности, в октябре 2008 года в Ташкенте «Пути развития и популяризации культурного туризма в странах Шелкового пути», в ноябре 2008 года в Баку «Дорога Страбона – как часть Шелкового пути», в ноябре 2009 года в Сиане «Номинация трансграничная серия Всемирного наследия Шелкового пути»[5,63] в июне 2013 г. в Улан-Баторе прошли научные конференции на тему «Шелковый путь: прошлое, настоящее, будущее»[6,70-73] а в сентябре 2013 г. в Самарканде на тему «Культурные переходы на перекрестках Центральной Азии: до, во время и после Великого шелкового пути»[7, 101-106]. Эта международная программа, организованная ЮНЕСКО, сыграла важную роль в изучении, восстановлении и развитии современных культурно-гуманитарных связей по истории, культуре и традициям Шелкового пути.

Изучение Шелкового пути в контексте материальной культуры особенно эффективно. Важность предметов становится очевидной в их взаимодействии с культурами - кто их производил, использовал, продавал или выбрасывал. Знания, полученные в процессе такого познания, помогут сформировать новый взгляд на культуру прошлого». Надо подчеркнуть, что первенство Узбекистана в выдвигании идеи культурной трансформации Шелкового пути, создание для этого соответствующих внешнеполитических предпосылок было еще более значимым на фоне исключительной роли Амира Темура в развитии дипломатической и культурной составляющих указанного исторического пути, на фоне идей Сахибкирана о едином интеграционном торгово-экономическом и культурно-просветительском пространстве, на фоне исторического значения наследия бактрийской, согдийской, хорезмской, фергано-чачской цивилизаций. Как справедливо считают эксперты, Амир Темура вновь объединил основные евразийские торговые маршруты в рамках новой империи».

Выводы и предложения. Анализ вышеприведенных фактов и аргументов позволяют сделать ряд философских умозаключений о сущности и структуре, функциях и значении феномена шелкового пути:

Во-первых, феномен шёлкового пути, продвигаемая Китаем и другими странами, формируется как система идей, взглядов и подходов которые служат интеграции социально-экономического, политического и культурного потенциала государств, расположенных в Евразийском регионе, и мобилизации этого потенциала для ускорения развития стран. Идея Нового шёлкового пути основывается на историческом примере древнего Великого шёлкового пути, действовавшего со II в. до н. э.

Во-вторых, социальное значение феномена шелкового пути в том, что она сможет способствовать социально-экономическому, политическому и культурному сближению стран региона, координации их торгово-экономического, транспортно-коммуникационного, геополитического, социального, культурного потенциала и устремлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Негматов, Н.Н. От древнейшей арийской глобализации Евразии к современной интеграции Мирового сообщества/ Н.Негматов//Национальные интересы и политика безопасности государств Центральной Азии в условиях глобализации. - Душанбе, 2006. - С.14-18

2. The Grand Exhibition of Silk Road Civilizations. The Oasis and steppe Routes. Published by Nara Prefectural Museum of Art, the Association for Silk Road Exposition. - Nara, 1988 - 276 p.
3. Ртвеладзе Э. Великий Шелковый Путь. энциклопедический справочник. Древность и раннее средневековье. - Т.: Национальное энциклопедия Узбекистана. Т.1999.С.-9.
4. Великий шелковый путь и Ферганская долина. - Ташкент, 2014.-268 с.
5. Вестник МИЦАИ, 2009, №10. – С. 63.
6. Татыбаев А. Шелковый путь: прошлое, настоящее, будущее. Материалы международной научной конференции. //Вестник МИЦАИ, 2013, №17. – С. 70-73.
7. Горшенина С. Культурный трансфер на перекрестках Центральной Азии: до, во время и после Великого Шелкового пути. Материалы международной научной конференции. /Вестник МИЦАИ,2013, №18. С.101-106

Djanibek KUSHARBAYEV,

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti bo'lim boshlig'i, PhD

E-mail: d.kusharbayev@bimm.uz

A. Avloniy nomidagi milliy tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi p.f.f.n. dots. G'. Otamurodov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING THE INNOVATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION

Annotation

This article describes the mechanisms of innovation, the conditions under which this mechanism works effectively, and all information coming from the external and internal environment. The pedagogical and psychological aspects of the issue of developing the innovative potential of teaching staff in the process of professional development are also described.

Key words: Innovation activity, innovative environment, psychological barrier, regulation, cognitive barrier, innovative potential, stereotype, network technologies.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В данной статье описаны механизмы инновационной деятельности, условия, при которых этот механизм работает эффективно, и вся информация, поступающая из внешней и внутренней среды. Также описаны педагогико-психологические аспекты вопроса развития инновационного потенциала педагогических кадров в процессе профессионального развития.

Ключевые слова: Инновационная деятельность, инновационная среда, психологический барьер, регулирование, когнитивный барьер, инновационный потенциал, стереотип, сетевые технологии.

PEDAGOG KADRLARNING INNOVATSION SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada innovatsion faoliyatning yuzaga kelish mexanizmlari, ushbu mexanizm ishlaydigan va samara beradigan shart-sharoitlari, tashqi hamda ichki muhitidan kelib tushayotgan barcha ma'lumotlar, qadriyatlar tizimi yoritib berilgan. Shuningdek, malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish masalasining pedgogik-psixologik jihatlarini bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Innovatsion faoliyat, innovatsion muhit, psixologik to'siq, regulyatsiya, kognitiv to'siq, innovatsion salohiyat, stereotip, tarmoq texnologiyalari.

Kirish. Ma'lumki, har qanday texnologiya ta'limning yangi mazmunini shakllantiruvchi ta'lim tamoyillariga asoslanadi va ta'lim oluvchi shaxsini tarbiyalash, unda mehnat bozori talablari va muayyan yo'nalishlarda kasbiy ko'nukmalarni hosil qilishga yo'naltiriladi. Ta'lim jarayonining faol sub'ektlari o'qituvchi va o'quvchilar bo'lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu (yoki fan asoslari) bo'yicha kam kuch va vaqt sarflagan holda nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Ta'limga olib borilayotgan islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri uchun poydevor yaratish o'z-o'zidan pedagogika sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab olishni taqozo etadi.

Pedagogika fani jamiyat tomonidan belgilangan talablar asosida inson kapitalini yaratishga xizmat qiladi. Buning uchun esa pedagogika fani jamiyat rivojining strategiyasi va ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladigan ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod, vosita va texnologiyalarini ishlab chiqishi hamda uni amalga oshirish mexanizmlarini aniq belgilab berishi lozim.

Shuningdek ta'lim sohasining tez rivojlanishi jarayonida, pedagogika fanining aniq yo'nalishlari orqali XXI - asr talablarini talablarini qondirish uchun pedagogika fanining rivojlanish strategiyasi va ustuvor yo'nalishlarini belgilab berilishi maqsadga muvofiq

Innovatsion pedagogikaning vujudga kelishi va rivojlanishi, innovatsion pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog'lanishi, innovatsion pedagogikaning umumiy g'oyasi va uning tushunchalari bugungi kundagi pedagogika fanining rivojlanish strategiyasi va ustuvor yo'nalishlarini belgilab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'lim tizimi sifatiga bo'lgan talabning ortib borishi, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va pedagog kadrlar innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedgogik-psixologik jihatlarini tadqiq etishni taqozo etadi. Innovatsion muhitning mavjud bo'lmavligi pedagog kadrlarning metodik tayyorgarligining yaxshi emasligi, ularning pedagogik yangiliklardan xabardor bo'lmavligi bilan belgilanadi. Aksincha, innovatsion muhit mavjud bo'lsa, oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarning yangiliklarni qabul qilmaslik foizi kamayadi, bu esa, ularda kasbiy faoliyat stereotiplarini bartaraf etishga yordam beradi. Bundan tashqari innovatsion muhit pedagog kadrlarning pedagogik innovatsiyalarga munosabatida ham o'z aksini topadi.

Innovatsion faoliyatning yuzaga kelish mexanizmlari va ushbu mexanizm ishlaydigan, samara beradigan shart-sharoitlarini tushunishimiz va bu borada tasavvurlarimiz to'laqonli bo'la olishi uchun bizda innovatsion faoliyatni amalga oshirmoqchi bo'layotgan, rejalashtirayotgan shaxs "o'z qarashlar tizimi" chegarasidan, kasbiy vazifalarni amalga oshirishning an'anaviy usullaridan, faoliyatni bajarish haqidagi tasavvurlaridan chetga chiqishi, yangi vaziyatga "ko'chishi", hech bo'lmaganda qisqa muddatga boshqa bir maydonga, nuqtai nazarga o'tishida muqarrar duch keladigan psixologik to'siqlar haqida bilimlar bo'lishi zarur. Boshqa bir madaniyatga, nuqtai nazarga "ko'chish" ancha mushkul vazifa. Ammo shunday vaziyatlar va sharoitlar mavjudki, ular bu "ko'chish"lar, "o'tish"larni ancha soddalashtiradi.

R.M.Granovskaya va Yu.S.Krijanskayaning ta'kidlashicha, "Biz har doim va har yerda: fikrlashda, xulqda,

ijtimoiy hayotda – streoptiplarga duch kelamiz va ularni yenga olmaymiz. Agar biz sal ochiqroq va tizginsizroq, streotiplardan ozodroq, birozgina soddaroq bo'la olganimizda edi – muammolar anchagina kam bo'lgan bo'lardi! Bizga ijodni boshlay bilish, hayotga nisbatan ijodiy yondashish va umuman, ijod, yaratishning barcha shakllari yetishmaydi" [1].

V.S.Slastenin va L.S.Podmova to'laqonli hayot hissi insonda, u o'z-o'zini ko'rsata bilgan vaqtdagina, ya'ni o'z ideallarini hayotga tatbiq eta olgan, topa olgan va shu jarayonda, uning uchun alohida subektiv mazmun, ma'noga ega e'tiqodlariga, qadriyatlar tizimiga qarshi chiqmagan, ularni buzishga majbur bo'lmagan paytdagina yuzaga kelishini ta'kidlashadi. Olimlar fikricha: qadriyatlar tizimining ortiqcha barqarorligi, harakatsizligi mutaassiblik, ishonchning psixik to'mtoqlashgani, qotib qolganligi sifat ko'rinishini beradi: inson juda ko'p narsalarni o'zi uchun imkonsiz deb biladi va shu orqali u o'z-o'zini o'zgaruvchan voqelikdan muhofazalaydi. Boshqa bir tomondan esa, haddan ortiq harakatchan, o'zgaruvchan va beqaror qadriyatlar tizimi umumqabul qilingan me'yorlarning qadrsizlanishi (ularga befarqlik), "hamma narsaga ijozat berish" ko'rinishida aks etadi [2].

Insonning tashqi va ichki muhitidan kelib tushayotgan barcha ma'lumotlar, qadriyatlar tizimi va to'siqlari tomonidan kuzatib boriladi. Psixologik to'siqlar – "shaxsning unga faol pozitsiyani egallash va muayyan faoliyat yoki muloqot turini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi, imkoniyatlarni yo'l bermaydigan maxsus psixologik holati" [3].

A.M.Xon pedagoglar yangilikka duch kelishida uchraydigan psixologik to'siqlarni ikkiga bo'ladi: bilishga doir (kognitiv) va boshqarishga doir (regulyativ). Ularning fikricha, yangiga nisbatan kognitiv psixologik to'siqlar yangi haqidagi muayyan bilimlarning yo'qligi, yangiliklardan ta'sirlanmaslik sabab paydo bo'ladi va sust qarshilikka uchraydi. Boshqaruvga doir psixologik to'siqlar tashabbuskorlarga, rahbariyatga va yangilikka nisbatan ishonchsizlikda namoyon bo'ladi va yangilikka nisbatan faol qarshilikni paydo qiladi [4].

Psixologik to'siqlar tahliliga doir adabiyotlarda ushbu to'siqlarni baholashning V.I.Antonyuk tomonidan ishlab chiqilgan, mantiqan muvofiqlashtirilgan baho tizimi ajratib ko'rsatiladi. Bu tahlilda psixologik to'siqlar innovatsiyalar tadqiq etilishi sharoitida jamoa ijtimoiy-psixologik muhitining ko'rinish shakli sifatida talqin qilinadi [5]. Bunda xodimlarning yangilik qo'llanilishi sabab yuzaga keluvchi salbiy: harakatlari, mulohazalari, tushunchalari, xulosalari, kutishlari va hissiy kechinmalari yashirin yo ochiq, anglangan yo anglanmagan, atayin yoki bilmasdan yuzaga kelan salbiy psixik holatlar ta'siriga uchragan jamlanma, to'plam sifatida aks etadi.

V.I.Antonyukning ushbu tadqiqotining ko'rsatishicha, psixologik to'siq rivojlanib boruvchi, o'suvchi ijtimoiy-psixologik muhit natijasi hisoblanadi, uning ko'rsatkichlari yangilik qo'llashning joyi va vaqti, tashkilotida, xodimlarning turfa toifalarida jiddiy o'zgarishlarga uchraydi.

Yangilik qo'llashning bunday transformatsiyasi har bir konkret holatni chuqur tadqiq qilishni, to'siqning ob'ektiv va sub'ektiv determinantlarini o'rganishni, uni turli xil usullar bilan muvofiqlashtirish va boshqarish yo'llarini ishlab chiqishni taqozo qiladi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengish uchun kundalik ongning yangilikning samarali tatbiqiga jiddiy tarzda xalal berayotgan ba'zi streotiplarini yetarlicha jiddiy tarzda o'zgartirish talab etiladi.

R.M.Granovskaya va Yu.S.Krijanskayalarning ta'kidlashicha, muayyan bir yangini va kutilmaganni baholay bilish, inson ushbu yangini qanday idrok etayotganligi, ushbu ma'lumot uning oldingi tajribalaridan qanchalik ozodligi bilan belgilanadi [6]. Muayyan bir yangini nafaqat idrok etish, balki qabul qilishni istamaslik bilan chulg'angan o'z olami chegaralaridan chiqib bilish oson emas. Buning uchun alohida kuch, yoki alohida undovchi, qo'zg'atuvchi vaziyat talab etiladi. Ammo ushbu kechirilgan kechmishlar deyarli har doim yangi ijodiy qarorlar, xulqning yangilanishi bilan rag'batlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda yangi tendensiya yangi yo'nalishni ko'rsatmoqda. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishning birinchi strategiyasi psixologik to'siq mavjudligini anglash, vaziyatni qabul qilish, ammo harakatsizlik bilan tavsiflanadi. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishning ikkinchi strategiyasi psixologik to'siq mavjudligini anglash, vaziyatning o'ziga xosliklarini tushunish va qabul qilish, konstruktiv harakatlarni bajarishdan tarkib topadi. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishdagi uchinchi strategiya – vaziyatni inkor qilish, undan yuz o'girish va harakatsizlik. Psixologik to'siqlarni yengib o'tishda to'rtinchi strategiya – vaziyatni anglash, uni qabul qilish va tushunish, ammo samarasiz (destruktiv) harakatlarni amalga oshirish.

Psixologik to'siqlarni muvaffaqiyatli yengib o'ta olish uchun: o'z shaxsiy kechinmalarini to'g'ri tushunish va anglash, innovatsion faoliyatdagi omadsizliklarga ortiqcha urg'u bermaslik; o'z Men – obrazini innovatsion faoliyat sub'ekti, egasi, sohibi sifatida qabul qilish; innovatsion faoliyat murakkabliklari, qiyinchiliklarini bo'rttirmaslik va ularni adekvat baholash; o'z imkoniyatlarini yetarlicha to'g'ri baholay olish; ta'lim jarayoni va innovatsion faoliyat ishtirokchilari bilan faol o'zaro munosabatlarga kirisha olish; o'zini idora etish va o'zini nazorat qila bilish ko'nikmalarini egallash; o'z harakatlari sababini tashqi olam, taqirdan emas, o'z fikri, dunyoqarashi va harakatidan izlash va bunga ishonish talab etiladi.

Demak, innovatsion muhitni ana shu tarzda yaratish muhim ahamiyatga ega ta'limiy natijalarni qo'lga kiritishga yo'naltirilgan innovatsion jarayonlarni samarali amalga oshirishga imkon beradi: innovatsion g'oyalari, texnologiyalar, metodikalar, ta'lim-tarbiya metodlari, usullari va h.k.

Ma'lum bo'ladiki, mazkur shart-sharoitning mohiyati innovatsion faoliyatning barcha sub'ektlariga innovatsion muhitning ijobiy ta'sir etishiga erishish; innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun maqbul sharoit yaratish; pedagog kadrlarning turli innovatsion loyihalarni ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyojini rag'batlashda o'z ifodasini topadi.

Pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish mexanizmi professor-o'qituvchilarning yuqori o'quv, ilmiy-tadqiqotchilik, amaliy faolligini ta'minlaydi hamda ta'limiy, ilmiy va amaliy faoliyatni integratsiyalash imkonini berib, kasbiy tayyorgarlik mazmunini o'z vaqtida yangilab borish, shaxsiy ehtiyojlarni muntazam monitoring qilib borish hisobiga resurslarni maqsadli yo'naltirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida ta'kidlanganidek, hozirgi vaqtda pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini uch o'zaro aloqadorlikka ega tarkibiy asosga tayanmasdan amalga oshirib bo'lmaydi: tarmoq texnologiyalari orqali hamkorlikdagi faoliyatni samarali amalga oshirish; pedagog kadrlarning innovatsion faolligini rag'batlash; malaka oshirish jarayonida tinglovchilarining ilmiy-tadqiqotchilik va amaliy faoliyatini jadallashtirish.

Yangi innovatsion texnologiyalari orqali hamkorlikdagi faoliyatni samarali amalga oshirish – bu mehnat bozori talablariga muvofiq kasbiy faoliyat samaradorligiga erishish, foydalaniladigan resurslarni maqbullashtirish, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish maqsadida malaka oshirish kurslari va oliy ta'lim muassasalari va sub'ektlarning tashqi muhit bilan o'zaro birgalikdagi harakatini tashkil etishning barqaror shakli.

Yangi innovatsion texnologiyalari orqali hamkorlikdagi faoliyatni samarali amalga oshirish mexanizmi pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan quyidagi muhim imkoniyatlarga ega:

- ta'lim xizmatlari bozorida o'zgaruvchan talablarga muvofiq, ta'limiy faoliyat tuzilmasiga dinamik o'zgartirishlar kiritish imkoniyatining mavjudligi;
- malaka oshirishga doir ta'limiy dasturlar ro'yxatini kengaytirish;
- individual ta'lim traektoriyasini amalga oshirish hisobiga o'qitish jarayonlarini tashkil etishning moslashuvchanligini taminlash;

- stajirovka va amaliyot o'tish tizimini rivojlantirish hisobiga malaka oshirish jarayonlarining uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash;

- resurslardan foydalanish va integrallashgan servis xizmatlarini maqbullashtirish.

Pedagog kadrlarning innovatsion faolligini oshirish hamda ilmiy-tadqiqotchilik va amaliy faoliyatini samarali tashkil etish mexanizmlari o'qituvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishning zaruriy sharti sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur faoliyat natijalarining baholash reyting tizimi shaklida amalga oshadi.

Innovatsion salohiyat bunday tizim bilan, eng avvalo:

- pedagog kadrlarning ilmiy-pedagogik faoliyatining uzluksizligini ta'minlash;

- o'qituvchilarning hamkorlikning tarmoq shaklidagi ishtirokining xilma-xil turlarini rag'batlantirish;

- pedagog kadrlarning akademik va xalqaro darajadagi faolligini rag'batlash bilan bog'liqdir.

Pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishni yuqorida quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

Individual ta'lim traektoriyasi.

Individual ta'lim traektoriyasi malaka oshirish jarayonining muqobil shakli, turi va real tanlangan modulni talab etadi.

Malaka oshirish jarayonida qo'shimcha ta'lim kursini (masalan, boshqaruv, pedagogik-psixologik va kasbiy malaka oshirishni) o'zlashtirish maqsadga muvofiq.

Malaka oshirishning mazkur shaklini amalga oshirish:

- malaka oshirish jarayonida qo'shimcha ta'lim dasturlarini joriy etish;

- kredit-reyting tizimi asosida integrallashgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqishni talab etadi.

3. Pedagog kadrlarning amaliy tayyorgarligini kuchaytirish.

Yangi talablar bilan bog'liqlikda pedagog kadrlarning amaliy tayyorgarligini takomillashtirishga doir malaka oshirish dasturlarini loyihalashtirish bir qancha nazariy kurslarni amaliy komponentga almashtirishni talab etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish modelini amalga oshirishning maxsus pedagogik shart-sharoitlarining zarurati asoslanadi. Bunga tizimli tahlil qoidalariga amal qilish orqali erishiladi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish modelining pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtiriladi va ularning mohiyati ochib beriladi. Natijada, malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishning yaxlit mexanizmini takomillashtirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Granovskaya R.M, Krijanskaya Y.S. *Tvorchestvo i preodoleniye stereotipov.* – SPb.: Izdatelstvo OMS, 1994. – 192 s. – S.4.
2. Slastenin V.A, Podimova L.S. *Pedagogika: Innovatsionnaya Deyatel'nost.* – M.: Magistr, 1997. – 224 s. – S.85.
3. Kondratyev M. Y., Ilin V. A. *Azbuka sotsialnogo psixologa-praktika.* – M.: PER SE, 2007. – 464 s.
4. Xon A.M. *Psixologicheskiye baryeri pri vnedrenii novovvedeniya v shkolnuyu praktiku i nekotoriye puti ix preodoleniya: Metodicheskiye rekomendatsii.* – Alma-Ata: AGPI, 1996. – 88 s.
5. Antonyuk V.I. *Problema sotsialno-psixologicheskogo klimata.* – Moskva, 2016. – 98 s.
6. Granovskaya R.M, Krijanskaya Y.S. *Tvorchestvo i preodoleniye stereotipov.* – SPb.: Izdatelstvo OMS, 1994. – 192 s.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2019 y., 09/19/797/3793-son.
9. Antonyuk V.I. *Problema sotsialno-psixologicheskogo klimata.* – Moskva, 2016. – 98 s.
10. Begimqulov U.SH. *Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Pedagogika fanlari doktori. ... diss.* – T., 2007. – 305 b.
11. Granovskaya R.M, Krijanskaya Y.S. *Tvorchestvo i preodoleniye stereotipov.* – SPb.: Izdatelstvo OMS, 1994. – 192 s.
12. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. *Kasb psixologiyasi.* – T.: TDPU, 2010. – 162 b.
13. Kusharbayev J.U. *Malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss.* – T., 2020. – 48 b.
14. Mirsoliyeva M.T. *Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish texnologiyalari. Monografiya.* – Toshkent, "Fan va texnologiyalar", 2018. – 102 b.
15. Xodjayev B., Zufarov Sh. *Pedagogik innovatika.* – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2010. – B.14-15.
16. "Pedagogning innovatsion faoliyatini rivojlantirish" modulining o'quv-uslubiy majmuasi. – T.: BIMM, 2019. – 130 b.

UDK:2:17.02(575.1)

Shohrux QARSHIYEV,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: qarshiyevshohrux@gmail.com

TIU prof. p.f.d K.Kadirov taqrizi asosida

O‘ZBEKISTONDA DIN VA AXLOQ MUTANOSIBLIGI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlatimizda din va axloq mutanosibligiga oid muammo va yechilar keltirildi va tavsiflandi. Maqolada diniy va axloqqa oid nazariy ilmlar va qarashlar muhokama qilindi.

Kalit so‘zlar: din, axloq, ilm, mutanosib, bilim, ijtimoiy-siyosiy, Islom, ta’lim tizimi, iymon-e’tiqod, dars, yechim.

РЕЛИГИЯ И МОРАЛЬ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье анализируются и описываются проблемы и пути их решения, связанные с балансом религии и нравственности в нашей стране. В статье рассмотрены теоретические науки и взгляды на религию и мораль.

Ключевые слова: религия, мораль, наука, пропорциональность, знание, социально-политический, ислам, система образования, вера, урок, решение.

RELIGION AND MORALITY IN UZBEKISTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Annotation

The article analyses and describes problems and solutions related to the balance of religion and morality in our country. Theoretical sciences and views on religion and morality were discussed in the article.

Key words: religion, morality, science, proportionality, knowledge, socio-political, Islam, educational system, faith, lesson, solution

Kirish. Bugungi kunda ilm-fan aql bovar qilmas darajada taraqqiy etmoqda. Bu insoniyatning ilm egallashga, uni hayotga tatbiq etishga bo‘lgan intilishlari mahsulidir. Ilm o‘rganish, uning hosilalarini hayotga tatbiq etish zamon talabi bo‘lishi bilan birga, asrlar davomida insoniyatning kundalik yumushi, iymon-e’tiqodiga aylangan qadriyat hisoblanib, ilm egalari doimo sharaflanadi.

Ilm turfa xil qarash va yondashuvlarga ega shaxslar, jamoalar, jamoat tashkilotlarining o‘zaro sog‘lom kurashi o‘laroq raqobat muhitida tez rivojlanadi. Davlat esa taraqqiyotga homiylik qiladi, sharoit yaratib imkoniyatlar beradi. Dunyoda va mamlakatimizda ro‘y berayotgan voqea-hodisalar, ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tahlili diniy-ma’rifiy sohadagi faoliyat samaradorligini oshirishni va malakali kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini yaratishni taqozo etmoqda. Mana shunday talab va ehtiyojlardan kelib chiqib 2018 yil 16 aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Diniy-ma’rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilindi.

Adabiyotlar tahlili. Axloq to‘g‘risidagi fanlarning asosiy vazifasi axloqiy barkamol inson va jamiyatni tarbiyalashning yo‘l-yo‘riqlarini ko‘rsatib berishdan iborat. Axloqiy tarbiya shu yo‘ldagi uzluksiz amaliy jarayondir. Inson axloqiy tarbiya orqali axloqiy qadriyatlarini anglab yetadi, o‘zida axloqiy tajribalar, ko‘nikma va fazilatlarini shakllantiradi, axloqiy me’yorlar va tamoyillar asosida yashashga o‘rganadi. Axloqiy tarbiya insoniyat tarixi mobaynida ikkita muhim masalaga javob izlaydi: biri – qanday yashamoq kerak, ikkinchisi – nima qilish keragu nima qilmaslik lozim. Axloqiy tarbiya – insonni komillikka eltuvchi yo‘l. Uning vositalari ko‘p, biri an’anaviy tarbiya bo‘lsa, ikkinchisi zamonaviy tarbiyadir. Odatda, har ikki turdagi vositalardan samarali foydalaniladi. Maktabgacha axloqiy tarbiyada ertak va rivoyatlar, pand-nasihatlar ruhida, an’anaviy tarbiya o‘yin va o‘yinchoqlar vositasidagi zamonaviy tarbiya bilan o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanadi.

XX asrning ikkinchi yarmida xorij davlatlarida AQSH va G‘arbiy Yevropada B.Peter, T.Lukman, D.Martin, B.Vilson, K.Doblayer, R.Stark, J.Kazanova, X.Koks va boshqa

tadqiqotchilar sekulyarizatsiyaning tarixi va asosiy tamoyillari, uning xristian madaniyatiga ta’siri, davlat va din munosabatlarining yangi bosqichini o‘rganishga alohida e’tibor qaratgan.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimi dindan ajratilgan bo‘lib, ta’lim tizimining o‘quv dasturlariga diniy fanlar kiritilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining dunyoviy ta’lim olish huquqi ularning dinga bo‘lgan munosabatidan qat’i nazar ta’minlanadi. Diniy ta’lim muassasalari, tashkilot va birlashmalarining davlatdan ajratilganligi ularning fuqarolik jamiyatida alohida institut sifatida mavjudligini anglatadi. Shunday ekan, ularning davlat va boshqa fuqarolik jamiyati institutlari bilan o‘zaro munosabatlardagi o‘rni va aloqalarini tadqiq etish, o‘rganish va aniqlash lozim bo‘ladi.

Diniy ta’lim faoliyati O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 1 martdagi Diniy ta’lim muassasalarining faoliyatini lisenziyalash to‘g‘risidagi nizom va 2018 yil 31 maydagi qaroriga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasida diniy tashkilotlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, qayta ro‘yxatdan o‘tkazish va tugatish tartibi to‘g‘risidagi nizom bilan tartibga solinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi paytda mamlakatimizda jami 16 ta diniy konfessiya rasmiy ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, diniy tashkilotlar soni 2298 tani tashkil etadi (01.2021). Ayni paytda 10 ta islomiy (2 ta ayol qizlar uchun) o‘rta maxsus bilim yurtlari, 3 ta Oliy islomiy diniy ta’lim muassasalari, 1 ta Rus pravoslav cherkovi va 1 ta to‘liq Yevangel xristianlari cherkovining seminariyalari faoliyat olib bormoqda.

Hozirgi davrda diniy ilm o‘rganishni zamonaviy yo‘nalishlari juda ko‘p. Bizning nazarimizda ulardan biri - Markaziy Osiyo va O‘zbekistonlik olim, faylasuf, mutaxassislar asarlari, izlanish va tadqiqotlarida namoyon bo‘lmoqda.

Bu borada ayniqsa I.M. Mo‘minov asarlari alohida ahamiyatga molik. Olim o‘z asarlarida o‘tmish va tarixiy merosimizda diniy qarashlar va axloqiy bilimni zamona realliklari nuqtai nazaridan izohlagan, haligacha qimmatini yo‘qotmagan fikr va mulohazalarni bayon qilgan. I.M.Mo‘minov qalamiga mansub «Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixidagi o‘rni va roli»

risolasi tarixiy merosga axloqshunoslik nuqtai nazaridan yondashishning "klassik" namunasidir.

Diniy ta'lim muassasalarida ta'lim olishga umumiy o'rta ta'lim muassasalarida uzluksiz tarzda, majburiy bo'lgan o'n bir yil davomida amalga oshirilgan umumiy o'rta ta'limdan so'ng ruxsat etiladi. Xususiylar diniy ta'lim berish qonun bilan cheklangan bo'lib, diniy ta'lim muassasalarida O'zbekiston Respublikasida belgilangan davlat ta'lim standartlari va talablariga muvofiq dunyoviy fanlarni o'qitish lozimligi belgilangan. Jamoatchilik o'rtasida diniy ta'lim olishga bo'lgan intilish yuqori bo'lib, amaldagi diniy ta'lim qamrovi aholi ehtiyojlarini qondira olmaydi. Bu esa yoshlar va turli aholi qatlamlarining ruxsat etilmagan tarzda (hujralarda) diniy ta'lim olish bilan birga xorijiy mamlakatlardagi turli diniy ta'lim muassasalarida ta'lim olish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston xalqaro Islom Akademiyasi tashkil etilib: diniy va dunyoviy bilim berishga ixtisoslashgan islom va jahon sivilizatsiyasiga bebaho hissa qo'shgan ajdodlarimizning boy madaniy merosini chuqur o'rganish asosida yoshlarning ongu tafakkurini shakllantirish; dini zo'ravonlik va qon to'kish bilan bir qatorga qo'yadigan buzg'unchi yot g'oyalarning asl mohiyati va maqsadlari haqida aholining, ayniqsa, yoshlarning xabardorlik darajasini oshirish; jamiyatda milliy va diniy qadriyatlarimizga yot bo'lgan g'oyalarga nisbatan toqatsizlik muhitini shakllantirishdan iborat va hakazo.

Axloqiy – jamiyatdagi axloqning yuksaklik darajasini, fuqarolarning axloqiy saviyasini aks ettiruvchi tushuncha. U shaxsning jamiyatdagi asosiy axloq me'yorlarini egallashi va o'zgalari bilan shu asosda munosabatda bo'lishi, o'zini axloqiy tomondan muntazam takomillashtirib borishi singari jihatlarni o'z ichiga oladi. Axloqiy aqidalarning eng muhim omillaridan biri – muomala odobi. Insonlar bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o'zaro tajriba almashmasdan, o'zaro ta'sir ko'rsatmasdan yashashi mumkin emas. Binobarin, muloqot, muomala inson uchun asosiy ehtiyoj, zarurat.

Axloqiy tarbiya – jamiyat ma'naviy hayotidagi muhim ijtimoiy hodisa bo'lib, odob-axloq tizimini, axloqiy fazilatlarini zamon talablari asosida har qaysi avlod ongiga singdirish shakli. Axloqiy tarbiya adabiyot, psixologiya, etika va estetika fanlari o'rganadigan ilmiy kategoriyadir. Axloqiy tarbiya deganda o'sib kelayotgan avlodda xulq-odob me'yorlariga mos keladigan, zamon talablariga javob beradigan insoniy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan ilmiy va amaliy harakatlar tizimi tushuniladi. Insonning axloqiy hayoti uning axloqiy tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq.

Din va axloq o'rtasidagi munosabatlar haqida gapirganda, ularning bir-biriga qanday ta'sir ko'rsatishi va ularning bir-birini qanday qo'llab-quvvatlashi muhimdir. Din va axloq mutanosibligi ko'pincha quyidagi jihatlardan orqali tahlil qilinadi:

1. Axloqiy tamoyillar va qadriyatlar:

Dinlar odatda axloqiy tamoyillar va qadriyatlarni belgilashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, musulmonlik, xristianlik, va yahudiylar kabi dinlarda insonning yaxshi va yomon amallari aniq ko'rsatib beriladi. Bu tamoyillar odatda adolat, halollik, rahmdillik, va boshqalarga hurmat kabi axloqiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi.

2. Axloqiy tartib-intizom:

Diniy e'tiqodlar odamlarga ma'lum bir axloqiy tartib-intizomni saqlashda yordam beradi. Masalan, islom dinida kundalik ibodatlar, ro'za tutish, va sadaqa berish kabi amallar odamlarga axloqiy jihatdan yaxshi hayot tarzini saqlashga yordam beradi.

3. Axloqiy muammolarni hal qilish:

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni 5-modda. www.lex.uz
3. Qarang: O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik, to'rtinchi jild. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2020. – B.27
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik, ikkinchi jild. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2020. – B.195
5. Abu Lays Samarqandiy. Bistonul orifiyn. <https://islom.u/>

Dinlar ko'pincha insoniyat oldida turgan axloqiy muammolarni hal qilishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Misol uchun, islom dinida Qur'on va hadislardan kelib chiqqan shar'iy hukmlar axloqiy muammolarni hal qilishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

4. Axloqiy tarbiya:

Diniy ta'limotlar axloqiy tarbiya berishda muhim ahamiyatga ega. Oilalar va jamoalar o'z farzandlariga diniy ta'limotlar orqali yaxshi va yomonni ajratishni, boshqalarga hurmat va ehtirom ko'rsatishni o'rgatadilar.

5. Axloqiy mas'uliyat:

Din odamlarga axloqiy mas'uliyatni tushuntiradi va ularga bu mas'uliyatni bajarish uchun motivatsiya beradi. Misol uchun, ko'plab dinlarda qiyomat kuni va oxirat hayoti haqida ta'limotlar mavjud bo'lib, bu dunyoda yaxshi amallar qilishga undaydi.

6. Diniy va axloqiy me'yorlar:

Ko'pincha diniy me'yorlar axloqiy me'yorlar bilan mos keladi. Masalan, yomonlikdan qaytarish, haqiqatni gapirish, va o'zaro yordam kabi tamoyillar ko'pgina dinlarda aks etadi va umumiy axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashadi.

Bu jihatlardan orqali din va axloqning qanday qilib bir-biriga ta'sir ko'rsatishi va qanday qilib ularning bir-birini qo'llab-quvvatlashi ko'rinadi. Diniy e'tiqodlar va amallar insonlarning axloqiy qarorlar qabul qilishida va ularning axloqiy hayot tarzini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. Dinlardagi mazhab va yo'nalishlarning turilligi, ayrim xorijiy mamlakatlarda dindan mafkuraviy maqsadlarda foydalanish holatlarining yuqoriligi, yoshlarning diniy dunyoqarashida azaliy diniy qadriyatlarga yot bo'lgan qarashlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ayni paytda aholi o'rtasida sof diniy qadriyatlarining mazmun-mohiyatini chuqur anglab yetmaslik, turli yot g'oyalar ta'siriga berilish, jamiyatda dunyo va din munosabatlari balansini tushunmaslik, dinga chuqur berilish orqali jamiyatga qo'shila olmaslik va yolg'izlanish yoki aksincha o'ta zamonaviylashib ketish orqali mavjud qadriyatlarni pisand qilmaslik holatlari uchramoqda.

Din va Moral (axloq) masalasi ko'pgina bahslarga sabab bo'ladigan falsafiy masaladir. Dindor kishilarning ta'kidlashicha insoniyatning axloqini asosida dinlar tomonidan beriladigan ta'limot yotadi, ya'ni din bo'lmasa kishilar o'zlarining axloq chegaralarini yo'qotib qo'yadilar va yomonlik va yaxshilik chegaralarini qayerdaligini bila olmay qoladilar.

Albatta bu savolga umumlashtirib dinni o'zini aybdor qilish ham noto'g'ri tashxis bo'lgan bo'lardi, chunki masala dinning mavjudligida emas, balki dinning siyosiy qurolga aylanib, devosita siyosiy va ijtimoiy jarayonlarga suqulib kirishganidir. Shunday holda din kishilarni alohida-alohida jamoalarga ajratib o'z doirasidan tashqarida bo'lgan jamoadagi kishilarga o'zlariga teng insonlar sifatida emas, balki insoniylikdan uzoqlashgan, adashgan va johillikka kirib borayotgan kishilar sifatida qaraydilar. Natijada turli xil diniy qarashga ega bo'lgan kishilarda, o'sha diniy qarash asosida turli xil siyosiy kelishmovchiliklar paydo bo'la boshlaydi, jamoalar orasida bir-biriga nisbatan nafrat oshadi va ahloqning asosi bo'lgan insoniylik tamoyillari ham tanlangan va yo'naltirilgan holda bo'ladi.

Zero, jahon ijtimoiy tarmog'iga ulangan, barcha sohalarda dunyo hamjamiyatiga tobora integratsiyalashib borayotgan O'zbekistonda yosh avlodni milliy, diniy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi ruhida tarbiyalash, zamon talablari va aholi ehtiyojlariga mos diniy va dunyoviy ta'lim berish tizimi orqali fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish va mamlakat kelajagini ta'minlash mumkin.

6. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni. 9-modda. www.lex.uz
7. O'zbekiston Respublikasining Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonuni 8-modda. www.lex.uz
8. <https://religions.uz/> Ўзбекистон Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi din ishlari bo'yicha qumita rasmiy sayti
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF 5416-sonli Diniyma'rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoni.
10. www.lex.uz

Shohruh QAYUMOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti doktranti, PhD
Shohruh_Qayumov@mail.ru

Nukus Davlat pedagogika universiteti dotsenti Niyazov Askar taqrizi asosida

PECULIARITIES OF PEDAGOGICAL STRATEGIES AIMED AT INCREASING SPORTS AND HEALTH IMMUNITY IN STUDENTS THROUGH INNOVATIVE SYSTEMS

Annotation

In the world, importance is being attached to the issue of education and training of young people, their acquisition of suitable professions, reform of the education system and raising national personnel training to the level of modern requirements. In the concept for 2030 adopted at the World Forum on Educational Problems, "Improving the process and means of evaluating the quality of education, and implementing the mechanisms that allow to determine the achieved results" is defined as a priority task. In higher education institutions, it is recommended to carry out systematic work on improving the development of sports and health immunity in students, and to carry out large-scale work on the creation of electronic educational resources in this regard. This gives priority to the practical application of professional-pedagogical orientation of pedagogical strategies to the educational process in eliminating the psychological-pedagogical and didactic problems of the future physical education teacher's preparation for science.

Key words: Healthy lifestyle, innovation, student, sports, immunity, development, pedagogy, strategy, olympics, work, nature

«СПЕЦИФИКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ РАЗВИТИЯ СПОРТА И ЗДОРОВОГО ИММУНИТЕТА НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ»

Анотация

В мире придается большое значение вопросам образования и воспитания молодежи, приобретения ими достойных профессий, реформированию системы образования и повышению подготовки национальных кадров до уровня, требуемого временем. В концепции до 2030 года, принятой на Всемирном форуме по проблемам образования «совершенствование процессов и инструментов оценки качества образования, внедрение в практику механизмов, позволяющих выявить достигнутые результаты» приоритетной задачей определено обеспечение подготовки педагогических кадров в соответствии с требованиями времени, в частности, рекомендовано провести системную работу по повышению развития спортивно-оздоровительного иммунитета в высших учебных заведениях и провести в этой связи масштабную работу по созданию электронных образовательных ресурсов. Это отдает приоритет практическому применению профессионально-педагогической направленности педагогических стратегий в образовательном процессе при устранении психолого-педагогических и дидактических проблем подготовки будущего учителя физической культуры к науке.

Ключевые слова: Здоровый образ жизни, инновации, студент, спорт, иммунитет, развитие, педагогика, стратегия, олимпиада, работа, природа,

INNOVATION TIZIMLAR ASOSIDA TALABALARDA SPORT VA SALOMATLIK IMMUNITETINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Anotatsiya

Jahonda yoshlar ta'lim-tarbiyasi, ularning munosib kasb egallashlari, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish va milliy kadrlar tayyorlashni zamon talabi darajasiga ko'tarish masalasiga ahamiyat berilmoqda. Ta'lim muammolari bo'yicha butunjahon forumida qabul qilingan 2030-yilgacha mo'ljallangan konsepsiyada «Ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish» ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi zamon talablariga mos pedagogik kadrlar tayyorlashni, xususan, Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda sport va salomatlik immunitetini rivojlantirishni takomillashtirishga oid tizimli ishlar olib borishni va bu borada elektron ta'lim resurslarini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borishni taqazo qiladi. [1]. Bu esa bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining fanga oid tayyorgarligining psixologik-pedagogik va didaktik muammolarini bartaraf etishda ta'lim jarayoniga pedagogik strategiyalarni kasbiy-pedagogik yo'nalganligini amalda qo'llashda ustuvorlik kasb etadi.

Kalit so'zlar: Sog'lom turmush tarzi, innovatsiya, talaba, sport, иммунитет, rivojlantirish, pedagogika, strategiya, olimpiada, mehnat, tabiat.

Kirish. Inson salomatligini muhofaza qilish (sog'liqni saqlash) - yurtning va butun dunyoning eng muhim vazifalaridan biridir. Dunyo miqyosida inson salomatligini saqlash bilan Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) shug'ullanadi. Salomatlik - har qanday tirik organizmning o'zi va uning barcha a'zolari o'z vazifalarini to'liq bajara oladigan holati. Insonning salomatligi unda nafaqat kasallik yoki jismoniy nuqsonlarning yo'qligi, balki jismoniy va ruhiy xotirjamligi, salomatligini yaxshilash va muhofaza qilishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan ham o'lchanadi. Jismoniy tarbiya oilaviy madaniyatning ajralmas qismiga aylanishi lozim. Har kuni ertalab badantarbiya mashqlarini bajarish, kechki ovqatdan so'ng oilaviy tarzda kechki sayrga

chiqishni oila udumi, odatiga aylantirish ham sizga kuch-quvvat, salomatlik bag'ishlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Salomatlik - bu hayot haqiqati. Faxriylar va ularning oila a'zolari kasalliklarning og'riqli oqibatlarini bartaraf etishadi; har besh amerikalikdan biri zo'ravonlikka uchragan; har to'rtidan biri ichkilikbozlik bilan o'sgan; har uch juftlikdan biri jismoniy zo'ravonlik bilan shug'ullangan. Doktor Bessel van der Kolk, sog'lom turmush tarzi bo'yicha dunyodagi eng yirik mutaxassislardan biri, o'ttiz yildan ortiq vaqt davomida salomatligini yo'qotgan va omon qolganlar bilan ishlagan. Bolalar va kattalardagi jarohat va stressni davolashning bir qator usullarini ishlab chiqish va o'rganish uchun birliktirma tadqiqotlarini olib borgan.

2023 yilda u AQShda tinch aholidagi travmatik stressni o'rganish va davolashga bag'ishlangan birinchi klinik/tadqiqot markazlaridan birini tashkil etdi, u travmatik stressni o'rganish va davolashga ixtisoslashgan ko'plab tadqiqotchilar va klinisistlarni tayyorladi. Salomatlikni oshirish va samarali davolash aralashuvining ta'sirini o'rganish uchun doimiy ravishda moliyalashtiriladi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Dunyoda bugungi kunda o'qituvchilar va talabalarda sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning pedagogik asoslari hamda pedagogik aspektlari, uni innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish, aynan bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari va talabalarining kasbiy sport va salomatlik immunitetini rivojlantirishning pedagogik shartlari, texnologiyalarni joriy etish muammolari doirasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarga katta ahamiyat berilmoqda [3]. Rivojlangan mamlakatlarda amalga oshirilayotgan mazkur tadqiqotlar o'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirish mezonlari, uni tarkib toptirishning ijtimoiy, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, shuningdek, jismoniy tarbiya o'qituvchisining pedagogik strategiyalari shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishda ilmiy-nazariy hamda metodologik asos vazifasini bajaradi.

Mamlakatimizda "Uchinchi Renessans" poydevori qurilayotgan, ta'lim sohasida islohotlar amalga oshirilayotgan hamda ta'lim tizimi tubdan modernizatsiya qilinayotgan bir davrda ushbu soha mutaxassislarini tayyorlash sifatini oshirish muammosi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [4]. Bu borada Prezidentimiz "Hozirgi vaqtda mamlakatimizda yana bir muhim uyg'onish jarayoni kechmoqda. Shuning uchun "Yangi O'zbekiston" va "Uchinchi Renessans" so'zlari hayotimizda o'zaro uyg'un va hamohang bo'lib yangramoqda, xalqimizni ulug' maqsadlar sari ruhlantirmoqda" deb ta'kidlagan edi. Shu ma'noda oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya daslarini zamon talablari asosida tashkil etish va mazmunan yangilash, pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari tizimini yanada takomillashtirish, salomatlik immunitetini rivojlantirish jamiyat talablarining asosiy yo'nalishlaridan hisoblanmoqda [5]. Yangi O'zbekiston sharoitida mehnat bozori hamda ish beruvchilar talablariga javob beradigan jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash, malakaviy amaliyot jarayonini modernizatsiyalash, uni tashkil etish bo'yicha milliy va hududiy modellarni yaratish hamda amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish muammoning ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur tadqiq qilinishini taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. Har qanday shaxsning o'zi tanlagan sohasi bo'yicha yuqori malakali, mahoratga ega mutaxassis sifatida shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, unga ko'p yillik samarali mehnat, ijodiy izlanishlar natijasidagina erishish mumkin [6]. Biroq mazkur sifatning shakllanishi uchun zamin oliy o'quv yurtlaridagi tahsil olish jarayonida yaratiladi. Jumladan, Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda sportga qiziqtirish, sport va salomatlikni takomillashtirishda mutaxassislikka oid bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish bilan bir qatorda pedagogik-psixologik fanlar doirasida nazariy va amaliy bilimdonlikning shakllanishi ham muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizdagi turli sohalaridagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish, dolzarb vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun aynan mazkur salomatlikni rivojlantirishni shakllantirishga pedagogi strategiyalarni olib chiqishga e'tibor qaratishtirish muvofiqdir [7].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.10.2020 yildagi PF-6099-son Farmoni ham Jamiyatimizda "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risida Sog'lom turmush tarzini hayotga keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari etib belgilandi:

har bir oila, mahalla va tuman (shahar)da, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim muassasalarida hamda boshqa tashkilotlarda jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan shug'ullanishga shart-sharoitlar yaratish;

ommaviy sportni rivojlantirish bo'yicha oilalar, sinflar, mehnat jamoalari va hududlar o'rtasida sport musobaqalarini muntazam ravishda o'tkazish;

aholi turli guruhlarining sog'lom ovqatlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratish, tarkibida tuz, qand va yog' miqdori ko'p bo'lgan hamda xamirli taom va shirinliklarni, non mahsulotlarini iste'mol qilishni qisqartirish, zararli odatlardan, xususan, alkogol va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishdan voz kechish yo'li bilan kasallikka chalinish, ortiqcha vazn holatlari (semizlik) va bevaqt vafot etishni kamaytirish;

–aholi o'rtasida sog'lom ovqatlanish madaniyatini keng targ'ib qilish, shu jumladan, tartibsiz va kechki uyqu oldidan ovqatlanish odatlaridan voz kechish;

–sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya etilishini oilalar, mahallalar, maktabgacha ta'lim va umumta'lim muassasalari darajasida sog'lom turmush tarzining ajralmas qismi sifatida targ'ib qilish;

–maktabgacha ta'lim, umumta'lim, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim muassasalarida, korxonalar, tashkilot va boshqa turdagi barcha muassasalarda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish uchun zamonaviy moddiy-texnika bazasini shakllantirish.

Buning barchasini qamrab olgan holda Innovatsion tizimlar asosida talabalarda sport va salomatlik immunitetini rivojlantirishning pedagogik strategiyalarini amaliyotga tatbiq etish chora-tadbirlari tashkil etildi.

Oliy ta'lim tizimida talabalar o'quv faoliyatini tashkil etish va uni rivojlantirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Zero, oliy ta'limning asosiy maqsadi zamon talablariga mos yuqori ilmiy-ijodiy salohiyatga va yuksak ma'naviyatga ega yetuk kadrlarni tayyorlashdir. Shu ma'noda Sog' tunda sog'lom aql, sog'lom hayot uchun bir qadam kabi kasbiy muammolarni hal eta olishga qodir, yuksak salohiyatli yetuk mutaxassislarni tayyorlash oliy pedagogik ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda Zamonaviy ta'limda innovatsion tizimlar asosida talabalarda sport va salomatlik immunitetini rivojlantirishning pedagogik strategiyalarining asosiy negizini quyidagi sifat ko'rsatkichlari tashkil etadi: psixologik-pedagogik bilimlari, kasbiy tayyorgarligi, oliy ta'limning me'yoriy huquqiy hujjatlarini mukammal bilishi, mohiyatini tushunib yetgan holda amalda qo'llay olish layoqati shakllanganligi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, shuningdek, elektron ta'lim resurslaridan to'liq foydalana olishi kabi sifatlar kasbiy tayyorgarlikda namoyon bo'lishi, shuningdek Talaba qiziqishlari, moyilliklari, layoqati va ta'lim muassasalari ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish kabi kasbiy kompetentlikni takomillashtirish yaxlit pedagogik jarayon asosini tashkil etadi va mazkur jarayonni amalga oshirish talab etiladi.

Innovatsion tizimlar asosida talabalarda sport va salomatlik immunitetini rivojlantirishning pedagogik strategiyalarini takomillashtirishda jismoniy tarbiya va ushbu fanni o'qitish metodikasini integratsiyalashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish maqsada muvofiqdir. Har bir talabaning innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida fundamental bilimlarni egallashiga, aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, tahlil qilish va xulosa chiqarish, har bir talabada shaxsiy va kasbiy kompetentlikni takomillashtirish bo'yicha o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat va qat'iyatlilik hissinini rivojlantiradi [8].

Innovatsion tizimlar asosida talabalarda sport va salomatlik immunitetini rivojlantirishning pedagogik strategiyalari nafaqat bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi hamda butun oliy ta'lim muassasalaridagi barcha talabalarni kasbiy layoqatligining mazmuni uni tarbiyalash jarayoni doirasida bo'lajak kasbiy faoliyat maqsadlari, vazifalari bilan aniqlanadi. Oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisini mazkur faoliyatni amalga oshirishda nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorlash va uning bu jarayonga tayyorligi birligidan iborat bo'lib, u moddiy, ijtimoiy, yani, o'quv fanini o'qitish texnologiyasi loyihasida o'z ifodasini topadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida qarori" 2015. 4-b.
2. Bessel van der Kolk. "The body keeps score" New York 2024. 134 b.
3. Sh.M.Mirziyoevning oliy majlisga murojaatnomasi. // «Xalq so'zi» gazetasi. 2020 yil, 25 yanvar, 19(7521)-son.
4. "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-son qarori bilan tasdiqlangan "2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi" //lex.uz// Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.02.2019 y., 09/19/118/2612-son;
6. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019 yil 8 oktabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son farmoni.
7. Sh.M.Mirziyoevning "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida" 2019 yil 27 avgustagi PF-5789-soni farmoni.
8. Sh.A.Qayumov "Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning innovatsion yondashuvi" Monografiya. T.: Ziyochashmasi. 2023. 109 b.

UDK:372.8

Zarnigor QO'YCHIYeva,
TDPU mustaqil izlanuvchisi, PhD

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent N.Alimov taqrizi asosida

METHODOLOGICAL CONDITIONS FOR IMPROVING THE METHODOLOGICAL PREPARATION OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS TO DEVELOP STUDENT SPEECH

Annotation

The article aims to reveal the promising directions of development of methodical preparation of future primary school teachers for the development of students' speech, increasing their level of scientific competence aimed at introducing them to new modern technology, and revealing the importance of innovative approaches.

Key words: Speech skills, interdisciplinary communication, integration, elementary school, formation, criteria, indicators, levels.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI O'QUVCHILARNI NUTQINI O'STIRISHGA METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODIK SHART-SHAROITLARI

Annotsatsiya

Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilar nutqini o'stirishga metodik tayyorgarligini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari, uning yangi zamonaviy texnologiya bilan tanishtirishga qaratilgan ilmiy kompetensiyaviy darajasini oshirish hamda innovatsion yondashuvning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Nutqiy malaka, fanlararo aloqa, boshlang'ich sinf, ta'lim metodlari, shakllanish, mezonlar, ko'rsatkichlar, darajalar.

МЕТОДИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К РАЗВИТИЮ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

Целью статьи является раскрытие перспективных направлений развития методической подготовки будущих учителей начальных классов к развитию речи учащихся, повышению их уровня научной компетентности, направленной на ознакомление их с новыми современными технологиями, раскрытие значимости инновационных подходов.

Ключевые слова: Речевые навыки, межпредметная коммуникация, начальная школа, методы обучения, формирование, критерии, показатели, уровни.

Kirish. Nutqni rivojlantirish metodologiyasining mazmuni ta'lim muassasalarida o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirish o'quvchilarni kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish va ma'lumot almashishga o'rgatishdir. O'quvchilar nutqini rivojlantirish bo'yicha ishlar ularning so'z boyligini boyitish bilan bog'liq. Bolaning so'z boyligi qanchalik ko'p bo'lsa, u shunchalik yaxshi gapiradi.

Davlat ta'lim standarti talablari o'quvchilarning o'zgaralar fikrini, matn mazmunini to'liq anglay olish ko'nikmasini, o'z fikrini yozma va og'zaki nutqda aniq va ravon bayon eta olish malakasini oshirishga qaratilgan.

Bolalar nutqini rivojlantirishda folklorlarning roli katta. Shuning uchun ham "O'qish kitob" darsliklarda xalq amaliy san'atining turli janrlarini uchratish mumkin. Bolalarda ezgu tuyg'ular, saxovat, mehnatsevarlik, e'tiborlilik, hayo va shu kabi fazilatlarini shakllantirishda ertaklar, maqollar, matallar, topishmoqlar muhim o'rin tutadi.

Ma'lumki, o'qitish jarayonida o'qituvchi o'quvchilar bilan individual ravishda muloqot qiladi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning nutqidagi kamchiliklarni tanqid qilish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Qo'pol tanbeh, noto'g'ri tanqid o'quvchilarning yaxshi xulq-atvorini buzishi, o'quvchini asossiz xafa qilishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi pedagogik odob-axloq qoidalariga rioya qilishi kerak.

Hammamizga ma'lumki, nutq fikrni ifodalash vositasi bo'lib, u orqali inson o'z fikr va qarashlarini ifodalaydi. Qolaversa, insonning ichki dunyosiga, uning bilim darajasiga uning nutqiga qarab baho beramiz. Shuning uchun ham erta yoshda nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozimki, u bilimlarni egallashda, tabiat va borliq haqida ma'lumot to'plashda samarali hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirishda nafaqat yodlash, so'z ma'nosini tushuntirish yoki ertaklarni qayta

aytib berish kabi usullardan foydalanadi, balki ular uchun qiziqarli mashg'ulot, ayniqsa, ko'zlangan maqsad bo'lgan interfaol metodlardan foydalanish yuqori natijalarga erishishda katta yordam beradi. O'quvchilar soniga qarab interfaol metodlardan ta'limning jamoaviy, guruhli shakllari, kichik guruhlarda ishlash, juftliklarda ishlash va individual (yakka tartibda) ishlash kabi shakllari foydalaniladi.

Jamoaviy ta'lim shaklida vazifalarni bajarish va muhokama qilishda butun sinf ishtirok etadi. Bunda "Ko'tarilgan qo'l qoidasi"ni qo'llash va unga rioya qilish, shuningdek, "Gapirayotganni hurmat qilish" tamoyillariga rioya qilish muhimdir. Bu shakl munozara va bahslar, ochiq muhokamalarga to'g'ri keladi.

Guruhli ta'lim shaklida sinflar 5-6 kishilik guruhlarga, jamoalarga bo'linadi. Bu shakl sinfda va sinfdan tashqari ishlashda, loyiha, tadqiqot va ijodiy faoliyatlarga mos keladi.

Kichik guruhli shaklda o'quvchilar 3-4 kishilik uncha katta bo'lmagan guruhlarga bo'linadi. Bunday shakl ham sinfda va sinfdan tashqari ishlarda, loyiha, tadqiqot va ijodiy faoliyatlarda qo'l keladi. Shuningdek, bu shaklni masala va vazifalarni muhokama qilish, jamoaviy esse va dokladlar yozishda ham qo'llash mumkin.

Juftliklarda ishlash shaklida o'quvchilar ikki kishi bo'lib ishlaydi. Bunda o'quvchilarni "yelkadosh sherik" hamda "yuzma-yuz sherik" tamoyili bo'yicha bo'lib chiqish mumkin.

Individual shaklda esa o'quvchi vazifalarni mustaqil ravishda, boshqalarning ishtirokisiz, o'zi bajaradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini, ulardagi muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan Ta'lim texnologiyalari, metodlari, o'qitish texnikalarini ko'rib chiqamiz. 1-jadvalga qarang.

№	Metod, texnika, texnologiya	Qo'llanish sohalari
1	Masallar, iqtiboslar, hikmatli so'zlar, maqollar bilan ishlash	Nutqiy-mantiqiy, tahliliy fikrlashni rivojlantirish. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish
2	Klaster yoki mind map	Assosiativ fikrlashni, fikriy operatsiyalarni – sintez va analizni (tahlilni) rivojlantirish
3	Eyler-Venn diagrammasi	Nutqiy-mantiqiy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
4	Isikava diagrammasi (fishbone)	Nutqiy-mantiqiy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
5	Esse	Nutqiy-mantiqiy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
6	Vaziyatlar tahlili (keys-stadi)	Nutqiy-mantiqiy, tahliliy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
7	Miya shturmi	Nutqiy-mantiqiy, tahliliy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
8	Sinkveyn	Ijodiy, nutqiy-mantiqiy, tahliliy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
9	O'zaro so'rovnomalar	Ijodiy, nutqiy-mantiqiy, tahliliy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
10	Chalkash mantiqiy zanjirlar	Ijodiy, nutqiy-mantiqiy, tahliliy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
11	Qarama-qarshi bahs	Ijodiy, nutqiy-mantiqiy, tahliliy, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

1-jadval. Ta'lim texnologiyalari, metodlari, o'qitish texnikalari.

Esse – bu erkin shakldagi insho bo'lib, u muallifning biror masalaga munosabatini ifodalab, uni asoslab beradi. Essening mazmuni puxta o'ylangan, mantiqan to'g'ri tuzilgan, tarkiblangan (kirish, asosiy qism va xulosadan iborat) bo'lishi kerak. Muallif esseda murojaat qilgan ma'lumotlar, faktlar, raqamlarning manbani ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Esseda ijodiy yondashuv sezilib turishi kerak. Essening tuzilishi: masalani qo'yish – fikrlash – rejalashtirish – yozish – tekshirish – takomillashtirish.

Vaziyatlar tahlili (keys-stadi) – bu faktlar asosida maxsus ishlab chiqilgan va o'quv mashg'ulotlarida tahlil qilinadigan muayyan o'quv vaziyatlari. Vaziyatlarni tahlil qilish jarayonida bolalar jamoada ishlashni, tahlil qilishni va boshqaruv qarorlarini qabul qilishni o'rganadi. Keysni yechish – bu taklif qilingan vaziyatni (keysni) tadqiq etish, axborotlarni to'plab va tahlil qilish, qilish mumkin bo'lgan harakatlar variantlarini taklif qilish va ularning ichidan eng maqbulini tanlash.

“Tarbiya” darligidan olingan misol

Ona tili darsida nazorat ishi edi. Azamatning qalami sinib qoldi. Uning yonida o'tiradigan Aziza portfelidan qalam o'tkirlagich olib, Azamatga berdi. Azamat qalam o'tkirlagichni indamay olib, qalamini o'tkirlab oldi-da, nazorat ishini yozishda davom etdi.

1. O'quvchilar keysni o'qib chiqishi kerak.
2. Bu vaziyatni tahlil qilishi kerak.
3. Bu vaziyatga nimalar sabab bo'lganini aniqlashi kerak.
4. Vaziyatni hal qilish yoki bunday vaziyat boshqa takrorlanmasligi uchun uning oldini olish variantlarini taklif qilishi kerak.

Azamatning qalami sinib qoldi. Uning qalam o'tkirlagichi uyida qolib ketgan yoki yo'qolgan. Nazorat ishi yozilayotganda esa Azizani chalg'itdi. Azamat rahmat aytmagani uchun Aziza undan xafa bo'ldi.

Yechim. Azamat maktabga bir nechta qalam olib kelishi, qalam o'tkirlagichini doim portfelida olib yurishi kerak. Buning uchun esa bir kun oldin kechqurun portfelini tayyorlashi, darsga qanchalik tayyorligini tekshirishi kerak. Shuningdek, birov yordam bersa, unga “Rahmat!” deyishni ham o'rganishi kerak. Aziza birov rahmat aytmagani uchun xafa bo'lmasligi kerak. Balki Azamat nazorat ishini yozishga berilib ketib, “rahmat” aytilishidan chiqib qolganidir?

Yuqorida keltirilgan ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga bilimlarni o'zlashtirish

jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq o'stirishga yo'naltirilgan har bir mashg'ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

O'quvchilarda nutqiy munosabatga kirishish malakasini hosil qilishda o'qituvchining roli kattadir. Bu o'qituvchining erkin va aniq – ravshan nutqi, o'quvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirishning birinchi darajali muhim shartlaridan hisoblanadi.

O'qituvchi o'z nutqining bolalarga qanday ta'sir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli bo'lganini hisobga olishi kerak. Agar bolalar darsga e'tiborsiz o'tirsalar, demak, o'qituvchi nutqining ta'siri kuchi sust.

O'qituvchining mahorati shundaki, u o'zining yoqimli nutqi bilan bir butun jamoaga ta'lim-tarbiya beribgina qolmay, balki ularni yuksaklikka intilishga chorlashi kerak.

Asosiy dadaktik tamoyillar: ta'limning ilmiy xarakterga egalik va qulaylik tamoyili, nazariyani amaliyot bilan tizimli o'qitish va bog'lash tamoyili, o'qituvchining yetakchi roli bilan ta'limda talabalarning ongilligi va faolligi usuli, ko'rinish usuli, bilimlarni o'zlashtirishning mustahkamligi va talabaning shaxsini har tomonlama rivojlantirish bilan bog'liqligi usulini o'rganish.

O'quv amaliyotida turli xil maqsadlar qo'yiladi va erishiladi, ko'plab vazifalar turli usullar, texnika va texnologiyalar asosida hal qilinadi.

Xulosa. Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo ta'lim tizimida zamonaviy maktabning pedagoglarga qo'yadigan talablari oliy kasbiy pedagogik ta'lim vazifalarini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Yuqori ilmiy va uslubiy potentsialga ega bo'lgan o'qituvchini shakllantirish vazifasi eng muhim vazifalardan biri sifatida qo'yildi: endi uning kasbiy tayyorgarligini psixologik, pedagogik jihatdan va uslubiy bilim va ko'nikmalar to'planishi bilan bog'lashning o'zi yetarli emas. Zamonaviy maktab nafaqat metodik tavsiyalarni yaxshi biladigan va ulardan qanday foydalanishni biladigan mutaxassisni, balki uning faoliyatini amalga oshirishda tez o'zgarib turadigan sharoitlarga oqilona javob bera oladigan, mavjud ta'lim holatiga munosib baho bera oladigan va o'quvchilarni o'qitish va o'qitish bilan bog'liq ko'plab amaliy muammolarni hal qila oladigan mutaxassisni talab qiladi. Oliy ta'lim mussasalarida bo'lajak o'qituvchining an'anaviy tayyorgarligi, birinchi navbatda, psixologik, pedagogik va fan-uslubiy, zamonaviy kasblarga yetaklovchi bilim va ko'nikmalarni to'plash bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Abilkhairova Zh.A. Teaching speech culture in connection with other linguistic branches. Elementary school. – No 6, 2009 (6); 62-64.
2. Bepalko V.P. Component Pedagogical Technologies. - M.: Pedagogy, 1989;190.
3. Filin F.P. Some words about language norm and speech culture. Speech culture questions.- No7, 2006; C.44-48.
4. Kharaev Zh.A. Level of cognitive activity. Kazakhstan school, 2004. No3; 67-69.
5. Salmikova T.P. Methods of teaching grammar, spelling and speech development, M., 2001.

Mamlakat LATIPOVA,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy Kommunikatsiyalar universiteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD. Ismoilov D.M. taqrizi asosida

MODELING A LITERATURE LESSON FOR STUDENTS IN AN INCLUSIVE LEARNING ENVIRONMENT

Annotation

This article discusses the importance and methods of modeling literature lessons for students in an inclusive education setting. It highlights how effectively utilizing the speech and aesthetic opportunities in introductory literature classes can engage all students in the learning process and meet their diverse needs. The clear, vivid, and impactful speech of the teacher, along with the knowledge of speech formation mechanisms, helps create motivation for subsequent speech activities at the beginning of the lesson. The article examines interactive methods that enhance students' artistic and cognitive activity, such as small group work, collective discussions, and the use of various technological resources to ensure successful communication and the learning process. Modeling literature lessons in an inclusive education setting helps create equal educational opportunities for all students and increases their interest in learning.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

МОДЕЛИРОВАНИЕ УРОКА ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается значение и методы моделирования уроков литературы для студентов в условиях инклюзивного образования. Обсуждается, как эффективно использовать речевые и эстетические возможности на вводных занятиях по литературе для включения всех студентов в учебный процесс и удовлетворения их потребностей. Точный, образный и выразительный язык преподавателя, а также знание механизмов формирования речи позволяют создавать мотивацию для последующей речевой деятельности в начале урока. Рассматриваются интерактивные методы, повышающие художественную и когнитивную активность студентов, такие как работа в малых группах, коллективные обсуждения и использование различных технологических ресурсов для обеспечения успешной коммуникации и учебного процесса. Моделирование уроков литературы в инклюзивном образовании помогает создать равные образовательные возможности для всех студентов и повысить их интерес к обучению.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

INKLYUZIV TALIM SHAROITIDA TALABALARGA ADABIYOT DARSINI MODELLASHTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada inkluziv ta'lim sharoitida talabalarga adabiyot darsini modellashtirishning ahamiyati va usullari muhokama qilinadi. Adabiyotga kirish darslarida nutqiy va estetik imkoniyatlardan samarali foydalanish, barcha talabalarni o'quv jarayoniga qo'shish va ularning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur strategiyalar va metodlar ko'rsatib o'tiladi. O'qituvchining aniq, obrazli va ta'sirli nutqi, shuningdek, nutqni shakllantirish mexanizmlarini bilish, darsning boshida keyingi nutq faoliyati uchun motivatsiya yaratish imkonini beradi. Talabalar uchun badiiy va kognitiv faollikni oshiruvchi interaktiv metodlar, jumladan, kichik guruhli ishlash, jamoaviy muhokamalar va turli texnologik resurslardan foydalanish orqali muvaffaqiyatli muloqot va o'quv jarayonini ta'minlash yo'llari ko'rib chiqiladi. Inkluziv ta'limda adabiyot darslarini modellashtirish, barcha talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish va ularning qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Innovatsion, elektron resurs, animatsiya, texnologiyalar, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, transfer, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. Inkluziv ta'lim zamonaviy pedagogikaning muhim qismidir, chunki u barcha talabalarning ta'lim olish imkoniyatlarini tenglashtirishga qaratilgan. Bu yondashuvda turli qobiliyat va ehtiyojlarga ega talabalar birgalikda ta'lim olishadi, bu esa ularning individual o'sish va rivojlanishiga xizmat qiladi. Adabiyot darslari, ayniqsa, inkluziv ta'limda katta ahamiyat kasb etadi, chunki ular nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki talabalarning estetik didini shakllantiradi, nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Adabiyotga kirish darslarida nutqiy va estetik imkoniyatlardan foydalanish, barcha talabalarning ehtiyojlarini qondirish uchun turli strategiyalar va metodlarni qo'llashni talab etadi. Bu darslar orqali talabalar badiiy va kognitiv faollikni oshiruvchi interaktiv metodlar bilan tanishadi, bu esa muvaffaqiyatli muloqot va o'quv jarayonini ta'minlaydi. O'qituvchining aniq, obrazli va ta'sirli nutqi, shuningdek, nutqni shakllantirish mexanizmlarini bilishi, darsning boshida keyingi nutq faoliyati uchun motivatsiya yaratish imkonini beradi.

Mazkur maqolada inkluziv ta'lim sharoitida talabalarga adabiyot darsini modellashtirishning ahamiyati va usullari muhokama qilinadi. Turli pedagogik yondashuvlar va metodlar yordamida adabiyot darslarini qiziqarli va samarali o'tkazish, har bir talabaga ta'lim olishda teng imkoniyat yaratish va ularning qiziqishini oshirish usullari ko'rib chiqiladi. Inkluziv ta'limda adabiyot darslarini modellashtirish, barcha talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish va ularning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi [1].

Talabalarning bilim olish asosi faollik va dialogik yondashuvlariga asoslanadi. Faoliyat quyidagicha amalga oshiriladi: modellashtirish orqali - rejani ishlab chiqish va amalga oshirish - so'ngra ishlab chiqilgan o'quv vaziyatlari va adabiyot darslarining kommunikativ imkoniyatlarini aks ettirish va anglash. Kirish nutqining kommunikativ salohiyati, badiiy asarni tahlil qilish usullari, o'qish va takrorlashning turli turlari, yakuniy darslar amaliyotda ochib berildi: birinchi navbatda auditoriyada

imitatsion modellashtirish, so'ngra maktabda adabiyotni o'qitishning real jarayoni sharoitida.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Inkluziv ta'lim va adabiyot darslarini modellashtirish mavzusida bir qator ilmiy maqolalar va tadqiqotlar olib borilgan. Quyida ushbu mavzuga oid muhim adabiyotlarning tahlili keltirilgan.

1. Tomlinson, C. A. (2001). *How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms*. Tomlinsonning asari o'qituvchilarga differensial yondashuvni qanday amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalar beradi. Bu yondashuv inkluziv ta'limda juda muhim, chunki har xil darajadagi qobiliyatlarga ega talabalar bir sinfda o'qishadi. Differensial ta'lim o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda material va metodlarni o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Bu adabiyot adabiyot darslarini tashkil etishda qo'llanishi mumkin.

2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Vigotskiyning asari ta'lim jarayonida ijtimoiy va madaniy omillarning roli haqida. Uning fikricha, ta'lim ijtimoiy muloqot orqali amalga oshadi va bu jarayonda tilning o'rni katta. Inkluziv ta'limda o'qituvchilar talabalar bilan interaktiv muloqot qilish orqali ularning kognitiv va nutqiy rivojlanishini ta'minlashlari mumkin.

3. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*.

Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi har bir o'quvchining o'ziga xos intellektual kuchli tomonlari borligini ta'kidlaydi. Inkluziv ta'limda bu nazariya o'quvchilarning turli qobiliyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, adabiyot darslarida turli metodlardan foydalanib, o'quvchilarning lingvistik, musiqiy, fazoviy va boshqa intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

4. Booth, T., & Ainscow, M. (2002). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bu asar maktablarda inkluziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar beradi. Mualliflar inkluziya tamoyillari, ta'lim muhitini yaratish va barcha o'quvchilarni jalb etish usullari haqida so'z yuritadilar. Ushbu qo'llanma o'qituvchilarga adabiyot darslarini shunday tashkil etishga yordam beradi.

5. Tomlinson, C. A., & Imbeau, M. B. (2010). *Leading and Managing a Differentiated Classroom*. Tomlinson va Imbeau differensial yondashuvni boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar beradilar. Ularning asari o'qituvchilarga turli qobiliyatlar va ehtiyojlarga ega talabalarni qanday qo'llab-quvvatlash, ularning o'qish jarayoniga jalb etish va muvaffaqiyatli muloqotni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar beradi. Bu adabiyot adabiyot darslarini tashkil etishda katta yordam beradi.

Yuqoridagi adabiyotlar inkluziv ta'lim va adabiyot darslarini modellashtirish bo'yicha qimmatli nazariy va amaliy ma'lumotlar beradi. Ushbu adabiyotlar yordamida o'qituvchilar turli qobiliyat va ehtiyojlarga ega talabalarni o'qitishda samarali yondashuvlarni qo'llashlari mumkin. Differensial ta'lim, ijtimoiy muloqot va ko'p intellekt nazariyalari asosida tashkil etilgan darslar, har bir talabaga ta'lim olishda teng imkoniyat yaratishga yordam beradi va ularning qiziqishini oshiradi.

Navoiyning she'riyatini o'rganish metodikasini tadqiqot pedagogik modellashtirish eksperimenti orqali o'rganish, adabiyot ta'limida talabalar uchun innovatsion va o'ziga xos usullarni rivojlantirishga yordam beradi va o'quvchilar uchun adabiy asarlar va ijodiy qobiliyatlarni tushuntirishning eng yaxshi usullarini ta'lim etish imkoniyatini yaratadi.

Talabalar bilimini yangilash uchun "Adabiyot darslarini modellashtirish muammolari va o'quv muloqoti muammolari" mavzusida seminar o'tkazish mumkin. Bu yerda o'qituvchi ta'sir obyekti bo'lib chiqadi: ma'ruzachilar o'z fikrlarining to'g'riligini unga va boshqa talabalarga isbotlaydilar.

Bunday yangilash quyidagi hisobotlar, savollar va vazifalar mavzulariga asoslanishi mumkin:

1. Ta'limda "model" va "modellash" tushunchalaridan foydalanish imkoniyatlari.

2. Filologik tahlil modellari va ularni maktab amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari (uchtadan ko'p bo'lmagan modellarni ko'rsating).

3. Tematik rejalashtirish muammosi: nimani rejalashtirish kerak va nima uchun. (Mavzuli rejalashtirishni model deb atash mumkinmi? Uning turini qanday aniqlagan bo'lardingiz?) Uslubiy adabiyotlarda berilgan ikki turdagi rejalashtirishni solishtiring.

4. Maktabda qanday dars modellarini eng maqbul deb hisoblaysiz?

Bunday dars natijalarini sarhisob qilishni quyidagi savolga qisqartirish kerak: shoir ijodining uslubiy konsepsiyasini takomillashtirish nuqtai nazaridan siz uchun qaysi bilim ko'proq mos keladi?

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi, ilmiy va ilmiy-amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish va o'rganish jarayonida qo'llaniladigan tizimli va nizomli usullar to'plami hisoblanadi. Bu metodologiya, tadqiqotning maqsadlari, usullari, ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va natijalarni ta'kidlash jarayonlarini o'rganishda yordam beradi. Tadqiqot metodologiyasi o'z ichiga matematik, falsafa, ilmiy ma'rifatshunoslik va metodologik prinsiplar to'plamini o'z ichiga oladi.

Asosiy tadqiqot metodologiyalari:

Eksperiment metodologiyasi: Bu metodologiyada to'g'ri amaliyotlar o'tkaziladi va natijalar analiz qilinadi. Eksperiment, shartnomalar tuzish, obyektivlik va ilmiy doimiylikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Deskriptiv metodologiya: Bu metodologiyada hodisalar yoki amaliyotlar haqida to'liq tavsiflovchi ma'lumotlar yig'ilib, ta'riflangan. Bu usul ma'lumotlarni tavsiflash va o'rganishda foydalaniladi.

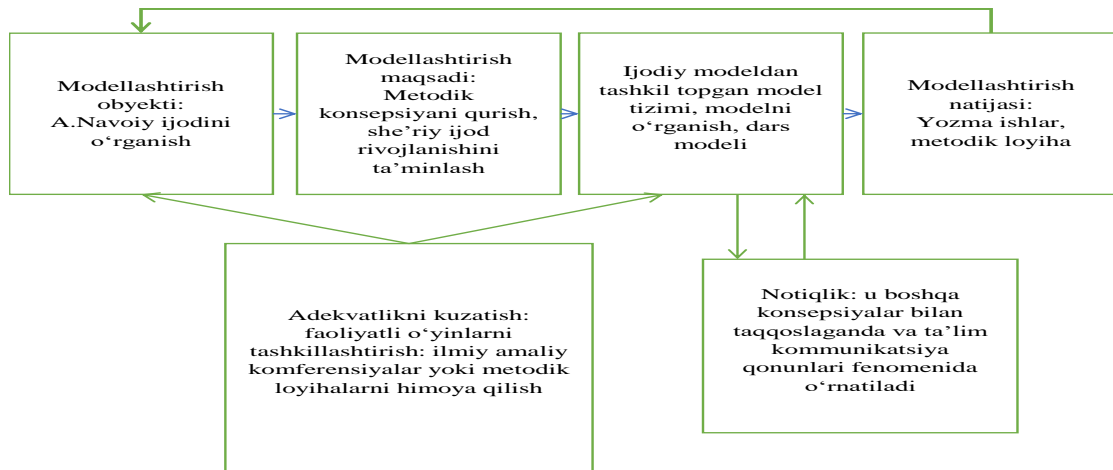
Teoriya asoslangan metodologiya: Bu metodologiyada amaliyoti to'liq tushuntirish uchun muayyan ilmiy teoriyalar yoki tushunchalar asosida amaliyotlar o'tkaziladi.

Bu metodologiyalar o'zaro bog'liqlik va kombinatsiyalar bilan foydalaniladi va tadqiqotchilar o'zlariga mos keluvchi metodlarni tanlashadi, asosiy maqsad esa ilmiy va ilmiy-amaliy tadqiqotlarining maqsad va ma'lumotlarni o'rganish jarayonida o'z maqsadlari va talablariga mos ravishda foydalanishdir.

Barcha ishlar aloqa xususiyatlarini tushunish bilan o'tadi, ko'rib chiqilayotgan modellarning kommunikativ salohiyati baholanadi.

Dars modellashtirish bo'yicha talabalar faoliyatini retrospektiv tahlil qilishdan iborat diagrammani too'ldirish bilan yakunlanadi (1-rasm).

Vizual ravishda taqdim etilgan modellashtirish jarayoni talabalarga birinchi bosqichda bajarilgan ishlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga yordam beradi va ular mustaqil ravishda ular tomonidan taqdim etilgan modellarning izchilligini aniqlash uchun ularni taqqoslash kerak degan xulosaga kelishadi[4].

1-rasm. "Modellashtirish jarayonining mazmuni"

Tahlil va natijalar. "Tahlil va natijalar" deb tasavvur etilganida, tadqiqotning o'ziga xos metodologiyasi va natijalarining yig'ilishi kabi qadimiy ilmiy tushunchalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tahlil va natijalar, amaliyotning aniq maqsadi va so'ralgan savollarga javob topish uchun ilmiy va metodologik jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Tahlil: Tadqiqotchilar ma'lumotlarni yig'ib olish va uning asosida tahlil qilish uchun turli usullardan foydalanadi. Kvantitativ tadqiqotlarda statistik ma'lumotlarni o'lchash va tahlil qilish odatda amalga oshiriladi, kualitativ tadqiqotlar esa o'zgaruvchan ma'lumotlarni tahlil qilishda ishlatiladi. Tahlil jarayonida, tadqiqotda ko'rib chiqilgan xulosalar, qoidalar va sababli o'zgarishlar tushuntiriladi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish natijasida olingan ilmiy javoblar va o'zgarishlarning aks etishidagi o'zgarishlarni tushuntiradi. Bu natijalar, tadqiqotchilar tomonidan amaliyotning maqsad va muhimliklariga ko'ra ta'kidlangan bo'lib, ular tadqiqotning ilmiy unumdorligi va o'ziga xosliklarini o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotda muhim ahamiyatga ega, chunki ular o'quvchilarning ilmiy faolliklari, teorik bilimlari va amaliy qobiliyatlarini ustida katta ta'sir qiladi. Bu jarayonlar ilmiy ilimga katta imkoniyat beradi va yangi bilimni rivojlantirishga olib keladi.

Darslar va o'qitish metodlarini tahlil qilinganda ularning kommunikativ salohiyati baholanadi: sinfda ta'lim o'zaro ta'sirini qo'llash muloqotning muammoli sohalarini darhol ko'rsatadi.

Algoritmik modellashtirish tipik harakatlarni ajratib olish imkonini berdi va bu, o'z navbatida, ulardan ba'zilarini ishlatishdagi muvaffaqiyatsizliklarni tushunishga yordam berdi.

Modellashtirish prognozlash usuli va modellashtirishni o'rgatish vositasi sifatida amalga oshirildi[6].

PowerPoint dasturi talabalarga adabiyotda axborot obyektini modellashtirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bu dastur talabalarga adabiyot darslarida badiiy asarni ta'qib qilish va taqdim etishda keng va samarali foydalanish imkonini beradi. Quyidagi vazifalar PowerPoint dasturi orqali amalga oshirilishi mumkin:

Taqdimot matnini sig'imli qilish: PowerPoint orqali talabalarga taqdimot matnini sig'imli va tuzilgan ravishda taqdim

etishga yordam beradi. Bu, o'quvchilarga badiiy asar yoki shoir ijodining asosiy semantik bosqichlarini tushuntirishda yordam beradi, masalan, qahramonlar, muhim hodisalar va asarning asosiy mavzulari.

Badiiy asar sifatida ko'rish: PowerPoint dasturi o'quvchilarga adabiy asarni badiiy asar sifatida ko'rish va tahlil qilish imkonini beradi. Bu, tasviriy san'at va musiqiy asarlar bilan bog'liq turli xil assotsiatsiyalar yaratish orqali adabiy asarni o'quvchilarga qiziqarli va yaxshi tushuntirilgan ko'rinishda taqdim etishga yordam beradi.

Rangli dizayn: PowerPoint dasturi rangli dizayn yaratishga imkon beradi, bu esa o'quvchilarning taqdimotni tushunarli va qiziqarli ko'rishiga yordam beradi. Asarning mavzusiga mos ranglarni tanlash va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun foydalanish mumkin.

Interaktivlik: O'quvchilar bilan interaktiv muloqot yaratish uchun PowerPoint dasturi yaxshi vositadir. Savollar, javoblar va interaktiv elementlar qo'shish orqali o'quvchilarning ishtirok etish darajasini oshirish va adabiy asarni o'rganish jarayonini qiziqarli qilish mumkin.

Shunday qilib, PowerPoint dasturi adabiyot darslarida badiiy asar yoki shoir ijodini tushuntirish va ta'lim olishda keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu dastur o'quvchilarning tushunish va o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi va taqdimotning tashqi shaklini kuchaytiradi [7].

Didaktik materialning retseptiv tashkil etilishi vizual, eshitish kabilarni belgilaydi. Didaktik materialning moddiy va texnologik amalga oshirilishi uning bosma, kompyuter va mavzu-model variantlarini farqlash imkonini beradi[8].

Xulosa va takliflar. Didaktik materialni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari ko'p jihatdan u xizmat ko'rsatadigan ta'lim sohasi - gumanitar yoki tabiiy fanlarning semantikasi bilan belgilanadi. Ushbu omillarning kombinatsiyasi didaktik material modelining umumiy tasnifining asosini tashkil qiladi. Shunday qilib, talabalarning ushbu yo'nalishdagi darsdan tashqari mashg'ulotlari axborot texnologiyalarini doimiy ravishda takomillashtirishni hisobga olgan holda adabiyot darslarini modellashtirish ko'nikmalarini oshirishga imkon berdi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57 б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.

6. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент, 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175.

UDK 5(075.3)

Go'zal MAMANOVA,

Jizzax shahar Prezident maktabida Biologiya fani o'qituvchisi

E-mail: guzalmamanova01@gmail.com

Xasan JURAEV,

Jizzax shahar Prezident maktabida Tabiiy fanlar o'qituvchisi

JDPU Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya va uni o'qitish metodikasi o'qituvchisi M.Ortiqova taqrizi asosoda

TABIIY FANLAR DARSLARIDA LOYIHA ASOSIDA O'QITISH METODIKASI

Аннотация

Tabiiy fanlarda o'qitish metodikasining asosiy istiqboli samarali tushunish va esda saqlash maqsadida talabalar bilan amaliy mashg'ulotlarga asoslangan. Shu sababli, loyiha barqarorlik va elektrotexnika tamoyillarini birlashtiradi, talabalarni elektr energiyasi bo'yicha darslarni qo'llashda ekologik toza shaharsozlik amaliyotlarini tadqiq qilish, loyihalash va amalga oshirishga undaydi.

Kalit so'zlar: barqaror shahar rivojlanishi, elektr zanjirlari, qayta tiklanadigan energiya, seriyali sxemalar, parallel sxemalar, amaliy o'rganish, hamkorlik.

МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ НА НАУЧНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Основная перспектива методики преподавания естественных наук основана на практической работе со студентами с целью эффективного понимания и запоминания. Таким образом, проект объединяет принципы устойчивого развития и электротехники, побуждая студентов исследовать, проектировать и внедрять экологически чистые методы городского развития, одновременно применяя уроки, связанные с электричеством.

Ключевые слова: устойчивое городское развитие, электрические цепи, возобновляемая энергия, последовательные цепи, параллельные цепи, практическое обучение, сотрудничество.

METHODOLOGY OF TEACHING BASED ON THE PROJECT BASED LEARNING IN SCIENCE CLASSES

Annotation

The main perspective of teaching methodology in science based on hand-on activities with students in order to understand and remember effectively. Therefore, the project integrates principles of sustainability and electrical engineering, challenging students to research, design, and implement eco-friendly urban development practices while applying lessons on electricity.

Keywords: Sustainable urban development, Electrical circuits, Renewable energy, Series circuits, Parallel circuits, Hands-on learning, Collaboration

Introduction. Project-based learning (PBL) involves students designing, developing, and constructing hands-on solutions to a problem. The educational value of PBL is that it aims to build students' creative capacity to work through difficult or ill-structured problems, commonly in small teams. Typically, PBL takes students through the following phases or steps:

Identifying a problem

Agreeing on or devising a solution and potential solution path to the problem (i.e., how to achieve the solution)

Designing and developing a prototype of the solution

Refining the solution based on feedback from experts, instructors, and/or peers.

Depending on the goals of the instructor, the size and scope of the project can vary greatly. Students may complete the four phases listed above over the course of many weeks, or even several times within a single class period. Because of its focus on creativity and collaboration, PBL is enhanced when students experience opportunities to work across disciplines, employ technologies to make communication and product realization more efficient, or to design solutions to real-world problems posed by outside organizations or corporations. Projects do not need to be highly complex for students to benefit from PBL techniques. Often times, quick and simple projects are enough to provide students with valuable opportunities to make connections across content and practice.

Literature review. Solving problems is an essential skill for the future workforce in many science, technology, engineering, and math (STEM) careers. In the context of higher education, the development of problem solving skills includes a variety of teaching strategies to prepare students for solving new

kinds of problems and provide opportunities for theoretical concepts to become more concrete [1]. It was noticed that students who falter in introductory STEM courses are more likely to develop learning gaps that grow as they tackle more difficult material [2]. The goal of this study is to close such gaps and build a solid foundation for more advanced work in upper level courses. This can be achieved by using PBL strategies in which instruction is delivered through small groups and students are encouraged to collaborate to master concepts. In working with undergraduate students over many years, the authors have experienced countless occasions where students are asked to work in groups to solve a problem, yet, they wait for the instructor or classmates to give them a hint to solve the problem for them. Perhaps, they have never been taught how to find the information required to problem solve. This issue is certainly not unique to the authors' experience; as other educators have noticed that many students are completely dependent on the help of a tutor for the majority of their class projects [3]. Biazus and Mahtari conducted a quasi-experiment using project-based learning and direct instructional learning models and found that the PBL model had a significant impact on the enhancement of creative thinking skills of secondary school students [4]. Over the past few decades, project-based learning has received a lot of attention in the field of education. Many studies have shown that project-based learning can improve students' learning motivation, problem-solving skills, teamwork, and communication skills. However, due to the complexity and diversity of project-based learning, as well as differences in research methods, research findings on its effectiveness and influencing factors vary. By combining the results of multiple independent studies, more accurate and reliable conclusions can

be obtained to further understand the effects of project-based learning. In addition, project-based learning meta-analysis studies can help reveal the factors and mechanisms influencing project-based learning. This can help guide the design and implementation of project-based learning and promote effective student learning. Based on this, this study compensates for the limitations of individual studies by integrating and synthesizing multiple independent studies in order to systematically assess the effects of project-based learning, provide more accurate and reliable evidence, and reduce the chance of research findings. At the same time, project based learning meta-analysis can provide a broader perspective to help researchers and educational policy makers gain a comprehensive understanding of the effects and influencing factors of project-based learning, so that they can develop more effective teaching strategies and policies to promote the improvement and development of project based learning [5]. It is recommended to enhance students' problem-solving particularly in introductory classes where students need to master the basics before moving on to an advanced course[8]. A number of scaffolding strategies have been presented in the literature. Examples of common scaffolds in PBL include but not limited to: using real-case projects grounded in the personal interests[10], projects can be broken into parts to better facilitate collaboration in small groups, hands-on activities can be used to link theory to practice[11], and graphic organizers can be used to visually depict an idea either through writings or charts[9].

Research methodology. The class that is involved in this study is a required science or biology course in Presidential school in Jizzakh, Uzbekistan. The class selected for this study is Science containing 12 students with 3 females and 9 males. The class is a tutorial/practical course with 4-hours tutorial and 1-hour practical per week. However, the hours could change according to students' scientific potential and level of understanding of the topic. Figure 1 shows the science room that allows exposure to the equipment and hands-on practices typically found in ordinary classroom.

The section selected for this study was offered in Spring 2024. As a response to spring season, this season is usually the start of fourth term classes in schools and students are in a bit of a tired mood. Therefore, students are motivated and interested to lessons by making project as an exciting activity with tutorial lessons in a week. The class is divided into four sections; all meet once a week with quarter of the students enrolled in the class. To kick off the project, we designed a series of thought-provoking questions that served as an entry event. These questions aimed to give students a sense of purpose and a clear challenge to address. The questions were designed to stimulate critical thinking and problem-solving skills, focusing on real-world issues such as:

How does urbanization impact the well-being of city residents?

What are the environmental consequences of urban sprawl?

How can sustainable practices improve the quality of life in urban areas?

The project aims to provide students with a hands-on learning experience that integrates principles of sustainability and

electrical engineering. Students will design and build a scale model of a sustainable town, incorporating functioning electrical circuits to demonstrate their understanding of electricity and its applications in powering homes and businesses. Students will start by researching sustainable urban development practices. This will include studying renewable energy sources, energy-efficient building designs, waste management systems, and green infrastructure. They will look into case studies of existing sustainable towns and cities to gather ideas and inspiration. Parallel to their sustainability research, students will delve into the principles of electricity. They will learn about series and parallel circuits, the properties of conductors and insulators, and how electricity is generated, distributed, and used in everyday life. Based on their research, students will brainstorm ideas for their sustainable town. They will sketch preliminary designs, identifying where and how electrical circuits will be integrated into their model. Each group will decide on the layout of their town, the types of buildings to include, and the renewable energy sources they will use. Students will create detailed blueprints of their town models. These blueprints will include the layout of streets, buildings, and green spaces, as well as the placement of electrical circuits. They will also specify the materials they will use for construction and the types of electrical components needed (e.g., wires, switches, batteries, LED lights). Students will develop electrical schematics for their town models. These schematics will illustrate the design of series and parallel circuits, showing how electricity will flow to power different parts of the town. They will plan the integration of renewable energy sources like solar panels or wind turbines into their electrical systems.

Using eco-friendly materials such as recycled cardboard, balsa wood, and non-toxic paints, students will construct the physical structures of their town. They will build scale models of homes, businesses, and public buildings, ensuring that each structure aligns with sustainable building practices. Students will install the electrical circuits within their town models. They will connect wires, switches, and power sources to create functioning series and parallel circuits. LED lights will be used to illuminate buildings, and small motors may be included to demonstrate mechanical functions powered by electricity. Renewable energy components, such as miniature solar panels or wind turbines, will be integrated into the model. These components will be connected to the electrical circuits to demonstrate how renewable energy can be harnessed to power the town. Students will test their electrical circuits to ensure they function correctly. They will troubleshoot any issues, such as faulty connections or insufficient power supply, and make necessary adjustments. This phase will help them understand practical challenges in electrical engineering and develop problem-solving skills. Based on the testing phase, students will refine their models. They may need to reinforce structures, improve circuit layouts, or enhance aesthetic elements to make their towns more realistic and functional. Students will present their completed models to their peers, teachers, and possibly external judges. Each group will explain the design and construction process, highlighting the sustainability features and electrical systems of their town. They will demonstrate how the circuits work and how renewable energy sources power the town.

Assessment of Student Projects Using Rubric Criteria

To ensure a fair and comprehensive evaluation of the students' projects, we developed a detailed rubric with specific criteria. This rubric helps to provide clear expectations for students and a

consistent framework for assessing their work. The projects will be marked based on the following criteria:

Criteria	Exceeds Expectations (5)	Meets Expectations (4)	Approaching Expectations (3)	Needs Improvement (2)
Understanding of Electrical Concepts	Student demonstrates advanced understanding and application of electrical concepts in their project.	Student demonstrates adequate understanding and correct application of electrical concepts.	Student shows basic understanding with minor errors in application.	Student demonstrates little understanding and the application of electrical concepts is incorrect or missing.
Application and Functionality	All circuits and renewable energy sources function flawlessly and demonstrate efficiency.	Most circuits and renewable energy sources function well with good efficiency.	Some circuits and renewable energy sources function with occasional issues; efficiency could be improved.	Many circuits or renewable energy sources do not function properly; efficiency is lacking.
Use of Indigenous/Scrap Materials	Student creatively uses a variety of indigenous or scrap materials, enhancing the project's sustainability significantly.	Student makes good use of indigenous or scrap materials, contributing to the project's sustainability.	Student uses indigenous or scrap materials, but the contribution to sustainability is minimal.	Student makes little to no use of indigenous or scrap materials, with no clear sustainability focus.
Design and Aesthetics	The model town is exceptionally designed with superior attention to detail and aesthetic appeal.	The model town is well designed with good attention to detail and aesthetic appeal.	The model town's design shows effort but lacks some detail and coherence.	The model town's design is poorly executed with little attention to detail or aesthetics.
Collaboration and Teamwork	The group shows outstanding teamwork, with seamless collaboration and equitable contribution from all members.	The group works well together with a clear division of labor and good collaboration.	The group collaborates but could improve the division of labor and effective contribution by all members.	The group shows poor collaboration, with uneven contribution and lack of teamwork.
Presentation and Explanation	Presentation is exceptionally delivered with clear, concise explanations, and all questions are answered expertly.	Presentation is well delivered with good explanations, and most questions are answered well.	Presentation is adequate, but explanations could be clearer; struggles with some questions.	Presentation is unclear or incomplete, with poor explanations and inability to answer questions satisfactorily.
Innovation in Problem Solving	Student displays exceptional problem-solving skills with innovative solutions throughout the project.	Student shows good problem-solving skills with effective solutions.	Student shows some problem-solving ability but often resorts to conventional solutions.	Student struggles with problem-solving and fails to find effective solutions.
Reflection and Self Assessment	Reflection is insightful, identifying clear strengths and areas for improvement, with deep understanding of learning.	Reflection is adequate, identifying some strengths and weaknesses, with a good understanding of learning.	Reflection shows some thought but lacks depth in identifying personal and project learning insights.	Reflection is superficial, with little to no understanding of personal learning or project outcomes.

Analysis and results. As we mentioned before, the project significantly enhanced student engagement and learning outcomes in our science classes besides other subjects as well. Despite initial fatigue in the spring term, the hands-on approach and real-world relevance of series and parallel circuits, and electrical engineering rekindled students' interest. The forming small group promoted active participation and collaboration, fostering both technical and interpersonal skills. Additionally, their understanding of electrical engineering principles, including the design and implementation of series and parallel circuits, showed marked improvement. Overall, the project effectively bridged theoretical knowledge and practical application, resulting in a meaningful and engaging learning experience[6].

Conclusion. One of the key benefits of PBL is that students construct their understanding by actively engaging in the learning process. In this project, students built their knowledge by designing and creating models of sustainable buildings. This hands-on approach allowed them to see the direct application of theoretical concepts in real-world scenarios.

Students displayed their learning continuously throughout the project. Each phase of the project, from research and planning to design and construction, provided opportunities for students to showcase their progress. This continuous display of learning mirrored real-world practices, where projects evolve and develop over time.

The final presentations were a crucial component of the project. By presenting their work to an audience and responding to questions, students enhanced their problem-solving skills. They learned to articulate their ideas clearly, defend their choices, and think on their feet. These skills are essential for success in both academic and professional settings.

PBL allowed students to apply their learning in a context that closely resembles real-world challenges. By working on a project related to urban sustainability, students gained a deeper appreciation of the complexities and interdependencies of environmental issues. They also developed practical skills that will be valuable in their future careers.

REFERENCES

1. Netwong, T. (2018). "Development of Problem Solving Skills by Integration Learning Following STEM Education for Higher Education." *International Journal of Information Education Technology*, 8(9), 639-643.
2. Alzen, J. L., Langdon, L. S., & Otero, V. K. (2018). "A logistic regression investigation of the relationship between the Learning Assistant model and failure rates in introductory STEM courses." *J International journal of STEM education*, 5(56), 1- 12.
3. Khouyibaba, S. (2015). "Teaching remedial courses: Challenges and teaching philosophy." *J Procedia-Social Behavioral Sciences*, 186, 927-931.
4. Biazus, M., and Mahtari, S. (2022). The impact of project-based learning (PjBL) model on secondary students' creative thinking skills. *Int. J. Essential Competencies Educ.* 1, 38-48. doi: 10.36312/ijece.v1i1.752
5. Zhang L and Ma Y (2023) A study of the impact of project-based learning on student learning effects: a meta-analysis study. *Front. Psychol.* 14:1202728. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1202728.
6. J.O. Tolipova "Biologiyani o'qitishda Pedagogik Texnologiyalar" Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Tashkent — 2011, 9-11
7. E Shamurodov, S Sharipov, X Juraev, J Bazorova - "Methodological Bases of Formation of Chemical Concepts in Pupils in School from Chemistry Course" *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 2022, 1-5 pages

8. Stanger-Hall, K. F. (2012). "Multiple-choice exams: an obstacle for higher-level thinking in introductory science classes." *J CBE—Life Sciences Education*, 11(3), 294-306.
9. Chasanatun, T. W., & Lestari, S. "The Development of Learning Material in Teaching Writing used Project Based Learning with Graphic Organizer Concept." *Proc., International Conference on English Language Teaching (ICONELT 2017)*, Atlantis Press, 92-96.
10. Grant, M. (2009). "Understanding projects in project-based learning: A student's perspective." *Proc., Annual Meeting of the American Educational Research Association*.
11. Joyce, T., Evans, I., Pallan, W., & Hopkins, C. J. E. E. (2013). "A hands-on project based mechanical engineering design module focusing on sustainability." *J Engineering Education*, 8(1), 65-80.

UO'K: 378.147:349.2.001.76

Sharofjon MAMATMURODOV,
Tashkent Institute of Textile and Light Industry, independent researche
E-mail: sharof0511@mail.ru,
ORCID: 0009-0006-5034-0339

Falsafa fanlari doktori, professor, Turon Fanlar akademigi G.K.Masharipova tahriri ostida

USE AND IMPROVEMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING LABOR LAW

Аннотация

The article scientifically substantiates the innovative activities used in teaching the discipline "Labor Law". Analysis of research works and literature on improving the methodology of teaching the science of labor law on the basis of innovative educational technologies, modern technologies and socio-pedagogical and methodological aspects of perfect knowledge of legal relations in the work of students and the development of professional and legal creativity indicates that it is not applied. For this purpose, the need for scientific research in the field of labor law, which cannot be scientifically substantiated and researched, is determined.

Key words: Labor law, innovation activity, innovative technologies, globalization, economic, social, political and cultural spheres, development, improvement.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ТРУДОВОГО ПРАВА

Аннотация

В статье научно обоснована инновационная деятельность, используемая при преподавании дисциплины «Трудовое право». Анализ научно-исследовательских работ и литературы по совершенствованию методики преподавания науки трудового права на основе инновационных образовательных технологий, современных технологий и социально-педагогических и методических аспектов совершенного знания правоотношений в работе студентов и развития профессионального и юридического творчества указывает на то, что оно не применяется. С этой целью определяется необходимость научных исследований в области трудового права, которые не могут быть научно обоснованы и исследованы.

Ключевые слова: Трудовое право, инновационная деятельность, инновационные технологии, глобализация, экономико-социальная, политическая и культурная сферы, развитие, совершенствование.

“MEHNAT HUQUQI” FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH VA TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Мақолада “mehnat huquqi” fanini o‘qitishda foydalaniladigan innovatsion faoliyat ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqotga doir ishlar va adabiyotlar tahlili mehnat huquqi fanini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitish metodikasini takomillashtirishga oid zamonaviy texnologiyalar va talaba-yoshlarni o‘z mehnat faoliyatida huquqiy munosabatlarni mukammal bilish, kasbiy-huquqiy kreativlikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik va metodologik holda to‘liq tadbir etilmaganligidan dalolat beradi. Shu maqsadda ushbu mavzuni ilmiy jihatdan asoslash va tadqiq etolmagan mehnat huquqi yo‘nalishida ilmiy izlanishlar zarurligini belgilab beradi.

Kalit so‘zlar: Mehnat huquqi, innovatsion faoliyat, innovatsion texnologiyalar, globallashtirish, iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalar, rivojlanish, takomillashtirish.

Kirish. Dunyoda globallashtirish sharoitida iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarida bo‘layotgan o‘zgarishlar kelajakda intellektual imkoniyatlarni belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta’lim tizimidagi intellektual salohiyatning o‘shishi, sifat darajasida rivojlantirish nafaqat ta’lim samaradorligining oshishiga, shu sohada tizim takomillashuviga o‘z ta’sirini o‘tkazibgina qolmay, balki mazkur ijtimoiy tizimning barcha sohalarini o‘shishiga, bugungi kunda ta’limdagi strategik yo‘nalishlardan biri ta’lim muassasalarining innovatsion faoliyatini yanada takomillashtirishga asosiy omil sifatida ta’lim tizimini isloh qilishning zarurligi, amaliyotda ta’lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga integratsiyasini taqozo etmoqda. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohatlar tarkibida, jumladan, yoshlarning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, ta’lim jarayonidagi faolligini yuksaltirish, kasbiy faoliyat uchun zarur bilim, ko‘nima malakalar egallashini, muammolar ustida ishlashda mustaqil va ijodiy yondashuvini ta’minlovchi innovatsion tafakkurni rivojlantirishning mexanizmlarini takomillashtirish borasida ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish uzluksiz ta’lim tizimidagi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy fanda pedagogik innovatsiyalarni yaratish, rivojlantirish va tarqatish muammolari bilan K. Angelovski [3], VG.V.Lyamina [4], T.I.Lazdina [5] va boshqalar jamiyatning boshqa ijtimoiy institutlari bilan o‘zaro aloqada ijtimoiy institut sifatida ta’lim muammolari va o‘qituvchining innovatsion faoliyatida motivatsion texnologiyalarni o‘rganishning turli tomonlarini aniqladilar. Tadqiqotchilar I.P.Kuzmin, I.P.Smironov [6], N.N.Sabinina [7], G.K.Masharipova [8] va boshqalar umuman ta’lim standartlari va mazmunini ishlab chiqish bilan bog‘liq holda innovatsion masalalar hamda innovatsion faoliyatda pedagog-mutaxassislarining ilmiy-amaliy metodik tavsiyalariga oid ko‘p ishlarni keltirish mumkin.

«Innovatsiya» tushunchasi yangilik, yangilik, o‘zgarishni anglatadi; innovatsiya vosita va jarayon sifatida yangi narsani joriy qilishni o‘z ichiga oladi. Pedagogik jarayonga nisbatan innovatsiya deganda o‘qitish va tarbiyalashning maqsadlari, mazmuni, usullari va shakllariga yangi narsalarni kiritish, o‘qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyatini tashkil etish tushuniladi [9].

“O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da ko‘rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: “Innovatsiya (ingl. “innovations” – kiritilgan yangilik, ixtiro: ya‘ni, a) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta‘minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; b) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llanishi” [10].

Ma‘lum bo‘lgan narsani biroq o‘zgartirish bilan ishlatish ham ba‘zan innovatsiya hisoblanadi. Innovatsiya - bu an‘anaviy shart-sharoitlar, usullar, u bilan qanoatlanmaydigan va nafaqat o‘z sa‘y-harakatlarini amalga oshirish mazmunining yangiligiga, balki birinchi navbatda sifat jihatidan yangi natijalarga intiladigan maxsus inson faoliyatidir. Innovatsion faoliyatda to‘plangan bilimlar, texnologiyalar va uskunalarini tijoratlashtirishga qaratilgan ilmiy, texnologik, tashkiliy, moliyaviy va tijorat faoliyatini o‘z ichiga oladi. Innovatsion faoliyat natijasida yangi yoki qo‘shimcha xizmatlar yoki yangi sifatlarga ega bo‘lgan ishlanmalar ishlab chiqiladi.

Innovatsion faoliyatni innovatsiyalarni yaratish, o‘zlashtirish, tarqatish va ulardan foydalanish faoliyati sifatida ham belgilashingiz mumkin. Pedagogikada «innovatsion faoliyat» tushunchasi biroq chuqurroq ko‘rib chiqiladi. Bu o‘qitish va ta‘lim jarayonini taqqoslash va o‘rganish orqali o‘z pedagogik tajribasini tushunishga qaratilgan maqsadli pedagogik faoliyat bo‘lib, u yanada yaxshi natijalarga erishish, aniq yangi bilimlarni olish, yangi o‘qitish amaliyotini joriy etish, bu pedagogik faoliyatni rejalashtirish va amalga oshirishning ijodiy jarayoni bo‘lib, u ta‘lim sifatini oshirishga qaratilganidir. Bu o‘qituvchining ijodiy salohiyatini aks ettiruvchi ijtimoiy-pedagogik faoliyatdir [11].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda oliy ta‘lim muassasalaridagi ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish, sotsiometrik metodlar (anketa, intervyu, suhbat, test); pedagogik tajriba-sinov, natijalarni matematik va statistik tahlil etish usullari, diagnostik (so‘rovlar, suhbat, so‘rovnoma, kuzatish, loyihalashtirilgan metodikalar), nazariy bilim (tahliliy-statistik, qiyosiy-taqqoslash, analogiya, modellashtirish), prognostik (ekspert baholash), mustaqil baholarni umumlashtirish kabi metodlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Bozor munosabatlariga o‘tish davrida ustuvor hisoblangan davlat ilmiy-texnika siyosatining mohiyati respublika ichki talabini tez qondiradigan, jahon bozorida raqobatbardosh bo‘la oladigan, iqtisodiyot tarmoqlari tubdan yangilanishiga imkon beradigan ilmiy va texnologik tadqiqotlarga ko‘maklashishdan iborat. Davlat innovatsion siyosati mahalliy mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish, barqaror iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlash, aholining turmush sifati va darajasini oshirish, texnologik va ekologik xavfsizligini ta‘minlash uchun innovatsion faoliyat ustuvorliklarini tan olishdan kelib chiqib shakllantiriladi va amalga oshiriladi. Davlat innovatsion siyosatining asosiy maqsadi innovatsion faoliyat uchun mahalliy mahsulotlar raqobatbardosh-ligining o‘rinishi, fan-texnika yutuqlaridan samarali foydalanish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalalarini hal etishni ta‘minlaydigan iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy sharoitlar yaratish hamda mamlakatning mudofaa qobiliyatini, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini mustahkamlashdan iborat. Ilmiy faoliyat davlat siyosatining eng faol sohasi bo‘lib kelgan va bundan keyin ham shunday bo‘lib qoladi. Aytish joizki, ilmiy g‘oya bevosita xo‘jalik faoliyatida qo‘llanilishi mumkin emas. Shuning uchun tashkilotlar tadqiqotlarni moliyalashtirishga sekinlik bilan yondashadi, garchi unga katta ehtiyoj sezsa ham. Hozirgi sharoitda davlat biznesning ta‘minlash funksiyasini, ayniqrog‘i, ilmiy bilimlar va g‘oyalar bilan ta‘minlashni o‘z zimmasiga olmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar va tadbirkorlarning tinmay izlanishi, ishlab chiqarishga oid yangiliklardan samarali foydalanishga intilishi ham shundandir. Bozor iqtisodiyotining immanent xususiyatlarini tadqiq etgan va tadbirkorlik faoliyatining innovatsiya bilan bog‘liqligini ochib bergan J.Shumpeter fikriga ko‘ra, iqtisodiy izlanishlar – o‘ziga

xos tafakkur tarzi, yangiliklarga o‘chlikni, innovatsiyani taqozo etadi [12, 180-182-bb.].

Innovatsiya – foydalanish uchun kiritilgan yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot (tovar, xizmat) yoki jarayon, sotuvlarning yangicha uslubi yoki ish amaliyotidagi, ish o‘rinlarini tashkil etishdagi va tashqi aloqalarni o‘rnatishdagi yangi tashkiliy uslub hisoblanadi. “Bugungi kunda dunyoda innovatsion g‘oyasiz, ilm-fan yutuqlarisiz bironta sohaning rivojlanishi mumkin emas” [13].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 sentyabrda PF-5185-son «O‘zbekiston Respublikasida Ma‘muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi farmoni [1] mamlakatimizda intellektual va texnologik salohiyatni oshirishning uzoq muddatli ssenariylarida asosiy yo‘nalish – innovatsiyalarni rivojlantirish, korxonalarda innovatsion faoliyat bilan faol shug‘ullanishni rag‘batlantirish ko‘rsatib o‘tilgan. Bu iqtisodiyotning ustuvor soha va tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish-ning yangi modellarini shakllantirish imkonini beradigan strategik milliy innovatsiya tizimini yaratish bilan bog‘liq.

Milliy innovatsiya tizimi ilm-fan, sanoat va jamiyat o‘rtasida iqtisodiyotni rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, innovatsion taraqqiyot ehtiyojlari esa ilmiy faoliyat ravnaqini belgilab beradi va rag‘batlantiradi.

Bugun O‘zbekiston Respublikasi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo‘liga bormoqda. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.

Shu vaqtning o‘zida yosh salohiyatli tadbirkorlar va o‘z ishini ochishga tayyor ishbilanmonlar o‘rtasida ziddiyat kuzatilmoqda. “Times” jurnali tomonidan o‘tkazilgan so‘rov natijalariga ko‘ra, 6 ta yosh britaniyaliklardan faqat bittasi kollejni bitirgandan keyin shaxsiy biznesni ochishga tayyor. Bu shuning bilan izohlanadiki, yosh britaniyaliklarning katta qismi tadbirkorlik bo‘yicha kasbiy ta‘lim dasturlari haqida tasavvurga ega emas.

Ushbu maqsadda ko‘pgina yirik korxonalar (BP, Freshfields, Goldman) maktablar bilan belgilangan yo‘nalishlar bo‘yicha strategik uzoq muddatli aloqalarni shakllantirish bilan, yoshlarni ularning intilishlarida qo‘llab-quvvatlamodalar, misol uchun, Business in the Community’s Business Class. Maktablarda sinflarda rolli tadbirkorlik modellarini yaratish, ishbilanmonlik o‘yinlarini o‘tkazish, ishga joylashishning asoslarini o‘qitish bo‘yicha uchish dasturlari amalga oshirilmoqda. Xususan, Fransiya yoshlar siyosati Yoshlar, sport va ijtimoiy tashkilotlar bilan ishlash vazirligi tomonidan amalga oshirilib, unga ta‘lim, madaniyat va kommunikatsiya hamda bandlik bo‘yicha tegishli vazirliklar ko‘maklashadi. Fransiyada ishsiz aholining ko‘pchiligini yoshlar tashkil etganligi bois, ushbu muammolarni hal etish maqsadida “Yangi xizmatlar, yangi ish o‘rinlari” davlat dasturi joriy qilingan. Shuningdek, yoshlarning huquqlarini himoya qilish uchun “Imkoniyatlar tengligi to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan bo‘lib, ushbu qonun mamlakatdagi xususiy korxonalar va tashkilotlarga yoshlarni ishga qabul qilish bo‘yicha qo‘shimcha vazifalar yuklaydi. Bundan tashqari, Fransiyada madaniyat sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish borasida ham ko‘pgina ishlar qilinmoqda. Xususan, yoshlar kinematografiyasini qo‘llab-quvvatlash, bu borada joylarda turli festivallar o‘tkazish, yoshlarni kitob mutolaasi bilan bandligini ta‘minlash bo‘yicha yoshlar dasturi ishlab chiqilib, bu dastur yoshlarni to‘laqonli barkamol shaxs bo‘lib ulg‘ayishiga zamin yaratadi.

“Mehnat huquqi” fanini o‘qitishda foydalaniladigan usullarni takomillashtirishdan maqsad juda muvaffaqiyatli va yaxshi natijalarga erishadigan o‘qitish usullarini topish, tavsiflash va baholashdir. Har qanday fanini o‘qitishda foydalaniladigan usullarning maqsadi hamisha ta‘limning pedagogik jarayoni bo‘lib, u bizga o‘qituvchining faoliyatini ham, o‘quvchilarning yangi bilimlarni o‘zlashtirishdagi mehnatini ham o‘z ichiga oladi.

Yillar davomida yosh avlodga huquqiy ta‘lim va tarbiya berish sohasida ma‘lum konsepsiyalarning, shuningdek, huquqiy

ta'limning muayyan maqsadlariga erishilgan uslubiy texnikalar tizimining shakllanishiga erishilgan. Nisbatan yosh bilim sohasining tug'ilishi - huquqni o'qitish usullaridir. Fanlar tizimini shartli ravishda tabiiy, ijtimoiy va texnik fanlarga bo'lish mumkin. Huquqiy fanlar o'ziga xos ijtimoiy fanlar toifasiga mansub bo'lganligi sababli, farovon va uyushgan jamiyatga erishish uchun huquqiy voqelikni yaxshiroq o'rganish va ularning avlodlariga ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish ko'nikmalarini berish haqidagi bilimlarni huquqiy fanlar qatoriga kiritish mumkin..

Mehnat huquqini o'qitish metodikasi o'z predmeti sifatida Mehnat huquqini o'qitishning uslubiy usullari, vositalari, huquqiy sohada malaka va xulq-atvorni shakllantirishga ega. Mehnat huquqi fanini o'qitish metodikasi ta'lim jarayonini takomillashtirish imkonini beradi. Hech kimga sir emaski, bugungi kunda mehnatni (ishni) muvaffaqiyatli olib borish, mamlakatning ijtimoiy hayotida faol ishtirok etish yoki oddiygina yaxshi daromad olish imkonini beradigan bilim yuridik bilimdir.

Innovatsion o'quv jarayonidagi pedagogik faoliyat mazmuni an'anaviylikdan farq qiladi. Birinchidan, faoliyatning mazmuni va texnologiyasini ishlab chiqish faoliyati murakkablashadi, chunki uning texnologik asoslari faol rivojlanadi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchidan maxsus ko'nikma va mehnat texnikasini rivojlantirishni talab qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy axborot texnologiyalari faoliyat darajasi, sifati va ushbu faoliyat mahsulotlariga qo'shimcha talablarni qo'yadi. Ikkinchidan, zamonaviy pedagogik jarayonning o'ziga xos xususiyati shundaki, asosiy o'rinni o'qituvchi egallagan an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, asosiy e'tiborni talabalarining faolligi, tanlanishi, ijodkorligiga qaratiladi. O'qituvchisining muhim vazifasi talabani o'z faoliyatida qo'llab-quvvatlashi, uning muvaffaqiyatli rivojlanishiga, paydo bo'lgan muammolarni hal qilishga va unga turli xil ma'lumotlarni o'zlashtirishga yordam berishdir. Uchinchidan, kognitiv materialni taqdim etish va tajribani uzatish usullari o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi intensiv aloqani talab qiladi, bu zamonaviy qo'shimcha ta'limda an'anaviy ta'lim turiga qaraganda ta'lim sub'ektlari o'rtasida faolroq va qiziqarli o'zaro ta'sirlarni talab qiladi, bu erda o'qituvchi o'rtasidagi umumiy aloqa mavjud va barcha talabalar faol bo'ladi. Innovatsion faoliyatning zaruriy shartlari o'qituvchining salohiyati va xatti-harakati, uning yangilikka intilishi, zamonaviy texnologiyalarni o'rinni foydalanishida.

Innovatsion amaliyotni rivojlantirishning asosiy mexanizmi, V.V.Davidovning so'zlariga ko'ra, uni loyihalash jarayoni targ'ib qilinadi, natijada u ilmiy tadqiqotlar, prognozlash, rejalashtirish, modellashtirish, dasturlash, ijtimoiy boshqaruv bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ijodiy faoliyat hisoblanadi. Bu nafaqat amaliyotda paydo bo'lgan narsani tasvirlash, balki nazariy qarashlar asosida ko'zlagan ishlarini amalga oshirishdan oldin mavjud bo'lmagan narsalarni yaratishi zarur. Uning rivojlanishini talab qiladigan har qanday aniq amaliyotni tasvirlash murakkab nazariy vazifadir, deb ta'kidlaydi [13, 240 b.].

Oliy ta'lim muassasalarida mehnat huquqi yoki boshqa huquqiy fanlarni o'qitish uchun o'qituvchilar o'qitish usullarining keng tarqalgan ma'ruza va seminar shakllaridan foydalanadilar.

Faoliyat atrofidagi voqelikning faol o'zgarishi sifatida o'zining asosiy elementlariga ega: motivlar, maqsadlar - natijalar, harakatlar, shartlar, vositalar. Inson xususiyatlarining rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynagan inson faoliyatining asosiy turi mehnatdir. Har bir yoshning o'ziga xos etakchi faoliyat turi mavjud (bolalar - o'yin, maktab o'quvchilari - o'rganish, kattalar - kasbiy mehnat). O'qituvchining o'quvchiga maqsad qo'yish, faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va tartibga solish, o'z-o'zini tahlil qilish va faoliyat natijalarini baholashga ongli ravishda o'rgatishi muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, shakllantirish kerak. Ushbu qoidalar faoliyat yondashuvini tavsiflaydi.

Pedagogik adabiyotlarda o'qitish usullarining bir qancha ta'riflari mavjud. Shunday qilib, ba'zi mualliflar ularni o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi birgalikdagi faoliyat usullari sifatida

izohlaydilar, boshqalari o'qitish usullarini bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni uzatish va o'zlashtirish usullari sifatida belgilaydilar [14, 28-34-bb.]. Ushbu ta'riflar, odatda, o'qitish usullarining xarakterli xususiyatlarini to'g'ri aks ettiradi. Biroq, agar biz o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish jarayoni sifatida o'rganishning mohiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, u holda usullarni belgilashga yangi yondashuv ham zarur.

O'quv rejasiga muvofiq o'qitish nafaqat o'quv fanining mazmunini taqdim etishga, balki talabalarni kasbiy faoliyatda bilimlarni qo'llashga o'rgatishga qaratilgan. Har bir dars o'quv materialini tushunish, uni tahlil qilish, taqqoslash, taqqoslash va o'quvchilarning aqliy faoliyatining boshqa ko'rinishlarini talab qiladi. Binobarin, o'qitish metodikasida bu maqsadda bilim hajmlarini ko'rib chiqishning ma'lum bir mantiqiy ketma-ketligi, assotsiatsiyalarning butun tizimi, mulohazalar va dalillar, turli psixik muammolarning echimlari, o'quvchilar tafakkurini faollashtiruvchi va yo'naltiruvchi savollar mavjud [15, 291-293-bb.].

Shu sababli, ta'lim usullari o'qituvchi va talabalarining birgalikdagi o'zaro bog'liq bo'lgan bilish va boshqaruv faoliyatining usullari bo'lib, ular yordamida talabalar bilim, ko'nikma, ko'nikmalarni egallaydilar va zarur kasbiy fazilatlarini shakllantiradilar.

Xulosa va takliflar. Har bir metod o'zaro bog'liq elementlardan iborat bo'lib, ular odatda metodik o'qitish usullari deb ataladi. Bu metodlar o'qituvchining ko'p qirrali faoliyatida o'qitish metodini amalga oshirish vositalari hisoblanadi. Usullar va vositalarning o'zaro bog'liqligiga asoslanib, o'qituvchi faoliyati uning dars o'tish mahoratiga bog'liq. Yengil sanoat sohasi va ishlab chiqarish korxonalarida Mehnat huquqiga oid munosabatlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Mehnat Kodeksi asosida tashkil etiladi. Xorijiy tajribalarni o'rganish jarayonida O'zbekistonda gender tenglik yo'lga qo'yilganligi, fuqarolarni har tomonlama mehnat faoliyatiga haq to'lash qonun bilan belgilab qo'yilganligini guvohi bo'ldik. Ta'lim tizimiga innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etishga oid tajribalar va ustuvor an'analar xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda talabalarni ijodiy yondoshuvga o'rgatish, buning uchun o'z ustiga ishlashni yo'lga qo'yishdan iborat. Jumladan, mustaqil ta'limni bajarishda referat yoki slayd tayyorlash emas, O'zbekistonning yengil sanoat sohasidagi tarmoqlarini rivojlantirishga oid loyihalarni ishlab chiqish, buning uchun talabalarni ijodiy ishlashga o'rgatish zarur. Jumladan, hujjatga belgi qo'yish, undan nusxa olish, sanab berish, ta'riflash, mosligini aniqlash, ma'qullash, izohlash, qayd qilish, eslash, tanish, xabar berish, so'rash, qayta so'rash, o'xshashini topish kabi "Bilish" kategoriyasiga tegishli faoliyatlarni android tizimidagi Notepad+, Mental Note, Word, Google, excel, PowerPoint, Polaris Office, SHowMe, Flash cards+ ta'lim ilovalari orqali, tasniflash, kategoriyalash, namoyish qilish, axborot izlash, bog'lash, dalil keltirish, izohlash, qisqartirish, muhokama qilish, yangi jihatini aniqlash, tushuntirish, baho berish, tasdiqlash kabi "Tushunish" kategoriyasiga tegishli faoliyatlarni android tizimidagi Twitter, Google Docs, PhatPad, Categorize App, Story planner, Quickvoice, eBook Magic kabi ta'lim ilovalari orqali, bajarish, boshqarish, taqdim qilish, qo'llash, ijro qilish, xarita tuzish, yig'ish, hisoblash, ajratib olish, tanlash, o'zgartirish, ko'rsatib berish, konstruksiyalash, tatbiq qilish, isbotlash, foydalanish kabi "Amalda qo'llash" kategoriyasiga tegishli faoliyatlarni android tizimidagi Intereview assistant, Ann's Flash Cards, ScrapPad, Keynote, Wolfram Alpha, WunderList kabi ta'lim ilovalari orqali, mavzu bo'yicha video material yaratish, fikrni boshqarish, ijro qilish, yangi shaklda ifodalash, hamkorlik qilish, tezis va maqola yozish, hal qilish, ma'ruza qilish, muzokara olib borish, rejalashtirish kabi "Sintez qilish" kategoriyasiga tegishli faoliyatlarni android tizimidagi iMovie, Flipbook, Do Ink, explain everything, DraWing Pad, Creative Book, Padlet, Story Creator, Audio Boom kabi ta'lim ilovalari orqali tashkil qilish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 sentyabrdagi PF-5185-son «O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni <https://lex.uz/docs/3331174>.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1 tom. - Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2017, 85-b.
3. Ангеловски К. Учителя и инновации. Книга для учителя / К.Ангеловски. – Москва: Просвещение, 1991. – 159 с.
4. Лямина Г.В. Инновационная деятельность преподавателя как фактор повышения познавательной активности студентов: На примере преподавания математики в среднем специальном учебном заведении. Авторефер.дис... канд.пед.наук. – Москва, 2003. – 31 с.
5. Лаздина Т.И. Технология мотивационного управления инновационной деятельностью учителей // Начальная школа плюс До и После. – 2006. - № 2 – С. 1-5.
6. Развитие профессионализма инженерно-педагогических работников в системе дополнительного профессионально-педагогического образования. Коллективная монография/ Научн.руководитель И.П.Кузьмин, научн.ред. И.П.Смирнов. – Москва: ИРПО, 2001. – 232 с.
7. Сабина Н.Н. Научно-методическое сопровождение педагогов в условиях инновационной деятельности // Проблемы взаимодействия хозяйствующих субъектов реального сектора экономики России.: финансово-экономический социально-политический, правовой и гуманитарный аспект. СПб. 2011. – С. 289-292.
8. Masharipova G.K. “Dinshunoslik” fanini o'qitishning dolzarb muammolari. // Academic Research in Educational sciences. 2022. NUU. Conference 2. - 812-816-pp.
9. Степанов В.М. Инновационная школа: опыт организации единого образовательного пространства. – Иркутск, 2000. – 152 с.
10. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-tom. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. – Toshkent: “O'zbekistan milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 169-bet.
11. Тарита Л.Г. Методическое сопровождение инновационных процессов в управлении районной образовательной системой. Автореф. дис... канд.пед.наук. – СПб., 2000. – 21 с.
12. Шумпетер Ж. Теория экономического развития. – Москва : Экономика, 1982.- с. 180-182.
13. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения / В.В.Давыдов. – Москва: Педагогика, 1986. – 240 с.
14. Тихомиров О.К. Стратегия и тактика компьютеризации. Вестник высшей школы, 1988, №3, С.28-34.
15. Mamatmuradov Sh.X., Ergashev M. Mehnat huquqi fanini o'qitishni innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish imkoniyatlari // Respublika miqyosidagi ilmiy – amaliy anjuman to'plami, Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, 2023-yil 17-may. - B.291-293.

UDK: 37.016:811.111

Maftuna OMONOVA,

Teacher of Primary Faculty Department, Chirchik State Pedagogical University

E-mail: shahzoda20202@gmail.com

Reviewer Doctor of Pedagogical Sciences Umid Ne'matovich Khodjamkulov

PRINCIPLES OF IMPROVING STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCES OF NON-PHILOLOGICAL EDUCATION

Annotation

This article deals with the foundational principles guiding the enhancement of language competences among students pursuing non-philological education. The study recognizes the growing importance of language proficiency in various academic and professional contexts and seeks to provide a comprehensive framework for educators and institutions to improve students' language skills. By synthesizing current pedagogical theories, empirical studies, and practical applications, the research aims to identify key principles that can effectively elevate the language competences of non-philological education students.

Key words: Language competences, non-philological, education, students, language proficiency, academic, professional context.

ПРИНЦИПЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НОФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В этой статье рассматриваются основополагающие принципы, определяющие повышение языковых компетенций у студентов, получающих нефилологическое образование. В исследовании признается растущая важность владения языком в различных академических и профессиональных контекстах и ставится цель предоставить преподавателям и учебным заведениям всеобъемлющую основу для улучшения языковых навыков учащихся. Синтезируя современные педагогические теории, эмпирические исследования и практические приложения, исследование направлено на выявление ключевых принципов, которые могут эффективно повысить языковые компетенции студентов нефилологического образования.

Ключевые слова: Языковые компетенции, нефилологическое образование, студенты, владение языком, академический, профессиональный контекст.

NOFILOLOGIK TA'LIM TALABALARINING TIL KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH TAMOYILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada nofilologik talabalarda til kompetentsiyasini oshirishni belgilaydigan asosiy tamoyillar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot turli akademik va kasbiy kontekstlarda tilni bilishning ortib borayotgan ahamiyatini tan oladi va o'qituvchilar va muassasalarga o'quvchilarning til ko'nikmalarini yaxshilash uchun keng qamrovli asos yaratishni maqsad qilgan. Zamonaviy pedagogik nazariyalar, empirik tadqiqotlar va amaliy qo'llanmalarni sintez qilish orqali tadqiqot filologik bo'lmagan ta'lim talabalarining til qobiliyatini samarali oshirishi mumkin bo'lgan asosiy tamoyillarni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Til kompetentsiyalari, filologik bo'lmagan ta'lim, talabalar, tilni bilish, akademik, professional kontekst.

Introduction. The research contextualizes language competences within the specific needs and challenges of non-philological education, acknowledging the diverse linguistic demands students encounter in their academic and future professional endeavors. An emphasis is placed on adopting an interdisciplinary approach to language instruction. The study explores how integrating language learning with the core subjects of non-philological disciplines enhances students' ability to articulate ideas effectively within the context of their chosen field. The research advocates for the creation of authentic learning environments. It investigates how exposing students to real-world language applications, such as industry-specific materials, case studies, and communication scenarios, contributes to a more meaningful and practical development of language competences. The study explores the role of technology in language instruction, examining how digital tools, multimedia resources, and online platforms can be harnessed to create dynamic and engaging learning experiences that cater to the evolving needs of non-philological education students. Recognizing the cultural diversity within non-philological education settings, the research delves into the importance of adopting culturally responsive pedagogy. It investigates how incorporating diverse cultural perspectives into language instruction fosters a deeper understanding and appreciation of language nuances.

The study recognizes the role of educators in facilitating language competence development. It explores strategies for professional development among teachers, ensuring they are

equipped with the necessary skills and knowledge to implement effective language instruction methodologies.

In summary, this research contributes to the field by synthesizing and analyzing key principles for improving the language competences of non-philological education students. The findings are expected to provide valuable insights for educators, curriculum designers, and policymakers seeking to enhance language instruction within the context of non-philological disciplines.

This study explores the correlation between language competences and academic success among non-philological students, emphasizing the importance of language proficiency for effective engagement with college-level coursework.

Professional Advancement and Language Skills: Investigating the intersection of language skills and professional success, this study analyzes how proficiency in English correlates with occupational status in non-philological career paths, providing insights into the tangible benefits of language competences.

Interdisciplinary Collaboration and Communication: Focused on the importance of language skills in interdisciplinary collaboration, this article explores how effective communication, enabled by language competences, contributes to successful teamwork and knowledge exchange among students from diverse academic backgrounds. This longitudinal study investigates the relationship between language proficiency and cognitive development, providing evidence of the positive impact of

language competences on critical thinking, problem-solving, and adaptability.

Literature review. The interdisciplinary approach to language instruction, particularly in the context of teaching English as a foreign language (TEFL), has gained prominence as educators recognize the interconnected nature of language with various disciplines. This literature review explores the theoretical foundations, pedagogical strategies, and outcomes associated with an interdisciplinary approach to language instruction in TEFL settings.

Scholars such as Cummins and Halliday [1], [2] emphasize the socio-cultural and cognitive dimensions of language learning. They argue that an interdisciplinary approach allows learners to engage with language in context, promoting deeper understanding and acquisition.

The integration of content and language, a core tenet of interdisciplinary language instruction, is explored by Coyle et al. [3]. They propose the Content and Language Integrated Learning (CLIL) framework, which emphasizes simultaneous development of language proficiency and subject knowledge.

Research methodology: Qualitative Approach: Utilize qualitative methods to capture the complex and context-specific nature of authentic learning environments in foreign language teaching. Employ methods such as interviews, classroom observations, and participant reflections to gather rich, in-depth data. Discuss the practical implications of the findings for foreign language teaching, curriculum development, and teacher training programs.

Recommendations for Practice: Provide actionable recommendations based on the identified best practices and challenges in creating authentic learning environments. This research methods analysis outlines a qualitative approach to explore authentic learning environments in foreign language teaching contexts, emphasizing a comprehensive understanding through multiple data sources and ethical considerations.

Discussion:

Language competences are increasingly recognized as essential skills for students in non-philological education, offering them advantages in both academic and professional domains. This research discussion explores key principles and strategies for enhancing language competences among students in non-philological disciplines.

1. **Integration of Language Skills:** Principle: Integrate the development of all language skills (listening, speaking, reading, and writing) within the curriculum to create a holistic language learning experience.

2. **Contextualized Learning:** Principle: Emphasize contextualized learning experiences that connect language use to real-world situations and the academic content of non-philological disciplines.

3. **Task-Based Language Teaching (TBLT):** Principle: Implement task-based language teaching approaches, where language learning is achieved through the completion of meaningful tasks, fostering practical language use.

4. **Authentic Materials and Situations:** Principle: Utilize authentic materials and situations relevant to the students' academic and professional interests, enhancing motivation and language transfer.

5. **Language Across the Curriculum:** Principle: Promote language across the curriculum, encouraging the use of language as a tool for learning in various non-philological subjects.

6. **Technology Integration:** Principle: Integrate technology tools to support language learning, providing opportunities for multimedia exposure, interactive exercises, and communication beyond the classroom.

7. **Formative Assessment:** Principle: Employ formative assessment techniques to regularly evaluate language competences, offering timely feedback for improvement.

8. **Collaborative Learning:** Principle: Facilitate collaborative learning experiences that encourage students to interact with peers, fostering language use and cultural exchange.

9. **Language Support Services:** Principle: Provide language support services, such as language labs, writing centers, and language tutoring, to address individual student needs.

10. **Professional Development for Educators:** Principle: Offer professional development opportunities for educators to enhance their own language teaching skills and stay abreast of current language teaching methodologies.

In conclusion, implementing these principles can create a supportive environment for the development of language competences among students in non-philological education. The integration of these strategies acknowledges the multifaceted nature of language learning and its direct relevance to academic and professional success in diverse fields. Future research should continue to explore the effectiveness of these principles and consider context-specific adaptations for optimal outcomes. Начало формы

Conclusion. The culmination of this research underscores a set of foundational principles for enhancing language competences among students pursuing non-philological education. Through a comprehensive examination of literature, empirical studies, and expert insights, the following principles emerge as critical components in fostering language proficiency within this educational context.

1. **Integration of Language Skills:** The integration of language skills, including listening, speaking, reading, and writing, across various disciplines is essential. Learning experiences that seamlessly incorporate language competences into non-philological subjects create a holistic environment for skill development.

2. **Authentic Language Use:** Creating opportunities for authentic language use in real-life contexts significantly contributes to competence development. Authentic materials, tasks, and communication scenarios help students apply language skills meaningfully, bridging the gap between theory and practical application.

3. **Multilingual Approaches:** Embracing multilingual approaches acknowledges the diverse linguistic backgrounds of non-philological students. Strategies that recognize and leverage the students' native languages while fostering proficiency in the target language enhance overall language competences.

4. **Interdisciplinary Collaboration:** Collaboration between language instructors and educators in non-philological disciplines is crucial. Interdisciplinary efforts promote language learning as a shared responsibility, enriching both language education and subject-specific learning experiences.

5. **Technology Integration:** Leveraging technology in language instruction offers dynamic and engaging avenues for students to practice and enhance language competences. Interactive platforms, online resources, and language learning applications can complement traditional teaching methods.

6. **Continuous Assessment and Feedback:** Implementing continuous assessment methods allows for ongoing monitoring of students' language progress. Timely feedback, both formative and summative, provides students with guidance for improvement and reinforces positive language learning habits.

7. **Culturally Relevant Content:** Incorporating culturally relevant content in language instruction enhances students' cultural awareness and language proficiency. Cultural context adds depth to language learning, making it more meaningful and applicable to real-world situations.

8. **Language Learning Strategies:** Explicitly teaching language learning strategies equips students with tools to independently enhance their language competences. Training students in effective study habits, memory techniques, and self-assessment fosters autonomy in language learning.

9. **Immersive Experiences:** Immersive experiences, such as study abroad programs, language immersion courses, and cultural exchanges, provide students with intensive language exposure. These experiences offer a unique and effective way to accelerate language competency development.

10. **Professional Development for Educators:** Continuous professional development for educators in non-philological fields

is crucial. Training programs that equip instructors with effective language teaching strategies and intercultural communication skills positively impact students' language competences.

REFERENCES

1. Cummins, J. (2000). *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters.
2. Halliday, M. A. K. (1985). *Spoken and Written Language*. Deakin University Press.
3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge University Press.
4. Dalton-Puffer, C. (2007). *Discourse in Content and Language Integrated Learning (CLIL) Classrooms*. John Benjamins Publishing.
5. Stoller, F. L. (2002). Content-Based Instruction: A Shell for Language Teaching or a Framework for Strategic Language and Content Learning? In J. Cenoz & F. Genesee (Eds.), *Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education* (pp. 67–89). Multilingual Matters.
6. Grabe, W., & Stoller, F. L. (1997). Content-Based Instruction: Research Foundations. In M. A. Snow & D. M. Brinton (Eds.), *The Content-Based Classroom: Perspectives on Integrating Language and Content* (pp. 5–21). Addison Wesley Longman.
7. Godwin-Jones, R. (2011). Emerging Technologies: Mobile Apps for Language Learning. *Language Learning & Technology*, 15(2), 2–11.
8. Coyle, D. (2005). Developing CLIL: Towards a Theory of Practice. *AILA Review*, 18(1), 3–31.
9. Wolff, D. (2009). CLIL: A Lesson in the Making. *Folio: Journal of the Association for European Language Testers*, 13(2), 15–25.
10. Johnson, M., & Jackson, A. (2015). Language Skills and Workplace Success: The Relationship between Proficiency in English and Occupational Status in the United States. *TESOL Quarterly*, 49(3), 546–567.
11. Wong, C., & Jones, P. (2012). Language Proficiency and Cognitive Development: A Longitudinal Study of Non-Philological University Students. *Applied Linguistics*, 33(3), 282–304.
12. Byram, M., & Feng, A. (2006). *Living and Studying Abroad: Research and Practice*. Multilingual Matters.
13. Norton, B., & Schmidt, R. (2011). Social Identity and Language Learning in Higher Education. *Studies in Higher Education*, 36(6), 709–722.
14. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5(1), 7-74.
15. Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge University Press.
16. Celce-Murcia, M. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Heinle & Heinle.

Sharofat OSTONOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sharofat@mail.ru

PhD, dotsent G'.Pirnazarov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF TEACHING MATHEMATICS THROUGH TEACHING TERMS IN ENGLISH ON THE BASIS OF INFORMATION-CATEGORICAL APPROACH TO PRIMARY CLASSES

Annotation

This article examines the pedagogical foundations of teaching mathematics in elementary grades using an information-categorical approach, integrating mathematical terms in English. The study aims to foster a bilingual learning environment while simultaneously improving mathematical understanding and language proficiency. An information-categorical approach is examined for its effectiveness in simplifying complex mathematical concepts and facilitating the cognitive development of young learners.

Key words: Pedagogical foundations, mathematics textbook, primary education, learning English, information-categorical approach, bilingual education, cognitive development, socio-cultural theory.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ТЕРМИНАМ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННО-КАТЕГОРИЧЕСКОГО ПОДХОДА К НАЧАЛЬНЫМ КЛАССАМ

Аннотация

В данной статье рассматриваются педагогические основы преподавания математики в начальных классах с использованием информационно-категориального подхода, интеграции математических терминов на английском языке. Исследование направлено на создание двуязычной среды обучения при одновременном улучшении математического понимания и владения языком. Информационно-категориальный подход исследуется на предмет его эффективности в упрощении сложных математических понятий и содействии когнитивному развитию молодых учащихся.

Ключевые слова: Педагогические основы, учебник математики, начальное образование, изучение английского языка, информационно-категориальный подход, билингвальное образование, когнитивное развитие, социокультурная теория.

BOSHLANG'ICH SINFLARGA AXBOROT-KATEGORIK YONDASHUV ASOSIDA ATAMALARNI INGLIZ TILIDA O'RGATISH ORQALI MATEMATIKANI O'QITISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqola ingliz tilidagi matematik atamalarni integratsiyalashgan holda boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitishning pedagogik asoslarini axborot-kategorik yondashuvdan foydalangan holda o'rganadi. Tadqiqot ikki tilli ta'lim muhitini qo'llab-quvvatlab, bir vaqtning o'zida matematik tushunish va tilni bilish darajasini oshirishga qaratilgan. Axborot-kategorik yondashuv murakkab matematik kontseptsiyalarni soddalashtirish va yosh o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini osonlashtirishdagi samaradorligi uchun tekshiriladi.

Kalit so'zlar: Pedagogik asoslar, matematika darslik, boshlang'ich ta'lim, ingliz tilini o'rganish, axborot-kategorik yondashuv, ikki tilli ta'lim, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy-madaniy nazariya.

Kirish. Borgan sari o'zaro bog'langan dunyoda bir nechta tillarda muloqot qilish qobiliyati muhim mahoratga aylanib bormoqda. Bu, ayniqsa, ta'lim sohasida to'g'ri keladi, bu erda til o'rganishni boshqa fan sohalari bilan integratsiyalash talabalarning kognitiv va akademik rivojlanishini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ana shunday integratsiyalardan biri matematika fanini boshlang'ich sinflarda ingliz atamalaridan foydalangan holda o'qitishdir. Ushbu yondashuv nafaqat matematik tushunishni yaxshilash, balki o'quvchilarning global lingua franca bo'lgan ingliz tilini bilish darajasini oshirishga qaratilgan.

Matematikani o'qitishning an'anaviy usullari ko'pincha faqat son va mantiqiy ko'nikmalarga qaratilgan. Biroq, so'nggi pedagogik tendentsiyalar fanlararo ta'limning muhimligini ta'kidlaydi, bunda fanlar alohida o'qitilmaydi, balki yanada yaxlit ta'lim tajribasini yaratish uchun o'zaro bog'lanadi. Ingliz tilini o'qitishning matematika o'qitishga integratsiyalashuvi ushbu fanlararo yondashuvning yorqin namunasidir. Ingliz tilida matematik atamalarni o'rganish orqali talabalar bir vaqtning o'zida o'zlarining matematik qobiliyatlari va til qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin, bu esa ikki tilli ta'lim muhitini rivojlantirishi mumkin.

Axborot-kategorik yondashuv ingliz tilini matematika darsiga integratsiyalashning tizimli usulini taqdim etadi. Ushbu yondashuv ma'lumotni toifalarga ajratadi, bu esa murakkab

tushunchalarni yosh o'quvchilar uchun qulayroq va tushunishni osonlashtiradi. Matematik atama va tushunchalarni turkumlash orqali o'quvchilar ular o'rtasidagi munosabatlarni yaxshiroq tushunib olishlari mumkin, bu esa bilimlarni chuqurroq tushunish va saqlashga yordam beradi.

Ushbu maqolada ingliz tilidagi matematik atamalardan foydalangan holda boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning pedagogik asoslari o'rganilib, axborot-kategorik yondashuvning samaradorligiga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot ushbu uslubning afzalliklari va muammolarini aniqlash va uni sinfda amalga oshirish uchun amaliy strategiyalarni taqdim etishga qaratilgan. Til va matematika ta'limining kesishishini o'rganib, ushbu tadqiqot talabalarni globallashtirish jamiyat talablariga tayyorlaydigan innovatsion o'qitish amaliyotini rivojlantirishga hissa qo'shishga intiladi.

Ingliz tilini matematika darsiga integratsiya qilish nafaqat lingvistik, balki kognitiv hamdir. Chet tilida matematikani o'rganish yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini, masalan, tahlil, sintez va baholashni o'z ichiga oladi. Ushbu ikki tomonlama fokusli yondashuv talabalarni o'z ona tili va ingliz tilidagi tushunchalarni tushunish va qo'llashga undash orqali kognitiv rivojlanishni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, bu talabalarni global nuqtai nazarni rivojlantirishga undaydi, ularning madaniy xabardorligi va muloqot qobiliyatlarini oshiradi.

Ushbu maqola tilni o'zlashtirish va kognitiv rivojlanish bilan bog'liq asosiy ta'lim nazariyalariga asoslanib, tadqiqotning nazariy asoslarini ko'rib chiqish bilan boshlanadi. Keyin u tadqiqot metodologiyasini, jumladan, sinf amaliyoti va talabalar natijalari to'g'risida ma'lumot to'plash uchun ishlatiladigan sifatli usullarni belgilaydi. Maqolaning asosiy qismida axborot-kategorik yondashuvning pedagogik asoslari, so'ngra ushbu yondashuvni boshlang'ich matematika darslarida qo'llashning amaliy strategiyalari keltirilgan.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi matematik atamalarini boshlang'ich matematika darslariga axborot-kategorik yondashuvdan foydalangan holda kiritish o'quvchilarning matematik va til ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Maqolaning yakuni bo'yicha o'qituvchilar uchun ta'sirlar va kelgusida ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar muhokama qilinadi. Matematika ta'limida tilning kuchidan foydalanish orqali biz tobora globallashtirib borayotgan dunyoda talabalarni muvaffaqiyatga tayyorlaydigan yanada dinamik va samarali o'quv muhitini yaratishimiz mumkin.

Ushbu tadqiqotning nazariy asosi ingliz tilini o'rganishni matematika darsiga axborot-kategorik yondashuvdan foydalangan holda integratsiyalashuvini ta'minlaydigan bir nechta asosiy ta'lim nazariyalariga asoslanadi. Bu nazariyalarga Vygotskiyning sotsial-madaniy nazariyasi, Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, Kamminsoning tilni o'zlashtirish va ikki tili ta'lim nazariyalari kiradi.

Vygotskiyning sotsial-madaniy nazariyasi idrokni rivojlantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirning asosiy rolini ta'kidlaydi. Vygotskiyning fikricha, o'rganish tabiatan ijtimoiy jarayon bo'lib, til kognitiv rivojlanishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot kontekstida Vygotskiy nazariyasi ingliz tilida matematik atamalarni o'rganish ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va tildan foydalanish orqali kognitiv rivojlanishni kuchaytirishi mumkin degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi. Ingliz tilida hamkorlikda o'quv faoliyati va muhokamalarida qatnashish orqali talabalar nafaqat matematik tushunchalarni o'rganadilar, balki til ko'nikmalarini ham oshiradilar. Ikki tili ta'lim muhitida o'qituvchilar va tengdoshlar tomonidan taqdim etilgan iskala o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini yanada qo'llab-quvvatlaydi.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarning rivojlanish bosqichlari orqali bilimlarni qanday qurishlari haqida tushuncha beradi. Piagetning so'zlariga ko'ra, bolalar turli bosqichlardan o'tadilar - sensorimotor, operatsiyadan oldingi, aniq operatsion va rasmiy operatsion - har biri turli kognitiv qobiliyatlar bilan tavsiflanadi. Odatda aniq operatsion bosqichda bo'lgan boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun o'rganish amaliy mashg'ulotlar va mantiqiy fikrlashni o'z ichiga olgan holda eng samarali hisoblanadi. Axborot-kategorik yondashuv matematik atamalar va tushunchalarni o'quvchilar boshqarishi va o'rganishi mumkin bo'lgan toifalarga ajratish orqali Piaget nazariyasiga mos keladi. Ushbu turkumlash talabalarga murakkab ma'lumotlarni tushunishga va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kamminsoning tilni o'zlashtirish nazariyalari, xususan, asosiy shaxslararo kommunikativ ko'nikmalar (BICS) va kognitiv akademik tilni bilish (CALP) tushunchalari tilning akademik ta'limdagi rolini tushunish uchun juda muhimdir. BICS tilda ravon so'zlashuvni anglatadi, CALP esa akademik o'rganish va muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan til ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Ingliz tilidagi matematik atamalarning matematika darsiga integratsiyalashuvi talabalarni ingliz tilidagi matematikaning akademik tili bilan tanishtirish orqali CALPni rivojlantirishga qaratilgan. Kamminson, shuningdek, kognitiv moslashuvchanlikni va akademik yutuqlarni oshirishda ikki tili ta'limning muhimligini ta'kidlaydi. Matematikani ingliz tilida o'rgatish orqali talabalar ikki tillilikning kognitiv afzalliklaridan, masalan, ijro etuvchi funktsiyani yaxshilash va metallingvistik xabardorlikdan foydalanishlari mumkin.

Axborot-kategorik yondashuv - bu ma'lumotni mazmunli toifalarga ajratadigan, bilimlarni osonroq olish va qo'llashni osonlashtiradigan pedagogik strategiya. Ushbu yondashuv, ayniqsa, yosh o'quvchilar uchun samaralidir, chunki u o'z ta'lim

tajribalarini shakllantirish va tartibga solishga yordam beradi. Matematikani o'qitish kontekstida ingliz tilidagi matematik atamalar va tushunchalarni turkumlash talabalarga turli tushunchalar va atamalar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rish imkonini beradi. Masalan, arifmetik amallar (qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish) bilan bog'liq bo'lgan atamalarni guruhlash o'quvchilarga ularning o'zaro bog'liqligini tushunishga va masalani yechishda samaraliroq qo'llashga yordam beradi.

Ushbu nazariy nuqtai nazarlarni birlashtirgan holda, tadqiqot ingliz matematik atamalarini va axborot-kategorik yondashuvning integratsiyalashuvi boshlang'ich sinflarda ham matematik, ham til o'rganishni qanday yaxshilashi mumkinligini tushunish uchun keng qamrovli asosni taqdim etadi. Ijtimoiy-madaniy nazariya kognitiv rivojlanishda ijtimoiy o'zaro ta'sir va tilning muhimligini ta'kidlaydi. Piaget nazariyasi esa yosh o'quvchilarda aniq operativ fikrlash zarurligini ta'kidlaydi. Kamminsoning tilni o'zlashtirish va ikki tili ta'lim nazariyalari ikkinchi tilda o'rganishning kognitiv va akademik afzalliklarini ta'kidlaydi. Axborot-kategorik yondashuv murakkab ma'lumotlarni tashkil qilish va o'rgatishning amaliy usulini taklif qiladi, uni talabalar uchun ochiq va tushunarli qiladi.

Metodologiya

Sinfidagi kuzatishlar, o'qituvchilar bilan subhatlar va talabalarni baholashni o'z ichiga olgan sifatli tadqiqot metodologiyasi qo'llanildi. Tadqiqot ikki tili boshlang'ich maktabda olib borildi, u erda matematika inglizcha matematik atamalar yordamida o'qitildi. Ma'lumotlar olti oy davomida yig'ilib, asosiy e'tibor o'quvchilarning matematikadagi ko'rsatkichlari va tilni bilish darajasiga qaratildi.

Pedagogik asoslar

Ikki tili ta'lim: Matematika ta'limiga ingliz tilidagi atamalarni integratsiyalash o'quvchilarga matematik tushunchalarni o'rganish jarayonida til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ikki tomonlama fokusli yondashuv talabalarni borgan sari globallashtirib borayotgan dunyoda kelajakdagi ilmiy izlanishlarga tayyorlaydi.

Axborot-kategorik yondashuv: Bu yondashuv matematik atamalar va tushunchalarni toifalarga ajratishni o'z ichiga oladi, bilimlarni osonroq olish va qo'llashni osonlashtiradi. Masalan, arifmetik amallar (qo'shish, ayirish, ko'paytirish, bo'lish) bilan bog'liq bo'lgan atamalarni turkumlash o'quvchilarga bog'lanishlarni chizish va tushunishlarini kuchaytirish imkonini beradi.

Kognitiv rivojlanish: Inglizcha atamalardan foydalangan holda talabalar tahlil, sintez va baholash kabi yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlari bilan shug'ullanadilar. Ushbu ikki tili yondashuv talabalarni chet tilidagi tushunchalarni tushunish va qo'llashga undash orqali kognitiv rivojlanishni rag'batlantiradi.

Interfaol ta'lim: Guruhdagi munozaralar, o'yinlar va amaliy mashqlar kabi interfaol tadbirlarni o'z ichiga olish matematik va til ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Ushbu tadbirlar talabalar o'rtasida faol o'rganish va hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Amalga oshirish strategiyalari

Bosqichma-bosqich kirish: Ingliz tilidagi matematik atamalarni bosqichma-bosqich, asosiy tushunchalardan boshlab va asta-sekin murakkabroq atamalarni kiritib, chunki talabalarning malakasi oshadi.

Ko'rgazmali qo'llanmalar: Matematika tushunchalar va ingliz atamalarini o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash uchun diagrammalar, diagrammalar va kartalar kabi ko'rgazmali qurollardan foydalanib. Ko'rgazmali qurollar xotirani saqlash va tushunish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Hamkorlikda o'rganish: Talabalar matematik kontekstda ingliz atamalarini qo'llashda mashq qilishlari mumkin bo'lgan guruh faoliyatini rag'batlantirib. Hamkorlikda o'rganish tengdoshlarning o'zaro ta'sirini va muammolarni jamoaviy hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Baholash va fikr-mulohazalar: Muntazam baholash va konstruktiv fikr-mulohazalar o'quvchilar taraqqiyotini kuzatishda muhim ahamiyatga ega. Baholar o'quvchilarning rivojlanishining

har tomonlama ko'inishini ta'minlash uchun ham matematik tushunish, ham tilni bilish darajasini baholashi kerak.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidagi matematik atamalarni o'rgangan talabalar matematika samaradorligi va til ko'nikmalarini yaxshilagan. Axborot-kategorik yondashuv bilimlarni yaxshiroq tashkil etish va qayta tiklashni osonlashtirdi, bu esa kognitiv rivojlanishning yaxshilanishiga olib keldi. O'qituvchilar o'quvchilarning ikki tili kontekstida matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqi ortganini ma'lum qilishdi.

Xulosa. Axborot-kategorik yondashuvga asoslangan boshlang'ich sinf matematika darslarida ingliz tilidagi matematik atamalarning integratsiyalashuvi samarali pedagogik strategiya ekanligini isbotlaydi. Bu nafaqat matematik tushunishni kuchaytiradi, balki til bilimlarini ham rivojlantiradi, talabalarni globallashtirilgan dunyoda kelajakdagi akademik va kasbiy muvaffaqiyatlarga tayyorlaydi. Ushbu yondashuvning talabalarning umumiy akademik faoliyati va kognitiv rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini o'rganish uchun keyingi tadqiqotlar tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. International Universities Press.
3. Cummins, J. (2000). *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters.
4. Swain, M., & Lapkin, S. (1995). Problems in Output and the Cognitive Processes They Generate: A Step Towards Second Language Learning. *Applied Linguistics*, 16(3), 371-391.

Nodira RAXMATULLAYEVA,

Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: nodirarahmatullaeva688@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, dotsent T.Ismoilov taqrizi asosida

ISSUES OF STRENGTHENING CORPORATE RELATIONS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND DEVELOPING THE CULTURE OF COMMUNICATION BETWEEN THE TEACHER AND THE STUDENT

Annotation

The article describes the corporate relations of pedagogues, culture of communication. In addition, issues of developing communication culture in educational institutions, reforming mutual student-pedagogical relations were analyzed.

Key words: Pedagogical communication, communication culture, need, interest, educational process, activity, personality development, interaction process, information exchange.

ВОПРОСЫ УКРЕПЛЕНИЯ КОРПОРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА

Аннотация

В статье описаны корпоративные отношения педагогов, культура общения. Кроме того, были проанализированы вопросы развития культуры общения в образовательных учреждениях, реформирования взаимных студенческо-педагогических отношений.

Ключевые слова: Педагогическое общение, культура общения, потребность, интерес, образовательный процесс, деятельность, развитие личности, процесс взаимодействия, обмен информацией.

TA'LIM MUASSASALARIDA KORPORATIV MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASH VA PEDAGOG-TALABA O'RTASIDA MULOQOT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Аннотatsiya

Maqolada pedagoglarning korporativ munosabatlari, muloqot madaniyati yoritib berilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida muloqot madaniyatini rivojlantirish, o'zaro talaba pedagog munosabatlarini isloh qilish masalalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik muloqot, muloqot madaniyati, ehtiyoj, manfaat, o'quv jarayoni, faoliyat, shaxs rivojlanishi, o'zaro ta'sir jarayoni, axborot almashinuv.

Kirish. Rivojlanayotgan ta'lim manzarasida ta'lim muassasasining barcha a'zolari - ma'murlar, o'qituvchilar, talabalar va yordamchi xodimlar o'rtasidagi munosabatlar o'rganish va o'sish uchun qulay muhit yaratish uchun muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalarida korporativ munosabatlar tushunchasi oddiy kasbiy o'zaro ta'sirlardan tashqariga chiqadi; u muassasaning umumiy samaradorligi va muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan hamkorlik va sinergetik dinamikani o'z ichiga oladi. Ushbu korporativ aloqalarni mustahkamlash muammolarga moslasha oladigan va doimiy ravishda innovatsiyalar kiritadigan yaxlit ta'lim hamjamiyatini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilar va talabalar o'rtasida mustahkam muloqot madaniyatini rivojlantirish ham bir xil darajada muhimdir. Samarali muloqot o'quv jarayonining asosini tashkil qiladi, sinfni boshqarishdan tortib, talabalarning faolligi va ilmiy yutuqlarigacha ta'sir qiladi. O'qituvchilar va talabalar samarali muloqot qilsalar, bu ijobiy ta'lim muhitini yaratish uchun juda muhim bo'lgan ishonch, hurmat va o'zaro tushunish muhitini yaratadi.

Ushbu tadqiqot ta'lim muassasalarida korporativ munosabatlarni mustahkamlash va o'qituvchilar va talabalar o'rtasida samarali muloqotni rivojlantirish bilan bog'liq muhim masalalarni o'rganadi. Ushbu jihatlarni o'rganib chiqib, biz barcha manfaatdor tomonlar uchun ta'lim tajribasini oshirishi mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash va strategiyalarni aniqlashni maqsad qilganmiz.

Ta'lim muassasalarida mustahkam korporativ munosabatlar zarurati ko'p qirrali. Birinchidan, bu murakkab ta'lim muammolarini hal qilish va innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan hamkorlik va jamoaviy ishlarni kuchaytiradi. Ikkinchidan, bu xodimlar va talabalar o'rtasida ma'naviy va ishdan qoniqlikni yaxshilaydi, yanada qo'llab-quvvatlovchi va

rag'batlantiruvchi muhit yaratadi. Nihoyat, kuchli korporativ munosabatlar samaradorlikni oshirishga, muassasa ichidagi aloqa va jarayonlarni tartibga solishga olib keladi.

Biroq, korporativ aloqalarni mustahkamlash va samarali muloqotni rivojlantirish muammolardan holi emas. An'anaviy ierarxik tuzilmalar, madaniy tafovutlar va resurslarning cheklanganligi yaxlit ta'lim hamjamiyatini yaratishga to'sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqot to'siqlari o'quv jarayoniga to'sqinlik qilishi va talabalar natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ushbu muammolarni kompleks strategiyalar orqali hal qilish orqali ta'lim muassasalarida yanada dinamik va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishi mumkin. Ushbu tadqiqot kuchli korporativ munosabatlarni rivojlantirish va o'qituvchi va talaba muloqotini kuchaytirish bo'yicha ilg'or tajribalar haqida tushuncha berishga qaratilgan bo'lib, natijada ta'lim sifati va talabalar muvaffaqiyatining umumiy yaxshilanishiga hissa qo'shadi.

Korporativ munosabat kishilarning birgalikdagi faoliyatining muhim shartlaridan biridir. Muloqot - bu kishilar o'rtasidagi o'zaro axborot almashish jarayonidir. Insonning tabiiy ehtiyojidir, chunki odamlar bir-biri bilan gaplashmasdan, axborot almashmasdan yashay olmaydilar. Muloqot tufayli kishilar bir birini tushunadilar, mehnat jarayonida hamkorlik, hamjihatlikka erishadilar, o'zaro fikr va tajriba almashadilar.

Inson uchun bilim, ko'nikma va malakalarni qanchalik hayotiy zarurat bo'lsa, muloqot madaniyatini egallash ham shunchalik zarurdir. Chunki muloqot madaniyati kishining yetuklik, komillikka erishganlik belgisi bo'lib hisoblanadi.

Korporativ muloqot madaniyatini egallash bo'lg'usi pedagoglar uchun ayniqsa ahamiyatlidir. Chunki o'qituvchi faoliyati hamisha o'quvchilar bilan muloqotda kirishishni, o'zaro munosabatda bo'lishni taqozo etadi. Muloqot jarayoni tufayli

o'quvchilarga ta'lim beradi, pedagogik ta'sir ko'rsatadi, ularda ilmiy dunyoqarash, yuksak e'tiqodni shakllantiradi, ijobiy axloqiy sifatlarini tarkib topdiradi. Lekin institutni tamomlab pedagogik faoliyatga yo'llanma olayotgan barcha talabalarni ham muloqot madaniyatini puxta egallagan, o'z fikrini boshqalarga erkin bayon qila oladigan, sof adabiy tilda so'zlaydigan mutaxassislar bo'lib yetishyapti, deb aytay olmaymiz. Shunday ekan, talabalarda muloqot madaniyatini, ayniqsa, pedagogik muloqotni tarbiyalash pedagogika institutlaridagi ta'lim tizimining ajralmas qismi, eng muhim vazifalaridan biri bo'lishi lozim.

Pedagogikada korporativ muloqot nafaqat o'qituvchilar orasidagi muloqot bo'lib balki o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasidagi muloqot bo'lib, bu jarayonda o'zaro axborot almashish tufayli o'qituvchi o'quvchilarga bilim beradi, ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi, o'zaro bir-birini tushunishga, idrok qilishga erishiladi. O'qituvchi pedagogik jarayonda o'quvchilar bilan hamkorlikni to'g'ri tashkillay olsa, ya'ni tarbiya maqsadi va vazifalariga mos keluvchi o'zaro ta'sir, o'zaro tushunishga yo'lga qo'ya olsagina ko'zlagan maqsadiga erishadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi pedagogik muloqotga qo'yiladigan talablar, uning qonuniyatlarini puxta egallagan bo'lishi lozim.

Lekin bugungi kunda maktablardagi o'qituvchi va o'quvchi munosabati tarbiyaviy ishning eng og'ir nuqtalaridan biri bo'lib qolayotganligini hech kimga sir emas. Ayrim o'qituvchilar bilan o'quvchilarning bir birini yaxshi tushunmasligi turli ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda.

O'quvchilar ko'pincha "yomon o'qituvchi" deganda o'z fanini yaxshi bilmaydigan yoki qattiqqol o'qituvchini emas, balki o'quvchilar bilan yaxshi munosabat o'rnatay olmaydigan, muloqotda qo'pol, o'quvchi shaxsini hurmat qilmaydigan o'qituvchilarni tushunadilar.

Pedagogik muloqotning samarali bo'lishi o'qituvchi nutqiga, so'zlarni to'g'ri tanlashi, ularni ifodali bayon etishi, jumalarning mantiqiy jihatdan izchil bo'lishiga ham bog'liqdir. Pedagog tili o'quvchilarning his-tuyg'ularini uyg'otadigan, ularda mavzu mazmuniga qiziqish uyg'otadigan, diqqat e'tiborni tortadigan bo'lsagina u tarbiyaviy kuchga ega bo'ladi. Shunday ekan pedagogning nutqi ta'sirli, jozibali, jarangdor, badiiy bo'yoqlarga boy bo'lishi lozim.

Talabarda pedagogik muloqotni tarbiyalashning yo'l va usullari xilma-xildir. Kitob tufayli talabani nutqi o'sadi, so'z boyligi ortadi, adabiy tilda so'zlashga o'rganadi. Bu esa muloqot jarayonida kerakli so'zlarni tanlay olish, jumalarni to'g'ri va ta'sirli qilib tuza olish imkonini beradi. Buning uchun talaba kitob o'qiyotganda jumalarning tuzilishiga, fikrlarning izchilligiga e'tibor berib o'qishi lozim. O'ziga yoqqan chiroyli, ta'sirli jumalarni ko'chirib olib ulardan o'zaro muloqotda foydalanish ham yaxshi natija beradi.

Muloqot madaniyatini egallashning eng muhim samarali yo'llaridan biri talabani jamoat ishlarida faol ishtirokidir. Chunki jamoatchi talaba turli toifadagi, turli yoshdagi kishilar bilan muloqotda bo'ladi, ularning har birini eshitishga, tushunishga va muammolarini hal qilishga intiladi. Bular esa muloqotning yangi- yangi qirralarini ijdod qilish va o'zlashtirib olishga yordam beradi.

Umuman olganda, muloqot madaniyatini takomillashtirish umuminsoniy ehtiyoj sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Atoqli adib B.Shou so'zlari bilan aytganda: «Biz hozir havoda qush kabi uchishni, suvda baliq kabi suzishni o'rganib olgan bo'lsakda, bizga bir narsa — insonlardek yashashni o'rganib olish yetishmaydi».

Artur Konon Doyl asarining qahramoni, mashhur izquvar Sherlok Xolms ta'kidlaganidek: «Har bir inson o'z xususiyatiga ko'ra hal etilmaydigan jumboq» dir. Kishilar xulqi, fe'l atvori bilan bir-birlaridan farq qiladilar, ammo ular orasidagi o'xshashlik ma'lum darajada saqlanib qoladi. Demak, odamzodning tashqi turqi tarovatigina, balki ichki olami, maslagi, insoniy qiyofasi, hozirgi ko'rinishi uzoq tarixiy kamolot natijasidir. Bu kamolot zamirida esa kishilar o'rtasidagi muloqot hamda muomala madaniyati turganligi sir emas. Shu sababli o'qituvchining muloqot madaniyatida ham oqilona ehtiyojni anglab olish muhim vazifadir.

Pedagog-o'qituvchining ish faoliyati davomida talabalar bilan muomala munosabatlari katta o'rin egallaydi. Bu jarayonda talaba insoniyat to'plagan bilimlarni, muomala qilish tajribalarini o'zlashtiradi. O'qituvchi esa pedagogik jarayonda asosiy shaxs bo'lib xizmat qiladi, chunki unga yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. O'qituvchi talabalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida umuminsoniy va milliy urf-odat mezonlaridan sabbob beradi. Talabalar muomala odobini, muloqot olib borish yo'llarini asosan o'qituvchi timsolida anglab oladilar. Muallim talaba uchun bir umr ideal, ibrat, na'muna bo'lib qolishi shubhasiz.

O'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi muloqotni tartibga soluvchi asosiy talablardan biri talabani xulqini, muomalasini, talaba bajargan ishni odilona, adolatli baholashdir. Muloqotlar jarayonida o'qituvchi ayrim talablarga rioya qilishiga to'g'ri keladi:

- * o'z faoliyati jarayonida o'qituvchi har bir talabani qadr-qimmatini inson sifatida hurmat qilishi, talabaga nisbatan ishonchi;

- * talabaga mehribon, g'amxo'r bo'lishi, shodligiga ham, tashvishlariga ham sherik bo'lishi;

- * talabalar bilan har qanday vaziyatdagi muloqot jarayonida alohida yondoshish, pedagogik taktni saqlashi zarur.

Barcha me'yoriy hujjatlar va "Ta'lim to'g'risida" gi qonun talabalaridan kelib chiqadigan ustivor vazifalarni OTM talabari, o'quv yurtlarining pedagog xodimlari, professor o'qituvchilari amalga oshiradilar. Shu bois pedagog xodimlar o'zlarining kasbiy kompetentligi, sha'ni va qadr-qimmatlarini himoya qilishlari uchun:

- * odob-axloq qoidalariga qat'iy rioya etishlari, talaba, talaba-talaba, o'qituvchi-talaba shaxsining qadr-qimmatini asrashlari;

- * talabalarni mustaqil fikr yuritish, ilm egallash, mehnatga, qonun-qoidalarga, ota-onalarga, ma'naviy tarixiy, madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalashlari, ibratli faoliyatlarini va shaxsiy namunalari bilan umuminsoniy axloq qoidalariga, haqiqat, adolat, vatanparvarlik, yaxshilik va boshqa xayrli xislatlarga nisbatan e'tiborni qaror toptirishlari lozim.

Muloqot jarayonidagi axborot almashinuvi talabani o'zaro ijtimoiy jarayonlar, shaxs kamolotining kechishiga doir ma'lumotlar almashishini ta'minlaydi. Pedagog va talabalar o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish esa har qanday vaziyatda ham ular o'rtasida o'zaro axborot almashinuvi samarali ro'y berishini uchun sharoit yaratadi. Bu jarayonda pedagog talabalarining eng yaqin maslahatchisi, yo'lbo'shchisi va rahbariga aylanadi. Muloqot chog'ida talabalar tomonidan o'z shaxsini, "meni"ni, qadr-qimmatini yetarlicha baholash va o'z oldilariga hayotiy maqsadlarni qo'ygan holda olg'a intilishlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Muloqot jarayonida axborot almashish vazifasining hal qilinishi quyidagi vositalar asosida ro'y beradi: -nutq orqali;

- paralingvistik tizim (yun. "para" - "yaqin", muloqot tarkibida so'zli, g'oyaviy ma'lumotlarni so'zsiz vositalar bilan uzatilishi);

- ekstralingvistik tizim (ingl. "exterior" - "tashqarida", nemischa "lingvistik" - gapirayotgan shaxs tomonidan nutqning bevosita ijtimoiy vazifalar bilan bog'liq holda tashkil etishi

- nutqiy tanaffuslar, kulgu, yo'talish, nafas olish, yig'lash, tutilish va b.); -muloqotning tashkiliy ko'lami va vaqti; -ko'z qarashlar yordamida tashkil etiladigan aloqa; -belgilarning optik-kinetik tizimi (mimika, pantomimika, jestlar - qo'l va oyoq harakatlari)

Pedagog rahbarligi yoki uning yo'l-yo'riqlari, ko'rsatmalariga asosan o'quv mashg'ulotlari va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ham muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu vaqtda muloqotning faoliyatni tashkil etish vazifasini namoyon bo'ladi. Yaqin-yaqin gacha faoliyatni tashkil etishda pedagogning yetakchiligi, uning bevosita rahbarligi ustivor omil bo'lgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda rollar almashinuvi yetakchi o'ringa chiqdi. Endilikda aksariyat hollarda talabalarining o'zlari

ta'lim va tarbiyaviy jarayonlarni mustaqil uyushtirish imkoniyatiga ega

ADABIYOTLAR

1. Мамурова Ф.Т., Абдуллаева Н.К., Маллабоев Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «ОЦЕНКА» ПРИ ОЦЕНКЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ // Теоретические и прикладные науки. - 2019. - №. 11. - С. 80-83.
2. Маъмурова Ф., Абдуллаева Н. ТРЕНИНГ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТИ МЫШЛЕНИЯ РЕБЕНКА // Экономика и социум. - 2019. - №. 4. - С. 501504.
3. Musurmonov R., Musurmonova M. Ta'limda innovatsion faoliyat - davr talabi. science and education, scientific journal volume #1 special issue issn 2181 - 0842. Science and Education" Scientific Journal December 2020 / Volume 1 Special Issue 4. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности - СПб.: СПГУТД, 2006.

Dilafruz RSKHULOVA,

Senior teacher, Department of English Applied Disciplines, Uzbekistan state world languages university
E-mail: dizamura5@gmail.com

Fotima KOSIMOVA,

Senior teacher, Department of English Applied Disciplines, Uzbekistan state world languages university

Sevara MUTALOVA,

Student of 2229 group, Uzbekistan state world languages university

Based on the review of TSPU professor, Doctor of Philosophy, G. Makhkamova

FEATURES AND INSTRUCTIONAL ISSUES OF LANGUAGE ACQUISITION AT LINGUISTIC UNIVERSITIES

Annotation

Language acquisition, especially within the context of linguistic universities, presents a unique set of features and instructional challenges. This article explores these features, delving into the nuances of language learning methodologies, instructional strategies, and the role of linguistic universities in facilitating effective language acquisition. Drawing upon existing literature and research methodologies, the article examines the current landscape, discusses key findings, and offers insights for enhancing language acquisition practices in linguistic university settings.

Key words: Language acquisition, Linguistic universities, Instructional issues, Methodologies, Strategies.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКА В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ

Аннотация

Овладение языком, особенно в лингвистических университетах, представляет собой уникальный набор особенностей и учебных задач. В данной статье исследуются эти особенности, углубляясь в нюансы методологий изучения языка, стратегий обучения, и роль лингвистических университетов в содействии эффективному овладению языком. Опираясь на существующую литературу и исследовательские методологии, в статье рассматривается текущая ситуация, обсуждаются ключевые выводы и предлагаются идеи для улучшения практики изучения языка в лингвистических университетах.

Ключевые слова: овладение языком, лингвистические университеты, вопросы обучения, методологии, стратегии.

LINGVISTIKA UNIVERSITETLARDA TILI O'ZLASHTIRISHNING XUSUSIYATLARI VA YO'RIQNOMA MASALALARI

Аннотация

Tilni o'zlashtirish, ayniqsa, lingvistik universitetlar kontekstida, o'ziga xos xususiyatlar va ta'lim muammolarini taqdim etadi. Ushbu maqola ushbu xususiyatlarni o'rganadi, tilni o'rganish metodologiyalari, o'qitish strategiyalari va tilni samarali o'zlashtirishda lingvistik universitetlarning rolini o'rganadi. Mavjud adabiyotlar va tadqiqot metodologiyalariga tayangan holda, maqola hozirgi manzarani o'rganadi, asosiy topilmalarni muhokama qiladi va lingvistik universitet sharoitida tilni o'zlashtirish amaliyotini yaxshilash uchun tushunchalarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: til o'zlashtirish, lingvistik universitetlar, o'qitish masalalari, metodologiyalar, strategiyalar.

Introduction. Linguistic universities serve as hubs for language enthusiasts, offering diverse programs aimed at fostering language proficiency and cultural understanding. Within these institutions, language acquisition is not merely a process of memorization but a complex interplay of linguistic theories, pedagogical approaches, and socio-cultural factors. This article aims to elucidate the features and instructional challenges inherent in language acquisition at linguistic universities, providing valuable insights for educators, researchers, and policymakers.

Literature review. Language acquisition research is a multifaceted field encompassing various methodologies, theories, and instructional approaches. Krashen's seminal work on the input hypothesis (1985) emphasizes the critical role of comprehensible input in language acquisition. According to this theory, learners acquire language most effectively when they are exposed to language input that is slightly beyond their current proficiency level but still understandable. This underscores the importance of meaningful communication and exposure to authentic language use in language learning settings.

Building upon Krashen's framework, Vygotsky's socio-cultural theory (1978) posits that language development is deeply intertwined with social interaction and cultural context. Vygotsky emphasizes the role of the social environment, including interactions with more knowledgeable peers or instructors, in scaffolding language learning. This highlights the importance of

creating a supportive learning environment that encourages collaboration and meaningful interaction among learners.

Brown's principles of language learning and teaching (2007) provide valuable insights into effective pedagogical practices in language acquisition. Brown advocates for learner-centered instruction, which emphasizes the active involvement of learners in the learning process. Task-based learning, as suggested by Brown, encourages learners to engage in real-life tasks that require the use of the target language, promoting authentic language use and skill development.

In the context of linguistic universities, instructional issues such as curriculum design, pedagogical methods, and assessment strategies are of paramount importance. Bachman and Palmer (1996) highlight the significance of aligning assessment practices with communicative competence goals. They argue for the development of language tests that measure learners' ability to use language in real-world contexts and perform communicative tasks effectively.

Chapelle (2001) discusses the integration of technology, such as computer-assisted language learning (CALL), in language acquisition. Technology can provide additional opportunities for language practice and feedback, supplementing traditional instructional methods. However, effective implementation of technology in language learning requires careful consideration of

learners' needs, instructional objectives, and technological resources available.

Lyster and Mori's research (2006) on interactional feedback underscores the importance of providing learners with timely and meaningful feedback during language learning activities. Interactional feedback, characterized by corrective feedback provided in response to learners' errors or misunderstandings, plays a crucial role in facilitating language development and accuracy.

Richards and Rodgers (2001) highlight the importance of teacher training in language acquisition. Educators require specialized training in linguistics, pedagogy, and intercultural communication to effectively facilitate language learning in diverse classroom settings. Ongoing professional development opportunities are essential for teachers to stay abreast of current research and best practices in language teaching.

Research Methodology. This study employed a comprehensive and systematic approach to investigate the features and instructional issues surrounding language acquisition within the context of linguistic universities. The methodology encompassed several key stages, including literature review, data collection, analysis, and synthesis, aimed at providing a nuanced understanding of the topic.

The research methodology began with an extensive review of existing literature related to language acquisition, instructional methodologies, and pedagogical approaches in linguistic university settings. Peer-reviewed journals, academic books, and reputable online databases were systematically searched to gather a diverse range of perspectives and insights. The literature review served as the foundation for identifying key themes, theoretical frameworks, and empirical findings relevant to the study.

Following the literature review, data collection was conducted to gather empirical evidence and insights from diverse sources. This involved consulting primary research studies, empirical data, and scholarly articles that offered valuable insights into language acquisition practices, instructional challenges, and innovative approaches in linguistic universities. Additionally, interviews or surveys with educators, students, and policymakers may have been conducted to gather firsthand perspectives and experiences related to language learning and teaching in linguistic university contexts.

The collected data underwent rigorous analysis to identify patterns, themes, and recurring issues relevant to the research questions. Qualitative analysis techniques, such as thematic analysis or content analysis, may have been employed to systematically organize and interpret the data. Quantitative data, if applicable, may have been analyzed using statistical methods to identify trends or correlations. Through this process, key findings and insights were distilled from the data, providing a deeper understanding of the complexities of language acquisition in linguistic universities.

The final stage of the research methodology involved synthesizing the findings from the literature review and empirical data analysis. By integrating theoretical insights with empirical evidence, the study aimed to develop a comprehensive understanding of the features and instructional challenges inherent in language acquisition at linguistic universities. Synthesizing the findings also facilitated the identification of overarching themes, theoretical frameworks, and practical implications for educators, researchers, and policymakers.

Overall, the research methodology adopted a holistic and interdisciplinary approach, drawing upon insights from linguistics,

education, psychology, and other relevant fields to explore the multifaceted nature of language acquisition in linguistic university settings. By employing rigorous research methods and synthesizing diverse sources of evidence, the study aimed to contribute valuable insights and recommendations for enhancing language learning outcomes and pedagogical practices in linguistic universities.

Discussion. The discussion encompasses various facets of language acquisition at linguistic universities, including the role of immersion programs, technology integration, and teacher training. Immersion programs, characterized by extensive exposure to the target language in authentic contexts, have shown promising results in enhancing language proficiency and cultural competence (Lyster & Mori, 2006). Integrating technology, such as computer-assisted language learning (CALL) and online resources, can supplement traditional instructional methods, providing additional opportunities for practice and feedback (Chapelle, 2001).

However, instructional issues persist, particularly concerning teacher training and assessment practices. Educators require specialized training in linguistics, pedagogy, and intercultural communication to effectively facilitate language acquisition (Richards & Rodgers, 2001). Additionally, assessment methodologies should align with communicative competence goals, emphasizing real-world language use and performance-based tasks (Bachman & Palmer, 1996).

Results. The examination of the literature on language acquisition at linguistic universities reveals a wealth of theoretical frameworks, instructional methodologies, and pedagogical approaches. These insights offer valuable guidance for educators and policymakers seeking to enhance language acquisition outcomes in educational settings. Key findings include the importance of providing comprehensible input, fostering social interaction, and creating a learner-centered environment. Additionally, integrating technology, implementing task-based learning activities, and providing timely feedback emerge as effective strategies for promoting language proficiency and communicative competence. Furthermore, teacher training and professional development are essential for educators to effectively facilitate language learning and address the diverse needs of learners. Overall, the synthesis of existing literature highlights the complexity of language acquisition and underscores the significance of adopting evidence-based practices to optimize language learning experiences at linguistic universities.

Conclusion. The exploration of language acquisition at linguistic universities underscores the multifaceted nature of the learning process and the diverse instructional approaches employed to facilitate language proficiency. Drawing upon theoretical frameworks such as Krashen's input hypothesis and Vygotsky's socio-cultural theory, alongside practical insights from educators and researchers, this review highlights the importance of creating a supportive and dynamic learning environment. By integrating innovative instructional strategies, leveraging technology, and providing ongoing professional development for educators, linguistic universities can enhance language acquisition outcomes and prepare students for success in an increasingly interconnected world. Moving forward, collaborative efforts among stakeholders are crucial to address instructional challenges and promote effective language learning practices. With a commitment to evidence-based approaches and a focus on student-centered learning, linguistic universities can play a pivotal role in fostering linguistic competence, cultural awareness, and global citizenship among their students.

REFERENCES

1. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). *Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests*. Oxford University Press.
2. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
3. Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing, and Research*. Cambridge University Press.
4. Krashen, S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.

5. Lyster, R., & Mori, H. (2006). Interactional feedback and instructional counterbalance. *Studies in Second Language Acquisition*, 28(2), 269-300.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

Nigora RUZIKULOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Toshkent shahar Sergeli tumani 317-IDUM boshlang'ich sinf o'qituvchisi

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA XALQ OG'ZAKI IJODI JANRLARINI INNOVASION O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya

Boshlang'ich ta'limda xalq og'zaki ijodi janrlarini o'qish savodxonligi darslarida PowerPoint kompyuter dasturi orqali taqdimot metodi ko'rinishida olib borish bolalarning baholarini yuqori darajaga ko'tarilishiga olib keldi va yuqori darajadagi intellektual salohiyatlarini oshirdi.

Kalit so'zlar: O'zbek xalq og'zaki ijodi, ertak, topishmoq, maqol, tez aytish, masal, hikoya.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ЖАНРОВ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА У УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ

Аннотация

В начальном образовании внедрение фольклорных жанров на занятиях по грамотности чтения посредством компьютерной программы PowerPoint в форме презентационного метода привело к улучшению успеваемости детей и повышению их интеллектуального потенциала.

Ключевые слова: узбекский фольклор, сказка, загадка, пословица, поговорка, притча, рассказ.

WAYS TO IMPROVE INNOVATIVE TEACHING OF FOLK ART GENRES FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

In primary education, the introduction of folklore genres in reading literacy classes using the PowerPoint computer program in the form of a presentation method led to an improvement in children's academic performance and an increase in their intellectual potential.

Key words: Uzbek folklore, fairy tale, riddle, proverb, saying, parable, story.

Kirish. Barkamol avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llangan va sinalgan usul va vositalar, xilma-xil tadbirlar, milliy urf-odatlar, an'analar, tarbiya haqidagi g'oyalar o'zbek xalq pedagogikasi xazinasidagi bebaho javohirlar hisoblanadi. Xalq pedagogikasida ifodalangan g'oyalar, tajribalar xalq og'zaki ijod namunalari, ulug' mutafakkir olimlarning ilmiy va adabiy asarlarida o'z ifodasini topgan.

Ma'naviy yuksak shaxsni kamol toptirish uchun, albatta, davlat umumiy o'rta ta'lim maktablari adabiyot darslari, darsliklari, o'zbek millatining asrlarga tatigulik asarlari, xalq og'zaki ijodining boy va betakror namunalari bilan tarkib topishi lozim. Boshqa xalqlar singari o'zbek xalqi ham asrlar osha ardoqlab kelayotgan o'zining qadimiy va boy ijodiyotiga ega. Xalq og'zaki ijodiyoti xalq milliy ma'rifiy madaniyatining bir ko'rinishi bo'lib, har bir xalqning ma'naviy-axloqiy xazinasini hisoblanadi. Folklor asarlari xalqning ma'lum bir davrdagi turmush tarzi, faoliyati, iymon, e'tiqod va madaniy darajasi haqida ma'lumot beradi. Barkamol avlod ma'naviyatini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi namunalari muhim ahamiyat kasb etib, bu xazina xalqparvarlik va vatanparvarlik, rostgo'ylik va to'g'riso'zlik, mehnatsevarlik va kamtarlik, o'z xalqiga, o'z millatiga, o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtga nisbatan chuqur hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois o'quvchilarda milliy g'urur tuyg'usini, ma'naviyatni shakllantirish bizning burchimizdir. Shunga ko'ra xalq og'zaki ijodining barcha janrlari,

Rasmlar №1. 2-A sinfda bo'yicha olingan natijalar

xususan, doston, qissa, maqol, ertak, masal, tez aytish, topishmoqlar o'quvchilarni ma'naviy yetuk, sog'lom avlod qilib tarbiyalashda asosiy omil hisoblanadi [1,2].

Tadqiqot maqsadi. Boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi asarlarini o'rganish metodlarini ishlab chiqish va boshlang'ich sinf o'quvchilarga bu asarlar bilan ta'lim berishga oid tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqotning vazifalari. Oldimizga quyidagi vazifalarni quydik.

-Boshlang'ich sinflarda xalq og'zaki ijodi janrlarini o'qish orqali o'quvchilarni vatanparvar, mard va jasur, sadoqatli va kamtar, tadbirkor va ziyarak inson ruhida tarbiyalash masalasini yoritib berish.

-O'qish savodxonligi darslarida xalq og'zaki ijodi janrlarini PowerPoint kompyuter dasturi orqali taqdimot metodi ko'rinishida o'tishni o'rganish.

Statistik tahlil. Tadqiqot natijalari JAPS dasturida matematik statistik analiz qilindi va Student's t-test, Test of Normality Shapiro-Wilk, Coefficient Correlation Pearson statistik tahlildan o'tqazildi.

Natijalar. 317-IDUM dagi o'zim rahbarligimdagi 2-A sinfda "O'qish savodxonligi" fanidan [3,4] Xalq og'zaki ijodi janrlaridan prezintasiya ko'rinishida dars jarayonlarida tadqiqot ishlarini olib borildi.

Xalq og'zaki ijodi janrlarini prezentasiya ko'rinishida dars jarayoni

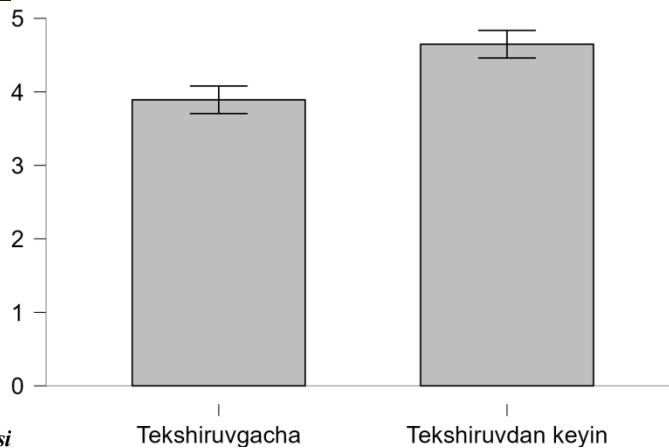

Diagramma №1. Baholarni bosqichlarda o'sish dinamikasi

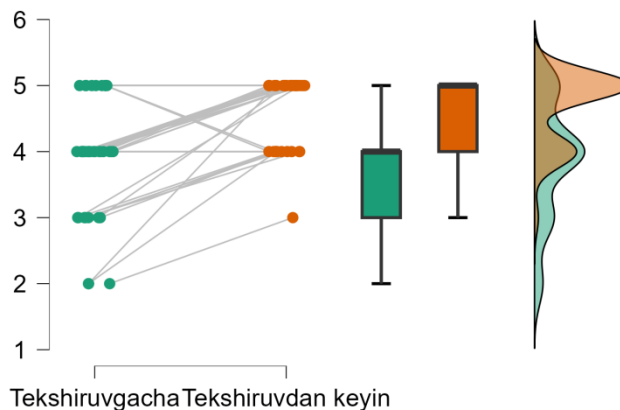

Diagramma №2. Baholarni bosqichlarda o'sish dinamikasi

Diagramma №3. Baholarni bosqichlarda o'sish dinamikasi

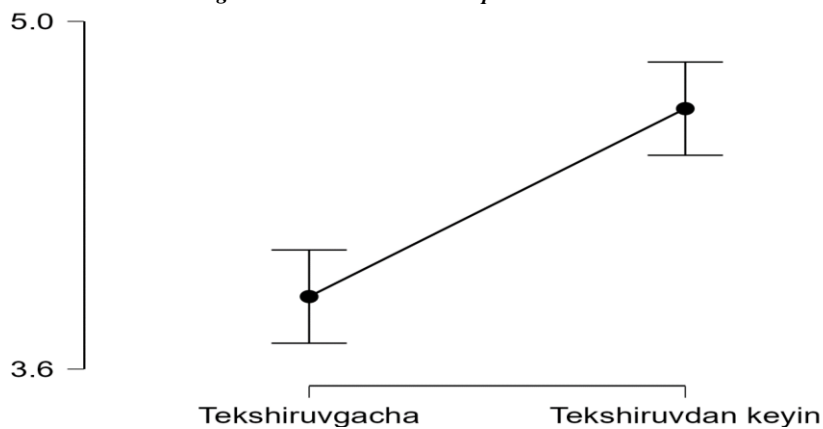
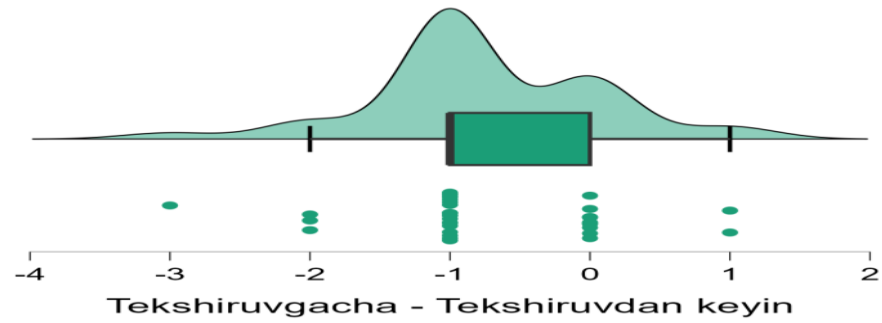

Diagramma №4. Baholarni bosqichlarda o'sish dinamikasi

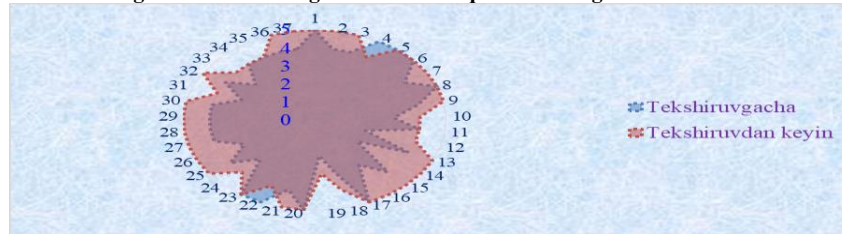
Jadval №1. Baholarni Mean, SD, SE ko'rsatgichlari

Bosqichlar	N	Mean	SD	SE
Tekshiruv gacha	37	3,892	0,875	0,144
Tekshiruvdan keyin	37	4,649	0,538	0,088

Jadval №2. Test of Normality (Shapiro-Wilk)

	W	P
Tekshiruv gacha - Tekshiruvdan keyin	0.844	< 0.01

Diagramma №5. Olingan baholar bosqichlarda o'zgarish dinamikas.

p<0,01

Keltirilgan jadval va diagrammalardan ko'rinib turibdiki o'quvchilarda baholarini ishonchli ravishda ko'tarishi kuzatildi. Bu esa o'qish savodxonligi darslarida xalq og'zaki ijodi janrlarini yanada mustahkamlanishiga olib keldi.

O'quvchilar olgan baholari bilan birga qiziquvchanliklariga ham ballar quyib borildi. Eng yuqori ball 10 ni tashkil qildi. Baholarga mos ravishda qiziquvchanlikga quyidagicha ballar berildi.

Jadval №3. O'quvchilarga baholariga nisbatan qiziquvchanlikga olingan ballar ko'rinishi.

Baho	Ball
2	3-4
3	5-6
4	7-8
5	9-10

Diagramma №6. Olingan ballarni tekshiruv gacha va tekshiruvdan keyin natijalari

p<0,01

Shu bilan birga olgan baholar va qiziquvchanlikga olgan ballari Coefficient Correlation Pearson ga tekshiruvdan o'tqazildi va ishonchligini ko'rsatdi. Quyida diagramma va jadvallarda natijalar berilgan.

Diagramma №7. Tekshiruv gacha bo'lgan Coefficient Correlation Pearsonda olingan natijalar.

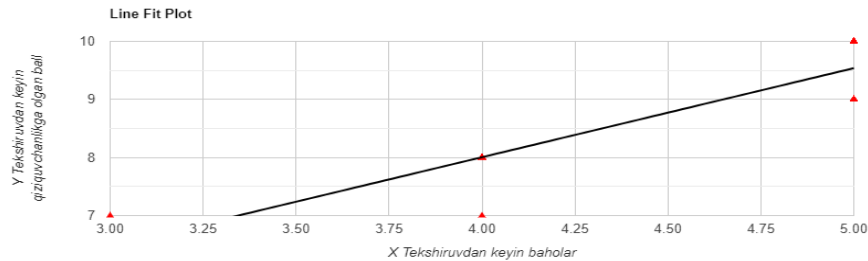

Jadval №4. Tekshiruv gacha bo'lgan Coefficient Correlation Pearsonda olingan natijalar.

Parameter	Value
Pearson correlation coefficient (r)	0,8408
r ²	0,707

P-value	7,365e-11
Covariance	1,1261
Sample size (n)	37
Statistic	9,1902

Diagramma №8. Tekshiruvdan keyin bo'lgan Coefficient Correlation Pearsonda olingan natijalar.

Jadval №5. Tekshiruvdan keyin bo'lgan Coefficient Correlation Pearsonda olingan natijalar.

Parameter	Value
Pearson correlation coefficient (r)	0,8757
r ²	0,7668
P-value	1,303e-12
Covariance	0,4444
Sample size (n)	37
Statistic	10,729

Jadval №6. Qiziquvchanlik olingan ballar natijalari

Bosqichlar	N	Mean	SD	R
Tekshiruvgacha	37	6,1	0,87	0,8408
Tekshiruvdan keyin	37	9,0	0,34	0,8757

Natijalardan ko'rinib turibdiki qiziquvchanlik ham sinf bo'yicha o'rtacha 31,8% oshishiga olib keldi. Bu esa taqdimot metodini o'qish sdavodxonligi darslarida xalq og'zaki ijodi janrini o'qitishda qo'llash yuqori samaradorlikni beradi.

Taxlillar: O'quvchilarga darslarni prezentatsiya ko'rinishida taqdim etishning bir nechta foydasi bor:

Visual Tushunchalar: Prezentatsiya ko'rinishida o'qish, o'quvchilarga visual ravishda tushunchalar beradi. Rasmlar, grafiklar, va diqrammalar orqali ma'lumotlar o'qib tushuntiriladi, bu esa o'quvchilarning ma'lumotlarni tushunishini oshiradi.

Qiziquvchanlik va qiziqitirish: Prezentatsiya ko'rinishida dars o'qish, o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi. Animatsiyalar, interaktiv elementlar, va jihatdan shunday ko'rsatmalar darslarni qiziquvchan qiladi va o'quvchilarni qiziqitiradi.

O'rganishni oshirish: Prezentatsiyalar, ma'lumotlarni tashqi jihatdan ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lgani uchun, o'quvchilarni o'rganish jarayonini oshirishga yordam beradi. O'quvchilar dars ma'lumotlarini o'rganish va qayta qurish uchun animatsiyalar va illyustratsiyalar orqali foydalanishi mumkin.

O'qishning samaradorligi: Prezentatsiya ko'rinishida dars o'qish, o'quvchilarga ma'lumotlarini oson tushunishda yordam beradi, shuningdek, ularning darsni yaxshi eshitishini ta'minlaydi. Bu esa o'quvchilarning darslardan samaraliroq foydalanishiga imkon beradi.

O'quvchilarning yaratuvchanligini oshirish: Prezentatsiyalar o'quvchilarning o'z fikrlarini ifodalash, o'zgaruvchanlik va yaratuvchanliklarini oshirishga yordam beradi. Ular o'zlarining fikrlarini tasavvur qilish va o'rganilgan ma'lumotlarni o'z fikrlari va mulohazalari bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ldi.

O'quvchilarning IT ko'nikmalarini rivojlantirish: Prezentatsiyalar tayyorlash, tahlil qilish va ko'rsatish jarayonida, o'quvchilar IT ko'nikmalarini o'rganishlari va rivojlantirishlari mumkin.

O'quvchilar uchun qo'llanma: Prezentatsiyalar o'quvchilarga dars ma'lumotlarini o'rganish uchun qo'llanma taqdim etish imkoniyatini berdi. Ular dars jarayonida yuzaga kelgan muammo yoki savollar uchun qo'llanmaga ega bo'lishadi.

Barcha bu afzalliklar natijasida, prezentatsiyalar darslarni ko'rsatish va o'quvchilarning o'rganishini oshirishga yordam beradi.

Albatta barcha amalga oshirayotgan ishlarimiz negizida ustuvor maqsadlar ya'ni o'quvchi shaxsining uyg'un rivojlanishi, umumiy qobiliyatlarni shakllantirish va har bir o'quvchining individual imkoniyatlari va xususiyatlariga muvofiq eruditsiyaga erishish, kognitivlik darajasini oshirish, elementar madaniyatni shakllantirish tadbirlaridan iboratdir.

Xulosalar. Olingan natijalar va ularni muhokamasidan so'ng qo'yidagi xulosalarga kelish mumkin.

1. O'qituvchi o'quvchilarga xalq og'zaki ijodi namunalari orqali axloqiy fazilatlarini shakllantirishda ta'lim va tarbiyaning birligini ta'lim qiladi. Bu qoidalar bilan amal qilish o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga va ularda turli insoniy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi namunalari bu jarayonni o'z ichiga olganligi sababli, ularni o'qitish o'quvchilarni axloqiy ravishda tarbiyalashning samarador vositalaridan biri sifatida hisoblanadi.

2. Bu usullar o'quvchilarni axloqiy jihatdan yetuk inson qilib shakllantirishda foydalaniladigan eng foydali usullardan biri hisoblanadi. Bular: o'quvchilar ongini shakllantiruvchi usullar (suhbat, hikoya, tushuntirish); o'quvchilar ongini shakllantiruvchi omillar (namuna, mashq, odatlantirish, o'rgatish, o'yin); rag'batlantiruvchi va jazolovchi usullar (maqtov, qo'llab-quvvatlash, iltimos qilish, tilak-istak bildirish, maslahat, undash, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, olqishlash, ta'na qilish, tanbeh, uyaltirish, musobaqa, qo'rqitish va boshqalar); o'z-o'zini tarbiyalash (shaxsiy majburiyat olish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini tanqid qilish)".

3. Boshlang'ich ta'limda xalq og'zaki ijodi janrlaridan prezintatsiya ko'rinishida dars jarayonlarida olib borish darslarni ko'rsatish va o'quvchilarning o'rganishini oshirishga yordam berdi. O'quvchilar o'zgarish va o'rganish qilishlari uchun motivatsiyalangan bo'ldi. O'quvchilarning qiziquvchanligi sinf bo'yicha o'rtacha 31,8% o'sdi. Natijalar shuni ko'rsatmoqdaki bu

bolalarni intellektual salohiyatini, xotirasini va baholarini 23,4% ga ko'tarilishiga olib keldi.

4. Biz ushbu tadqiqot ishida muammoning barcha jihatlarini yoritib oldik deya olmaymiz. Chunki bunga uning hajmi yetarli darajada imkon bermaydi. Keyingi tadqiqot ishlarimizda bu muammo ustida yanada kengroq va chuqurroq ish olib borish niyatidamiz.

ADABIYOTLAR

1. Aydarova U.B. "O'qish savodxonligi". 1-sinf uchun darslik. 1,2-qism. Toshkent: Navda Edutainment, 2023.
2. Aydarova U.B. "O'qish savodxonligi". 2-sinf uchun darslik. 1,2,3,4-qism. Toshkent: Navda Edutainment, 2023.
3. Aydarova U.B. "O'qish savodxonligi". 3-sinf uchun darslik. 1,2,3,4-qism. Toshkent: Navda Edutainment, 2023.
4. Aydarova U.B., Azizova N.K.. "O'qish savodxonligi". 4-sinf uchun darslik. 1,2,3,4-qismlar. Toshkent: Navda Edutainment, 2023.

UDK: 327(44)

Mohira SAIDAZIMKHUJAEVA,
Doctoral student at UWED
E-mail: m.zaynitdinova@gmail.com

Based on the review of professor, Doctor of political sciences, Q.Djuraev Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

“SOFT POWER” IN FRENCH FOREIGN POLICY

Annotation

The concept of “soft power” has been widely used since it was first formulated by Joseph Nye in the 1990s. Since then, scholars and policymakers have turned to this “new” approach to power, with states shaping their strategies around this concept. The main purpose of the article is to analyze the essence of “soft power” and the priority areas and mechanisms of “soft power” in the foreign policy of France, a country that has achieved great success in implementing its “soft influence” in the international arena and continues to strengthen work in this strategic area.

Key words: soft power, J. Nye, France, country image, culture and heritage, media and communications

«МЯГКАЯ СИЛА» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ФРАНЦИИ

Аннотация

Концепция «мягкой силы» широко используется с тех пор, как она была впервые сформулирована Джозефом Наем в 1990-х годах. С тех пор ученые и политики обращаются к этому «новому» подходу к власти, а государства формируют свои стратегии вокруг этой концепции. Основная цель статьи заключается в том, чтобы проанализировать сущность «мягкой силы», а также приоритетные направления и механизмы «мягкой силы» во внешней политике Франции – страны, добившейся больших успехов в реализации своего «мягкого влияния» в международной арене, и продолжает укреплять работу в этом стратегическом направлении.

Ключевые слова: мягкая сила, Дж. Най, Франция, имидж страны, культура и наследие, медиа и коммуникации

FRANSIYA TASHQI SIYOSATIDA “YUMSHOQ KUCH”

Annotatsiya

Yumshoq kuch tushunchasi ilk marotaba 1990-yillarda Jozef Nay tomonidan ishlab chiqilganidan beri keng qo'llanila boshlandi. Natijada olimlar va siyosatchilar hokimiyatni tadqiq qilishda ushbu “yangi” yondashuvga murojaat qilishmoqda, davlatlar esa o'z strategiyalarini shu kontseptsiyaga moslashgan holda shakllantirmoqdalar. Maqolaning asosiy maqsadi “yumshoq kuch”ning mohiyatini, shuningdek, ushbu strategik sohani amalga oshirishda katta muvaffaqiyatlarga erishgan Fransiya tashqi siyosatidagi “yumshoq kuch”ning ustuvor yo'nalishlari va mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: yumshoq kuch, J. Nay, Fransiya, mamlakat imidji, madaniyat va meros, ommaviy axborot vositalari va kommunikatsiyalar

Introduction. Politics has always been a sphere of struggle for power, influence and interests. However, the forms of this struggle are determined by specific historical conditions. Changes in these forms are, in turn, reflected in the development of political theory. One of the relatively recent, but that has already managed to prove its scientific and practical significance, current theoretical innovations is the concept of “soft power”. Joseph Nye defined soft power as power that occurs “when one country gets other countries to want what it wants”, so it is the ability to affect others to obtain the outcomes one wants through attraction rather than coercion or payment [1]. In other words, “soft power” can be understood as the ability of socially organized actors in the public political space to achieve their goals by persuasion and winning sympathy from participants in political processes interacting with them.

Nowadays, the increasingly active use of “soft power” by states requires further understanding of this concept and a detailed analysis of the practical experience of its application. France, according to various international rating studies, is one of the leaders in the effective use of “soft power” due to its unique historical experience and effective foreign policy. In this regard, the study of theoretical and applied aspects of the use of French “soft power” seems very relevant. This is explained, firstly, by the lack of knowledge of this issue in domestic scientific circles; secondly, by the fact that the experience of the French Republic can be partially implemented to solve the functional problems of the foreign policy of Uzbekistan.

Literature review. The topic of “soft power” attracts a lot of attention from foreign, Russian and domestic scientists; a large number of scientific works have been published on this issue. Many authors, first of all, the creator of the neologism “soft power”, American political scientist J. Nye, defined it as “the ability to achieve desired results through one’s attractiveness, and not through coercion or bribery” [2]. His works pay great attention to the US soft power policy.

A significant contribution to understanding the transformations that have occurred with the phenomenon of “power” in international relations was made by the studies of such foreign scientists as R. Dahl [3], G. Morgenthau [4], D. Baldwin [5] and many others. An analysis of their works allows us to trace the gradual evolution of views on the problem of the use of “power” in international relations. In earlier works, “power” was seen as the main means of influence in international relations. Subsequently, researchers made a significant contribution to understanding the transformations that occurred with the phenomenon of “power” in international relations with the advent of the era of globalization.

Russian scientists, such as E.M. Kharitonova [6], M.M. Lebedeva [7], I.A. Yudin [8] and others are also actively engaged in this topic. Their works examine the theoretical and applied aspects of “power” and “soft power”, provide a comparative analysis of them, propose prospects for adapting Western theories to Russian political discourse, and explore trends in the use of

“soft power” by Western states for propaganda, ideological and subversive activities.

In domestic science, there is an authoritative circle of scientists in Uzbekistan who make a significant contribution to the analysis and assessment of this phenomenon. For example, Sh. Tadjiev [9], in his works, presented a strategic analysis of world political processes and events taking place in Central Asia based on the development of theoretical aspects related to the category of power in international relations. He paid special attention to the potential and prospects for using Uzbekistan’s “soft power” at the present stage. A. Faizullaev [10], in turn, considers “soft power” as state branding and talks about the importance of purposefully creating a favorable image abroad.

There are not so many studies on the “soft power” of France. Among Russian researchers, we can highlight the works of D.A. Khachatryan [11] and V.A. Nagornov [12], who note the key role of “soft power” in maintaining France’s priorities in the system of international relations, since pursuing a policy of “soft power” allows France, to a certain extent, to defend its national identity, authority and influence. Among foreign scientists, in particular, this issue is dealt with by A. Houguet [13], whose works are aimed at studying French and German soft influence in the Russian Federation, highlights the features of cultural diplomacy as one of the most powerful tools of “soft power”. E. Eren [14], in turn, in his research studies the educational policy of cultural institutions that operate abroad and analyzes the educational policy of the Alliance Française in the context of “soft power”.

Analysis and results. Taking into account the diversity and interdependence of the “soft power” tools, which cover a wide range of internal and external sources, we consider it advisable to dwell only on the most significant areas in which France especially clearly demonstrates its potential.

As a developed country, France has achieved great success in implementing its “soft power” in the international arena, and continues to strengthen its work in this strategic area. International ratings testify to French potential in terms of soft power. According to Brand Finance’s annual study of national brand perceptions, the Global Soft Power Index [15], France is among the top 10 countries in 2024, ranking 6th behind countries such as the US, UK, China, Japan and Germany. And according to the Anholt Nation Brands Index for 2023, France is in 8th place, although a year earlier it was in 5th position [16]. It should be noted that according to the indicators of the category “Culture and Heritage” (there are also categories “Familiarity”, “Influence”, “Reputation”, “Business and Trade”, “Management”, “International Relations”, “Media and Communications”, “Education and Science”, “People and Values” and “Sustainable Future”), France has the best results along with the USA and Italy. France also clearly demonstrates its soft influence in the areas of “Familiarity” and “Media / Communications”.

Speaking about the “familiarity” (recognizability) of a particular state, it is important to emphasize that in the modern realities of growing international competition, increasing the attractiveness of a state in the form of the country’s image is a special resource. The positive image component determines the level of success, attractiveness, competitiveness and influence of the state in the international arena. Let’s look at several areas through which the image of France is especially clearly illustrated in the modern world. Thus, the French presence in international organizations, and, in particular, as a permanent member of the UN Security Council, is one of the important vectors of French influence in the world. France is a member of more than 150 international organizations, and also hosts the second largest assembly of diplomatic missions in the world and the headquarters of international organizations, including the OECD, UNESCO, Interpol, etc.

France has a great influence on the solution of many pressing international problems, which has a very positive effect on the favorable image of the country. This issue can be considered using environmental problems as an example. France is fully participating in the efforts of the international community

and developing inclusive diplomacy to respond to the urgent challenges posed by the climate and environmental crisis. Responses to crises affecting global public goods are largely multilateral, and 2015 marked a turning point with the adoption of the Paris Agreement and the Agenda for Sustainable Development 2030 [17]. Significant efforts are also being made in the field of renewable energy, with the goal of bringing its share of electricity generation to 40% by 2030, along with nuclear energy, which is also low-carbon. Biodiversity protection measures are already in place across 30% of France, and an ambitious national biodiversity strategy has been launched to 2030.

In the academic sphere, the development of exchanges, the attraction of the best students and the popularization of French higher education significantly increase the level of “recognition” of the country. Working in close cooperation with the Ministry of Higher Education and Scientific Research, the Ministry for Europe and Foreign Affairs coordinates the implementation of the strategy to make France attractive at an interdepartmental level. Positive results in this direction can be seen in international thematic rankings, such as the World University Rankings of the Times Higher Education publication (includes 1906 universities across 108 countries) and Quacquarelli Symonds (includes 1500 institutions across 104 locations), in which, according to the results for 2024, universities in France included in the list of the 50 best universities in the world [18].

It cannot be disputed that in the minds of representatives of other countries, the image of the head of state is largely connected with the state image. As the youngest French head of state since Napoleon I, incumbent President E. Macron entered the country’s political life in 2016. According to a survey by the French Institute of Public Opinion (Institut français d’opinion publique, IFOP) conducted by Le Journal du Dimanche, Macron began his first five-year term with a 62 percent approval rating [19]. This was higher than F. Hollande’s popularity at the start of his first term (61%) but lower than Sarkozy’s (65%) [20]. His popularity fell sharply in 2018, reaching around 25% by the end of November, with dissatisfaction with his presidency expressed by protesters in the “yellow vests” [21] movement. And today, according to an Ipsos poll on the eve of the upcoming elections to the European Parliament, the most popular leader in the European Union is the President of France, although 62% of his compatriots have a negative opinion of him. Thus, 41% of Europeans have a positive opinion about him, his popularity is a majority sentiment in Romania (57%), Greece (55%), Germany (53%), Denmark (52%) and the Netherlands (50%), but this figure drops to 28% in his own country [22].

France has a rich cultural heritage with strong performances in the arts, cinema, food, sports and tourism. France is also home to cultural icons, including the Eiffel Tower and the Louvre, as well as many museums, galleries and UNESCO World Heritage sites. The global response and outpouring of support from both French citizens and the international community during the April 2019 fire at Notre Dame Cathedral served as a powerful reminder of France’s unique position, demonstrating the enormity of its global cultural heritage. The international appeal of French culture is also confirmed by events such as the Cannes Film Festival, Tour de France and Bastille Day, etc., which are followed by people around the world.

The Louvre remains the most visited museum in the world, according to the famous international magazine The Art Newspaper, it occupies a leading position with almost 8 million visitors per year [23]. It is not for nothing that tourism is one of the most important sectors of the French economy. According to the latest official government data, its share in the country’s GDP is 8%. It should also be noted that according to the latest International Travel and Tourism Development Index report published by the World Economic Forum France is among the top 5 countries with the best performance, it ranks 4th after Japan, USA and Spain [24].

The positioning of France as a country with a rich cultural heritage seems fair and justified, since the French government is implementing various projects to stimulate interest in French

culture among both domestic and foreign audiences. France has the most extensive network of cultural institutions in the world. It includes 137 departments for cooperation and cultural work of embassies, which in their activities can rely on 96 Institut Français and their 135 branches, 6 binational cultural centers and 832 Alliance Françaises around the world [25].

Today, the number of French speakers is more than 300 million people on five continents of the world. French is the fifth most spoken language in the world after Chinese, English, Spanish and Arabic. In addition, French is one of the official languages in international organizations such as the UN and UNESCO, as well as a working language in the World Trade Organization, the Organization for Economic Cooperation and Development, etc. In fact, it is an official language (in 32 governments and in most international organizations), language of instruction (more than 80 million people, in 36 countries and territories), foreign language (learned by more than 50 million people in 115 countries), language of international media (TV5MONDE, RFI or France 24, as well as Euronews, BBC News, Chinese CGTN or Russian RT) and the language of the Internet (where it ranks 4th) [26].

As noted earlier, "media and communications" represent the next most important area in the formation of French "soft power". The development of the presence of French audiovisual media in the world and cooperation in the media sector reflect the priorities of the policy of influence, since it coincides in many respects with the goals of cultural diplomacy: 1) popularization of Francophonie and multilingualism; 2) development of digital innovations; 3) ensuring a global presence while simultaneously implementing a regional strategy.

It is important to note that France Médias Monde (TV channel France 24, radio stations Radio France internationale) and its subsidiary Canal France International (CFI) play a central role

in this area. These media are a driving force in promoting democratic values, combating disinformation, ensuring pluralism and freedom of the press. In this regard, they are essential components of France's comprehensive diplomacy. For example, CFI projects aligned with French official development assistance focus on youth, digital technology, gender equality, sustainable development, Francophonie, combating disinformation and strengthening democracy. The agency's activities are mainly carried out in regions of priority importance in French foreign policy: mainly in sub-Saharan Africa, the Maghreb and the Middle East. This kind of media broadcasting is carried out not only to strengthen interest in the French language, but also to attract attention to the dissemination of the French vision of world order.

Conclusion. Based on the results of the analysis of the activities of the French government in implementing the policy of "soft power" in the international arena the following relevant conclusions can be drawn: firstly, analysis of the experience of France allows us to consider the policy of "soft power" of this country as a way of forming and expanding transnational political spaces united by the French language, culture, education, international development programs and other components of French "soft power"; secondly, today the policy of French "soft power" is carried out in such fundamental areas as: 1) the targeted formation of a positive image of the country to ensure proper "recognizability" of the state abroad; 2) implementation of cultural diplomacy through promotion of national language, traditions and values with the help of non-profit organizations and the academic community; 3) developing the presence of French media platforms in the world and cooperation in the media sphere to implement the priorities of the policy of influence, which in turn coincides with the goals of cultural diplomacy.

REFERENCES

1. Nye J. Soft Power and Public Diplomacy Revisited // The Hague Journal of Diplomacy 14, 2019.
2. Nye J. Soft Power. // Foreign Policy. – No 80. – 1990.
3. Dahl R. The Concept of Power // Behavioral Science, 1957.
4. Morgenthau H. Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. The 3rd edition. – NY, 1964.
5. Baldwin D. Power and International Relations // Handbook of International Relations. / Eds.: Carlsnaes W., Risse T., Simmons B.A. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2013.
6. Kharitonova Y.M. "Myagkaya sila" vo vneshney politike gosudarstva: opit Velikobritanii (vtoraya polovina 1990-x – 2010-e gg.): dis. kand. polit. nauk: 23.00.04. – 2017.
7. Lebedeva M.M. «Myagkaya sila»: ponyatie i podxodi». Vestnik MGIMO-Universiteta. 3 (54), 2017.
8. Yudin N.A. Sistemnoe prochtenie fenomena myagkoy sili. // Mejdunarodnie protsessi. – T. 13.– № 2., 2015.
9. Tadjiev Sh. «Myagkaya sila vo vneshnepoliticheskoy praktike Uzbekistana». Monografiya, Universitet mirovoy ekonomiki i diplomatii. T., 2020.
10. Faizullaev A. «Myagkaya sila», imidj i dinamichnost': kakim stanovitsya Uzbekistan i yego vneshnyaya politika. (27.06.2017). El. resurs. Podrobno.uz
11. Khachatryan D.A. Politika «myagkoy sili» Frantsii v otnoshenii Armenii: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.15. – M., 2017.
12. Nagornov V.A. «Myagkaya sila» po-frantsuzski // Vestnik mejdunarodnix organizatsiy: obrazovanie, nauka, novaya ekonomika. - T. 9. - № 2., 2014.
13. Houguet A. La Diplomatie Culturelle Allemande et Francaise en Federation de Russie. Entre Soft Power et Accomodation. Technischen Universitat Chemnitz, 420 p., 2022.
14. Eren E. Education Policies as a Tool of Soft Power: Alliance Française and Yunus Emre Institute. Current Research in Social Sciences, 6(2), 2020.
15. Global Soft Power Index 2024. <https://static.brandirectory.com/reports/brand-finance-soft-power-index-2024-digital.pdf>
16. The Anholt-Ipsos Nation Brands Index – 2023. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-10/NBI_2023_Press_Release_Supplemental_Deck_WEB.pdf
17. Climat et environnement. France Diplomatie. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etran-gere-de-la-france/climat-et-environnement/>
18. World University Rankings 2024. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking?page=1#> <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings>
19. "Popularité: Macron fait un peu mieux que Hollande, un peu moins bien que Sarkozy, deux semaines après l'élection". LCI (in French). Retrieved 2 August 2017. <https://www.lci.fr/elections/sondage-cote-de-popularite-emmanuel-macron-edouard-philippe-aupres-des-francais-deux-semaines-apres-son-election-2052720.html>
20. "Macron's popularity similar to predecessors as mandate kicks off". The Telegraph. Retrieved 2 August 2017. <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/05/20/macrons-popularity-similar-predecessors-mandate-kicks/>
21. "In France, Macron's Popularity Hits Record Low". Newsweek. Retrieved 3 December 2018. <https://www.newsweek.com/france-macrons-popularity-hits-record-low-1135709>

-
22. Zelenskyy is Europe's most popular leader but there are big geographical swings, our poll reveals (05.04.2024). <https://www.euronews.com/my-europe/2024/04/05/which-eu-countries-like-and-dislike-zelenskyy-the-most-euronews-poll-shows-big-swings-in-o>
 23. The-100-most-popular-art-museums-in-the-worldwho-has-recovered-and-who-is-still-struggling? (27.03.2023). <https://www.theartnewspaper.com/2023/03/27/the-100-most-popular-art-museums-in-the-worldwho-has-recovered-and-who-is-still-struggling>
 24. Travel & Tourism Development Index 2021: Rebuilding for a Sustainable and Resilient Future (24.05.2022). <https://www.weforum.org/reports/travel-and-tourism-development-index-2021/shareables-214a5b33ff>
 25. Diplomatie culturelle de la France. <https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/diplomatie-culturelle/>
 26. La langue française dans le monde. Édition Gallimard, 2022. https://www.francophonie.org/sites/default/files/2022-03/Synthese_La_langue_francaise_dans_le_monde_2022.pdf

UDK:372.8

Dilrabo SAMATOVA,

Guliston davlat pedagogika instituti Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i

Pedagogika fanlari doktori B.Rahimov taqrizi asosida

ACHIEVING EDUCATIONAL EFFICIENCY BASED ON PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Annotation

In the rapidly evolving educational landscape, the development of professional competencies in future teachers is crucial for achieving educational efficiency. This article explores the multifaceted nature of professional competence, its impact on educational outcomes, and strategies for integrating competence development into teacher education programs. By examining current research and best practices, this study aims to provide a comprehensive framework for enhancing the professional skills of future educators to foster a more effective and dynamic educational environment.

Key words: Professional competence, educational efficiency, teacher education, teaching strategies, future teachers.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH ASOSIDA TA'LIM SAMARADORLIGIGA ERISHISH

Annotatsiya

Tez rivojlanayotgan ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim samaradorligiga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqola professional kompetensiyaning ko'p qirrali tabiati, uning ta'lim natijalariga ta'siri va o'qituvchilar ta'limi dasturlariga kompetensiyani rivojlantirish strategiyalarini o'rganadi. Mavjud tadqiqotlar va ilg'or tajribalarni o'rganib, ushbu tadqiqot yanada samarali va dinamik ta'lim muhitini yaratish uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun keng qamrovli asos yaratishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetensiya, ta'lim samaradorligi, o'qituvchi ta'limi, o'qitish strategiyasi, bo'lajak o'qituvchilar.

ДОСТИЖЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В стремительно развивающейся образовательной среде развитие профессиональных компетенций будущих учителей имеет решающее значение в достижении эффективности образования. В этой статье исследуется многогранный характер профессиональной компетентности, ее влияние на результаты обучения и стратегии развития компетентности в программах педагогического образования. Изучая существующие исследования и передовой опыт, данное исследование направлено на создание комплексной основы для профессионального развития будущих учителей для создания более эффективной и динамичной среды обучения.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, эффективность образования, педагогическое образование, стратегия обучения, будущие учителя.

Kirish. Tez texnologik taraqqiyot va o'zgaruvchan ta'lim paradigmalarini bilan ajralib turadigan davrda o'qituvchilarning roli hech qachon muhim bo'lmagan. O'zgarishlar agenti sifatida o'qituvchilar zamonaviy sinf xonalarining murakkabligini boshqarish va o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun turli ko'nikmalar va malakalarga ega bo'lishi kerak. Keng qamrovli bilim, ko'nikma va munosabatlarni o'z ichiga olgan kasbiy kompetensiya ta'lim tizimining samaradorligi va samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ta'lim samaradorligi kontseptsiyasi faqat resurslardan foydalanishdan tashqariga chiqadi; u o'qitishning o'quvchilar natijalariga, faolligiga va umrbod ta'lim olishga umumiy ta'sirini o'z ichiga oladi. Samarali ta'lim tizimlari - bu mumkin bo'lgan eng yuqori ta'lim standartlariga erishish uchun o'qitish metodologiyasini, o'quv dasturlarini loyihalashni va o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini optimallashtiradigan tizimlardir. Ushbu samaradorlikning markaziy o'rni o'qituvchilarning professional malakasi bo'lib, ularning sifatli ta'lim berish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

O'qituvchilarning ta'lim dasturlari ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bo'lajak o'qituvchilarni zarur vositalar va tajribalar bilan ta'minlash orqali ushbu dasturlar mustahkam ta'lim bazasi uchun asos yaratadi. Biroq, muammo bu dasturlarning keng qamrovli, integratsiyali va ta'lim landshaftining o'zgaruvchan talablariga moslashishini ta'minlashdadir.

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarda ta'lim samaradorligiga erishish vositasi sifatida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish muhimligini ko'rib chiqadi. U kasbiy kompetensiyaning turli tarkibiy qismlarini, ularning ta'lim natijalariga ta'sirini va ushbu elementlarni o'qituvchilar ta'limi dasturlariga samarali integratsiya qilish strategiyalarini o'rganadi. Mavjud tadqiqotlar, amaliy tadqiqotlar va ilg'or tajribalarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarni ta'limdagi mukammallikka samarali hissa qo'shishga qanday tayyorlanishi mumkinligi haqida yaxlit tushuncha berishga qaratilgan.

Kasbiy kompetensiyani tushunish

O'qitishdagi kasbiy kompetensiya ko'p o'lchovli tuzilma bo'lib, samarali va ta'sirli o'qitish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar, bilimlar, munosabat va xatti-harakatlarning keng doirasini o'z ichiga oladi. Ushbu komponentlarni tushunish kelajakdagi o'qituvchilarni etarli darajada tayyorlaydigan o'qituvchilar ta'limi dasturlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Quyida biz o'qitishda professional kompetensiyani tashkil etuvchi asosiy elementlarni o'rganamiz:

Pedagogik bilimlarni quyidagi omillarga bog'lash mumkin:

Ta'lim nazariyalari va o'qitish usullari: Ta'lim nazariyalari va turli xil o'qitish usullarini chuqur tushunish o'qituvchilarga samarali dars rejalarini ishlab chiqish, o'quvchilarni mazmunli o'rganish tajribasiga jalb qilish va

o'qitish strategiyalarini barcha o'quvchilarning ehtiyojarini qondirish uchun moslashtirish imkonini beradi.

Sinfni boshqarish: Sinf dinamikasini boshqarish, xulq-atvor muammolarini hal qilish va ijobiy o'quv muhitini yaratish ko'nikmalari o'rganish uchun qulay muhitni saqlash uchun zarurdir.

Texnologiyaning integratsiyasi: zamonaviy ta'limda texnologiyani o'qitish va o'qitish jarayoniga samarali integratsiyalash qobiliyati tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunga o'qitish, baholash va talabalarni jalb qilish uchun raqamli vositalardan foydalanish kiradi.

Raqamli savodxonlik: O'qituvchilar turli raqamli platformalarda navigatsiya qilish va ulardan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak, bu esa o'quvchilarning kelajak uchun zarur texnologik ko'nikmalar bilan jihatlashini ta'minlashi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Shulman (1986) "Pedagogik mazmun bilimi" tushunchasini kiritdi, unda mazmunli bilim va pedagogikaning integratsiyalashuviga urg'u beriladi. PCK samarali o'qitish uchun juda muhim, chunki u o'qituvchilarga mavzuni talabalarga tushunarli tarzda taqdim etish imkonini beradi. Ushbu asos kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishda ham mavzu bo'yicha ekspertiza, ham pedagogik mahorat muhimligini ta'kidlaydi.

Kolb nazariyasi (1984) ta'kidlashicha, o'rganish - bu tajribani o'zgartirish orqali bilim yaratiladigan jarayon. Bu nazariya, ayniqsa, o'qituvchilar ta'limiga taalluqlidir, chunki u kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishda amaliy tajriba va reflektiv amaliyotning muhimligini ta'kidlaydi.

Hatti (2009) talabalarning muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi turli omillarning meta-tahlilini o'tkazdi va o'qituvchining samaradorligi eng muhim hissalaridan biri ekanligini aniqladi. Kuchli kasbiy malakaga ega bo'lgan o'qituvchilar talabalarning faolligiga va akademik samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Koehler va Mishra (2009) tomonidan Texnologik pedagogik kontent bilimlari (TPACK) bo'yicha tadqiqoti texnologiyani o'qitishga integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, texnologiyani o'qitishga samarali qo'shadigan o'qituvchilar talabalarning o'rganish tajribasi va natijalarini yaxshilaydi.

Schön (1983) kasbiy rivojlanishda aks ettirish amaliyotining muhimligini ta'kidlaydi. Reflektiv amaliyotchilar ko'proq doimiy takomillashtirish bilan shug'ullanishadi, yangi ta'lim muammolariga moslashadilar va innovatsion o'qitish strategiyalarini amalga oshiradilar. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim samaradorligining oshishiga olib keladi.

Darling-Hammond (2006) muvaffaqiyatli o'qituvchilar ta'limi dasturlari elementlarini, jumladan, nazariya va amaliyotni o'zida mujassam etgan o'quv dasturini, kuchli mavzularni tayyorlashni va keng klinik amaliyotni belgilaydi. Ushbu elementlarni o'z ichiga olgan dasturlar ko'proq malakali va samarali o'qituvchilarni ishlab chiqaradi.

Ingersoll va Strong (2011) yangi o'qituvchilarga kirish va murabbiylik dasturlarining ta'sirini ko'rib chiqdi. Ularning xulosalari shuni ko'rsatadiki, bunday dasturlar yangi o'qituvchilarning kasbiy malakasini sezilarli darajada oshiradi, bu esa o'qitish amaliyoti va talabalarning natijalarini yaxshilashga olib keladi.

Keys tadqiqotlari va eng yaxshi amaliyotlar

Muvaffaqiyatli o'qituvchilar ta'limi dasturlarini o'rganish kompetentsiyalarni rivojlantirishning samarali strategiyalari haqida qimmatli tushunchalarni berishi mumkin. Masalan; misol uchun:

Finlyandiya: bo'lajak o'qituvchilardan magistrlik darajasini olish va sinfda keng ko'lamli tadqiqotlar olib borishni talab qilib, tadqiqotga asoslangan o'qituvchilar ta'limiga urg'u beradi.

Singapur: doimiy malaka oshirish va hamkorlikdagi ta'lim jamoalari orqali doimiy kasbiy rivojlanishga e'tibor qaratadi.

Amerika Qo'shma Shtatlari: Turli universitetlar texnologiya va innovatsion o'qitish usullarini o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha o'quv dasturlariga kiritib, o'qituvchilarni zamonaviy sinf xonalariга tayyorlaydi.

Ushbu mavzudagi muammolar ham mavjud ular quyidagilar:

Kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish uchun ko'plab samarali strategiyalar mavjud bo'lsa-da, muammolar saqlanib qolmoqda:

Resurs cheklovlari: Cheklangan mablag'lar va resurslar keng qamrovli o'quv dasturlarini amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

O'zgarishlarga qarshilik: Ba'zi ta'lim muassasalari va o'qituvchilar yangi usullar va texnologiyalarni qabul qilishga qarshilik ko'rsatishi mumkin.

Standartlashtirish masalalari: Standartlashtirilgan kompetensiya tizimlariga bo'lgan ehtiyojni mahalliy ta'lim sharoitlariga moslashish moslashuvchanligi bilan muvozanatlash qiyin bo'lishi mumkin.

Kelgusi tadqiqotlar turli ta'lim sharoitlariga moslashtirish imkonini bo'lgan vakolatlarini rivojlantirish uchun kengaytiriladigan modellarni ishlab chiqishga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, sun'iy intellekt va virtual reallik kabi rivojlanayotgan texnologiyalarning o'qituvchilar malakasini oshirishga ta'sirini o'rganish kasbiy kompetentsiyani oshirish uchun yangi yo'llarni taqdim etishi mumkin.

Ta'lim samaradorligiga erishish uchun bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Nazariy asoslar, empirik tadqiqotlar va ilg'or tajribalarni har tomonlama ko'rib chiqish kasbiy kompetentsiyani ko'p qirrali xususiyatini va uning ta'lim natijalariga tanqidiy ta'sirini ko'rsatadi.

Kasbiy kompetentsiyaning asosiy komponentlari, jumladan, pedagogik bilimlar, mavzu bo'yicha ekspertiza, texnologik malaka, shaxslararo ko'nikmalar va fikrlash amaliyoti birgalikda o'qituvchilarning samaradorligiga hissa qo'shadi. Ushbu kompetentsiyalar bilan jihatlangan o'qituvchilar talabalarni jalb qilish, o'quv yutuqlarini qo'llab-quvvatlash, inklyuziv ta'limni rivojlantirish va ta'lim landshaftining o'zgaruvchan talablariga moslashishga ko'proq tayyor.

O'qituvchilarning ta'lim dasturlari ushbu kompetentsiyalarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kuchli o'quv dasturlari dizayni, amaliy tajribalar, murabbiylik, uzluksiz kasbiy rivojlanish va aks ettirish amaliyotlarini birlashtirgan holda, ushbu dasturlar bo'lajak o'qituvchilarni samarali tayyorlashi mumkin. Finlyandiya tadqiqotga asoslangan o'qituvchilar ta'limi va Singapurda uzluksiz kasbiy rivojlanish kabi dunyoning turli burchaklaridan olingan muvaffaqiyatli misollar kompetentsiyani rivojlantirishning samarali strategiyalari haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Biroq, kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish uchun bir qator muammolarni hal qilish kerak. Resurs cheklovlari, o'zgarishlarga qarshilik va standartlashtirish va moslashuvchanlik o'rtasidagi muvozanat zarurati strategik echimlarni talab qiladigan muhim to'siqlardir. O'qituvchilar ta'limiga yetarli sarmoya kiritish, innovatsiyalar va doimiy takomillashtirish madaniyatini yuksaltirish, kasbiy rivojlanishni muayyan sharoitlarga moslashtirish bu muammolarni yengishda muhim qadamdir.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish orqali ta'lim samaradorligiga erishish nafaqat muhim maqsad, balki amalga oshirilishi mumkin bo'lgan maqsaddir. O'qituvchilarning keng qamrovli va dinamik ta'lim dasturlariga e'tibor qaratish orqali biz bo'lajak o'qituvchilar zamonaviy sinflar talablariga javob beradigan va ta'limda mukammallikka erishish uchun yaxshi jihatlangan bo'lishini ta'minlashimiz mumkin. O'qituvchilar malakasini oshirishda davom etayotgan izlanishlar, innovatsiyalar va moslashuv ta'lim sifati va samaradorligini saqlab qolish va oshirish, pirovardida talabalar va butun jamiyat uchun foydali bo'lishi uchun muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Darling-Hammond, L. (2006). *Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs*. Jossey-Bass.
2. Darling-Hammond, L., Chung Wei, R., Andree, A., Richardson, N., & Orphanos, S. (2009). *Professional Learning in the Learning Profession: A Status Report on Teacher Development in the United States and Abroad*. National Staff Development Council.
3. Desimone, L. M., Porter, A. C., Garet, M. S., Yoon, K. S., & Birman, B. F. (2002). Effects of Professional Development on Teachers' Instruction: Results from a Three-Year Longitudinal Study. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 24(2), 81-112.
4. Fullan, M. (2001). *The New Meaning of Educational Change*. Teachers College Press.
5. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
6. Ingersoll, R. M., & Strong, M. (2011). The Impact of Induction and Mentoring Programs for Beginning Teachers: A Critical Review of the Research. *Review of Educational Research*, 81(2), 201-233.
7. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice Hall.

UDK: 378.2

Sadriddin SINDAROV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: sindarovsadriddin@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent U.Mirsanov tahriri ostida

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПО ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

Аннотация

В данной статье представлены мнения о проблемах и решениях внедрения информационно-коммуникационных технологий в высших учебных заведениях. Также в данной статье представлена концепция педагогических условий и педагогических сфер развития компетентности будущих учителей информационных технологий, а также анализ работы ученых по этим вопросам. На основе разработанных этими учеными педагогических условий в рамках исследования были разработаны три педагогических условия развития компетентности будущих педагогов информационных технологий. При этом в то же время в данной статье освещаются содержание и возможности педагогических условий, разработанных в рамках исследования.

Ключевые слова: информационные технологии, педагогические условия, педагогический программный инструмент, образовательный портал, мобильные технологии, мотивация, творческое мышление, компетентность.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN INFORMATION TECHNOLOGY

Annotation

This article presents opinions on the problems and solutions of introducing information and communication technologies in higher education institutions. This article also presents the concept of pedagogical conditions and pedagogical areas for developing the competence of future information technology teachers, as well as an analysis of the work of scientists on these issues. Based on the pedagogical conditions developed by these scientists, three pedagogical conditions for developing the competence of future information technology teachers were developed within the framework of the study. At the same time, this article highlights the content and capabilities of the pedagogical conditions developed as part of the study.

Key words: information technology, pedagogical condition, pedagogical software tool, educational portal, mobile technology, motivation, creative thinking, competence.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI AXBOROT TEXNOLOGIYALARIGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish muammolari va yechimlariga oid fikr mulohazalar berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada pedagogik shart va bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shartlari tushunchasi hamda ushbu masalalar bo'yicha olib borilgan olimlarning ishlari tahlili keltirilgan. Ushbu olimlar tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik shartlar asosida tadqiqot doirasida bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni uchta pedagogik shartlari ishlab chiqilgan. Shu bilan birga ushbu maqolada tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan pedagogik shartlarning mazmuni va imkoniyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiya, pedagogik shart, pedagogik dasturiy vosita, ta'lim portal, mobil texnologiya, motivatsiya, kreativ fikrlash, kompetentlik.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar kun sayin takomillashib borayotganligi tufayli oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan mutaxassislarni, jumladan bo'lajak o'qituvchilarni axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda [1].

Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini takomillashtirishni taqozo etadi. Chunki bugungi kunda kompyuterning amaliy va instrumental dasturlari kun sayin takomillashishi va global tarmoqning imkoniyatlari kengayishi hamda mashg'ulotlarni loyihalashga doir ta'lim portallari global tarmoqning manzillarida paydo bo'lishi tufayli bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishga yangi talablarni qo'yimoqda.

Adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanib kelinayotgan bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini takomillashtirish uchun, dastlab sohaga oid olimlarning tadqiqotlarini tahlil etish asosida mavjud pedagogik shartlar bilan

birga qo'shimcha pedagogik shartlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shuning uchun tadqiqot davomida U.M.Mirsanov [1], N.Ippolitova va N.Stepxova [2], Y.K.Babanckiy [3] larning ilmiy-metodik manbalari o'rganildi. Ularning tadqiqotlarida pedagogik shartlarga turlichi ta'riflar berilgan.

Jumladan, U.M.Mirsanovning ta'kidlashicha, pedagogik shartlar – bu o'quv jarayonini turli bosqichlarida va umuman olganda, ta'lim samaradorligiga erishishni belgilab beradigan pedagogik faoliyatni maxsus asoslangan, tashkil etilgan holatlari va yo'nalishlari majmuidir [1]. N.Ippolitova va N.Sterxovanning fikriga ko'ra, pedagogik shartlar pedagogik tizimning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, o'quv muhiti imkoniyatlarining yig'indisini aks ettiruvchi, ushbu tizimning shaxsiy va protsessual jihatlarga ta'sir qiluvchi, uning samarali ishlashi va rivojlanishini ta'minlashdir [2]. Y.K.Babanskiy pedagogik shart-sharoitlarni ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari (predmet va o'qitish) eng yaxshi o'zaro ta'sirda taqdim etiladigan, o'qituvchiga samarali o'qitish va ta'lim jarayoniga rahbarlik qilish imkonini beradigan, o'quvchilar esa o'quv jarayonini boshqarishga imkon beradigan muhit sifatida belgilaydi [3]. Bu kabi fikrlar N.G.Bajenova [4],

I.V.Xludеyeva [4], V.Kupriyanov [5], S.A.Dinina [5]larning ishlarida ham keltirilgan bo'lib, ular shartlarni turli guruhlarini umumlashtiradi va aniqlaydi. Ushbu olimlarning ta'kidlashicha, ta'sir qilish xususiyatiga ko'ra obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar, ta'sir obyektining o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra – umumiy va xususiy sharoitlar, shuningdek, fazoviy va boshqalar mavjuddir. Mualliflar muayyan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishda ma'lum bir xususiyatga ko'ra tizimlashtirilgan shartlar guruhlaridan foydalanishni tavsiya etgan bo'lsa, O.V.Galkina [6], A.V.Lisenko [7], A. V. Sverchkov [8]lar esa pedagogik shartlar quyidagilardan iborat deb biladi:

- pedagogik ta'sir choralari majmuasi;
- ta'lim va tarbiyaning mazmuni, usullari va shakllari;
- muammolarni hal qilishga qaratilgan moddiy va fazoviy muhitning obyektiv shakllari, usullari, vositalari majmui;
- pedagogik jarayonning chora-tadbirlar majmui.

Mazkur olimlarning ishlarida pedagogik shart tushunchasiga turlicha ta'rif berilgan bo'lsa-da, ammo ma'no jihatidan bir xil fikrga kelinadi. Ya'ni ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning belgilab beradigan pedagogik faoliyatni maxsus asoslangan, tashkil etilgan holatlari va yo'nalishlari majmuidir. Ushbu qoidaga asosan bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini aniqlashtirish va takomillashtirish lozim. Buning uchun dastlab talabalarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan pedagogik shartlarni o'rganishni taqozo etadi. Shu bois, tadqiqot doirasida S.V.Tolokonnikov [9], T.N.Lukina [10], S.R.Markulis [11], L.V.Maxrova [12], Ye.V.Sidorova [13], M.Ye.Duranov [14], V.I.Jernov [14], N.A.Kachalov [15], YE.M.Shevchenko [16], A.V.Vishnyakova [17], N.V.Xodyakova [18], I.G.Smirnova [19], Y.A.Abramova [20], A.A.Melixova [21]larning ishlari tahlil etildi. Mazkur olimlar talabalarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni quyidagi pedagogik shartlarini taklif etgan:

1. Pedagogik va psixologik shartlar: ta'lim faoliyatida axborot texnologiyalariga oid kompetentlikni rivojlantirish uchun motivatsiyasini oshirish; shaxsning refleksiv ko'nikmasini rivojlantirish; ta'lim faoliyati jarayonida professor-o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqalarni amalga oshirish.

2. tashkiliy-uslubiy shartlar: bo'lajak mutaxassislarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid ko'nikmalarini rivojlantirish vazifalariga mos keladigan o'qitish usullari majmuasidan foydalanish; axborot-kommunikatsiya faoliyatini tashkil etishning turli shakllarini birlashtirish; talabalarning mustaqil kommunikativ faoliyatini tashkil etish.

Ushbu olimlarning bildirishicha, shartlarning birinchi qismida – pedagogik-psixologik shartlar – kompetentlikni aks ettiruvchi va motivatsion tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi hamda talabalar ta'lim faoliyati va motivatsion sohani aks ettirishga qaratilgan o'quv vazifalari tizimini bajarishda tajriba orttirishlarini nazarda tutadi. Ikkinchi qismida - tashkiliy-uslubiy shartlar – kompetentlikni kognitiv va texnologik tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi va talabalarning ma'lumotni o'zlashtirish jarayonida o'quv va kognitiv vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga hissa qo'shadigan o'quv ma'lumotlarini mantiqiy to'g'ri tuzish, muloqot qobiliyati va taqdim etish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tavsiya etilayotgan pedagogik shartlar bilan birga bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda quyidagi pedagogik shartlarga amal qilish lozim:

1. Kompyuterning pedagogik dasturiy vositalaridan samarali foydalanib turli loyihalar ishlab chiqishga oid kreativ fikrlashini rivojlantirish;

2. Ta'lim portallaridan foydalanib onlayn o'qitish muhitlarini ishlab chiqishga oid ijodiy qobiliyatini oshirish;

3. Mobil texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish madaniyatini shakllantirish.

Mazkur tadqiqot doirasida taklif etilayotgan pedagogik shartlarning mazmuni quyidagicha.

Birinchi pedagogik shart. Kompyuterning pedagogik dasturiy vositalardan samarali foydalanib turli loyihalar ishlab chiqishga oid kreativ fikrlashini rivojlantirish. Mazkur pedagogik shartda bo'lajak o'qituvchilarning kompyuterning zamonaviy pedagogik shartlaridan samarali foydalanishni nazarda tutadi. Chunki bo'lajak o'qituvchilar kelajakdagi kasbiy faoliyatida darslarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida olib borishda turli dars mashg'ulotlarni loyihalashni taqozo etadi. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchilarning turli grafik mahsulotlarni, animatsiya effektlarni loyihalovchi dasturiy vositalarni, obyektga va vebga yo'naltirilgan dasturlash tillari yordamida didaktik ta'minotli o'quv vositalarni loyihalashga oid ijodiy qobiliyatini oshirish lozim.

Ikkinchi pedagogik shart. Ta'lim portallaridan foydalanib onlayn o'qitish muhitlarini ishlab chiqishga oid ijodiy qobiliyatini oshirish. Ushbu pedagogik shart bo'lajak o'qituvchilarning kelgusi kasbiy faoliyatida ta'lim portallaridan foydalanib mashg'ulotlarni loyihalashni o'rgatishni nazarda tutadi. Bo'lajak o'qituvchi mashg'ulotlarni ta'lim portallaridan foydalanib mashg'ulotlarni loyihalashni o'rgatishdan maqsad kelgusi kasbiy faoliyatida darslarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tashkil etishga oid ijodiy qobiliyatini oshirishga erishiladi.

Uchunchi pedagogik shart. Mobil texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish madaniyatini shakllantirish. Mazkur pedagogik shartni taklif etishning asosiy g'oyasi bo'lajak o'qituvchilarning bo'sh vaqtlarida ta'limga oid ma'lumotlarni o'rganish va axborot texnologiyalari sohasida yangiliklardan xabardor bo'lishni nazarda tutadi.

Tahlil va natijalar. Yoqorida taklif etilayotgan pedagogik shartlar asosida quyidagilarga erishish imkonini tug'iladi:

- bo'lajak o'qituvchilarning kompyuterning amaliy va instrumental dasturlari yordamida turli loyihalar ishlab chiqishga oid ijodiy qobiliyatini oshirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning o'z mutaxassisligiga oid zamonaviy didaktik ta'minotli o'quv vositalarni ishlab chiqishga doir mantiqiy, algoritmik, kognitiv fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning global tarmoqdan samarali foydalanish madaniyatini oshirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning ta'limga oid portallar va ularning imkoniyatlari bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lish;

- bo'lajak o'qituvchilarning onlayn muhitlar yordamida turli vektorinalar tashkil etishga oid malakasini oshirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning bulutli xizmatlardan samarali foydalanish;

- bo'lajak o'qituvchilarning onlayn o'quv vositalar ishlab chiqish ko'nikmasini shakllantirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning onlayn bilimni baholash va nazorat qilishda dasturiy vositalardan foydalanish madaniyatini oshirish;

- bo'lajak o'qituvchilarni mobil ilovalardan maqsadli foydalanishga yo'naltirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning mobil ilovalar yordamida elektron ta'lim resurslar tayyorlashga oid ijodiy qobiliyatini oshirish;

- bo'lajak o'qituvchilarning mobil ilovalar yordamida bilimni baholash.

Xulosa. Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirishda mavjud pedagogik shartlar bilan birga tadqiqot doirasida taklif etilgan pedagogik shartlarga amal qilish tavsiya etiladi. Tadqiqot doirasida taklif etilayotgan pedagogik shartlar bo'lajak o'qituvchilarning kompyuterning zamonaviy amaliy va instrumental dasturlari bilan ishlash malakasini oshirishga, kelgusi kasbiy faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida darslarni tashkil etishga oid fikrlashini rivojlantirishga, global tarmoqdan va mobil ilovalardan maqsadli foydalanishga erishiladi. Buning natijasida, bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirsanov U.M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyoti // Monografiya. – Navoiy, 2023. – 168 b.
2. Ипполитова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. 2012. – № 1. – P.8-14.
3. Professional Education. 2012. – № 1. – P.8-14.
4. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе : Научное издание / – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.
5. Баженова Н. Г. Педагогические условия, ориентированные на развитие: теоретический аспект / Н. Г. Баженова, И. В. Хлудеева // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. - 2012. - №151. - С. 217-223.
6. Куприянов Б. В., Дынина С. А. Современные подходы к определению сущности категории «педагогические условия» // Вестник Костромского гос. университета им. Н. А. Некрасова. 2001. – № 2. – С. 101-104.
7. Галкина О.В. Методология исследования понятия «организационно-педагогические условия» как категория управления социально-педагогической организацией // Вестник Самарского государственного педагогического университета. Социальный менеджмент и управление образованием. – 2006. – 2. – Самара: Изд-во СГПУ. – С.39.
8. Лысенко А.В. Психолого-педагогические условия формирования профессионально-ценностных ориентаций будущего учителя музыки // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Майкоп, 2005. – 203 с.
9. Сверчков А. В. Организационно-педагогические условия формирования профессионально- педагогической культуры будущих спортивных педагогов // Молодой ученый. 2009. – № 4. – С. 279-282.
10. Толоконников С.В. ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ СТУДЕНТОВ-ЭКОНОМИСТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВУЗА // Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс». <https://interactive-plus.ru/e-articles/499/Action499-471080.pdf>
11. Лукина Т.Н. Педагогические условия формирования информационной компетентности будущих учителей информатики // Дис. канд. пед. наук / Т.Н. Лукина. – Якутск, 2005. – 180 с
12. Маркулис С.Р. Модель повышения информационно- коммуникационной компетентности педагогических работников в условиях ресурсного центра // Дис. канд. пед. наук / С.Р. Маркулис. – М., 2010. – 239 с.
13. Махрова Л.В. Реализация принципа преемственности в процессе формирования информационно-технологической компетентности будущего учителя математики // Дис. канд. пед. наук / Л.В. Махрова. – Екатеринбург, 2005. – 189 с.
14. Сидорова Е.В. Развитие информационной компетентности учителя как условие эффективного решения профессиональных задач // Автореф. дис. канд. пед. наук / Е.В. Сидорова. – Санкт-Петербург, 2006. – 24 с.
15. Дуранов М. Е., Жернов В. И. Информационно-коммуникативный подход в обучении и организации педагогического процесса. – Магнитогорск: Изд-во МаГУ, 2001. – С. 25-37.
16. Качалов Н.А. Информационно-коммуникативная компетентность субъектов образовательного процесса высшей школы // Вестник Томского государственного педагогического университета. – № 6 / 2011. – С. 35-39.
17. Шевченко Е.М. Методическая система формирования информационно-коммуникативной компетентности будущих экономистов в процессе обучения информатическим дисциплинам с применением компьютерных сетей // Дисс. канд. пед. наук. – Волгоград, 2006. – 197 с.
18. Вишнякова А.В. Образовательная среда как условие формирования информационно-коммуникативной компетентности учащихся // Дисс. канд. пед. НАУК. – Оренбург, 2002. – 172 с.
19. Ходякова Н.В. Педагогическое освоение информационной среды учебного заведения / Н.В. Ходякова // Пед. информатика. 2006. – № 5.С. 155-162.
20. Смирнова И.Г. Средства обучения в процессе формирования информационно-коммуникативной компетенции студентов в образовательном процессе вуза / И.Г. Смирнова // Актуальные проблемы и современные технологии преподавания иностранных языков в неспециальных вузах: Материалы 4-ой все-рос. науч.-практ. конф. неязыковых вузов на базе ВГИФК. - Воронеж: Науч. кн., 2011. – С. 121-124.
21. Абрамова Ю.А. Формирование информационно-коммуникативной компетентности учащихся в процессе продуктивной учебно-познавательной деятельности <https://nsportal.ru/shkola/obshchepedagogicheskie-tehnologii/library/2012/12/02/formirovanie-informatsionno>
22. Мелихова А.А. Понятие информационно-коммуникативной компетентности в контексте проблем гуманитаризации процесса подготовки современного специалиста в техническом вузе // Вестник Тюменского государственного университета. 2012. – № 9. – С.101-108.

Aziz TASHPULATOV,
IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi
IIBB.info.com

Yuridik fanlar doktori, professor B.Saidov taqrizi asosida

TOSHKENT SHAHRIDA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNI BILVOSITA BELGILOVCHI NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada Toshkent shahrida xavfsizlikni ta'minlashni bilvosita belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlari haqida fikr bildirilgan. Har bir davlatda amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalari, avvalo, poytaxtdagi o'zgarishlarga qarab baholanadi. Shu bilan birga, poytaxt o'zining huquqiy maqomi, siyosiy va iqtisodiy hamda madaniy munosabatlarda muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan "Xavfsiz poytaxt" konsepsiyasini joriy etish, ta'minlash va nazorat qilishda xorij tajribalari asosida oshirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Toshkent shahri, xavfsiz poytaxt, jamoat tartibi, huquqbuzarlik, profilaktika, jinoyatchilikka qarshi kurashish.

NORMATIVE LEGAL DOCUMENTS THAT INDIRECTLY DETERMINE THE PROVISION OF SECURITY IN THE CITY OF TASHKENT

Annotation

In this article, an opinion is expressed about the normative and legal documents that indirectly determine the provision of security in the city of Tashkent. The reforms implemented in each country and their results are evaluated, first of all, according to the changes in the capital. At the same time, the capital occupies an important place in its legal status, political, economic and cultural relations. In this regard, proposals were made to improve the implementation, provision and control of the "Safe Capital" concept based on foreign experiences.

Key words: Tashkent city, safe capital, public order, crime prevention, fight against crime.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ, КОСВЕННО ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ В ГОРОДЕ ТАШКЕНТЕ

Аннотация

В данной статье высказано мнение о нормативно-правовых документах, косвенно определяющих обеспечение безопасности в городе Ташкенте. Реформы, проводимые в каждой стране, и их результаты оцениваются, прежде всего, по изменениям в столице. В то же время столица занимает важное место в ее правовом статусе, политических, экономических и культурных отношениях. В связи с этим были внесены предложения по совершенствованию реализации, обеспечения и контроля концепции «Безопасный капитал» на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: Город Ташкент, безопасная столица, общественный порядок, профилактика преступности, борьба с преступностью.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi, "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida"gi, "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi, "Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risida"gi, "Qurol to'g'risida"gi, "Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to'g'risida"gi, "Favqulodda holat to'g'risida"gi, "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi gi, "Qo'riqlash faoliyati to'g'risida"gi kabi qonunlari Toshkent shahrida xavfsizlikni ta'minlashni bilvosita belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, "2021-2026 yillarga mo'ljallangan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6255-son Farmoni, "Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5050-son Qarori, "Ichki ishlar organlari faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-2883-son Qarori Toshkent shahrida xavfsizlikni ta'minlashni bilvosita belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yo'l-patrol xizmati stasionar postlarini bosqichma-bosqich qurish, rekonstruksiya va

modernizatsiya qilish tadbirlari dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 862-son Qarori, "Xavfsiz shahar" loyihasi amalga oshirish bo'yicha bosqichma-bosqich chora-tadbirlar va yagona texnologik yondashuvni tashkil qilish to'g'risida"gi 343-son Qarori, «O'zbekiston Respublikasi yo'l xavfsizligini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 377-son Qarori, «Toshkent shahrining jamoat tartibini ta'minlash kuchlari tarkibida xizmatni o'tayotgan xodimlar va harbiy xizmatchilar faoliyatini baholash va ularga bir martalik pul mukofoti to'lash mezonlarini belgilash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi 697-son Qarori, «Yo'l harakati xavfsizligi kunini o'tkazish va yo'l-transport hodisalari profilaktikasining samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 701-son Qarori, «Yo'l harakati xavfsizligi sohasidagi huquqbuzarliklarga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 747-son Qarori, «Yo'l-patrol xizmati xodimlarining yo'l harakati qatnashchilari bilan o'zaro munosabatlari hamda maxsus moslamalardan foydalanishi tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi 975-son Qarori, "Ichki ishlar organlari profilaktika (katta) inspektorlarining jamoat tartibini saqlash bo'yicha yordamchilari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 251-son Qarori, "Yo'lovchilarni avtobusda tashish xavfsizligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 424-son Qarori, "Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 460-son Qarori, "Toshkent shahar yo'lovchi transporti tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 157-son Qarori,

“Mahallalarda jamoat tartibini saqlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 588-son Qarori, “Ichki ishlar organlarining patrol-post xizmati saf bo'linmalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 333-son Qarori, “Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasiga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 377-son Qarori, “Ichki ishlar organlari patrol-post xizmati faoliyatiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 399-son Qarori kabi hukumat darajasidagi normativ-huquqiy hujjatlar Toshkent shahrida xavfsizlikni ta'minlashda bilvosita huquqiy asos sifatida alohida o'rin egallaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 28 avgustdagi «Toshkent shahrining jamoat tartibini ta'minlash kuchlari tarkibida xizmatni o'tayotgan xodimlar va harbiy xizmatchilar faoliyatini baholash va ularga bir martalik pul mukofoti to'lash mezonlarini belgilash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi 697-son qarori bilan Toshkent shahrining jamoat tartibini ta'minlash kuchlari tarkibida xizmatni o'tayotgan xodimlar va harbiy xizmatchilar faoliyatini baholash va ularga bir martalik pul mukofoti to'lash mezonlari joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 11 iyundagi «Toshkent shahrining Chilonzor tumanida huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat xavfsizligini ta'minlash samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 486-son qaroriga binoan Toshkent shahrining Chilonzor tumanida huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtirishning ta'sirchan tizimining yaratilishi, qonun buzilishlarining oldini olish hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etilishi belgilab qo'yildi.

Ta'kidlash lozimki, IIO faoliyatiga innovatsion loyihalarni joriy etishning yaxlit huquqiy asoslari mavjud emas. Amaldagi qonunlar va IVning tegishli buyruqlarida IIO faoliyatiga innovatsion loyihalarning ayrim masalalarini joriy etishga oid muayyan normalar bor. Masalan, O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentabrda qabul qilingan «Ichki ishlar organlari to'g'risida»gi Qonunining 12-moddasida ichki ishlar organlari o'z faoliyatida fan-texnika yutuqlarida foydalanishlari mumkinligi nazarda tutilgan. Ammo ushbu normalar ichki ishlar organlari innovatsion rivojlanishning huquqiy jihatdan tartibga solish uchun yetarli emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 iyundagi PQ-3786-son «Toshkent shahrida jamoat tartibini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarorida, Toshkent shahrida huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining samaradorligini oshirish, sutkaning kechki va tungi vaqtda jamoat tartibini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida ularning yaqin hamkorligini tashkil etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy gvardiyasi, Oliy sudi, O'zbekiston yoshlar ittifoqi hamda Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashining 2018 yil 1 iyuldan Toshkent shahrida jamoat tartibini ta'minlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimiga quyidagilarni nazarda tutadigan «Xavfsiz poytaxt» konsepsiyasini eksperiment

tariqasida joriy etish to'g'risidagi taklifi ma'qullansin, deb belgilangan.

Lekin, e'tiborli jihati shundaki, eksperiment tariqasida joriy etiladigan «Xavfsiz poytaxt» konsepsiyasining o'zi mavjud emas. YA'ni, ushbu konsepsiya yuqorida qayd etilgan qarorda ham yoki alohida tartibda ham tasdiqlanmagan.

Yuqorida qayd etilgan normativ-huquqiy hujjatlar Toshkent shahrida xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etsada, lekin ular tarqoq holda bo'lib, maxsus huquqiy mexanizmlar yetarli darajada shakllanmagan hamda yaxlit huquqiy konsepsiyaga birlashmagan.

Shu bois tadqiqot ishi doirasida, «Xavfsiz poytaxt» konsepsiyasi loyihasi ishlab chiqildi. Unga ko'ra, «Xavfsiz poytaxt» konsepsiyasi Toshkent shahrida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, jismoniy va yuridik shaxslarning mulkini, qonun ustuvorligini, shaxslar va poytaxt xavfsizligini ta'minlash, shuningdek huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasini amalga oshirish sohasidagi muhim hujjat hisoblanadi («Xavfsiz poytaxt» konsepsiyasi loyihasi dissertatsiya ishiga ilova qilinadi).

Konsepsiya loyihasida quyidagi terminlarning asosiy tushunchalari qayd etildi:

“Xavfsiz shahar” majmuasi -Poytaxtda hayot xavfsizligi sohasidagi muammolarni hal qilish uchun birlashtirilgan respublika, hududiy va idoraviy darajadagi mavjud va ishlab chiqilgan apparat va dasturiy vositalar to'plami.

Integratsiya platformasi - Poytaxtda xavfsizlikni ta'minlash maqsadida axborotning o'zaro ta'sirining komponentlarini interfeys qilish uchun mo'ljallangan dasturiy va apparat vositalari to'plami.

Xavfsizlik organlari - Poytaxtda xavfsizlikni ta'minlash jarayonida bevosita yoki bilvosita ishtirok etuvchi barcha darajadagi ijro etuvchi hokimiyat organlari, shuningdek, bo'ysunuvchi tashkilotlar.

Vaziyatlar markazi -Kuzatuv va aloqa uskunlari, shuningdek, operatsion xavfsizlik holatini kuzatish, uning o'zgarishlarini kuzatish va javob berish kuchlarini (kerak bo'lsa) bevosita nazorat qilish uchun mo'ljallangan avtomatlashtirilgan axborot tizimi bilan jihozlangan xona.

Favqulodda vaziyat - Muayyan hududdagi avariya, falokat, xavfli tabiiy hodisa, tabiiy yoki boshqa falokat natijasida odamlarning qurbon bo'lishiga, inson salomatligiga yoki atrof-muhitga zarar yetkazilishiga, katta moddiy yo'qotishlarga va odamlarning turmush sharoitining buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan vaziyat.

Xavfsizlik -Rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirishga imkon beruvchi tashqi (obekt yoki subektga nisbatan) shartlar majmuasi.

Shuni ham qayd etish lozimki, Toshkent shahrida xavfsizlikni ta'minlash bilan bog'liq normativ-huquqiy hujjatlardagi yuridik va maxsus atamalar ro'yxati dissertatsiya ishida yanada kengroq tadqiq etilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni qayd etish joizki, yuqorida qayd etilgan normativ-huquqiy hujjatlar Toshkent shahrida xavfsizlikni ishonchli va kafolatli ta'minlashga xizmat qilishi shubhasiz. Raqamli jinoyatlardan himoyalashning eng yaxshi usuli - bu zamonaviy tahdidlardan doimo xabardor bo'lib borishdir. Kiberjinoyatlarga qarshi kurash samaradorligi, ko'p jihatdan ushbu jinoiy tajovuz kriminologik tavsifini to'g'ri tushinishga, uning sabab va shart-sharoitlarini hamda oldini olish choralari o'rganishga bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни // <https://www.lex.uz/acts/3027843>
2. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 11 сентябрдаги “Жисмоний ва юридик шахсларнинг муносабатлари тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/docs/3336169>.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 12 апрелдаги “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/docs/3679092>.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/docs/3841957>.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 июлдаги “Қурол тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/docs/4445288>.

6. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 14 июлдаги “Лицензиялаш, рухсат бериш ва хабардор қилиш тартиб-таомиллари тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/docs/5511879>.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2021-2026 йилларга мўлжалланган экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2021 йил 28 июлдаги ПФ–6255-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5491626>.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон Қарори // <https://lex.uz/docs/5353841>.

Sevinch TOLIBOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti talabasi
E-mail: stolibova@gmail.com

Y.f.n B.Turayev taqrizi asosida

HUQUQIY NORMALAR TURLARI VA SHAKLLANISH TURLARI

Аннотация

Huquq o‘z ichki tuzilmasiga ega. Yaxlit bir tizim sifatidagi huquq tizimi o‘z ichiga huquq tarmoqlarini, huquq institutlarini oladi. Huquq tizimining eng kichik, birlamchi tarkibiy unsuri bo‘lib, huquq normasi hisoblanadi. Huquq ijtimoiy munosabatlarga ta‘sir etuvchi vosita sifatida doim, muayyan xulq-atvor, xatti-harakat qoidasi sifatida o‘zini namoyon etib, u tegishli hayotiy holatlardagi huquq subektlari tomonidan qayta-qayta qo‘llanishi mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy norma, gipoteziya, dispozitsiya, sanksiya, norma, oddiy gipoteziya, murakkab gipoteziya, dispozitsiya turlari.

ВИДЫ ПРАВОВЫХ НОРМ И ВИДЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Право имеет свою внутреннюю структуру. Правовая система в единой системе получает свои законные права и правовые институты. Право самое маленькое, первичное ненадёжное, а верховенство закона берёт. Право как средство воздействия на общественные отношения всегда проявляется как установленное правило поведения и действий и предназначено для многократного использования субъектами права в соответствующих жизненных ситуациях.

Ключевые слова: Правовая норма, гипотеза, диспозиция, санкция, норма, простая гипотеза, сложная гипотеза, виды диспозиции.

TYPES OF LEGAL NORMS AND TYPES OF FORMATION

Annotation

Law has its own internal structure. The legal system as a whole system includes legal branches and legal institutes. It is the smallest, primary structural element of the legal system and is considered a legal norm. Law, as a means of influencing social relations, always manifests itself as a rule of certain behavior and behavior, and it is intended to be used repeatedly by legal subjects in relevant life situations.

Key words: Legal norm, hypothesis, disposition, sanction, norm, simple hypothesis, complex hypothesis, types of disposition.

Kirish. Huquqiy tizimini bir bir bino deb qaraydigan bo‘lsak, huquq normasi uning bir g‘ishti sifatida yoki bir jonli organizmning eng kichik hujrasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, unda huquqqa xos bo‘lgan muhim belgilar jamlangan bo‘ladi. Huquq normasi hokimiyat tepasida turgan siyosiy kuchlarning amr-irodasini ifodalaydi; davlat tomonidan o‘rnatilgan o‘rnatilgan yoki sanksiyalangan bo‘ladi; barcha huquq subektlari tomonidan bajarilishi majburiy; aks holda davlatning majburlov kuchi bilan ijrosi ta‘minlanadi; normativ aktlarda va boshqa huquq manbalarida ifodalanadi.

Mavzu dolzarbligi. “Norma” so‘zi lotincha bo‘lib, u o‘zbekchada “qoida”, “namuna” ma‘nolarni anglatadi. Darhaqiqat, har bir norma o‘zida biror-bir xatti-harakat, xulq-atvor qoidasini, muayyan yurish – turish modelini ifodalaydi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 60-moddasiga binoan, fuqarolar konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa insonlarning huquqlari, erkinliklari, sha‘ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdir, -bu huquqiy norma fuqarolarning amaldagi qonunchilikka nisbatan qanday xatti-harakat qilishi to‘g‘risidagi qoidalarni o‘zida mustahkamlaydi.

Huquq normasi – ijtimoiy munosabatlarni boshqarishga yo‘naltirilgan davlatning amr – farmon ko‘rsatmasi, umumijtimoiy qoidadir. Norma – huquqning asosi, uning mutlaqo zarur zarrachasidir. Huquqiy normalarning shakllanish jarayoni uch bosqichdan iborat:

Huquqiy g‘oyaning paydo bo‘lishi. Masalan, ibtidoiy jamoa tuzumi paytlaridayoq shaxs daxlsizligi g‘oyasi pishib yetilgandi. Huquqiy g‘oyalarning tug‘ilishi mexanizmi va shart-sharoitlari huquq nazariyasi fani o‘rganadi.

Huquqiy normani ta‘riflash (ifodalash). Mazkur bosqichda ijtimoiy ongda mavjud huquqiy g‘oyalarni tekshirish va umumlashtirish jarayoni davom etadi, ularni rasmiylashtirish

vositalarini izlash, huquqiy normalarni ishlab chiqish tartibi va tamoyillarini o‘rganish, ularni qabul qilish tadbirlarini belgilash va hokazolar davom etadi.

Huquqiy normani amaliyotga kiritish deganda, real ijtimoiy munosabatlarda shu munosabatlarni boshqarish maqsadida ularning faol qo‘llanishi tushuniladi.

Huquq normasi – davlat tomonidan belgilanadigan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan umumijtimoiy yurish–turish qoidasi. Huquq normasi tegishli normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, huquq manbaining boshqa turlari shaklida namoyon bo‘ladi. Huquq tarmoqlariga bog‘liq holda ma‘muriy-huquqiy, jinoiy-huquqiy huquq normalari, mehnat, ekologiya, xalqaro, konstitutsiyaviy, xo‘jalik va huquqning boshqa tarmoqlariga oid huquq normalari farqlanadi. Amal qilish vaqtiga ko‘ra, doimiy (rasmiy bekor qilingunga qadar amal qiladigan) va vaqtinchalik (faqat muayyan vaqt oralig‘ida amalda bo‘luvchi) huquq normasi bo‘ladi. Huquq normasi amal qilish hududiga qarab, umumiy va mahalliy normalarga bo‘linadi. Bunda birinchisi butun mamlakat hududida amal qilsa, ikkinchisiga kiradigan normalar ma‘lum hududlarda amal qilishi mumkin. Huquq normasi subyektlariga qarab, umumiy va maxsus normalarga ajraladi, bunda birinchisi hamma huquq subyektlari uchun, ikkinchisi esa aholining muayyan guruhi yoki aniq belgilangan doiradagi subyektlar (pensionerlar, nogironlar, ichki ishlar xodimlari va h.k.) uchun taalluqli bo‘ladi.

Huquq normasining tarkibi – uning tarkibiy qismlari demakdir. Har qanday huquqiy norma tarkibi uni tashkil etuvchi qismlarning birligini taqazo etadi. Biroq, ushbu qismlar tabiati huquqiy normalar turiga bog‘liq. Shu munosabat bilan yuridik boshlang‘ich (ta‘sis, tayanch) normalar hamda xulq – atvor qoidalarni o‘rnatgan normalarni ajratib ko‘rsatish kerak.

Asos bo'lgan yuridik normalar tarkibi. Mazkur normalar moddiy yoki prosedura (tadbir) tavsifidagi biron-bir huquqiy qoidalarni qonuniy o'rnatilishi. Bu ish shu qoidalarni so'zlar orqali ifodalash yoki uning muhim belgilarini ta'kidlash yo'li bilan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari va xorijiy investorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunining 2-moddasi bunga misol bo'la oladi. Unda, jumladan, barcha mulkiy boylıklar va ularga egalik huquqi (birinchi belgi), shuningdek, intellektual mulkka egalik huquqi (ikkinchi belgi), foyda olish maqsadida xorijiy investitsiyalardir, deyiladi. Ko'rsatib o'tilgan belgilar yig'indisi aynan shu yuridik norma tarkibini tashkil etadi. Shuning uchun ushbu normalardan faraz (gipoteza), dispozitsiya yoki sanksiya (jazo chorasi)ni izlash behudadir.

Xulq-atvor qoidalari bo'lgan normalar tarkibi. Xulq-atvor qoidalari bo'lgan normalar tarkibi masalasi ko'pdan ko'p huquqshunoslar e'tiborini tortib keladi. Huquqshunoslikda S.A.Golunskiy hamda M.S.Strogovichlarning yuridik normaning uch qismlik tuzilishi to'g'risidagi fikrlari keng e'tirof etilgan: bu qismlar Faraz (Gipoteza), Dispozitsiya, Sanksiyadan iborat. Huquqiy normada eng avvalo, shu norma qo'llanilishi lozim bo'lgan shart-sharoitlarga ishora, so'ng xulq-atvor qoidasining bayoni, nihoyat, ushbu qoidani bajarmaslik oqibatlariga ishora o'z ifodasini topadi. Huquq normasining tarkibiy elementlari o'rtasida o'zaro yuridik-mantiqiy bog'lanish, yuridik-texnika qoidalarga asoslangan holda ifodalangan, mantiqiy izchillik hamda tizimlilik mavjud. Qolaversa, u huquqiy jihatdan umumiy mazmun asosida bir butunlikni, yaxlitlikni hosil qiladi. Biroq ular ayrim huquq sohalarida huquq normasining elementlari sifatida to'liq holatda, birgalikda uchramaydi (Konstitutsiyaning ta'sis etuvchi normalarida dispozitsiya shaklida). Bunday holatlarda normativ-huquqiy hujjatning tegishli moddalari mohiyatini anglab yetish huquqning ichki tuzilishi bilan bog'liq nazariy qoidalar asosida ijobiy hal etilishi mumkin.

Yuridik normaning uch qismli tuzilishi uning mantiqiy yuridik tarkibi hisoblanadi. U fikrlash yo'li bilan tiklanadi va "Agar...bo'lsa, unda..., aks holda esa... bo'ladi" tarzidagi shartli ifodadan iborat bo'ladi. Mantiqiy yuridik tarkibni tiklash uchun mantiq qoidalari va talablardan tashqari qonunchilik, yuridik texnika, huquqiy bog'lanishlarni bilish kerak bo'ladi.

U yoki bu vaziyatda muayyan xulq-atvor andozasini yuzaga keltiruvchi huquq normalari xulq-atvor qoidalari bo'lib, o'z mantiqiy-yuridik tarkibida faraz (gipoteza), dispozitsiya va sanksiyaga ega bo'ladi.

Yuridik norma farazi (gipoteza) – yuridik normaning bir qismi bo'lib, u norma (dispozitsiya) amalga oshiriladigan hayotiy shart-sharoitlarning mavjudligi yoki yo'qligini ko'rsatib beradi. Shuni ham aytib o'tish joizki, huquq normasining dastlabki qismi bo'lgan gipotezada "faraz yordamida xatti-harakatning mavhum varianti konkret "hayotiy" hodisaga, ma'lum bir shaxsga, vaqtga, joyga "bog'lanadi". Farazda mustahkamlangan har bir vaziyat (holat) xulq-atvor qoidasiga "hayot nafasini kiritadi", uni alohida hodisa darajasiga ko'taradi". Shuningdek, gipotezada huquq normasida belgilangan qoida qay sharoitda va qay holatda hamda kim tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatiladi. Gipoteza – huquq normasining bir qismi bo'lib, unda dispozitsiyada ko'rsatilgan qoidaning kuchga kirishi uchun zarur bo'lgan aniq hayotiy holat (voqea, harakat, hodisalar) o'z ifodasini topadi.

Huquq normasi o'z ichki tuzilishiga ega, ya'ni u tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ayni paytda ular bir – biri bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, huquqiy norma quydagi 3 unsurdan iborat:
Gipoteza
Dispozitsiya
Sanksiya

Gipotez – Huquq normasining tarkibiy unsuri bo'lib, u ushbu huquqiy normaning qanday sharoitlarda harakatga kirishishi va uning dispozitsiyasi qanday sharoitlarda amalga oshirishini belgilovchi hayotiy sharoit va mavjud holatlarni ko'rsatadi, ya'ni huquq normasida belgilangan xatti-harakat qanday sharoitlarda bajarilishi lozimligini ko'rsatadi. Gipotezada huquq normasida belgilangan qoida qay sharoitda va qay holatda

hamda kim tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatiladi. Gipoteza huquqiy normaning bir qismi bo'lib, unda dispozitsiyada ko'rsatilgan qoidaning kuchga kirishi uchun zarur bo'lgan konkret aniq hayotiy holatlar o'z ifodasini topadi. Masalan, fuqarolik huquqiy normasi fuqarolarning muomala layoqati qaysi holda to'la vujudga kelishini ko'rsatadi.

Huquq normalarining amal qilish bilan bog'liq bo'lgan bitta shart- sharoit aks etgan gipoteza oddiy gipoteza hisoblanadi. Masalan, Prezident O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi yig'inishida qasamyod qabul qilgan paytdan boshlab o'z lavozimiga kirishgan hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 108-moddasi.

Murakkab gipoteza esa huquq normasining amal qilishi ikki yoki undan ortiq holatlarning mavjud yoki mavjud emasligiga bog'liq ekanligi ko'rsatiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga o'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylov gacha kamida 10 yil O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 106-moddasi.

Alternative gipoteza esa huquq normalarining amal qilishi sanab o'tilgan shart-sharoitlardan biriga bog'liq ekanligini bayon etadi.

Dispozitsiya – Huquq normasining tarkibiy unsuri bo'lib, unda huquq subyektlarining huquq va majburiyatlarini belgilanadi va ularning bo'lishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlari varinatlarini aniqlanadi. Dispozitsiya huquqiy normaning bir qismi bo'lib, unda gipotezada ko'rsatilgan holatlar mavjud bo'lganda huquq subyektlari rivoya etishlari lozim bo'lgan xatti-harakat qoidasi ifodalangan bo'ladi.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 80- moddasiga muvofiq, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar, o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar- bunda, demak gipoteziyada ko'rsatilgan holatlar, ya'ni farzandlarining voyaga yetishi va mehnatga layoqatli bo'lishi hollarining mavjudligi dispozitsiyaning amal qilishiga sharoit tug'diradi, ya'ni farzandlarda o'z ota-onalariga g'amxo'rlik qilishga majburiyatini vujudga keltiradi.

Dispozitsiya turlari:

Oddiy dispozitsiya xulq-atvor, yurish-turishning konkret variantini, uning mazmunini to'la ochib bermagan holda ko'rsatib o'tiladi.

Murakkab dispozitsiya huquqiy munosabat subyektlarining subyektiv huquq va yuridik majburiyatlarining keng doirasini o'z ichiga qamrab oladi, ya'ni bunda huquq subyektlarining huquqlari yoki majburiyatlari sanab o'tiladi.

Muqobil dispozitsiyada xulq-atvor, yurish-turishning bir nechta variantlari ko'rsatib o'tiladi va munosabat ishtirokchilari ulardan biriga amal qilishlari mumkin yoki shart.

Sanksiya- yuridik normaning tarkibiy unsuri bo'lib, u huquqiy norma buzilgan holda huquq buzilgan shaxsga nisbatan qo'llaniladigan davlat majburlov chorasining turini belgilaydi. Sanksiya huquq normasining bir qismi bo'lib, unda dispozitsiyada ko'rsatilgan talablarni bajarmaganlik uchun berilishi mumkin bo'lgan jazoning yoki tavsiya etilgan harakatni sodir etganlik uchun rag'batlantirishning turi va o'leho'i ifodalangan bo'ladi.

Sanksiyalarda ifodalangan salbiy oqibatlarining aniqligiga qarab mutlaq aniq, nisbatan aniq va kumulyativ sanksiyali normalar ajratiladi. Mutlaq aniq sanksiyali huquq normalarida davlatning aniq bitta majburlov chorasi ko'rsatiladi. Masalan, transport vositasini boshqarish vaqtida haydovchilarning telefonidan foydalanishi bazaviy hisoblash miqdorining uch baravari miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi (O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, 128'-modda).

Xulosa. Huquqiy norma, insonlar to'g'risida qabul qilingan qonun, tartib, qoida yoki odatlar to'plami. Bu norma insonlarga huquq va majburiyatlar, ularning harakatlari va munosabatlari bo'yicha belgilangan Qonunlar va qarorlar orqali aniqlangan. Huquqiy normalar obyektlar, xizmatlar, moliya muomalalari, jinoyatlar, boshqa hukumronlik turlarini ham o'z

ichiga oladi. Huquqiy normalar odatda qonun, nizom, tartib, qaror, farmon va boshqa hukmronlik hujjatlari shaklida ifodalangan.

Huquq o'z ichki tuzilishiga ega. Yaxlit bir tizim sifatidagi huquq tizimi o'z ichki huquq tarmoqlarini, huquq institutlarini oladi. Huquq tizimining eng kichik, birlamchi tarkibiy unsuri bo'lib, huquq normasi hisoblanadi. Agar huquqni, huquq tizimini bir bino deb qaraydigan bo'lsak, huquq normasi uning bir gashti sifatida yoki bir jonli organizmning eng kichik bir hujayrasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, unda huquqqa xos bo'lgan muhim belgilar jamlangan bo'ladi. Huquq normasi hokimiyat tepasida turgan siyosiy kuchlarning amr-irodasini ifodalaydi;

davlat tomonidan o'rnatilgan yoki sanksiyalangan bo'ladi; barcha huquq subyektlari tomonidan bajarilishi majburiy; aks holda davlatning majburlov kuchi bilan ijrosi ta'minlanadi; normativ aktlarda va boshqa huquq manbalarida ifodalanadi.

Ayni paytda, huquq normasiga yaxlit bir tizimning eng kichik bo'lakchasi sifatida o'ziga xos jihatlar ham tegishlidir.

Shunday qilib, huquq normasi – barcha huquq subyektlari uchun majburiy bo'lgan, davlat tomonidan o'rnatilgan va sanksiyalangan xatti-harakat qoidasi, xulq-atvor namunasi bo'lib, unda ijtimoiy munosabat qatnashchilarining huquq va majburiyatlari mustahkamlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: darslik. Toshkent: Adolat, 2018. 257-bet
2. Saydullayev Sh. A. Davlat va huquq nazariyasi: darslik. „Yuridik adabiyotlar publish“. Toshkent: TDYU, 2021. 124b.
3. O'zbekiston Yuridik ensiklopediyasi. Nashr uchun mas'ul R.A. Muhiddinov va boshqalar. Mas'ul muharrir N. To'ychiyev. Toshkent: Adolat-2010. 140-bet
4. Islomov Z., M. Mirhamidov. Huquqshunoslik. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent-2002
5. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent-2023

Jaxongir TUYCHIBOYEV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: Jahongirrazamovbillur@gmail.com

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b. I.Safarov taqrizi asosida

YOSH FIZIOLOGIYASI VA GIGIYENASI FANINI ZAMONAVIY O'QITISH METODLARI

Аннотация

Ushbu ilmiy maqolada yosh fiziologiyasi va gigiyenasi fanini o'qitishning zamonaviy pedagogik metodologiyasini tatbiq etish masalalari muhokama etiladi. Ushbu fanni zamonaviy metodlar orqali tashkil etish natijasida erishiladigan yutuqlar tahlil etiladi. Fanni olib borishda qo'llash mumkin bo'lgan ilg'or metodlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi, metod, ta'lim, texnologiya, pedagogika, dars, fan.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ НАУКИ ФИЗИОЛОГИЯ И ГИГИЕНА МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной научной статье рассматриваются вопросы внедрения современной педагогической методики преподавания науки физиологии и гигиены молодежи. Анализируется прогресс, достигнутый в результате организации этой науки современными методами. Рассмотрены передовые методы, которые можно использовать в ведении науки.

Ключевые слова: Физиология и гигиена молодежи, метод, воспитание, технология, педагогика, урок, наука.

MODERN METHODS OF TEACHING THE SCIENCE OF YOUTH PHYSIOLOGY AND HYGIENE

Annotation

This scientific article discusses the issues of implementing the modern pedagogical methodology of teaching the science of youth physiology and hygiene. The progress achieved as a result of organization of this science through modern methods is analyzed. Advanced methods that can be used in conducting science are considered.

Key words: Youth physiology and hygiene, method, education, technology, pedagogy, lesson, science.

Kirish. Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi fani talabalarga bo'lajak muallimlarga rivojlanayotgan organizmning o'sish va rivojlanishi, bolalarning yosh xususiyatlari, uning tashqi muhit bilan o'zaro bog'likligi, bolalarda uchraydigan turli kasalliklar va ularni oldini olish yo'llarini o'rgatishda, bilimga ega qilishda katta ahamiyatga ega.

Fiziologiya biologiyaning bir tarmog'i bo'lib, organlar, organlar sistemasini va organizm funksiyalarini hamda hayot jarayonlarini o'rganadi.

Yosh fiziologiyasi fani tibbiyot fanlari bo'lmish odam anatomiyasi va fiziologiyasi fanining bir tarmog'i bo'lib, yosh organizmning katta odam organizmidan tubdan farq qilishini ko'rsatadi. Demak, bola organizmi faqat katta odamning qolipi emas, balki hajmi, fiziologik xususiyatlari va tashqi muhitga moslanishi bilan farq qiladi.

Yosh fiziologiyasi fani turli yoshdagi bolalar va o'smirlarning organizmlarida kechadigan o'sish va rivojlanish jarayonlarini, organlari, to'qimalari va tizimlarini o'ziga xos yosh xususiyatlarini o'rganadi. Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi bir qancha fanlar: tibbiyot, pedagogika psixologiya fanlari bilan chambarchas bog'langandir. Yosh fiziologiyasi bularning ilmiy-nazariy asosi hisoblanadi. Ushbu kompleks fanni talabalarga turli zamonaviy metodlar orqali o'qitish dolzarb ahamiyatga ega [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. X asrning ikkinchi yarmida Abu Bakr ibn Buxoriyning «Hidoyat» (tibbiyotni o'rganuvchilarga qo'llanma) kitobida odam va bolada uchraydigan ko'pgana kasalliklar va ularni davolashda qo'llaniladigan dorilar bayonida ma'lumotlar berilgan. O'sha davrlarda Abu Mansur Buxoriyning «Oddiy dorilar haqida katta to'plam», Abu Sahl Masih Jurjoniyning yuz bobli «Al-kimy» kitobida tibbiyotni o'rganishda darslik sifatida keng qo'llaniladi [2].

Ensiklopedist olim Abu Rayhon Beruniy ham tibbiyot faniga katta hissa qo'shgan. Uning «Saydana» kitobida o'simlik va hayvon mahsulotlaridan hamda mineral moddalardan tayyorlanadigan mingdan ortiq dorilar haqida ma'lumot berilgan.

Jahon ilmiy tafakkur rivojiga katta hissa qo'shgan buyuk alloma Abu Ali Sino juda katga ilmiy meros qoldirgan. U o'zidan oldin o'tgan Sharq mutafakkirlarining asarlarini chuqur o'rganish bilan birga, qadimgi yunon tibbiy-ilmii va falsafiy merosini, xususan, Aristotel, Evklit, Ptolomey, Galen, Gippokrat, Pifagor kabilarning asarlarini qunt bilan o'rganadi. Ibn Sinoning «Kitob al-qonun fittibb» (Tib qonunlari) kitobi beshta katta kitobdan iborat bo'lib, 1956 va 1962 yillarda rus va o'zbek tillarida to'liq nashr etilgan. Bu kitoblarda odam anatomiyasi, fiziologiyasi va gigiyenasi kabi tibbiyotning nazariy fanlariga hamda ichki kasalliklar, jarroxlik, dorishunoslik, yuqumli kasalliklarga taaluqli bilimlar bayon etilgan. Bu kitob 600 yil davomida butun jahondagi shifokorlar uchun asoeiy qo'llanma bo'lib keldi, undagi ko'pgana ma'lumotlar hozir ham o'z ahamiyatini saklab kelmoqda. U 36 marta qayta nashr etilgan [3].

Hozirgi davrda ham tibbiyot sohasida ko'pgana tanikli olimlar yetishib chiqdi. Jumladan, akademik A.Y.Yunusov fiziologiya fanining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan. Ayniqsa, akademik A.Y.Yunusovning yosh fiziologiyasini o'rganish sohasida olib borgan ilmiy tekshirish ishlari, alohida o'rin tutadi. Yosh fiziologiyasi masalalari Toshkent tibbiyot institutida, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universitetida va Pedagogika ilmiy tekshirish institutida ishlab chiqilmoqda. Professor E.S.Maxmudov, Z.T.Tursunov, R.D.Axmedov, V.D.Xodjimotov va M.G.Xodjimotov va M.G.Mirzakarimova va ularning shogirdlari yosh fiziologiyasi fanini rivojlanishida o'z hissalarini ko'shib kelmoqdalar [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarda bayon etilgan qoidalarni amalga oshirish va tayyorlanayotgan yo'nalishlar bo'yicha mutaxassis bakalavr, magistrlar sifatini jahon ta'limi andazalari talablariga mos tushishini taminlash, zamonaviy metodlar yordamida darslarni tashkil etish oliy ta'lim oldiga qo'yilgan eng dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Aytish lozimki, mazkur masala va muammolarni hal qilish uchun respublikamizda keng ko'lamda talim tarbiya ishlari

va axborot texnologiyalari, telekommunikatsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan katta tajribaga, o'qishga, tashkiliy va amaliyotga oid ishlar olib borilmoqda. Oliy o'quv yurtlari yangi jihozlar, kompyuter texnikasi, zamonaviy bumlar va vositalar bilan taminlanmoqda, iqtidorli talabalar rivojlangan mamlakatlarga o'qishga yuborilmoqda. Yangi-yangi institutlar, universitetlar, akademik litseyalar, kollejlarda tashkil etilmoqda. Rivojlangan mamlakatlar bilan qo'shma korxonalar tuzilmoqda. Mazkur olib borilayotgan ko'p qirrali ishlar asosan, tayyorlanayotgan xodimlarning sifatini oshirishga qaratilgan.

Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi fanini o'qitish metodikasi fanidan magistratura talabalari mutaxassislik fanlarini o'qitishda [7]:

o'qitish qonuniyatlari va tamoyillari;

ta'lim mazmunini tanlash mezonlari, o'qitish metod va vositalari;

o'qitishning axborot texnologiyalari, o'quv amaliyotini tashkil etish;

o'qituvchining o'quv me'yoriy hujjatlari va metodik ishlar, ularni rejalashtirish, tashkil etish va tayyorlash metodikasi to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi;

fanni o'qitish jarayonining tuzilishi, qonuniyat va tamoyillari;

talabalarining diqqatini jalb qilish va mashg'ulot samaradorligini oshirish metodlari va vositalari, o'qitish shakllari, ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya, mustaqil ta'lim, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari, o'quv amaliyoti, malakaviy ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish va o'tkazish metodikasini bilishi va ulardan foydalana olishi;

fanlarni o'qitish jarayonida talabalarining bilimi, ko'nikma va malakalarini tahlil etish turlari, shakl va metodlarini, o'qitishning multimedia va interfaol ta'lim texnologiyalarini bilishi va ulardan foydalana olishi;

didaktik ta'minotni ishlab chiqish, mashg'ulot ishlanmalarini tayyorlash, o'quv-uslubiy majmualarini ishlab chiqish, o'qitish jarayonida reyting tizimini qo'llash;

o'qitishda mashg'ulotlarning rejasini tuzish va ma'ruza matnini tayyorlash, ochiq mashg'ulotlarni o'tkazish va hujjatlarni rasmiylashtirish, yil, semestr bo'yicha o'quv ishlarining tashkil etilishini rejalashtirish, auditoriyadan tashqari ish shakllariga rahbarlik qilish;

hayotida kompyuterlardan ongli va oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;

o'qitish jarayonida axborot texnologiyalari va interfaol texnologiyalarini qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib yosh fiziologiyasi va gigiyenasi darslarida interfaol metodlarni qo'llash samarali yechim deb qarash mumkin. Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi [8]:

ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;

ta'lim jarayoni ta'lim oluvchining maqsad va ehtiyojlariga muvofiq lashtirilishi;

amalda bajarish orqali o'rganilishi;

ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi mashg'ulotlarida interfaol metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchi-talabalarining fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri yechimini topishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarining ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o'quvchi-talabalarining bilim, ko'nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashtirishiga erishiladi.

Interfaol metodlardan majburan foydalanish mumkin emas. Aksincha, tajribali pedagoglar tomonidan asoslangan yoki ular tomonidan qo'llanilayotgan interfaol metodlardan foydalanish bilan birga, ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Interfaol metod texnologiyasining mohiyati tahsil oluvchilarning ustuvorligiga tayanib, darsda erkin bahs – munozara sharoitini yaxshilashdan iboratdir. Bu metodga ko'ra darslar bir necha bosqichga bo'linadi [9]:

1. Chaqiriq bosqichi. Bu bosqichda tahsil oluvchilarni faollashtirish, shuningdek mazmun mohiyatiga kirib borish uni anglab yetish jarayoniga tayyorlash maqsadi ko'zda tutiladi.

2. Fikriy hujum. Bu usul darsning boshlanishida yoki istalgan joyida qo'llanilishi mumkin. Bu bosqichda muammo tahsil oluvchilarga aqliy hujum yo'li bilan beriladi va ularning fikrlari orqali olinadi.

3. Anglash bosqichi. Mavzuga oid xulosaviy fikrlar eshitaladi va o'qituvchi tomonidan yangi fikrlar bilan to'ldiriladi.

4. Fikrlash bosqichi. Mavzu yuzasidan o'zlashtirilgan bilim va tushunchalarni qisqa jummalarda yozma ravishda bayon qilish topshiriladi. Bu topshiriqni bajarish uchun sinf guruhlariga bo'linadi. Har bir guruh topshiriq bo'yicha o'z fikrini yozadi va har bir guruh vakili bajarilgan topshiriqni boshqalarga ma'lum qiladi. Guruhlar bilan ishlash faqat fikrlar bosqichida emas, balki birinchi bosqichdan boshlab yo'lga qo'yilishi mumkin.

Tahsil oluvchilarni guruhlariga bo'lib ishlash uchun qo'yidagi talablarga amal qilish zarur [10]:

1. Guruhlarga ajratish o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

2. Har bir guruhga rahbar tayinlanadi.

3. Har bir guruhdagi tahsil oluvchilar bilim darajasining teng bo'lishiga erishish kerak.

4. Guruh doira shaklida o'tirishi lozim.

Fikriy hujum metodi. Mazkur metod tahsil oluvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inersiyasidan ozod etish, muayyan mavzu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rgatish uchun xizmat qiladi.

“6X6X6” Metodi. Ushbu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar tahsil oluvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali muayyan topshiriq yoki masalani hal etishmshuningdek guruhlarining har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. 6x6x6 metodi asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi oltita guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarining har birida avvalgi oltita guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosalarni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

“Aqliy hujum” metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llanadigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish hamda o'z tasavvurlari va g'oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma va malakalarni hosil qilishga rag'batlantiriladi.

Xulosa va takliflar. Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi fani amaliyotga bog'liq bo'lgan nazariy fan bo'lgani uchun bu fan mashg'ulotlarini olib borishda interfaol pedagogik metodlar yuqori samaradorlik ko'rsatishi ayon bo'ldi. Ta'lim dargohlarida yuqorida ko'rsatib o'tilgan va boshqa ilg'or texnologiyalarni qo'llash ham darsning sifatli borishini, ham ta'lim oluvchilarning osonlik bilan qabul qilish ko'nikmasini oshirishini ta'minlab beradi.

ADABIYOTLAR

1. M.V.Antropova «Bolalar va o'smirlar gigiyenasi» M.Meditsina 2012.
2. M.T.Matneshonok «Bolalar maktab o'quvchilarining anatomiya, fiziologiya va gigiyenasi». Minsk «Visshaya shkola». 2018.
3. K.S.Sodikov «O'quvchilar fiziologiyasi va gigiyenasi» T.O'qituvchi 2012.
4. A.G.Xripkova, M.V.Antropova, D.A.Farber, «Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi» M.Prosveshenie 2010.
5. Soglom avlod-yurtimiz kelajagi «O'qituvchi gazetasi». №48. 8.12.2019
6. I.A.Ubaydullaeva Yosh fiziologiyasi asoslari. Toshkent 2004y.
7. Galperin S.N. "Anatomiya i fiziologiya" M."Prosveshenie"2020
8. Markosyan A.A. "Yosh fiziologiyasi masalalari " T.Uqituvchi. 2011.
9. Godikov K.S. O'quvchilar fiziologiyasi va gigiyenasi T.O'qituvchi 2011 yil.
10. Axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma / M. Aripov; red. Sh. Mansurov. - T. : Noshir, 2019. - 368 b.

Azim TURGUNOV,
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi, PhD

S.f.d, professor A.Muminov taqrizi asosida

AXBOROT VA MEDIA MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH – AXBOROT-MAFKURAVIY TAHIDDLARGA QARSHI KURASHNING SAMARALI YO‘NALISHI SIFATIDA

Аннотация

Maqolada jamiyatda axborot iste‘moli madaniyati va media savodxonlikni rivojlantirish – axborot-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashning samarali usuli sifatida ko‘rilishi ilmiy dalillar bilan ko‘rsatilgan. Axborot iste‘moli madaniyati va media savodxonlikni rivojlantirish va o‘rganishning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Axborot urushi, axborot qarama-qarshiligi, axborot bosimi, psixologik urush, internet, mafkuraviy tahdid.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ И МЕДИАКУЛЬТУРЫ – КАК ЭФФЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ БОРЬБЫ С ИНФОРМАЦИОННО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИМИ УГРОЗАМИ

Аннотация

В статье опубликовано научные развитие культуры потребления информации и медиаграмотности в обществе рассматривается как эффективный способ борьбы с информационными и идеологическими угрозами. На научной основе анализируются социально-философские аспекты культуры потребления информации, развития и обучения медиаграмотности.

Ключевые слова: Информационная война, информационный конфликт, информационное давление, психологическая война, Интернет, идеологическая угроза.

DEVELOPMENT OF INFORMATION AND MEDIA CULTURE - AS AN EFFECTIVE DIRECTION OF FIGHTING AGAINST INFORMATION-IDEOLOGICAL THREATS

Annotation

The article shows with scientific evidence that the development of information consumption culture and media literacy in society is seen as an effective way to fight against informational and ideological threats. Socio-philosophical aspects of information consumption culture and media literacy development and learning are analyzed on a scientific basis.

Key words: Information war, information conflict, information pressure, psychological war, Internet, ideological threat.

Kirish. Zamonaviy dunyoda xalqaro munosabatlarda “axborot urushi”, “axborot qarama-qarshiligi”, “axborot bosimi” kabi tushunchalarning keng iste‘molga kirib kelayotganligi insonlar-insonlarni axborot xurujlaridan muhofaza qilish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish zaruratining yanada dolzarbligini oshirmoqda. O‘z vaqtida Hindistonning tanikli siyosiy arbobi Maxatma Gandi shunday yozgan edi: “Men uyimning darvoza va eshiklarini mahkam berkitib o‘tira olmayman. Chunki, unga toza havo kirib turishi kerak. Va shu barobarida eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo‘lib, xonadonimni ag‘dar-to‘ntar qilib, o‘zimni yiqitib tashlashini ham xohlamayman”[1]. Bu so‘zlarni bugungi axborot tahdidlari va turli xil ma‘lumotlarning xilma-xil yo‘llar bilan mamlakatimizga, umuman, boshqa mamlakatlarga ham kirib kelib, u yoki bu mintaqada asrlar mobaynida shakllangan qadriyatlar, urf-odatlar, e‘tiqod shakllariga va tarbiya uslublariga salbiy yoki ijobiy ta‘siri jarayonlari ma‘nosida qo‘llash ham mumkin.

Bugun O‘zbekiston ham ana shu yagona axborot tizimining faol subektiga aylandi. Uning dunyo bilan aloqasi, jahon ijtimoiy-siyosiy jarayonlariga ishtiroki, davlatlararo munosabatlar, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy va madaniy aloqalari umumjahon axborot tizimi tarkibida amalga oshirilmoqda. Bu bevosita elektron pochta, elektron axborot almashish tizimi orqali ham milliy, ham dunyoviy muammolarni hal etishda faoliyat samaradorligini oshirishda, vaqtni tejashda, moliyaviy harajatlarning keskin kamayishida, qolaversa, zamonaviy axborot almashtirish salohiyatini namoyon qilishda katta samara bermoqda.

Hozirgi zamon axborot tizimi, uning juda keng imkoniyatlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, O‘zbekistonda axborot olish, saqlash, foydalanish va tarqatishning umummilliy manfaat hamda umummilliy taraqqiyot nuqtai nazaridan

boshqaruv mexanizmini yaratish, uning mohiyati va unsurlarini chuqur anglash zarur bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda axborot urushi “psixologik urush” tushunchasi orqali ham yoritilmoqda. “Psixologik urush”ning ma‘nosini mutaxassislar quyidagicha izohlaydi: u “muayyan bir davlat maxsus organlarining o‘z siyosiy va hatto sof harbiy maqsadlariga erishish uchun boshqa davlatning fuqaro aholisi va harbiy xizmatchilariga psixologik ta‘sir o‘tkazishdan iborat faoliyat mazmunini aks ettiradi”[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotchi olim Sh.Raimovning e‘tirofi etishicha, “qator davlatlar tomonidan qo‘llanilayotgan “psixologik urush” olib borish metodlari aslida eramizdan oldingi VI asrda yashagan xitoy faylasufi va harbiy arbobi sun szi qo‘llanmalarida quyidagi tarzda ifodalab berilgan: dushmaningizning mamlakatidagi hamma yaxshi narsalarni parokanda qiling; dushmanning ko‘zga ko‘ringan arboblarini jinoyatkorona ishlarga jalb qiling; dushman rahbarlarining obro‘sini to‘king va payti kelganda ularni jamoatchilik oldida izza qiling; shu maqsadda eng qabih va razil odamlar bilan hamkorlikdan foydalaning; o‘zingizga dushman mamlakat fuqarolari orasida nizo va to‘qnashuvlar keltirib chiqaring; insonlarni keksalarga qarshi gij-gijlang; hukumatning ishiga barcha vositalar bilan xalal bering; dushman qo‘shinlarining normal ta‘minlanishiga va ularda tartib saqlanishiga barcha usullar bilan to‘sqinlik qiling; dushman qo‘shinlari maylini ashula va musiqalar bilan band qilib qo‘ying; dushmanlaringizning an‘analarini qadrsizlantirish va o‘z xudolariga ishonchini yo‘qotish uchun mumkin bo‘lgan hamma narsani qiling; ma‘naviy buzilishni avj oldirish uchun yengiltabiat ayollarni yuborib turing; axborot va sheriklar sotib olish uchun taklif hamda sovg‘alarga saxiy bo‘ling; umuman pulni ham, va‘dalarni ham ayamang, chunki ular ajoyib natijalar beradi”[3].

Professor M.Quronovning fikricha, “axborot xurujlari – bu mafkuraviy ob’ekt xususiyatlarini hisobga olib ta’sir ko’rsatish: dushman o’zini o’rta yoshli va ma’lumotli o’zbek do’sti bilan gaplashayotgandek, tutadi. Hozir barcha MDH mamlakatlarida bo’lgan o’tish davri iqtisodiy muammolarni “Hammaga kelgan to’y-da, deb emas, balki, aksincha, faqat O’zbekistonda bor” deb aldayapti. O’zbekiston taraqqiyotda MDHning ko’plab davlatlaridan ustun ekanini zinhor-bazinhor aytmaydi. Ana shunday soxta axborot vositasida mafkurasi zaif ayrim yurtdoshlarimizda noto’g’ri, o’tkinchi munosabatni paydo qilishga umid qiladi”[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ommaviy axborot vositalari odamlar ongi va hissiyotlariga, tafakkur tarziga, xulq-atvoriga ta’sir ko’rsatishda katta imkoniyatlarga ega. Aynan, ommaviy axborot vositalari amalga oshiradigan va katta mablag’ talab qilmaydigan g’oyaviy ta’sir va tazyiqning o’ziga xosligi shundaki, u insonlarga sezdirmasdan amalga oshiriladi va bevosita qurbonlarni keltirib chiqarmaydi. Axborot dushmani yo’q qilmagan, katta xarajatni talab qilmagan holda yuqori samara beradi. Bunda g’oyaviy ta’sir yo’naltirilgan mamlakatlar aholisining xohish-istaklari, mentaliteti, mavjud muammolari jiddiy o’rganilgan holda asosiy diqqat kishilar ongi va dunyoqarashiga ta’sir ko’rsatishga, shakllangan qadriyatlarini o’zgartirishga, ularning regulyatorlik rolini kamaytirishga yoki butunlay yo’qqa chiqarishga qaratiladi.

Ochiq axborot kommunikatsiyasi jarayonida insonlar ongiga ta’sir etayotgan yot g’oyalarga qarshi himoya vositalarini ishlab chiqishdan avval insonlarning ijtimoiy xulqida ko’zga tashlanadigan eng muhim holatlardan biri tashvishlanish, nimadandir cho’chish va shu tufayli ijtimoiy munosabatlardan o’zini olib qochishga intilish hislarini namoyon bo’lishini hisobga olish lozim. Chunki agar, psixologik himoya holatining mohiyatidan kelib chiqilsa, bu shaxs ichki kechinmalarini ifodalovchi shunday holatki, unda odam ichki ruhiy mo’tadillikni asrash uchun o’zidagi xavotirlanish, qo’rquv va xadiksirashlarini bosishga, ulardan xalos bo’lishga intiladi.

“Axborotlashgan jamiyatning ochiq axborot xurujlari vaziyatida insonlarning o’z-o’zini himoya qilishini boshqarishda quyidagi jihatlarga alohida e’tibor berish lozim:

har bir inson uchun mustaqil fikr zarurligini ta’kidladik. Mustaqil fikrga ega bo’lgan insongina o’ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma’lumotning mohiyatiga yetishi va unga nisbatan adekvat reaksiya ko’rsatishi, himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin. Professor M.Quronov ta’biri bilan aytganda, mustaqil fikrga mustaqil (erkin, ozod; tobe bo’lmagan, alohida) – ixtiyoriy o’zida bo’lgan; tobe, qaram bo’lmagan kabi ma’nolaridan kelib chiqib qarashim lozim. Bunda o’zganing yordamisiz yoki rahbarligisiz, o’zicha fikr yuritish, yashash tushuniladi. Insonlarimiz shunga qodirmi? Uni shunga o’rgatyapmizmi?”[5];

insonlar turli yot va g’ayrushururiy axborot xurujlariga berilmasligi uchun ularda milliy g’ururni tarbiyalash zarur. “Yangi zamonning yangi tushunchalari” tahliliga e’tibor qaratar ekan, M.Quronov milliy g’urur tushunchasining mohiyatini quyidagi tarzda sodda va tushunarli yoritib bergan: “Milliy g’urur – insonlarning yoshiga mos ravishda o’z xalqining qadr-qimmatini bilishi, izzatlashi; uning madaniyati, ma’naviyati, iqtisodiyotida qo’lga kiritgan yutuqlari, xizmatlari, boy merosini bilishi va ana shu yuksak milliy madaniy yutuqlarga mos bo’lishga, ularni boyitishga intilishini o’z ichiga oladi. Biroq, milliy g’urur stixiyali rivojlanib, o’z-o’ziga tanqidiy qarashdan ajratilsa, unda o’z millatini boshqalardan ustun qo’yish, milliy manmanchilik kabi salbiy natijalar berishi mumkin. Shuning uchun ham milliy g’ururni maxsus, ya’ni, yaratuvchan maqsadlarga qaratib, tanqidiylikni kamtarlik bilan uyg’unlashtirgan holda shakllantirish kerak”[6]. “Milliy g’ururning ahamiyati ham ana shunda, bunday fazilatga ega insonlar noto’g’ri g’oyalarga, jumladan, axborot xurujlariga tobe bo’lmaydi;

milliy g’ururi yuksak insonlar shaxsida iymon, insof va diyonat kabi fazilatlarini rivojlantirish mumkin. Chunki, inson qalbi bilan bog’liq bu qadriyatlar Internet va ochiq axborotlar

olamida adashtirmaydigan “kompas” rolini o’ynaydi. “Internet shunday o’rmonki, unda kompassiz yurib bo’lmaydi”. Internetda uyum-uyum “keraksiz” axborotlar mavjudligini e’tirof etish zarur. Garchi, Internet axloqiy jihatdan betaraf vosita sanalsa-da, undan shu vaqtga qadar to’plangan madaniy merosni saqlash maqsadida ham, unga putur yetkazish maqsadida ham foydalanish mumkin”[7].

Alohida ta’kidlash kerak-ki, bugungi kunda nafaqat o’quv dargohlarida, balki radio-televidenie, matbuot, internet kabi vositalar orqali ham rang-barang axborot va ma’lumotlar olinmoqda. Jahon axborot maydoni kengayib borayotgan shunday bir sharoitda insonlarning ongini faqat o’rab-chirmab, uni o’qima, buni ko’rma deb, bir tomonlama tarbiya berish, ularning atrofini temir devor bilan o’rab olish, hech shubhasiz, zamonning talabiga ham, bizning ezgu maqsad-muddaolarimizga ham to’g’ri kelmaydi.

Shuningdek, M.Quronov “Biz angelayotgan haqiqat” nomli kitobida “Diqqat, Internet” sarlavhasi ostida quyidagi fikrlarni bayon yetgan: “Hali Internetning inson hayotidagi o’rni haqida yakdil xulosa qilishga ertaroqqa o’xshaydi. “Texnologiya biznesa. Sonnet” jurnali o’zining 2003-yil 10-sonidagi “Informatsiya + natsiya” maqolasida xavotirli gaplarni yozdi. “Internetdan mustaqil foydalanuvchilarda, – deb yozadi jurnal, – o’zini o’zi barqaror identifikatsiya qilish, o’ziga xoslik yo’qola boradi. Odamning o’zini anglashi xiralashadi yoki beqaror bo’lib qoladi.

Tahlil va natijalar. “Internet – millatsiz, qalbsiz, tarixsiz bepoyon cheksizlik. Unga odam qancha chuqur kirib borsa, miya kataklari shuncha tashqi ma’lumotga to’lib boradi. Begonalik sari qancha chuqur borsangiz, o’zingiznikilardan shuncha uzoqlasha borasiz. Miyangizda 100 ta katak bo’lsa-yu, shundan 70 tasi o’zbekona ma’noga to’la bo’lsa, yaxshi. O’zimiznikisiz. Mabodo 30 tasi o’zbekcha bo’lsa, yomon. Siz o’zingizga, o’zingiznikilarga begonalik tomonidan turib baho bera boshlaysiz. Bundan o’zingiznikilar yutqazadi. Begonalar yutadi...”[8].

N.Umarovanning fikricha, “ayni paytda axborotlashgan jamiyatni o’ziga xos bir jannat sifatida tasavvur qilish noto’g’ri bo’lar edi. Jumladan, axborotlashgan jamiyatda: ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta’siri yanada ortadi; axborot texnologiyalari insonlar va tashkilotlarning shaxsiy, xususiy hayotiga zarar yetkazishi mumkin bo’ladi, masalan, mamlakatning istagan fuqarosi haqida axborot to’plash va uning erkinligini bo’g’ish yo’lida bu ma’lumotlardan foydalanish mumkin bo’ladi; axborot texnologiyalaridan jinoiy maqsadlarda foydalanish imkoniyati ortadi; sifatli va haqqoniy axborotni tanlab olish muammosi yuzaga keladi; ko’pchilik kishilar uchun axborotlashgan jamiyat muhitiga moslashish murakkablik tug’diradi; axborot texnologiyalarini ishlab chiqish bilan shug’ullanadigan kishilar bilan iste’molchilar o’rtasida uzilish yuzaga kelish xavfi tug’iladi; jamiyatning texnologik imkoniyatlari bilan sotsial sohani va madaniyatni rivojlantirish bilan bog’liq imkoniyatlari o’rtasida tafovut paydo bo’ladi”[9].

Muallif o’z fikrini davom ettirib, “axborotlashgan jamiyatdagi tafovutlarni bartaraf etish uchun har bir insonda zamonaviy vositalar va texnologiyalar yordamida katta hajmdagi axborotni tez qabul va qayta ishlash malakasini tarkib toptirishning muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi. Axborot iste’moli madaniyati insonning ijtimoiy tabiatiga bog’liq bo’lib, uning ijodiy qobiliyatlari mahsuli sanaladi va texnik qurollar (telefon, kompyuter, axborot tarmoqlari)dan foydalana bilish; o’z faoliyatida ko’p sonli dasturiy mahsulotlar jamlangan kompyuter texnikasini qo’llashga qodir bo’lish; turli manbalar: davriy nashrlar, elektron kommunikatsiyalardan o’zi uchun kerakli axborotni olish, uni tushunarli tarzda taqdim etish va undan samarali tarzda foydalana olish; axborotni tahliliy qayta ishlash ko’nikmalariga ega bo’lish; turli axborotlar bilan ishlash malakasiga ega bo’lish; o’z faoliyat sohasiga aloqador axborot oqimlariga xos xususiyatlarni bilish; informatsion bag’rikenglik va informatsion faollikni talab etadi”[10].

Xulosa va takliflar. Globallashuv sharoitida media ta’sirning ko’lami va tezligi oshib, ommaviy axborot vositalari, Internet va undagi ijtimoiy saytlar, kino sanoati orqali katta

miqdor va miqyosda axborotlar uzatilmoqda. Zamonaviy dunyoni ommaviy axborot vositalari – mediasiz tasavvur etish qiyin. Media – bosma nashr, matbuot, televidenie, kino, radio, ovoz yozish va internet tizimini o'z ichiga olishi asosida turli axborot-mafkuraviy tahdidlarni tarqatuvchi asosi vosita va omilga aylanib ulgurdi.

Media ta'limdan ko'zlangan asosiy maqsad media savodxonlikni shakllantirishdir. Boisi savodxonlikning aynan shu turi insonga axboriy maydonda televidenie, radio, video, kinematograf, matbuot, internet, umuman olganda, media madaniyatning tilini tushunishga, axborotlarni tahlil etish yo'li bilan qabul etishga, axborotlardan faol foydalanishga yordam

beradi. Media savodxon odam sotsiomadaniy, siyosiy kontekstdagi medianing ta'sir imkoniyatlarini tahlil etish, baho berish qobiliyatga ega bo'ladi.

Axborot-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashda dini jamiyat hayotidan siqib chiqarishni emas, balki, dini jamiyat hayotining ajralmas qismi sifatida qabul qilib, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladigan omil sifatida tushuntirishga harakat qilish lozim. Dunyoviy davlatda davlatning din va diniy tashkilotlardan mustaqil ekanligi, qaysidir din yoki mafkuraning majburiyat sifatida o'rnatilmaganligi, ma'lum bir din yoki mafkura ta'sirida hukmron tizimning vujudga kelishiga yo'l qo'yilmasligi alohida xususiyatdir.

ADABIYOTLAR

1. Бегматов А. Глобаллашув, миллий маънавият ва ахборот тизимлари. // Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси жорий архиви, 2006.
2. Криско В. Секреты психологической войны. Цели, задачи, формы, опыт. – Минск: Харвест, 1999. – С. 6.
3. Эшбеков Т. Мафкура майдонида ахборот психологик хавфсизлик. – Тошкент, 2011. – Б.69.
4. Курунов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз (Ота-оналар учун). – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 121-122
5. Курунов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз (Ота-оналар учун). – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 120.
6. Курунов М. Болам бахтли бўлсин, десангиз (Ота-оналар учун). – Тошкент: Маънавият, 2013. –Б. 153.
7. Умарова Н. Информацион хуружларнинг олдидини олишга қаратилган маънавий-маърифий тарғиботнинг самарали усул ва воситалари. // “Армия – давлат таянчи, тинчлик кафолати”. Қуролли Қучлар тизимидаги тарбиявий ишлар органлари ҳамда тарғиботчилар учун услубий қўлланма. – Т.: “Сано-стандарт” нашриёти, 2013. – Б.107.
8. Курунов М. Биз англаётган ҳақиқат. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 5-6.
9. Умарова Н. Информацион хуружларнинг олдидини олишга қаратилган маънавий-маърифий тарғиботнинг самарали усул ва воситалари. // “Армия – давлат таянчи, тинчлик кафолати”. Қуролли Қуяоар тизимидаги тарбиявий ишлар органлари ҳамда тарғиботчилар учун услубий қўлланма. – Тошкент: Сано-стандарт, 2013. – Б. 103.
10. Умарова Н. Информацион хуружларнинг олдидини олишга қаратилган маънавий-маърифий тарғиботнинг самарали усул ва воситалари. // “Армия – давлат таянчи, тинчлик кафолати”. Қуролли Қуяоар тизимидаги тарбиявий ишлар органлари ҳамда тарғиботчилар учун услубий қўлланма. – Тошкент: Сано-стандарт, 2013. – Б. 104.

UDK:378

Malika TUROBOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: malikaturbova04@gmail.com

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

COMMUNICATIVE APPROACH IN ASSESSING STUDENTS' RIVER SKILLS

Annotation

This article widely covers the approaches and their principles used to increase the verbal richness of students when teaching a foreign language. A future foreign language expert needs to pay special attention to the norms of speech culture and acquire deep knowledge and skills in this regard. Among them, an important task is the acquisition of linguistic and cultural skills, understanding their content and applying them where necessary.

Key words: Communicative approach, communicative competence, foreign language, assessment, competence, assessment of spoken language.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В ОЦЕНКЕ РЕЧНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье широко освещены подходы и их принципы, используемые для повышения речевого богатства учащихся при обучении иностранному языку. Будущему знатоку иностранного языка необходимо уделять особое внимание нормам культуры речи и приобретать глубокие знания и навыки в этом отношении. Среди них важной задачей является приобретение языковых и культурных навыков, понимание их содержания и применение их там, где это необходимо.

Ключевые слова: Коммуникативный подход, коммуникативная компетентность, иностранный язык, оценка, компетентность, оценка разговорной речи.

TALABALARNING GAPIRISH MALAKASINI BAHOLASHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Annotatsiya

Mazkur maqolada chet tilini o'qitishda talabalarning nutq boyligini oshirishda foydalaniladigan yondashuvlar va ularning tamoyillari keng yoritilgan. Bo'lajak chet tili mutaxassisi suhbatga kirishish jarayonida nutq madaniyati normalariga alohida e'tibor berishlari va bu borada chuqur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. Shu jumladan lingvomadaniy ko'nikmalarni egallashlari va uning mazmunini tushunib yetishi va kerakli joyda qo'llashi muhim vazifa sifatida qo'yilgan.

Kalit so'zlar: Kommunikativ yondashuv, kommunikativ kompetensiyasi, chet tili, baholash, malaka, gapirishni baholash.

Kirish. Bugungi kunda xorijiy tillarni o'rganishga qaratilgan e'tibor xalqaro hamjamiyatda buyuk ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan an'analarni talab darajasida davom ettirish, rivojlantirish yo'lidagi harakatlarini faollashtirayotgani hech kimga sir emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 mayda e'lon qilingan «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorida qayd etilishicha, xorijiy tillarni o'rgatishni ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida rivojlantirish, ushbu yo'nalishda ta'lim sifatini tubdan oshirish, sohaga malakali pedagoglarni jalb etish hamda aholining xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PQ 3775-son «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorlari, 2018 yil 10 oktyabrdagi VMQ 816-son «Oliy ta'lim muassasalarini o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash to'g'risida»gi[1], O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 24 iyuldagi «Innovation faoliyat to'g'risida»gi O'RQ-630-son, 23 sentyabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi «Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4623-son, 31 dekabrda «Malakalarni baholash tizimini tubdan takomillashtirish va

mehnat bozorini malakali kadrlar bilan ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ 4939-son, 2021 yil 19 maydagi «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-5117-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Chet tillarni o'qitishning amaliy maqsadi sifatida xorijiy til va adabiyot yo'nalishi bitiruvchi talabalarni chet tilini bilish darajasi xalqaro standartlar bo'yicha madaniyatlararo muloqot qila olish darajasida kasbga yo'naltirilgan mutaxassislar yetishtirib chiqishdan iborat. Albatta, bitiruvchi oldiga qo'yilgan chet tilini yuqori kasbga yo'naltirilgan darajada bilishlik talabi, chet tillarni o'qitishning zamonaviy va samarali o'qitish metodikasini ishlab chiqishni talab etmoqda. Buning uchun filologiya yo'nalishidagi talaba gapirish ko'nikmasini rivojlantirishi, sohaga tegishli bo'lgan vaziyatli va maqsadli gapirish ko'nikmasini rivojlantirishi zarur.

Bo'lajak chet tili mutaxassisi suhbatga kirishish jarayonida nutq madaniyati normalariga alohida e'tibor berishlari va bu borada chuqur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. Shu jumladan lingvomadaniy ko'nikmalarni egallashlari va uning mazmunini tushunib yetishi va kerakli joyda qo'llashi muhim vazifa sifatida qo'yilgan.

Yurtimizda ingliz tilini chuqur o'qitishga katta e'tibor qaratilib, ilm-fan, zamonaviy va uzluksiz ta'lim tizimini

yanada takomillashtirishda bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Mamlakatimizda bir necha xorijiy tillarni biluvchi zamonaviy kadrlar tayyorlash, xorijiy tillar bo'yicha ilmiy ishlar olib borish, til o'rgatish metodologiyasini takomillashtirish»[1] kabi vazifalar belgilangan. Bunda pedagog kadrlarning kasb mahoratini uzluksiz yuksaltirish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashda pedagoglarning baholash kompetensiyasini takomillashtirish va ta'lim jarayonida talabalarning malaka va ko'nikmalarini baholashning yangi, xalqaro standartlarga asoslangan tizimini ishlab chiqish kabi muhim vazifalar belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. v Z.I. Saliyeva “Gapirish ko'nikmalarini kommunikativ yondashuv asosida o'rgatishning ahamiyati”, K.Sh. Muradkasimovaning “Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari” adabiyotlarida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish uchun keng ma'lumotlar tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Respublikada xalqaro standartlarga muvofiq yuqori malakali chet tillari o'qituvchilarini tayyorlash darajasi va sifatini oshirish masalasi faol ko'rib chiqilmoqda. O'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, chet tillarida pedagogik korpusni shakllantirish butun umumiy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning zaruriy sharti sifatida qaraladi. Chet tilida muloqot qilish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish uni o'zlashtirishda muvaffaqiyatning ajralmas omilidir, ammo suhbatni asosan uning turiga qarab belgilanadigan o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmasdan modellashtirish mumkin yemas. Hozirgi vaqtda chet tilini o'rganishda to'rtta asosiy ko'nikma mavjud: gapirish, tinglash, o'qish va yozish[2].

Tahlil va natijalar. Oliy ta'lim muassasasida baholash malakaviy ahamiyatga ega bo'lib, u talabaning kasbiy faoliyatga tayyorligi ko'rsatkichi va mutaxassislar tayyorlash sifati ko'rsatkichidir. Talaba baholarining vaznli yig'indisi, ehtimol, eng ilg'or deb hisoblanishi kerak, chunki o'quv fanlarining e'lon qilingan vaznlari ma'lum darajada talabaga ularning kasbiy tayyorgarlikdagi nisbiy ahamiyatini va ularni tanlash oqibatlarini ko'rsatadi. Bunday baholash tizimidan foydalanilganda, umuman olganda, muayyan talaba egallagan o'rinni aniqlash orqali o'quvchining o'quv guruhi, oqimi, kursidagi o'quv faoliyatining nisbiy muvaffaqiyatini aniqlash mumkin.

Ta'lim jarayonida baho, baholash tizimi va baholash tamoyillari masalasi asosiy tadqiqot ob'ekti sifatida turli davrlarda olimlar (Ch.Brown, T.Hudson, J.Alderson, G.Fulcher, Ch.Coombe, A.Hughes, N.Carr, Ye.Pronina, J.Xasanboyev, K.Muradkasimova[3]) tomonidan tadqiq etilgan. Talabalarning e'zuv malakasini baholash va ushbu jaraenni yanada takomillashtirish borasida olimlar tomonidan ko'plab metod va modellar ishlab chiqilgan. Biroq, baholash tizimi konsepsiyasi taxsil oluvchi egallagan bilim va ta'limga qo'yilgan talab asosida takomillashadi.

Davlat ta'lim standartiga ko'ra, filologiya yo'nalishi talabalari bakalavr darajasini olishda B2 (o'rt) darajasiga ega bo'lishlari kerak[4].

Talabalarning chet tilini o'zlashtirishda erishgan yutuqlarini tahlil qilishning yagona yo'li to'g'ri tuzilgan assesment turidir. Ta'lim berish va ta'lim olish sifatini nazorat qiluvchi asosiy element – baholashdir. To'g'ri va sifatli tuzilgan assesment aniq vazifalarni ro'yobga chiqarishni maqsad qiladi. Bajara olinadigan vazifalarni (yod olish emas, balki malaka va ko'nikmani rivojlantirish va real hayotda qo'llash) kabi vazifalarni yuklaydi. Shu bilan birgalikda, to'g'ri tuzilgan assesment talabalarga o'zo'zini nazorat qilish, amaliy shug'ullanish, qayta shug'ullanish va feedback olish imkoniyatlarini yaratadi. Bir so'z bilan aytganda, to'g'ri

tuzilgan assesment izchil ta'lim tajribasining ajralmas qismi hisoblanadi. Demak, baholashning maqsadi, turlari kursning maqsad va vazifalari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi va o'quv yilining boshidanoq aniq belgilanishi zarur[5].

Baholash tushunchasi dunyo hamjamiyatida keng talqin etilib, uning bir necha turlari ta'kidlanib kelinmoqda. Misol uchun, ingliz tili o'qituvchilari orasida keng tanilgan «Assessment» hamda «Evaluation» tushunchalari o'qitish ta'limotida, aksar holda bir hil, «baholash» deya tarjima qilinadi. Ingliz- o'zbek lug'atlarida ikkisi ham huddi shu tartibda tarjima qilingan. Yuqorida keltirilgan fikrlarga ko'ra, birinchi turdagi baholash, ya'ni «Assessment»- ta'lim tizimida talabalarning o'zlashtirish jarayonini tez suratlarida nazorat qilish vositasi ekanligi e'tirof etilgan, ikkinchi turimiz, «Evaluation» esa shakllantirilgan talablar asosida talabalarning o'zlashtirish jarayonidan olingan natijalarni aniqlashni ko'zda tutadi va o'z ahamiyatiga ko'ra hozirgi kunda Respublikamizda talabalarni baholashda qo'llaniladigan usullar asosini tashkil etadi. O'rganilgan manbalarga ko'ra, «Assessment»ni maqsadi- tashhislash bo'lsa, «Evaluation»ni maqsadi esa ko'zda tutilgan natijani aniqlashdir[6].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak chet tili o'qituvchilari o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarni talab darajasida o'zlashtirishlari, kundalik o'quv jarayonida oldindan yozib olingan test sinovlaridan samarali foydalanishlari davr talabi hisoblanadi. Amaliy testlar chet tili o'qituvchisining zamonaviy metodlar va ulardan foydalanish haqidagi nazariy va amaliy bilimlarining ko'rsatkichidir. Binobarin, ta'lim jarayoniga milliy manfaatlarini ta'minlashning muhim vositasi sifatida qarashimiz kerak.

Chet tili kommunikativ kompetensiyasi - o'rganilayotgan chet tili bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo'llash qobiliyatidir[7].

Baholash, ta'lim sohasidagi kerakli mezonlar to'plami asosida ob'yektiv xulosa chiqarishga intiladigan ilmiy jarayon xisoblanadi. Ta'lim jarayonini rivojlantirishda o'quv dasturlari, shuningdek, ta'lim tizimidagi barcha xodimlarning ish faoliyatini rivojlantirishga, ta'limni nazorat qilish va boshqarish tizimlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kommunikativ metod (yondashuv)ning paydo bo'lishi XX asrning yetmishinchi yillariga to'g'ri keladi. Uning asosiy maqsadi insonni muloqot qilishga o'rgatish, uning nutqini suhbatdoshga tushunarli qilishdir. Tillarni o'rgatishda kommunikativ usul (yondashuv), eng avvalo, o'quvchilarni chet tili muhitida erkin harakatlanishga, shuningdek, turli til vaziyatlarida adekvat javob bera olishga o'rgatish uchun mo'ljallangan[8].

Talabalarning bilimini mustahkamlash: Bu, shuningdek, o'quvchilarning mukammalligi yoki muvaffaqiyatsizliklaridan xabardor bo'lishlari uchun muntazam ravishda fikr-mulohazalarni bildirishning bir usuli bo'lishi kerak. Bu talabalar uchun juda muhim ahamiyatga ega:

O'zini boshqarish;

Xatolardan o'rganish;

Ularni o'rganishga jiddiy yondashish.

«Assessment» inglizcha «assessment» so'zidan olingan bo'lib, «baho», «baholash» ma'nolarini bildiradi. Assesment metodi talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami bo'lib, u biografik anketa, ta'lim sohasidagi yutuqlar bayoni, o'quv individual topshirig'i, bahs- munozara, intervyu, ijodiy ish, test, individual keys, taqdimot, ekspert kuzatishi, roli hamda ishbilarmonlik o'yinlari kabilardan tashkil topadi. Bu metod asosan quyidagi uch maqsadga xizmat qiladi:

talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama, xolis baholash;

talabalarining bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash;

talabalarining bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan istikbol reja (maqsadli dastur)ni shakllantirish.

Baholash sohasida o'quv jarayonida foydaliligi jihatidan to'rt tur mavjud: summativ baholash, formativ baholash, testdan oldingi va testdan keyingi, ularning har biri o'quv jarayonida mavjud bo'lishi kerak, chunki ular vositalarga o'xshaydi. Ayniqsa, to'rt ko'nikmalarini o'rgatish, til o'qitish, talabalarining muvaffaqiyat darajasini topish, aniqlash va izohlash uchun[9].

Bo'lajak chet tili mutaxassisi suhbatga kirishish jarayonida nutq madaniyati normalariga alohida e'tibor berishlari va bu borada chuqur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. Shu jumladan lingvomadaniy ko'nikmalarni egallashlari va uning mazmunini tushunib yetishi va kerakli joyda qo'llashi muhim vazifa sifatida qo'yilgan.

Respublikamizda chet tilini o'qitish metodikasiga oid juda ko'p o'zgarishlar amalga oshirildi. Bugungi kunda chet tili ta'limida innovasion pedagogik texnologiyalar qo'llanib kelinmoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'qitish maqsadi va mazmuniga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Binobarin, shunday yangicha yondashuvlardan biri-kommunikativ metodikaga asos solindi. Natijada chet tili tizimli strukturada emas, balki muloqot vositasi sifatida o'rganila boshlandi. Talabalar chet tili qoidasini yod olish emas, balki shu qoidani real holatda (amaliyotda) ishlata bilishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'zgarishlarning barchasi talabalarining chet tilidagi bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ma'lumki, bunday o'zgarishlar pedagoglarning pedagogik faoliyatini ham takomillashtirib borishga undaydi. O'qituvchilar nafaqat darsning, ishlatilgan materiallarning, mashqlarning samaradorligiga, balki nazorat turlari va ularning yaroqliligiga (validity) ham alohida e'tibor berishlari talab etiladi. Shuning uchun o'qituvchilarning baholash kompetensiyasini takomillashtirish bugungi talablarning biri desak, mubolag'a bo'lmaydi. Chunki talabalarining chet tilidagi bilim, malaka va ko'nikmalari rivojlanib borishini nazorat qilishning yagona yo'li nazorat texnologiyasidir[10].

Amerikalik professor C.Coombe assesment (assessment), nazorat (evaluation) va test (testing) kabi uchta terminga izoh berib, ularning vazifasi hamda farqini tasniflaydi. "Nazorat – ta'lim jarayonidagi barcha axborotlarni yig'ish va baholash uchun keng asosdir. Bridleyning fikriga ko'ra, o'quv rejasi, dastur, va kursning maqsad va vazifalarini, amaldagi o'quv qo'llanma va materiallarining sifatini keng doirada baholashni o'z ichiga oladi. Nazorat – talabaning o'zlashtirishi bilan chegaralanmay, balki ta'lim berish va ta'lim olishning barcha aspektlarini nazorat qilgan holda ta'lim jarayonini takomillashtirishning usulidir". "Assesment – baholashning bir turi bo'lib, talaba va uning bajargan ishlarini baholashdir. Assesmentda turli yo'llar bilan talabaning tildagi qobiliyati va erishgan yutuqlari haqidagi ma'lumot yig'ib boriladi. "Baholab olmoq – narsa, hodisa yoki harakatga baho bermoq, uning ahamiyati, qadr-qimmatini haqida fikr bildirmoq qo'llansa-da, assesment talabalarining ko'nikma va malakalarini, ularning rivojlanish darajasini baholashda barcha o'lchov-mezonlarni qamrab oluvchi atamadir". "Test – assesmentning bir kategoriyasi bo'lib, rasmiy va tizimli jarayon. Asosan (yozma testlar) bir savol va uning to'rtta javobidan iborat"[11].

Chet til o'qitishda yaqin paytlargacha «gapirish» o'rnida «og'zaki nutq», hatto «nutq» terminlari qo'llanilib kelardi. Gapirish, nutq faoliyatining turi sifatida, og'zaki fikr bayon etish demakdir. Gapirishning psixologik mazmuniga kelganda, uning hosilasi tarzida «fikir» (mulohaza) ifodalinishini qayd etish zarur. Sodaroq qilib, «gapirish» metodik tushunchasi qamroviga (1) fikr bayon etish jarayoni, (2) aytish, (3) og'zaki muloqot, (4) fikr izhori natijasini kiritish mumkin. Gapirish oqibatida fikr aytiladi, ushbu fikrni bayon etish niyyati (ichki turtkisi) esa gapirishga sabab bo'ladi. Muloqot kundalik hayotdagi asosiy aloqa vositasidir. U shaxslarni bir biri bilan bog'lashga xizmat qiladi. Jalolovning fikriga ko'ra og'zaki fikr bayon etish malakalari og'zaki shaklda tekshiriladi. Unda talabaning chet tilda fikr bildirishga harakati (o'z-o'zidan gapirib ketishi), nutqida qo'llanmish materialning o'zlashtirilgan darajasi (gapirish tezligi), to'xtab/to'xtamay gapirishi, nutq vaziyatiga muvofiq/nomuvofiq fikr bayon etishi kabilar nazorat qilinadi[12]. Nutq mazmunini qisman yozma shaklda tekshirish ham mumkin[12].

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2018 yil 5 martdagi Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani Isoqxon Ibrat nomidagi maktab-internatiga tashrifidagi nutqi. Elektron resurs: <http://www.uza.uz/oz/...prezidentimiz-is-okhon-t-ra-ibrat-mazhm>. Murojaat sanasi: 05.07.2019 y.
2. Saliyeva Z.I. (2015). Говорение и его роль в современном овладении иностранным языком. Проблемы современного образования, (5), 101-107
3. Brown, J. D., & Hudson, T. (2002). Criterion-referenced language testing. Cambridge, England: Cambridge University Press; Alderson, J. C. (1991c) Dis-sport (tahrirlar) 1990-yillarda til testi. London: Zamonaviy ingliz Nashrlar va Britaniya Kengashi, 60-70; Fulcher, G. (2015a). Assessing second language speaking. Lang. teaching 48, 198-216.; Coombe Ch. A Practical Guide to Assessing English Language Learners. The University of Michigan Press. 2013, 231 p; Hughes A. Testing Language Teachers. Cambridge University Press. 2003. 255p; Пронина Е.Н. (2013). КРЕДИТНО-РЕЙТИНГОВАЯ СИСТЕМА ОЦЕНКИ РЕЗУЛЬТАТОВ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ. Научные проблемы водного транспорта, (36), 228-235; Muradkasimova K.Sh. Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari: Ped. fan. bo'y. fal. d-ri (PhD) diss. –T.: 2019. – 158 b.
4. Saliyeva Z.I. (2019). Gapirish kunikmalarini kommunikativ yondashuv asosida urgatishning ahamiyati. Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan), (11 (84)), 42-48.
5. Muradkasimova K.Sh. Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari: Ped. fan. bo'y. fal. d-ri (PhD) diss. –T.: 2019. – B.37.
6. Z.A Po'latova, Modulli tizimda yuridik yo'nalish talabalarining yozuv malakasini baholash (B2 darajasi misolida), P.f.f doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan DISSERTATSIYA.
7. J. Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi, 2012, 79-118 b.
8. Axmedova L.T. Теория и практика обучения профессиональной русской речи студентов-филологов. –T.: Fan va texnologiya, 2013–200s.
9. Djwandono, S. (2011). Language test: a guide to learning a language. Jakarta.

10. Muradkasimova K.Sh. Ingliz tilini o'qitishda talabalar ko'nikma va malakalarini baholash xususiyatlari: Ped. fan. bo'y. fal. d-ri (PhD) diss. –T.: 2019.
11. Christine Coombe, Keith Folse, Nancy Hubley. A practical guide to assessing English language learners. – University of Michigan, 2007. – 202 p.
12. J. Jalolov. Chet tili o'qitish metodikasi, 2012, 300-320 b.

UDC: 81'271.2(045)(575.1)

Dildora USAROVA,

*Senior lecturer of Foreign Languages Department, Tashkent state university of law
E-mail: d.usarova@mail.ru*

PhD Z. Q. Teshaboyeva taqrizi asosida

TALABALAR NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada globallashuv davrida xorijiy tillarni biladigan mutaxassislariga bo'lgan talabning ortishi va bu sohadagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Til va lingvistik ta'lim jamiyatning muvaffaqiyatli hayoti uchun muhim vosita sifatida baholanadi, ayniqsa, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj oshib bormoqda. Mutaxassislar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish uchun "Sohaviy ingliz tili" (ESP) kabi maxsus kurslarning ahamiyati ortib bormoqda. Maqolada til kompetensiyasi nazariyasi va amaliyoti, uning tuzilishi, mazmuni va mohiyati haqida batafsil ma'lumot beriladi. Nutqiy kompetensiyani oshirish jarayonining pedagogik jihatlari ko'rib chiqiladi, talabalar o'rtasida bu kompetensiyani shakllantirishning muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Nutqiy kompetensiya, axborot texnologiyalari, zamonaviy metodologiya, ko'nikma va malakalar, lingvistik muloqot.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH COMPETENCE.

Annotation

This article emphasizes the crucial role of language education in facilitating international communication, enhancing cultural exchange, and supporting professional development. The rise of specialized language courses, such as "English for Special Purposes" (ESP), underscores the growing need for industry-specific linguistic skills. The text highlights the close integration of language training with professional development in countries like the United States, where English programs are tailored to meet industry needs. The article discusses the methodological strategies that enhance language learning, focusing on practical application and real-life communication scenarios.

Key words: Crucial role of language education, close integration of language, linguistic skills, professional development.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ.

Аннотация

В этой статье подчеркивается решающая роль языкового образования в содействии международному общению, расширении культурного обмена и поддержке профессионального развития. Рост специализированных языковых курсов, таких как «Английский для специальных целей» (ESP), подчеркивает растущую потребность в отраслевых языковых навыках. В тексте подчеркивается тесная интеграция языковой подготовки с профессиональным развитием в таких странах, как США, где программы английского языка адаптированы к потребностям отрасли. В статье обсуждаются методические стратегии, которые улучшают изучение языка, уделяя особое внимание практическому применению и реальным сценариям общения.

Ключевые слова: Методические стратегии, изучение языка, роль языкового образования, растущую потребность.

Kirish. Globallashuv davrida yuz berayotgan o'zgarishlar asosida barcha sohalarida xorijiy tillarni biladigan malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj sezilarli darajada ko'payib bormoqda. Til va lingvistik ta'lim jamiyatning muvaffaqiyatli hayoti uchun eng muhim vositaga, turli mamlakatlar mutaxassislari o'rtasidagi aloqa vositasiga, madaniyatning bir qismiga aylanib ulgurdi. Shunga ko'ra, chet tillari, xususan, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj, talab ortib bormoqda, uni o'rganishga bo'lgan motivatsiya ortib bormoqda. Tanlagan mutaxassisliklari bo'yicha aniq ko'nikma va malakalarni shakllantirishda talabalar tomonidan chet tilini bilish alohida ahamiyatga ega. Yosh mutaxassislarining chet tillarini bilishi muvaffaqiyatli ishga joylashish va raqobatbardoshlikni kafolatlaydi. Butun jahonda til o'rgatishning ahamiyatidan kelib chiqib, til kurslarining, xususan, XX-asrning boshlarida Buyuk Britaniya va Amerikada "Sohaviy ingliz tili" (ESP) kabi kursning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada va Avstraliyadagi yetakchi til maktablari keng doiradagi kasblar uchun maxsus lug'at o'rgatish xizmatlarini ochildi va ta'lim jarayonini yo'lga qo'ydi. Bir qancha davlatlarning, xususan, Amerika sohaviy ingliz tili dasturlarining o'ziga xos xususiyati ularning kasbiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liqligidir.

Muloqot holatining muhim elementlari modellashtirilganda, o'quv jarayoni aloqa jarayonining nusxasi sifatida quriladi. Amalda nutq, jonli muloqot va lingvistik muloqotga asoslangan uslubiy strategiyalar majmualari pedagogik vazifalarni hal qilishni osonlashtiradi.

A. A. Shibayev, talaba mutaxassislarining kasbiy muloqotini tartibga solish ularning nutqida aks etishini ta'kidlaydi, ish nutqining odob-axloq formulalarini va uning asosiy janrlarini (har xil turdagi ish hujjatlari, ish suhbat, uchrashuv, ish telefon suhbat) sanab o'tadi. Muallifning ta'kidlashicha, ish faoliyat qanchalik mazmunli bo'lsa, muloqot shunchalik ko'p qirrali va rang-barang bo'ladi, ya'ni nutq san'ati mahorati bilan muloqot qilish chegaralari va usullarini oldindan belgilab beradi. Tadqiqotchining fikricha, mutaxassislarining martabasi ko'p jihatdan uning nutq madaniyatini qay darajada bilishiga, bilimi, tarbiyasi, ziyrakligi, fe'l-atvori, zukkoligiga bog'liq. Ish butunlay talabalarning ingliz tilida muloqotiga bag'ishlangan bo'lib, bu hech qanday tarzda uning qadr-qimmatini kamaytirmaydi, balki talabalarning ishbilarmonlik nutqi madaniyatini shakllantirish jarayoni haqida aytiladi.

Ko'plab olimlar nutqiy kompetensiyaning shakllantirish jarayonini uning mohiyati, mazmuni va tuzilishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqdilar. Tadqiqotchilarning ushbu muammoga turli yondashuvlarini tahlil qilishi bizning tadqiqot muammoimizni tanlash to'g'risida qaror qabul qilish va nutqiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik jarayonining mohiyati, mazmuni va tuzilishi haqidagi nuqtai nazarlarni asoslash imkonini berdi.

Lingvistik kompetensiya til kodini bilishni nazarda tutadi, ya'ni uning grammatikasi va lug'ati, morfologiya, sintaksis, semantika va fonologiya qoidalari.

Ijtimoiy lingvistik kompetensiya bu - sotsial-madaniy foydalanish qoidalarini bilish, ya'ni, tildan to'g'ri foydalanish va unga javob berish qobiliyatidir.

Diskursiv kompetensiya - bu turli shakllardagi og'zaki yoki yozma matnlarni yaratish va tushunish uchun zarur bo'lgan bilimdir.

Strategik kompetensiya - bu aloqa muammolarini ular paydo bo'lishidan oldin, davomida yoki undan keyin bartaraf etish qobiliyatidir.

Tahlillar asosida aytish mumkinki, ingliz tilini bilishda mutaxassislik sohasiga oid nutqiy kompetensiyani takomillashtirish talab qilinadi. Ular quyidagilarda namoyon bo'ladi:

a) xalqaro yoki lokal aloqalar samaradorligini ta'minlash;
b) o'z-o'zini rivojlantirish, kasbiy o'sish, fan va texnika sohasidagi jahon yutuqlariga oid ma'lumot bilan tanishish, faoliyat sohasida ingliz tilini bilish;

v) sohaga oid terminologiyani bilish va mutaxassislik mavzulari bo'yicha muloqot qila olish, suhbatdoshni tushunish qobiliyati.

Pedagogik nuqta nazardan, o'quv jarayonini tashkil etishda "kompetentlik" tushunchasidan foydalanish muhim bo'lib, bu kasbiy faoliyatga eng yuqori darajadagi tayyorgarlikni anglatadi.

«Kompetensiya» tushunchasi ilk bor XX asrning 50–60-yillarida ilmiy adabiyotlarda tilga olingan. Amerikalik olim Noam Xomskiy «Sintaktik strukturalar», «Sintaksis nazariyasining aspektlari» nomli asarlarida kompetensiyani insonning biror faoliyatni amalga oshirish layoqati sifatida talqin etgan.

Ilmiy adabiyotlarda «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalarini ta'riflashda turli qarashlar mavjud. G.A.Asilova dissertatsiya ishida «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalari bo'yicha berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda «kompetensiya» – ma'lum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim, ko'nikma va malakalarning samarali qo'llanishi; «kompetentlik» muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan layoqatdir deb ta'riflagan.

N.M.Muslimovning ta'kidlashicha "kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi"

D.MakKleland kompetensiyalar o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini tartibga solish va ijtimoiy ko'nikmalarni o'z ichiga olgan xulq-atvor fazilatlarini bilan bog'liq deb hisoblaydi. Kompetensiyalar D.MakKlelandning fikricha, har xil turdagi o'qitish va rivojlantirish orqali shakllantirilishi mumkin bo'lgan xulq-atvor sifatlaridir. Samarali faoliyatga olib keladigan yoki namoyon bo'ladigan shaxsiyat, xarakter xususiyatlari, umumiy iste'dodlar, motivatsiya va inson xatti-harakatlarining namunalari kompetensiyalarni tahlil qilishda shaxsiy yondashuvning asosiy yo'nalishi hisoblanadi.

Bir qator ilmiy tadqiqotchilar kompetensiyalarni belgilashda shaxsning shaxsiy xususiyatlariga emas, balki faoliyat atributlariga e'tibor qaratdilar. Shaxsning umumiy belgisi sifatida kompetensiyalar va ishni bajarish jarayonida o'zini namoyon qiladigan individual qobiliyatlar sifatida qaraladi. Tadqiqotlar natijasida, kompetensiyalarni tushunishning bir qator yo'nalishlari paydo bo'lgan.

1) qobiliyatlarni faoliyat muvaffaqiyatini rag'batlantiradigan inson atributlari bilan bog'lash;

2) vazifa tavsiflari va kerakli natijalarga asoslangan "funktional" yondashuvlar.

3) inson faoliyatidagi bilim va harakat o'rtasidagi o'zaro ta'sir sohasi.

Uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy talablari asosida yuqori malakali kadrlar tayyorlash, shuningdek, ta'lim xizmatlarining mavjudligi va sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Oliy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri xorijiy tillarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashni ta'minlashdan iborat. Biroq, kasbiy yo'nalishni hisobga olgan holda ingliz tilida nutqiy ko'nikmalarni o'rgatish hali ham qoniqsiz darajada,

bitiruvchilarning chet tilini professional darajada bilish darajasi past, bu esa jamiyat va mehnat bozorining zamonaviy talablariga javob bermaydi. Bugungi kunda oliy ta'lim oldida talabalarni kasbiy muloqot madaniyatiga eng yuqori maqsadli tayyorlash vazifasi turibdi, chunki u mutaxassisning barcha o'ziga xosligini, ayniqsa uning kasbiy salohiyatini namoyon etadi. Shu nuqta nazardan, turli yo'nalishdagi talabalar o'rtasida nutqiy kompetensiyasini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ta'limdagi o'zaro munosabatlarning tashkiliy jihatlari (xususan, muloqot shakllari, mazmuni, mantiqiyligi va h.k.) ham vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadi. Og'zaki nutq turli sohalardagi mutaxassis faoliyatining eng muhim vositasi sifatida qaralishi kerak. T.A.Ladishenskaya professional nutqni "eng muhim kasbiy mahorat" deb belgilaydi.

Turli holatlarda talabalar muloqoti jarayonida, atrofda voqeiklarni kuzatish va o'rganishda, talabalar kasbiy mavzularda muloqot qilishida muayyan qiyinchiliklarga duch kelishadi:

kasbiy sohaga oid ma'lumotlar bilan ishlashda yetarli darajada tafsilot va mantiqiy nomuvofqlikni ta'minlay olmaydilar;

faol muloqot holatini saqlay olmaydilar;
o'z nuqta nazarini shakllantirishda hamda uni bildirishda ma'lum qiyinchiliklarga duch kelishadi;

muloqot nutqining sekin sur'atiga ega;
muloqot nutqini asossiz pauzalar bilan to'ldiradi;
nutqda noadekvat lug'at qo'llaniladi;

kasbiy terminologiyaga oid so'z va iboralarni muloqot davomida yetarlicha qo'llay olmaydi.

Bu barcha fanlarni o'rganish, xususan, fanlararo aloqalarni o'rnatishga asoslangan nutqni (xususan, kasbiy nutqni) rivojlantirish masalalarini ko'rib chiqishni talab qiladi.

Chet tilini bilish talabaning shaxsiy o'zini o'zi baholashi uchun muhim standartdir, chunki u bo'lajak mutaxassisning ta'lim faoliyati yo'nalishi mezonini, standart sifatida qabul qilinadigan nutqni amaliy o'zlashtirishidir. Talabaning tanlangan profildagi muloqoti bo'yicha og'zaki aloqani saqlab turish qobiliyati ularning ta'lim yutuqlarini aniqlash uchun asos bo'libgina qolmay, balki o'ziga xos baholash turiga aylanadi.

Og'zaki nutqning leksik xilma-xilligi shaxslararo munosabatlar paytida yuzaga keladigan turli kontekstlarning natijasidir. Og'zaki nutq - turli kontekstlarda sodir bo'ladigan, og'zaki va og'zaki bo'lmagan belgilar yordamida amalga oshiriladigan fikr almashish jarayonidir. Shu bilan birga, og'zaki nutqda so'z boyligining xilma-xilligi, so'zlashuv shakllari, frazeologik birliklarning qo'llanilishi va boshqalar amalga oshiriladi.

Ta'limiy o'quv jarayonida og'zaki muloqotni amalga oshirish uchun quyidagi ko'nikmalar talab qilinadi:

- mavzuni tushunish va fikrni rivojlantirish mantiqini tushunish;

- reja tuzish;
- og'zaki yoki yozma manbadan kerakli ma'lumotlarni olish;

- materialni to'plash va tartibga solish.

Tahlillarga ko'ra nutqni muloqot natijasi va uni amalga oshirish uchun zarur vosita sifatida talqin qilish mumkin. Agar biz ushbu hodisani ikki yoki undan ortiq kishilar o'rtasidagi aloqa vositasi deb hisoblasak, unda dialog jarayonida interaktivlikning paydo bo'lishi shubhasizdir.

Kommunikativ kompetensiya - bu til foydalanuvchisining muloqot qilish uchun tildan foydalanish qobiliyatidir. Bu atama 1966 yilda Dell Xims tomonidan Noam Xomskiyning (1965) "lingvistik kompetensiya" tushunchasiga javoban ishlab chiqilgan. Kommunikativ kompetensiya - bu intuitiv funktsional bilim va tildan foydalanish tamoyillarini o'zlashtirish demakdir. An'anaga ko'ra, kommunikativ kompetensiya quyidagi kompetensiyalarni o'z ichiga oladi: lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik kompetensiyalar.

Nutqiy kompetensiya tildan foydalangan holda fikrni shakllantirish qobiliyatini anglatadi. Ba'zi tadqiqotchilar nutqda tildan foydalanish bunday kompetensiya egasining nutqni ishlab

chiqarish shartlariga qarab kerakli til shakli va ifoda usulini tanlash qobiliyatini anglatishini ta'kidlaydilar.

Xulosa. Shuningdek tahlillarga asoslanib aytish mumkinki, nutqiy kompetensiya - bu boshqalarni tushunish va

muloqotning maqsadlari, yo'nalishlari va vaziyatlariga mos keladigan o'z nutqiy xatti-harakatlar dasturlarini shakllantirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlardir.

ADABIYOTLAR

1. Andrew P. Thomas, Peter Bull and Derek Roger. Conversational Exchange Analysis. Journal of Language and Social Psychology. DOI: 10.1177/0261927X8200100204. 1982 1: 141
2. Canale M., M/Swain // theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing / M. Canale, M Swain // Applied Linguistics. – 1980. - № 1. –P. 1-47.
3. Carver D. Some propositions about ESP / D. Carver // The ESP Journal, 1983. –N. 2. – 131-137pp.
4. Celce-Murcia M., Dornyei Z., &Thurrell S. (1995). Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. Issues in Applied Linguistics ISSN 1050-4273 C Regents of the University of California VoL 6 No. 2/ P. 25.
5. Fanny Selvia Rosadi, Cicih Nuraeni, Agus Priadi, The use of small group discussion strategy in teaching english speaking. Jurnal Pujangga Volume 6, Nomor 2, Desember 2020. ISSN P 2443-1478. ISSN E 2443-148. P. 134-146.
6. Feng Liu & Yun Ding. Role-play in English Language Teaching. Asian Social Science. October, 2009. Vol. 5, No. 10. P. 140-144.
7. Françoise Delamare Le Deist., Winterton Jonathan. What is Competence? – Human resource development international, – Taylor & Francis Ltd. Vol. 8, No.1, March 2005. – P. 27–46.
8. Gatehoise, K. Key Issues in English for Specific Purposes (ESP)Curriculum Development [Electronic resource] / K.Gatehoise // The Internet TESL Journal. -2001. –Vol. 7, № 10

UDK:681.14:371-3

Mirzaali FAYZIYEV,

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

E-mail: fma@rambler.ru

SamDU professori, p.f.d. N.Shodiyev taqrizi asosida

METHODS OF TEACHING THE “OPERATORS” SECTION IN THE TEACHING OF PASCAL PROGRAMMING LANGUAGE ON THE BASIS OF A LOGICAL SCHEME OF CONCEPTS

Annotation

The article mentions some difficulties in mastering the subject of Pascal programming language and operators in acquiring basic knowledge and skills of programming in the teaching of "Informatics and Information Technologies", and as a solution, it is recommended to use a logical scheme of concepts related to the subject. Concepts related to the operator section of the Pascal programming language were selected, a logical scheme of the concepts was created, and an educational computer simulation model was also created, showing information about each concept. The method of organizing lectures based on the created computer simulation model is explained.

Key words: Education system, information technology, "Informatics and information technology", Pascal programming language, logical scheme of concepts, operator, operator-related concepts, computer simulation model, methodology.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ РАЗДЕЛА «ОПЕРАТОРЫ» НА ЯЗЫКЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ ПАСКАЛЬ НА ОСНОВЕ ЛОГИЧЕСКОЙ СХЕМЫ ПОНЯТИЙ

Аннотация

В статье упоминаются некоторые трудности в освоении предмета языка программирования Паскаль и операторов при приобретении базовых знаний и навыков программирования при преподавании «Информатики и информационных технологий», а в качестве решения рекомендуется использовать логическую схему понятий, связанных к предмету. Были выбраны понятия, относящиеся к операторному разделу языка программирования Паскаль, создана логическая схема понятий, а также создана учебная компьютерная имитационная модель, показывающая информацию о каждом понятии. Объясняется методика организации лекций на основе созданной компьютерной имитационной модели.

Ключевые слова: Образовательная система, информационные технологии, «Информатика и информационные технологии», язык программирования Паскаль, логическая схема понятий, оператор, операторные концепции, компьютерная имитационная модель, методология.

PASKAL DASTURLASH TILIDAGI “OPERATORLAR” BO‘LIMINI TUSHUNCHALARNING MANTIQUIY SXEMASI ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI

Annotatsiya

Maqolada «Informatika va axborot texnologiyalari» fanini o‘qitishda dasturlashga oid boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishdagi Paskal dasturlash tili, undagi operatorlar mavzusini o‘zlashtirishdagi biroz qiyinchiliklar aytilib, buning yechimi sifatida mavzuga oid tushunchalarning mantiqiy sxemasidan foydalanish tavsiya etilgan. Paskal dasturlash tilining operator bo‘limiga doir tushunchalar tanlab olinib, tushunchalarning mantiqiy sxemasi tuzilgan hamda har bir tushuncha haqida ma‘lumotlarni ko‘rsatuvchi, o‘rgatuvchi kompyuter imitatsion modeli ham yaratilgan. Yaratilgan kompyuter imitatsion modeli asosida ma‘ruza darslarini tashkil qilishning metodikasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim tizimi, axborot texnologiyalari, «Informatika va axborot texnologiyalari», Paskal dasturlash tili, tushunchalarning mantiqiy sxemasi, operator, operatorga oid tushunchalar, kompyuter imitatsion modeli, metodika.

Kirish. Bugungi kunda dunyoda axborotlarning haqiqiy inqilobiy jarayoni kechmoqda. Shu narsani alohida ta‘kidlash lozimki, jamiyatda iqtisodiyotning rivojlanishi ayni vaqtda tovar mahsulotlari, resurslari, materiallarining harakati bilan emas, g‘oya va bilimlarning kuchi bilan amalga oshirilmoqda.

Axborot texnologiyalarini ta‘limda qo‘llash axborotlarni uzatish va elektron vositalarga asoslangan yangi ta‘lim texnologiyalarini hamda ularning o‘ziga xos shakllarini paydo bo‘lishiga olib keldi. Interfaol kompyuter dasturlari va imkoniyati katta bo‘lgan multimedia tizimlari bularga yaqqol misol bo‘la oladi.

O‘quv jarayonida foydalanilayotgan texnik vositalar va texnologiyalar har xil bo‘lishiga qaramasdan, o‘quv materialini taqdim etish shakli va vositalariga bog‘liq ravishda o‘qitish sifati yuqori yoki qoniqarli darajada bo‘lishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta‘lim tizimida axborot texnologiyalarini tatbiq etish sohasida (yo‘nalishida) yaratilayotgan dasturiy vositalar tahlil qilinganda shu narsani guvohi bo‘lamizki, kompyuterda o‘quv dasturi yaratayotgan ko‘pgina mualliflar bir-birlariga bog‘liq bo‘lmagan holda, parallel

ravishda o‘quv-ilmiiy materiallarni axborot texnologiyalari asosida taqdim etishning original uslublarini yaratmoqdalar [1].

Dasturiy vositalarni o‘quv jarayoniga qo‘llash bo‘yicha mavjud ilmiy nashrlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta‘lim jarayonida dasturiy vositalardan foydalanish masalasiga jahon miqyosida katta e‘tibor berilgan. Rossiyalik olimlardan M.V.Sosedko yangi axborot texnologiyalari asosida talabalarning o‘quv faoliyatidagi faolligi to‘g‘risida izlanishlar olib borgan, L.S.Zauyer axborot texnologiyalarini tatbiq etishning didaktik shart-sharoitlarini aniqlagan. A.N.Burov, M.N.Maryukov, M.I.Ragulina, O.P.Solobuto, A.V.Yudakov va boshqalarning dissertatsiya ishlarida matematika fanini o‘qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalari qaralgan [2].

O‘zbekiston olimlaridan S.S.G‘ulomov, A.X.Abdullayev [3] va M.X.Lutfillayev [1]larning ishlarida virtual stend yaratish va ularni o‘quv jarayoniga qo‘llash bugungi kunning dolzarb masalalardan biri ekanligi ko‘rsatilgan. A.M.Po‘lotov [4] talabalarning «Informatika va informasion texnologiya» fanidan o‘zlashtirgan bilimi asosida kelajakda o‘zlashtiradigan bilimi

darajasini prognoz qiluvchi imitatsion model va undan foydalanish metodikasi ustida ilmiy izlanishlar olib borgan.

Keyingi vaqtlarda kompyuterli o'quv vositalariga bag'ishlangan juda ko'p adabiyotlar paydo bo'la boshladiki, bu adabiyotlarning ko'pchiligida mualliflar asosan masalaning metodik va didaktik xususiyatlariga e'tibor berib, uning elektron o'quv vositalarini o'quv jarayonida foydalanishni tahliliga deyarli e'tibor bermaydi.

Ushbu maqolada «Informatika va axborot texnologiyalari» fani bo'yicha tushunchalarning mantiqiy sxemasi asosida har bir tushunchaning mazmun mohiyatini ochib bera oladigan kompyuter imitatsion modelini (animasiya) yaratish va tajriba-sinovdan o'tkazish muammosi qo'yilgan.

Maqsad «Informatika va axborot texnologiyalari» fanini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'rganishda tushunchalarning mantiqiy sxemasi kompyuter imitatsion modeli yordamida amalga oshirilishini metodik muammo sifatida ishlab chiqishdan iborat.

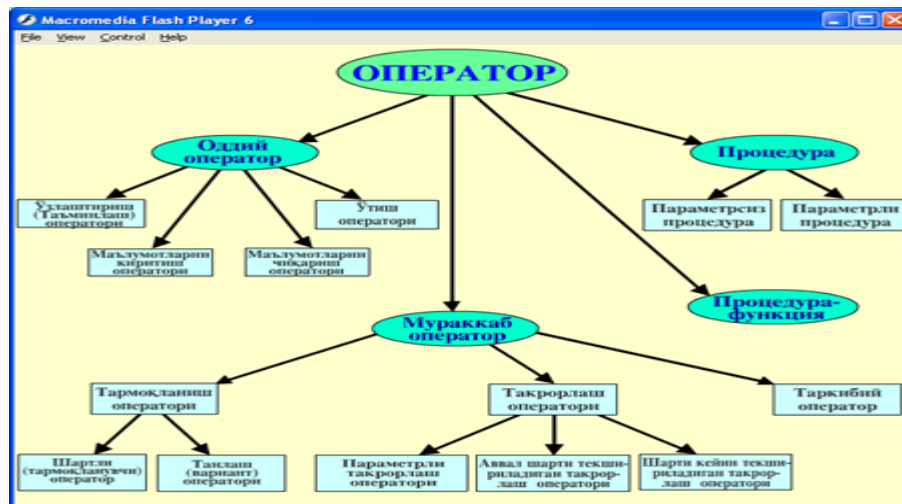
Tadqiqot metodologiyasi. «Informatika va axborot texnologiyalari» fanini o'qitishda dasturlashga oid boshlang'ich bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish uchun Paskal dasturlash tili o'rgatiladi. Paskal dasturlash tilini o'rganishda asosiy e'tibor operatorlar mavzusiga qaratiladi. Operatorlar mavzusini

o'zlashtirish boshqa mavzularga nisbatan biroz murakkabroq hisoblanadi. Buning boisi operatorlar dasturda ma'lum bir jarayonni bajarilishi bilan bog'liq bo'lgan vazifalarni bajaradi. Bu jarayonlar odatda dinamik tarzda bajarilishi munosabati bilan ularning mazmunini talabalar hamma vaqt ham to'g'ri anglay olmaydilar.

Ko'p yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarga tushunchalar orqali taqdim etilayotgan o'quv materialining ma'no mazmuni tushunchalarning belgilarini sanab o'tish bilan emas, balki unga qo'shimcha ravishda boshqa tushunchalar bilan o'zaro bog'liqligini ko'rsata olish katta samara beradi va tushunchalarning mantiqiy sxemasining paydo bo'lishiga olib keladi. Bunday ko'rinishdagi tushunchalarning o'zaro bog'liqligi tushunchalarning mantiqiy sxemasi (TMS) deb yuritiladi [5].

Shu bois paskal dasturlash tilining operatorlar bo'limiga doir tushunchalarning mantiqiy sxemasini ishlab chiqish hamda ularning mazmunini talabalarga yetkazish uchun kompyuter imitatsion modelini yaratish masalasi dolzarbligini ko'rsatadi.

Biz tomonimizdan paskal dasturlash tilining operator bo'limiga doir tushunchalar tanlab olinib, tushunchalarning mantiqiy sxemasi tuzilgan hamda har bir tushuncha haqida ma'lumotlarni ko'rsatuvchi, o'rgatuvchi kompyuter imitatsion modeli ham yaratilgan (1-rasm) [6].

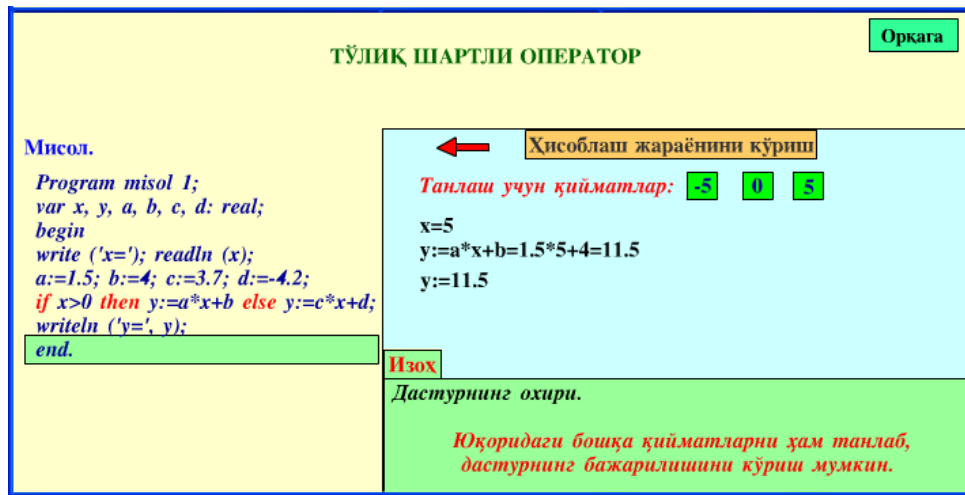
1-rasm. Operatorga oid tushunchalarning mantiqiy sxemasi.

Bu mantiqiy sxemada operatorga oid tushunchalar berilgan bo'lib, har bir tushunchaga kompyuter imitatsion modeli yaratilgan. Masalan, "Murakkab operator" bo'limida "Tarmoqlanish operatori" va unda "Shartli operator" va "Tanlash operatori"lari mavjud. "Shartli operator"ning o'zi "To'liq shartli operator" va "To'liqmas shartli operator"ga bo'linadi.

Misol.

$$y = \begin{cases} ax + b & \text{agar } x > 0 \\ cx + d & \text{agar } x \leq 0 \end{cases}$$

funksiyaning qiymatini hisoblash dasturini tuzish. Bu yerda, $a=1.5$, $b=4$, $c=3.7$, $d=-4.2$

2-rasm. To'liq shartli operator imitatsion modelining bajarilish jarayoni.

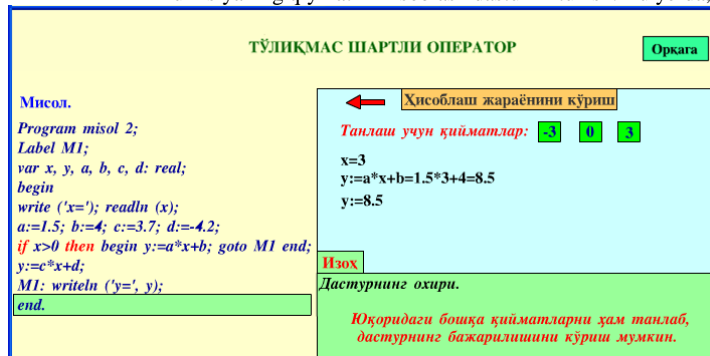
Yuqorida berilgan misolda to'liq shartli operatorning ishlash prinsipi imitatsion model yordamida ko'rsatib boriladi. Bu jarayon 2-rasmning o'ng tomonida tasvirlangan. Rasmdan ko'rinib turibdiki, aniq berilgan misolda to'liq shartli operatorning ishlashi har bir band uchun ko'rsatiladi. Bunday tarzda to'liq Misol.

$$y = \begin{cases} ax + b & \text{agar } x > 0 \\ cx + d & \text{agar } x \leq 0 \end{cases}$$

funksiyaning qiymatini hisoblash dasturini tuzish. Bu yerda, a=1.5, b=4, c=3.7, d=-4.2

shartli operatorni talabalarga tushuntirish bu operatorning ishlash prinsipini to'liq o'zlashtirish uchun asos bo'ladi.

To'liqmas shartli operatorni talabalarga tushuntirish aniq misollarda uning imitatsion modeli yordamida amalga oshiriladi (3-rasm).

3-rasm. To'liqmas shartli operator imitatsion modelining bajarilish jarayoni.

Bu yerda ham to'liqmas shartli operatorning ishlash prinsipi imitatsion model yordamida ko'rsatib boriladi. Bu jarayon 3-rasmning o'ng tomonida tasvirlangan.

Xuddi shunday operator bo'limiga doir tushunchalarning mantiqiy sxemasida har bir tushunchani o'rgatuvchi kompyuter imitatsion modeli yaratilgan.

«Informatika va axborot texnologiyalari» fanining operator bo'limiga doir tushunchalarning mantiqiy sxemasi bo'yicha yaratilgan kompyuter imitatsion modeli asosida ma'ruza darslarini tashkil qilishning metodikasi yoritilgan. Bu metodikada tanlangan mavzuning mazmunini ochib berishda kompyuter imitatsion modelining ishlash jarayoni va uning yordamida ma'ruza darsini tushuntirish mexanizmi ko'rsatilgan.

Tahlil va natijalar. Nazariy izlanishlar va amaliy ishlanmalar asosida o'qitish metodlaridan foydalanishni tasdiqlash uchun pedagogik tajriba-sinov ishi tashkil etildi.

Samarqand davlat universitetining biologiya fakultetida tajriba-sinov tashkil qilindi. Biologiya fakultetida (101-, 102-guruh) tajriba-sinov va (105-, 106-guruh) nazorat guruhlarida tanlab olindi. Tajriba-sinov guruhlarida mashg'ulotlar kompyuter imitatsion modeli asosida, nazorat guruhlarida esa an'anaviy metodika bilan olib borildi.

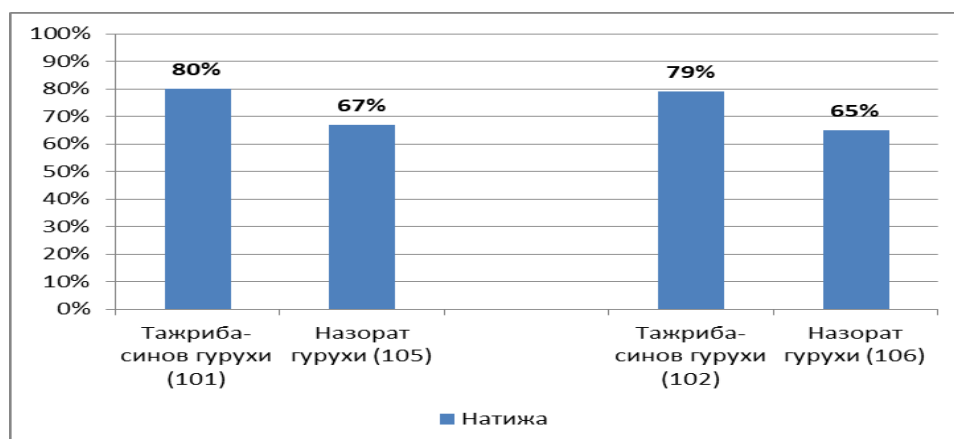
«Informatika va axborot texnologiyalari» fanining nazariy va amaliy mashg'ulotlarida operator mavzusi bo'yicha o'tkazilgan nazoratlar quyidagi natijani berdi.

Fan nomi	Soat		Tajriba guruhi			Soat		Nazorat guruhi		
	Ma'ruza	Amal. Lab.	Kurs, guruh	Tal. soni	Natija	Ma'ruza	Amal. Lab.	Kurs, guruh	Tal. soni	Natija
Informatika va axborot texnologiyalari	8	22	101	35	80	8	22	105	23	67
	8	22	102	35	79	8	22	106	23	65

O'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov natijalarini tahlil qilishda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligining talabalar bilimini nazorat qilish reyting Nizomi asos qilib olindi [7].

$$Z_{яб} = \sum_{i=1}^M K_i / M$$

bu yerda, M – talabalar soni, K_i – i -chi talabaning nazoratdan olgan bali, $i = \overline{1, M}$; Z – nazorat bo'yicha o'rtacha ball.

4-rasm. «Informatika va axborot texnologiyalari» fanidan o'tkazilgan tajriba-sinov natijalari.

Natijadan ko'rinib turibdiki, «Informatika va axborot texnologiyalari» fanining operator mavzusi bo'yicha o'tkazilgan nazoratlar talabalarning o'zlashtirishini 11-14 foizgacha o'sishiga olib keldi.

Xulosa va takliflar. Kompyuter imitatsion modelini o'quv jarayoniga tatbiq etib dars berishda talabalarning faol ishtirok etishlari kuzatildi. Bu kompyuter imitatsion modeli bo'yicha ma'ruza va amaliy hamda laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda yaqqol namoyon bo'ldi. Bundan tashqari talabalar kompyuter sinflarida kompyuter imitatsion modeli bo'yicha mustaqil shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa ularning ma'ruza va amaliy darslarga tayyorgarlik ko'rish imkoniyatini ta'minladi. Buning oqibatida talabalarni har doim o'tilgan mavzu bo'yicha o'qituvchilar bilan savol-javob qilishga harakat qilayotganliklari ko'rindi.

Tajriba natijalari kompyuter imitatsion modeli asosida dars o'tishda faqat o'quv materiallarini o'zlashtirish emas, balki yaxshi o'zlashtira olmaydigan talabalarning yangi bilim olishga bo'lgan intilishi o'sganligini ko'rsatdi. Kompyuter imitatsion modeli asosida o'qitish talabalarning faolligini, ularning o'zlashtirishining sifat ko'rsatgichini oshirdi.

Xulosa qilib aytganda, operatorga doir tushunchalarni kompyuter imitatsion modeli yordamida o'quvchilarga yetkazish ularning mazmun, mohiyatini ochib berishda katta imkoniyat yaratadi. Bu kompyuter imitatsion modelidan foydalanganda o'quvchilar o'rganayotgan o'quv materialini takror o'qishi, uning namoyish etish tezligini o'zgartirishi, ya'ni o'zlarining qabul qilish qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda kerakli rejimni tanlashlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Lutfillayev M.H. Oliy ta'lim o'quv jarayonini takomillashtirishda axborot texnologiyalari integratsiyasi (Informatika va tabiiy fanlar misolida): Dis. dokt. ped. nauk. -Toshkent: O'zDPITI, 2006. –212 b.
2. Дьяченко С.А. Использование интегрированной символьной системы Mathematica при изучении курса высшей математики в вузе: Дис. ... канд. пед. наук. – Орел, 2000. – 164 с.
3. Ғуломов С.С., Абдуллаев А.Х. Виртуальные стенды для имитации функций учебных мастерских и лабораторных установок. –Ташкент: МВИССО, 2002. -23 с.
4. Po'lotov A.M. Talabalar bilimi darajasini prognoz qilish va undan foydalanish metodikasi («Informatika va informasion texnologiya» fanini o'qitish misolida). Dis. ... kand. ped. nauk. -Toshkent: TDPU, 2006. -139 b.
5. Полат Е.С., Моисеева М.В., Бухаркина М.Ю. Теория и практика дистанционного обучения. Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. –Москва: Академия, 2004. – 416 с.
6. Fayziyev M.A. Talabalar bilim va ko'nikmalarini kompyuter imitatsion modeli asosida shakllantirish metodikasi («Informatika va axborot texnologiyalari» fani misolida): Dis. ... kand. ped. nauk. -Toshkent: TDPU, 2008. –137 b.
7. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimni nazorat qilish va baholash tizimi to'g'risidagi nizom. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2018 yil 9 avgustdagi 19-2018-son buyrug'i.

Oksana FOTINA,

Perm State Agro-Technological University named after Academician D.N. Pryanishnikov, Perm, Russia

E-mail:oksanafotina@gmail.com

Denis PONOMARYOV,

Perm State Agro-Technological University named after Academician D.N. Pryanishnikov, Perm, Russia

Based on the review of B.Rakhimov, professor of the GulSU

КВАНТОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Технологии, в основе которых лежит квантовая физика, существуют уже почти 80 лет. Понимание квантовой физики твердого тела послужило толчком к изобретению в 1947 году знакомого всем транзистора, а понимание квантовой оптики – лазера. Человечество научилось манипулировать сложными квантовыми системами на основе их индивидуальных компонент: ионов, фотонов и атомов. Можно отдельно контролировать квантовое состояние каждого компонента квантовой системы, а также изменять и измерять их состояния. В статье описаны возможные области применения квантовых технологий в образовательных целях.

Ключевые слова: Кубиты, высокая точность, доступность, квантовые системы, криптография, интерактивная квантовая симуляция, обучение.

TA'LIMDA KVANT TEXNOLOGIYALARI

Kvant fizikasiga asoslangan texnologiyalar deyarli 80 yildan beri mavjud. Kvant qattiq jism fizikasini tushunish 1947 yilda tanish tranzistorni ixtiro qilishga turtki bo'ldi. Insoniyat murakkab kvant tizimlarini ularning individual komponentlari: ionlar, fotonlar va atomlar asosida boshqarishni o'rgandi. Kvant tizimining har bir komponentining kvant holatini alohida nazorat qilish, shuningdek, ularning holatlarini o'zgartirish va o'lchash mumkin. Maqolada ta'lim maqsadlarida kvant texnologiyalarini qo'llashning mumkin bo'lgan sohalari tasvirlangan.

Kalit so'zlar: Kubitlar, yuqori aniqlik, mavjudlik, kvant tizimlari, kriptografiya, interaktiv kvant simulyatsiyasi, trening.

QUANTUM TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Annotation

Technologies based on quantum physics have been around for almost 80 years. The understanding of quantum solid state physics was the impetus for the invention in 1947 of transistor, and the understanding of quantum optics led to the invention of laser. Humanity has learned to manipulate complex quantum systems based on their individual components: ions, photons and atoms. It is possible to separately control the quantum state of each component of a quantum system, as well as to change and measure their states. The article describes the possible areas of application of quantum technologies for educational purposes.

Key words: Qubits, high-precision, accessibility, quantum systems, cryptography, interactive quantum simulations, learning.

Quantum technologies are a rapidly developing field in science and technology, based on the laws of quantum mechanics. They allow us to work with quantum states of systems that can be described by quantum bits (qubits). Quantum technologies can be used to solve complex problems that cannot be solved by classical methods. In recent years, there has been significant progress in the development of quantum technologies, including quantum computers, quantum sensors, and quantum teleportation.

Quantum technologies consist of three main components:

- Quantum bits (qubits)
- Quantum gates – the analogs of classical logic gates in quantum computers. They are used to manipulate the qubits.
- Quantum algorithms – programs written to perform tasks on a quantum computer. They use quantum properties to solve problems much faster than classical algorithms.

Key concepts of quantum technologies. Quantum technologies are based on the laws of quantum mechanics and quantum physics. The key concepts in this field are quantum systems, cryptography, quantum computing, qubits, quantum teleportation, quantum sensors, quantum optics, and quantum information theory. Quantum computing uses qubits, which can be in multiple states simultaneously. Unlike classical bits,

which can only be 0 or 1, qubits can take on any value between 0 and 1, making quantum computing much faster and more efficient in solving certain problems. This superposition of qubits allows for solving problems with more variables in much shorter periods of time than classical methods. Qubits can be used to create quantum networks that can provide a more secure transfer of information in the form of quantum states, which makes it impossible to intercept without distortion. Cryptography also becomes particularly important in light of the emergence of quantum computers, which can crack classical ciphers. Quantum teleportation allows for the transmission of quantum information between remote quantum systems, while quantum sensors use quantum phenomena to measure various physical quantities. Quantum optics studies the interaction of light and quantum systems, and quantum information theory explores the use of quantum phenomena for the transmission and processing of information.

Using quantum technologies. Quantum technologies have a wide range of applications, including the development of new drugs, optimization of transportation systems, improvement of cryptography, and the advancement of artificial intelligence. Some examples of the use of quantum technologies include quantum computing for solving complex

problems, quantum cryptography for protecting confidential information, and the use of quantum sensors for increasing the precision of measurements in various fields, from medicine to materials science.

For example, in a city with a population of one million, each resident has a name up to 10 characters long and a 7-digit phone number. The phone book consists of 17 million entries and takes up about 17 megabytes of data. This is a lot of data. It is possible to record all of this using quantum mechanical methods in just 17 qubits. These qubits will contain the names and phone numbers of all the city residents in an entangled superposition.

Advantages of using quantum technologies in education. The use of quantum technologies in education has numerous advantages, such as increasing the efficiency of learning, creating interactive quantum simulations, improving the visualization of complex concepts and theories, and the potential to reduce learning time. Additionally, the use of quantum technologies in education provides students with the opportunity to acquire new skills and knowledge in the forefront of science and technology, which can enhance their competitiveness in the job market.

Examples of quantum technology applications in education. There are numerous examples of quantum technology applications in education. One of them is the use of quantum computing for modeling and analyzing quantum systems, which can help students better understand the principles of quantum mechanics. Additionally, virtual and augmented realities built with the help of quantum technologies can create unique and interactive learning environments that allow students to gain a deeper understanding of complex concepts and phenomena. Quantum technologies can also be used for processing large amounts of data, which can help in the education of artificial intelligence and machine learning.

Challenges and prospects of applying quantum technologies in education. The use of quantum technologies in education faces challenges such as technical complexity, high cost, and the need for integration with existing systems. In addition, the use of such technologies requires training of educational personnel. However, the use of quantum technologies can lead to new opportunities in creating educational materials, modeling systems, analyzing data, and creating more accurate sensors.

REFERENCES

1. Злобин А.Д. Квантово-виртуальный метод дистанционного обучения. Современные исследования социальных проблем, 3(03) (2010): 28-33
2. Preskill, John. Quantum Computing in the NISQ era and beyond. Quantum 2 (2018): 79.
3. McGeoch, Catherine C. "Adiabatic quantum computing and quantum annealing: Theory and practice." Synthesis Lectures on Quantum Computing 5.2 (2014): 1-93.
4. Harrow, Aram W., Avinatan Hassidim, and Seth Lloyd. Quantum algorithm for solving linear systems of equations. Physical Review Letters 103.15 (2009): 150502.

UDK:391(575.1)

Zilola XAITOVA,

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti "Libos dizayni" kafedrasini mudiri

TTESI professori, f.f.n. U.Raxmatullayeva taqrizi asosida

O'ZBEK MILLIY LIBOSLARINING SHAKLLANISH TARIXI VA ULARNING DIZAYN XUSUSIYATLARI (KECHA VA BUGUN)

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek milliy liboslarining shakllanishi va rivojlanish ta'rixi borasidagi bajarilgan tadqiqot ishlari to'g'risida fikr yuritilgan. Bundan tashqari urf-odatlar ta'sirida milliy liboslarining kelib chiqishining o'ziga xos usullari hamda fasllar ta'sirida o'zgarishlari bayon etilgan. Libos turlari va undagi rang munosabatlari turli ko'rsatmalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Mato, uyg'unlik, uslub, san'at, naqsh, ramz, milliy liboslar, tarixiy liboslar

ИСТОРИЯ И ОСОБЕННОСТИ ДИЗАЙНА ФОРМИРОВАНИЯ УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОСТЮМОВ (ВЧЕРА И СЕГОДНЯ)

Аннотация

В данной статье рассматривается исследовательская работа по истории становления и развития узбекского национального костюма. Кроме того, описаны уникальные способы возникновения национальных костюмов под влиянием обычаев и их изменения под влиянием времен года. Типы одежды и их цветовые соотношения были проанализированы на основе разных принципов.

Ключевые слова: Ткань, гармония, стиль, искусство, узор, символ, национальные костюмы, исторические костюмы.

THE HISTORY OF THE FORMATION OF UZBEK NATIONAL DRESSES AND THEIR DESIGN CHARACTERISTICS (YESTERDAY AND TODAY)

Annotation

This article discusses the research work on the history of the formation and development of Uzbek national costumes. In addition, the unique methods of the origin of national costumes under the influence of customs and their changes under the influence of the seasons are described. The types of clothes and their color relationships were analyzed based on different guidelines.

Key words: Fabric, harmony, style, art, pattern, symbol, national costumes, historical costumes

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikni qo'lga kiritganidan keyin yurtimiz, xalqimiz tarixini chuqur o'rganish, uni ilmiy asosda haqqoniy tadqiq etish, qadimiy manbalarni xolislik bilan asl holida tiklash, davlatchilik tarixining ildizlarini ochib berish respublikamiz madaniy, ma'naviy hayotidagi asosiy masalalardan biriga aylandi.

Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasidadir[1] deb O'zbekiston Respublikasining milliy qomusida keltirilgan ma'naviy va ma'rifiy obidalar, milliy madaniyatimizni asrab avaylash, rivojlantirish, yurtimizdagi tarixiy obida va yodgorliklarni qayta tiklash, o'rganish va kelajak avlodlarga bus-butun yetkazish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada milliy va madaniy boyliklarimizni asrab avaylash, ularni muhofazalash bo'yicha O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonunlari hamda Vazirlar Mahkamasining "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bunda muhim dasturilamal bo'lmoqda[2].

Tarixiy haqiqatni tiklash davlat siyosati darajasida belgilandi. Bu hayotiy zarurat edi. Chunki o'z ozodligini, erkini qo'lga kiritgan xalq ko'p asrlar davomida bosib o'tgan tarixiy yo'lini aniq bilishi, buyuk ajdodlari merosidan to'la bahramand bo'lishi kerak edi. Bu millatimizning o'zligini anglab yetishi, istibdod davrida toptalgan g'ururini tiklashi, yuksaltirishi, mamlakatimizning kelajak istiqbolini dunyo davlatlari qatorida namoyon bo'lishiga zamin yaratadi.

An'anaviy kiyimlarimiz moddiy madaniyatimizning asosiy ko'rinishlaridan birini tashkil etishi bilan birga unda xalqimizning o'tmishi, milliy xususiyatlari va madaniy qadriyatlari namoyon bo'ladi. Ayni paytda milliy madaniyatining

boshqa ko'rinishlari singari uning turmush tarzi, estetik didi va milliy o'zligining ko'zguvidir[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlilini boshlashdan avval shuni takidlab o'tish kerakki, eng qadimgi yozma merosimiz durdonasi - "Avesto"[4] da, shuningdek, o'rta asrlarda M.Koshg'ariy, qomusiy olim A.Beruniy va davlat arbobi Zaxiriddin Muhammad Bobur asarlarida xalqimizning qadimiy kiyimlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan[5]. O'zbekiston amaliy-bezak san'ati alohida janr va ko'rinishlarga bo'lib o'rganilgan. Masalan, A.S.Morozovanning tadqiqotlarida ijodlariga katta e'tibor beriladi va atroflicha sharh beriladi. Bu bilan bir qatorda ularning tasviriy xususiyatlari borasida ham ayrim fikr-mulohazalar bildiriladi. A.S.Morozovanning tadqiqotlarida asosan asrimizning 30- yillariga qadar yig'ilgan materiallar tahlil etilgani uchun undagi liboslardagi naqshlarning ma'nolariga katta e'tibor berilib, 30-yillardan to 80-yillar oralig'ida amaliy-bezak san'atiga endigina kirib kelayotgan va keyinchalik keng tarqalgan tematik mavzular esa qisman izohlanadi.

Hozirgi kungacha fanda o'zbek milliy kiyimlari borasida o'nlab tadqiqotlar va ilmiy ishlar bajarilgan. N.Sodiqovanning "O'zbek milliy kiyimlari (XIX-XX asrlar)" nomli tadqiqotida XIX asr oxiri va XX asrda urf bo'lgan an'anaviy kiyimlar turli viloyatlar kesimida atroflicha o'rganilgan. Mazkur tadqiqotda etnolog, o'lkashunos, arxeolog, san'atshunos mutaxassislar tomonidan Respublikamizning turli mintaqalariga xos kiyimlarning mahalliy-lokal xususiyatlari, tikilishi va kiyilishidagi o'ziga xoslik, shuningdek kiyimlar evolyutsiyasi turli manbalar materiallari asosida tahlil etilgan[6]. Shu bois, biz bu o'rinda o'zbek milliy liboslarining qo'llanilishi va sinflanishi nomli mavzuning tarkibiy tuzilishi va unda ko'riladigan masalalar mohiyatidan kelib chiqib, mavzuga aloqador bo'lgan adabiyotlarni tahlil qilishda o'zbek milliy kiyimlarining

shakllanish tarixi va evolyutsiyasiga bag'ishlangan barcha tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishga harakat qildi.

Bundan tashqari XIX asr oxiri - XX boshlari o'zbek milliy liboslari etnografik nuqtayi nazaridan o'rganilgan adabiyotlarga I. Jabborov, T.A.Abdullaev, S.A.Xasanova, O.A.Suxareva, G.K. Zunnunovalar[7] ham o'z hissalarini qo'shishgan.

San'atshunoslik, dizayn, muzeylardagi kiyim-kechak, libos kolleksiyalarini tadqiq qilish nuqtayi nazaridan o'rganilgan adabiyot va ilmiy tadqiqotlarga G.A. Pugachenkova[8], S.M.Maxkamova, N.Sodikova, Z.I.Raximova, R.Ya. Rassudova, G. K. Yo'ldasheva, K. Jumaev, A. Ashirov, L. Levteeva, I. Bogoslavskaya, K.Tursunaliev, G. K. Xasanbaeva, B.P.Torebaev, D. A. Faxretdinova[9] ilmiy izlanishlarini sanab o'tish mumkin[10].

Tahlil va natijalar. Milliy libos – millat qiyofasi, inson ko'rki, milliy iftixor ifodasi. Milliy libosimizda xalqimizning ming asrlik o'tmishi, qadimiy urf-odat va an'analari, didi, estetik qarashlari shuningdek, o'ziga xos xususiyatlari mujassam. Milliy liboslarimizda qizlarimizga mos ibo va hayo aks etgan[11].

Milliy kiyimlarning zamonaviy ko'rinishi yoki bo'lmasa zamonaviy kiyimlarga milliy rux berishda bir necha o'ziga xos uslublar mavjud bo'lib, bularga - milliy bichimlardan foydalanilgan holda, yoki milliy amaliy bezak turlaridan foydalangan holda ornamentli liboslar yaratish mumkin. Milliy ornamentlarning liboslarda bezak sifatidagi o'rni muhim bo'lib, ularning qo'llanilishi tobora rivojlanib, kishilar didining muttasil o'sib borishi va xalqlar orasidagi etnomadaniy aloqalarning kuchayishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Pirovardida kiyimlar taraqqiyotida jadal o'zgarishlar ro'y berishiga olib kelmoqda.

Kiyim-kechaklarda qo'llanilgan badiiy bezaklar o'zbek xalqi tarixi bilan uzviy bog'lik bo'lib, u moddiy-madaniy yodgorliklar ichida xalqlarning milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi va etnik belgilari bilan ajralib turuvchi uziga xos mezondir. Ularda ajdodlarimiz tarixiga borib taqaladigan urf-odatlar, an'analar, ijtimoiy munosabatlar, ma'rifiy, diniy e'tiqod, nafasat va estetik shakllarning ayrim unsurlari ifodalanadi. Jamiyat turmushi, iqtisodiyoti va siyosatida uzgarishlar bo'lib turishi bilan bir vaqtda libos shakllari xam o'zgarib boradi, unda xalqning moddiy ahvoli, kishilarning didi, go'zallik tug'risidagi ideallari, xo'jalik yuritishning o'ziga xos jihatlari hamda oilaviy turmushning ba'zi tomonlari ham ko'zga yaqqol tashlanadi.

O'zbek xalqining kiyim kechaklari juda xilma-xil, rang-barang va jozibalidir. Milliy marosimlarida alohida kiyiniladi. Nikoh yoki xatna tuyida kelin-kuyovlar liboslari, tuy bolaning kiyimi, dafn marosimida marxumni yodlash davrida kiyiladigan liboslar, yana bayram, tantanalarda, kundalik turmushda kiyiladigan, korjoma kabi turlarga bo'linadi.

O'zbekiston hududida yashagan eng qadimgi ajdodlarimizning liboslari ham dunyoning boshqa mintaqalaridagi qadimgi kishilar kiyimlari kabi iqlim, turmush sharoiti va urug' qabila an'analari asosida shakllangan. O'tmish ajdodlarimizning kiyim-kechagi, ularning shakllari va tarixi hamda mahalliy xususiyatlari to'g'risida respublika hududida topilgan arxeologik yodgorliklar, devoriy rasmlar, haykalchalar, mayda naqshlar,

to'revtika, yozma manbalar, qo'lyozma kitoblarga ishlangan mo'jaz tasvirlar bir qadar tasavvur beradi[12].

Eng qadimgi davrlardan boshlab odamlardan kiyimga ehtiyoj tug'ilgan. Dastlab ibtidoiy davrda yashagan odamlar uchun ovlangan hayvonlar terisi yoki daraxt po'stlogi kiyim vazifasini bajargan. Keyinroq iqlim o'zgarishlari natijasida (havo sovushi yoki isishi) kiyimlarga talab orta boradi. Birinchi navbatda uni tikish uchun foydalanilayotgan materialga bog'liq bo'la boshlaydi. Dastlab eng oddiy to'qima mato yoki o'simlik poyalaridan qo'pol to'qilgan soddamato kiyim uchun material bo'lib xizmat qilgan. Tolalardan to'qib mato ishlash kishilik jamiyatning eng buyuk kashfiyotlaridan biri hisoblanib, bugungi kunga qadar ba'zi o'zgarishlar bilan bizagacha etib keldi.

Qadimgi davr kiyim-kechaklarining bichimlari va qaysi matodan qanday shaklda tikilganini tasavvur qilishda arxeolog olimlarning ma'lumotlaridan, qadimgi yer ostida qolib ketgan qasrlar va yodgorliklardan – Afrosiyob, Varaxsha, Panjikent, Bolalikepa, Xolchayon, Ayritom kabilardan topilgan devoriy rasmlar, haykallar, mato parchalari, o'ymakorlik namunalari aks etgan tasvirlardan bilib olamiz.

Baqtriya libosida erkaklar va ayollarning choponlari, oldi yopiq, etagi burmali yoki to'liqni yaktaklar, yoqasi qiyiq ochilib, tasma bilan bog'langan ko'ylaklar uchraydi. Ayollar ko'ylagining yoqa omizi chuqur uchburchak shaklda bo'lgan, oldi ochiq mo'ynadan tikilgan shuba qirgimi ham juda chuqur. Ayollar va erkaklar ustki libosida ham kalta, endor yengli va uzun yengli ichki kiyimlar chatishib ketgan. Erkaklarning choponi ko'pincha ko'krak ustida to'qa bilan mahkamlangan, etaklari esa har tomonga yoyilib turgan. Erkak libosida "ko'ylak"ni matolar bilan bezash rasm bo'lgan, u uchburchak to'qalar qatoridan vujudga kelgan. Liboslarning rangida ko'proq oq va qizil ustunlik qilgan[13].

O'rta asrlarda yashagan ajdodlarimizning kiyim-boshlari, uning shakllari, mahalliy xususiyatlari hamda bu davrga oid mato turlari ilk o'rta asrlarga oid devoriy rangtasvirda aks etgan. Jumladan, Bolalikepadan topilgan suratlarda erkaklarning ustida yaktagi borligi aniqlangan. VI-VIII asrlarga oid Kultegin yodnomasida avra-astarli qilib tikilgan to'n-chopon erkaklarning ustki kiyimi ekanligi eslatilgan[14].

Xulosa. Hozirgi kunda kiyinish madaniyati-ma'naviyatimizni aks ettiruvchi omillardan biri hisoblanib, yoshlarning, ayniqsa, qizlarning kiyinish madaniyati ko'pchilik e'tiborida. Shunday ekan, ularning qalbida milliy urf-odat, an'analar mexr uyg'otish, qizlarni "zamonaviy" deb atalmish ochiq-sochiq kiyinishdan asrash, ya'ni kiyinish odobiga rioya qilishga o'rgatish, ularning estetik didini o'stirish dolzarb mavzulardan xisoblanadi. Milliy liboslarimizni qadrlash va targ'ib qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning to'ng'ich qizi Saida Mirziyoyeva o'zbek va qoraqalpoq tarixiga oid an'anaviy milliy etno-liboslarda tushgan fotolavhalarini namoyish etdi.

Milliy libosimizda xalqimizning ming asrlik o'tmishi, qadimiy urf-odat va an'analari, didi, estetik qarashlari shuningdek o'ziga xos xususiyatlari mujassam. Milliy liboslarimizda yoshlarga xos ibo va hayo aks etgan. Ayniqsa, ayollarimizning milliy liboslari masalasida biz hech ikkilanmasdan o'z milliylik xususiyatlarimizni targ'ib etishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 49-modda.
2. Karimova Nodira Qaxramon Qizi Milliy va zamonaviy libos dizaynini yaratishda o'zbekiston tarixiy – me'moriy obidalarining o'rni // Interpretation and researches. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/milliy-va-zamonaviy-libos-dizaynini-yaratishda-zbekiston-tarixiy-memoriy-obidalarining-rni> (дара обращения: 29.04.2023).
3. D. Raupova "XIX asr oxiri XX asr boshlari uzbek milliy liboslari mintakaviy tiplari" magistrlik dissertatsiyasi T-2018, 6-b
4. Koshg'ariy M. Devoni lug'otit turk. Uch tomlik (A.Mutalibov tarjimai). -T.: Fan, 1960-1963-yillar. 3 tomlik. 3-tom. - 467 b
5. Jabborov I. Uzbek xalki etnografiyasi. - T.: O'qituvchi, 2018. -149 b
6. Avesto. Albom-monografiya (SO'zboshi T.Maxmudovniki). -T.:Sharq., 2021.
7. Zunnunova G.K. Maxallada yashovchi uzbeklarning an'anaviy va zamonaviy kiyimlari//Toshkent maxallalari: an'analar va zamonaviylik. Toshkent, 2020.
8. Пугаченкова Г.А. К Истории паранджи // СЭ. 1962. № 3. С. 191-195. Пугаченкова Г.А. К истории костюма Средней Азии и Ирана XV - первой половины XVI вв. по данным миниатюр// Тр. САГУ. Т. XXXI, 2016.
9. Турсуналиев К. Все цвета радуги. (Тубетейки и головные уборы узбеков XIX -XX вв.). -T.:Фан, 2018

10. Торебаев Б.П. Основы дизайна текстильных изделий. - Т.: Tafakkur qanoti, 2016
11. <https://jizzax.uz/5646-milliy-libos-millat-iefasi.html>.
12. Davlatova S. O'zbek xalqi liboslari tarixidan // Moziydan sado. – Toshkent, 2016. – № 3-4. – В. 6.
13. Orifjonov O. Kushon davri liboslari // Moziydan sado. – Toshkent, 2019. – № 2-3. – В. 13
14. Davlatova S. O'zbek xalqi liboslari tarixidan // Moziydan sado. – Toshkent, 2016. – № 3-4. – В. 6.

УДК 343.2.7 ББК 67

Шарофиддин ХАСАНОВ,

Заместитель заведующего факультетом по административно-организационной деятельности Академии МВД Республики Узбекистан, доктор философии (PhD), доцент.

E.mail: alimjan.matchanov@gmail.com

На основании отзыва начальника отдела Национального центра Республики Узбекистан по правам человека, к.ю.н., доцента Хаитбоева Ф.П.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ КОНФЛИКТОВ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ: МЕХАНИЗМ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются возникновение политических и правовых конфликтов в борьбе с преступностью, а также механизм их разрешения, возникающих между сторонами обвинения и защиты при расследовании преступлений связанных с обеспечением политических прав человека в расследовании преступлений, связанных с имеющимися международными стандартами. С целью повышения эффективности борьбы с преступлениями в статье обосновываются положения об обеспечении единства и непротиворечивости уголовного и уголовно-процессуального законодательства со следственной практикой применения права в разрешении возникающих конфликтных ситуаций.

Ключевые слова: конфликт, политические права человека, уголовное и уголовно-процессуальное законодательство, стороны обвинения и защиты, разрешение конфликта органами следствия и суда, расследование преступлений, конфликтные ситуации, конфликт расследования.

JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHDA SIYOSIY VA HUQUQIY ZIDDIYATLARNI PAYDO BO'LISHI: ULARNI HAL QILISH MEKANIZMLARI

Аннотация

Maqolada jinoyatlarga qarshi kurashda siyosiy va huquqiy ziddiyatlarning paydo bo'lishi, shuningdek, jinoyatlarni tergov qilishda siyosiy inson huquqlarini ta'minlash bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishda ayblov va himoya tomonlari o'rtasida yuzaga keladigan ularni hal qilish mexanizmi ko'rib chiqiladi. Maqolada jinoyatlarga qarshi kurashish samaradorligini oshirish maqsadida jinoyat va jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining yuzaga kelgan ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishda qonunni qo'llash bo'yicha tergov amaliyoti bilan birligi va izchilligini ta'minlashga doir qoidalar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ziddiyat, inson huquqlarining siyosiy huquqlari, jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilik, ayblov va himoya taraflari, tergov va sud organlari tomonidan ziddiyatlarni hal qilish, jinoyatlarni tergov qilish, ziddiyatli vaziyatlar, tergov ziddiyati.

THE EMERGENCE OF POLITICAL AND LEGAL CONFLICTS IN THE FIGHT OF CRIME: A MECHANISM FOR THEIR RESOLUTION

Annotation

The article examines the emergence of political and legal conflicts in the fight against crime, as well as the mechanism for resolving them that arise between the parties of prosecution and defense in the investigation of crimes related to ensuring political human rights in the investigation of crimes related to existing international standards. In order to increase the effectiveness of the fight against crime, the article substantiates the provisions on ensuring the unity and consistency of criminal and criminal procedural legislation with the investigative practice of applying the law in resolving emerging conflict situations.

Keywords: conflict, political human rights, criminal and criminal procedural legislation, prosecution and defense, conflict resolution by investigative and judicial authorities, crime investigation, conflict situations, conflict investigation.

Введение. В новой редакции Конституции Республики Узбекистан 2023 года имеется отдельная глава VIII. Политические права, где в статьях 36-40 определено, что граждане Республики Узбекистан имеют право участвовать в управлении делами общества и государства как непосредственно, так и через своих представителей. Такое участие осуществляется посредством самоуправления, проведения референдумов и демократического формирования государственных органов, а также общественного контроля над деятельностью государственных органов. Также они имеют право осуществлять свою общественную активность в форме митингов, собраний и демонстраций в соответствии с законами Республики Узбекистан, имеют право объединяться в профессиональные союзы, политические партии и другие общественные объединения, участвовать в массовых движениях. Каждый имеет право, как отдельно, так и совместно с другими лицами обращаться с заявлениями, предложениями и жалобами в государственные органы и организации, органы самоуправления граждан, к должностным лицам или народным представителям [1].

Обеспечение вышеуказанных политических прав предполагают их защиту при которой могут возникать конфликты в различных сторонах жизни общества, которые рассматриваются отдельной наукой «конфликтология». Это предполагает определение сути конфликта, его универсальный характер непосредственно направленный на разрешение конфликта в правоприменительной деятельности.

Следует признать, что в Узбекистане проводятся коренные реформы, связанные с различными сторонам жизни общества, в том числе и с деятельностью правоохранительных органов, осуществляющих защиту политических прав и свобод, охрану общественной безопасности, которые, по мнению главы государства, призваны служить интересам народа. Конфликты имеют регулярный характер, так как в человеческом обществе совершаются преступления и в возникающей при этом ситуации имеются две обязательные конфликтующие стороны, а именно обвинение и защита. Проблемы разрешения этих конфликтов возлагаются на государственные следственные органы, которые основываясь на предоставленных полномочиях, действующем уголовном и

уголовно-процессуальном законодательстве принимают необходимые законные решения.

Обзор литературы по теме исследования. Вопросам связанными с особенностями общей характеристики конфликтологии, которые имеют отношения и к возникновению политических и правовых конфликтов в борьбе с преступностью, а также механизм их разрешения посвятили свои работы такие ученые как Н.И.Леонов[2], А.Я.Анцупов, А.И.Шипилов [3], С.Л.Прошанов[4], А.В.Лопарев[5]. Особенности юридической конфликтологии были рассмотрены Р.А.Рамашов[6]. Исторический анализ конфликтологии были рассмотрены Е.А. Тершиной[7]

Фундаментальные исследования относительно проблем правовой конфликтологии провел В.С. Жеребин определив особенности данного вида общественных отношений[8].

В Республике Узбекистан аспекты конфликтологии были исследованы и проанализированы такими учеными как Б.Алиев[9], Р. Жумаев, Н. Жўраев, А. Мўминов, Ш. Мамадалиев[10], Ш. Пахрутдинов[11], Р. Самаров[12], И. Саифназаров, Б. Тўйчиев[13], У. Убайдуллаев, Б. Умаров[14], М. Куронов, Н. Шермухамедова[15], Б. Хўжанов[16].

Конфликты в ретроспективном аспекте представляли собой жизненные ситуации, имеющие под собой правовую, юридическую подоплеку, и в начальный период не исследовались, не некоторые стороны были затронуты в исторических источниках. Происходящие в мире глобальные изменения оказывали влияние и на сущность общественных отношений, связанных с конфликтами в правовой сфере.

Например, в античный период происходящие в обществе правовые реформы и зарождающиеся правоотношения продемонстрировала нам различные конфликтные ситуации между аристократией и демосом, а также рабовладением. В средние века также имелись различного рода правовые коллизии, которые вызвали конфликтные ситуации. Последующие периоды истории показали, что в новое время ученые высказывали свои представления о правовых конфликтах и необходимости их цивилизационного решения. Л.Г.Агеева определяет противоречие как философию конфликта, связанного с его универсальностью. По ее мнению, которую разделяют многие ученые, указывая, что противоречия закладывают основу конфликта, который является одним из состояний или свойств противоречия[17].

Методология исследования. Решения поставленных задач в процессе исследования возникновения политических и правовых конфликтов в борьбе с преступностью, а также механизм их разрешения особенностей возникновения и разрешения правовых конфликтов в расследовании преступлений были использованы такие философские методы как теоретический анализ и синтез, моделирование правового механизма международного сотрудничества государств по защите прав и свобод человека в правоприменительной деятельности органов следствия. Также были использованы методы, связанные с изучением и анализом научной литературы, проведения экспертных опросов, моделирование ситуаций, формирование статистических выборок, расчеты средних выборочных величин, определение статистической значимости результата и другие.

Анализ и результаты исследований. Проблема конфликта и в частности возникновения политических и правовых конфликтов в борьбе с преступностью, а также механизм их разрешения правовых конфликтов в процессе расследования преступлений всегда была актуальна в общественной жизни. Различного рода конфликтные ситуации, связанные с социальными формами, направленными на борьбу с преступностью, межличностные и межгрупповые конфликты в общественной жизни, бытовые конфликты, суицид как способы разрешения конфликтов имеют актуальный характер.

Длительность исследования наукой проблемы конфликта влияет на качество и количество полученных знаний. Начало изучения конфликта в рамках конкретной дисциплины определялось по времени опубликования первых работ, посвященных данной проблеме[18].

В то же время юридическая конфликтология развивалась комплексно включая в себя элементы социального конфликта, которые являются не только выраженное внешне поведение людей, но и их внутренние установки, ценности, взгляды и чувства, потребности и интересы участников уголовно-процессуальных правоотношений, то есть их индивидуальная и корпоративная психология.

Возникающие проблемы возникновения политических и правовых конфликтов в борьбе с преступностью, а также механизм их разрешения всегда были актуальными в жизни человеческого общества. Данные конфликтные ситуации является радикальным способом их разрешения, влияющим на безопасность общества и граждан. Быстрый рост количества возникающих и требующих своего разрешения конфликтов в расследовании преступлений свидетельствует о том, что эти проблемы должны быть оперативно разрешены и должен быть создан действенный механизм их своевременного рассмотрения и принятия законного решения. В сущности, происходит формирование возможностей конструктивного разрешения конфликтов.

Такое понимание особенностей возникновения и разрешения правовых конфликтов в расследовании преступлений невозможно без помощи науки. Для того чтобы оценивать принимаемые решения и предупреждать возникновение и разрешения правовых конфликтов в расследовании преступлений каждый человек, и особенно следователь как лицо ответственное за расследование преступлений, должен обладать необходимыми знаниями об этом явлении и знать особенности механизма конфликтной ситуации. В Узбекистане особенности возникновения и разрешения правовых конфликтов в расследовании преступлений связаны со степенью понимания данного вида конфликта еще не позволяет получить знания, которые можно было бы эффективно использовать для объяснения и их регулирования.

По своей сути юридическая конфликтология имеет важное значение в процессе расследования преступлений и вносит весомый вклад в изучение данного вида конфликта. В данном случае объектом выступают общественные отношения, возникающие при разрешении конфликта противостоящими сторонами в лице участников уголовно-процессуальных правоотношений. При этом предметом юридической конфликтологии является деятельность следователя, дознавателя, органа, осуществляющего доследственную проверку как представителей государства, наделенных полномочиями разрешить возникшую конфликтную ситуацию.

Н.С. Железняк отмечает, что выявление неразрешенных конфликтных ситуаций в законодательстве, описание в связи с этим возможного развития нештатных ситуаций в практике представляется полезным и актуальным. Обнаружение и анализ пробелов в законе позволяет сгруппировать их, отнести либо к «белым пятнам», либо к «черным дырам» [19].

Именно правовые нормы определяют наличие или отсутствие совокупности процессуальных гарантий, определяющих конфликтность складывающихся ситуаций при производстве по уголовному делу.

Уголовно-процессуальные гарантии, по мнению С.И. Гирько представляют собой установленные законом средства, создающие условия для достижения целей уголовного процесса. В более узком понимании процессуальные гарантии при разрешении конфликтных ситуаций это способы обеспечения прав и обязанностей участников уголовно-процессуальных правоотношений. Таким образом, реальные гарантии в уголовном процессе можно разделить на

две группы: гарантии осуществления гражданами своих прав и гарантии-обязанности государственных органов действовать определенным образом[20].

Конфликтную ситуацию, по мнению некоторых учёных можно воспринимать как обобщенное понимание закономерностей и механизмов включения правовых норм в процессы саморегуляции правового поведения личности должно основываться на реальной оценке их регулятивных возможностей[21].

Особенности возникновения и разрешения правовых конфликтов в расследовании преступлений выражаются в рассмотрении действий следователя и иных должностных лиц ответственных за расследование уголовных дел посредством правовых норм на личностном, собственно психологическом уровне. Из этого следует, что в качестве важнейшей предпосылки в рассматриваемой ситуации является то, что сами по себе, независимо от личностных условий и вне процессов саморегуляции поведения личности, правовые нормы никакого регулятивного потенциала не несут.

Выводы. Исходя из вышеизложенного можно с уверенностью сказать, что конфликты, возникающие при расследовании преступлений, являются отражением правовой действительности, возникающей в конфликтной ситуации при расследовании преступлений. Это выявляет пробелы и вскрывает несовершенство уголовного или уголовно-процессуального законодательства, а также следственной практики, обуславливает необходимость внесения изменений в действующее уголовно-процессуальное законодательство и

иные нормативные правовые акты, направленные на совершенствование уголовно-процессуальной деятельности и правового положения всех участников расследования преступления. Это в свою очередь свидетельствует о наличии в уголовном и уголовно-процессуальном законодательствах норм, требующих уточнения и разъяснения со стороны Пленума Верховного Суда Республики Узбекистан.

Таким образом, для юридической конфликтологии, можно предложить следующий вариант понятийно-категориальной схемы его описания. Она включает в себя такие категории как: сущность, структура, классификация, функции, динамика, эволюция, генезис, системно-информационное описание, предупреждение, диагностика, исследование и завершение конфликта.

Возрастающий интерес к конфликту и конфликтологии при расследовании преступлений имеет под собой два основания. Во-первых, особенности возникшей конфликтной ситуации между сторонами обвинения и защиты в сфере юриспруденции. Отсутствие взаимопонимания между участниками уголовно-процессуальных отношений т.е. постоянное усложнение самой проблемы конфликта в ходе расследования преступлений, делают юридическую конфликтологию важной и актуальной. Во-вторых, мы сегодня оказались в новых реалиях развития информационно-коммуникационных технологий, что накладывает отпечаток на взаимоотношения между различными участниками уголовно-процессуальных правоотношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://old.lex.uz/docs/6445147>
2. Леонов Н. И. Конфликтология. Учеб. пособие. М.: Юрайт, 2019. 396 с.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология. М.: Питер, 2020. 560 с.
4. Анцупов А. Я., Прошанов С. Л. История отечественной конфликтологии. М.: Проспект, 2018. 448 с.
5. Лопарев А. В., Знаменский Д. Ю. Конфликтология. Учебник. М.: Юрайт, 2017. 290 с.
6. Ромашов Р. А. Юридическая конфликтология. Учебник. М.: КноРус, 2021. 280 с.; Самыгин С. И., Коновалов В. Н. Конфликтология в социальной работе. Учебное пособие. М.: Дашков и Ко, 2019. 300 с.
7. Терешина Е. А. История конфликтологии. Учебное пособие. М.: Проспект, 2018. 238 с.;
8. Жеребин В. С. Проблемы правовой конфликтологии: диссертация... доктора юридических наук: Нижний Новгород, 2001. – 395 с.
9. Б.Алиев, А.Рахмонов фуқаролик жамияти қуришининг сиёсий-ҳуқуқий жиҳатлари. – Т.:IQTISOD-MOLIYA, 2013. – Б. 9
10. Мамадалиев Ш. О. Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт. – Т.: ИИВ Академияси, 2003. – Б. 25-47.
11. Пахрутдинов Ш.И. Угрозоустойчивое общество в качестве фактора развития государства и общества. Журнал. Конфликтология, Издательство. Фонд Развития Конфликтологии. Т.4. – Санкт-Петербург, 2016. – С. 67–83.
12. Самаров Р.С. Куролли Кучлар феминизациялашувининг ижтимоий-фалсафий хусусиятлари. Монография. – Тошкент: Зиё, 2005. – Б. 168.
13. Туйчиев Б.Т. Роль информатизации общества в развитии политической культуры. Мустақил Ўзбекистон: фалсафанинг долзарб муаммолари. – Тошкент, 1997.
14. Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари. – Тошкент: Маънавият. – 2006.
15. Шермухамедова Н. Фалсафа. – Тошкент, 2018.-
16. Жумаев Р.З. Конфликтология асослари / Р. З. Жумаев, У. А. Убайдуллаев, Б. А. Хўжанов. – Тошкент, «Академия» нашриёти. 2000. – 207 б.
17. Агеева Л. Г. Конфликтология: краткий теоретический курс: Учебное пособие. – Ульяновск, 2010. – 200 с.
18. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. — М., 2000. – 551 с.
19. Железняк Н.С. О путях совершенствования некоторых положений главы 1 ФЗ «Об оперативно-розыскной деятельности» // Проблемы совершенствования оперативно-розыскного законодательства: Матер. «круглого стола», посвящ. 10-летию принятия Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности» / Под ред. В.И. Елинского. М.: ВНИИ МВД России, 2004. С. 74.
20. Гирько С.И. Вопросы совершенствования дознания, проводимого органами внутренних дел, с учетом последних изменений в уголовно-процессуальном законодательстве // Совершенствование деятельности органов внутренних дел, других субъектов системы профилактики по предупреждению безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних в Чеченской Республике: Матер. науч.-практ. конф. (6 октября 2007 г.). М.: ВНИИ МВД России, 2008. С. 15.
21. Чернова Г. Р., Сергеева М. В., Беляева А. А. Конфликтология. Учебное пособие для СПО. М.: Юрайт. 2019. 204 с.; Власова Н.А. Теоретические предпосылки введения сокращенного досудебного производства // Проблемы предварительного следствия и дознания: Сб. науч. тр. М.: ВНИИ МВД России, 2006. С. 16.

Kudrat XUDAYBERGANOV,

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik kafedrasida boshlig'i, PhD., dotsent
E-mail: shixnazarmadiyorov@gmail.com

UrDU PhD. Q.Olloyorov taqrizi asosida

KURSANTLARDA HARBIY VATANPARVARLIKNI SHAKLLANTIRISHDA BOBUR MEROSINING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada buyuk ajdodimiz Zahiriddin Muhammad Boburning bo'lajak ofitserlarni tarbiyalashda o'rnak bo'ladigan amallari va o'zining vatanga bo'lgan muhabbati ifodalangan. Undan tashqari kursantlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk etib tarbiyalash, ularning harbiy vatanparvarligini mustahkamlashda Zahiriddin Muhammad Bobur va uning merosini o'rganishning ahamiyatini asosiy xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Sadoqat, ishonch, vatanparvarlik, harbiy san'at, harbiy mahorat, qomusiy bilim, adolat mezonlari, mustahkam iroda

THE ROLE OF BABUR'S LEGACY IN THE FORMATION OF MILITARY PATRIOTISM AMONG CADETS

Annotation

This article expresses the actions of our great ancestor Zahiruddin Muhammad Babur, who will serve as an example in the education of future officers, and his love for the country. In addition, the importance of studying Zahiruddin Muhammad Babur and his legacy in raising cadets to be spiritually and morally mature and strengthening their military patriotism is revealed.

Key words: Loyalty, trust, patriotism, military art, military skill, encyclopedic knowledge, criteria of justice, strong will.

РОЛЬ НАСЛЕДИЯ БАБУРА В ФОРМИРОВАНИИ ВОЕННОГО ПАТРИОТИЗМА У КУРСАНТОВ

Аннотация

В этой статье выражены действия нашего великого предка Захируддина Мухаммада Бабура, который послужит примером в воспитании будущих офицеров, и его любовь к стране. Кроме того, раскрыта важность изучения Захируддина Мухаммада Бабура и его наследия в воспитании курсантов духовно и нравственно зрелыми, укреплении их военного патриотизма.

Ключевые слова: Лояльность, доверие, патриотизм, военное искусство, военное мастерство, энциклопедические знания, критерии справедливости, сильная воля.

Kirish. Mamlakatimizda keyingi yillarda harbiy sohaga qaratilayotgan e'tibor zamirida mamlakat xavfsizligini yanada mustahkamlash va barqaror taraqqiyotni mustahkamlash yotadi. Harbiy xizmatchilarni harbiy-vatanparvarlik va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashni yanada kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishda xalqimizning qadimiy tarixi, buyuk ajdodlarimiz merosi va ularning harbiy san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasini chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu haqda fikr yuritganda O'zbekiston Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh qo'mondoni Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "...shaxsiy tarkib ma'naviy jihatdan zaif bo'lsa, ya'ni, askar va ofitserlarimizda jangovar ruh, Vatanga mehr va sadoqat, uning taqdiri uchun mas'uliyat bo'lmasa yoki ularning o'rtasida beparvolik hukm sursa, bunday holat nihoyatda noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin"[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Adiblar xiyoboni"ning ochilish marosimida, "...adabiyot xalqning yuragi, elning ma'naviyatini ko'rsatadi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo'l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta'sirchan kuchidan foydalanish kerak. Ajdodlar merosini o'rganish, buyuk madaniyatimizga munosib buyuk adabiyot yaratish uchun hamma sharoitlarni yaratamiz", - deb ta'kidlagani zamirida, ajdodlar merosining yangi qirralarini bugungi avlod uchun zarur va qulay vositalar orqali yetkazish hamda yosh avlodning iymon-e'tiqodini yanada yuksaltirish, faxr va g'ururga to'la hissiyotlarni ongiga singdirish masalasi yotadi [2].

Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va faoliyati, harbiy mahorati, ilmiy va ma'naviy merosi, xususan "Boburnoma" asarini chuqur o'rganish orqali kursantlar harbiy vatanparvarligini mustahkamlash muhim masalalardan biri sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. Tarixiy asarlarda Boburning mustahkam irodaga ega bo'lganligi xususida ma'lumotlar berilgan. Uning zamonida qishning sovuq kunlarida ham harbiy

harakatlar uchun safarlarda qiyinchiliklarga duch kelinardi. U esa chiniquqan bahodirlikni hatto kundalik odatlarda ham isbotlab kelgan. "Boburnoma"da qayd etilishicha, "...havo shu darajada sovuq ediki, o'sha ikki-uch kun orasida ikki-uch kishi sovuqning shiddatidan o'lgan edi. Menda g'uslga ehtiyoj bor edi. Yoqalarini qalin muz qoplagan, suvning tezligi bois o'rtasi muzlamagan bir ariqdagi suvga kirib g'usl qildim. O'n olti marotaba suvga sho'ng'idim. Suvning sovuqligi xiyla ta'sir qildi"[6].

Sabr-toqat, matonat harbiylar kundalik hayotining muhim jihati aylanishi lozimligini Bobur hayotida duch kelgan mashaqqatlar, ularda bir tanu-jon bo'lib qilingan harakatlar samara berganligi oydinlashadi. Harbiy harakatlar uchun safar chog'ida "... bir haftaga yaqin qor tepib, kunda bir-bir yarim shar'iydan ortiq ko'chilmadi edi. Qor tepar kishi men edim, o'n-o'n besh ichki yaqinlar va Qosimbek edi. Ushbu kishilar yayov yurib qor tepar edik. Har qadam qo'yganda beligacha, qo'ksigacha bota-bota qor tepar edi"[6].

Qayd etilganidek, Bobur qo'l ostidagilar bilan birga bo'lishga, ularni qo'llab-quvvatlashga harakat qilgan. Yana bir ma'lumot keladiki, "Injukon degan yerdan uch-to'rt kunda Zarrin dovonining tubiga Havoli Qutiy degan joyga keldik. Ana shu kuni qattiq bo'ron bo'lib qor yog'ardi. Barcha o'lim vahimasiga tushdi. U el tog'dagi g'or va kovaklarni havol deydi. Shu g'orga yetganda, qor quyuni tezlashdi. Ushbu g'or qoshida to'xtadik. Qor - ko'p, yo'l - so'qmoq, tepilgan-bosilgan yo'l bilan ham ot zo'rg'a yuradi. Kunlar g'oyat qisqaligidan oldindagilar yorug' payti g'or oldiga keldilar, namozshom, xufton namozigacha qolganlar yetib keldi. Ulardan keyingilar to'xtagan yeridayoq tushdi. Ko'plar ot ustida tong ottirdi, g'or torroq ko'rindi. Men g'orning og'zida kurak olib, qor kuradim, qorni ko'ksimgacha qazidim, sira yerga yetmasdi. Biroz shamoldan pana bo'ldi, o'sha yerga o'tirdim. Har qancha "G'orga kiring" deyishsa ham kirmadim. Barcha el qorda va bo'ronda, men issiq uйда va istirohatda o'tiramanmi deb o'yladim. Munda barcha el tashvish

bilan mashaqqatda, men bunda uyqu bilan farog'atda bo'laymi?! Bu muruvvat va hamjihatlikdan yiroq ishdur. Men ham har tashvish va mashaqqat bo'lsa ko'rayin, har nechuk el toqat qilib tursa turayin. Bir forsiiy maqol bor: "Do'stlar bilan birga bo'lgan o'lim to'ydir". Yuqoridagi misol haqiqiy elparvarlik, insonparvarlik namunasi bo'lib, mazkur holat ham harbiylar uchun yuksak namuna bo'lib xizmat qiladi [7].

Harbiy xizmatchilar uchun yana bir o'rnak bo'ladigan jihatlardan biri, ko'pchilik janglarda Boburning qo'shini dushman qo'shiniga nisbatan ozchilikni tashkil etganidir. Qo'shimcha qiyinchiliklarga qaramasdan, Bobur ushbu janglarda ham g'alaba qozonishni uddalaganligi tahsinga sazovor. Albatta ushbu g'alabalar yaxshi niyat hamda mukammal tayyorgarlik evaziga amalga oshadi. "Boburnoma"da ma'lumot beriladiki, "...o'sha yili Dehli va Hinduston yerlari uning (Ibrohim Lo'diy afg'on) taxti tasarrufida edi. Hozirda uning lashkarini bir lak (yuz ming kishi) deyishardi. O'zi va beklaridagi fillarning hisobi mingtaga yaqinlashardi. Biz unga qarab yurdik" [6]. Lekin ayrim hind va xorij tarixchilari boshqa raqamlarni ham keltiradi. Masalan, ayrim manbalarda Ibrohim Lo'diy qo'shinining soni qirq ming, Boburniki esa sakkiz ming atrofida bo'lgan, deyiladi [7].

"Tarixi Rashidii" keltirilishicha, "...u Qandahorni fath qilgandan keyin Kobulda bo'ldi. Xusravshohning uch mingtacha qolgan mo'g'ullari Ulug'bek Kobuliyning o'g'li Abdurazzoq mirzoni podshoh qilib ko'tarishdi va Bobur podshohga qarshi qo'shin tortishdi, shu paytda Bobur Podshoh qo'lida besh yuzta odam qolgan edi. Ana shu besh yuz kishi bilan u dushmanga qarshi chiqib jang qildi. Bu eng qonli janglardan biri bo'ldi. Ko'p to'qnashuv va olishuvlardan keyin u dushmani tor-mor qildi. O'sha jangda shaxsan uning o'zi dushmanning beshta bahodiri – Ali Said, Ali Sino va yana uch tasi bilan urishdi. U jasurlik bilan qilich chopib ularni qochirdi. O'sha jangda Abdurazzoq mirzo Bobur Podshohning qo'lga tushdi. Podshoh muruvvat qilib, uni qo'yib yubordi" [8]. Demak bu kabi hollar Bobur uchun doimiy ahamiyatga ega bo'lib, hukmdor vaziyatga oldindan baho bergan holda unga doim tayyor bo'lishga harakat qilgan. Harbiy xizmatchilar har qanday holatda ham vaziyatni oldindan to'g'ri baholagan holda unga muntazam shay turishi muhim jihatlardan sanaladi.

Natijalar va muhokama. Kursantlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk etib tarbiyalash, ularning harbiy vatanparvarligini mustahkamlashda Zahiriddin Muhammad Bobur va uning merosini o'rganishning ahamiyatini quyidagi xususiyatlar belgilanishi maqsadga muvofiq sanaladi:

- Zahiriddin Muhammad Boburning kursantlar uchun har bir fazilati – vatanparvarligi, iymon e'tiqodi, yuksak ma'naviyati, sadoqat va ishonchi barcha uchun o'ziga xos namuna bo'lib xizmat qiladi, ayniqsa, harbiy xizmatchilarni kundalik hayotda har tomonlama mukammal bo'lib tarbiyalanishlariga ko'mak beradi;

- Bobur, harbiy xizmatchilar uchun juda zarur hisoblanadigan mustahkam iroda sohibi bo'lib, tarixiy manbalarda bunga oid juda ko'p voqealar yozib qoldirilgan, ya'ni har qanday vaziyatda ham, oxirgi umid qolguncha kurashish xususiyati unda yuksak darajada bo'lganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin;

- Bobur sarkarda yoki saltanat boshlig'i sifatida gavdalanadi, ammo shu bilan bir vaqtning o'zida jangu-jadallardan juda oz vaqt ortib qolgan kezlarda ilm-fan, ma'rifat bilan mashg'ul bo'ldiki, u tomonidan yaratilgan meros necha yillardan buyon qiziqib o'rganiladi. Hattoki dunyo miqyosida muhim ilmiy tadqiqot sohasiga aylangan boburshunoslik yo'nalishi vujudga kelgan bo'lib dunyo mamlakatlarida mazkur yo'nalishda faol tadqiqotlar olib borilmoqda. Yana bir jihati, Bobur qoldirgan meros qomusiy ahamiyatga ega bo'lib, harbiy xizmatchilar kundalik hayotida asosiy kasbidan tashqari, ilmu hunarni ham egallashlari lozimligini anglatadi;

- harbiy xizmatchilar kundalik hayoti uchun zaruriy xususiyatlardan biri bu – muntazam ravishda g'alaba ruhiyatiga egalik hisoblanadi. Bunday xarakter Boburda yuqori darajaga ega bo'lib, doimiy ravishda jang maydonida buni isbotlashga harakat qilgan, shu bilan birga aksariyat hollarda, xoh qamalda bo'lsin,

xoh jangda u askarlar bilan birga bo'lishga harakat qilgan. Bunday holat harbiylar kundalik hayotida ularning ruhiyatini mustahkamlashga yordam beradi;

- har qanday vaziyatda ham Bobur kundalik hayotida adolat mezonlarini ustun qo'yadiki, harbiylar kundalik hayotida bu jihati bilan ham munosib o'rnak bo'la oladi.

Kursantlar harbiy vatanparvarligini mustahkamlash orqali ajdodlar ma'naviy merosini o'rganishda "Boburnoma" asarining ahamiyati, harbiy xizmatchilarning qomusiy bilimlarga ega bo'lishlari uchun yordam berishi bilan xarakterlanadi. "Boburnoma"da tarixiy shaxslar, ularning nasl-nasablari, hududlar toponimik nomlari va rivojlangan yo'nalishlari, xalqlarning urf-odat va an'analari, qo'shin tuzilishi, harbiy qurol-aslahalar, jangovor taktikalar va ularni amalga oshirish mexanizmlari, qo'shinlarning harbiy harakatlar davomida boshqarish va rag'batlantirishga oid ma'lumotlar mavjud. "Boburnoma", mana, salkam 500 yildirki, tarix, geografiya, etnografiya, lingvistik, zoologiya, botanika, san'atshunoslik va bog'lar yaratish bilimlari bo'yicha eng qimmatli manba hisoblanib kelinmoqda. Ushbu memuar asardan O'rta Osiyo, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston tarixi, xalqlari hayoti, urf-odatlari, ijtimoiy tuzumi, diniy e'tiqodlari va hayotning turli-tuman boshqa sohalari haqida favqulodda qimmatli ma'lumotlar olish mumkin [5]. Harbiy xizmatchilar mazkur asarni kundalik hayotda mutolaa qilishlari orqali o'z kasbiy faoliyatlar uchun muhim ma'lumotlarni olishlari bilan birga, dunyo xalqlari madaniyati va shaharlari haqida bilishlari mumkin bo'ladi.

Dunyo miqyosida boburshunoslik sohasida amalga oshirishgan tadqiqotlar natijasida jahonning ellikdan ziyod mamlakatida maxsus ilmiy yo'nalishlar vujudga keldi va ularning tadqiqotlari bugungi kunda ham faol davom ettirilmoqda. Mazkur asarlarda Bobur shaxsi va "Boburnoma" asariga oid barcha jihatlarni sinchiklab o'rganishga, zarur o'rinlarda qiyosiy tadqiqotlar olib borishga harakat qilingan va ularda Bobur yuqori darajada e'tirof etilganligi ko'zga tashlanadi. Shunday olimlardan birining e'tiroficha, "...har qanday sinovga bardosh bera oluvchi, iroda va matonatni mujassamlashtirgan bu zot o'zida harbiy hiyla va jasoratni uyg'unlashtira oladi. Zarur bo'lganda jazolashga ham, avf etishga ham qodir edi. U iste'dodli harbiy arbob va ishning ko'zini biladigan, qo'shinlarni mohirlik bilan boshqara oladigan, ularni ishonchini qozona olgan sarkarda edi. Ehtiyotkor davlat arbobi bo'laturib, u har qanday mayda narsaga ham e'tibor berar edi. Bu shoh faqat fotih bo'libgina qolmay, yaratuvchi – bunyodkor ham edi" [4].

Xulosa. Xulosa o'rnida qayd etish kerakki, kursantlarda Bobur hayoti va faoliyati, harbiy mahorati, ilmiy va ma'naviy merosini faol o'rganishlari orqali mamlakat xavfsizligini mustahkamlashga hissa qo'shishga, har sohada faol, bilimlari va qobiliyatli bo'lishga harakat qilishlari darkor. Shundan kelib chiqqan holda, harbiylar kundalik hayotida Bobur va uning asarlarini o'rganishni yanada jadallashtirishga oid quyidagi taklif va tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- Boburning hayot yo'li davomida mashaqqatli sinovlarni boshdan kechirgani, ularni sabr-matonat, sabot bilan yengib o'tgani harbiylar uchun namuna bo'lishini inobatga olgan holda, ularning tizimli ravishda Bobur asarlari va u haqda dunyo olimlari tomonidan yaratilgan kitoblarni o'qishlarini tashkil etish;

- bugun shiddat bilan o'zgarayotgan murakkab zamonda odamlarning qalbiga yo'l topish va ularni yuksak maqsadlar sari ilhomlantirishda adabiyot va san'atning ta'sirchan kuchini e'tirof etgan holda Bobur g'azallarini kursantlar hayotida faol targ'ib etish;

- Bobur hayoti va ijodi, "Boburnoma" asari asosida harbiy xizmatchilar, ayniqsa harbiy ta'lim muassasalari kursantlari o'rtasida ko'rik-tanlovlar, intellektual o'yinlar, mahorat darslarini tashkil qilish;

- Bobur hayoti va faoliyatini OAVda faol yoritish orqali yoshlar ongida vatanparvarlik va insonparvarlik g'oyalari yanada mustahkamlash zarur.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Qurolli kuchlarimiz – mamlakatimiz barqarorligi va taraqqiyotining mustahkam kafolatidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi yig'ilishida so'zlangan nutq. 2018 yil 10 yanvar. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. Toshkent – “O'zbekiston” – 2018. B.162.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutqi. 2020 yil 10 yanvar. Xalq so'zi. 2020 yil 11 yanvar.
3. Vatanimiz oltin ostonasi Toshkent tobora chiroy ochmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 20 may kunidagi Adiblar xiyoboniga tashrifidagi nutqidan. Xalq so'zi 2020 yil 21 may.
4. Bobur memuari. Chig'atoy tilidan fransuz tiliga Pave de Kurteyl tomonidan tarjima qilingan. Parij. 1871. B. 8-9.
5. Jalilov S. Bobur haqida o'ylar. T.: “Sharq”, 2006. 116 b.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. T.: “O'qituvchi” 2008. 287 b.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. T.: “Sharq”, 2007. 688 b.
8. Muhammad Haydar Mirzo. Tarixi Rashidiy. T.: “Sharq”, 2010. 719 b.

UDK: (797.011.1:012.2)

Nodir XUDAYBERDIYEV,
Oriental universiteti Jismoniy tarbiya fakulteti dekani
E-mail: nodirbek09101988@gmail.com

O'zMU dotsenti v.b., PhD K.Murodov taqrizi ostida

KURASHCHILARNING HUJUM VA XIMOYA DARAJASINI ANIQLASH ASOSIDA MUSOBAQA FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Аннотация

Maskur maqolada Chirchiq olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi kurash bo'limida o'quv-mashg'ulot guruhidagi kurashchilarni hujum va ximoya darajasini aniqlash asosida musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish texnologiyalari bo'yicha tavsiyalar berilgan va tadqiqot natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Kurash, hujum, himoya, musobaqa, meyorlash, sport turlari, komponentlar, texnologiyalar.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ АТАКИ И ЗАЩИТЫ БОРЦОВ

Аннотация

В статье представлены рекомендации по технологиям повышения эффективности соревновательной деятельности на основе определения уровня атаки и защиты борцов тренировочной группы отделения борьбы Центра олимпийской и паралимпийской спортивной подготовки «Чирчик» и представлены результаты исследования.

Ключевые слова: Борьба, нападение, защита, соревнование, регулирование, спорт, компоненты, технологии.

INCREASING THE EFFICIENCY OF COMPETITIVE ACTIVITY BASED ON DETERMINING THE LEVEL OF ATTACK AND DEFENSE OF WRESTLERS

Annotation

The article presents recommendations on technologies for increasing the effectiveness of competitive activity based on determining the level of attack and defense of wrestlers in the training group of the wrestling department of the Chirchik Olympic and Paralympic Sports Training Center and presents the results of the study.

Key words: Wrestling, attack, defense, competition, regulation, sports, components, technologies.

Dolzarbliqi. Respublikamizda o'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ayniqsa jismoniy salomatligini saqlash va mustahkamlash, Vatan mudofaasi va mehnat faoliyatiga tayyorlash jismoniy sifatlarni tarbiyalash ustuvor muammolari biri sifatida e'tirof etiladi.

Sport faoliyati jarayonida, turmushda kuch va kuch chidamkorligi eng ko'p ahamiyatga ega. Kuchning bu turlari ruyobga chiqishi bilan inson xar qadamda tuqnash keladi (masalan: Dzyudo, Sambo, Yunon-rum va Kurash hamda kurash turlarini barchasida, ogir atletikada, va boshqalar) maksimal kuchni mushaklar kisqarishlarining yuqori tezligi bilan birga qo'shib olib borishda (uloqtirish, greble va boshqalar) bajarilishi vaqtida foydalaniladi. Insonni absolyut va nisbiy kuchni farqlash kerak. Ya'ni shaxsiy og'irligining 1 kg ga to'g'ri keladigan kuchni miqdori u tayyorgarligi bir xilda bo'lgan, ammo xar xil og'irlikdagi atletikachilarning kuchlarini taqqoslash uchun aniqlanadi.

Sportchilarimiz Osiyo hamda jahon miqyosidagi musobaqalarda yaxshi natijalarga erishib, O'zbekiston bayrog'ini yuqori ko'tarishmoqda. Sportchilarimizning xalqaro musobaqalardagi muvaffaqiyatli ishtiroki fikrimiz dalilidir. Mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish, vatan ravnaqini ta'minlaydigan, yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish masalalariga jiddiy e'tibor berilmoqda. Bu borada muhim qadamlardan biri O'zbekistonda ilk bor "Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur" hamda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi katta ahamiyatga ega. Kurashchilarining texnik tayyorgarligida yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubiyatini tadbir etish.

So'nggi yillarda respublikada jismoniy tarbiya va sport sohalarini yanada rivojlantirish, aholining barcha qatlamlarini, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb qilish, jamiyatda sog'lom turmush

tarzining keng targ'ib qilish, mamlakatda yaratilgan jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va sport infratuzilmasidan to'laqonli va samarali foydalanishni ta'minlash, shuningdek, sport sohasidagi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish maqsadida 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924 sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida, 2021 yil 5 noyabrdagi PQ-5281-sonli "2024 yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida"gi Qarorlari imzolandi.

Tadqiqot maqsadi. Kurashda sportchilarning hujum va ximoya darajasini aniqlash va musobaqa samaradorligini oshirish.

Tadqiqot vazifalari. Kurashda sportchilarning xujum va ximoya darajasini aniqlash asosida musobaqa faoliyati samaradorligini oshirish texnologiyalari aniqlash;

Tatqiqot usullari ilmiy uslubiy adabiyotlar taxlili, pedagogik kuzatuv, matematik statistik usullar.

Tatqiqotning tashkil qilinishi.

Kurashchilarda mashg'ulot yuklamalarini me'yorlash va samaradorligini oshirish omillarini aniqlash;

Kurashchilarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishni nazorat va tahlil qilish;

Ish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilindi:

1. Kurashchilarni texnik harakatlarga o'rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganish.

2. Kurashchilarni texnik harakatlarga o'rgatishda multimedion va slaydlardan foydalanish uslubiyatini ishlab chiqish.

3. Kurashchilarining texnik tayyorgarligida yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubiyatini tajriba orqali asoslab berish.

Himoya – hujumni amalga oshiruvchining bajarayotgan usulini xujumni qabul qiluvchi tomonidan to'xtatib qolishga qaratilgan texnik harakat.

Kurashchilarning texnikasini namoyon qilish darajasining pedagogik nazorati uslubiyatini ishlab chiqilishi va amaliyotga tadbiiq etilishi sportchilarni musobaqa jarayonidagi harakatlar samaradorligini oshiradi, hamda jismoniy tayyargarlik ko'rsatkichlariga nisbatan o'zining texnik harakatlari natijalari haqida axborot olish sharoitlarida ancha yuqori bo'ladi.

Kurashchilarni texnikasini namoyon qilishi darajasini pedagogik nazorat qilib borish uchun barqaror hamda axborotli testlar majmui belgilandi, ushbu testlarning me'yoriy qiymatlari aniqlandi.

Kurashchilarni texnik xarakatlarga o'rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish asosida trenirovka nagruzkalarini boshqarish uslubiyati ishlab chiqildi va tajribada asoslab berildi.

Bajarilayotgan tadqiqot ishini amalga oshirish uchun qo'yilgan vazifalarni hal qilishda quyidagi tadqiqot uslublari

Tadqiqot boshida tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan pedagogik tajriba testlari

1-jadval

№	Nazorat test mashqlari	Nazorat guruxi		Tajriba guruxi		tsr	R
		σ	V%	σ	V%		
1	Hujum uchun o'rtacha ball	3,2	0,60	3,3	0,65	0,9	>0,05
2	Hujum oralig'i	20,61	1,41	19,81	1,52	0,75	>0,05
3	Hujum samaradorligi	0,54	0,08	0,55	0,07	1,1	>0,05
4	Himoya samaradorligi	0,57	0,09	0,58	0,08	0,79	>0,05
5	Muvaffaqiyatli hujum oralig'i	26,2	1,32	25,5	1,29	1,26	>0,05

Tadqiqot oxirida tajriba va nazorat guruhlarida o'tkazilgan pedagogik tajriba testlari

2-jadval

t№	Nazorat test mashqlari	Nazorat guruxi		Tajriba guruxi		tsr	R
		σ	V%	σ	V%		
1	Hujum uchun o'rtacha ball	4,3	0,80	3,8	0,70	1,1	<0,05
2	Hujum oralig'i	17,61	0,6	18,65	0,7	0,42	<0,05
3	Hujum samaradorligi	0,68	0,05	0,61	0,06	1,1	<0,05
4	Himoya samaradorligi	0,69	0,04	0,60	0,07	0,79	<0,05
5	Muvaffaqiyatli hujum oralig'i	22,4	1,15	24,5	1,29	1,26	<0,05

Adabiyotlar tahlili va ilg'or amaliy tajribani umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, hozirga qadar kurashchilarining texnik tayyargarligida yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubiyati yetarlicha ilmiy asoslab berilmagan.

Kurashchi faoliyatida texnik harakatlarini namoyon qilish darajasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida nazorat qilish ustivor masalalar qatoriga mansub bo'lib, ushbu jarayonni samarali effektiv vosita va usullar asosida tashkil etish, sportchi mahoratining tez o'sishiga xizmat qiladi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida kurashchilar texnik harakatlarini tezkor, joriy va bosqichli pedagogik nazorat qilish asosida ularning mashg'ulot jarayonlarini tezkor, joriy hamda bosqichli boshqarish uslubiyatini asoslab berildi.

Muskullar ishtirokida bajariladigan ish yurak-tomir va nafas olish tizimlarining ancha aktivlashuvi bilan bog'lik emas. Bunday ishda charchoqning sababi, aftidan, nerv-muskul apparatining xarakat bajarilishini bevosita ta'minlaydigan zvenolarda aks ettirilgan.

Faoliyat turlarining spetsifikasiga qarab charchoqning bir necha tiplari mavjuddir. Bular aqliy, sensor (xis-tuyg'u organlariga tushadigan yuklama bilan bog'liq), emo-tsional va jismoniy charchoqdan iborat bo'ladi. Xar qanday faoliyatda charchoqning aytib o'tilgan barcha tiplarining komponentlari ishtirok etsada, jismoniy tarbiya sohasi uchun muskul faoliyati tufayli xosil bo'lgan jismoniy charchoq ko'proq ahamiyatga egadir. Bundan buyon gap charchoqning mana shu tipiga nisbatan bo'ladigan chidamlilik xaqida boradi.

qo'llanildi. Adabiyotlar va davriy nashriyotda chop etilgan materiallarni umumlashtirish va tahlil qilish;

pedagogik kuzatish;

Pedagogik testlar;

pedagogik tadqiqot;

matematik – statistika uslublari.

Tadqiqotning birinchi bosqichida (2022 – yilning dekabr oyigacha) ilmiy – uslubiy adabiyotlar va davriy nashriyotda chop etilgan materiallar umumlashtirildi va tahlil qilindi.

Ikkinchi bosqichi asosiy pedagogik tadqiqotda Kurashchilarda umumiy jismoniy tayyargarlik hamda hujum va ximoya darajasini rivojlantirish maqsadida o'quv – mashg'ulot va musobaqa jarayonlari 2022 – yil sentabr oyidan 2022 – yil dekabr oyigacha Chirchiq olimpiya va parolimpiya sport turlariga tayyorlash markazida o'tkazildi. Tadqiqot maqsadlaridan kelib chiqqan holda tajriba va nazorat guruhlari tashkil etildi. Kurashchilarning 12 nafaridan tajriba guruhi, 12 nafaridan nazorat guruhi tashkil etildi.

Kishi faoliyatining, belgilangan intensivligini qachongacha saqlay olishini kursatadigan vaqt chidamlilikning asosiy o'lchovidir. Chidamlilik bevosita va bilvosita usullar bilan o'lchanadi. Bevosita o'lchash usulida tekshirilayotganlarga biror bir topshiriqni bajarish tavsiya etiladi va ish qancha vaqtgacha berilgan intensivlikda bajarilishi aniqlanadi.

Gavda muskullarining 2/3 qismidan ko'prog'i qatnashadigan ishda, odatda, energiya ko'p sarf bo'ladi. Bu energetik metabolismm tizimlariga, jumladan, nafas olish va qon aylanish organlariga katta talablar kuyadi. Ko'pincha organizmning aynan mana shu tizimlari funksional imkoniyatlarining yetarlicha bo'lmasligi ish qobiliyatini cheklab qo'yadi. Shuning uchun ma'lum bir joydagi mashklarda ko'rsatiladigan chidamlilik barcha muskullarga ta'sir etadigan mashqlardagi yuksak chidamlilikdan dalolat bermaydi. Inson organizmning jismoniy fazilatlarini tarbiyalashda bu kishilarning xolati ancha o'zgariganligini ko'rish mumkin. Bu o'zgarishni mimika muskullari kuchlanishida, ter paydo bulishida ko'rish mumkin. Ayni vaqtda uning organizmida bir muncha jiddiy fiziologik o'zgarishlar xam ro'y beradi.

Xulosa. Ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'rganish hamda amaliyotda Kurashchilarning tayyargarligi jarayonini kuzatish natijasida olib borilayotgan mashg'ulotlarda aynan musobaqa faoliyatiga xos bo'lgan taktik harakatlarini rivojlantirishga yetarli darajada e'tibor berilmasligi hamda tayyargarlik davrining bosqichlarida mana shunday harakatlarga oid metodik jihatdan yondoshuvning yetishmasligi yosh sportchilarda hujum va himoyadagi taktik harakatlarni rivojlantirishni samarali tashkil etish imkonini bermay kelayotganligi ma'lum bo'ldi.

Kurash mashg'ulotlarida sportchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasi shakllangandan so'ng, mashg'ulot jarayonlarini musobaqa usuli orqali tashkil etilishi sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini hisobga olgan holda nazariy jihatdan musobaqa oldi tayyorgarlik davrida Kurashchilarning hujum va

himoyadagi taktik tayyorgarligini amalga oshirishda yuqoridagi tavsiya etilgan taktik usullarni musobaqa usulidagi mashg'ulotlarda bajarilishi taktik harakatlarni o'zlashtirish, mustahkamlash va takomillashtirish jarayonlari tez va samarali hal etiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5924 sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2020 yil 24 yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5281-sonli "2024 yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tadigan XXXIII yozgi Olimpiya va XVII Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risida"gi Qarori. 2021 yil 5 noyabr.
3. Adilov, S. (2022). INCREASING BASICS OF THE EFFICIENCY OF COMPETITION ACTIVITY AND DEVELOPING TECHNICAL AND TACTICAL PREPARATION. Журнал иностранных языков и лингвистики, 6(6), 51-64.
4. Qaxramonovich Adilov Sarvar. "TECHNOLOGY OF INCREASE IN EFFICIENCY OF DEVELOPMENT OF COORDINATION ABILITIES AND TECHNICAL AND TACTICAL ACTIONS OF ATHLETES IN FREE-STYLE WRESTLING." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7.10 (2019).
5. Adilov, S. Q. (2019). Importance of Developing Technical–Tactical Preparing and Improving Coordination Skills Freestyle Wrestlers (based on Questionnaire Results). Eastern European Scientific Journal, (1).
6. Adilov, S. Q., Berdiyev, F. O., Jumaqulov, A. B., & Anarbayev, T. R. (2021). KURASHCHILARINI MASHG'ULOT JARAYONLARIDA MODELLASHTIRISHNI ASOSIY TARKIBIY QISMLARINI O'RGANISH. Academic research in educational sciences, 2(4), 1717-1722.
7. Xolmatov, A. I., Tashnazarov, D. Y., & Kurganov, O. N. (2021). Yunon-rim kurashchilariga texnik usullarni o'rgatishda modellashtirish usulining samaradorligi. Academic research in educational sciences, 2(4), 1708-1716.
8. Mavlon O'g'li Q. X., Risbekovich A. T., Baxriddinovich A. A. KURASHCHI QIZLARNING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI //Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies. – 2022. – T. 1. – №. 2. – C. 223-229.
9. Adilov S. Q., Anarbayev T. R., Qayumov X. M. O. G. L. SPORT KURASHLARIDA CHIDAMLILIKNI RIVOJLANTIRISH UCHUN AYLANMA MASHQLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 5. – C. 846-851.
10. Yuldashevich, Tashnazarov Djasur, Lyulina Ekaterina Sergeevna, and Shagiyev Ilduz Ilyasovich. "Method of Preparation for Technical Actions of Greco-Roman Wrestlers." Eurasian Scientific Herald 8 (2022): 157-162.
11. Yuldashevich, Tashnazarov Djasur, Lyulina Ekaterina Sergeevna, and Shagiyev Ilduz Ilyasovich. "Method of Preparation for Technical Actions of Greco-Roman Wrestlers." Eurasian Scientific Herald 8 (2022): 157-162.
12. Раджапов, М. А., Анарбаев, М. А., Қаяумов, Х. М. Ў., & Усмонова, И. З. Қ. (2021). СПОРТЧИНИНГ УМУМИЙ ВА МАХСУС ТАЙЁРГАРЛИГИ БИРЛИГИ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(4), 133-139.

Dilnoz XUDAYBERDIYEVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

E-mail: Dilnoz@mail.ru

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M. Boltayeva taqrizi asosida

THE ROLE OF THE SOCIOLINGUISTIC APPROACH IN IMPROVING THE READING SKILLS OF NON-PHILOLOGY STUDENTS

Annotation

The main goal of teaching non-philology students a foreign language is to expand their knowledge, to become mature staff in their field and, if necessary, to use language units correctly when communicate with representatives of that language. Reading skill as a type of speech activity which is the basic tool for increasing students' knowledge in professional, cultural, socio-political spheres. Improving reading comprehension skills will increase their knowledge levels not only professionally, but also scientifically; in this, we will try to prove that the sociolinguistic approach is effective, relying on the works of scientists who have conducted their research in this field

Key words: Non-philological direction, approach, sociolinguistic approach, professionally-oriented text.

РОЛЬ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЙ

Аннотация

Основная цель обучения студентов-нефилологов иностранному языку – расширить их знания, стать зрелыми специалистами в своей области и при необходимости использовать языковые единицы с представителями этого языка когда вступить в общение. Навык чтения как вид речевой деятельности является основным инструментом повышения знаний учащихся в профессиональной, культурной, общественно-политической сферах. Улучшение навыков понимания прочитанного повысит уровень их знаний не только в профессиональном, но и в научном плане; при этом мы попытаемся доказать эффективность социолингвистического подхода, опираясь на работы ученых, проводивших свои исследования в этой области

Ключевые слова: Нефилологическое направление, подход, социолингвистический подход, профессионально-ориентированный текст.

SOTSIOLINGVISTIK YONDASHUVNING NOFILOLG'LIK YO'NALISH TALABALARINING O'QISH KO'NIKMASINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI O'RNI

Аннотация

Nofilologik yo'nalish talabalariga xorijiy chet tilini o'qitishdan asosiy maqsad ularning bilim doirasini kengaytirish, o'z sohalarida yetuk kadr bo'lib yetishishi va zarurat bo'lganda o'sha til vakillari bilan til birliklarini to'g'ri qo'llagan holda muloqotga kirishishidir. O'qish ko'nikmasi nutq faoliyati turida sifatida talabalarining kasbiy, madaniy, ijtimoiy-siyosiy sohalarida bilimlarini oshiruvchi asosiy vositadir. O'qib tushunish ko'nikmasini takomillashtirish ularning nafaqat kasbiy balki ilmiy jihatdan ham bilim darajalarini oshiradi; bunda biz sotsiolingvistik yondashuvni samarali ekanligini isbotlashga harakat qilamiz shu sohada o'z tadqiqotlarini olib borgan olimlarning ishlariga tayangan holda.

Kalit so'zlar: Nofilologik yo'nalish, yondashuv, sotsiolingvistik yondashuv, kasbiy yo'naltirilgan matn.

Kirish. Nofilologik yo'nalish talabalaridan ham o'rganilgan chet tilida sohaviy va kundalik suhbatlarda til birliklarini to'g'ri qo'llay olishi talab qilinadi. Muloqot ko'nikmasini ya'ni productive ko'nikmani rivojlantirish retseptiv ko'nikmalarini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. O'qish ko'nikmasini takomillashtirish hozirgi zamon chet tili o'rganuvchilarining eng asosiy muammolaridan biri deb hisoblash mumkin va bu o'z o'rnida metodistlardan bu ko'nikmani takomillashtirishga turlicha yondashuvlar va metodlar asosida yechim topishni talab qiladi. Har qanday nutq faoliyati turi aspektini o'qitishdan asosiy maqsad ma'lum bir bilimlarni shakllantirish va borlarini rivojlantirishdan iboratdir. Globallashtirish jarayoni hayotning har bir sohasida tubdan islohotlar talab qiladi, nofilologik yo'nalish talabalarini o'qitishda ham turlicha yondashuvlar tadbiq etishni talab qiladi va bunday samarali yondashuvlardan biri sotsiolingvistik yondashuv deb hisoblaymiz, bu fikrimizni quyida maqolada olimlarning fikriga tayangan holda yoritib beramiz. Nofilologik yo'nalish talabalarining o'qish ko'nikmasini takomillashtirish ularning berilgan matnini o'qib tushunishlari bilan izohlaymiz va bunda ulardan asosiy talab qilinadigan narsa o'rganilgan bilimni keyinchalik real hayotda qo'llay olishlaridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi kunning talabalaridan biri o'z kasbini mukammal bilish va qo'shimcha chet

tilini ham bilish kerak, chunki biz doimiy boshqa davlatlar bilan savdo-iqtisodiy, siyosiy, ta'lim sohalarida hamkorlikda ish olib boramiz. Avvalo yondashuv so'zini tub mohiyatini tushunib yetishimiz zarur va biz unga ba'zi bir olimlarning bergan izoh va ta'riflarini o'rganib chiqamiz. J. Richards va T. Rojersning ta'rifiga ko'ra yondashuvlar til tabiati va tilni o'rganishga qaratilgan nazariyalarning til o'rganish jarayonida ishlatiladigan tajribalar manbai va prinsiplaridir. Yondashuv biror muammoni hal qilish usulidir [8]. Avtorning fikriga ko'ra yondashuvning asosiy vazifasi muloqotni o'rgatishdan iboratdir [6]. Sotsiolingvistik yondashuvga asosiy ta'rifni T. Elaine o'zining taqdiqot ishida beradi va u quyidagicha: bu yondashuv ijtimoiy faktorlarning yangi til sistemasini o'zlashtirishdagi kognitiv jarayonga ta'sirining natijasidir [3]. Kasbiy yo'naltirilgan muloqotni o'rgatayotgan o'qituvchi tili o'rganilayotgan mamlakatning milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqot qilish zarur deydi avtorlar [4]. Avtor fikriga ko'ra chet tilini nofilologik oliy ta'lim muassasida kasbiy va ijtimoiy yo'nalishni topishda chet tili samarali vositadir. Avtorlarning fikriga ko'ra kasbiy yo'naltirilgan o'qitish natijasi o'laroq kasbiy yo'naltirilgan chet tili kompetensiyasi o'z ichiga sotsiolingvistik ya'ni holatga mos til materiallarini topib qo'llay olish qobiliyatini oladi va mamlakatshunoslik-madaniyatshunoslik kabi jabhalarni ham o'z ichiga oladi. Aynan shu jihatlarni hisobga olgan holda chet tilini

o'qitish nafaqat kasbiy kompetensiyasini oshirib qolmay balki kasbiy madaniyat va etika qoidalarini ham o'rgatadi. Tilni o'rganishda sotsiologik yondashuv aynan nofilologik yo'nalish talabari uchun juda muhim hisoblanib ularning kasbiy yetuklikka erishishida va o'sishida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra o'qish malakasini lisoniy leksik ko'nikma asosida rivojlantirilib, u nutq birligining ko'rish tamoyili, nutq harakatlari timsoli va mazmundan tashkil bo'ladi. O.Dovgerning fikriga ko'ra chet tilini bilish hozirgi kundagi asosiy talablardan biri va u iqtisod yo'nalishi talabalaridan amaliy ko'nikmalar, og'zaki va yozma ravishda chet tilida biznes aloqalari qoidalarini bilish, professional sohada xorijiy nutq so'zlashuvdan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish shart-sharoitlarini yaratish kerakligi ta'kilanadi[2]. Ya'ni yuqorida keltirilgan ko'nikmalarga ega bo'lish uchun biz ko'p o'qib o'rganishimiz kerak va bunga bizga o'qish ko'nikmasini takomillashtirish orqali erishishimiz mumkin. A.Chunixinaga ingliz tilidagi muloqot strategiyalarini o'qitish jarayonini iqtisodiyot sohasi mutaxassislariga xos bo'lgan faoliyat turlarida strategiyalarning ishlashini hisobga olish asosida amalga oshirilishi deb hisoblaydi. Shuning uchun u mutaxassisligi "Iqtisod" yo'nalishi talabalariga o'zaro kommunikativ kompetensiyalar asosida o'qitish uslubiy model ya'ni maqsad, nazariya, texnologiya, baholash va samaradan iborat komponentlar blokini ishlab chiqqan. Olimning fikriga ko'ra o'zaro muloqot strategiyalarini rivojlantirish quyidagi mezon va ko'rsatkichlar bilan belgilanadi:

1 kommunikativ strategiyalarning lingvistik jihatlariga ega bo'lish;

2 kommunikativ strategiyalarning lingvokulturaviy jihatlariga ega bo'lish[1].

Shuningdek A.Chunixinaga iqtisodiyot sohasida kommunikativ hamkorlikni o'rnatishning maxsus usullariga quyidagicha ko'rsatkichlarni keltiradi:1. kommunikativ strategiyalarning pragmatik jihatlariga ega bo'lish; 2. kommunikativ strategiyalarning ijtimoiy jihatlariga ega bo'lish. G.Irmuhammedova o'z dissertatsiyasida kasbiy yo'naltirilgan til o'qitish ta'limiy akademik va kasbiy maqsadlarga mos bo'lishini nazarda tutadi va u o'rgangan bilimlarni ma'lum bir kasbiy yo'naltirilgan vaziyatlarda qo'llay olishini nazarda tutadi. Avtorning fikriga ko'ra ESP barcha muloqot ko'nikmalarini va shaxsiy xususiyatlarni va hayotiy haqiqiy muhitga moslashishni o'rgatishni ta'minlamasligini aytgan [5]. Avtorning fikriga ko'ra iqtisod yo'nalishi talabari faqat tilni mukammal bilish bilan cheklanmasdan tili o'rganilayotgan mamlakatning madaniyatga oid verbal va noverbal vaziyatlarda madaniyatlararo muloqot qoidalarini hisobga olgan holatda gapirishni nazarda tutadi. Hozirda davlatlararo aloqalar rivojlanib borayotgan bir vaqtda nofilologik yo'nalish talabari uchun til bilan bir qatorda davlatning ijtimoiy-madaniy, siyosiy hayotiga oid bilimlarni ham egallab borishi juda zarur ko'nikmadir. Olima Mamadouning fikriga tayangan holda "rivojlantiruvchi maqsadlar" yondashuvini nazarda tutadi va bu yondashuvning asosiy maqsadi ESPning bir qismi sifatida o'rganuvchilarning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanishlarini o'z ichiga oladi. Aynan bu yondashuv asosida esa talabalar kerakli ko'nikmalarga o'zaro bir birini tushunish uchun shaxslararo qobiliyatlarni, madaniyatlararo hamkorlik tanlangan sohalar kesimida, jamiyatda va guruhlarda mehnat qila olish qobiliyati, va psixologik jihatdan biznes aloqalariga kirisha olishga tayyorlashlarni ko'zda tutadi[5]. Bir qancha olimlar nofilologik yo'nalish talabalarining o'qish ko'nikmasini takomillashtirish mavzusida qilingan ishlarida uni bir qancha turlarga bo'lishadi: S.Folomkina- o'rganuvchi, tanishtiruvchi, umumiy ma'no uchun o'qish (skimming), aniq bir ma'lumot uchun o'qish(scanning) kabi turlarga bo'ladi. Avtor bu o'qish turlarini bajariladigan operatsiyalar turlariga qarab bo'ladi va o'qish maqsadiga qarab tavsiflanadi ko'rib qabul qilingan ma'lumotlarni semantik va perseptiv qayta ishlash deya ta'rif beradi. S.Shatilov o'z navbatida o'qishni kommunikativ va

nokommunikativ kabi turlarga bo'ladi. Kommunikativ turida ma'lumot olishni nazarda tutsa; nokommunikativda barcha o'qish mashqlari va va boshqa nutq faoliyati turlarini o'qitishdagi vosita sifatida talqin etadi. Bir qancha olimlar nofilologik otmalarda o'qishni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini talqin qilishgan va o'z ishlarida ularning ahamiyatiga to'xtalishgan. Yu.Gapon o'z ishida kasbiy yo'naltirilgan o'yinlar orqali talabalarni maxsus adabiyotlarni tushunib o'qishning psixologik-ijtimoiy xususiyatlarini ko'rsatib bergan: a)kasbiy yo'naltirilgan o'yinlarni yordamchi birlik sifatida o'qishga kiritish b) qayta tashkil qilingan faoliyat turining kollektivlik xususiyati c) o'qishdagi vaziyatning shartligi va o'zgaruvchanligi d) maxsus adabiyotlarni mustaqil o'qiy olish. M.Bagdasaryan esa o'z ishida urg'uni o'qish kommunikatsiyani rivojlantirishga asos bo'lishi kerak deya hisoblaydi va ilmiy-ommabop yozma matnlarni asos qilib oladi va uning samaradorligini asoslashga harakat qiladi[5]. A.Voinova informatsion-dinamik o'qish turini taklif qiladi va bu o'qish turi tez o'qish va tushunishga qaratilgan. S. Radetskaya o'z ishida iqtisod yo'nalishi talabari uchun matnlar va leksik materiallar tanlash prinsiplarini kompyuterga asoslangan holda kasbiy yo'naltirilgan holatda tanlash prinsiplarini beradi. I. Kanunnikova o'z ishida esa kasbiy-ijtimoiy chet tili kompetensiyasini rivojlantirish uchun asos yaratgan va u shunday deydi: lingvistik va maxsus bilimlar yig'indisi o'z ichiga quyidagilarni oladi: obyektlararo kasbiy-muloqot qila olish qobiliyati, qaysikim turli-xil vaziyatlarda kasbiy muloqotga kirishishga tayyorlik va qobiliyati; dialog olib boriladigan madaniyatni ijtimoiy normalariga va madaniyatiga joylashgan hududni hisobga olgan holda o'qitish. Avtor matni nutq materialini tashkil qilish va tadqim etish deya talqin qiladi. Ko'plab adabiyotlarda aytiladiki o'qish bu vaqtning o'zida ham o'qib tushinib ham nutq taqdim eta olish qobiliyatidir [5]. Yana bir rus olimi Romanova Mariya o'z ishida small talk yani kichik suhbat xalqaro muloqot ko'nikmasini rivojlantirishda asosiy komponentlarda biri deb oladi. Aynan bu ingliz millatiga xos bu suhbat turi muloqotni boshlash va uni to'g'ri davom ettira olish uchun kerakli kirish qism desak ham bo'ladi. Olim muloqot qiluvchilarning ijtimoiy o'zaro munosabatalarini quyidagicha tavsiflaydi: qisman-rasmiy, demokratik-iyerarxik, rasmiy, rolli-norasmiy, simmetrik, assimetrik, diniy marosim suhbatlari[9]. Sobinova Lyubov fikriga ko'ra chet tilini o'qitishda aynan kasbiy yo'naltirilgan matnlarni o'qitishda chet tilidagi yaqqol real misolini ko'rsata oladigan audio va video ma'lumotlardan iborat bo'lishi kerak. Avtorning fikriga ko'ra kasbiy-yo'naltirilgan matn strategiyalari quyidagilarga yo'naltirilgan bo'lishi lozim: 1. maqsad qo'yish; 2. matn turini aqilash 3. chet tilida kichik kasbiy-yo'naltirilgan matnlar asosida mashqlar bajara olish. U o'z ishida kasbiy-texnikaviy matnlarni tanlashda 3 ta kriteriyani sanab o'tadi va ular quyidagilardir[10]:

1. o'z kasbida ishlata olish muhim

2. zamonaviy kasb egasining hozirgi kundagi muloqot qoidalariga mos kelishi

3. autentlik

Avtor o'z tadqiqot ishida kasbiy-yo'naltirilgan matnlarni o'qiy olish esa 2 turga bo'linadi:1. matndagi til materialni tushunish 2. Matni ma'noviy qayta ishlab tushuna olish ko'nikmalari. Nofilologik yo'nalish talabalarining o'qish ko'nikmasini takomillashtirishda kasbiy yo'naltirilgan matnlar ahamiyatli bo'lib ular yosh mutaxassilarning o'z sohalaridagi bilim darajasini oshirib qolmay ,balki, muloqot qila olish qobiliyatiga ham foydalidir.Har bir matn o'zida nutq faoliyatida zarur bo'ladigan sotsiologik elementlarni oladi va ular keyinchalik muloqot ko'nikmasini rivojlantirishda asos bo'ladi. Sotsiologik yondashuvga asoslangan o'qish ko'nikmasiga oid mashqlar faqat o'qib tushunishni emas, balki muloqot ko'nikmasini ham rivojlantiradi. 21 asrda o'qish ko'nikmasini rivojlantirmasdan yetuk kadrlar tayyorlab bo'lmaydi va uni o'qitish zamon metodlari, yondashuvlari zamon talabiga mos holatda o'zgarib borishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Chunixina A.A Iqtisod yo'nalishi mutaxassislariga chet tilini o'qitishda kommunikativ vaziyatalar metodikasi Чунихина АМ. 2013.- С. 40.
2. Dogver O.P "Sog'liqni saqlash yo'nalishi va iqtisod yo 'nalishi mutaxassislarini tayyorlashda shaxsga yo 'naltirilgan texnologiyalarni kommunikativ vaziyatlar asosida loyihalashtirish 2004.- 190 c.
3. Elaine T. Sociolinguistic approaches to second language acquisition research-1997-2007
4. Gramma D.V, Kuznetsova S.V " Texnika mutaxasisligi aspirantlariga kasbiy-yo'naltirigan chet tili o'qitish"
5. Irmuhammedova G.N Iqtisod OTMlarining yuqori kurslarida 3-4 kurslarga tanqidiy o 'qishni autentik matnlar asosida o 'qitishning lingvodidaktik asoslari 2008.-c.15
6. Ishak,S.Pd. "Til o'qitishdagi yondashuv va metodlar",2011- .p3
7. Ivanova I.A Elektron resurslar yordamida iqtisod fakultetlariga rasmiy muloqotni o'qitish metodikasi, 2009.- 233 c.
8. Richard J and Rodgers T " Til o'qitishdagi yondashuv va metodlar "(New York: Cambridge University Press, 2001)p19.
9. Romanova M.V Iqtisod OTM larida ingliz tilida ijtimoiy suhbatlar qila olish qobiliyatini shakllantirish ijtimoiy madaniy kompetensiyaning komponenti sifatida 2012 198c
10. Sobinova L.A Elektron o'quv qo'llanmalar bilan kasbiy yo'naltirigan chet tilida o'qishni o 'rgatish 2016.- 211. c

UDK:519.101

Feruz XUSANOVA,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail-feruz.xusanova81@mail.com

NamDU dotsenti, PhD M.Qo'ldasheva taqrizi asosida

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ В КРУГАХ В ВУЗАХ

Аннотация

В данной статье затронуты вопросы развития творческой активности студентов через клубы в вузах. Кроме того, большое внимание этому уделяли и восточные мыслители.

Ключевые слова: Совершенное поколение, юридически грамотные, творческое мышление, творец, творческое воображение.

ISSUES OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITY THROUGH CIRCLES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

In this article, the issues of developing students' creative activity through clubs in higher education are mentioned. In addition, Eastern thinkers also paid great attention to it.

Key words: Perfect generation, legally literate, creative thinking, creator, creative imagination.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNI TO'GARAKLAR ORQALI IJODIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'limda talabalarni to'garaklar orqali ijodiy faolligini rivojlantirish masalalari keltirib o'tilgan. Bundan tashqari Sharq mutafakkirlari ham katta e'tibor berganlikri to'g'risida fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Barkamol avlod, xuquqiy savodxon, ijodiy fikrlash, ijodkor, ijodiy tasavvur.

Kirish. Mamlakatimiz yoshlarining sog'lom, barkamol avlod, ijodiy va intellektual salohiyatga ega, har tomonlama rivojlangan shaxs, xuquqiy savodxon, ma'nan va jismonan sog'lom, ziyoli, madaniyatli va XXI asrga mos kadrlar qilib tarbiyalash - davlat siyosatida ustivor vazifalardan biri etib belgilandi [1].

Oliy ta'lim sifat va samaradorligini yanada oshirish, yoshlarda yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ijodiy faollikka yo'naltirish orqali mustaqil hayotga tayyorlash, intellektual barkamol avlodni tarbiyalash maqsadida, talabalarni to'garaklar orqali ijodiy faolligini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo bo'lib kelmoqda [2].

Oliy ta'lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning ijodiy fikrlash, mustaqillik, faollik munosabatlarining boyib borishi, dunyoqarashlarining o'sib borishi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bu esa oliy ta'lim tizimida talabalarni mustaqil izlanishga va ishlashga, kasbiy hamda hayotiy muammolarni mustaqil yechib unga ijodiy yondashishga o'rgatish zaruriyatini tug'diradi. Shuning uchun ham bugungi kunda mustaqil fikrlovchi erkin shaxs konsepsiyasini amalga oshirish uzluksiz ta'lim tizimining bosh vazifasi bo'lib, bunda talabalarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini to'garaklar asosida rivojlantirish muhim omil hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ilmiy adabiyotlar tahlili ta'kidlashga imkon beradiki, ushbu masalaga sharq mutafakkirlari ham katta e'tibor berganlar. Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar, Abdulla Avloniy, Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy kabi ma'rifatparvarlarning asarlarida insonparvarlik masalalari alohida ta'kidlanadi. Bu yo'nalishda falsafa, pedagogika, psixologiya, adabiyot, tarix, milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari kabi ijtimoiy fanlar sohasidagi olimlar bir qancha ilmiy tadqiqot ishlarini bajarganlar. I.Muminov, T.Mahmudov, J.Tulenov, S.Shermuhamedov,

E.Yusupov, Z.G'afurov, X.Shayxova, M.Xolmetova, F.Ismoilov, M.Imomnazarov kabi faylasuf olimlar inson faolligini shakllantirish va tarbiyalash muamolarini ilmiy nazariy jihatdan ishlab chiqqanlar.

Pedagogika nazariyasini takomillashtirishga hissa qo'shgan olimlardan M.Ochilov, M.Quronov, U.Mahkamov, O.U.Xasanboeva, Munavvarov, S.Radjabov, A.Avloniy, V.A.Flacionin, I.I.Podlansi, G.Anartaeva, psixologlardan, N.G.Davletshin, E.G'oziev, faylasuflardan, J.Tulenov, K.Yusupov, S.Komilovlar izlanishlari asos qilib olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarda to'garaklar orqali ijodiy faollikni rivojlantirishni quyidagicha ta'riflaymiz:

Talabalarda ijodiy-faollikni rivojlantirishni ta'minlash muammosi quyidagi sabablarga ko'ra dolzarblik kasb etadi:

Talabalarda to'garaklar orqali ijodiy faolligini rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarining pedagogik roli va ahamiyati kundan-kun ortib boradi;

Talabalarda to'garaklar orqali ijodiy faolligini rivojlantirishda pedagogik jarayon eng muhim va ahamiyatli bo'g'inlardan biriga aylanadi;

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarda to'garaklar orqali ijodiy faollikni rivojlantirish masalalari zamonaviy davrning dolzarb pedagogik talablardan biriga aylanadi.

Talabalarda to'garaklar orqali ijodiy faollikni rivojlantirishni quyidagicha ta'riflaymiz:

Talabalarda ijodiy-faollikni rivojlantirishni ta'minlash muammosi quyidagi sabablarga ko'ra dolzarblik kasb etadi:

Ijodiy faollik ijtimoiy muhitda shakllantiriladi. Ijtimoiy muhitis ushbu maqsadni amalga oshirish murakkab jarayon hisoblanadi. Talabalarda to'garaklar orqali ijodiy faollikni rivojlantirish esa talaba ijtimoiylashuvining uzviy tarkibiy qismi sanaladi.

Hozirgi globallashuv jarayonida intizomli, mas'uliyatli, sabr-bardoshli, diyonatli, vijdonli, iymonli, e'tiqodli, bag'rikeng, insonparvar, ijtimoiy faol va qobiliyatli va shu kabi oliyjanob fazilatlar egasi bo'lgan yoshlarga yashash uchun zarur bo'lgan barcha qulayliklarni vujudga keltirishga qodir bo'la oladilar.

Ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o'z-o'zini anglashi, qadr-qimmatini qay darajada e'zozlashi, jamiyat uchun xizmat qila olish imkoniyati va harakatlariga ham bevosita bog'liq. Bularning barchasi shaxsning ijtimoiy faolligi bilan bog'liq. Yoshlarning ijodiy faollashuvi, deganda ularning ijtimoiy jarayonlarda ongli ravishda, mustaqil ishtirok etishlari, zarur bo'lganida, ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirishga tashqaridan bo'ladigan bosimsiz ko'maklashishga intilishlari tushuniladi. Mas'uliyat ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning yetukligini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan sanaladi. Ijtimoiylashuvning mas'uliyat hissiga bog'liq yo'nalishlaridan yana biri shaxsda shakllanadigan maqsad va ideallardir. Ular shaxsni kelajakni bashorat qilish, ertangi kunini tasavvur qilish va uzoq-yaqin mo'ljallangan rejalarni amalga oshirishga tayyorligini ta'minlaydi. Bu maqsad doimo o'zining anglanganligi va shaxs real imkoniyatlariga bog'liqligi bilan xarakterlanadi. Ularning shakllanishi va ongda o'rinishida ma'lum ma'noda ideal ham rol o'ynaydi[6].

Inson shaxsi taraqqiyoti bo'yicha jahon ilmida to'plangan nazariy qarashlar hamda O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, birinchidan, inson shaxsining ijodiy faolligi, eng avvalo, jamoada, ma'lum faoliyat turlarida shakllanadi. Ikkinchidan, talabalik davri ijodiy faollik uchun keng imkoniyatlar davri bo'lgani sababli, yoshlar orasida ustuvor faoliyat hisoblangan ta'lim jarayoni muhim omil hisoblanadi. Uchinchidan, ijodiy tasavvurlar ijtimoiy borliq mazmunini individual borliq bilan bog'lovchi ko'priq vazifasini o'taydi.

Faollik va uning ifodalanish darajalari temperamentning kategoriyasi hisoblanib, insonni tug'ilgan paytidan to yetuklik davrigacha bo'lgan oraliq vaqt davomida ekzo va endo omillarning ta'siri asosida turli dinamik ko'rsatkichlarda ifodalanadi. Faollikning manbai ehtiyoj va motivlar hisoblanib, shaxsning faolligi tufayli oliy maqsad va yuksak orzular real dunyoda ob'ektivlashadi. Faollik, ijtimoiy va ilmiy bilim, huquqiy me'yorlar va majburiyatning mujassamlashuvi natijasi shaxsda ifodalanadi. Bu tarkiblarning sifati, ya'ni bilimlarni qay darajada o'zlashtirilganligi, ularning odatga aylantirilganligi faollikning namoyon etish darajasini belgilaydi. Pedagogik -psixologik nuqtai nazardan faollik:

- yorqin ifodalangan faollik;
- shunchaki ifodalangan faollik;

- ifodalanmagan faollik kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Faollikni mazkur tarzda baholash, yoshlarning faollik darajasini individual tarzda oshirishni ta'minlaydiki, buni amaliy jihat deb ko'rsatish mumkin. Chunki, ehtiyoj va motivlar shaxsni harakatga, bizning nazarimizda, faollikka undaydi. Masalan, faollikning muhim komponenti hisoblanmish bilim, nafaqat maishiy bilim, balki hudud va mintaqaning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotiga doir, millat va uning madaniyatiga oid, milliy va umuminsoniy yoki kasbiy qadriyatlar hamda diniy va dunyoviy bilimlarni o'zlashtirishni taqozo etadi. Ta'lim amaliyotida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularda siyosiy, madaniy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik

kabi kompetensiyalarni shakllantirishga e'tibor qaratishni taqozo etadi. Shu sababli, ta'lim-tarbiya tizimida axborot yoki tayyor bilim beradigan ta'limiy manbalarni yaratishdan ko'ra, axborotni bilim shakliga keltirishga yo'naltirilgan manbalarni yaratish lozim bo'ladi. Shunda, yoshlarimiz fuqarolik mas'uliyati va jamiyat oldidagi burchining mazmunini anglay boshlaydi. Aynan anglash jarayonida ularda kechayotgan jarayonlarga nisbatan fuqarolik munosabati shakllanadi. Bu munosabat tarzi esa faollikning mazmunini ta'minlaydi. Jamiyat hayotining barqaror tarzda kechishini ta'minlashda tashabbus ko'rsata oladigan yoshlar – kadrlar sinfi shakllanadi. Bu murakkab ichki struktura, faollik komponentlarining funksional aloqadorligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, psixodiagnostika va psixokorreksiya qilishni taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. Buning uchun birinchi bosqichda (diagnostika bosqichida) ijodiy faollikning darajalarini aniqlab olish lozim bo'ladi. Agarda faollik samarasiz mujassamlashgan bo'lsa, uning korreksiyasini amalga oshirish lozim.

Faollikni ifoda etishni nazariy jihatdan quyidagilarga ajratish mumkin:

reproduktiv o'xshatuvchi-faollik (shaxsiy tajriba etarli emasligi natijasida, tajriba orttiruvchi vosita sifatida ifodalanadi);

izlanuvchi-ta'minlovchi faollik (amaliyotda yuqori faollik va erkinlik kuzatiladi);

ijodiy faollik (bilish faolligining oliy darajasi). Fikrimizcha, faollik darajalari tizimida qadriyatlariga yo'naltirilganlik, ijodiy faoliyatga ehtiyojlarning yaqqol ifodalanganligi hamda ularga oid bilim va ko'nikmalar, aniq faoliyat turi bilan shug'ullanish uchun maqsadning shakllanganligi muhim hisoblanadi.

Shaxsning (shu jumladan, talabalar) faolligini pedagogik-psixologik jihatdan baholashda ko'rsatilgan darajalar, talabalar o'ziga ishonchi, muloqot ko'nikmasiga ega ekanligi, tashqi ijtimoiy qo'zg'atuvchilarga munosabat (reaksiya) bildiradi, muhitga emosional bog'liqligini ko'rsata oladi. Faollikning muayyan darajada ifodalanishi Vatanda va uning tarixi hamda madaniyatiga bo'lgan qiziqish, ular bilan g'ururlanish, milliy qadriyat, milliy madaniyat va an'analarga ehtirom ko'rsata olish, madaniy va moddiy boyliklarga bo'lgan munosabat, shu Vatanda istiqomat qilayotganligini sharaf bilan namoyon eta olishi, yashayotgan hudud va uning tabiatini saqlashda bevosita ishtiroki bilan belgilanadi [3].

Xulosa va takliflar. Bizningcha, bu tarkiblarning qatorida burchni his etish, millat va Vatanga mansublik, vatanparvar-sodiqlik, hudud va mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida qatnashish istagi, o'zining fuqarolik haq-huquqini anglash hamda ijtimoiy-madaniy faoliyat turi bilan shug'ullanish, fidoyilik ko'rsata olishga tayyor turish kabilar faollik fenomenining muhim tarkiblari hisoblanadi. Ta'kidlangan holatlarning barchasi shaxsning jamiyat hayotiga integratsiyasi, ya'ni faol yashashini ta'minlovchi mezonlardir. Pedagogikada shaxsning ijtimoiy shakllanishi jarayoni, uning shart-sharoitlari hamda ta'minlanishi, namoyon bo'lishi va natijalari bilan uzviy bog'lanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. – T.: O'zbekiston, 2016.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonlari.
3. Andreev V.I. Oliy ta'lim pedagogikasi. - Qozon, 2006 yil, 499 be
4. Kudryavtsev V.T. O'quv va ta'lim sohasidagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning dolzarb muammolari. - M. 2008 yil
5. Stolyrenko I. Pedagogik psixologiya.-, 2008., 591 p
6. Markova A.K. Talabalarda bilim olishga qiziqishni shakllantirish.-B.17. - saytning elektron resursi http://www.koob.ru/age_psychology/
7. Г.Н.Ибрагимова. Олий таълим тизимида интерфаол технологиялар воситасида талабалардаги ижодий фикрлашни ривожлантириш // Замонавий таълим. 2017.№4. — Б. 30-35.

UDK: 378.048.2

O'ral XUSHVAQTOV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
<https://orcid.org/0009-0008-6173-3685>
E-mail: ural_xushvaqtoV@mail.ru,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, p.f.f.d., PhD A.Tillaboyev taqrizi asosida

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA QATTIQ JISMLAR FIZIKASINING RIVOJLANISH METODOLOGIYASI METODOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida qattiq jismlar fizikasining paydo bo'lishi, rivojlanishi va asosiy nazariyalari bayon etilgan. Bundan tashqari, Respublikamizda ushbu soha bo'yicha qilingan va qilinayotgan tadqiqot ishlari bo'yicha qisqacha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qattiq jism, fizika, nazariya, metodologiya, fizik bilimlar, fizik xossalar, umumiy o'rta ta'lim, moddalar, gipoteza.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ ФИЗИКИ ТВЕРДОГО ТЕЛА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация

В этой статье описывается возникновение, развитие и основные теории физики твердого тела в средних общеобразовательных школах. Кроме того, в нашей республике представлены краткие сведения о проделанной и проводимой исследовательской работе в данной области.

Ключевые слова: твердое тело, физика, теория, методология, физические знания, физические свойства, общее среднее образование, вещества, гипотеза.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF SOLID STATE PHYSICS IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Annotation

This article describes the emergence, development and basic theories of solid state physics in secondary schools. In addition, brief information on the research work done and ongoing in this area is presented in our republic.

Keywords: solid, physics, theory, methodology, physical knowledge, physical properties, general secondary education, substances, hypothesis.

Kirish. Umumiy o'rta ta'lim maktablari va o'rta maxsus ta'lim tizimida molekulyar – kinetik nazariya (MKN) ning asosiy uchta qonuni o'rganiladi. Bularga a) moddalar zarrachalardan tashkil topgan qonuni - bu atomizm g'oyasidir, b) Zarrachalar tartibsiz xotik harakat qiladi – bu xossa statistik metod g'oyalari, c) bu zarrachalar har doim bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashadilar. Yana uzluksiz ta'lim tizimida moddalarning tuzilishi hamda harakatini va boshqa fizik parametrlarini tadqiq qiluvchi nazariyalardan biri klassik elektron nazariyadir. Bu nazariya orqali ta'lim tizimining har bir bosqichida moddalarning tuzilishi, issiqlik o'tkazuvchanligi, elektr o'tkazuvchanligi, moddalarda to'lqin hodisalari, magnit xossalari kabi hodisa va jarayonlar o'rganiladi. Klassik nazariya soddalagi va tushunariligi bilan ajralib tursada uni har doim ham qo'llab bo'lmaydi, chunki yuqorida aytilgan fikrlar ma'lum bir temperaturalardagina o'rinli ekanligi bizga ma'lum. Moddalardagi, ayniqsa qattiq jismlardagi fizik jarayonlarni o'rganuvchi mukammal nazariya bu kvant nazariyadir. "Kvant nazariya XX asrning boshlarida paydo bo'lgan. Hozirgi davrga qadar zamonaviy fizika va texnika rivojlanishining asosi hisoblanadi, chunki kvant nazariya klassik nazariyani rad qilmaydi balki uning kamchiligini to'ldiradi"[1].

Metodologiya tushunchasi – faoliyatda qo'llaniladigan ma'lum usullar tizimi (fanda, siyosatda, san'atda va h.k.) va tizim haqidagi ta'limot yoki metod nazariyasi. Metodologiya faqat metodlarni emas, balki tadqiqotni ta'minlovchi boshqa vositalarni ham o'rganadi.

Ixtiyoriy fanning asosi metodologiyadir. Metodologiya termini orqali faoliyatning metodlari, strukturasi, mantiqiy shakllanishi va vositalarini o'rgatuvchi ta'limot tushuniladi.

Metodologiya – o'rganilayotgan masalani xususiyatlarini e'tiborga olgan holda tadqiqot metodlarini tanlash va qo'llash imkonini yaratib beruvchi fandır.

Adabiyotlar tahlili. Nazariy va metodologik darajadagi ta'lim mazmuni muammosi taniqli didaktlari (V.V. Davidov, L.V. Zankov, L.Ya. Zorina, B.C. Lednev, I.Ya. Lerner, V.V. Kraevskiy, D.B. Elkonin va boshqalar) va metodistlar (G.M. Golin, N.S.Purishcheva va boshqalar). An'anaga ko'ra, metodologik bilimlar ta'lim mazmunida ikki ma'noda ishlatilgan: "bilim haqidagi bilim" va bilish metodlari, asosan, xususiy ilmiy va umumiy ilmiy bilimlar. L.Ya. Zorina fikriga ko'ra metodologik bilimlar qatoriga kiradi: umumiy ilmiy atamalar, bilim tuzilishi haqidagi bilimlar, ilmiy bilish usullari haqidagi bilimlar.

"Har qanday o'quv fani turli xil maqsadlarni amalga oshirishga imkon beradi. Biroq, har bir o'quv fanida yetakchi funktsiya ajralib turadi - u o'quv dasturiga kiritilgan asosiy maqsad hisoblanadi. Ushbu funktsiya fanning yetakchi tarkibiy qismini belgilashni o'z ichiga oladi. O'quv fanlari ularning yetakchi komponenti turiga qarab uchta guruhni tashkil qiladi:

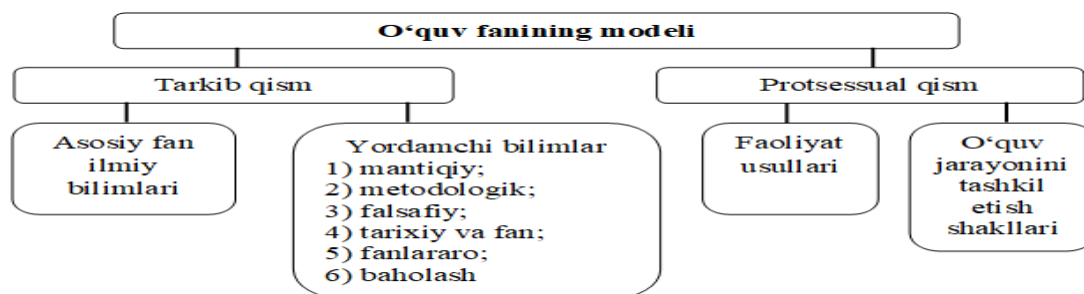
- 1) fan ilmiy bilimlari (fizika, kimyo, geografiya va boshqalar);
- 2) faoliyat usullari (chet tili, chizmachilik, mehnat va boshqalar);

3) aniq, masalan, majoziy, dunyoni ko'rish (tasviriy san'at, musiqa va boshqalar)" [2].

Fizika fanida qattiq jismlar fizikasiga oid ilmiy bilimlar yoki fanlarning asoslari yetakchi tarkibiy qism

hisoblanadi, shuning uchun ushbu fanning yetakchi vazifasi o'quvchilarda ilmiy bilimlar tizimini shakllantirishdir.

"Fan ilmiy bilimlari" yetakchi tarkibiy qismiga ega bo'lgan fan modeli 1-sxemada keltirilgan.

1-sxema. Darsni tashkil etish modeli

1-sxemadan ko'rinib turibdiki, tarkibiy blok ma'lum bir tarzda tuzilgan fan ilmiy bilimlaridan iborat.

Ta'lim mazmuni nazariyasida "ta'lim mazmuni birligi" atamasi kiritiladi, bu uning shakllanishining har bir darajasida tarkibning tuzilishi uchun muhim bo'lgan ilmiy bilimning elementi sifatida tushuniladi. Mazmuning asosiy birliklari tarkibning yetakchi tarkibiy qismining elementlari hisoblanadi. "Ilmiy bilimlar"ning yetakchi tarkibiy qismiga ega bo'lgan o'quv fanlarida ilmiy nazariyalar, qonunlar, tushunchalar tizimlari, ilmiy metodlari, faktlar mavjud. Ular bunday ob'ektlarning (qattiq jismlar fizikasi) mazmuniga to'g'ridan-to'g'ri bilim tizimi shaklida kiritiladi.

XVIII asrda mineralogistlar tomonidan muhim kashfiyot qilingan. Ma'lum bo'lishicha, har qanday kristall yuzining fazodagi o'rnini belgilovchi indekslar mohiyatan butun sonlardir. Gayoki buni kosmosda vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan qatorlarda bir xil zarralarning joylashishi bilan izohlash mumkinligini ko'rsatdi. 1824-yilda frayburglik Siyeber kristallarning yelemantar komponentlari ("g'ishtchalar", atomlar) kichik sferalardir, deb taklif qildi. U kristall panjaraning bir xil atomlar tizimining barqaror muvozanat holati bo'lishi uchun zarur bo'lgan atomlar orasidagi jozibali va itaruvchi kuchlarni ham hisobga olgan holda interatomik kuchning yempirik qonunini taklif qildi.

Fanlararo bilimlar-bu ushbu fanning yetakchi tarkibiy qismiga xizmat ko'rsatish uchun jalb qilingan turli xil o'quv fanlaridan olingan bilimlar. Fizika fanining "Qattiq jismlar fizikasi"ga oid mavzulari uchun fanlararo bilimlar, birinchi navbatda, fanlarning tabiiy fanlar sikli haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Ular asosan fizika fani bilan umumiy ob'ekt va tadqiqot metodlariga ega bo'ladi. Shu bilan birga, o'qitish jarayoniga qarab, fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzularda ham, texnika fanlarinina mavzularida ham qo'llaniladigan bilimlar fanlararo bo'lishi mumkin yoki fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzulari va matematikani o'rganishga kiritilgan. Fanlararo tushunchalarga misollar: atom, molekula, modda tuzilishi, kristall jismlar, amorf jismlar, erish va qotish, koordinata, kub shakli, hajm, harakat, qattiq jism tuzilishi, shuningdek, prujina, cho'zilish, egilish, siljish, energiyaning saqlanish qonuni, atomlarning elektron orbitalarini to'ldirish qoidasi va boshqalar kiradi.

Fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzularni o'qitish nazariyasi va metodologiyasidagi metodologik bilimlar majmuasi: kuchli bilimlar majmuasi elementlarining xususiyatlarini va pedagogika va nazariya va metodologiyada mavjud bo'lgan metodologik bilimlarni tuzishda fizikani o'qitish yondashuvlarini batafsil ko'rib chiqaylik.

Tarixiy va ilmiy bilimlar – bu bilimlar, nazariyalar, g'oyalar, tushunchalar va aniq kashfiyotlar yo'llari evolyutsiyasini ko'rsatadigan bilimlar. Ushbu bilimlar mohiyatan fizika va fizika metodologiyasining shakllanishi va

riyojlanishini aks ettiradi. Biroq, ular mazmunan aniqroq va zamonaviy fizika tomonidan inkor etiladigan tushunchalar va g'oyalarni o'z ichiga olishi kerak, masalan, issiqlik va dunyo efiri tushunchalari, dunyoning mexanik tasviri.

XVIII asrda mineralogistlar tomonidan muhim kashfiyot qilingan. Ma'lum bo'lishicha, har qanday kristall yuzining fazodagi o'rnini belgilovchi indekslar mohiyatan butun sonlardir. Gayoki buni kosmosda vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan qatorlarda bir xil zarralarning joylashishi bilan izohlash mumkinligini ko'rsatdi. 1824-yilda frayburglik Siyeber kristallarning yelemantar komponentlari ("g'ishtchalar", atomlar) kichik sferalardir, deb taklif qildi. U kristall panjaraning bir xil atomlar tizimining barqaror muvozanat holati bo'lishi uchun zarur bo'lgan atomlar orasidagi jozibali va itaruvchi kuchlarni ham hisobga olgan holda interatomik kuchning yempirik qonunini taklif qildi.

Fanlararo bilimlar-bu ushbu fanning yetakchi tarkibiy qismiga xizmat ko'rsatish uchun jalb qilingan turli xil o'quv fanlaridan olingan bilimlar. Fizika fanining "Qattiq jismlar fizikasi"ga oid mavzulari uchun fanlararo bilimlar, birinchi navbatda, fanlarning tabiiy fanlar sikli haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Ular asosan fizika fani bilan umumiy ob'ekt va tadqiqot metodlariga ega bo'ladi. Shu bilan birga, o'qitish jarayoniga qarab, fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzularda ham, texnika fanlarinina mavzularida ham qo'llaniladigan bilimlar fanlararo bo'lishi mumkin yoki fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzulari va matematikani o'rganishga kiritilgan. Fanlararo tushunchalarga misollar: atom, molekula, modda tuzilishi, kristall jismlar, amorf jismlar, erish va qotish, koordinata, kub shakli, hajm, harakat, qattiq jism tuzilishi, shuningdek, prujina, cho'zilish, egilish, siljish, energiyaning saqlanish qonuni, atomlarning elektron orbitalarini to'ldirish qoidasi va boshqalar kiradi.

"Baholash bilimlari – bu darsda sub'ektning ob'ektga bo'lgan shaxsiy munosabatini kognitiv bo'lmagan shaklda belgilaydigan bilimdir". Ushbu bilim qiymat tushunchasi bilan bog'liq, ya'ni ob'ektning shaxs va jamiyat uchun ahamiyati. Baholash bilimlari asosan maktab o'quvchilarining hissiy va motivatsion sohasini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Axloqiy va qimmatli obyektlar orasida, xususan, haqiqatga munosabat inson mavjudligining ustuvor qiymati sifatida, har qanday bilimlarning mohiyatini tushunish, raqibning fikrini hurmat qilish, ularning harakatlari natijalari uchun javobgarlik, estetik tajribasining go'zallik tajribalari, insonning bilim olish qobiliyatlarini, haqiqiy yechimlar deb nomlangan[3]. O'quvchilar orasida, xususan, reallikka munosabat inson mavjudligining ustuvor qiymati sifatida, har qanday bilimlarning mohiyatini tushunish, boshqa o'quvchilarning fikrini hurmat qilish, ularning harakatlari natijalari uchun javobgarlik, qattiq jismlarning tashqi

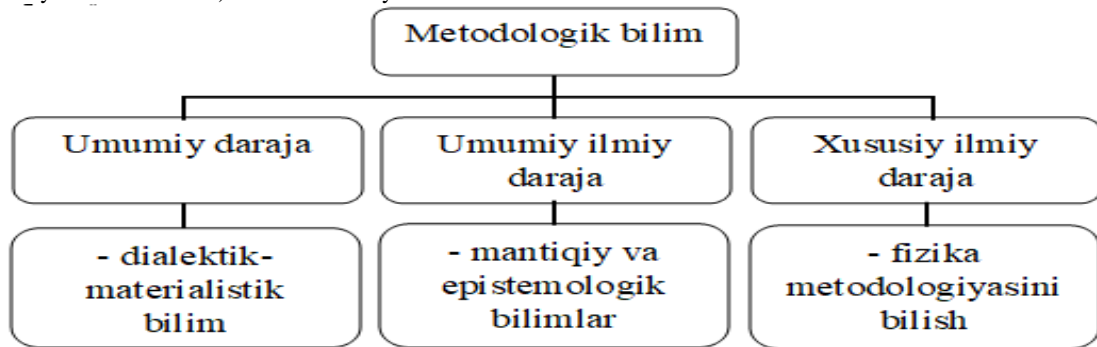
ko'rinishi, ichki tuzilishi, mexanik xossalari, Guk qonuni va boshqalarni plakatlar, taqdimotlar, animatsiyalar, videoroliklar, virtual laboratoriyalar va boshqa elaktron resurslar hamda mavzularga doir tajribalar yordamida o'quvchilarning bilim olish qobiliyatlari, real yechimlar olish, tahlil qilish va xulosalar chiqish ko'nikmalari shklanadi. Yuqoridagi barcha bilimlar bir vaqtning o'zida metodologik bilimlarga tegishli hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodlarini tizimlashtirishni, kundalik va ilmiy bilimlarni olish uchun faoliyatning barcha sohalarida qo'llaniladigan metodlarni barcha umumiy darajaga kiritildi. Bundan tashqari, ilmiy bilimlarda qo'llaniladigan metodlarni (empirik va nazariy bilimlarni yaratish metodlari) va tor sohada yoki bitta fanda

qo'llaniladigan usul va metodlarni quyidagicha nomlanadi: kalorimetrik metod, rentgen strukturasi tahlil qilish va boshqalar.

Pedagogika va fizika fanining qattiq jismlar fizikasi mazmunini o'qitish metodikasida eng keng tarqalgani 3-diagrammada keltirilgan metodologik bilimlar majmuasidir.

Bunday kompleks ilmiy metodologik bilimlar darajasini hisobga olgan holda tuzilgan, ammo uning alohida elementlarini to'ldirish e'tirozga sabab bo'ladi. Birinchidan, mantiqiy va epistemologik bilimlarning metodologiyaning umumiy ilmiy darajasiga bog'liqligi. Yuqorida ko'rsatilgandek, ular falsafiy metodologiyaning amaliy jihatlarini, ya'ni metodologiyaning universal darajasiga tegishli.

2-sxema. Uslubiy bilimlar majmuasi

Umumiy o'rta talim maktab fizika fanining qattiq jismlar fizikasi mazmunida metodologik ilmiy bilimlarni aks ettirishda ustunlik metodologiyaning umumiy ilmiy darajasiga bog'liq hisoblanadi. Bu ma'lum bir metodologiya darajasidagi bilimlarni barcha fanlarda qo'llash kengligi bilan asoslanadi. Metodologiyaning barcha umumiy darajasi o'quvchilarning yosh imkoniyatlari cheklanganligi sababli fizika fanida 11-sinfgacha taqdim etilishi mumkin emas. Maktab fizikasi fanida metodologiyaning xususiy ilmiy darajasini aks ettirish maqsadga muvofiq emas, chunki uni o'zlashtirish o'quvchilarning haddan tashqari yuklanishiga olib kelishi mumkin.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari va o'rta maxsus ta'lim tizimida molekulyar – kinetik nazariya (MKN) ning asosiy uchta qonuni o'rganiladi. Bularga a) moddalar zarrachalardan tashkil topgan qonuni - bu atomizm g'oyasidir, b) Zarrachalar tartibsiz xotik harakat qiladi – bu xossa statistik metod g'oyalaridir, s) bu zarrachalar har doim bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashadi. Oliy ta'lim muassasalarida MKN ning yuqoridagi uchta qoidasiga yana qo'shimcha ikkita xossa qo'shiladi ya'ni, d) Moddani tashkil etgan zarrachalar orasida har doim bo'shliq mavjud, ye) bu zarrachalar bir biri bilan elastik to'qnashadi. Yana uzluksiz ta'lim tizimida moddalarning tuzilishi hamda harakatini va boshqa fizik parametrlarini tadqiq qiluvchi nazariyalardan biri klassik elektron nazariyadir. Bu nazariya orqali ta'lim tizimining har bir bosqichida moddalarning tuzilishi, issiqlik o'tkazuvchanligi, elektr o'tkazuvchanligi, moddalarda to'liq hodisalari, magnit xossalari kabi hodisa va jarayonlar o'rganiladi. Klassik nazariya soddaligi va tushunarligi bilan ajralib tursada uni har doim ham qo'llab bo'lmaydi, chunki yuqorida aytilgan fikrlar ma'lum bir temperaturalardagina o'rinni ekanligi bizga ma'lum. Moddalardagi, ayniqsa qattiq jismlardagi fizik jarayonlarni o'rganuvchi mukammal nazariya bu kvant nazariyadir. Kvant nazariya XX asrning boshlarida paydo bo'lgan. Hozirgi davrga qadar zamonaviy fizika va texnika rivojlanishining asosi hisoblanadi, chunki kvant nazariya klassik nazariyani rad qilmaydi balki uning kamchiligini to'ldiradi[4].

Modda holatlarining o'rganilishi bo'yicha qattiq jismlarning xossalari nisbatan ko'p o'rganilgan va keng ko'lamda o'rganilmoqda. Lekin uning amaliy ahamiyatga ega ekanligiga ta'liqli fikrlar ko'pligiga qaramasdan hali oxiriga yetmagan.

Qattiq jismlarning fizik xossalari o'rganilish tarixi 1675 – yilda buyuk I. Nyutonning yorug'likning dispersiyasini uchburchakli prizmada o'rganilganligi bilan boshlanadi. Bu fizika tarixida qattiq jismlarning optik xossalari o'rganuvchi birinchi tajriba yoki qonun sifatida "Qattiq jismlar fizikasi" tarixini boshlab berdi. Oradan uch yil o'tib 1679-yilda R.Guk o'zining qattiq jismlarning deformatsiyalari yoki elastiklik kuchi o'rganilganidan keyin ularning mexanik xossalari o'rganish boshlangan. Qattiq jismlarning asosiy parametrlardan biri bo'lgan elastiklik moduli ya'ni deformatsiyalanganda hosil bo'luvchi mexanik kuchlanishni ingliz olimi Tomas Yung kashf qildi. Hozirgacha bu kashfiyot Yung moduli deya ta'riflanadi va uzluksiz ta'limning har bir bosqichida o'rganiladi[5].

Qattiq jismlarning termodinamik xossalari o'rganilish tarixi esa XIX asrning boshlarida P.Dyulong va A.Pti qattiq moddalarning issiqlik o'tkazuvchanligini o'rganish bilan boshlandi. Bu hodisa fizikada Dyulong-Pti qonuni bilan mashhurdir. Qattiq jismlar fizikasining rivojlanishiga ulkan xissa qo'shgan yana bir tadqiqotlardan biri O.Brave tomonidan kristallardagi atomlarning joylashishini o'rganishidir. Brave panjaralari deb nomlangan bu tadqiqot hozirgi zamonaviy fizikada o'z o'rniga ega. A.Eynshteyn tomonidan qattiq jismlarda issiqlik o'tkazuvchanlikning kvant nazariyasining yaratilishi, fandagi ba'zi noaniqliklarga aniq javob bergan.

Tahlil va natijalar. Umumta'lim maktabi o'quvchilariga Buyuk nemis fiziki va injeneri Georg Om tomonidan elektr tokining miqdoriy qonunlarining yaratilishi qattiq jismlarning elektr xossalari o'chib berdi. Tez orada qattiq jismlar elektr xossalari ko'ra uch xil turga, metallar yoki o'tkazgichlar, yarim o'tkazgichlar va o'tkazmovchilar yoki dielektriklarga ajralishi ma'lum bo'ldi. Ayniqsa, qattiq jismlarning issiqlik o'tkazuvchanligi ularning elektr o'tkazuvchanligi bilan bog'liqlik qonuni Videman va Frans

tomonidan yaratilishi fanning rivojlanishiga katta xissa qo'shgan. Hozirgi davrgacha qattiq jismlarning elektr xossalari ayniqsa, yarimo'tkazgichlarning xususiyatlari, metall –dielektrik va yarim o'tkazgichlarning sirtiy hodisalarini o'rganish dolzarb muammolardan biri sifatida hisoblanib kelinmoqda.

Respublikamiz ilmiy tadqiqot maskanlarida ham qattiq jismlar fizikasiga oid e'tiborga molik bir qancha ishlar qilingan. Masalan, polimerlar fizikasi va kimyosi institutida akademik S.Rashidova rahbarligida polimer qattiq jismlar bo'yicha katta natijalar olingan bo'lsa, Fizika va texnika instituti olimlari akademik M.S.Saidov boshchiligida yarim o'tkazgichlar fizikasi va quyosh elementlari bo'yicha jahonshumul natijalarga erishishgan.

Xulosa va takliflar. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzularni o'qitish nazariyasi va metodologiyasida metodologik bilimlarni tizimlashtirish turli darajadagi asoslardan foydalangan holda amalga oshirildi. Metodologik bilimlar qattiq jismlar fizikasiga oid barcha tanlangan shakllarda kiradi: matn va matn bo'lmagan komponentlar va

o'quvchilar faoliyatini tashkil qilish uchun ishlatiladi. Fizika fanining qattiq jismlar fizikasiga oid mavzularni o'rganish oxirida o'quvchilar butun tizim - tizimli metodologik bilimlar to'g'risida bilimlarni shakllantiradilar. Qattiq jismlar fizikasiga oid metodologik bilimlarning ayrim turlarini rivojlantirish uchun o'ziga xos fizik material dars jarayoniga kiritiladi, shunda birinchi navbatda ilmiy bilimlarini taqdim etish mantig'i kuzatiladi. Tizimli metodologik bilimlar bilan bir qatorda, ushbu metodika tizimli qattiq jismlar fizikasiga oid bilim va metodologik ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Qattiq jismlar fizikasi zamonaviy fizikada o'ziga xos alohida o'rin egallab ilmiy – texnik revolyutsiyada muxim o'rin egallab fizikaning gurkirab rivojlanayotgan bo'limini tashkil qiladi. Qattiq jismlar fizikasi bo'yicha hozirgacha echimi topilmagan masalalar anchagina hisoblanadi. Bu sohada talaygina ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Yangi qilinayotgan ishlar bilan o'quvchilarni dars davomida tanishtirib borilsa, ularning fizika fani va qattiq jismlar fizikasiga oid tushunchalarni o'rganishga doir qiziqishlari va ilmiy kompetensiyalarining oshishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Джораев М. “Физика ўқитиш методикаси (умумий масалалар)” – Тошкент: Абу Матбуот Консалт, 2015. – 280 б.
2. Зорина Л.Я. Дидактические аспекты естественнонаучного образования: Монография. - М.: РАО, 1993. -163 с.
3. Кузнецова Л.Н., Кузнецов М.Е. Личностно-ориентированное обучение: Молекулярная физика и основы термодинамики в школе. - Новокузнецк: ИПК, 1998.-188 с.
4. М. И. Каганов, В. Я. Френкель. - М. : Знание, 1981. - 64 с
5. Э.К.Каландаров, Қаттиқ жисмлар физикасининг методологик асослари: Физика, математика ва информатика журнали. № 4. –Тошкент. Б.80-85.

Bahodir HAYITOV,
Toshkent axborot texnologiyalar unversiteti Qarshi filiali assistenti
E-mail: b.hayitov@bk.ru,

Qarshi xalqaro universiteti dotsenti, PhD S.Ibragimov taqrzi asosida

STEPS OF CREATING SOFTWARE, CLASSIFICATION AND PEDAGOGICAL SOFTWARE FOR THE DEVELOPMENT OF FUNDAMENTAL KNOWLEDGE OF STUDENTS

Annotation

This article describes the methods of developing and using software for the development of students' fundamental knowledge, as well as the stages of classification of software for the development of students' fundamental knowledge.

Key words: System software, Application program package, Matlab, MathCAD, Multimedia, Simulation.

ПРОГРАММНОГО, КЛАССИФИКАЦИОННОГО И ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье описаны методы разработки и использования программного обеспечения для развития фундаментальных знаний студентов, а также этапы классификации программного обеспечения для развития фундаментальных знаний студентов.

Ключевые слова: System software, Application program package, Matlab, MathCAD, Multimedia, Imitatsion.

TALABALARNI FUNDAMENTAL BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING DASTURIY TA'MINOTI, KLASSIFIKATSIYASI VA PEDAGOGIK DASTURIY TA'MINOT YARATISH BOSQICHLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola talabalarning fundamental bilimlarini rivojlantirishning dasturiy ta'minotini ishlab chiqish va undan foydalanish usullari hamda talabalarda fundamental bilimlarini oshirishda dasturiy ta'minotning klassifikatsiyalarga ajratish bosqichlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: System software, Application program package, Matlab, MathCAD, Multimedia, Imitatsion.

Kirish. Zamonaviy fan-texnikaning rivojlanishi jarayonida dasturiy ta'minot alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda dasturiy ta'minotlarning xilma-xilligi, qo'llanilish sohalarning kengayib va rivojlanib borayotganligi sababli pedagogdan fundamental fanlardan ta'lim jarayonida zamonaviy dasturiy ta'minotlarni qo'llash uslublarini uzluksiz ravishda o'zlashtirib borishni taqozo qiladi.

Barcha dasturiy ta'minotlarni uchta tur bo'yicha tasniflash mumkin:

tizimli dasturiy ta'minot (System software): kompyuter tarmoqlari va kompyuter ishlashini ta'minlovchi dasturlar.

amaliy dasturiy ta'minot (Application program package): aniq bir soha bo'yicha masalalar yechimiga qaratilgan dasturlar yig'indisi.

Pedagogik dasturiy ta'minotlar – dasturiy ta'minotlar yordamida ta'lim jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirishga mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Pedagogik dasturiy ta'minotlar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha va yordamchi vositalar kiradi. Barcha pedagogik dasturiy ta'minotlarni ikki guruhga ajratish mumkin: an'anaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llab-quvvatlovchi vositalar, "Ta'lim beruvchi - kompyuter - ta'lim oluvchi" uch elementli pedagogik ta'lim texnologiyalari

Uskunaviy dasturlar: dasturiy mahsulotlar yaratishda foydalaniladigan dasturiy vositalar.

1-jadval

Fundamental fanlardan ta'lim jarayonida foydalaniladigan dasturiy ta'minotlar klassifikatsiyasi

Pedagogik dasturiy vositalar	Amaliy dasturiy paketlar	Dasturlash tillari	Ta'lim saytlari
Crocodile Physics, Crocodile technology, Presenter Build, Beginning electronics, Electronics Workbench, Multisim, Interactive Physics, Yenka	Matlab, MathCAD, Maple, Mathematica, Mercury, Eureka, Gauss	Borland C++, Borland Delphi, Visual Basic, Visual Studio, Embarcadero Rad Studio, Java Script, Phyton	www.phet.colorado.edu , www.mathsoft.com , www.thedelphi.ru , www.diff-equation.uz

Raqamli texnologiyalari sohasidagi eng so'nggi texnik yutuqlar ta'lim jarayonida o'zining munosib o'rnini egallab kelmoqda. Ta'lim jarayonida dasturiy ta'minotlardan foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshirishi, baholashni yaxshilashi, murakkab vazifalarni hal qilishda o'qituvchining har bir ta'lim oluvchiga yakka tartibda yordam berishini ta'minlashi, yangi kurslarni yaratish kabilarni taqdim etadi [1].

Raqamli texnologiyalari so'z, raqam, tasvir, tovush va boshqa ko'rinishlarda beriladigan axborotni qayta ishlash uchun keng imkoniyatga ega. Dasturiy ta'minotning asosiy xususiyati axborot olish va qayta ishlash bilan bog'liq turli xil amallarni bajarish uchun sozlash (dasturlash) imkoni mavjud. Dasturiy ta'minotlardan ta'lim jarayonida foydalanish quyidagi eng muhim jihatlari bilan alohida ahamiyatga ega:

individual ta'lim berish jarayonini tashkil qilishi;
ta'lim jarayonini baholash, teskari aloqaning mavjudligi;
o'zini-o'zi nazorat qilish va tuzatib borishi;
o'rganilayotgan fanlarga doir mavzularni namoyish qilish va ularning dinamik jarayonini ko'rsatishi;
ta'lim jarayonida animatsion, grafikli, multiplikatsiya, ovozli kabi kompyuter va dasturiy ta'minotlardan foydalanilishi;
talabalarga fanni o'zlashtirish uchun ko'nikmalar hosil qilishi va boshqalar.

Shuningdek, dasturiy ta'minotlardan fundamental fanlarni o'qitishda foydalanish va talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyatida ta'lim jarayoni uchun ma'lumotlar bazasini va dasturiy mahsulotlar yaratishdek muhim vazifani amalga oshirishiga zamin yaratadi [4].

Umumiy holda dasturiy ta'minotlarni to'rt turdagi klassifikatsiyalarga (mashq qiluvchi, o'rgatuvchi, modellovchi va o'yinlar) ajratish mumkin [2].

1-tur dasturlar (mashq qiluvchi) – fundamental bilimlarni mustahkamlashga mo'ljallangan. Bunda nazariy material o'rganilgan deb hisoblanadi. Bu dasturlar ehtimollik ketma-ketligida talabalarga savol va topshiriqlar tavsiya etadi, to'g'ri va noto'g'ri yechilgan topshiriqlar sonini hisoblaydi.

2-tur dasturlar (o'rgatuvchi) – talabalarga o'rganuvchi materiallarni taqdim qiladi. Bu dasturlardagi savol va topshiriqlar inson-mashina muloqotini tashkil etish, ta'lim jarayonini boshqarish uchun xizmat qiladi. Agar talaba tomonidan topshiriqlar noto'g'ri bajarilsa, u holda dasturda qayta bajarish mumkin.

3-tur dasturlar (modellovchi) – bunda kompyuterning birinchidan, hisoblash, ikkinchidan, kompyuterli tajriba amalga oshirishga imkoniyat beradigan grafik-illyustratsiya imkoniyatiga asoslanganligidir. Bunday turdagi dasturlar talabalarga kompyuter ekranida o'zgartiruvchi buyruqlarga ta'sir etgan holda hodisa va jarayonlarni kuzatish imkoniyatini beradi.

4-tur dasturlar (o'yinlar) – talaba zimmasiga faqat kompyuterda mavjud dunyo, qandaydir imkoniyatlar to'plami va ularni amalga oshirishda tasavvurlar hosil qilish muhitini taqdim qiladi. Bunday dasturlar talabalarda o'quv-bilim faoliyatini va haqiqiy obyekt haqidagi tasavvurlarni shakllanishiga olib keladi.

Quyida ta'lim jarayonida eng ko'p foydalaniladigan asosiy pedagogik dasturiy ta'minotlarni keltiramiz:

Simulyatorlar:

Constructor virtual experiments (builder);

Presenter_Build (builder);

Crocodile Physics (simulations);

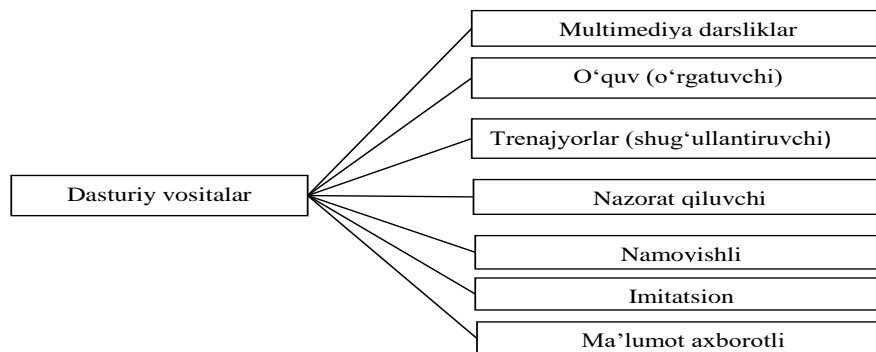
Interactive Physics (builder);

Yenka, Phet (interactive simulations) va boshqalar.

Ushbu pedagogik dasturiy ta'minotlar ta'lim jarayonida fundamental fanlarga doir laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarida qo'llaniladi [3,5].

O'quv jarayonining ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarda ta'lim shakli (kunduzgi yoki sirtqi), ta'lim yo'nalishidan kelib chiqib dasturiy ta'minotlarni tanlab olish hamda tadbqiq etish o'qituvchi zimmasidagi vazifadir. Avvalo, fan o'qituvchisi fundamental fanlardan ma'lum mavzularga tadbqiq etayotgan dasturiy ta'minotlarni ishlatishda to'liq nazariy va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim jarayonida foydalaniladigan dasturiy ta'minotlarni didaktik jihatdan quyidagicha klassifikatsiyalarga ajratish mumkin [4] (1-rasm).

1-rasm. Didaktik jihatdan klassifikatsiyalarga ajratilgan dasturiy ta'minotlar [4,9]

O'quv jarayonining ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarda ta'lim shakli (kunduzgi yoki sirtqi), ta'lim yo'nalishidan kelib chiqib dasturiy ta'minotlarni tanlab olish hamda tadbqiq etish o'qituvchi zimmasidagi vazifadir. Avvalo, fan o'qituvchisi fundamental fanlardan ma'lum mavzularga tadbqiq etayotgan dasturiy ta'minotlarni ishlatishda to'liq nazariy va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi [8].

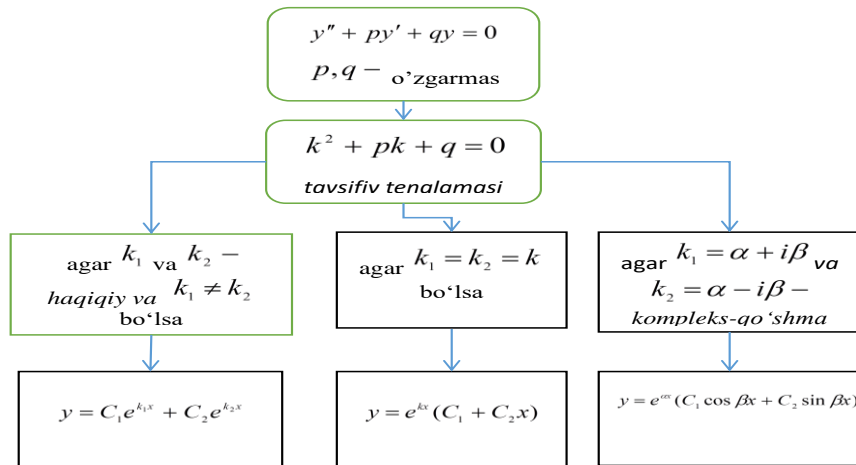
Talabalarni kasbiy tayyorgarligini oshirishda fanlar integratsiyasini qo'llab masalani yechishda dasturiy ta'minotlarning qiyosiy tahlili juda muhim hisoblanadi, shu boisdan fundamental fanlar bilokidan bo'lgan differensial tenglamalar fanidan fundamental masala yechimini Maple paketi va C++ dasturlash tillari orqali yechish va bu yechimni topishda talabalarda qaysi paket yoki dasturlash tildan foydalansa kasbiy tayyorgarligini oshiriladi[10]. Talabalarda mutaxassislik faoliyatlarida fundamental tayyorgarlikdan yaxshi va qiziqarli

bilim olishi hamda tadbqiq etish juda muhim hisoblanadi. Shu sababli ikkinchi tartibli chiziqli bir jinsli o'zgarmas koeffitsiyentli

differensial tenglamani qaraylik, bu yerda p, q – o'zgarmas haqiqiy sonlar.

$$y'' + py' + qy = 0 \quad (1)$$

Talabalarni loyihalash faoliyatiga tayyorgarligini fanlararo integratsion o'qitish asosida masalaning yechimini C++ dasturlash tilida topishni ko'rsatib o'tamiz [6]. Buning uchun quyidagi algoritmik ketma-ketlik bajarilishi zarur: 1) Blok sxemani tuzish; 2) Algoritmish ; 3) Dasturlash; demak ikkinchi tartibli chiziqli bir jinsli o'zgarmas koeffitsiyentli differensial tenglama yechimini topishning algoritmini keltiramiz (2-rasm):

2-rasm. Differensial tenglamani yechish algoritmi

```

C++ dasturlash tilida dastur kodlari quyidagicha kiritiladi:
#include<iostream>
#include<cmath>
using namespace std;
int main(){
float p,q;
cout<<"Biz quydagi O'zgaras koefitsiyentli differensial
tenglamani qaraylik"<<endl;
cout<<"y''+py'+q=0 (1)"<<endl;
cout<<"tenglamaga ikkinchi tartibli chiziqli bir jinsli
o'zgaras koefitsiyentli differensial tenglama deyiladi, bu yerda
o'zgaras haqiqiy sonlar.\n Ushbu"<<endl;
cout<<"y^2+py+q=0 (2)"<<endl;
cout<<"p="; cin>>p;
cout<<"q="; cin>>q;
float c1,c2,x;
float d=p*p-4*q;
float alfa,beta,y;

```

```

if(d>=0){
float x1=(-p+sqrt(d))/2;
float x2=(-p-sqrt(d))/2;
if(x1!=x2){
cout<<"y=C1*exp("<<x1<<"*x)+C2*exp("<<x2<<"*x)";
}
else {
if(x1!=0)
cout<<"y=exp("<<x1<<"*x)*(C1+C2*x)";
else cout<<"y=C1+C2*x";}
else {
alfa=-p/2;
beta=sqrt(-d)/2;
if(beta!=0)
cout<<"y=exp("<<alfa<<"*x)*(C1*cos("<<beta<<"*x)+
C2*sin("<<beta<<"*x))";
else cout<<"y=exp("<<alfa<<"*x)*C1"; } }

```

```

Biz quydagi O'zgaras koefitsiyentli differensial tenglamani qa
y''+py'+q=0 (1)
tenglamaga ikkinchi tartibli chiziqli bir jinsli o'zgaras koef
gamas haqiqiy sonlar.
Ushbu
y^2+py+q=0 (2)
p=5
q=6
y=C1*exp(-2*x)+C2*exp(-3*x)
-----
Process exited after 12.22 seconds with return value 0
Для продолжения нажмите любую клавишу . . .

```

Kompilyatsiya jarayonidan so'ng quyidagi natija kelib chiqadi [5](3-rasm)

Tahlil va natijalar. Talabalarni kasbiy tayyorlashda fanlar aro integratsiyalashuvni oshirgan holda masalarni yechimni topsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu jumladan ta'lim jarayonida bo'lajak dasturchilarni fundamental bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturiy ta'minotlar ustuvorligini ta'minlash orqali kasbiy kompetentligini shakllantirishning axboriy-didaktik ta'minoti tizimli, metodologik, kompetentli, aksiologik yondashuvlar asosida rivojlantirish;

Elektron ta'lim texnologiyalari vositasida talabalarni kasbiy kompetentligini shakllantirishning metodik modeli tashkiliy-funksional komponentlar (mazmunli, tashkiliy-metodik, taxnologik-jarayonli, baholovchi-natijaviy) mazmunli,

motivatsion-maqsadli, metodologik yondashuvlar (kompetentli, integrativ, faoliyatli, shaxsiy) asosida ishlab chiqish;

dasturlash tillari, amaliy, amaliy dasturiy paketlardan foydalanib pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish orqali talabalarining loyihalash, konstruksiyalash, tadqiqotchilik va boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi elektron ta'lim muhitining dasturiy interfeysi asosida takomillashtirish;

talabalarni loyihalash, konstruktorlik, yaratuvchanlik, tadqiqotchilik kabi kompyuter injiniring mutaxassisligiga xos sifatlarini va kasbiy kasbiy kompetentligini shakllanganlik darajalarini baholash mezonlarini (reproduktiv, izlanishli, kreativ) pedagogik dasturiy mahsulot vositasida statistik tahlilni

vizuallashtirish imkoniyatidan foydalanib optimallashtirish zarur ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Xulosa urnida texnika oliy ta'lim muassasalar talabalari bilan hamkor tashkilotlararo integratsiya talabalardan kutiladigan natija fundamental bilimlari rivojlangan kompetentli mutaxassis hamda bugungi kunda talabalar zamonaviy axborot kommunikatsiya vositalaridan foydalanish

ko'nikmasiga ega bo'lishi bilan birga bir qator dasturiy ta'minotlarni amaliyotda qo'llay olishi zarur buning uchu texnika oliy ta'lim muassasalarida fundamental fanlarni mutaxassislik fanlari bilan integratsialshgan holda mavzularni dasturiy ta'minotlar bilan tizimli ravshda bog'lab mutaxassisligiga xos sifatlar rivojlanishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Qo'ysinov O.A., Muslimov N.A., Abdullayeva Q., Gaipova N. Bo'lajak o'qityvchilapning pedagogik kompetentligini rivojlantirish nazariyasi va texnologiyasi. Metodik qo'llanma. –T.: TDPU Pizogpafiya, 2014. 7 b.t.
2. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent. 2010, №1, -54-57 b.
3. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on Physics. Scientific Bulliten on Namangan State University: Vol.1: Iss.10, Article 55. –Namangan.:2019. –P. -292-297.
4. Hayitov B.Y. Masofaviy ta'lim texnologiyalari vositasida talabalarning fundamental bilimlarini rivojlantirish metodikasi. O'zMU xabarlari. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali. ISSN 2181-7324. –Toshkent. 2022.-№ 1/11. - B. 67-71. 210-214
5. Жесс Либерти, “Освой самостоятельно C++ за 21 день”, - С.П., 2000.
6. Данко П.С., Попов А.Г., Кожевникова Т.Я. Вшяя математика в упражнениях и задачах. Седмое издание. - М.: Вшяя; школа, 2015
7. Hayitov B.Y. Ikkinchi tartibli differensial tenglamalarni dasturiy ta'minotlardan foydalanib yechish uslublari. Mug'allim hэм yzliksiz bilimlendirio'. Ilmiy-metodikaliq jurnal. ISSN 2181-7138. – Nøkis. 2021. -№5/2. - B. 67-71. (13.00.00; №20)
8. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании / И. Г. Захарова. - М.: Академия, 2008. - 192 с.
9. Кузмина Т.В., Тихомирова Е.В. и др. Студент в среде Е- леаминг. Учебное пособие по курсу / Т. В. Кузмина, Е. В. Тихомирова. - М. : МЕСИ, 2008.
10. Роберт И.В., С. В. Панюкова, А. А. Кузнецов, А. Й. Кравсова. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: учебно-методическое пособие / - М. : Дрофа, 2008. - 312с.

Zera SHABIDINOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: z.shabidinova@cspu.uz
Zarifjon KUVONOV,
E-mail: zarifjon_kuvonov@mail.ru

Dots., PhD Z.Sanakulov taqrizi asosida

FORMATION OF LEXICAL COMPETENCE WHEN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Аннотация

The article analyzes lexical competence in teaching a foreign language. The process of developing a lexical skill is closely related to the formation of lexical competence, since it includes knowledge of the system and norms of the language being studied, which are subsequently applied in practice and in speech.

Key words: Vocabulary, speech, competence, lexical competence, foreign language, methodology, pedagogy, linguistics, communicative competence.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В статье анализируется лексическая компетенция при обучении иностранному языку. Процесс развития лексического навыка тесно связан с формированием лексической компетенции, поскольку она включает в себя знание системы и норм изучаемого языка, которые в последующем применяются на практике и в речи.

Ключевые слова: Лексика, речь, компетенция, лексическая компетенция, иностранный язык, методика, педагогика, лингвистика, коммуникативная компетенция.

CHET TILINI O'QITISHDA LEKSIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

Аннотация

Maqolada chet tilini o'qitishda leksik kompetensiya tahlil qilinadi. Leksik mahoratni rivojlantirish jarayoni leksik kompetensiyani shakllantirish bilan chambarchas bog'liq, chunki u o'rganilayotgan tilning tizimi va normalarini bilishni o'z ichiga oladi, keyinchalik ular amalda va nutqda qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: Lug'at, nutq, kompetensiya, leksik kompetensiya, chet tili, metodologiya, pedagogika, tilshunoslik, kommunikativ kompetensiya.

Chet tilini o'rgatish o'quvchilarning ma'lum kompetensiyalarni egallashini talab qiladi. Talabalarning lingvistik, kommunikativ va kognitiv rivojlanishiga ular qatnashayotgan ta'lim muhiti yordam beradi. Chet tilini muloqot vositasi sifatida o'zlashtirishda ushbu muhit shaxs rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni, ijtimoiy va fazoviy-predmetli muhitni, ta'lim usullari va o'qitish texnologiyalarini o'z ichiga oladi.

XX-asrning 90-yillari oxirida chet tillarini o'qitish metodologiyasida tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilgan tendentsiya tobora ko'proq namoyon bo'ldi - lug'atning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati va lug'at hajmining roli. talabalarining xorijiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Leksik kompetensiya xorijiy til kommunikativ kompetensiyaning bir qismi bo'lib, u chet tili nutqini o'zlashtirishning turli jihatlarini o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiya tushunchasi 1972 yilda amerikalik tilshunos D.Xayms tomonidan kiritilgan bo'lib, uni muloqot jarayonida foydalaniladigan til haqidagi shaxs bilimlarining yig'indisi sifatida belgilagan. Leksik kompetensiya ko'pgina mahalliy va xorijiy usullarda grammatik, fonologik va semantik kompetensiya bilan bir qatorda asosiy hisoblanadi.

Leksik kompetensiya deganda tilning leksik va grammatik elementlardan tashkil topgan lug'at tarkibidan foydalanish bilimi va malakasi tushuniladi.

Nominativ funktsiyani bajaruvchi va nutqiy nutqni mazmunli material bilan ta'minlovchi lug'at o'zi bajaradigan funktsiyalar doirasi jihatidan o'ziga xos hodisa bo'lib ko'rinadi. So'z boyligini o'zlashtirish o'quvchilarning lingvistik dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Leksik birlikning

ma'nosi boshqa mamlakat madaniyatini, uning tarixi va turmush xususiyatlarini ochib beradi.

A.B.Vitol shunday deb yozgan edi: "... g'ishtsiz uy qurib bo'lmaganidek, kerakli miqdordagi so'zlarni o'zlashtirmay turib, tilni o'zlashtira olmasiz".

Xalqaro imtihonlarning barcha shakllarida nutq faoliyatining har xil turlarida lug'atdan foydalanish qobiliyatini baholashga qaratilgan maxsus topshiriqlarning mavjudligi ham leksik materialni o'zlashtirishning alohida ahamiyatini e'tirof etishdan dalolat beradi.

Leksik kompetensiyani rivojlantirishning yuqori darajasiga erishish, odamning to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita muloqotda katta lug'atdan osongina foydalanishi, ona tilida so'zlashuvchilar nutqiga xos bo'lgan frazeologik birliklar, maqollar, maqollardan yetarli darajada foydalanishida namoyon bo'ladi.

A.N.Shamovning fikricha, kompetensiyani shakllantirish empirik bilimlarni to'plashdan boshlanadi - leksik birliklarning turli kommunikativ kontekstlarda ishlashini kuzatish. Bu bosqichda o'quvchilar yangi lug'atga ega bo'ladi, berilgan leksik birlikning tovush va grafik tasviri, chet tilidagi so'z va uning ma'nosi o'rtasida bog'lanishlar o'rnatadilar.

Leksik kompetensiyani rivojlantirishning ikkinchi darajasi o'rganilayotgan leksik birliklardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Talabalar o'zlarining "kommunikativ qobiliyatlarini" tushunadilar.

Leksik kompetensiya rivojlanishining uchinchi darajasi o'rganilayotgan tilning leksik tizimi haqidagi nazariy bilimlarni egallash bilan bog'liq bo'ladi, ya'ni o'quvchilarning lingvistik tajribasi boyitiladi va o'quvchilarning filologik dunyoqarashi rivojlanadi.

Leksik kompetentsiyani rivojlantirishning yakuniy to'rtinchi darajasi kommunikativ muammolarni (nutq) hal qilish uchun leksik birliklardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bog'liq.

Leksik kompetentsiya - bu o'quvchilarning so'zning kontekstual ma'nosini aniqlash, uni boshqa tillar bilan taqqoslash va unda ma'lum bir xalq madaniyatiga xos milliy xususiyatni aniqlash qobiliyatidir.

Chet tilini o'qitish sharoitida lug'atni o'zlashtirish tizimli va shakllantiruvchi ahamiyatga ega. Aynan lug'at yordami bilan ma'nolarni o'z ichiga oladi va ular asosida odamlar bir-biri bilan muloqot qiladilar. So'zlarni idrok etish va qo'llash fikrni leksik vositalar yordamida shakllantirish, shakllantirish va rasmiylashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Olingan bilimlar so'zlarni to'g'ri tanlashga, leksik birliklarni birlashtira olish qobiliyatiga va mavjud leksik vositalardan foydalangan holda fikrlarni ifodalash qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Lug'at yordamida nutq mazmuni yetkaziladi va idrok qilinadi. So'z boyligi nutqimizning asosiy qurilish materialidir, shuning uchun chet tilini o'zlashtirishda lug'atning roli fonetika va grammatikaning roli kabi muhimdir. Zero, aynan lug'at o'zining nominativ vazifasiga ko'ra fikrning bevosita predmetini yetkazadi, chunki hayotning barcha sohalariga kirib boradi, nafaqat real haqiqatni, balki xayoliy haqiqatni ham aks ettirishga yordam beradi.

E. N. Solovova kommunikativ kompetentsiyani chet tilidagi nutqiy muloqotni amalga oshirishga hissa qo'shadigan lingvistik, nutqiy va ijtimoiy-madaniy ko'nikmalarning ma'lum darajasi deb hisoblaydi. Chet tilining kommunikativ kompetentsiyasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida

E. N. Solovova barcha til darajalarini va til normalarini hisobga olgan holda ushbu darajalar birliklaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga olgan lingvistik yoki lingvistik kompetentsiyani ko'rsatadi; ijtimoiy lingvistik kompetentsiya, bu muloqotda ijtimoiy qoidalar va nutq odob-axloq formulalarini hisobga olish qobiliyati sifatida tushuniladi; muloqotning milliy va madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda suhbat qurish qobiliyati bilan bog'liq ijtimoiy-madaniy kompetentsiya; strategik va diskursiv kompetensiyalar, ular nutq vaziyatini, nutqning funksional uslubini hisobga olgan holda muloqot qilish, muloqotning maqsad va vazifalariga erishish va kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik qobiliyatini ifodalaydi; madaniyatlararo muloqotni amalga oshirishga umumiy tayyorgarlik va qobiliyat bilan bog'liq ijtimoiy kompetentsiya.

Shunga asoslanib, chet tilining kommunikativ kompetensiyasi nafaqat til birliklarini bilish, balki ma'lum bir ekstralingvistik vaziyatni, ya'ni aloqaning tabiati va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi tashqi omillar to'plamini hisobga olgan holda og'zaki muloqotni qurish qobiliyati bilan ham bog'liq. muloqotning maqsad va vazifalariga erishish. Bunday omillarga ma'ruzachining ruhiyati va tafakkurining xususiyatlari, shaxsning dunyoning lingvistik rasmiga ta'sir qiluvchi dunyoning kognitiv tasviri, jamiyatda qabul qilingan muloqotning etnik-madaniy va sotsial-madaniy tamoyillari kiradi.

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish nutq faoliyatining retseptiv va mahsuldor turlarini amalga oshirish ko'nikma va ko'nikmalarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi, ular doimo kommunikativ vaziyatga mos keladigan leksik birliklardan foydalanish qobiliyatiga asoslanadi. Binobarin, leksik kompetentsiyani rivojlantirish chet tilini o'zlashtirishda asosiy vazifalardan biridir.

Lug'at - bu tilning barcha so'zlari, uning so'z boyligi. U leksik birliklar - so'z va iboralardan tashkil topgan. Shu bilan birga, tilning leksik tarkibining asosiy tarkibiy qismi tashqi va ichki tomonlarga ega bo'lgan so'zdir. So'zning tashqi yoki hissiy tomoni uning vizual yoki eshitish idrokini, shuningdek, artikulyar yoki motor-grafik tasvirini anglatadi. So'zning ichki yoki semantik tomoni uning semantikasi va ma'nosi bilan bog'liq. Shu bilan birga, nutqiy vaziyat ta'sirida so'z qo'shimcha yashirin ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Leksik kompetentsiyasini rivojlantirishga bag'ishlangan tadqiqotlarni hisobga olgan holda, biz bo'lajak mutaxassing chet

tilining leksik kompetentsiyasini rivojlantirish vazifasini leksik belamlarga asoslangan holda ko'rib chiqishni maqsadga muvofiq deb bilmir. Leksik ko'nikmalari, nutq qobiliyatlari, shuningdek, shaxsiy til va munq tajribasi, muloqot sharoitida chet til fan solusining kontseptual-kategorik apparati tomonidan ifodalangan lug'ati idrok etish, o'zlashtirish va ishlatish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutqning leksik malakalarini rivojlantirish va takomillashtirish jarayoni ketma-ket besh bosqichni o'z ichiga olishi kerak: indikativ-tayyorgarlik, stereotiplash-situatsion, o'zgaruvchan vaziyat, rivojlantiruvchi-takomillashtirish va tizimli-sintezlash. Shu bilan birga, leksik kompetentsiyani rivojlantirishning yakuniy darajasi turli kommunikativ muammolarni hal qilish uchun leksik birliklardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bog'liq. Bu kompetentsiya darajasi chet tilidagi so'z bilan amaliy harakatlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib, muloqot sharoitiga mos ravishda turli kommunikativ vazifalarni hal qilishga hamda zarur til bilimi, nutqiy ko'nikma va malakalardan foydalanishga qaratilgan

Chet tilining leksik kompetentsiyasini rivojlantirishni o'z ichiga olgan kontekstli ta'lim nazariyasida o'z aksini topgan muammoli ta'lim usuli amalga oshiriladigan muammoli xarakterdagi vazifalar qo'llanilishi taxmin qilinadi. Bo'lajak chet til mutaxassisining kasbiy muammolar, vazifalar va funksiyalarining yaxlit tizimi kontekstida o'quv jarayoni sub'ektlarining kommunikativ va nutqiy o'zaro ta'siri sharoitida, ta'lim muammolari, professionalga yaqin vazifalar, mavjud bilim va ko'nikmalarni tanlashga majbur qiladi.

Leksik retseptiv va mahsuldor ko'nikmalarni tashkil etuvchi operatsiyalardagi farqlarga qaramay, ushbu ko'nikmalarning tuzilishida ba'zi parametrlari bo'yicha o'xshash, ammo turli yo'naltirilgan, leksik qobiliyatlar bilan o'zaro bog'liq bo'lgan korrelyatsion operatsiyalarni ajratish mumkin, bu bizga operatsiyalar va harakatlarni bajarish uchun o'xshash texnikani o'tkazish imkoniyati va chet tilini o'rgatish jarayonida ularni o'zaro bog'liq holda rivojlantirish zarurati haqida gapirishga imkon beradi, bu bizga yanada mustahkam, barqaror, moslashuvchan va ongli leksik ko'nikmalarni rivojlantirishga erishishiga olib keladi. Shu bilan birga, leksik malakalar nafaqat bir-biri bilan o'zaro munosabatda, balki grammatik va fonetik, shuningdek, intellektual qobiliyatlar bilan ham o'zaro munosabatda shakllantirilishi kerak

Leksik kompetentsiya leksik malakalarga asoslanadi: 1) so'z yasash (tilda leksik birliklarning hosil bo'lish tamoyillarini bilish, asl so'zdan hosila birliklar yasash), 2) so'z birikmalari (mantiqiy va grammatik jihatdan to'g'ri so'z birikmalarini tuzish), 3.) leksik birliklardan foydalanish (adekvat va nutq vaziyatiga mos keladigan so'z va iboralarni tanlash qobiliyati).

Agar yangi so'zlarni o'rganish o'quvchilarning muloqot ehtiyojlarini qondirsa va nutq faoliyati turlaridan biriga qurilgan bo'lsa, leksik ko'nikmalarni takomillashtirish samaraliroq bo'ladi. Fikrni og'zaki ifodalash zarurati talaba ongida dolzarb bo'lgan kerakli so'zlarni tanlashga olib keladi, buning natijasida tegishli bayonot yaratiladi va shu bilan birga leksik birliklar xotirada mustahkamlanadi.

Binobarin, chet tilining lug'at boyligini muvaffaqiyatli egallash va faol so'z boyligini kengaytirish uchun o'rganilayotgan leksik birliklarni nutq faoliyatining mahsuldor turlariga kiritish zarur. Boshlang'ich leksik birliklarni nutq faoliyatining retseptiv turlari asosida, ya'ni o'qish yoki tinglash va mos keladigan til mashqlari orqali olish mumkin, bu sizga birlikning grafik va tovush shakli va uning kontekstli ishlatilishi bilan tanishish imkonini beradi, shundan so'ng zarur bo'ladi. chet tilida turli yozma yoki og'zaki shartli nutq va nutq mashqlari yordamida mustaqil foydalanish malakasini faollashtirish.

Shunday qilib, leksik kompetentsiyani rivojlantirish uchun har xil turdagi mashqlardan (ko'pincha siz nutq mashqlari bilan ishlashingiz kerak), shuningdek, o'qitishning yangi usullari va usullaridan (masalan, faol va interaktiv texnikalar) foydalanish tavsiya etiladi, bu sizga nafaqat leksik birlikni va uning tarjimasini yodlash, lekin uning semantikasini, foydalanishning kontekstual xususiyatlarini o'zlashtirish, shuningdek, nafaqat leksik

ko'nikmalarni, balki nutq, o'qish, tinglash va yozish ko'nikmalarini yordam beradi. chet tilining kommunikativ kompetentsiyasini ham rivojlantiradi, ular birgalikda samarali va samarali ishlashga to'liq rivojlantirish.

ADABIYOTLAR

1. Красильникова Е. В. Иноязычная коммуникативная компетенция в исследованиях отечественных и зарубежных ученых // Ярославский педагогический вестник. — 2009. — С. 179–184
2. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин // М.: Издательство ИКАР, 2009. — 448 с.
3. Пассов Е. И., Кузовлева Н. Е. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования // М.: Русский язык, 2010. — 568 с.
4. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам // М.: Просвещение, 3-е изд., 2005. — 239 с.
5. Хаймс, Д. (1971). О лингвистической теории, коммуникативной компетентности и образовании детей из неблагополучных семей.
6. Шабидинова, З. И. (2021). Особенности дистанционного обучения иностранным языкам. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 2), 460-465.

UDK:796.322:796.09

Nargiza SHERMUXAMEDOVA,
O'zbekiston milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: <https://Shermuxamedovanargiza85@gmail.com>
Dilrabo UMURKULOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayorlash va malakasini oshirish instituti dotsenti A.Usmonov taqrizi asosida

ОТРАЖЕНИЯ СИСТЕМЫ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГАНДБОЛИСТОВ 14-15 ЛЕТ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Цель исследования – анализ соревновательной деятельности женской студенческой команды по гандболу. Основная задача исследования – выявить эффективность реализации атакующих действий гандболисток - а позиционном и стремительном нападении. Установлено, что важным количественным показателем, характеризующим эффективность игры команды в нападении, является соотношение бросков и заброшенных мячей. При этом особенно важно определить какие игровые позиции имеют высокую результативность в реализации бросков, а какие еще отстают от требуемых показателей.

Ключевые слова: Гандбол, команда, соревновательная деятельность гандболисток, эффективность реализации бросков.

14-15 YOSH GANDBOLCHILARNI MUSOBAQA FAOLIYATI TIZIMINI AKS ETTIRUVCHILARI VA UNDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR

Аннотация

Maqolada gandbol bo'yicha ayollar jamoasining raqobatbardosh faoliyatini tahlil qilishdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi gandbolchilarning hujum harakatlari - ham pozitsiyali, ham tezkor hujumni amalga oshirish samaradorligini aniqlashdir. Jamoaning hujumkor o'yini samaradorligini tavsiflovchi muhim miqdoriy ko'rsatkich zarbalar va urilgan gollar nisbati ekanligi aniqlandi. Bunday holda, ayniqsa, qaysi o'yin pozitsiyalari zarbalarni amalga oshirishda yuqori samaradorlikka ega va qaysi biri hali ham talab qilinadigan ko'rsatkichlardan orqada qolayotganini aniqlash juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Qo'l to'pi, jamoa, ayol gandbolchining raqobatbardosh faoliyati, zarbalar samaradorligi.

REFLECTIONS OF THE COMPETITIVE ACTIVITY SYSTEM OF 14-15-YEAR-OLD HANDBALL PLAYERS AND ITS SPECIFIC CHARACTERISTICS

Annotation

The purpose of the study is to analyze the competitive activity of the women's student handball team. The main objective of the study is to identify the effectiveness of the implementation of attacking actions of handball players - both positional and rapid attack. It has been established that an important quantitative indicator characterizing the effectiveness of a team's offensive game is the ratio of shots and goals scored. In this case, it is especially important to determine which playing positions have high efficiency in making shots, and which ones still lag behind the required indicators.

Key words: Handball, team, competitive activity of female handball players, efficiency of shots.

Вступление. В нашей стране гандбол является одним из видов спорта, который занимает достойное место в системе физического воспитания и спорта. Потому что занятия гандболом оказывают очень положительное влияние на организм занимающихся и формируют личность, что способствует повышению физического развития и функциональных возможностей.

Что касается вопросов профессиональной подготовки гандболистов в Узбекистане, то стоит отметить, что вопросы развития такого вида спорта, как гандбол, не утратили своей актуальности и сегодня.

Потому что небольшое количество положительных результатов, которых добились наши гандболистки на соревнованиях международного уровня, станет основанием для такого вывода.

Сегодня в повышении престижа гандбола в международном сообществе одним из главных моментов достижения высоких результатов является решение

вопросов подготовки подрастающего резерва спортсменов.

В этом случае основное внимание, которое уделяется подготовке, уделяется вопросам правильного и рационального планирования подготовительных нагрузок на этапах многолетнего подготовительного процесса, обеспечения возраста, пола и уровня подготовки тех, кто ими занимается.

Другой вид основан на характеристиках соревновательной деятельности и зафиксированных в ней результатах (показателях), рационально планируя тренировочные нагрузки, специалисты отрасли отмечают, что управление тренировками обладает важными качествами.

Среди факторов, обеспечивающих эффективность соревновательной деятельности, экспертами также признается, что инструменты и методы, используемые на тренировках, во многом зависят от периода и этапов

подготовки, а направления нагрузок зависят от последовательности выполнения задач подготовки.

Современный гандбол характеризуется тем, что предъявляет высокие требования к подготовке спортсменов.

Напряженная работа в условиях соревнований, требование, чтобы технико-тактические действия, выполняемые спортсменами, выполнялись на скорости, в короткие сроки и в условиях активного сопротивления игроков соперника, также предъявляют самые высокие требования к подготовке к соревнованиям.

В связи с этим эксперты в данной области отмечают, что, прежде всего, знание структуры соревновательной деятельности, четкое представление о специфических особенностях в ней рассматривается как фактор, позволяющий более эффективно контролировать процессы дальнейшей подготовки.

Многолетняя спортивная подготовка – единая организационная система, обеспечивающая преемственность задач, средств, методов, форм подготовки спортсменов всех возрастных групп. Она предусматривает оптимальное соотношение процессов освоения материала, формирования различных сторон подготовленности и формирование личностных характеристик спортсмена:

умения использовать разнообразные формы физкультурной деятельности для организации здорового образа жизни;

владения технологиями укрепления и сохранения здоровья, поддержания работоспособности, предупреждения заболеваний, связанных с учебной и спортивной деятельностью;

владения основными способами самоконтроля здоровья, умственной и физической работоспособности;

владения физическими упражнениями разной функциональной направленности, использование их в режиме учебной и производственной деятельности с целью профилактики переутомления и сохранения высокой работоспособности;

владения техническими приёмами и двигательными действиями гандбола, с активным применением их в учебно-тренировочной и соревновательной деятельности;

готовности к саморазвитию;

высокой мотивации к спортивному совершенствованию и целенаправленной познавательной деятельности;

способности ставить цели и строить жизненные планы.

Тренировочный этап (спортивной специализации) формируется на конкурсной основе из спортсменов, прошедших подготовку не менее 1 года и выполнивших приемные нормативы по общефизической и специальной подготовке.

Достижение намеченной цели зависит от оптимального уровня отобранных в группы совершенствования молодых гандболистов, профессиональной подготовленности тренеров, наличия материальнотехнической базы и от высокого качества организации всего тренировочного процесса. Процесс подготовки рассматривается с учетом единства тренировки, соревнований и усиливающих их эффект восстановительных воздействий.

Для успешной организации тренировочного процесса тренер обязан постоянно совершенствовать себя в соответствии с необходимыми функциями своей деятельности: прогностической, проектировочной,

конструктивной, организаторской, оценочной, коммуникативной и гностической.

Прогностическая функция – это умение определять тенденции развития гандбола, перспективные цели подготовки, перспективность своих учеников в деятельности определенного амплуа.

Проектировочная функция – это умение построить многолетний процесс подготовки гандболистов на всех этапах совершенствования. Организаторская функция – это умение организовать и успешно реализовать запланированные мероприятия. Оценочная функция – это умение тренера оценивать физическое и психическое состояние своих учеников, результативность методов и средств подготовки, собственную деятельность.

Коммуникативная функция – это умение устанавливать хорошие отношения со спортсменами, руководящими работниками, родителями игроков, находить спонсоров для решения профессионально значимых вопросов. Конструктивная функция обязывает специалиста постоянно повышать собственный уровень знаний, чтобы дать спортсмену широкие знания в гандболе, научить его принимать самостоятельные решения в игре и в процессе тренировки. Гностическая функция предполагает умение тренера пользоваться в своей работе данными литературы, передового опыта, анализом собственного труда.

Цель исследования. Изучить структуру соревновательной деятельности гандболистов тренировочной группы и определить их особенности.

Методы исследовательской работы: анализ научно-методической литературы, относящейся к теме, методы педагогического наблюдения и фиксации процесса соревновательной деятельности, методы математического и статистического анализа накопленных результатов. Результаты научно-исследовательской работы.

В то же время стоит сказать, что вопросы подготовки юных гандболистов в Узбекистане до настоящего времени не получили должного внимания, и исследовательская работа, направленная на повышение эффективности подготовительного процесса в этом плане, была показана анализом специальных источников.

Показатели, отражающие соревновательную активность высококвалифицированных и юных гандболистов, значительно отличаются друг от друга, согласно результатам ряда соответствующих исследований.

Известно, что юные гандболисты (в возрасте 13 лет) выполняют больше двигательных действий по сравнению со взрослыми. Было обнаружено, что молодые люди выполняют действия, равные тем, которые они выполняют за 60 минут, отведенных взрослым, в течение 40-минутного соревновательного времени, отведенного для участия в соревнованиях.

У молодых людей треть клеток соответствует соотношению чрезвычайно быстрых движений клеток. Но показатели эффективности движений будут иметь более низкие проявления, чем у квалифицированных спортсменов. По этой причине специалисты отмечают, что именно в работе с молодежью следует уделять внимание такого рода упражнениям.

Из исследований известно, что у девочек ударные движения ворот в базовом положении во время выполнения клеточных движений фиксируются в пропорции 33-34% от общего количества ударов, а к 15-16 годам этот показатель снижается до 25%. Однако у мальчиков скорость попадания по воротам из базовой позиции в условиях соревнований остается относительно

стабильной (около 30-35%), при этом доля таких ударов к 15 годам составляет 24% от общего числа.

В случае прыжка удар по воротам выполняется в 43-60% случаев по сравнению с общим количеством ударов. У девочек этот показатель составил 50-65%. Другой тип ударов ногами, более сложный на вид, представляет собой удар по воротам в положении прыжка и падения. У девочек доля этих движений составляет 4-15% от общего количества ударов, по сравнению с 10-23% у мальчиков. Было обнаружено, что в возрасте 13-14 лет доля таких ударов у мальчиков увеличивается на 25%. Этот период, по мнению эксперта, относится именно к чувствительному периоду в формировании сложных шоковых проявлений.

Исследования соревновательной деятельности позволили получить данные о случаях потери мяча. В частности, обстоятельства, при которых 16-летние гандболисты теряли мяч в различных ситуациях в условиях соревнований, приводили к следующим проявлениям:

- потеря мяча в результате нажатия на линию – 20 %;
- удаление - 16 %;
- из-за того, что он получил красную карточку-6 %;
- из-за ошибок при подаче мяча-6% ;
- пробейка-12 %;
- ошибка при захвате мяча -10 %;
- ошибка при передаче мяча - 20 %;
- при переносе мяча двумя руками-6 %;
- в других случаях - 4 %.

По результатам педагогического наблюдения и анализа, проведенного отдельными лицами, не был соблюден достаточный уровень пропорциональности между подготовительными нагрузками юных гандболистов 1-й тренировочной группы специализированной детско-юношеской спортивной школы и структурами соревновательной деятельности.

Эксперты признают, что наблюдение за таким состоянием является негативным. Планируемые нагрузки в отношении развития технических и тактических движений спортсменов в сложных игровых ситуациях не в полной мере отражают особенности соревновательной деятельности, то есть пропорции движений,

зафиксированные спортсменами во время соревновательной деятельности, проявляются в других пропорциях на тренировках. В большинстве случаев оно разрабатывается в неадекватных пропорциях, то есть выделяется недостаточно времени. Это условие, в свою очередь, снижает эффективность обучения.

В программе планирования нагрузки 40% времени отводится на совершенствование движения при передаче мяча в активных фазах организации ячеек и только 5% времени в фазах завершения ячеек организуется тренировка.

Но из педагогических наблюдений за гандболистами этого возраста, проведенных в соревновательной деятельности, выяснилось, что использование движений для передачи мяча в заключительных фазах ходжумов в течение некоторого времени было преобладающим. Это является основанием для нашего вывода о том, что распределение часов, запланированных для загрузки во время обучения, не является рациональным.

Выводы. В настоящее время в стране проводится подготовка к проведению гандбольного турнира, например, к чемпионату мира по гандболу. По данным Министерства юстиции Республики Татарстан, в настоящее время ведутся работы по повышению уровня воды в бассейне реки Душанбе.

Гандбол-это разновидность гандбола. Особенно сложными были действия министров, атакующих боевиков и якунловцев фазаларида пушки узатиша, техник-тактик по обеспечению эффективности передвижения и низкой интенсивности.

В ходе боя техник-тактик атакующих отрядов или якунловцев фазаларида техник-тактик атакующих отрядов самонаводящихся войск потребовала этанола. В то же время, как и в случае с другими странами, в этом году, как и в случае с другими странами, в этом году, так и в случае с другими странами, в этом году, так и в случае с другими странами, в этом году, так и в случае с другими странами.

В то же время, как и в случае с другими видами спорта, такие как спорт, вы можете помочь в развитии движения, специализируясь на подготовке специалистов в области спорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баландин Г.А. Урок физкультуры в современной школе. Методические рекомендации для учителей. Вып. 5. Ручной мяч. – М.: Советский спорт, 2005. – 108 с.: ил.
2. Волков Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта: Учебник для студентов вузов физической культуры. – Киев, Олимпийская литература, 2002. – 293 с.
3. Зайцев Ю.Г. Подготовка юных гандболистов /Зайцев Ю.Г., Драчев А.Н., Воронин Л.Г., Кириленко В.В., Шкробот И.Ф./ – М.: Спорт, 2020. – 192 с.
4. Игнатъева В.Я. Гандбол. Пособие для ин-тов физ. культ. – М., Физкультура и спорт, 1983, 200 с., ил.
5. Игнатъева В.Я. Юный гандболист: практическое пособие. – М.: Союз Гандболистов России, 1991.- 218 с.
6. Игнатъева В.Я., Портнов Ю.М. Гандбол. Учебник для физкультурных вузов. – М: ФОН, 1996. – 314 с., ил.
7. Игнатъева В.Я. Гандбол. – М.: Физкультура и спорт, 2001. – 192с., ил. (Азбука спорта).

Anvar SHIRINOV,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: anvarsh@yahoo.com

Falsafa fanlari doktori, prof. B.Namozov taqrizi ostida

INSON TARAQQIYOTI KONSEPSIYASINI O'RGANISHNING FALSAFIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada XXI asrga kelib inson taraqqiyoti konsepsiyasining nazariy-falsafiy asoslari shakllanishining dolzarblashuvi hamda uning o'ziga xos xususiyatlari falsafiy-metodologik va retrospektiv jihatdan tahlil etilgan. Inson taraqqiyoti to'g'risidagi turli yondashuvlar, inson kapitali, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va uning inson taraqqiyoti bilan dialektik aloqadorligi, ijtimoiy elastiklik, ijtimoiy himoya, Palma nisbati, inson erkinliklari va va aholining jamoat ishlarida qatnashishi, gender omillarini qamrab olgan rivojlanish indeksleri tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Inson taraqqiyoti, inson kapitali, ijtimoiy, samarali boshqaruv, ekologik, salomatlik, ta'lim, barqaror rivojlanish

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье проанализированы специфические особенности формирования теоретико-философских основ концепции человеческого развития и их актуализация в XXI веке с философско-методологической и ретроспективной точки зрения. Изучены различные подходы к человеческому развитию, человеческий капитал, социально-экономическое развитие и её диалектическая взаимосвязь с человеческим развитием, социальная эластичность, социальная защита, соотношение Пальма, свободы человека и участие населения в общественных работах, индексы развития с учетом гендерного аспекта.

Ключевые слова: Человеческое развитие, человеческий капитал, социальный, эффективное управление, экологическое, здоровье, образование, устойчивое развитие

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE CONCEPT OF HUMAN DEVELOPMENT

Annotation

This article analyzes the specific features of the formation of the theoretical and philosophical foundations of the concept of human development and their actualization in the 21st century from a philosophical, methodological and retrospective point of view. Various approaches to human development, human capital, socio-economic development and its dialectical relationship with human development, social elasticity, social protection, Palm ratio, human freedoms and public participation in public works, development indices with a gender perspective are studied.

Key words: Human development, human capital, social, effective management, environmental, health, education, sustainable development

Kirish. Hozirgi kunda inson, inson taraqqiyoti, inson kapitali va inson taraqqiyoti konsepsiyasi ijtimoiy falsafa tadqiq etadigan dolzarb mazulardan biridir. Mazkur tushunchalarni aniqlab olsak. Falsafa qomusiy lug'atida inson tushunchasiga "har qanday falsafiy ta'limotning asosini tashkil etuvchi fundamental falsafiy kategoriya. Inson o'z turmushi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish malakasiga egadir. Mehnat tufayli inson o'zi yashayotgan tabiiy muhitni o'zgartiradi, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratadi, o'z-o'zini o'zgartiradi" deb ta'rif berilgan [1]. Inson ijtimoiy sifatlariga ega bo'lgan kategoriyadir. Inson falsafasi insonni jismoniy, antropologik, biologik va ijtimoiy jihatlarida o'rganadi. Falsafada inson taraqqiyotiga kishilarning erkinliklari va imkoniyatlarini kengaytirish va ularning farovonligini oshirish deb ta'rif keltiriladi. Inson taraqqiyoti bu oddiy kishilarning kim bo'lishlari, nima qilishlari va qanday yashay olishlarida haqiqiy erkinlikdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek olimasi N.Shermuhamedova inson individi nafaqat ijtimoiy, balki biologik mavjudot sifatida ham o'ziga xos xususiyat kasb etishini, insonning kamoli jamiyatda va faqat jamiyatda yuz berishini qayd etadi. Olima "insonning kamol topish jarayonida doim ham subyekt, ham obyekt hisoblanishi, bu shaxsning o'z imkoniyatlarini royobga chiqarish va hayot mazmunini izlashi bilan bog'liq bo'lgan yana muhim bir falsafiy muammo yuzaga kelishini belgilaydi deb ta'kidlaydi" [2]. XX asrga kelib inson taraqqiyoti konsepsiya sifatida paydo bo'ldi. 1980-1989 yillarda inson taraqqiyoti konsepsiyasining nazariy asoslari shakllandi. Bu

davrda inson taraqqiyoti omili A. Sen, M. Haq, A. Smit, L. Turou, U. Kirdar, K. Griffin, J. Nayt va S.Fukuda-Parr kabi olimlarning tadqiqot obyektiga aylangan. P.Frankopanning qayd etishicha, "inson taraqqiyoti konsepsiyasi strategiyalarining falsafiy asosida inson taraqqiyotning obyekt deb bilinadi. Bu tushuncha kishilarning o'z salohiyatlarini amalga oshirishlari uchun ularning imkoniyatlarini kengaytirish, ularni o'z taraqqiyotlari yo'lida faol ishtirok etishlarining ta'minlanishini o'z ichiga oladi. Inson taraqqiyoti malaka, bilim va ijodkorlikni rivojlantirishni qamrab oladi" [3]. A. Senning ta'kidlashicha, "inson taraqqiyoti tovarlarga yoki ma'lum bir ishlab chiqarishga asoslangan strategiya bo'lmay, balki insonlarni diqqat markazida tutgan strategiyadir" [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Amerikalik olim G.Bekker inson kapitaliga qilingan investitsiyalarga o'rta va kasb-hunar ta'limiga qilingan xarajatlar, sog'liqni saqlash, axborot qidirish, ishni almashtirish, bolalar tarbiyasi va insonning ishlab chiqarish kuchlari rivojiga olib keluvchi boshqa xarajatlarni kiritadi. A. Marshal insonni "boylikning asosiy vositasi" deb ataydi. Iqtisodiy o'sish va inson kapitali nazariyasida inson ishlab chiqarishning omili deb e'tirof etiladi. G'arb olimlari bu muammoni falsafiy o'rganishga harakat qilishayotgan bo'lsalar-da, bunda individual tafakkur tarzi hukmron. Sharqda insonning yashab turgan muhitidagi ijtimoiy mavqeyi, mahallaning inson taraqqiyotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratiladi[5]. Hind olimi S. Mexrotraning fikricha, "inson taraqqiyoti bo'yicha hisobotlar inson taraqqiyotining bir necha indekslarini o'z ichiga oladi. Inson

taraqqiyoti indeksi o'z ichiga uzoq umr ko'rish, bilim va daromadlarni (umr ko'rish uzoqligi, katta yoshdagi kishilarning savodxonligi, maktabga qatnagan yillari uzoqligi va xarid qilish qobiliyatidan kelib chiqib daromadlarini hisobga olgan holda hisoblanadi) nazarda tutadi"[6].

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy himoya va samarali boshqaruv (1997-2024 yillar) masalasi mintaqamamlakatlarida inson manfaatlarini himoya qilishning boshlanishi, O'zbekistonda ijtimoiy muhofaza qilish tamoyillarining strategik maqsad sifatida belgilanishi, Tojikistonda fuqarolar urushining nihoyasiga yetishi va Qirg'izistonda ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarning yomonlasha boshlashi bilan aloqadordir. N.Bredli va G.Greyner uni guruh va turlarning ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar va stresslarni "moslashuvchan strategiyalar"ga tayanib o'tkazishlari, ularga nisbatan qanday munosabatda bo'lish qobiliyati deb ta'rif berishgan[7]. A. Senning fikricha, inson taraqqiyoti bu kishilarda mavjud bo'lgan erkinliklar doirasini kengaytirish jarayonidir. Barqaror rivojlanishning asosiy komponentlari inson taraqqiyotining gumanitar va ijtimoiy rivojlanishning parametri bo'lishi lozimligi ta'kidlangan[8].

M.Haqqing tahliliga ko'ra: "Taraqqiyotning asosiy maqsadi kishilarning imkoniyatlarini kengaytirishdir. Bu imkoniyatlar cheksiz va vaqt davomida o'zgarishi mumkin. Taraqqiyotning maqsadi insonlarga uzoq muddatli, sog'lom va ijodkor muhitni ta'minlab beradigan sharoitni yaratishdir"[9]. Globallashtirish davrining inson taraqqiyoti salohiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan omillari sifatida quyidagilarni falsafiy jihatdan ko'rsatish mumkin: "kishilar o'rtasidagi madaniy, milliy farqlarni yumshatishga qaratilgan va biznesning taraqqiyotiga yo'l ochadigan chuqur va intensiv aloqalar muhim ahamiyat kasb etishi; inson taraqqiyoti uchun ilmiy-texnikaviy axborotlar, texnologiyalar, ilmiy-texnik yutuqlarni almashinish orqali ulkan imkoniyatlarning yaratilishi"; globallashtirishning katta imkoniyatlari va natijalaridan foydalanadigan mamlakatlar, kishilar o'rtasida ularni teng taqsimlash, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot yutuqlarini rivojlanmagan mamlakatlarga olib kirish dolzarb muammodir.

O'zbekistonda o'tish davrining islohotlarini quyidagi qismlarga bo'lishimiz mumkin: 1) 1991-1995 yillar iqtisodiy krizis davri va hukumatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotga maksimum darajada aralashuvi; 2) 1996-1997 yillarni ijtimoiy-iqtisodiy hayotda jonlanish davri deb ataymiz va bunda davlat mulkining xususiy lashtirilishi, iqtisodiy hayotda erkinlashtirish; 3) 1998-2024 yillarda makroiqtisodiy barqarorlik, mo'tadil iqtisodiy o'sish va faol ijtimoiy siyosatni kuzatamiz. Bu davrda Respublika hukumati makroiqtisodiyot va sohalaridagi yirik korxonalarining faoliyatini yaqindan nazorat qilib, xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga zamin hozirladi[10].

Mintaqada suv va havoning zaharlanishi natijasida katta miqdorda sanoat chiqindilari to'plangan. O'zbekistonda 2021 yilda atmosferaga 909 ming tonna ifloslantiruvchi moddalar chiqarilgan, holbuki 2011 yilda 788 ming tonnani tashkil qilgan[11]. Qirg'izistonda bu raqam 2021 yilda 54,5 ming tonnani tashkil qilgan[12]. Qozog'istonda 20 mlrd. tonnadan ko'proq chiqindi to'planib, uning har yili 85 mln tonnaga ko'payayotganligi salbiy omildir.

BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari qashshoqlik, savodsizlikni yo'qotish, ta'lim va gender tengligiga yo'naltirilgan. Quyidagilar mamlakatdagi inson taraqqiyoti darajalarining asosidir: 1) Inson Taraqqiyoti Indeksi (ITI); 2) Iqtisodiy Erkinliklar Indeksi (IEI); 3) Gender omilini hisobga olgan holda taraqqiyot indeksi. Hindistonlik olim A. Sen 1998 yilda inson taraqqiyoti masalalarida qilgan tadqiqotlari va global qashshoqlik muammolaridagi yondashuvi uchun Nobel mukofotini olishga muvaffaq bo'lgan. 2020 yilgi tinchlik bo'yicha Nobel mukofotining Jahon Oziq-ovqat dasturiga (WFP) berilishida BRMLarning Covid-19 pandemiyasi sharoitida har qachongidan ham dolzarblashganligini ko'ramiz. Dastur 2019 yilda 88 mamlakatdagi ocharchilikdan aziyat chekkan 100 million nafarga yaqin kishiga ko'mak ko'rsatgan. 2015 yilda ocharchilikni bartaraf etish BRMLardan biri sifatida belgilangan[13].

Markaziy Osiyoning tarixan shakllangan an'analari va mentalitetiga ko'ra jinslar tengligi muhim rol o'ynaydi. Shu xususiyatlarni hisobga olgan holda "Gender omillarini qamrab olgan holdagi rivojlanish indeksi" ishlab chiqilgan. Mintaqa davlatlaridagi reproduktiv salomatlik va oilaning rejalashtirilishi masalalari Markaziy Osiyo davlatlari uchun hal qilinishi kerak bo'lgan muammolardan hisoblanadi.

J.Astrupning ta'kidlashicha "bu hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy muammolar keskin bo'lib, ulardagi inson taraqqiyoti ko'rsatkichlarining pastligi 2023 yilgacha bo'lgan davrda tegishli mamlakatlarda ijtimoiy-iqtisodiy keskinliklarni keltirib chiqargan". Mintaqa mamlakatlaridagi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarini kamaytirish muhim hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish inson taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lib o'rtacha umr uzoqligi, savodxonlik darajasi, kishi boshiga YaIM miqdori kabi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Inson Taraqqiyoti Indeksi, Gender omilini hisobga olgan inson taraqqiyoti indeksi (Gender-related Development Index-GDI) va Aholining qashshoqligi indeksleri keng muomalaga kiritilgan. 2014 yildan boshlab Gender Taraqqiyoti Indeksi (GDI) ishlatilmoqda. Jahon aholisining 2022 yil 15 noyabrda 8 milliardga yetganligi insoniyat oldida hal etilishi kerak bo'lgan katta muammolar turganligini ko'rsatmoqda. BMTning Jahon Oziq-Ovqat Dasturi ma'lumotlariga ko'ra, 2016 yilda El-Nino ta'sirida Malavi, Zimbabvedda 40 mln.dan ziyod kishi qurg'oqchilikdan aziyat chekdi. 2023 yil fevralda esa Turkiya va Suriyada halokatli zilzila 50 mingdan ziyod kishining hayotiga zomin bo'ldi.

Inson taraqqiyoti bo'yicha butunjahon ma'ruzalarida quyidagilar tahlil qilinadi: Inson taraqqiyoti indeksi; Inson taraqqiyoti indeksleri trendlari; Rivojlanayotgan davlatlarda inson va daromad qashshoqligi; Inson va daromad qashshoqligi: Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti), Markaziy va Sharqiy Yevropa, MDH davlatlari; Demografik trendlar; Sog'liqni saqlash: zahiralalar, ta'minlanganlik va xizmatlar; Suv, sanitariya va oziqlanish statusi; Onalar va bolalar salomatligida tengsizliklar; Eng katta xavf tug'diruvchi kasalliklar va tahlikalar; Hayot davomiyligi: taraqqiyot va tushkunliklar; Ta'im davomiyligini ta'minlash: davlat tomonidan xarajatlar; Savodxonlik va maktabga qatnash; Texnologiya: tarqalish va yaratish; Iqtisodiy ko'rsatkichlari; Daromad va xarajatdagi tengsizlik; Tashqi savdo strukturasi; Boy mamlakatlarning majburiyatlari: ko'mak; Ko'mak, xususiy kapital va qarzdorlik oqimlari; Davlat xarajatlaridagi ustuvor yo'nalishlar; OECD – mamlakatlaridagi ishsizlik; Energiya va atrof-muhit; Muhojirlar va qurol-yarog'lar; Jinoyat qurbonlari; Genderga aloqali rivojlanish indeksi; Genderni qo'llab-quvvatlash choralari; Ta'limda genderga bog'liq tengsizlik; Iqtisodiy faol aholi o'rtasidagi gender tengsizligi.

Hozirgi kunda jahon aholisi bundan o'n yil oldingidan yaxshiroq yashamoqda. 5 yoshgacha bo'lgan bolalar orasida o'limi darajasi har ming tug'ilishdan 106 tadan 2016 yilda 41 ga tushib, kutiladigan umr o'rtacha 3 yilga uzaygan. Ocharchilikdan qiynalayotgan aholi soni 2015 yilgi 777 mln.dan 2017 yilda 821 mln.ga oshgan. 150 mln. bola esa rivojlanishdan orqada qolgan. Dunyo miqyosida savodxonlik darajasi oshib, boshlang'ich maktabni yakunlaganlar soni 1999 yilgi 83%dan 2015 yilda 90%ga yetgan. 1970-2023 yillarda o'rtacha umr davomiyligi 59 dan 73 yilga, aholining boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olinganligi darajasi 55 %dan 70 %gacha oshgan.

Ekologiya muammolarining XXI asrda dolzarblashganligini 2017 yilda Tinchlik bo'yicha Nobel mukofotining tabiiy ofatlarga nisbatan e'tibori uchun Yadro qurolini yo'qotish uchun xalqaro kampaniyaga (ICAN) berilganligi orqali bilishimiz mumkin. Iqlim o'zgarishining oldini olish maqsadida NASA (National air and space administration) tadqiqotchisi J. Xansen 2030 yilga kelib insoniyat ko'mir yoqishni to'xtatishi kerak degan xulosaga kelgan.

Hozirgi kunda jahonda suv tovar sifatidagi xususiyatini o'zida ifoda etmoqda. 2019 yilda dunyoda suv savdosi 5432 mlrd kub metrni tashkil qilgan. Jahon Iqtisodiy Forumi loyihasida 2030 yilda ko'ra suvga bo'lgan kutiladigan talab va taklif o'rtasida 40% kamayish qayd etiladi. Jahon banki Direktorlar kengashi 2012 yil

13 dekabrda "Buxoro viloyatining Qorako'l va Olot tumanlarini ichimlik suvi bilan ta'minlashni yaxshilash" loyihasi asosida O'zbekistonga Xalqaro taraqqiyot uyushmasining imtiyozli 53.2 mln SDRga teng kreditni ma'qulladi. Loyiha 2013-2021 yillarda amalga oshirilib, jami 139021,51 mln. AQSh doll.ni tashkil etdi.

QS Supplies Yale universitetining Ekologik samaradorlik indeksiga asosan (Environmental Performance index) mintaqa mamlakatlaridagi inson xavfsizligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lgan ichimlik suvi sifat ko'rsatkichlariga ko'ra O'zbekiston 54, Qozog'iston 56, Turkmaniston 47,7, Tojikiston 31,7, Qirg'iziston 47 ballga ega bo'lgan. Tojikistonning global sherikchilikni ta'minlash borasidagi tashabbuslari BMT Bosh Assambleyasini tegishli rezolyusiyalarni ishlab chiqishga undadi. Tojikiston tomonidan 2005-2015 yillarni "Suv hayot uchun" xalqaro faoliyat o'n yilligi sifatida o'tkazish borasidagi tashabbuslar jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

O'zbekiston mamlakatda inson taraqqiyotini ta'minlab berishda, unga keng imkoniyatlar yaratishda, muammolarni ijobiy hal etishda jahon tajribasiga qo'shimcha ravishda mahalla tizimining afzalliklaridan foydalanmoqda. Bu inson

taraqqiyotidagi yana bir ijobiy tendensiyadir. Inson taraqqiyoti konsepsiyasi va stretegiyasining ijtimoiy-falsafiy yondashuvlari, ularning amalga oshirilishi determinizmni anglashga imkon yaratuvchi kategoriyalar: sabab va oqibat, imkoniyat va voqealik kategoriyalari asosida rivojlanib borib pirovard natijada islohotlarning inson kapitaliga aylanib borishiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Inson taraqqiyotida fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishi davlatning roli kamayishini talab qilmaydi. Inson taraqqiyoti muammolari barcha mamlakatlarda davlat xarajatlarining qayta ko'rib chiqilishi va inson resurslariga ko'maklashuvchi markazlar faoliyatini yo'lga qo'yishni taqozo qiladi. Dunyodagi muvozanatni va barqarorlikni ta'minlashda barcha davlatlar – boy davlatlar bo'ladimi yoki kambag'al davlatlar bo'ladimi, qo'yilgan maqsadga erishishda har bir insonga imkoniyatlarning keng diapazonini taklif etadigan xohishni namoyon qilmoqdalar. Bu jarayonda xalqaro hamjamiyat, investorlar, nodavlat-notijorat tashkilotlari, hamkor tashkilotlar, erkin ommaviy axborot vositalarining, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining inson taraqqiyotidagi uzviy hamkorligi talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Фалсафа комусий луғати.– Тошкент: "Шарк", 2004. – Б. 161.
2. Shermuhammedova N.A. Inson falsafasi. –Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2020. –B. 42-43.
3. Frankopan P. The new Silk Roads. The present and future of the world. –London: Bloomsbury, 2018. –P. 126.
4. Sen A. Commodities and capabilities. – Oxford: OUP, 2008. – P.87.
5. Haq M. The Human Development Paradigm. –New Delhi: Oxford University Press, 1995. – P.27.
6. Mehrotra S. Seizing the Demographic Dividend. Policies to Achieve Inclusive Growth in India. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 422 p.
7. Бредли Н., Грейнджер Г. Глобальные изменения, социальная устойчивость и опустынивание. –Париж: Мангейт VI. MEDIAS. 2015. –С. 134.
8. Sen A. Development as freedom. –New York: Oxford University Press, 1999. –2-3 pp.
9. Haq M. Watkins K. Human Development Report 2006. Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis. UNDP.–New York, Palgrave Macmillan, 2006. –260-263 pp.
10. Khalid M. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerability and Building Resilience. – New York: PBM Graphics, an RR Donnelley, 2014. –P. 221.
11. Barrat J., Ferro C., Wong Ch. Geopolitique de l'Ouzbekistan. –Paris: Editions SPM, 2010. –P. 112.
12. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/ecology-2> Ekologiya
13. <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2020/press-release/> The Nobel Peace Prize for 2020

Aziza EGAMBERDIYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

ITSBMOITMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

ALTRUIZM TUSHUNCHASINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqola altruizm tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahliliga bag'ishlangan bo'lib, unda altruizm tushunchasining falsafiy tahlili, altruizm tamoyillari, altruizمنىning mohiyati kabi masalalar yoritib berilgan. Shuningdek, altruizمنىning mohiyatini ochib beradigan yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Altruizm, altruizm tushunchasi, ijtimoiy-falsafiy tahlil, empatiya, axloqiy fikrlash.

СОЦИО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ АЛЬТРУИЗМА

Аннотация

Данная статья посвящена социально-философскому анализу понятия альтруизм, в котором освещены такие вопросы, как философский анализ понятия альтруизма, принципы альтруизма, сущность альтруизма. Также анализируются подходы, раскрывающие сущность альтруизма.

Ключевые слова: Альтруизм, концепция альтруизма, социально-философский анализ, сопереживание, моральное мышление.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF ALTRUISM

Annotation

This article is devoted to the socio-philosophical analysis of the concept of altruism, in which issues such as the philosophical analysis of the concept of altruism, the principles of altruism, the essence of altruism are highlighted. Approaches that reveal the essence of altruism are also analyzed.

Key words: Altruism, concept of altruism, socio-philosophical analysis, empathy, moral thinking.

Kirish. Ilmiy adabiyotlardan ma'lumki altruizm, mukofot kutmasdan, boshqalarning farovonligi uchun fidokorona g'amxo'rlik qilish ma'nosini bildiradigan tushunchadir. Altruizm - bu bir odam boshqa odamlarning farovonligiga g'amxo'rlik qiladigan yaxshi ishlarni bajaradigan xatti-harakatlar tamoyilini anglatadi. Aslini olganda, altruizm tamoyili "boshqalar uchun yashash"dir. Altruizm tushunchasining tarixiy tahlillariga e'tibor beradigan bo'lsak, bu fidoiylilik, axloqiylik tushunchalari mazmunini anglatadi. Altruizm ko'pincha o'ziga xos yoki shaxsiy xususiyat sifatida qabul qilinadi. Biroq, sotsiologik nuqtai nazardan, altruizmga ijtimoiy tuzilmalar va madaniy me'yorlar ham chuqur ta'sir ko'rsatadi. Dialektik nuqtai nazarni qabul qilish ijtimoiy ta'sirlarning altruistik xatti-harakatlarning qanday shakllanishini va ular tomonidan shakllantirishini chuqur tahlil qilishni taklif qilishi mumkin, bu individual va ijtimoiylik o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili. Altruizm atamasi faylasuf Kont tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan, uning fikricha, altruizm boshqalar uchun yashash, me'yorining timsolidir, insoniyat jamiyatini yanada insonparvarlashtirish sari o'zgartirishning harakatlantiruvchi kuchidir. Kont altruizمنىning ikki turini aniqladi: hayvonlarga xos (instinktiv altruizm) va insonga xos bo'lgan, sivilizatsiya ta'sirida rivojlanib, tug'ma bo'lib qolgan hissiyot turidir. Kontdan ancha oldin, altruizm axloqiy tamoyil sifatida tushunilgan. Axloqiy ongning shakli sifatida altruizm tushunchasi Shaftesberi, A.Smit, D.Yum, Leybnits, I.Kant, L.Feyerbax kabi olimlar tahlil qilgan. Falsafa va axloqda altruizm hodisasi odamlar jamoasiga xos bo'lgan bir-biriga nisbatan tabiiy moyillikni qabul qilishga asoslangan axloqiy talabni ifodalash shakli bilan bog'liq. Sotsiologiyaning asoschilaridan biri E.Dyurkgeym altruizمنى shaxsning jamiyat tomonidan to'liq

o'zlashtirishi, uning intilishlari bilan to'g'ri kelmaydigan shaxsiy intilishlarni rad etishi, jamiyat me'yorlarini to'liq qabul qilishi deb tushunadi.

Psixologik nuqtai nazardan, altruizm ko'pincha sadoqat, hamdardlik, rahm-shafqatga asoslangan mazmunli, erkin va boshqalarga hech qanday foyda keltirmaydigan xizmat sifatida ta'riflanadi, altruist esa o'z xohish-istaklaridan voz kechishi, farovonligini qurbon qilishi mumkin.

Shuningdek, ko'pgina psixolog olimlar tomonidan altruizمنىning psixologik mexanizmlari tadqiq etilib, tahlil qilib berilgan. Jumladan, Dj.Aronfrid va V.Paskallar altruizمنى bolalardagi empatiyani namoyon bo'lishi bilan bog'lab o'rgangan bo'lsalar, B.Mur ijobiy emotsiyalar altruistik xatti-harakatlarga sabab bo'lishini isbotlab bergan, S.Staub esa o'z tadqiqotlari davomida altruistik xulq-atvor motivlarini ko'rsatib o'tgan. Bundan tashqari, xorij olimlarining ilmiy izlanishlarida altruizمنىning turli jihatlarini ham tahlil etilgan. Jumladan altruizمنى D.Beytson vaqt omiliga, D.Mak-Millen, Dj.Ostin aybdorlik hissiga, D.Kenrik, D.Baumann kayfiyatga, E.Igli, M.Krouli shaxsning individual xususiyatlariga bog'liqlik jihatlarini tadqiq etgan.

Muhokama. Pedagogika lug'atida altruizm tushuncha-siga quyidagicha tariff beriladi: "Altruizm - axloqiy tushuncha, insonning o'z manfaatlaridan voz kechib, boshqalar manfaati, baxt-saodati yo'lida beg'araz xizmat qilishini anglatadi. Bu tushuncha Sharqda jo'mardlik atamasi bilan bir necha asr avval qo'llanilgan. O'rta asrlarda Sharq xalqlarida jo'mardlik, insonparvarlik va vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi tasavvuf tariqatlaridan biri sifatida o'zining falsafiy, tarbiyaviy asosiga ega bo'lgan. Altruizm shaxsning ma'naviy jihatdan o'z-o'zini baholashi, xudbinlikdan voz kechishini bildiradi" [1].

Falsafa qomusiy lug'atda altruizm tushunchasi "(frans. Altruisme, lot. Alter- boshqa) - egoizmga qarshi axloqiy prinsip bo'lib, u boshqa kishilarga beg'araz xizmat qilishdan, ularning baxt-saodati uchun o'z shaxsiy manfaatlarini qurbon etish" [2] sifatida ta'riflanadi. Shuningdek, yana "altruizm tushunchasi, odatda, yaqinlarga, mehruhahbat bilan qarash, odamlarning xatolarini kechirish, o'zining qadr-qimmatini chetlab o'tib, o'y-fikr va xatti-harakatini boshqalar hayotiga bag'ishlash, o'zini tamomila unutishni anglatadi". Altruizmga ko'ra, "boshqalar uchun yasha" - bu ibora kelajakda axloqiy talabning epigrafi bo'lib qolmog'i kerak" [2].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, altruistik ishlarni qilish ham insonni baxtli his qiladi. Tadqiqotchilar altruistning bir nechta asosiy belgilarini aniqladilar: saxiylik, olijanoblik, fidoyilik, xayrixohlik, befarqlik, rahm-shafqat, mehribonlik. Bu xususiyatlarni bir narsa birlashtiradi - ularning "o'zlaridan" yo'nalishi. Oddiy qilib aytganda, altruist - olishdan ko'ra berishga tayyor odam. Altruist-bu burch hissi, ijtimoiy bosim yoki diniy mulohazalar bilan emas, balki yordam berish istagi tufayli harakat qiladigan manfaatdor bo'lmagan shaxsdir. Egoizm esa bu hodisaning aksi. Biroq, altruizmning ba'zi nazariyalari altruist tomonidan amalga oshirilmasligi mumkin bo'lgan vaziyatlar mavjudligini istisno qilmaydi. Bu esa altruizm tamoyillarida o'z aksini topadi.

Altruizmning mohiyatini ochib beradigan uch xil yondashuv mavjud, bular: Psixologik yondashuv.

Jamiyatda har qanday shaxslararo munosabatlar zamirida o'zaro manfaatdorlik yotadiki, shunga muvofiq altruizm - bu mehr-muhabbat, hurmat, g'amxo'rlik kabi psixologik hissiyot va ijtimoiy-psixologik qadriyatlarini o'zaro almashinishdir. Bunda kishilardagi empatiya va egoizm hislarining namoyon bo'lish darajasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy yondashuv.

Shaxs va jamiyat hayotida ijtimoiy ta'sirlarning roli beqiyosdir. Aynan ijtimoiy ta'sirlar, ya'ni ijtimoiy norma, sanksiya, ijtimoiy ma'suliyat hissi va ijtimoiy rollarning o'zaro ta'siri natijasida kishilar altruistik xatti-harakatlarni sodir etadilar.

Biologik yondashuv.

Ushbu yondashuvda altruizm biologik ehtiyoj sifatida ko'rib chiqiladi va altruizm kishilar xulq-atvorida instinktiv ravishda namoyon bo'ladi deb qaraladi. Altruizmning asl mohiyati kishilarning o'z naslini saqlashga qaratilgan bo'ladi, ya'ni ota-onaning o'z farzandiga nisbatan altruistik xatti-harakati negizida o'z naslini saqlab qolishga bo'lgan biologik ehtiyoj yotadi deb tushuntiriladi.

Altruizm turlari quyidagi turlarga bo'linadi:

-ota-ona altruizmi - oila doirasida, masalan, ona tomonidan bolani himoya qilish jarayonida o'zini namoyon qiladi. Bunday altruizmga moyil bo'lgan ota-onalar o'zlarining ambitsiyalarini amalga oshirishga harakat qilishdan ko'ra, bolaning shaxsiy xohish-istaklarini hisobga olishadi.

-o'zaro altruizm - do'stlar, sevishganlar bilan munosabatlarda sodir bo'ladi va o'zaro harakatlarning ishonchiga asoslanadi. Ushbu turdagi altruizm o'zaro munosabat normasiga asoslanadi va ijtimoiy o'zaro ta'sirning universal tamoyilidir.

-ko'rgazmali altruizm - "ommaviylik bilan xayriya", masalan, o'zining imkoniyati bor odamlarning xayr-ehsonlari. Yana: avtobusda chaqaloqli onaga yo'l bering, keksa odamga yo'lni kesib o'tishga yordam bering va hokazo.

-axloqiy altruizm - bu ko'ngillilik, odam empatiya ko'rsatsa va fidokorona harakatlar qilsa. Altruizm o'zini aybdor his qilishni yoki ruhiy xotirjamlikni buzishni istamaslikka asoslanadi.

-vaziyatli altruizm - hayotning muayyan daqiqalarida, din ta'sirida, guruhga taqlid qilishda yuzaga keladi. Shaxs o'zini fido qiladi, psixologik ta'sirga tushadi (diniy va'z, sevgan kishining malomati, kimningdir ko'z yoshlari talabi va hokazo) yoki boshqa odamga taqlid qiladi. Bu omillar bo'lmasa, ehtimol, altruizm harakati amalga oshirilmaydi - odam bu haqda o'ylamasligi ham mumkin.

-ijtimoiy altruizm - Altruist yaqin atrofdagi odamlarga (do'stlar, qarindoshlar, hamkasblar va boshqalar) bepul yordam beradi. Bunday altruizmni ijtimoiy mexanizm deb atash mumkin - bu guruhdagi qulay va ishonchli munosabatlar uchun turki. Shuni hisobga olish kerakki, keyingi manipulyatsiyalar uchun ko'rsatilgan yordam noto'g'ri ravishda altruizm deb nomlanadi.

-hamdard altruizm (rahmdil): Mehribonlik va shaxsiy niyatlar rahm-shafqatning asosiy asosiga aylanadi. Bu ko'proq oilaviy aloqalarda, shuningdek, do'stlar, sevishganlar o'rtasidagi munosabatlarda uchraydi. Inson sevgi va mehr tuyg'usi bilan yordam berish kerakligini his qiladi.

Altruistning boshqa xususiyatlari:

1. Ustuvorlik. Altruist o'z manfaatlarini ikkinchi o'ringa qo'yadi, bironing ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'yadi va bundan o'zini noqulay his etmaydi.

2. Mas'uliyat. O'z harakatlaridan to'liq xabardor bo'lgan shaxs, ular uchun javobgarlikni o'zi olishi kerakligini tushunadi.

3. Tanlash erkinligi. Altruizm yordam bosim ostida yoki talab bilan kelgan holatlarni o'z ichiga olmaydi. Altruistning o'zi bu masalada ishtirok etish istagini bildiradi, bu faqat uning shaxsiy tanlovi haqida.

4. Qoniqish. Kimgadir yordam berib, haqiqiy altruist shaxsiy vaqtini behuda o'tkazganidan afsuslanmaydi. Boshqaga yordam berish uchun o'z xohish-istaklari va ehtiyojlaridan voz kechib, u qoniqish hosil qiladi va o'zini foydalanilgan yoki buzilgan deb hisoblamaydi.

5. Qurbonlik qilish. Altruist, shubhasiz, shaxsiy vaqtini sarflaydi, boshqasiga yordam berish uchun jismoniy yoki ma'naviy harakatlar qiladi. Moddiy resurslardan ham foydalanish mumkin.

Alohida tur qahramonlik altruizmi sifatida ajralib turadi - bu ekstremal vaziyatlarda (masalan, harbiy harakatlar, tabiiy ofatlar paytida) odamda o'zini namoyon qiladigan xatti-harakatlardir. Ko'pincha jamiyatda empatiyaga asoslangan empatik altruizm namoyon bo'ladi. Altruizmning situatsion turi ham keng tarqalgan bo'lib, muayyan harakatlarda odam o'zini guruhga tegishli ekanligini his qilishni xohlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, altruizm - bu o'zga insonlar ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan xulq-atvor shakli bo'lib, uning asosida hech qanday manfaat kutmaslik yotadi. Bu insonlarga beg'araz yordam ko'rsatishga tayyorlik demakdir. Altruistik xulq egasi boshqalarga har doim, har qanday sharoitda xatto buning evaziga hech narsa olmasligini bilsa ham, boshqalarga qilgan yordami uchun o'zi jabr ko'rsa ham baribir boshqalarga yordam beraveradi.

Altruizm - bu o'zga odamning yoki ijtimoiy guruhning qiziqishlariga yo'naltirilgan va hech qanday manfaat ko'zlanmaydigan shaxs xulq-atvoridir. Bizga ma'lumki, Sharqning buyuk siymolari o'zlarining asarlari, ilmiy izlanishlari davomida ko'pgina ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy masalalarning nazariy va amaliy asoslarini yaratib berganlar [3]. Ayniqsa, bola tarbiyasi va uning kamoloti borasida o'zlarining qator pedagogik-psixologik fikrlarini bildirib o'tganlar. Shu jumladan, altruizm muammosining tahlili ham Sharq mutafakkirlarining asarlarida ham o'z aksini topgan. Biroq, bu muammo ularning asarlarida altruizm tushunchasi orqali emas, balki, ezgulik, muruvvat, yaxshilik, sahovat kabi tushunchalar negizida yoritib berilgan. Bizga

ma'lumki, mana shu oliy sifatlar zamirida o'zgalarning manfaatlari, qarashlari yotadi.

Shunga ko'ra, allomalarimiz asarlarida keltirilgan mana shu kabi shaxs ijobiy sifatlarini aynan altruizmning sharqona tavsifi deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari bu tushuncha muqaddas dinimiz islomda ham keng o'rin olgan. Agar inson kimningdir koriga yaramasa, u haqiqiy mo'min bo'la olmasligi muqaddas kitoblarimizda aytilgan. Hozirgi jamiyatdagi eng og'ir muammo bu yosh avlod tarbiyasidir. Bu

tarbiya zamirida altruizm kabi g'oyalarning o'rni benihoya katta. Xulosa qilib aytganda, jamiyatning ma'naviy hayoti shaxsning ma'naviy qiyofasiga bog'liqdir. Shaxs ma'naviy qiyofasida esa altruizm kabi g'oyalar o'rni salmoqli ekanini hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Insonlar o'rtasidagi munosabatlarning manfaat ustida qurilishi, jamiyatni chokchokidan yemiradigan illatdir. Shu bois bu illatdan qutulmoq kerak. Buning uchun esa insonda altruistik dunyoqarash shakllangan bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Pedagogika. Ensiklopediya. 1-jild. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. –B. 54.
2. Falsafa qomusiy lug'at. Toshkent.:O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2004, -B. 54.
3. Атабаева Н., Исмоилова Н. Болада Альтруизм шаклланишига таъсир этувчи омиллар // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. –Тошкент, 2017. -№3(12). –Б.139-144.
4. Nurmuhammad, Ahmadjanov; "CHARACTERISTICS AND DEVELOPMENT OF COGNITIVE PROCESSES SUCH AS PERCEPTION, MEMORY, IMAGINATION IN STUDENTS OF JUNIOR SCHOOL AGE",PEDAGOG,6,4,693-698,2023.
5. Samitjonovich, N. R. (2020). SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE USE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE DAILY LIFE OF CHILDREN. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1, 65-67

Oydinoy ERGASHEVA,
Toshkent shahar PDP Universiteti o'qituvchisi
E-mail: ergashevaoydinoy94@gmail.com

P.f.d, professor T.Egamberdiyev taqrizi asosida

PEDAGOGICAL MECHANISMS OF THE PROCESS OF LANGUAGE ACQUISITION IN BILINGUAL CHILDREN

Аннотация

This article explores the pedagogical mechanisms that facilitate effective language learning in bilingual environments. Emphasizing both theoretical perspectives and practical strategies, the paper aims to provide a comprehensive understanding of how children acquire multiple languages simultaneously and the role educators play in this complex process.

Key words: bilingualism, language acquisition, dual language programs, scaffolding techniques, code-switching, cultural integration, cognitive development, language proficiency.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОЦЕССА ОВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ У ДЕТЕЙ-БИЛИНГВОВ

Аннотация

В этой статье исследуются педагогические механизмы, которые способствуют эффективному изучению языка в двуязычной среде. Подчеркивая как теоретические перспективы, так и практические стратегии, статья призвана обеспечить всестороннее понимание того, как дети осваивают несколько языков одновременно, и роль педагогов в этом сложном процессе.

Ключевые слова: двуязычие, овладение языком, двуязычные программы, методы построения лесов, переключение кода, культурная интеграция, когнитивное развитие, владение языком.

IKKI TILLI BOLALARDA TILNI O'ZLASHTIRISH JARAYONINING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Аннотация

Ushbu maqola ikki tili muhitda samarali til o'rganishni osonlashtiradigan pedagogik mexanizmlarni o'rganadi. Nazariy istiqbollarni ham, amaliy strategiyalarni ham ta'kidlagan holda, maqola bolalar bir vaqtning o'zida bir nechta tillarni qanday o'zlashtirishi va bu murakkab jarayonda o'qituvchilarning roli haqida har tomonlama tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ikki tillilik, til o'zlashtirish, ikki til dasturlari, iskala texnikasi, kodni almashtirish, madaniy integratsiya, kognitiv rivojlanish, tilni bilish.

Introduction. In today's increasingly interconnected world, bilingualism has become a common phenomenon. As families migrate and communities become more linguistically diverse, many children grow up learning and using multiple languages. Bilingualism offers numerous cognitive, social, and cultural benefits, but it also presents unique challenges, particularly in the realm of education. Understanding how bilingual children acquire language and the pedagogical strategies that best support this process is crucial for educators, parents, and policymakers.

The process of language acquisition in bilingual children differs significantly from that of monolingual children. Bilingual children must navigate two linguistic systems, which can influence their cognitive development, academic performance, and social interactions. While research indicates that bilingualism can enhance cognitive flexibility, problem-solving skills, and metalinguistic awareness, it also requires careful management to ensure that children develop proficiency in both languages.

This article aims to explore the pedagogical mechanisms that facilitate effective language acquisition in bilingual children. It draws on a range of theoretical perspectives, including the critical period hypothesis, input hypothesis, and sociocultural theory, to provide a comprehensive understanding of how bilingual children learn languages. Additionally, it examines practical strategies that educators can implement to support bilingual language development, such as dual language programs, scaffolding techniques, and encouraging code-switching.

The article also addresses the challenges and considerations unique to bilingual education, such as balancing exposure to both languages, developing appropriate assessment tools, and the need for specialized teacher training. By understanding these dynamics, educators can better support

bilingual children in achieving language proficiency and harnessing the full benefits of bilingualism.

Literature review. The study of bilingualism and its impact on language acquisition in children has garnered significant attention from researchers across various disciplines, including linguistics, psychology, and education. This literature review examines key studies and theoretical frameworks that inform our understanding of the pedagogical mechanisms supporting language acquisition in bilingual children.

One foundational theory in language acquisition is the Critical Period Hypothesis (CPH), which posits that there is an optimal window during early childhood when the brain is particularly receptive to learning languages. Lenneberg (1967) first proposed that this period ends around puberty, after which language acquisition becomes more difficult and less successful. Subsequent research has refined this concept, suggesting that the critical period may vary for different linguistic components, such as phonology and syntax (Newport, 1990). For bilingual children, early and consistent exposure to both languages during this critical period is essential for achieving high levels of proficiency.

Stephen Krashen's Input Hypothesis (1985) emphasizes the importance of comprehensible input in language learning. According to Krashen, learners acquire language when they are exposed to input slightly above their current proficiency level, known as "i+1." For bilingual children, this means that they need meaningful and understandable exposure to both languages in varied contexts. Research supports the notion that rich and engaging input, such as storytelling, conversations, and educational media, significantly enhances language acquisition (Lightbown & Spada, 2013).

Lev Vygotsky's Sociocultural Theory (1978) highlights the role of social interaction and cultural context in cognitive development, including language learning. Vygotsky argued that

children learn language through interactions with more knowledgeable others, such as parents, teachers, and peers. This theory underscores the importance of social dynamics and cultural relevance in bilingual education. Bilingual children benefit from immersive environments where they can use both languages in meaningful social interactions, thereby enhancing their linguistic and cultural competencies (Lantolf & Thorne, 2006).

Research has demonstrated that bilingualism can confer cognitive advantages, including enhanced executive functions, problem-solving skills, and metalinguistic awareness. Bialystok (2001) found that bilingual children often outperform their monolingual peers on tasks requiring cognitive flexibility and attentional control. These cognitive benefits are attributed to the constant mental management required to switch between languages and inhibit one language while using another. Additionally, bilingualism has been linked to delayed onset of dementia in older adults, highlighting its long-term cognitive benefits (Bialystok, Craik, & Freedman, 2007).

Dual language programs, where instruction is provided in both languages, have been shown to be effective in promoting bilingual proficiency. These programs support balanced bilingualism by ensuring that children develop strong skills in both languages. Research by Thomas and Collier (2002) indicates that students in dual language programs perform as well as or better than their monolingual peers in academic achievement, and they gain significant linguistic and cultural benefits. Effective dual language programs incorporate culturally relevant materials and provide opportunities for authentic language use in both academic and social contexts.

Scaffolding techniques, derived from Vygotsky's theory, involve providing temporary support to learners until they can perform tasks independently. In bilingual education, scaffolding can include using visual aids, modeling language use, and providing sentence frames. Gibbons (2002) highlights the effectiveness of scaffolding in helping bilingual children access complex content and develop language skills simultaneously. Additionally, code-switching, or alternating between languages, is a natural and beneficial practice for bilingual children. Code-switching allows them to use their full linguistic repertoire, facilitating communication and reinforcing language skills (Grosjean, 2010).

The home environment and parental involvement play critical roles in bilingual language acquisition. Research shows that children who receive consistent support and exposure to both languages at home develop stronger bilingual skills (De Houwer, 2009). Parents can reinforce language learning through reading, storytelling, and engaging in conversations in both languages. Collaborative efforts between schools and families are essential to create cohesive language learning experiences.

Research Methodology. This section outlines the research methodology employed to investigate the pedagogical mechanisms of the process of language acquisition in bilingual children. The study utilizes a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data collection and analysis to provide a comprehensive understanding of the educational practices and their impacts. The research design integrates both quantitative and qualitative methods to capture a holistic view of the pedagogical strategies employed in bilingual education and their effectiveness. This mixed-methods approach allows for triangulation, enhancing the validity and reliability of the findings.

The study involves a diverse sample of participants, including:

Students: 200 bilingual children aged 5-12 years from various linguistic backgrounds enrolled in dual language programs in primary schools.

Teachers: 50 educators with experience in bilingual education.

Parents: 100 parents of the participating students to understand the home environment and parental involvement in language learning.

Results and Analysis. This section presents the findings from the quantitative and qualitative data collection methods, providing insights into the effectiveness of pedagogical mechanisms in bilingual education. The results are organized into themes derived from the research questions and hypotheses.

Student Language Proficiency. The language proficiency assessments revealed significant differences in students' abilities in both languages. Key findings include:

Reading and Writing: Students demonstrated higher proficiency in reading and writing in their dominant language compared to their second language. Mean scores for reading and writing were significantly higher in the dominant language ($M=85.6$, $SD=10.4$) compared to the second language ($M=68.3$, $SD=15.2$), $t(199)=11.45$, $p<0.001$.

Listening and Speaking: Proficiency in listening and speaking was more balanced, with smaller gaps between the two languages. Mean scores for listening and speaking in the dominant language ($M=79.4$, $SD=12.3$) and second language ($M=74.1$, $SD=13.5$) were not significantly different, $t(199)=1.89$, $p=0.06$.

Attitudes Toward Bilingualism

Survey responses indicated positive attitudes towards bilingualism among students, teachers, and parents:

Students: 87% of students reported enjoying learning in both languages and felt proud of their bilingual abilities.

Teachers: 92% of teachers believed that bilingual education benefits students' cognitive and academic development.

Parents: 89% of parents supported bilingual education and felt it provided their children with valuable skills for the future.

Teaching Practices

Teachers reported frequent use of various pedagogical strategies:

Scaffolding Techniques: 95% of teachers used visual aids, sentence frames, and modeling to support language learning.

Code-Switching: 85% of teachers encouraged code-switching to facilitate understanding and communication.

Cultural Integration: 78% of teachers incorporated cultural content related to both languages in their lessons.

Correlation Analysis

Correlation analysis was conducted to explore the relationships between key variables:

Language Proficiency and Pedagogical Strategies: Positive correlations were found between the use of scaffolding techniques and student proficiency in the second language ($r=0.45$, $p<0.001$), and between cultural integration in lessons and students' positive attitudes toward bilingualism ($r=0.52$, $p<0.001$).

Conclusion. The exploration of pedagogical mechanisms in the process of language acquisition in bilingual children reveals the multifaceted nature of bilingual education and its profound impact on students' linguistic, cognitive, and cultural development. The findings from this study underscore the importance of employing a range of strategies to effectively support bilingual children in their educational journey.

REFERENCES

1. Bialystok, E. *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. Cambridge University Press. 2001
2. Bialystok, E., Craik, F. I. M., & Freedman, M. Bilingualism as a protection against the onset of symptoms of dementia. *Neuropsychologia*, 45(2), 459-464. 2007
3. Cummins, J. *Language, Power, and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters. 2000
4. De Houwer, A. *Bilingual First Language Acquisition*. Multilingual Matters. 2009
5. Gibbons, P. *Scaffolding Language, Scaffolding Learning: Teaching Second Language Learners in the Mainstream Classroom*. Heinemann. 2002
6. Grosjean, F. *Bilingual: Life and Reality*. Harvard University Press. 2010

7. Krashen, S. D. The Input Hypothesis: Issues and Implications. Longman. 1985
8. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. Sociocultural Theory and the Genesis of Second Language Development. Oxford University Press. 2006
9. Lenneberg, E. H. Biological Foundations of Language. Wiley.1967
10. Lightbown, P. M., & Spada, N. How Languages are Learned (4th ed.). Oxford University Press.2013
11. Newport, E. L. Maturation constraints on language learning. Cognitive Science, 14(1), 11-28. 1990.
12. Thomas, W. P., & Collier, V. P. A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long-Term Academic Achievement. Center for Research on Education, Diversity & Excellence.2002.
13. Valdés, G., & Figueroa, R. A. (1994). Bilingualism and Testing: A Special Case of Bias. Ablex Publishing.

Muxabbat YUSUPOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD
E-mail: m.yusupova@cspi.uz

PhD N.Maxmudova taqrizi asosida

LOYIHA TEXNOLOGIYASIDAN PEDAGOGIK JARAYONDA FOYDALANISHGA OID MILLIY VA XORIJIY ILG'OR TENDENSIYALAR

Аннотация

Bugungi kunda jahon ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni xalqaro hamkorlik va muloqotga tayyorlash jarayonini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirishning loyiha texnologiyasi amaliyotga tadbiiq etilmoqda. Bu borada umumevropa xalqaro standartlariga asosan bo'lajak chet tillari mutaxassislarini tayyorlashda CEFR, IELTS, TOEFL malaka talablari asosida oliy ta'lim sifatini xalqaro darajaga ko'tarish, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish bo'yicha yirik loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan tizimli ishlar olib borilmoqda.

Kalit so'zlar: Loyiha texnologiyasi, ingliz tilini o'qitish, uzluksiz ta'lim, pedagogik faoliyat, zamonaviy metodlar.

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ И ЗАРУБЕЖНЫЕ ПЕРЕДОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ СВЯЗАННЫЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Сегодня в мировых образовательных учреждениях внедряются на практике проектные технологии расширения возможностей развития процесса подготовки будущих учителей к международному сотрудничеству и общению. В связи с этим повышение качества высшего образования до международного уровня на основе квалификационных требований CEFR, IELTS, TOEFL, использование современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий, внедрение передовых методов преподавания, системная работа по подготовке будущих учителей английского языка в образовательном процессе.

Ключевые слова: Проектная технология, обучение английскому языку, непрерывное образование, педагогическая деятельность, современные методы.

NATIONAL AND FOREIGN ADVANCED TRENDS RELATED TO THE USE OF PROJECT TECHNOLOGY IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Annotation

Today, in world educational institutions, project technologies for expanding the possibilities of developing the process of preparing future teachers for international cooperation and communication are being put into practice. In this regard, raising the quality of higher education to an international level based on CEFR, IELTS, TOEFL qualification requirements, using modern pedagogical and information and communication technologies, introducing advanced methods of teaching, training future English language teachers in the educational process systematic work is being carried out aimed at the implementation of large-scale training projects.

Key words: Project technology, English language teaching, continuous education, pedagogical activity, modern methods.

Kirish. Respublikamizda so'ngi yillarda uzluksiz ta'limning har bir bo'g'imida chet tillarni mukammal o'rgatish, tizimlararo mazmunan uzviylikka ustuvorlik bergan holda nutqiy muhit shart-sharoitlarini innovatsion yondashuvlar va vositalar orqali takomillashtirish bo'yicha huquqiy meyoriy asoslar yaratilgan. Xorijiy tillarni o'rganish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, xorijiy tillarni o'qitishning xalqaro tan olgan dastur va darsliklari ta'limning barcha bosqichlarida joriy etilishini muvofiqlashtirish hamda o'qituvchilarda zamonaviy o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirish vazifalari belgilangan. Uzluksiz ta'limning har bir bo'g'inida xorijiy tilni o'rgatishning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlashga keng imkoniyatlar yaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Loyiha texnologiyasi XX asrning 20-yillarida AQShda paydo bo'lib, unga insonparvarlik pedagogikasining asosiy qirralaridan biri sifatida qarala boshlandi. Uni ilk bor loyiha metodi yoki muammoli metod sifatida ta'lim jarayoniga tatbiq qilishdi. Mazkur texnologiyaning asosiy g'oyalari amerikalik pedagog olim Jon Dyui tomonidan ishlab chiqilgan.

Olimlarning fikricha, loyiha texnologiyasi tahsil oluvchilarning shaxsiy qiziqishlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayoniga tatbiq qilinishi va ta'lim sub'ektlarining o'quv jarayonidagi faoliyatini maqsadli yo'naltirishga mo'ljallanishi lozim edi. O'quv jarayonidagi didaktik paradigma real hayotdan

olingan vaziyatli muammo bo'lishi va ushbu muammoning yechimi jamoaviy tarzda yoki kichik guruhlarda fan yutuqlaridan foydalanib, mustaqil topilishi, muayyan natijani qo'lga kiritishga xizmat qilishi lozim. Bunda muammo va uning yechimi yaxlit holatda loyihalash faoliyatidan iborat bo'lishi zarur.

Ingliz tilini o'qitishda samarali pedagogik metodlardan foydalanish, xorijiy tillarni o'rganishning o'ziga xos jihatlari, psixologik mohiyati, ingliz tiliga asoslangan muloqot jarayonini tashkil etish omillari, yo'llari, metodik ta'minoti masalalari O.A.Dolgina, A.Yu.Malofeev, R.P. Mil'rud, N.N.Naydenova, Ye.N.Pikeeva, S.V.Plotnikova, M.Z.Biboletova, N.N.Trubaneva, N.D.Gal'skova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Xorij olimlari Max Walter, Michael West, Maximilian Berlitz, Anthony Philip kabilar tomonidan innovatsion ta'lim masalalariga bag'ishlangan qator dolzarb masalalar o'rganilgan bo'lib, ularda ta'limni rivojlantirish strategiyasi, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorligining kasbiy-shaxsiy omillari va ularni shakllantirish masalalari o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Loyiha texnologiyasi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimida tahsil oluvchida: tashabbuskorlik, mustaqillik, ijodkorlik kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga mo'ljallangan texnologiya. Ushbu texnologiya zamirida o'quv loyihalarini bajarishga yo'nalgan ta'lim maqsadi ilmiy mujassamlashganligini ko'rish mumkin.

Loyiha texnologiyasining ta'lim jarayonida ta'minlanishi natijasida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi o'rtasidagi mahsuldor faoliyat sodir bo'ladi. Mazkur faoliyat natijasida ta'lim oluvchi o'z faoliyatidan qoniqish hissini boshidan kechiradi. Chunki loyiha ustida ishlash jarayonida ta'lim oluvchi o'z-o'zining faoliyatini rejalashtirishga, tashkil qilishga o'rganadi, muvaffaqiyatni his etadi.

Loyiha texnologiyasi aql va tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan tizim hisoblanib, loyiha texnologiyasi borasidagi g'oyalar rus va amerika pedagog olimlarining parallel izlanishlari natijasida rivojlandi. Ushbu yo'nalishda P.P. Blonskiy, S.T. Shatskiylar salmoqli ilmiy tadqiqotlar olib borishdi. Biroq 1930 yillardan so'ng ushbu texnologiya mafkuraga zid texnologiya sifatida baholanib, ko'p yillar mobaynida undan ta'lim jarayonida foydalanilmadi. So'nggi yillarda ta'lim jarayonidagi islohotlar natijasida mazkur texnologiyaga qiziqish yanada ortib bordi.

Ingliz tilini o'qitishda mazkur texnologiya o'qituvchining ta'lim – tarbiya jarayoni maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjiri oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi mashg'ulotlarni samarali tashkil etishga, yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi va ingliz tilini o'qitishda samarali natijalarni beradi.

Rus olimi V.P.Bespalkoning ta'kidlashicha "...ta'limda qo'llaniladigan yangi mohiyatdagi didaktik texnologiyalar ma'lum bir vosita bo'lib xizmat qiladi. Mazkur paradigma yangi ilmiy va amaliy pedagogik faoliyat tizimini yaratib beradi. Uning asosida ta'lim oluvchi atrof- muhitda yangi moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish uchun tayyor holatga keltiriladi". Demak, texnologiya faoliyatni natijaga olib keluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik faoliyatda har qanday loyiha texnologiyaning tayanch nuqtasi hisoblanadi. Binobarin, zamonaviy ta'limda loyiha texnologiyasidan foydalanish oliy ta'limning ham mazmun, ham tashkiliy tuzilmaviy jihatdan qayta ishlab chiqish masalasi bilan bevosita bog'liq holda hal etiladi. Bugungi kunda ingliz tili o'qituvchisi o'z pedagogik faoliyatini pedagogik innovatsiya asosida tashkil eta bilishi hamda boshqarishi, o'z pedagogik faoliyati uchun zarur bo'lgan pedagogik texnologiyalar va interfaol usullarni ishlab chiqqan bo'lishi, ularni kundalik faoliyatida ta'lim jarayoniga tatbiq eta olishi, pedagogik texnikaga ega bo'lishi, o'z faoliyatini loyihalashtira olishi, xorijiy tilni

o'qitishning bosqichma-bosqich (step-by-step) yaxlit modelini yarata olishi zarur. Demak, ingliz tili o'qituvchisi zimmasiga yuklatilgan turli yangi mohiyatdagi vazifalar ko'lami keng bo'lib, ularning barchasini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berish lozim. O'zbekistonda ta'lim tizimining dunyoviy tavsifga ega ekanligi, bilimli bo'lish va shaxs iste'dodlarini rag'batlantirish kabi tamoyillar shuni taqozo etadi.

Psixologiya sohasida tadqiqotlar olib borgan mutaxassislar D.S.Bruner, L.C.Vygotskiyning qo'lga kiritgan xulosalari loyiha faoliyatining kognitiv faoliyatni faollashtirish va shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatishini isbotlab bergan.

OTMda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatish ularning bilim egallashga bo'lgan motivatsiyasining takomillashuviga olib keladi.

Loyiha texnologiyasining o'quv jarayonida foydalanilishining afzalliklari mutaxassislar tomonidan samarali texnologiyalardan biri sifatida baholanishi bilan bir qatorda, unga nisbatan aniq qarashlar ham shakllangan bo'lib "birgalikda ta'lim olish nafaqat oson va qiziqarli, balki bir muncha samarali" deya ta'riflar ham berilganligini ham qayd etish lozim.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini loyiha texnologiyasi asosida o'quv jarayoniga tayyorlash jarayoni quyidagilarga qaratiladi:

talabalarda o'quv-bilish motivatsiyasini oshirish;

talabalarda bilish faoliyatini rivojlantirish;

tahsil oluvchilarning darsga tayyorgarligiga bo'lgan mas'uliyatni oshiradi va keyingi o'quv faoliyatiga rag'bat sifatida namoyon bo'ladi.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini o'quv jarayonida loyiha texnologiyasidan foydalanishga o'rgatishda o'quv-bilish vaziyati o'z xarakteriga ko'ra muntazam, rivojlanuvchi, jarayonli faoliyat. Ushbu pedagogik jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun o'qituvchi va talabalarning xohish-irodasi, ongliligi, faolligi muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Ingliz tilini o'qitish jarayonida loyiha texnologiyasini qo'llash: belgilangan ta'lim mazmuni, maqsadi va tarkibiy tuzilishi asosida tashkil etilishi; talabalarda ingliz tili o'quv kursining ilmiylik elementlari singdirilgan poydevorini shakllantirishi; o'quv faniga bo'lgan qiziqishni orttirishi; talabalarda ingliz tilida o'qish, yozish, tinglab tushunish, og'zaki nutqni takomillashtirishi; ijodiy fikrlash ko'nikma va malakalarga asos solishga qaratilgan bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Jay Martin The Education of John Dewey. A Biography, Columbia University Press, New York, 2002. – p.562 (30)
2. Блонский П.П. Память и мышление. – Питер, 2001. – 288 с (62)
3. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. – М.: 1983. – 345 с.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
5. Полат Е.С. Метод проектов на уроках английского языка. <http://center/fio.ru/do/news.asp>.
6. Yusupova M Psychological aspects of teaching foreign languages Academic Research in Educational Sciences, Volume 1, ISSUE 3, ISSN: 2181-1385. 2020, pp. 1218-1224.
7. Юсупова М., Шорахметов Ш.С Лойиха технологиясининг таълим жараёнида қўлланилишининг ижобий томонлари Academic research in educational sciences, Vol:2 ISSUE 3, 2021. ISSN: 2181-1385. pp. 660- 668.
8. Юсупова М, Мирзаева М.А Central Asian Research Journal for Interdisciplinary studies (CARJIS), Volume 2/ ISSUE 2/ 2022, pp. 282-288
9. Мухамедов Г.И., Юсупова М Applying innovative technologies in teaching a foreign language in online learning Academic research in educational sciences 2(CSPI Conference 2), Vol 2, "Innovative technologies in teaching foreign languages and learner assessment in online education" International Scientific-Practical Conference, October 15-16, 2021. pp. 6-9
10. Жалалова С.Ж. Инновационные технологии в обучении иностранным языкам и оценка знаний студентов в процессе онлайн обучения Academic research in educational sciences 2(CSPI Conference 2), Vol 2, "Innovative technologies in teaching foreign languages and learner assessment in online education" International Scientific-Practical Conference, October 15-16, 2021. pp. 60-64
11. Yusupova M Learning assessment strategies in education Academic research in educational sciences 2(CSPI Conference 2), Vol 2, "Innovative technologies in teaching foreign languages and learner assessment in online education" International Scientific-Practical Conference, October 15-16, 2021. pp. 489- 490

UDK: 329.78(575.1)

Navruza YAXYAYEVA,
O'zDJTU Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha dekan muovini, PhD
E-mail:navruza_yaxyayeva@mail.ru

PhD Sh.Usmanova taqrizi asosida

YOUTH CULTURE IN MODERN UZBEKISTAN

Annotation

This article lists youth political in New Uzbekistan the process of transformation of the value system of culture, values the anthropogenic nature is mentioned. Youth socialize to society the process of assimilating existing political values as a growing group models have been analyzed. Postmaterialism typical of Postindustrial society, political the criteria for stability and change in the value system are revealed. **Key words:** Youth of new Uzbekistan, political culture, political values, value system, transmission, manipulative effect, postmaterialism, stability and changes in the value system.

МОЛОДЕЖНАЯ КУЛЬТУРА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В этой статье рассматривается молодежная политика в Новом Узбекистане, процесс трансформации системы ценностей культуры, упоминаются ценности антропогенного характера. Молодежь социализируется в обществе, анализируется процесс усвоения существующих политических ценностей растущей группой. Выявлены характерные для постиндустриального общества постматериализм, политические критерии стабильности и изменения в системе ценностей.

Ключевые слова: Молодежь нового Узбекистана, политическая культура, политические ценности, система ценностей, передача, манипулятивный эффект, постматериализм, стабильность и изменения в системе ценностей.

ZAMONAVIY O'ZBEKISTONDA YOSHLAR MADANIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda yoshlar siyosiy madaniyati qadriyatlar tizimining o'zgarishi jarayoni, qadriyatlarning antropogen xususiyati to'g'risida so'z boradi. Yoshlar jamiyatga ijtimoiylashib borayotgan guruh sifatida mavjud siyosiy qadriyatlarni o'zlashtirishi jarayoni modellari tahlil qilingan. Postindustrial jamiyatga xos postmaterializm, siyosiy qadriyatlar tizimidagi barqarorlik va o'zgarishlarning mezonlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston yoshlari, siyosiy madaniyat, siyosiy qadriyatlar, qadriyatlar tizimi, uzatish, manipulyativ ta'sir, postmaterializm, barqarorlik va qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar.

Introduction. The impact of social transformations on youth culture and the spiritual and moral values of young people needs interdisciplinary and philosophical comprehension. This comprehension makes it possible to comprehensively reveal the nature of youth culture and the priorities of modern youth, to understand more thoroughly the impact of the factor of transformations on the development of their consciousness and behavior, to expand our knowledge of the factors that determine the qualitative socio-cultural mutations of youth as a social group. The current range of problems of youth culture is very diverse and requires deep interdisciplinary epistemological efforts, which should be centered on philosophical and cultural studies of socio-cultural factors that affect the life priorities and horizons of children, adolescents and youth. All of the above together determines the scientific relevance of this study. The degree of scientific development of the problem.

Youth issues, as well as the emergence of self-awareness of youth itself as a socio-demographic community, the aggravation of the conflict of generations, are in many ways reasonably associated with the complexity of culture, differentiation and dynamics of society in Modern times, with the development of individual human consciousness, with its separation from the bonds of traditionalism of previous eras. Although the archetypal classification of the ages of human life was already given in the ancient Greek anonymous treatise "On the Number 7", the ancient education system sensitively caught the age specifics of children, adolescents and young men, Socrates, Plato and Aristotle addressed young people in their teachings, only in the fiction of Modern times we find an acute understanding of the tragedy of the existence of a young man[].

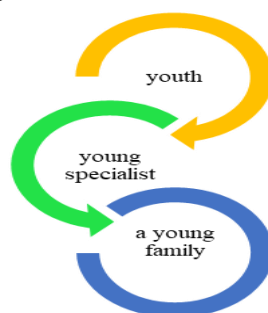
Literature review. After the revolutions of the early twentieth century, before and after the Second World War, youth themes and the conflict of generations were reflected in Western psychology and philosophy (S. Buhler, A. Gehlen, D. Dewey, A. Camus, K. Mannheim, H. Ortega y Gasset, K. Popper, V. Reich, J.-P. Sartre, F. Tennis, M. Heidegger, S. Hall, L. Feuer, Z. Freud, E. Fromm, E. Erickson and other intellectuals). Systemic and structural-functional sociology has occupied a special place in Western studies of youth (P. Sorokin, T. Parsons, R. Merton, N. Lumana and others), which emphasized the adaptation of youth and other social groups into stable systems and structures of capitalist society[3].

The Western scientific and philosophical discourse about youth has changed significantly before and after the wave of "youth revolutions" of the 60s and 70s of the last century, which were comprehended in innovative works psychologists, sociologists and philosophers (D. Ausubel, Z. Bauman, R. Bergius, P. Bourdieu, E. Giddens, G. Griesse, J. Deleuze, K. Davis, K. Keniston, V. Leonard, G. Marcuse, M. Mead, R. Muus, F. Neidgardt, C. Reich, T. Roshak, L. Rosenmayer, F. Tenbrook, D. French, M. Foucault, E. Hurlock, G. Shelsky, S. Eisenstadt and others). It was then that the concepts of "youth culture", "youth counterculture", "nonconformist culture" and "youth subcultures" were introduced into circulation. However, so far in scientific literature and philosophy there is no strict differentiation and explication of such concepts as "youth culture" and "youth subculture", "youth culture" and "culture for youth", which makes it difficult to advance in the designated thematic field. There is methodological disagreement in understanding the specifics of youth itself and its inclusion in holistic, concrete historical socio-cultural systems; there is little systematic research on the

mechanisms of regulating the value orientations of modern youth in a transforming Uzbek society.

All this has determined our philosophical and cultural research of youth culture in the real context of modern Uzbekistan. Adopted by the legislative chamber in our country on August 12, 2016 made, approved by the Senate on August 24, 2016 in Uzbekistan The law of the Republic "on state youth policy" on youth became important in his life[1].

Research Methodology. Based on this law, the priority of youth policy directions and main criteria were established: the state youth policy is to be implemented by the state as well as social formation of young people and their intellectual, creative and other provided for the creation of conditions for maturing the potential of the direction it organizes a system of socio-economic, organizational and legal measures youth (young citizens) -

Analysis and results. The main provisions submitted for protection:

The conceptualization of the problems of youth culture in social science and philosophy is based on established approaches to youth as a socio-demographic and generational community, a group of social reproduction in a sociocultural community of a higher order. At the same time, researchers have difficulties determining age boundaries and the specifics of social transit, social acculturation, integration, mechanisms and periods of socialization of young people. There is a need for complementarity of methodological approaches in the study of youth culture, when the socio-demographic approach is complemented by generational, structural, functional and subcultural methodology, while emphasis is placed on the specifics of the age group with its special psychology of searching for identities, gaining social status, forming role complexes and functions (reproductive, innovative, translational), which constitutes the specifics youth culture as an integral socio-cultural community with its own lifestyle, specific norms, values and patterns of youth behavior. With a comprehensive interdisciplinary methodological approach, it becomes possible to understand youth culture as a symbolic capital of youth, the main resource for the dynamic development of society.

Youth culture in Uzbek society is a space of meanings and meanings that affect the relations of youth with society, as evidenced by the growth and popularity of youth subcultures, which give dynamics and diversity to youth culture, its transition to a new social quality, forming a model of youth action and the emergence of new social solidarities in the conditions of socio-territorial heterogeneity of the Youth Union. The fundamental response to the demands of youth and youth culture is seen in the formation of its positive existential and social needs, the focus on finding stable socio-value orientations in conditions of social uncertainty and the absence of an acceptable state policy. It is important to find ways to combine tradition and innovation in culture, to accept the cultural classical heritage, the diversity of national cultures of the peoples of Uzbekistan as the basis for social interaction between youth and society, while rejecting the absolutization of official culture. It is necessary to consider youth culture as a position of youth autonomy and a factor of its social maturation, contributing to the demythologization of consciousness and liberation from excessive claims and expectations towards society and the state.

fourteen years old and no more than thirty years old persons; a young family is a family in which both spouses are not more than thirty years old, or single under the age of thirty who is raising and raising a child (child) a family consisting of a father or a single mother, including a divorced, widower man (widow); young specialist - higher or secondary specialized, professional educational institution graduated, three years in the specialty he received after graduating from an educational institution specialty, which is indicated in the document on employment and education an employee who is no more than thirty years old than three years old when working on; youth entrepreneurship-young citizens without the formation of a legal entity by, as well as legal entities whose founders are young citizens entrepreneurial activity carried out by[2].

Mass culture in Uzbekistan society is a commercial project, characterized by imitation of samples of foreign mass culture and, at the same time, carries out expansion into the sphere of ethno cultural and classical issues. The cultural demands of Uzbek youth are influenced by mass culture in the field of entertainment and leisure, but they are separated from mass culture in the formation of cultural identities as the basis of new social communities of youth. Mass culture objectively enters into competition with youth subcultures in the context of the formation of a "living" youth culture as a set of values and meanings that unite various strata of youth in their interaction with society and the state and inclusion in an intergenerational dialogue.

Youth culture in modern Uzbek society has been influenced by social transformations of cultural meanings and meanings, which resulted in the formation of various youth subcultures, in which the conflict of interests of youth, society and the state manifested itself. Gaps and paradoxes in the consciousness and practices of acculturation of Uzbek youth are associated with the search for new norms of self-realization of youth, the dynamics of their self-awareness as a result of the influence of constructed cultural structures and organizations. Youth culture in Uzbek society is characterized by the formation of symbolic identities and communities of youth aimed at developing common goals and interests, despite the negative impact of "unfair" social inequalities, and at the same time young Uzbeks turn to the norms of patriotism and historical memory, national pride and loyalty to the state[6].

The difficult search for dialogue in the youth cultural environment, the desire to increase the effectiveness of state youth policy through partnership with youth organizations, is characterized by a transition from youth culture as a sphere of entertainment, leisure and consumerism to a space of cultural meanings and meanings that have an identifying and socially oriented character for Uzbek youth. The choice of certain subcultures by young people is largely determined by the need for social self-determination and self-realization, an attitude of independence in interaction with peers and in intergenerational dialogue. The limiter in the development of youth culture is the "vacuum" of spiritual and moral education, ignoring which leads to the ineffectiveness of the impact of institutional mechanisms on the moods of youth, when the value contradictions of the "adult world" are reproduced, associated with the insurmountability of the socio-cultural trauma of Uzbek transit and the division of values into fundamental, related to the sphere of relations with the

state and society, and individual, focused on the field of private life.

The youth culture of Uzbek society as a system of values, ideals and orientations of youth is characterized by multidirectional trends: on the one hand, the division into sociocultural types of traditionalists and pragmatic achievers remains; on the other hand, the value attitudes of youth in the cultural space have no gaps, are not associated with conflicting values. The approval of young people is given to cultural trends aimed at "revising" values in order to develop a positive and constructive attitude towards the world, inclusion in an intergenerational dialogue. If we proceed from the dynamics of youth value attitudes, there is a demystification of pragmatic and ideological values, their perception at a socially rational level,

which is associated with the need of youth for social self-affirmation based on a collective historical fate and the emotional significance of a system of symbols and ideals with a powerful cultural, historical and ethnocultural binding[8].

Conclusion. Of the younger generation, which is growing in the development of society, in the fate of the country, the nation physical and spiritual perfection, intellectual potential occupy an important place. World changing rapidly, it promotes stability and the strong development of peoples spirituality today, where various new threats and dangers are emerging that can pose and the pursuit of Enlightenment, moral education, the acquisition of knowledge, maturation of young people focusing is more important than ever.

REFERENCES

1. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yilning 5 iyulidagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va o'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida" farmoni
3. Аббасов, Р.Г. Великая Русская революция: модернизация Модерна? / Р.Г. Аббасов, О.С. Борисова, В.П. Римский // Научные ведомости БелГУ. Серия «Философия. Социология. Право». - № 24 (273). - Вып. 42. Белгород, 2017. - С. 78-87.
4. Postmaterialism. International encyclopedia of political science / edited by Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino. SAGE Publications, Inc. USA. 2011. -R.2093.
5. Американская социология. Перспективы, проблемы, методы / Осипов В.Г (ред). - М.: Прогресс. 1972. - 392 с.
6. Аубакирова, Г. Молодежь в капиталистических странах: объективные условия и субъективные факторы политической социализации / Г.Х. Аубакирова. - М., 1988. - 345 с.
7. Бабинцев, В.П. Нетрадиционные религии в арсенале идеологической войны империализма / В.П. Бабинцев, В.В. Лабазов, В.П. Римский. - Белгород, 1989. - 34 с.
8. Бабинцев, В.П. Положение молодежи и реализация молодежной политики в Белгородской области (2001-2003 годы) / В.П. Бабинцев, П.Н. Беспаленко, А.А. Белов и др. - Белгород : Управление по делам молодежи Белгородской области, 2004. - 172 с.
9. Байчоров, А. М. От «разбитого поколения» к контркультуре : Парадоксы молодежного протеста в США / А.М. Байчоров. - Минск : изд-во БГУ, 1982. - 142 с
10. Postmaterialism. International encyclopedia of political science / edited by Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino. SAGE Publications, Inc. USA. 2011. -R.2093.